НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Мельник Мар'яна Іванівна

ФОРМУВАННЯ БІЗНЕС-СЕРЕДОВИЩА УКРАЇНИ В УМОВАХ ІНСТИТУЦІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Монографія

Львів 2012

УДК 334.722:[330.34:330.837](477)

М 48

Мельник М. І.

Формування бізнес-середовища України в умовах інституційних трансформацій : монографія / Мар'яна Іванівна Мельник. – Львів : ІРД НАН України, 2012. – 568 с.

ISBN 978-966-02-6345-1

Монографія присвячена дослідженню сучасних теоретичних, методологічних і прикладних засад формування бізнес-середовища в умовах інституційних трансформацій. Акцентовано увагу на інституційно-економічних проблемах формування бізнес-середовища в Україні, ефективності структурних трансформацій розвитку підприємництва, впливу соціально-економічних чинників на ділову активність та ефективність господарювання економічних суб'єктів. Запропоновані шляхи викоренення таких деструктивних девіантних ознак вітчизняного бізнес-середовища, як корупція та рейдерство, напрями удосконалення в дозвільній системі та регуляторній політиці, механізми підвищення податкового потенціалу стимулювання ділової активності в країні. Проаналізовано проблеми та чинники розвитку соціальної відповідальності та соціального партнерства вітчизняного бізнесу. Розроблено концептуальну основу формування соціально орієнтованого бізнес-середовища, враховуючи систематизацію цілей та інструментів стимулювання; узагальнено системні заходи забезпечення ефективного державно-приватного партнерства; подано рекомендації щодо формування сприятливого ділового клімату для реалізації підприємницького потенціалу в Україні.

Для науковців, економістів, керівників і практичних працівників органів управління різних рівнів.

Науковий редактор:
доктор економічних наук, професор А. І. Мокій

Рецензенти:
доктор економічних наук, професор А. О. Двігун
(Запорізький інститут економіки та інформаційних технологій);
доктор економічних наук, професор О. І. Гонта
(Чернігівський державний інститут економіки і управління);
доктор економічних наук, доцент В. В. Борщевський
(Інститут регіональних досліджень НАН України)

Рекомендовано до друку
вченою радою Інституту регіональних досліджень НАН України
(протокол № 2 від 28 лютого 2012 р.)

ISBN 978-966-02-6345-1

© Мельник М. І., 2012
© Інститут регіональних досліджень НАН України, 2012

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА……..… 6

Розділ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ БІЗНЕС-СЕРЕДОВИЩА В УМОВАХ ІНСТИТУЦІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ..... 12

1.1. Теоретико-методологічні засади формування бізнес-середовища в контексті розвитку економічної теорії ..……...…. 13

1.1.1. Теоретичні підходи до вивчення бізнес-середовища в рамках класичної та неокласичної теорій..…….…..... 13

1.1.2. Інституціональна та неоінституціональна методологія формування бізнес-середовища…….… 25

1.2. Сутність бізнес-середовища як макроекономічної категорії, його основні ознаки та чинники формування..... 46

1.3. Типологізація бізнес-середовища як системи..... 68

1.4. Методологічні аспекти формування бізнес-середовища в умовах інституційних трансформацій..... 87

Розділ 2. ЕФЕКТИВНІСТЬ БІЗНЕС-СЕРЕДОВИЩА ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ.. 99

2.1. Інституційно-економічні проблеми формування вітчизняного бізнес-середовища…….. 100

2.2. Тенденції та ефективність розвитку підприємництва в Україні..... 119

2.3. Аналіз ефективності структурних трансформацій підприємництва: секторальний зріз..... 132

2.4. Економетричне моделювання вітчизняного бізнес-середовища в умовах інституційних трансформацій…….... 151
2.5. Обґрунтування інституційних параметрів бізнес-середовища України на основі нечіткої логіки……. 168

Розділ 3. ІНСТИТУЦІЙНІ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ВІТЧИЗНЯНОГО БІЗНЕС-СЕРЕДОВИЩА: ПРІОРИТЕТИ ТА ЗАСОБИ ВИРІШЕННЯ..…….. 188

3.1. Дозвільна система та регуляторна політика у сфері підприємницької діяльності: стан, проблеми і напрями удосконалення……... 189
3.2. Система державного нагляду за господарською діяльністю вітчизняних підприємств..... 206
3.3. Корупція як інституційна деформація бізнес-середовища України……. 215
3.3.1. Стан, тенденції та причини корупції в економіці..... 215
3.3.2. Особливості корупції в митних процедурах…... 225
3.3.3. Проблема корупції в дозвільній системі 229
3.3.4. Стан корупції в судовій системі..... 233
3.3.5. Корупція в системі управління та правоохоронних органів. Політична корупція..... 238
3.3.6. Пріоритети та шляхи подолання корупції в Україні..... 245
3.4. Рейдерство як деструктивна девіантна ознака вітчизняного бізнес-середовища: ризики та шляхи подолання..... 251
3.5. Податкове середовище функціонування бізнесу в Україні..... 279
3.5.1. Аналіз податкових умов розвитку та функціонування бізнесу..... 279
3.5.2. Напрями оптимізації податкового потенціалу стимулювання ділової активності в країні..... 289

Розділ 4. ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНО ОРІЄНТОВАНОГО БІЗНЕС-СЕРЕДОВИЩА: ВІТЧИЗНЯНІ РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ СТАНОВЛЕННЯ..... 319

4.1. Концептуальна основа формування соціально орієнтованого бізнес-середовища..... 320
4.2. Партнерство держави і бізнесу як чинник ділової активності в Україні..... 338
4.2.1. Роль, форми та принципи державно-приватного партнерства..... 338
4.2.2. Системні заходи забезпечення ефективного державно-приватного партнерства..... 362
4.3. Тенденції та чинники розвитку соціальної відповідальності та соціального партнерства вітчизняного бізнесу..... 371
4.4. Інститут соціально орієнтованого бізнес-середовища в економічних відносинах: цілі та інструменти стимулювання..... 390
4.5. Релігійно-духовні засади формування ефективного бізнес-середовища..... 423

ПІСЛЯМОВА..... 447

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК..... 457

ДОДАТКИ..... 490

ПЕРЕДМОВА

Потреба в дослідженні комплексної наукової проблеми формування сприятливого та ефективного бізнес-середовища в національному економічному просторі, а також розробці обґрунтованої політики розвитку підприємницького потенціалу в Україні зумовлена низкою обставин.

По-перше, ефективна інституційна організація і безпека вітчизняного бізнес-середовища, яка передбачає створення цивілізованих умов для стабільної та довгострокової діяльності господарюючих суб'єктів, набуває особливої вагомості у зв'язку зі стратегічною роллю підприємництва в соціально-економічному розвитку країни, зокрема у вирішенні проблем прискорення структурної перебудови економіки, забезпечення насиченості ринку товарами та послугами, підтримки конкурентного середовища, поповнення бюджетів, створення додаткових робочих місць, формування середнього класу тощо.

По-друге, розвиток підприємницького потенціалу як основного рушія модернізації національної економічної системи стримують відсутність комплексного концептуального підходу та суперечливість державної політики регулювання підприємницької діяльності, особливо щодо спрощення регуляторної, дозвільної та податкової системи, а також викоренення таких інституційних деформацій бізнес-середовища, як корупція, рейдерство, тінізація, економічна злочинність та дискримінація тощо. Вирішення цих проблем має першочергове значення для стимулювання підприємницької ініціативи в країні.

По-третє, якщо трансформація формальних інститутів формування бізнес-середовища відбувалася в Україні через швидкий імпорт здебільшого ліберальних норм, то створення неформальних інститутів ділової етики, соціально відповідальної поведінки, ринкової та підприємницької культури потребує розвитку та інституціалізації. Однією з передумов оптимізації економічного простору та усунення його інституційних деформацій з огляду на підвищення вагомості нематеріальних чинників економічного зростання, пов'язаних із розвитком людського, інтелектуального та соціального капіталів, а також нестачу бюджетних ресурсів для

проведення повноцінної соціальної та економічної політики є активізація вищої стадії позиціонування бізнесу в суспільстві – соціального партнерства через формування інституту соціально орієнтованого бізнес-середовища.

Особливої актуальності дослідження бізнес-середовища набуває у світлі пріоритетних завдань соціально-економічного реформування, визначених Програмою економічних реформ на 2010-2014 роки "Заможне суспільство, конкурентна економіка, ефективна держава" та Посланням Президента України "Модернізація України – наш стратегічний вибір". Зокрема, створення сприятливого регуляторного середовища для підприємництва розглядається як один із визначальних інструментів відновлення динамічного економічного зростання, модернізації національної економіки та створення підґрунтя для підвищення добробуту населення України. Йдеться про лібералізацію умов для ведення бізнесу, максимальне зниження обтяжливості процедур, практичне запровадження чіткої відповідальності державних регуляторних і силових структур за дотримання прав підприємців.

Усе зазначене у своїй сукупності актуалізує поглиблене дослідження науково-прикладної проблеми формування ефективного бізнес-середовища в умовах інституційних трансформацій, різні аспекти якого знайшли своє відображення у низці праць українських і зарубіжних дослідників. Зокрема, у працях таких зарубіжних учених як М. Мескон, Ф. Хедоурі, Ф. Беа, К. Блейхер, Ф. Котлер, Ф. Емері, Е. Тріст, Р. Дункан, П. Друкер, Дж. Белл, Дж. Чайлд висвітлено вплив зовнішнього середовища на підприємницьку діяльність в управлінському аспекті. Інституційні проблеми формування бізнес-середовища вивчали М. Вебер, Т. Веблен, О. Вільямсон, Ф. Кене, Р. Кантильон, Ф. Найт, М. Портер, П. Дракер, М. Питерс, А. Маршал, Т. Егертсон, В. Зомбарт, Дж. Гелбрайт, Л. Мізес, І. Кірцнер, Р. Коуз, Д. Норт, М. Туган-Барановський, Дж. Ходжсон, Ф. Хайек, А. Хоскінг, Й. Шумпетер, В. Єфимов, О. Сухарєв, Р. Нурєєв, В. Полтерович, А. Градов, В. Горфінкель, П. Шихіреєв, В. Швандера, А. Шулус, Г. Шмоллер, Е. Нікбахт, А. Гроппеллі та ін. Дослідження організаційно-економічних та інституційно-правових питань формування вітчизняного бізнес-середовища описані в працях українських учених: З. Варналія, К. Ващенка, О. Власюка, Т. Васильціва, А. Гальчинського, В. Геєця, В. Герасимчука,

М. Долішнього, С. Дриги, Я. Жаліла, М. Козоріз, В. Колота, О. Кузьміна, Л. Лігоненко, В. Ляшенка, А. Мокія, І. Мазур, С. Покропивного, Ю. Полунеєва, А. Поручника, С. Реверчука, Г. Чижикова, М. Флейчук, А. Філіпенко та ін.

Водночас слід вказати на відсутність чіткої та цілісної державної політики формування сприятливого бізнес-середовища, яка б стимулювала розкриття підприємницького потенціалу в напрямі реалізації пріоритетних цілей соціально-економічного розвитку та структурної перебудови, забезпечувала б безпеку бізнес-клімату через подолання його інституційних деформацій та зниження системних підприємницьких ризиків. Необхідність вирішення цих питань зумовила логіку викладення матеріалу монографії.

У першому розділі розкриваються теоретико-методологічні засади формування бізнес-середовища через призму еволюції інституціональної та неоінституціональної теорії, аналізу його основних чинників, передумов, ефективності та наслідків для соціально-економічного розвитку. Основою поглибленого вивчення суті, основних ознак і критеріїв формування бізнес-середовища виступили розроблена його типологізація та структурно-функціональна схема побудови як системи. Остання своєю чергою розкриває суть бізнес-середовища як частини суспільного середовища; описує структурні елементи його дослідження в розрізі різного роду взаємозв’язків і взаємовідносин, чинників, системи ринків і механізмів їх функціонування.

Окреслено методологічні аспекти дослідження бізнес-середовища в умовах інституційних трансформацій з метою уникнення негативних наслідків трансплантаційних дисфункцій і підвищення ефективності інституційної організації вітчизняного бізнес-середовища, встановлено наслідки шокової ліберально-ринкової трансплантації інститутів в країні, узагальнено концептуальні підходи до подолання інституційної неефективності (дисфункціональності) в бізнес-середовищі та визначено основні домінанти якісного вдосконалення його інститутів. Це слугувало основою для подальшого обґрунтування державної політики розвитку підприємницького потенціалу, а також розширення теоретичної та прикладної основи економічної науки в управлінні національним господарством.

Задля підвищення ефективності бізнес-середовища як чинника розвитку підприємництва в Україні у другому розділі проведений

компаративний аналіз інституційних та організаційно-економічних проблем формування бізнес-середовища на основі рейтингових оцінок провідних міжнародних організацій та соціологічних опитувань. Для обґрунтування перспективних механізмів покращання вітчизняного бізнес-середовища проведене його економетричне моделювання, тобто якісно оцінена залежність ділової активності (інвестиційної, інноваційної, торговельно-виробничої, фінансової) та ефективності підприємництва від низки соціально-економічних чинників.

Виходячи з важливості обґрунтування структурної політики у сфері підприємництва на основі стратегічних пріоритетів соціально-економічного розвитку, запропоновано методологічний підхід до оцінки ефективності структурних трансформацій підприємництва за видами економічної діяльності, зокрема здійснено оцінку впливу структурних зрушень у сфері зайнятості, валових капітальних інвестицій та реалізації продукції на показники рентабельності підприємств та ефективності їх капіталовкладень в секторальному розрізі.

Проведена рейтингова оцінка сформованого секторального бізнес-середовища для розвитку малого підприємництва слугує основою удосконалення структурної політики, зокрема обґрунтування галузевих пріоритетів фінансово-інституційної підтримки малого підприємництва та забезпечення його конкурентоспроможності; стимулювання процесів реструктуризації та реформування підприємств, підвищення ефективності їх функціонування; зниження структурних деформацій та диспропорцій галузевих товарних і фінансових ринків та економіки загалом.

Запропоновано концептуальні положення методології інституційного проектування бізнес-середовища на основі використання методів нечіткої логіки та економіко-інституційного аналізу, що дозволило обґрунтувати оптимальні інституційні параметри (орієнтири) бізнес-середовища України.

У третьому розділі проведено оцінку сучасних проблем і девіантних особливостей вітчизняного бізнес-середовища, зокрема проаналізовано одну з ключових ознак його інституційної деформації – корупцію, а саме узагальнено основні причини та наслідки її поширення в проходженні митних процедур, у дозвільній, судовій, політичній, правоохоронній та управлінській системах країни, а також запропоновано пріоритетні шляхи подолання цього явища в країні.

Враховуючи той факт, що одним з основних дестимулюючих чинників активізації підприємницької діяльності в Україні є неефективність регуляторної політики та дозвільної системи, проведений їх детальний аналіз дав змогу сформувати комплекс рекомендацій щодо подальшого реформування регуляторного середовища з метою зниження бюрократичного навантаження на бізнес.

Розкрито причини й чинники поширення рейдерства в Україні, розроблено комплекс організаційно-правових заходів щодо вдосконалення корпоративного та процесуального законодавства у сфері реорганізації та корпоративних поглинань, впровадження в правозахисну практику принципів корпоративного управління, що відповідають міжнародному рівню та забезпечують баланс корпоративних інтересів. З огляду на те, що рейдерство є деструктивним чинником формування вітчизняного бізнес-середовища, розроблено інституційно-корпоративний механізм протидії рейдерським захопленням в Україні.

Систематизовано основні суперечності (недоліки) впливу на вітчизняне ділове середовище нового Податкового кодексу України. З метою залучення бізнесу до виконання пріоритетних завдань соціально-економічного розвитку обґрунтовано систему надання податкових преференцій, розроблено структурно-функціональну модель оптимізації податкового потенціалу стимулювання ділової активності та покращання функціонування суб'єктів підприємництва загалом.

У четвертому розділі монографії представлено концептуальні засади формування соціально орієнтованого бізнес-середовища як сукупності інституційних передумов, чинників, ціннісних орієнтацій та механізмів правового, політичного, економічного, соціокультурного характеру, що сприяють реалізації соціально відповідальної поведінки суб'єктів бізнесу та підвищенню ступеня згуртованості й консолідації їх взаємозв'язків навколо суспільного інтересу. Розроблена концептуальна модель формування соціально орієнтованого бізнес-середовища передбачає виділення стратегічних проблемно-цільових орієнтирів (інституціалізація норм соціально-відповідальної поведінки бізнесу, задоволення соціальних потреб суспільства, соціальна згуртованість бізнесу, підвищення іміджу соціально-відповідальних економічних суб'єктів, розробка державної політики стимулювання соціально відповідальної поведінки в

економіці), організаційно-економічні інструменти реалізації яких представлені в монографії.

Розкрито суть основних принципів, форм і моделей державно-приватного партнерства, узагальнено світовий досвід та існуючі в Україні інституційні прогалини їх реалізації; обґрунтовано комплекс заходів щодо впровадження системного підходу в управлінні процесами економічної взаємодії бізнесу і держави.

Інституційні деформації та девіантні прояви вітчизняного бізнес-середовища (корупція, хабарництво, рейдерство, тінізація економічної діяльності, правовий нігілізм в суспільстві тощо) та суспільства загалом (морально-етична та духовна деградація) потребують переоцінки цінностей та актуалізації проблем духовності в економічних і суспільних взаємовідносинах. Тому в монографії представлено духовно-релігійні та соціофілософські підходи і принципи формування бізнес-середовища в Україні як базової імперативи соціалізації бізнесу та передумови інституціалізації економічних взаємовідносин на високій культурній (етичній) основі, активізації інтеграційних процесів у світове громадянське суспільство та ефективного міжнародного партнерства вітчизняного бізнесу.

Розділ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ БІЗНЕС-СЕРЕДОВИЩА В УМОВАХ ІНСТИТУЦІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Теоретико-методологічні засади формування бізнес-середовища в контексті розвитку економічної теорії

Сутність бізнес-середовища як макроекономічної категорії, його основні ознаки та чинники формування

Типологізація бізнес-середовища як системи

Методологічні аспекти формування бізнес-середовища в умовах інституційних трансформацій

1.1. Теоретико-методологічні засади формування бізнес-середовища в контексті розвитку економічної теорії

Вивчення бізнес-середовища важливо провести в контексті еволюції його сутності та чинників формування, порівнявши з розвитком концепцій підприємництва та економічної думки загалом; науки, технологій і наукового розуміння світу; самогенерації різних форм підприємництва; з розумінням єдності предметно-матеріальної та ідейно-творчої основи підприємницької діяльності.

Еволюція сутності та чинників формування бізнес-середовища в умовах становлення наукової картини світу та основних етапів розвитку економічної думки характеризується не обмеженими за часом періодами домінування тих чи інших концепцій, а, швидше за все, сплесками інтересу до проблеми, фокусуванням на окремих нових її аспектах, що розвиваються на наступних етапах. При цьому нині можна спостерігати новий поштовх спіралі розвитку економічної науки, де дослідження бізнес-середовища, на нашу думку, перебуває в близькій єдності з точками росту нових концепцій, спроможних адекватно проаналізувати пронизані реаліями навколишньої дійсності новітні аспекти соціально-економічних взаємозв'язків, які не повною мірою були відображені на попередніх етапах розвитку економічної теорії.

1.1.1. Теоретичні підходи до вивчення бізнес-середовища в рамках класичної та неокласичної теорій

Спроби опису й розробки засобів економічного аналізу окремих характеристик бізнес-середовища, а саме проблем розвитку підприємництва та умов його функціонування, здійснювали в рамках класичної економічної теорії. Бізнес-середовище ще не стало окремим предметом досліджень, проте з'явився термін "підприємництво", обґрунтовувалося значення торгівлі для економічного розвитку держав, акцентувалася увага на регуляторній функції держави щодо захисту національних капіталів від

конкуренції та відпливу за кордон, підтримки розвитку пріоритетних виробництв, причинах міграції капіталів і чинниках стимулювання підприємницької активності.

Меркантилізм започаткував виокремлення предметно-матеріальних та ідеально-творчих передумов здійснення підприємницької діяльності. Англійський вчений кінця XVII – початку XVIII ст. Р. Кантільон вперше ввів у науковий обіг поняття "підприємець" і "підприємництво", розкрив можливості купівлі і продажу товарів на ринку під впливом розбіжностей між попитом і пропозицією, а бізнесменів, які використовують ці можливості в різних сферах відтворення (виробництві чи (та) обміні) називав підприємцями. Підприємець розглядався як суб'єкт ринкових відносин, який спроможний передбачати, брати на себе відповідальність діяти в умовах ризику.

Формування класичної політичної економії виступило початковим етапом розширення поглядів і розуміння суті окремих визначальних елементів формування бізнес-середовища.

У праці "Дослідження про природу і причини багатства народів"[1] А. Сміт (1723-1790) як прихильник економічного лібералізму, вільної гри господарських сил, невтручання держави у функціонування бізнес-агентів безпосередньо зачіпає проблему формування бізнес-середовища, пояснивши дію ринкового механізму і його основного інструменту – конкуренції, які дисциплінують всіх учасників ринку. Проте він не захищав вільне підприємництво заради самого бізнесу, адже вважав бізнесменів злочинцями, проти яких мала б виступати вільна конкуренція. Втручання держави в економічні процеси (через регулювання норми відсотка й мінімуму заробітної плати) А. Сміт припускав лише з метою обмеження непродуктивного споживання, яке гальмує інвестування та підприємницьку активність. Відстоював ідею державної підтримки підприємств через забезпечення пільгового режиму інвестування перспективних виробництв з метою відмови від виробництва тих товарів, які не забезпечені абсолютними перевагами країни, захисту молодих перспективних виробництв від експансії іноземного капіталу.

[1] Смит А. Исследование о природе и причинах богатств народов / Адам Смит. – М., 1935. – Т. 1.

Особливого значення набула теорія економічного розвитку в тлумаченні французького економіста Ж. Сея (1767– 1832), який розглядав підприємницьку діяльність як ефективну комбінацію факторів виробництва – землі, капіталу, праці – в певній точці ринкового простору. При цьому раціональне комбінування чинників, які у свою чергу формують бізнес-середовище, можливе у будь-якій стадії відтворення: виробництві, обміні, розподілі, споживанні, фінансово-кредитній сфері та ін. У його теоретичній концепції відображені і ризик, і ціль – отримання прибутку й ринковий простір як соціально-економічне середовище бізнесу, в якому здійснюється підприємницька діяльність. Учений, дійшовши висновків зі своєї теорії, вказав на важливі чинники формування підприємницької активності, які входять до структури вивчення бізнес-середовища. Зокрема, Ж. Сей доводив: чим екстенсивніший ринок, тим прибутковіший він для виробників, оскільки зростає ціна зі збільшенням попиту; підприємницькі суб'єкти зацікавлені в розвитку інших, які породжують для них ринок попиту, а розвиток однієї галузі стимулює інші; стимулювати слід виробництво, а не попит, бо проблема попиту вирішується за отримання коштів для придбання продукту, які дає виробництво. Учений розглядав всі точки зору торговців, маючи на увазі лише мінову вартість грошей, проте не враховував мотиваційних пріоритетів, особливості культури, менталітету, національних інтересів тощо.

Представники німецької класичної школи XVIII ст. Г. Тюнен і Г. Мангольдт розвинули ідеї щодо тягаря ризику як основної функції підприємництва.

До державного регулювання економічних процесів і створення сприятливого бізнес-середовища зводиться теорія німецького вченого Ф. Ліста (1789-1846). Розглядаючи управлінську та економічну функції держави, вчений виокремлює ключові елементи державної політики: визначення стратегії розвитку з урахуванням природного потенціалу і наявності робочої сили; визначення пріоритетних галузей, навколо яких розвиватимуться супутні виробництва і які забезпечуватимуть у майбутньому конкурентоспроможність економіки; будівництво сучасної інфраструктури; створення кредитно-банківської системи з метою акумулювання коштів для державних і приватних інвестицій; формування підпорядкованої визначеній меті податкової системи; розвиток державної системи освіти і підготовки фахівців для певних галузей; створення

розгалуженої мережі державних науково-дослідних установ, які забезпечували б пріоритетні галузі новими технологіями та устаткуванням; ідеологічне виховання нації засобами масової інформації та через систему освіти[2].

Г. Кері (1793-1879) формування сприятливого бізнес-середовища повязував з регулювальною силою держави, її функціями протекціонізму і патерналізму. Учений вважав, що складовими державної політики з дотримуванням національних інтересів є: спрямоване законодавство щодо залучення інвестицій у промисловість; створення інфраструктури; запобігання імпорту промислових товарів; формування суспільної підприємницької ідеології; протекціонізм. Г. Кері висував ідеї законодавчо-адміністративного регулювання розвитку виробництва, зокрема стимулювання нагромадження за рахунок держави коштів на винахідництво, створення нових машин і механізмів, розвитку науки, підготовку кадрів.

Протекціонізм, на думку Г. Кері, сприятиме раціональному розміщенню виробництв, організації центрів, де якнайтісніше поєднуються індустрія та сільське господарство, а тим самим забезпечуються ринки збуту продуктів виробництва і зменшуються витрати на транспортування. Він стверджував, що внутрішня конкуренція забезпечить підвищення заробітної плати, зайнятості, а отже, попиту і зумовить інвестиційний бум. Та основний його аргумент – це можливість зберегти для виробника внутрішній ринок за рахунок автономізації економіки[3].

З огляду на сучасний стан розвитку економічної теорії можна стверджувати, що описані погляди охоплювали окремі елементи, ознаки та чинники формування бізнес-середовища без комплексного усвідомлення вченими складових елементів цієї дефініції, оскільки самого поняття ще не існувало. Крім того, положення класичної політичної економії не містили багатьох складових аналізу бізнес-середовища, а саме щодо інституційної та інформаційної основ його формування, аналізу підприємницької спроможності та ініціативності тощо.

---

[2] List F. National Sistem of Political Economy / F. List. – N.Y. : Lloyd, 1985. – P. 54-121.

[3] Татаренко Н. О. Теорії інвестицій : навч. посіб. / Н. О. Татаренко, А. М. Поручник. – К. : КНЕУ, 2000. – С. 50-51.

Неокласичний напрям в економічній науці сходить від макро- до мікроекономічного рівня, ставлячи проблеми і поведінку суб'єктів господарювання у залежність від конкретних економічних умов. Ринок як визначальний чинник формування бізнес-середовища стали розглядати не як простий обмін продуктами і послугами, а як агреговану сукупність індивідуальних обмінів зі вбудованим механізмом саморегуляції. Ідеалізація неокласиками вільної конкуренції та недооцінка ролі держави зумовили концентрацію їх уваги на мікрорівневих чинниках формування бізнес-середовища. А макросередовище, з чим важко погодитися, розцінювали як об'єктивно існуюче, незмінне з часом.

Представник неокласичної школи англійський економіст А. Маршалл (1842-1924), ведучи мову про промислове середовище, можливості та зв’язки бізнесу, по суті вбачав важливість бізнес-середовища. У праці "Принципи політичної економії" у 1890 р. він писав: "Дохід конкретного комерційного підприємства часто опиняється під дуже сильним впливом змін його промислового середовища і його можливостей чи зв'язків"[4].

У своїй теорії вчений першим додав до трьох класичних факторів виробництва (земля, капітал, праця) четвертий – організацію; сформулював основний закон попиту – "що більшою є кількість товару, який треба продати, то нижчою має бути ціна, за якою він пропонується, з тим, щоб товар знайшов покупця "[5]; ведучи мову про грошовий чинник, який має вплив на ціну, попит, пропозицію і є умовою макроекономічної рівноваги, відстоював державне регулювання грошової емісії та бюджетних витрат; довів, що чинниками руху капіталу та стимулювання інвестицій є надприбутки, високий рівень розвитку виробництва, продуктивність праці, можливість якнайкращого використання природних переваг; описав чинники і тенденції зміни пропозиції, попиту та ціни залежно від часового періоду; провів усебічний аналіз чинників підприємницької діяльності, пояснив дестабілізуючу функцію кредиту в бізнес-середовищі з можливістю впливу на ставку вдсотка;

[4] Маршалл А. Принципы политической экономии : в 3 т. – Т. III / А. Маршалл. – М. : Прогресс, 1984. – С. 35.
[5] Маршалл А. Принципы политической экономии : в 2 ч. / А. Маршалл. – М. : Прогресс, 1985. – Ч.1. – С. 167.

пов’язав нестійкість довіри у сфері бізнесу та ризики інвестування з фінансовими капіталами; відстоював необхідність державного контролю та обмеження діяльності монополій. Ефективне управління у сфері бізнесу він узалежнював від якості людського капіталу та способу застосування знань. Сформулював принцип комбінації факторів виробництва до індивідуального відтворення окремої фірми, згідно з яким досконаліші комбінації чинників відбирають під час об’єктивного аналізу за критеріями їхньої конкурентоспроможності та потенційної життєстійкості[6].

А. Маршалл намагався визначити мотиви поведінки підприємця або фірми за певних обставин, розділяючи умови, на які зважають різні групи підприємців у виборі сфери великого чи малого бізнесу як об’єкта інвестицій. Тобто він диференціював за пріоритетністю умови бізнес-середовища для різних типів бізнесменів, кожен з яких зважає на свій набір критеріїв.

Американський економіст, професор Колумбійського університету Дж. Б. Кларк (1847-1938) в своїй теорії "граничної продуктивності" обґрунтував закон спадної продуктивності праці й капіталу, яким можна пояснити схильність кожного підприємця до інвестування у нові виробництва, де гранична продуктивність завжди вища, ніж у традиційних.

Один із видатних теоретиків підприємництва XX ст. Й. Шумпетер у своїй праці "Теорія економічного розвитку: дослідження підприємницького прибутку, капіталу, кредиту, відсотка і циклу кон'юнктури"[7] виходив зі зв'язку підприємництва з економічною невизначеністю, яка є однією з ознак бізнес-середовища. При цьому він стверджував: якщо в економіці немає технічного прогресу, відтворення становить собою рутинний процес, за якого відсутня невизначеність майбутнього. За таких обставин знижується можливість отримання підприємницького доходу.

Учений прагнув дослідити, як економічна система породжує ту силу, яка постійно її змінює. На думку автора, сутністю динамічних змін в економіці є вияв нових продуктів, нових методів виробництва,

[6] Маршалл А. Принципы политической экономии : в 2 ч. / А. Маршалл. – М. : Прогресс, 1985. – Ч.1. – С. 167-276.

[7] Шумпетер Й. Теория экономического развития: исследования предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры / Й. Шумпетер. – М., 1982. – С. 186.

освоєння нових ринків збуту й нових джерел сировини, зміна ринкової ситуації, загалом виникнення "нових виробничих комбінацій"[8]. У його інституціональній теорії підприємець постає рушійною силою розвитку і характеризується за будь-якої суспільної формації не тим, чим, як та у якому обсязі він володіє, а особливими якостями характеру: ініціативністю, авторитетом, даром передбачення, готовністю до ризику в умовах протидії довколишнього середовища.

Важливого значення в теорії Й. Шумпетера набувають такі умови розвитку у відкритій економіці та створення нових "виробничих комбінацій" (нових видів продукції, нових галузей виробництва), як кредит і капітал. "Лише підприємець в принципі має потребу в кредиті, тільки для процесу промислового розвитку кредит відіграє ту велику роль, без урахування якого не можна зрозуміти самого процесу"[9]. Кредит відкриває підприємцю доступ до народногосподарського потоку благ ще до того, як він отримує на це право. "Капітал є ніщо інше, як важіль, який дає змогу підприємцеві отримувати у своє повне розпорядження необхідні йому конкретні блага, ніщо інше, як засіб, який дає підприємцю змогу використовувати ці блага для досягнення нових цілей, а також орієнтувати виробництво в новому напрямі"[10]. Капітал підприємства – це не сукупність усіх благ, що використовуються, бо капітал вкладається в блага.

У своїй роботі "Капіталізм, соціалізм і демократія", крім ринкового, розглядає й капіталістичне середовище, яке є каталізатором економічного розвитку[11]. Особливе значення для бізнесу має стан економіко-політичного середовища і, власне, Й. Шумпетер досліджував проблеми підприємництва в умовах ринково-конкурентної й адміністративно-командної економічних систем. На його думку, середовище визначає не тільки способи використання можливостей "нових комбінацій", а й основні типи мотивацій підприємницької діяльності.

---

[8] Шумпетер Й. Теория экономического развития / Йозеф А. Шумпетер. – М, 1982. – С. 52.
[9] Там само. – С. 215.
[10] Там само. – С. 231.
[11] Шумпетер Й. А. Капитализм, социализм и демократия : пер. с англ. / Й. А. Шумпетер ; предисл. и общ. ред. В. С. Автономова. – М. : Экономика, 1995. – С. 156.

Учений вважав, що підприємницький прибуток як одна з передумов розвитку зникає в процесі переходу новаторської форми виробництва у традиційну. У своїй праці "Економічні цикли" (1939) з новаторською практикою Й. Шумпетер пов'язує циклічну форму розвитку капіталістичної економіки. Тобто з нововведеннями, які відбуваються ривками і приносять підприємцям великі прибутки та супутні інновації, настає період процвітання, який з часом себе вичерпує, а відтак депресія аж до нових відкриттів. Такий процес "творчого руйнування" вчений називає процесом промислової мутації, що безперервно революціонізує економічну структуру із середини, безперервно руйнуючи стару форму й створюючи нову[12].

Учений висунув концепцією вмирання (саморуйнування) капіталізму через власні економічні успіхи, які створюють несприятливий соціальний та політичний клімат. І, власне, ознакою розпаду чи кризи капіталістичної системи, яка стає жертвою власних успіхів, на думку Й. Шумпетера, є процеси нагромадження капіталу, його інституалізація, поява корпорацій, посилення регуляторного впливу держави. Функції підприємця в нових умовах все більше інституалізуються, виникає нова система цінностей, змінюється культура й характер мислення – ці процеси вчений вважав ознакою нової цивілізації, називаючи її соціалізмом. Стверджував, що економічний процес має тенденцію до соціалізації, а стадіями розвитку сучасного суспільства під впливом економічних змін є підприємницький капіталізм, організований чи бюрократичний капіталізм і соціалізм.

Учений увів поняття "ефективна конкуренція" та "ефективна монополія", пов'язавши категорії з процесом нововведення, з функцією підприємницького новаторства. У концепції вченого знайшло відображення багато істотних рис ринкового процесу в умовах "великого бізнесу": нові форми конкуренції, пов'язані з використанням переваг узагальнення виробництва та досягнень науково-технічного прогресу; нові можливості формування та важливіша роль монополії нового типу, що ґрунтується на інноваціях; інтенсифікація конкуренції та зростання ступеня динамізму розвитку

[12] Шумпетер Й. А. Капіталізм, соціалізм і демократія / Й. А. Шумпетер. – К., 1995. – С. 111.

економіки[13]. Проте актуальні на сьогодні питання обмеження конкуренції та антимонопольного регулювання вчений не розглядав.

Отже, погляди Й. Шумпетера щодо механізму функціонування та розвитку економіки мають важливе значення для систематизації комплексного уявлення про умови та чинники формування бізнес-середовища.

Вплив середовища на економічні процеси визнавав представник німецької історичної школи Г. Шмоллер. На його думку, вчення про егоїзм зачіпає лише поверхню суспільних відносин, а ключовими є питання: яким чином у визначений час і у визначених колах це (егоїстичне) прагнення видозмінюється під впливом культурної діяльності століть, як і якою мірою воно проникає і насичується моральними та юридичними уявленням[14]. Учений підкреслював, що народне господарство належить світу культури і поєднується спільністю мови, історії, звичаїв певного народу, ідей, що панують у зазначеному середовищі.

Цінними для вивчення бізнес-середовища є погляди Л. Вальраса (1834-1916) щодо граничної продуктивності факторів виробництва, їхнього оптимальному поєднання, закономірностей відтворення та поповнення[15]. Учений доводив, що ринкова рівновага встановлюється внаслідок взаємодії та балансування різних локальних ринків: капіталу, грошей, товарів тощо. До засобів виробництва відносив, крім нагромаджених матеріальних благ, також історичні традиції, набутий досвід, знання, культуру виробництва, грошові та фінансові ресурси тощо.

У 20-х роках минулого сторіччя в США прихильник ідеї стабілізації економіки через виважену грошово-кредитну політику І. Фішер (1867-1947) висловив низку цінних міркувань з огляду на вивчення та врахування в побудові обґрунтованої державної політики формування бізнес-середовища. Зокрема, виокремив важливі чинники стабільності (стійкість цін і грошей) функціонування бізнесу; обґрунтував існування зв'язку між відсоткоою ставкою і темпами

[13] Злупко С. М. Основи історії економічної теорії : навч. посіб. / С. М. Злупко. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – С. 575.

[14] Шмоллер Г. Народное хозяйство, наука о народном хозяйстве и ее методы / Г. Шмоллер. – М. : Солдатенков, 1902. – С. 126-127.

[15] Вальрас Л. Елементи чистої політичної економії або теорія суспільного багатства / Л. Вальрас ; пер. з англ. – М. : Ізограф, 2000. – 448 с.

інфляції ("ефект Фішера"); довів, що стимулюючим чинником підприємницької та інвестиційної діяльності є перевищення норми доходів над витрати і нормою відсотка; стверджував, що внаслідок розширювальної грошової політики держави та інфляції знижуються фінансові можливості суб'єктів господарювання; виправдовував лише антимонопольне втручання держави.

Учений зазначав, що рівень взаємозв'язку національного та міжнародного ринків в умовах відкритої економіки визначається інтенсивністю міграції капіталів і чутливістю інвестиційних потоків до змін відсоткових ставок усередині країни та за її межами. Вільне переливання капіталів із країни в країну сприяє встановленню паритету відсоткових ставок. "Ефектом Фішера" широко користуються для обґрунтування поведінки підприємців, відповідно до якого у міжнародному бізнес-середовищі в довгостроковій перспективі зміна рівня валютного курсу дорівнюватиме різниці відсоткових ставок в обох країнах і різниці прогнозованих темпів інфляції в них[16].

Однак більшість перелічених теоретиків підходили до дослідження бізнес-середовища опосередковано, через вивчення основоположних чинників і механізмів його формування. А питання інституційної структури бізнес-середовища стали вивчати на наступних етапах розвитку економічної теорії, яка формувалася на ті кризи неокласичних поглядів внаслідок Великої депресії 1929-1933 років. Починають розвиватися напрями дослідження макроекономічних проблем, засади економічної політики держави щодо стимулювання приватного підприємництва, що входить до структури державного механізму формування бізнес-середовища.

Починаючи з другої половини XX в. все більше вчених намагаються розглядати підприємництво інтегровано, як поліфункціональну діяльність у взаємозв'язку з її макросередовищем. Появу цілісної поліфункціональної теорії підприємництва пов'язують з роботами австрійської школи економічного неолібералізму Л. фон Мізеса, Ф. фон Хайєка та І. Кірцнера.

Відстоюючи ідеї ринкової економіки як єдиної форми організації, що гарантує як економічні, так і політичні свободи,

[16] Татаренко Н. О. Теорії інвестицій : навч. посіб. / Н. О. Татаренко, А. М. Поручник. – К. : КНЕУ, 2000. – С. 72-73.

Л. фон Мізес заперечує будь-яке втручання в економіку, в тому числі податкове, антиінфляційне, грошово-кредитне, у формі перерозподілу і соціального забезпечення, протекціонізму. Він писав: "Під поняття втручання не підпадають дії влади, в яких використовуються засоби ринку, тобто такі дії, що намагаються впливати на попит чи пропозицію через зміни ринкових чинників... Втручання – це ізольований наказ, що походить від якоїсь громадської влади й примушує власників засобів виробництва та підприємців застосовувати засоби виробництва інакше, ніж вони це робили б за інших обставин"[17].

Автор вчення про спонтанний характер ринкового порядку Ф. фон Хайєк також заперечував державний контроль господарських процесів і політику щодо повної зайнятості, економічного зростання, усунення інфляції чи запобігання економічним спадам, яка здійснюється незалежно від намірів тих, хто творить ринковий порядок. Обґрунтовував він це обмеженістю знань для реалізації ефективної економічної політики. Роль держави вбачав лише у створенні структур із функціями забезпечення сприятливих умов для реалізації особистих цілей суб'єктів бізнесу. Учений розглядає моральні норми взаємодій між індивідами, які стосуються чесності, договорів, приватної власності, конкуренції, прибутку й приватного життя. Ці положення праць Ф. фон Хайєка не лише виділяють інституційний аспект у його вченні, а й виступають одним із визначальних якісних критеріїв формування бізнес-середовища щодо підприємницької культури.

Натомість І. Кірцнер акцентував увагу на властивостях нерівноважних ситуацій, які базуються на розбіжностях між попитом і пропозицією у часі та просторі, що у свою чергу зумовлює можливості одержання додаткового прибутку. Учений вважає, що підприємець використовує нерівновагу економічної кон'юнктури для отримання прибутку, а також об'єктивно сприяє відновленню ринкової рівноваги в бізнес-середовищі.

Спираючись на методологію неокласичної школи Е. Чемберлін та Дж. Робінсон модифікували теоретичні погляди щодо механізму функціонування ринку, піднесення економіки, формування витрат і

[17] Цитата за: Хайєк Ф. Право, законодавство та свобода : пер. з англ. : у 3 т. / Ф. Хайєк. – К. : Сфера, 1999. – Т. 2. – С. 173.

цін, законів взаємодії попиту і пропозиції, довели, що монополія, змінюючи форми конкурентної боротьби, є умовою забезпечення економічної рівноваги. Переглянувши умови вільної конкуренції, вчені дослідили дію ринкового механізму в умовах недосконалої та монополістичної конкуренції. Зокрема, Е. Чемберлін у своїй праці "Теорія монополістичної конкуренції: реорієнтація теорії вартості"[18] доводить двоїстий вплив монополії на ринок: з одного боку, вона обмежує пропозицію товару, а з іншого – спричинює організацію попиту. Він висловив упевненість у природній суті монополії в конкурентному середовищі, у тому, що підприємництво значною мірою є спробою кожного підприємця створити власну монополію, розширити її наскільки можливо і захистити від спроб інших підприємців розширити свої монополії. Учений говорить про збереження конкуренції і за умов "групової монополії", яка передбачає розподіл сфер впливу на ринку між партнерами-конкурентами з метою реалізації неоднорідної (диференційованої) товарної продукції без зниження ціни[19].

У своїй праці "Економічна теорія недосконалої конкуренції"[20] Дж. Робінсон обґрунтовує окремі аспекти формування бізнес-середовища, а саме ринкові процеси монополізації, типи ринкових структур (чисту монополію, монопсонію та олігополію), механізм формування цін і монопольного прибутку в умовах досконалої та недосконалої конкуренції.

На думку вченої, за умов досконалої конкуренції виробник розширює масштаби виробництва до межі зрівняння граничних витрат та ціни. Недосконала конкуренція пов’язана із застосуванням захисних заходів і стимулюванням спеціалізації, результатом чого є економія на масштабах виробництва. "Всюди можна спостерігати дію тенденції до монополізації, що проявляється в програмах обмежень, системах квотування, раціоналізації, зростання гігантських компаній"[21].

---

[18] Чемберлин Э. Теория монополистической конкуренции: реориентация теории стоимости / Э. Чемберлин; пер. с англ. Э. Г. Лейкина и Л. Я. Розовского. – М. : Экономика, 1996. – 351 с.

[19] Історія економічних учень : підручник : у 2 ч. / [за ред. В. Д. Базилевича]. – [3-тє вид.]. – К. : Знання, 2006. – Ч. 2. – С. 305.

[20] Робинсон Дж. Экономическая теория несовершенной конкуренции / Дж. Робинсон. – М. : Прогресс, 1986. – 472 с.

[21] Там само. – С. 400-401.

В умовах недосконалої конкуренції обсяг випуску продукції, як правило, нижчий від конкурентного рівня, внаслідок чого спостерігається тенденція до зростання цін. Недосконала конкуренція стимулює цінову дискримінацію, яка виникає, коли ринки відокремлені один від одного географічно або за допомогою тарифних бар'єрів, а переміщення товарів пов'язане зі значними витратами. Причинами цінової дискримінації є відмінності товарів щодо якості, товарної марки, оформлення[22].

Дж. Робінсон вважала монополію дестабілізуючим чинником соціально-економічних процесів бізнес-середовища, адже існує дилема між ефективністю (зростання обсягів і вдосконалення методів виробництва) та справедливістю (нерівномірності в розподілі багатства).

Історичні процеси стихійної корпоратизації та монополізації, які призводили до обмеження вільної конкуренції, вимагали стримування цих руйнівних процесів. Крім того, виникла потреба в суспільному контролі ринкового механізму й демократичному реформуванні суспільних відносин в умовах розвитку соціальних суперечностей. Ці явища стали передумовою виникнення інституціоналізму як нового напряму економічної науки, що поглиблює неокласичну економічну теорію і зосереджується не лише на тому, як попит і пропозиція визначають ціну, як працюють ринки, а й намагається пояснити, як формувати умови для ефективного їх функціонування, врахувати питання культури, ідеології конкретного суспільства. Тобто інституціональна теорія пояснює процеси, явища, тенденції, ознаки, чинники, умови та наслідки формування бізнес-середовища, адже в комплексі вивчаються економічні, соціальні, політичні, етичні та правові проблеми.

1.1.2. Інституціональна та неоінституціональна методологія формування бізнес-середовища

Державна політика щодо формування бізнес-середовища повинна розроблятися з врахуванням особливостей історичного розвитку, традицій, віросповідання, правового забезпечення,

[22] Історія економічних учень : підручник : у 2 ч. / [за ред. В. Д. Базилевича]. – [3-тє вид.]. – К. : Знання, 2006. – Ч. 2. – С. 309.

соціальної інфраструктури, рівня розвитку людського потенціалу та психологічних відмінностей індивідів. Виходячи з інституціональної теорії, бізнес-середовище формується суспільним середовищем, вплив якого враховується для обґрунтування економічної політики. Ця теорія зводиться до окремих концепцій поведінки фірм й аналізу складових бізнес-середовища.

Інституціонально-соціологічний напрям започаткований працями Т. Веблена, Дж. Коммонса, В. Мітчелла, Дж. Гелбрейта. Термін "інституціоналізм" походить від понять "інституція" (звичай, заведений порядок) і "інститут" (порядок, закріплений у формі закону чи установи). Суть методологічної інновації інституціоналізму полягала в розгляді економічних суб'єктів не ізольовано, а в певній ситуації та середовищі їх перебування. Інституціонально-соціологічний напрям враховує одночасно й еволюцію інститутів, що змінює умови господарського життя, і вплив економіки на ці інститути.

В інституціональній теорії американського економіста та соціолога Т. Веблена (1857-1929) економіку розглядянуто через призму єдності та боротьби суперечностей індустрії і бізнесу, раціональності та ірраціональності. У праці "Теорія ділового підприємства" (1904) Т. Веблен представляє бізнес як інституційну систему, інститутами якої є монополія, конкуренція, кредит тощо.

Аналізуючи дихотомію індустрії та бізнесу, вчений вважає, що психологія та позиція бізнесу, обумовлені звичками мислення та усталена практика (інститути) провокують демонстративне споживання, протидіють змінам і прогресу, перешкоджають розвитку машинної техніки. Натомість індустрія і дії, обумовлені справжнім знанням, сприяють зростанню продуктивності й ефективності виробництва, поліпшують добробут людей, розвивають їх позитивні стимули та схильності, є джерелом змін і прогресу.

Учений веде мову про негативну дію бізнесу у своїх намірах щодо отримання високого прибутку через кредитно-біржові операції та збільшення фіктивного капіталу, який у свою чергу разом із промисловим порушує баланс і раціональний перерозподіл капіталу в суспільному виробництві та споживанні, адже залежить від суб'єктивних вподобань бізнес-агентів.

Удосконалення всієї економічної структури Т. Веблен пов'язує з реформуванням провідних суспільних інститутів, зокрема з формуванням особливого управлінського класу. Він зазначає, що

науково-технічний прогрес зумовлює панування техноструктури (коли індустрією керуватимуть не бізнес, а науково-технічна інтелігенція: інженери, технологи), яка у майбутньому забезпечить ефективний і раціональний розподіл ресурсів, ефективне функціонування економіки зі спрямуванням на задоволення потреб. Виникнення нових інститутів уможливить панування "індустрії", керованої технократією. Але створення передумов для формування інституційно-технологічного суспільства учений пов'язує з керівною роллю держави, яка має створити відповідне сприятливе економічне середовище, узявши на себе всі інвестиційні витрати на формування техноструктури (освіта, підтримка нових технологій тощо) і спрямовуючи розвиток бізнесу в необхідне русло[23]. Тобто Т. Веблен у своїй теорії впритул наблизився до формування сприятливого бізнес-середовища, відводячи державі функцію цілеспрямованого регулювання та підтримки бізнесу.

А. Шпітгоф (1873-1938)[24] проаналізував окремі наслідки та чинники формування бізнес-середовища, а саме причини інвестиційної активності, серед яких виокремив можливості створення надприбуткових, високотехнологічних галузей із природними та світогосподарськими перевагами, наявність нових ринків збуту, нових можливостей у самій країні чи за кордоном.

Основоположник соціально-правової течії в інституціоналізмі Дж. Коммонс (1862-1945) обґрунтував важливість створення державою правового та економічного середовищ для усталеної основи розвитку та прогнозованої діяльності суб'єктів бізнесу. Можна ствердно сказати, що правова та економічна складові є найважливішими в дослідженні бізнес-середовища певної країни чи регіону. За словами вченого, слід "зробити систему бізнесу ефективною настільки, щоб вона заслуговувала на збереження"[25].

Бізнес-середовище поряд з іншими його ознаками характеризується підприємницькою культурою щодо виконання угод. І, власне, Дж. Коммонс розробив теорію угоди, в якій поділяв їх на

[23] Татаренко Н. О. Теорії інвестицій : навч. посіб. / Н. О. Татаренко, А. М. Поручник. – К. : КНЕУ, 2000. – С. 111.
[24] Spiethoff A. Jahrbuch fur Gezetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft / A. Spiethoff. – Berlin, 1902. – S. 696.
[25] Commons J. R. Economics of collective action / J. R. Commons. – N.Y., 1950. – P. 189.

ринкові (акти купівлі-продажу та контроль за цим з боку суду); адміністративні (відносини між керівниками та їх підлеглими); розподільчі (рішення корпорації про ціни, регулювання цін з боку уряду, держбюджету, податкової системи). При цьому кожна угода містить: конфлікт, тобто зіткнення інтересів учасників угоди; взаємозалежність і взаємозв'язок інтересів учасників конфлікту; процедуру, тобто порядок вирішення конфлікту й укладання угоди[26].

Інституціоналіст В. Мітчелл (1874-1948) розглядав економічні проблеми у тісному взаємозв'язку з психологічними, соціальними та іншими, які впливають на мотивацію господарської діяльності людей.

Досліджуючи економічні цикли, вчений вважав, що вони – "це специфічне явище, притаманне лише сфері інститутів підприємництва"[27] та пов'язував залежність циклічних коливань від пронизливих бажань "системи бізнесу" одержати прибуток[28]. Через чотири фази циклу – депресію, пожвавлення, розквіт та рецесію – В. Мітчелл розглядав взаємообумовленість і взаємозв'язок цін, інвестицій, рівня заробітної плати, прибутку тощо.

Своєю теорією вчений обґрунтовував важливість соціального контролю над економікою через державне регулювання проблеми надвиробництва та циклічних спадів з метою досягнення стійкої економічної кон'юнктури та кінцевих цілей суспільства.

Одна з гіпотез В. Мітчелла полягала в тому, що в економіці вільного підприємництва ділові цикли породжуються постійною взаємодією різних видів діяльності, що випереджають один одного або відстають на різні інтервали часу й у яких відмінності в амплітуді коливань є змінною величиною. Ці процеси були виявлені, наявні випередження й амплітуди коливань – виміряні як ex ante, так і ex post. Відповідно до цієї гіпотези В. Мітчелл у праці "Ділові цикли" (1913) описав типи економічних процесів залежно від таких змінних: витрати, ціни і прибуток; інвестиційні рішення й інвестиційні витрати; відсоткова ставка, обсяг грошової маси, кредитні й банківські резерви; обсяг запасів і обсяг продажу. У цій та інших роботах учений досліджував, як економічні агенти реагують на зміни

[26] Історія економічних учень : підручник : у 2 ч. / [за ред. В. Д. Базилевича]. – [3-тє вид.]. – К. : Знання, 2006. – Ч. 2. – С. 436.
[27] Митчелл У. Экономические циклы. Проблема и ее постановка / У. Митчелл. – М., 1930. – С. 61.
[28] Там само. – С. 62-63.

в економічних умовах і як ці реакції у свою чергу впливають на інших[29].

Процес пожвавлення чи затухання інвестиційної активності В. Мітчелл пов'язує з дією екзогенних та ендогенних чинників, які він ототожнює з інвестиційним кліматом. Останній у свою чергу можна віднести до складових бізнес-середовища.

Екзогенні чинники, на думку вченого, не є визначальними, але все ж примушують економіку реагувати на них. До таких він відносить: науково-технічний прогрес, зростання населення, війни, неврожаї, автономні явища у валютно-кредитній сфері, діяльність держави, міжнародну інвестиційну діяльність та інші сторонні імпульси. До ендогенних чинників кумулятивного процесу зараховує: посилення мотивів інвестиційної діяльності (зростання прибутку і відсотка), зниження основних і додаткових витрат, сталість грошово-кредитних відносин, стабільність позиції банків як позикодавців, зростання маси капіталів, що шукають сфери застосування. За В. Мітчеллом, пожвавлення інвестиційних процесів відбувається внаслідок економічної депресії, під час якої формуються ендогенні чинники[30]. Зазначені чинники в основній своїй масі формують бізнес-середовище.

Першою ознакою зростання інвестиційної активності, на думку вченого, є пожвавлення торгівлі, а першою ознакою настання депресії – криза довіри у стабільний бізнес. Саме тому перед державою постає необхідність впливу й регулювання динаміки інвестицій та циклів. Важелями впливу на економіку і водночас об'єктами такого впливу, на думку вченого, є: економічні інституції – інвестиції, фінанси, грошовий обіг, кредит; політичні інституції – право, суспільна психологія тощо[31].

Аналізуючи інституційні умови формування бізнес-середовища, Дж. Ґелбрейт узагальнив і розглянув такі його суб'єкти: держава як елемент впливу на соціально-економічну сферу; корпорації як частину планової економіки; профспілки як протидіючий

[29] Історія економічних учень : підручник : у 2 ч. / [за ред. В. Д. Базилевича]. – [3-тє вид.]. – К. : Знання, 2006. – Ч. 2. – С. 441.
[30] Мельник М. І. Інвестиційний клімат регіону: теоретичні та прикладні засади дослідження : монографія / М. І. Мельник. – Львів : ІРД НАН України, 2005. – С. 19.
[31] Там само.

корпораціям чинник; банки, фінансові інституції на зразок інституційних інвесторів; ринок вільної конкуренції[32].

У працях ученого відстоюються погляди щодо належності влади великим компаніям, які в індустріальному суспільстві утворюють промислову систему. Під вплив великих корпорацій підпадає і держава, тому її функцією, на думку Дж. Ґелбрейта, є фінансування розвитку сучасних технологій, зниження ціни і ризику їх використання, гарантії на ринку просування. Учений відстоював погляди про поєднання цілей суспільства, підприємства та індивіда.

Крім того, Дж. Ґелбрейт висунув інституціональну концепцію урівноважуючих сил, до яких відносив покупців, постачальників, профспілки, великі роздрібні торговельні підприємства як потенційні чинники тиску на корпорації. Висунув поняття "зрілої корпорації" у ролі носія НТП, в якій влада від власника переходить до техноструктури; вперше обґрунтував тезу про заміну влади ринку рішеннями менеджерів; згодом дійшов висновку, що "революція управлінців (менеджерів)" змінилася на "революцію техноструктури" – науково-технічної інтелігенції, яка є "головним і спинним мозком сучасного виробництва"; доводив, що корпорації за допомогою реклами, ідеології та прямого тиску породжують "споживчий психоз", який провокує гіпертрофоване підвищення індивідуальних потреб[33]. Негативними наслідками панування техноструктури вчений вважає нецілеспрямовану трату ресурсів, інфляцію та мілітаризацію, зниження ролі ринку та планування економіки. Тому він відстоює державне регулювання і стимулювання суспільних потреб; державне планування основних пропорцій виробництва; соціалізацію дрібного бізнесу; націоналізацію ВПК та енергетичного комплексу.

Дж. Ґелбрейт висловив думку про співіснування планової (корпорації) і ринкової (дрібні фірми) систем в умовах економіки розвинутих країн[34]. Проте цей поділ є досить суб'єктивний, адже в умовах глобалізації та інтеграції, відкритості й лібералізації економічних зв'язків, міграції робочої сили та капіталу економічна система є єдиним механізмом, який безперервно еволюціонує, з

[32] Історія економічних учень : підручник : у 2 ч. / [за ред. В. Д. Базилевича]. – [3-тє вид.]. – К. : Знання, 2006. – Ч. 2. – С. 472.
[33] Там само. – С. 479.
[34] Galbraith J. K. Economics and the Public Purpose / J. K. Galbraith. – Boston, 1973.

тісним переплетенням суспільно-економічних відносин між продуцентами матеріальних і духовних благ.

З часом, переглянувши свої погляди, Дж. Ґелбрейт у "зрілій корпорації" побачив інструмент збереження нерівності в суспільстві та чинник зростаючої нестійкості економічної системи; переглянув і можливості техноструктури, визнаючи, що планова система під впливом різних чинників за відсутності державного регулювання, як правило, не є стабільною. Тому у своїх висловлюваннях посилив роль держави у забезпеченні піднесення економічної системи, а отже, й у розвитку бізнес-середовища.

Інституційна модель конкурентних переваг М. Портера[35] є особливо важливою у вивченні бізнес-середовища, адже спектр розгляду базувався на вивченні міжнародної результативності діяльності національних бізнесових структур.

Визначальним чинником такої результативності, за М. Портером, є спроможність національних фірм ефективно використовувати потенціал своєї країни. Поєднавши основні компоненти цієї здатності у систему чинників ("даймонд"), які визначають національне середовище та формування конкурентного ринку, вчений доводить, що конкурентоспроможність бізнес-структур на міжнародній арені обумовлюється динамікою та взаємозв'язком ознак національного "даймонду". При цьому значущими є не просто обсяг чинників, а темпи та ефективність їх створення, які супроводжуються процесами постійного інвестування та розгортання ділової активності. Учений обґрунтовує той факт, що недоліки статичної моделі конкуренції можуть сприяти виникненню динамічних конкурентних переваг, тобто обмеженість ресурсів може сприяти активному впровадженню нових технологій або управлінських інновацій. А отже, брак переваг сприяє пошуку нових резервів, і навпаки, задоволеність існуючими конкурентними позиціями може дестимулювати інноваційний розвиток і як наслідок їх втрату.

У формуванні конкурентоспроможного бізнес-середовища в умовах загострення світової конкуренції М. Портер важливу роль відводив питанням формування національних пріоритетів і розробки

[35] Портер М. Международная конкуренція / М. Портер. – М., 1993; Портер М. Е. Стратегія конкуренції / М. Е. Портер ; пер. з англ. А. Олійника, Р. Скільського. – К. : Основи, 1998. – 390 с.

стратегії інноваційної політики, наголошуючи на необхідності підтримки інноваційного розвитку (нові продукти й технології, нові підходи до організації, маркетингу, навчання та підготовки кадрів) та створення сприятливого середовища в пріоритетних галузях і тих, де вже існують конкурентні переваги на світовому ринку. При цьому для забезпечення внутрішньої конкуренції регулювальна роль держави полягає не у втручанні в економіку, а в стимулюванні інвестиційних потоків у пріоритетні сфери через оптимальну податкову політику для підприємств, що впроваджують нові технології, конкурсне фінансування пілотних проектів. Проте варто уникати прямого управління галуззю, надмірного захисту ринку й стримування конкуренції. Тобто вчений, можна сказати, розробив своєрідну систему чинників формування сприятливого бізнес-середовища (через оптимізацію "даймонду") в конкурентоспроможному, інноваційному та інвестиційному розрізі, що в кінцевому підсумку визначає базу національного економічного потенціалу.

А. Ругман доповнив модель конкурентних переваг М. Портера, вказавши на те, що конкурентоспроможність економік можна оцінити, ураховуючи не стільки чинники національного "даймонду", скільки взаємодію останнього із "даймондами" зарубіжних країн. Особливо актуальним стає це доповнення в контексті діяльності ТНК за умов створення і розвитку міждержавних регіональних інтеграційних угруповань та глобалізації. Вільна міграція капіталів, носіями яких є ТНК, не дає змоги точно визначити детермінанти національного "даймонду". Складно також оцінити, які імпульси національної економіки зумовлюватимуть пожвавлення ділової активності[36].

До моделі національної конкурентоспроможності Портера-Ругмана Дж. Даннінг увів додаткову складову – багатонаціональну ділову активність, яка детермінується міжнародним поділом праці, внутрішньо- та зовнішньоекономічною політикою країн, належністю до міжнародних об’єднань, валютно-фінансовими зв'язками та ін. Учений довів, що певні компонентні характеристики національного "даймонду", які фактично формують привабливість бізнес-

[36] Татаренко Н. О. Теорії інвестицій : навч. посіб. / Н. О. Татаренко, А. М. Поручник. – К. : КНЕУ, 2000. – С. 125.

середовища країни на міжнародному рівні, можуть втрачати свою вагомість за умови негативного впливу інших чинників. Саме він показав як негативна практика міжнародних валютних та інвестиційних взаємозв'язків вплинула на зниження ділової активності корпорацій, незважаючи на високі характеристики національного "даймонду".

Учений актуалізує вивчення тих умов формування національного бізнес-середовища, які дають змогу іноземним ТНК використовувати переваги національної чи галузевої конкуренто-спроможності держави, а також тих, що стимулюють позитивний вплив іноземних інвестицій на розвиток конкурентного потенціалу держав. Усі ці умови вкладаються в поняття міжнародного інвестиційного середовища, покращання якого, на думку Дж. Даннінга, лежить у площині формування міжнародних координуючих інститутів, міжнародного правового поля, вертикальної інтеграції.

Інституційні підходи М. Портера, А. Ругмана, Дж. Даннінга в комплексі є відображенням таких складових національного інвестиційного клімату за умов інтеграції: політичні (політика держави щодо національної економіки, визначення стратегічних національних пріоритетів, зовнішньоекономічна стратегія завоювання світових ринків, політична ситуація у світі, ступінь політичної інтеграції в певні блоки та угруповання, ступінь захищеності економіки, національна безпека, політичні рішення міжнародних організацій, політика уряду щодо екологічної безпеки); економічні (макроекономічні показники розвитку, національні економічні переваги, стан грошово-кредитної сфери, розвиток факторів виробництва – кваліфікована робоча сила, природні ресурси й капітали, розвиток допоміжних і супутніх галузей, стан внутрішньої конкуренції, місце країни в міжнародному поділі праці, рівень розвитку транснаціональних зв’язків, експортний потенціал країни); інституційні (інституційна будова суспільства, правова база, розвиток ідеології, менталітет нації, вплив певних лобістських груп на уряд країни тощо); соціальні (стан і проблеми соціального розвитку) та екологічні[37]. Ці якісні характеристики національного суспільного-

[37] Татаренко Н. О. Теорії інвестицій : навч. посіб. / Н. О. Татаренко, А. М. Поручник. – К. : КНЕУ, 2000. – С. 127.

економічного потенціалу правомірно можна віднести і до критеріїв формування національного бізнес-середовища, вплив на які з боку держави сприятиме діловій активності в країні, в тому числі за рахунок вітчизняних та іноземних інвестицій.

Між інституціональними та неоінституціональними поглядами існують розбіжності, пов'язані з розвитком економічної теорії та еволюцією теоретико-методологічних підходів до критеріїв, чинників і складових елементів формування бізнес-середовища. А саме: "старі" інституціоналісти намагалися вивчати проблеми сучасної економіки методами інших суспільних наук, а неоінституціоналісти, навпаки, вивчають політичні і правові проблеми методами неокласичної економічної теорії, передусім із застосуванням апарату сучасної мікроекономіки і теорії ігор. З іншого боку, традиційний інституціоналізм базувався переважно на індуктивному методі, йдучи від окремих випадків до узагальнень, а неоінституціоналізм йде дедуктивним шляхом від загальних принципів неокласичної економічної теорії до пояснення конкретних явищ суспільного життя. "Старий" інституціоналізм звертав особливу увагу на дії колективів (головно профспілок і уряду) щодо захисту інтересів індивіда, а неоінституціоналізм зосереджується на незалежному індивідуумі, який з власної волі й відповідно до своїх інтересів вирішує, членом яких колективів йому вигідніше бути[38].

Роботи засновників сучасного неоінституціоналізму Р. Коуза, О. Вільямсона, Д. Норта, Дж. Б'юкенена, а також вітчизняних учених З. Варналія, О. Власюка, Т. Васильціва, А. Гальчинського, В. Геєця, С. Дриги, А. Мокія та інших стають особливо актуальними у світлі проблеми зростаючої масштабності тіньової діяльності структур офіційної (формальної) вітчизняної економіки та її експолярних форм підприємництва.

Представник неоінституціональної школи Р. Коуз проклав шлях до системного аналізу інститутів бізнес-середовища, започаткувавши теорію трансакційних витрат, розвинувши теорію прав власності. Увів у науковий обіг поняття "трансакційні витрати" (або "витрати використання ринкового механізму"), якими вважав витрати на

[38] Нуреев Р. Торстейн Веблен: взгляд из XXI века / Р. Нуреев // Вопросы экономики. – 2007. – № 7. – С. 80-81.

збирання та узагальнення інформації про ціни, попит, пошук партнерів, витрати на підготовку і виконання контрактів, у тому числі на організаційне управління цими процесами (проведення переговорів, здійснення нагляду, налагодження взаємозв'язків, ліквідації розбіжностей тощо). Це стало основою виникнення контрактного підходу до формування бізнес-середовища, в якому суб'єкти бізнесу функціонують на основі довготермінових угод. У свою чергу контрактна економіка продукує нові економіко-правові національні та міжнародні інституції, сприяє прогнозованій глобалізації та інтеграції економіки, трансформації прав власності на основі посилення чинника інформованості.

У своїх працях Р. Коуз акцентував увагу на питаннях державного втручання в середовище бізнесу, вивчав проблему права власності як важливої передумови ефективного функціонування всієї ринкової економіки. Він зазначає, що "… ринки, як вони сьогодні існують, для своєї діяльності потребують більшого, ніж приміщення, в якому відбувається купівля-продаж. Вони потребують також закріплення правових норм, які б визначали права та обов'язки тих, хто здійснює трансакції у цих приміщеннях"[39].

Відстоюючи ідеї оптимального поєднання "свідомого контролю" та ринкового регулювання економіки, Р. Коуз вважав, що ринок потребує допомоги з боку держави лише щодо створення умов, передусім правових, які б сприяли за допомогою ринкового механізму вирішувати різні сучасні економічні та соціальні екстерналії.

Учений висунув теорему – "якщо права власності чітко визначені й трансакційні витрати дорівнюють нулю, то розміщення ресурсів (структура виробництва) буде залишатися незмінною й ефективною незалежно від змін у розподілі прав власності", – з якої випливає декілька важливих теоретичних і практичних висновків[40]:

По-перше, вона розкриває економічний зміст прав власності. Згідно з Р. Коузом екстерналії (розходження між приватними і соціальними витратами та вигодами) з'являються лише тоді, коли

[39] Коуз Р. Фирма, рынок и право / Р. Коуз ; пер. с англ. – М. : Дело ЛТД, 1993. – С. 12.
[40] Історія економічних учень : підручник : у 2 ч. / [за ред. В. Д. Базилевича]. – [3-тє вид.]. – К. : Знання, 2006. – Ч. 2. – С. 538-539.

права власності розмиті. Якщо ці права визначені чітко, тоді всі екстерналії "інтерналізуються" (зовнішні витрати стають внутрішніми).

По-друге, теорема Р. Коуза відводить від ринку звинувачення у "провалах". Шлях до подолання екстерналій лежить через створення нових прав власності у тих галузях, де вони були нечітко визначені. Тому зовнішні ефекти та їхні негативні наслідки породжуються недосконалим законодавством, і якщо тут хтось і "провалюється", то це – держава. Із теореми випливає, що до деградації зовнішнього середовища призводить не надлишковий, а недостатній розвиток приватної власності.

По-третє, теорема Р. Коуза виявляє ключове значення трансакційних витрат. Коли вони позитивні, розподіл прав власності перестає бути нейтральним чинником і починає впливати на ефективність і структуру виробництва.

По-четверте, теорема Р. Коуза доводить, що посилання на зовнішні ефекти – недостатня підстава для державного втручання. У разі низьких трансакційних витрат воно зайве, а у разі високих – далеко не завжди економічно виправдане. Оскільки дії держави поєднані з позитивними трансакційними витратами, то результат "лікування" може виявитися гіршим від самої "хвороби".

Виходячи з поглядів Р. Коуза, виникнення контрактного бізнес-середовища трансформує будь-які витрати бізнесу до категорії соціальних, що дає змогу державі формувати сприятливе бізнес-середовище для зосередження господарської діяльності суб’єктів бізнесу у бажаних соціальних площинах.

Наступний етап розвитку теорії трансакційних витрат припадає на 50-ті роки XX ст. і пов'язаний з цілою групою імен, серед яких К. Ерроу, Дж. Стіглер, А. Алчіан, Г. Демсетц, О. Вільямсон. Ці вчені вийшли на наступний рівень абстракції, об'єднавши в одну категорію витрати функціонування фірми та ринку і протиставивши їх трансформаційним витратам. На середину XX ст. трансакційні витрати переважна більшість учених розуміють інтегрально, як втрати функціонування системи. Трансакційні витрати – це витрати, що виникають, коли індивіди обмінюють свої права власності в умовах неповної інформації або підтверджують їх у тих самих

умовах[41]. Аналіз трансакційних витрат має важливе значення для вивчення бізнес-середовища, адже їх розмір фактично вимірює умови ведення бізнесу у певній країні.

Розвиваючи аналіз Р. Коуза, сучасні економісти запропонували велику кількість варіантів визначення трансакційних витрат, які одночасно розглядаються як їх види. Навіть простий перелік наявних визначень розкриває зміст цієї категорії: "витрати з обміну правами власності", "витрати із здійснення та захисту контрактів", "витрати отримання вигод від спеціалізації та розподілу праці". Наприклад, О. Вільямсон наголошує на витратах опортуністичної поведінки; Дж. Стіглер – на витратах отримання інформації; М. Дженсен та У. Меклінг – на витратах, що виникають у межах відносин "поручитель – виконавець" (principal-agent), передусім на витратах контролю за поведінкою виконавця; А. Алчіан та Г. Демсетц – на витратах координації між різноманітними ресурсами у процесі виробництва; Й. Барцель – на витратах вимірювання[42]. К. Менар виділяв чотири типи трансакційних витрат (на виділення, інформацію, масштаб, опортуністичну поведінку)[43]. С. Ченг пов'язував рівень трансакційних витрат з інтенсивністю обміну в економіці.

Класифікація транзакційних витрат на основі етапів підписання контракту, за О. Вільямсоном (табл. 1.1), дає змогу оцінити їх як на стадії до початку обміну (ex ante), так і після нього (ex post). Д. Норт додав також витрати пов'язані безпосередньо з процесом обміну (ex interim), які охоплюють затрати на очікування у чергах, одержання нотаріально завірених документів, страховок, проведенням розрахунків тощо.

Нова інституціональна теорія Д. Норта, яка представлена працями "Інституції, інституційні зміни та функціонування економіки" (1990), "Структура та зміни в економічній історії" (1981), є особливо цінним теоретичним підґрунтям дослідження бізнес-середовища, адже вказує на основні інституційні критерії його формування.

---

[41] Історія економічних учень : підручник : у 2 ч. / [за ред. В. Д. Базилевича]. – [3-тє вид.]. – К. : Знання, 2006. – Ч. 2. – С. 515-516.
[42] Там само. – С. 518-519.
[43] Менар К. Экономика организаций / К. Менар. – М. : ИНФРА-М, 1996. – С. 31-33.

Таблиця 1.1

Класифікація трансакційних витрат для здійснення контрактного процесу (за О. Вільямсоном)[44]

Витрати ex ante	**Витрати ex post**
Витрати на пошук інформації – витрати часу і ресурсів на пошук інформації про потенційного партнера та про ситуацію на ринку, а також витрати, пов'язані з неповнотою та недосконалістю отримуваної інформації	Витрати на моніторинг та запобігання опортунізму: на контроль за дотриманням умов угоди та попередженням опортунізму, тобто ухиляння від цих умов
Витрати на ведення переговорів, які охоплюють витрати на ведення переговорів про умови обміну та про вибір форми угоди	Витрати на специфікацію (точне визначення) та захист прав власності, тобто витрати на утримання судів, арбітражу, органів державного управління, витрати часу й ресурсів, необхідних для відновлення порушених під час виконання контракту прав, втрати від поганої специфікації прав власності та ненадійного захисту, а також витрати на виховання "консенсусної ідеології" – у дусі дотримання неписаних правил і норм
Витрати на вимірювання, тобто витрати, необхідні на проміри, вимірювальну техніку, витрати на визначення якості товарів і послуг, щодо яких укладають угоди, втрати від помилок і неточностей тощо	Витрати на захист від третіх осіб, що становлять витрати на захист від претензій третіх осіб (держави, мафії тощо) на частину корисного ефекту, отримуваного у результаті угоди
Витрати на підписання контракту – витрати на юридичне або позалегальне оформлення угоди	

Новий інституціоналізм Д. Норта, який наголошує на необхідності врахування трансакційних витрат та інституцій, що визначають їх обсяги, пояснює проблеми стимулювання економічного розвитку у будь-якій країні через аналіз її інституційної

[44] Вільямсом О. Е. Економічні інституції капіталізму: фірми, маркетинг, укладання контрактів / О. Е. Вільямсон. – К. : Артек, 2001. – С. 393.

структури. У своїй праці "Інституції, інституційні зміни та функціонування економіки" Д. Норт стверджує: "Історія демонструє, що ідеї, ідеології, міфи, догми та упередження мають значення"[45]. Тобто бізнес-середовище має визначені інституційні межі, де культура та ідеологія позначаються на економічних взаємозв'язках.

На думку вченого, трансакційні витрати як витрати на економічну діяльність визначаються[46]:

– витратами на оцінку характеристик товарів, послуг та умов обміну (фізичні ознаки – колір, сорт; права власності – використання, відчуження);

– розміром ринку – діють особисті чи неособисті (які вимагають більших витрат на гарантії законності, безпеки, чесності) відносини на ньому;

– ефективністю забезпечення виконання підписаних контрактів й укладених угод (судова система);

– ідеологічними переконаннями учасників про навколишній світ і чесність встановлених у ньому правил гри.

Із підвищенням складності економічної системи зростає питома вага трансакційного сектору. Тому в системі оцінки бізнес-середовища трансакційні витрати (витрати на оцінку трансакції та забезпечення її виконання) є одним із визначальних чинників його формування.

Інституційна матриця суспільства, за Д. Нортом, складається з інституцій (правила гри) та організацій (гравці – фірми, кооперативи, політичні партії, законодавчі і регуляторні органи, профспілки, церкви, клуби, школи, університети).

Своєю чергою інституції становлять собою створені людьми обмеження з метою зниження невизначеності у взаємовідносинах. Вони складаються з формальних (правила, закони, конституції) і неформальних правил (норми поведінки, звичаї, добровільно обрані для себе правила поведінки) та механізмів забезпечення їх дотримання (совість, помста, соціальні чи державні санкції).

---

[45] Норт Д. Інституції, інституціональні зміни та функціонування економіки / Дуглас Норт ; пер. з англ. І. Дзюб. – К. : Основи, 2000. – 198 с.

[46] Злупко С. М. Основи історії економічної теорії : навч. посіб. / С. М. Злупко. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – С. 582.

У своїй праці "Перевідкриття інституцій" (1989) вчені Дж. Марч та Й. Ольсен розглядають інституції як "усталений порядок, процедури, домовленості, ролі, стратегії, організаційні форми і технології, навколо яких будується політична діяльність ... переконання, парадигми, кодекси, культура і знання, які оточують, підтримують, удосконалюють і заперечують ці ролі та усталений порядок"[47].

У теорії нового інституціоналізму особливого значення набувають механізми дотримання формальних і неформальних правил, а також можливості врахування неформальних норм у різних економічних системах (різних ідеологічних стереотипів, ментальності, культури, досвіду), які не лише позначаються на ставленні до інституцій, а також впливають на їх ефективність. При цьому інституційні рамки економічних систем характеризує як розмір трансакційних витрат, підвищенням яких супроводжується розвиток ринку, так і система стимулювання прибуткової економічної діяльності.

Певною суперечливістю інституційних змін є те, що вони часто відбуваються під тиском зацікавлених організацій, а тому є корисними для певних соціальних, економічних чи політичних груп, проте не сприяють економічному зростанню, є неефективними у масштабах всього суспільства. Тому, всупереч економічному зростанню, бюрократія прагне посилити контроль за системою розподілу ресурсів, приватний бізнес – укріпити своє монополістичне домінування на ринку.

Ось чому Д. Норт акцентував увагу на напрямі інституційних змін, який зміщується в угоду інтересам уже наявних організацій, результатом чого є відхилення від прогресивного економічного розвитку, загрузання у непродуктивній інституційній системі та потрапляння на узбіччя світового поступу. При цьому наголошується не лише на ефективності інституційних рамок суспільства, а й на їх адаптивній ефективності, тобто здатності стимулювати появу альтернативних, різнопланових організацій для постійного вирішення нових суспільно-економічних питань. "Демократичні політичні

[47] Пил Л. А. Аналіз державної політики / Леслі А. Пил. – К., 1999. – С. 153.

системи та децентралізовані ринкові економіки із чітко визначеними та гарантованими правами власності є найближчим, яке ми знаємо, наближенням до адаптивно ефективних інституційних рамок"[48], а змінюються лише організаційні структури в цих інституційних рамках.

Перевагою теорії нового інституціоналізму є твердження про можливості формування виняткової ефективної системи інституцій для будь-якого суспільства з врахуванням вимог його культури та забезпечення економічного зростання.

Проте "дилема інституційних змін" полягає в тому, що стрімкі, радикальні інституційні перетворення потребують відповідних неформальних інституцій та ідеологічних уявлень, інакше вони призводять до суспільного безладу; а повільним, поступовим змінам противиться бюрократія, яка отримує "корупційні права"[49]. Тому у виборі стратегії здійснення інституційних перетворень використовують два основні підходи[50]: конструктивний (цілеспрямоване стратегічне конструювання політичної та економічної організації через встановлення чітких пріоритетів) та компромісний (спонтанні інституційні адаптації до проблем, у міру їх виникнення).

Теорія нового інституціоналізму пояснює причини повільних інституційних реформ у перехідних економіках, актуалізує забезпечення ефективних правил щодо вільних цін, власності та виконання угод, а також розкриває девіантні прояви бізнес-середовища, а саме корупцію. Корупцію розглядають як угоду між організаціями чи фізичними особами, яка зменшує трансакційні витрати клієнта (порівняно зі звичайними за окреслених інституційних рамок) та збагачує агента, порушуючи формальні і (або) неформальні обмеження, і яка не має надійних інституційних

[48] North Douglass C. Transaction costs, institutions and Economic Perfomance / Douglass C. North // International Center for Economic Growth, San Francisco, CA, ICEG Ocassional papers. – 1992. – № 306. – P. 17.

[49] Норт Д. Інституції, інституційні зміни та функціонування економіки / Дуглас Норт ; пер. з англ. І. Дзюб. – К. : Основи, 2000. – 198 с.

[50] Kaminski Antoni Z. Corruption Under the Post-Communist Transformation: The Case of Poland / Antoni Z. Kaminski // The Text Based on a Report for the Adam Smith Research Center. – Warsaw, 1996. – P. 1-2.

механізмів забезпечення. Де клієнт – це хабародавець, замовник, а агент – отримувач хабара, виконавець[51].

Корупція частково знижує передбачені інституційними рамками трансакційні витрати для окремого підприємства та економіки загалом. Можливості відкупу та здирництво в умовах завищених дискреційних повноважень чиновників і неефективних механізмів дотримання законів сприяють завищенню трансакційних витрат, які реально формують інституційне середовище підприємств.

З метою зниження власних трансакційних витрат підприємства вдаються до хабарництва. Наприклад, чиновник ліцензійної палати може незаконно зволікати з видачею свідоцтв, ліцензій (або й просто відмовлятись їх видати), і лише хабар зменшить витрати фірми, пов'язані з таким затриманням. Проте корупція зменшує трансакційні витрати тільки порівняно з тими, що фактично передбачені окресленими інституційними рамками. Вона не мінімізує їх абсолютно – за інших інституційних рамок трансакційні витрати можуть бути значно нижчими навіть без корупції. Однак трапляється й таке, що корупція зменшує тільки відносні трансакційні витрати організації, щодо абсолютних, то вона навіть збільшує їх загальний обсяг, причому багаторазово підвищуються трансакційні витрати конкурентів організації-хабарника[52].

Отже, за допомогою таких категорій теорії нового інституціоналізму, як трансакційні витрати, інституції, організації, інституційні рамки, інституційні зміни, "залежність від шляху", "дилема інституційних змін", відкриваються перспективи науково обґрунтованого та концептуального дослідження бізнес-середовища та політики його формування.

Еволюція розвитку інституціональної та неоінституціональної теорії формування бізнес-середовища показана на рис. 1.1.

Сучасні дослідження проблем неформального сектору в бізнес-середовищі багато в чому опираються на інституціонально-соціологічний напрям і доробок нової інституціональної економічної теорії, яка розвинулася на основі неокласичних концепцій щодо раціональності економічної поведінки.

---

[51] Злупко С. М. Основи історії економічної теорії : навч. посіб. / С. М. Злупко. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – С. 587.

[52] Там само. – С. 588.

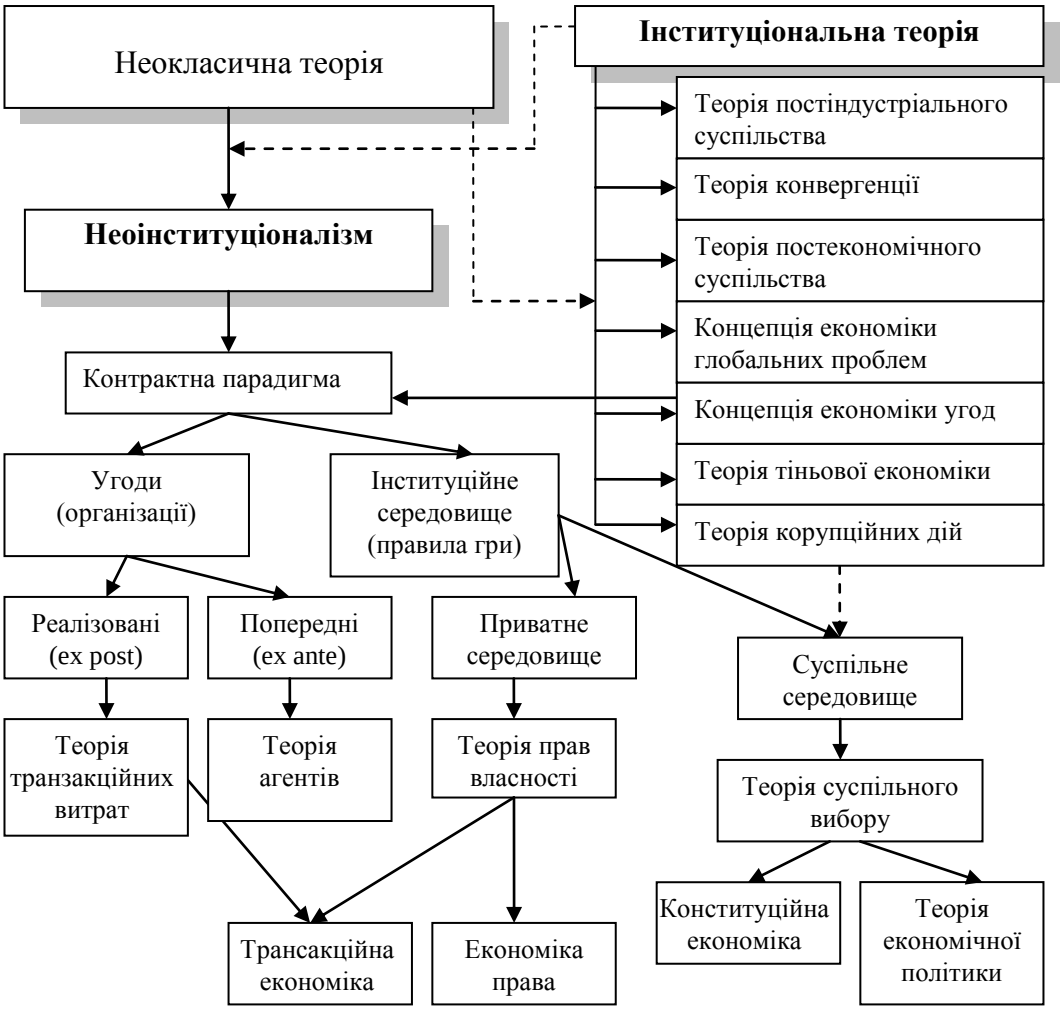

Рис.1.1. Еволюція інституціональної та неоінституціональної теорії формування бізнес-середовища

У сучасних вітчизняних умовах господарювання у взаємовідносинах між владою і бізнесом виникають обставини, коли владні структури активно використовують свої формальні повноваження як інструмент налагодження неформальних взаємозв'язків із бізнесом. Це призводить до деформалізації прав. Зазначений процес виступає як "трансформація інститутів, у ході якої формальні правила значною мірою заміщаються неформальними й вбудовуються в неформальні відносини"[53]. До найважливіших елементів процесу деформалізації належать[54]:

[53] Радаев В. В. Социология рынков: к формированию нового направления / В. В. Радаев. – М. : ГУ ВШЭ, 2003. – С. 135.
[54] Там само. – С. 136.

– введення формальних правил у такому вигляді й за таких умов, які не припускають їх повного й безумовного виконання;

– відсутність в учасників ринку ефективних каналів для офіційного публічного заперечування встановлених правил;

– систематичні порушення й обхід формальних правил учасниками ринку;

– встановлення вибіркового (селективного) контролю над виконанням формальних правил; використання їх контролюючими органами й учасниками ринку як способів тиску на інших агентів і інструментів реалізації власних неформальних практик;

– обговорення учасниками ринку й контролюючими органами конкретних умов реалізації формальних правил та їх трансформації в неформальні угоди.

Позитивним моментом вітчизняних економічних досліджень щодо формування бізнес-середовища є той факт, що, крім глибокого історичного, соціально-економічного і політичного аналізу проблем підприємництва, піднімаються також питання взаємозв'язку державної політики щодо підприємництва та підприємницької етики і культури. Також посилюється інтерес учених не лише до суті підприємницького процесу на мікрорівні, а й до проблем розвитку підприємництва як важливого напряму державної економічної політики.

На етапі розвитку економічної теорії, пов’язаного з акцентуванням управлінських аспектів в аналізі дій підприємця, а також із переходом на міждисциплінарний рівень проблем підприємництва під сильним впливом мікроекономічного напряму економічної теорії, наукові праці характеризуються надзвичайною неоднорідністю і наявністю низки кардинально відмінних напрямів у дослідженнях.

Вітчизняна економічна наука представлена низкою робіт, у яких розглянуті як окремі чинники, тенденції та явища формування бізнес-середовища, так і механізми державного регулювання та економічної політики у сфері підприємництва. Зокрема, питанням природи та особливостей функціонування, правового регулювання та розвитку підприємництва, а також розробки державної регуляторної політики у цій сфері присвячені роботи З. Варналія, С. Реверчука. Удосконаленню організаційно-економічних механізмів державної підтримки інноваційного розвитку присвячені праці А. Мокія, О. Власюка, В. Геєця, В. Семиноженка і ін.

Питання транскордонного співробітництва; правові та організаційні засади функціонування вільних економічних зон; регіональні програми розвитку і підтримки підприємництва; механізми розвитку зовнішньої торгівлі України та її економічної безпеки; проблеми поширення та шляхи легалізації тіньової економіки знайшли ґрунтовне висвітлення у працях А. Мокія.

Наукові пошуки та розробки Я. Жаліло стосуються аналізу чинників впливу на формування конкурентоспроможності національної економіки як середовища ведення бізнесу в умовах економічної глобалізації, обґрунтування механізмів економічної політики та основних завдань стратегії забезпечення конкуренто-спроможності економіки держави загалом.

Пов'язуючи проблематику формування бізнес-середовища з традиційно глибоко й активно досліджуваними у вітчизняній економічній науці питаннями розвитку і підвищення ефективності управління економікою загалом та господарської діяльності підприємств зокрема, виокремимо доробок таких сучасних вітчизняних учених і дослідників: О. Барановського, А. Базилюка, В. Герасимчука, С. Покропивного, А. Гальчинського, В. Сизоненка, М. Долішнього, О. Кузьміна, М. Козоріз, А. Філіпенка та ін.

У світлі обраної теми дослідження важливе значення мають роботи, які розкривають сутність сучасних концепцій управління змінами, особливо в державному секторі, і соціально-організаційного проектування, зокрема праці сучасних закордонних учених Л. Грейнера, А. Вілдавського (США), Г. Бенвеністе (Франція), Ч. Хенді (Великобританія), М. Хольцера, У. Бок (США), Т. Фокіної та А. Гаврилова (Росія) і ін.

Особливо важливими з позиції вивчення бізнес-середовища для різних за розмірами видів бізнесу є праці сучасних вітчизняних і закордонних дослідників, присвячені проблемам підприємництва в мікро-, малому, середньому та крупному бізнесі, у неформальному секторі. Серед сучасних досліджень умов функціонування малого і середнього підприємництва виділимо напрям, який розвивають вчені найстаршого в Європі Центру (нині Фонду) малого бізнесу Даремського університету (Великобританія). Передусім це праці професора А. Гібба – засновника цього напряму, який вказав на якісні відмінності мікро- і малого бізнесу від великих підприємств і

обґрунтував неадекватність застосування аналітичних інструментів великих корпорацій для малих фірм із позицій не стільки економічних, скільки управлінських. Для робіт дослідників Даремської школи (Д. Джонсон, Р. Бруксбенк, Е. Нельсон та ін.) особливо характерним є кросфункціональний і міждисциплінарний підхід до розгляду проблем розвитку підприємництва і малого бізнесу. Наголосимо також на роботах економіко-соціологічного напряму в цій сфері інших закордонних учених – Х. Велу і Д. Сторі (Великобританія), А. Ослунда, Ф. Шерегі (Німеччина) та ін[55].

Проведений аналіз еволюції сутності, чинників і складових елементів формування бізнес-середовища на різних етапах розвитку інституціональної та неоінституціональної теорії засвідчує про взаємозв'язок розвитку економічної думки зі зміною поглядів і пріоритетів щодо бізнес-середовища, що можна пояснити розвитком та удосконаленням економічної теорії загалом.

У подальших наукових пошуках особливо важливо узагальнити новітні аспекти соціально-економічних взаємозв'язків господарюючих структур у бізнес-середовищі, детально структурувати та розробити концептуальну модель дослідження бізнес-середовища та його класифікацію, визначити пріоритетні групи чинників залежно від видів бізнесу та його мотиваційних типів, а також науково обґрунтувати механізми державної політики формування оптимального та ефективного бізнес-середовища країни, що й буде висвітлено в наступних підрозділах.

1.2. Сутність бізнес-середовища як макроекономічної категорії, його основні ознаки та чинники формування

У вітчизняній науці розробка теоретико-методологічних засад формування бізнес-середовища актуалізована появою нових тенденцій становлення постіндустріального суспільства, глобальної конкуренції, важливістю створення належних умов інноваційного

[55] Маликов Р. И. Региональные фактории формирования эффективной предпринимательской среды / Р. И. Маликов, Т. П. Климина ; под науч. ред. д-ра экон. наук, проф. А. Н. Дегтярева. – Уфа : Уфимская гос. академия экономики и сервиса, 2006. – С. 13-14.

підприємництва та повноцінної інтеграції нашої держави до сучасної світогосподарської системи. Теорія бізнес-середовища в умовах інституційних трансформацій опрацьована недостатньо, тому особливо важливою та необхідною є розробка комплексної концепції дослідження бізнес-середовища як функції ефективності економічних процесів країни.

Останніми роками, з розвитком системного і ситуаційного підходів в економічних дослідженнях, усе більшу увагу вчені звертають на вивчення економічного середовища, в т.ч. окремих аспектів бізнес-середовища. Проте особливої актуальності набувають комплексні системні дослідження бізнес-середовища у зв'язку зі стрімким підвищенням його турбулентності, хаотичності. Тому вивчення ключових процесів бізнес-середовища є необхідним як для бізнес-суб'єктів в управлінні господарською діяльністю, так і для держави – в розробці та обґрунтуванні напрямів і механізмів державної політики формування бізнес-середовища в Україні.

У світовій та вітчизняній економічній літературі розглядали різні чинники, тенденції та явища формування бізнес-середовища. Зокрема, у працях таких зарубіжних учених, як М. Мескон, Ф. Хедоурі, Ф. Беа, К. Блейхер, Ф. Котлер, Ф. Емері, Е. Тріст, Р. Дункан, П. Друкер, Дж. Белл, Дж. Чайлд та інших, висвітлено вплив зовнішнього середовища на підприємницьку діяльність в управлінському аспекті. Інституційні аспекти формування бізнес-середовища вивчали М. Вебер, Т. Веблен, О. Вільямсон, Ф. Кене, Р. Кантильон, Ф. Найт, М. Портер, П. Дракер, М. Питерс, А. Маршал, Т. Егертсон, В. Зомбарт, Дж. Гелбрайт, Л. Мізес, І. Кірцнер, Р. Коуз, Д. Норт, М. Туган-Барановський, Дж. Ходжсон, Ф. Хайек, А. Хоскінг, Й. Шумпетер, А. Градов, В. Горфінкель, П. Шихірєв, В. Швандера, А. Шулус, Г. Шмоллер, Е. Нікбахт, А. Гроппеллі та ін. Результати досліджень проблемних питань формування вітчизняного бізнес-середовища представлені у роботах українських учених: В. Геєця, В. Герасимчука, С. Покропивного, А. Гальчинського, М. Долішнього, З. Варналія, А. Мокія, О. Кузьміна, М. Козоріз, С. Реверчука, А. Філіпенка та ін.

З погляду теоретичного обґрунтування, методології формування та ефективного управління розвитком бізнес-середовища потребує осмислення та уточнення саме поняття "бізнес-середовище",

розмежування сутності таких споріднених йому категорій, як "економічне середовище", "зовнішнє середовище", "підприємницьке середовище" тощо, а також виокремлення структурно-логічних компонентів бізнес-середовища та закономірностей їхніх відносин. Слід зазначити, що відсутність остаточної узгодженості між зазначеними спорідненими поняттями можна пояснити багатоцільовим характером їхнього використання, а також відмінністю в традиціях, культурі, політиці і практиці ведення бізнесу в різних країнах і регіонах. Водночас можна узагальнити ведучі підходи до використання цих категорій, описати сформовані теоретичні і методологічні основи та концепції.

У науковій літературі поняття "бізнес-середовище" часто підмінюють спорідненими категоріями, які вживають як синоніми. Пропонуємо структурно-змістову ієрархію цих понять за принципом зростання ступеня охоплення економічних відносин (рис. 1.2).

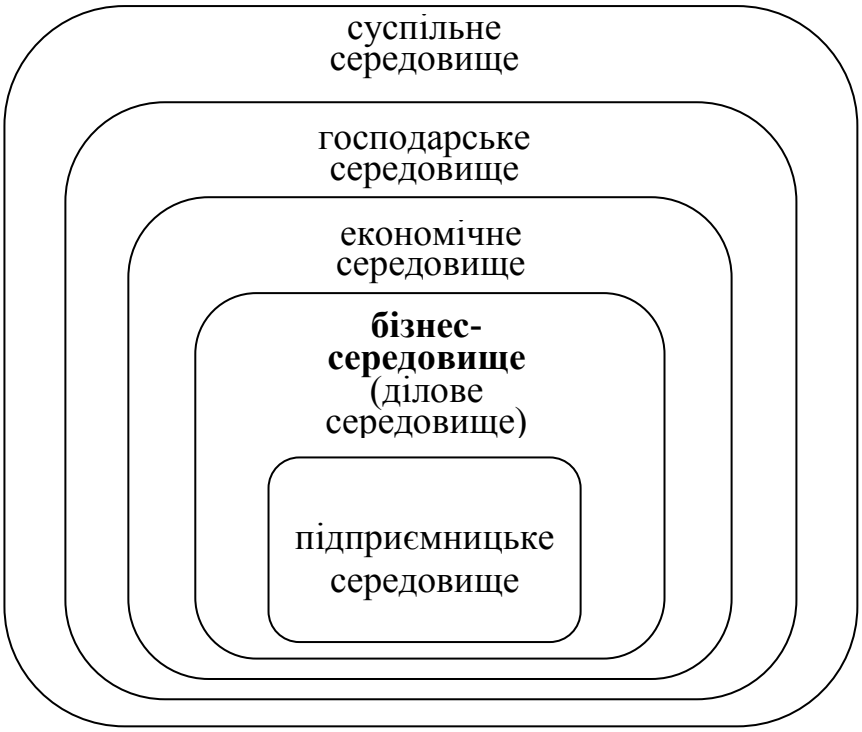

Рис.1.2. Місце бізнес-середовища в системі споріднених понять

Передусім дамо загальне визначення поняття "середовище". Середовище – це: 1) навколишнє оточення, умови, сукупність людей

пов'язаних цими умовами; 2) оточення, сукупність природних умов[56].

У великому економічному словнику представлено також види середовища. Зокрема під зовнішнім середовищем маркетингу розуміють чинники, що впливають на стан ринку й обумовлюють стратегію і тактику маркетингу, а його основними компонентами є: демографія, економіка, політика, право, культура. Внутрішнє середовище маркетингу складають чинники, які підлягають управлінню з боку підприємця[57].

Зовнішнє нестабільне середовище – це зовнішнє оточення з високим рівнем взаємозв'язку чинників, що спричиняє складність, рухливість і невизначеність середовища. Зовнішнє середовище організації – усе, що впливає на організацію з навколишнього середовища та охоплює такі елементи, як споживачі, конкуренти, урядові заклади, постачальники, фінансові організації і джерела трудових ресурсів, релевантні стосовно операцій організації[58].

Господарське середовище виступає найбільш комплексним поняттям у системі споріднених економічних категорій (див. рис. 1.2), описує життєвий устрій суспільства у всій його повноті, адже господарство існувало задовго до появи економіки. Ведучи мову про складність господарського середовища, можна зупинитися на образному описі Ю. Ольсевича: "Якщо зробити "анатомічний розтин" господарської системи, то виявиться складне переплетення матеріальних "запасів" і "потоків" з інтересами її суб'єктів – людей і інститутів, які мають біопсихологічні, культурно-історичні і цільові підстави. У силу такого переплетення господарство одночасно несе в собі риси і технологічної системи, і біологічного організму (або біопопуляції), і етнічної спільності, і кібернетичної гри, і "колективного інтелекту", але до жодного з цих утворень не може бути зведене. До того ж на різних етапах історії й у різних країнах господарська система охоплює різні сполучення цих різнорідних властивостей"[59].

---

[56] Большой экономический словарь / под ред. А. Н. Азрилияна. – [4-е изд., доп. и перераб.]. – М. : Институт новой экономики, 1999. – С. 957.
[57] Там само.
[58] Там само.
[59] Ольсевич Ю. К релятивистской экономической теории / Ю. Ольсевич // Вопросы экономики. – 1995. – №6. – С. 4-15.

Виходячи з того, що економіка *(гр. oikonomike)* – це мистецтво ведення господарства, то економічне середовище становить собою сукупність умов і передумов забезпечення ефективного ведення (управління) господарства, а саме щодо здійснення виробництва, обміну, розподілу та споживання продуктів людської діяльності; формування і розвитку систем продуктивних сил і економічних відносин, методів і форм організації управління господарством.

З погляду неоінституціональної теорії, економічне середовище формується не лише ринком, а розглядається через призму інститутів, які його формують, забезпечують функціонування і продукують результати ринку. При цьому економічне середовище також формується і суспільним сектором, де не спрацьовують ринкові механізми. У свою чергу ринок як основна ознака товарно-грошового виробництва й обміну, з усіма властивими йому закономірностями і протиріччями, існує в тій чи іншій мірі в різних суспільних формаціях. Оскільки ж підприємець є суб'єктом саме ринкових відносин, то підприємницьке і бізнес-середовище (ділове) є складовими економічного середовища.

У нашому дослідженні ми ототожнюємо бізнес-середовище і ділове середовище, адже бізнес з англійської – "діло", "справа". Проте розмежовуємо поняття "підприємницьке середовище" і "бізнес-середовище".

У своїй праці "Мале підприємництво: основи теорії і практики" З. Варналій якісно розмежовує поняття "мале підприємництво" і "малий бізнес". Мале підприємництво, на думку вченого, – це "самостійна (за рахунок власних коштів) систематична інноваційна діяльність громадян-підприємців та малих підприємств на власний ризик з метою отримання підприємницького доходу (надприбутку)"[60]. А малий бізнес – це "діяльність будь-яких малих підприємств та окремих громадян (фізичних осіб) з метою одержання прибутку. Практично це будь-яка діяльність зазначених суб'єктів господарювання, спрямована на реалізацію власного економічного інтересу. Не обов'язково це має бути особливо ризикова та інноваційна діяльність на засадах повної економічної відповідальності"[61]. На нашу думку,

[60] Варналій З. С. Мале підприємництво: основи теорії і практики / З. С. Варналій. – К. : Т-во "Знання", КОО, 2001. – С. 23.
[61] Там само. – С. 25.

враховуючи саме цей якісний критерій, поняття "бізнес-середовище" є ширшим за поняття "підприємницьке середовище", адже передбачає формування умов для розвитку як ризикової та інноваційної діяльності, так і інших її видів з різною економічною відповідальністю суб'єктів господарювання.

Підприємницьку діяльність можна вважати бізнесом, якщо вона відповідає чотирьом основним критеріям:

1) результатом такої діяльності завжди має бути реальний прибуток, а не дохід (принаймні у довгостроковій перспективі) чи певні наміри або суб'єктивні переконання;

2) отримання прибутку повинно бути стабільним, адже бізнес передбачає тривалу діяльність, а не одноразову угоду, якою може супроводжуватися підприємницька діяльність;

3) створення доданої вартості в економіці (у виробництві через переробку ресурсів у якісно новий стан, в торгівлі – за рахунок підвищення зручності придбання і споживання, в наданні послуг – за рахунок проведення робіт, що задовольняють потреби споживача);

4) лише законна діяльність, яка до того ж повинна приносити користь суспільству чи його елементам.

Враховуючи ці відмінності між підприємницькою діяльністю і бізнесом, бізнес-середовище передбачає формування умов для стабільного отримання прибутку, створення доданої вартості в економіці, законної діяльності, яка несе суспільну користь.

Суспільне середовище – це сукупність умов, дій, реакцій, суспільний простір, у центрі чого завжди стоїть людина як суб'єкт і дієва причина змін. Тобто суспільне середовище виступає простором для реалізації суспільством розмаїтих форм діяльності, створюючи тим самим умови для життя і задоволення матеріальних і духовних потреб.

Бізнес-середовище є частиною суспільного середовища, яке не лише слугує підвищенню національного багатства і добробуту, а й є органічною складовою суспільного життя. Тому в подальших наукових пошуках варто не обмежуватися лише можливостями політичної економії (може осмислити лише вплив реального чинника), а розширити дослідження, врахувавши особистісні та (чи) духовні пріоритети й критерії у веденні бізнесу.

Англійський економіст А. Хоскінг детально розкриває зміст зовнішнього середовища бізнесу. На його думку: "Контрагенти

(продавець/покупець; роботодавець/найманий робітник; кредитор/ позичальник) не перебувають в умовах ізоляції, вони функціонують у визначеному середовищі, яке визначає їх позиції"[62]. У своєму аналізі А. Хоскінг виділяє сім елементів зовнішнього середовища: економічне становище, політична ситуація, правове середовище, соціально-культурне середовище, технологічне середовище, фізичне чи географічне середовище і, нарешті, інституційне організаційно-технічне середовище, в яке залучена вся сукупність інститутів – від рекламних агентств до банків, за допомогою яких функціонує бізнес[63]. Перелічені елементи зовнішнього середовища спільно з існуючим просторовим середовищем існування і специфікою культури (матеріальної і нематеріальної) утворять середовище підприємництва.

П. Кузмішин вивчав підприємницьке середовище як основну детермінанту економічного зростання[64], системно проаналізував зміни в підприємницькому середовищі під впливом процесів глобалізації світової економіки та посилення інтеграції національних економік. Учений обґрунтував компонентну структуру підприємницького середовища як цілісної системи, розробив механізми адаптації підприємств до динамічних змін під впливом інформаційних і комп'ютерних технологій, досягнень науки і техніки; запропонував методику комплексного аналізу підприємницького середовища для розробки стратегії сталого економічного розвитку виробництва; обґрунтував важливість переходу від функціонального до процесуального менеджменту в підприємництві.

Дослідження впливу неформальних чинників формування інституційного середовища підприємницької діяльності в Україні проводила Ю. Райта[65], а саме розглядала традиції, звичаї, культуру, релігію, господарську ментальність як основу передбачуваності

---

[62] Хоскинг А. Курс предпринимательства : практич. пособие / А. Хоскинг ; пер. с англ. – М. : Международные отношения, 1993. – С. 22-23.

[63] Там само. – С. 22-25.

[64] Кузмішин П. Підприємницьке середовище та економічний розвиток (питання теорії і практики) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. екон. наук : 08. 06.02 / П. Кузмішин. – Львів, 2001. – 27 с.

[65] Райта Ю. В. Формування інституційного середовища підприємницької діяльності в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08. 01.01 / Ю. В. Райта. – Львів, 2006. – 22 с.

поведінки підприємців, культуру договірних відносин, культуру довіри і репутації, етику бізнесу та ін. Вона провела соціологічне обстеження суб'єктів підприємництва щодо впливу релігії і культури на їх діяльність, результати якого засвідчили, що християнське вчення, зокрема, сприяє розвиткові підприємництва.

Обґрунтування напрямів вдосконалення міжнародної економічної діяльності України на ринках європейських країн на основі комплексної якісної та кількісної оцінки стану, особливостей і тенденцій розвитку європейського бізнес-середовища здійснила О. Євдоченко[66].

Ведучи мову про систему економічної безпеки підприємств в Україні як важливу передумову формування сприятливого бізнес-середовища, Н. Реверчук[67] запропонувала універсальну методику й систему індикаторів оцінки рівня економічної безпеки підприємств, а також перспективні шляхи, форми та методи удосконалення управління нею.

Питання ірраціональності економічного середовища піднімає Ю. Осіпов. Виходячи з того, що економічний суб'єкт діє достатньо ірраціонально в досить ірраціональному середовищі, автор доходить висновку, що економічна людина – це той самий господарський агент, який поводиться (чи змушений поводитися) досить таки ірраціонально, що, можливо, й рятує його у вирі економіки[68]. Виходячи з поглядів Ю. Осипова, економіка виступає багатофакторним середовищем, у якому вибудовуються складні суспільно-економічні відносини між господарюючими суб'єктами, а кожна людина, незалежно від її бажання, залучена в розмаїті економічні процеси і не може не рахуватися з цією ситуацією, тому що є частиною певного ділового середовища.

Проводячи дослідження системи підтримки малого бізнесу в Росії, вчений А. Шулус визначає зовнішнє середовище малого

---

[66] Євдоченко О. О. Європейське бізнес-середовище в розвитку міжнародної економічної діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08. 05.01 / О. О. Євдоченко. – К., 2006. – 22 с.

[67] Реверчук Н. Й. Управління економічною безпекою підприємництва в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08. 02.03 / Н. Й. Реверчук. – Львів, 2004. – 24 с.

[68] Осипов М. Ю. Время философии хозяйства / М. Ю. Осипов. – М. : Экономистъ, 2003. – С. 223.

підприємства як сукупність елементів (ринків, ринкових інститутів, процесів, відносин тощо), що безпосередньо впливають на становлення і функціонування малого бізнесу. Такі елементи характеризуються низкою ознак (параметрів), конкретні стани яких становлять собою чинники зовнішнього середовища[69].

Науковець поділяє елементи зовнішнього середовища на п'ять груп. Перша охоплює сукупність ключових для малого бізнесу ринків: ресурсних (засобів виробництва, інформації, робочої сили, фінансових ресурсів) і збутових. Друга група елементів зовнішнього середовища представлена найважливішими (з погляду малого підприємства) ринковими інститутами (державними та фінансово-кредитними) й агентами (великим і середнім бізнесом). До третьої групи входять комплекси (блоки) суспільних відносин: правових, соціокультурних і політичних, виражених відповідно в законодавстві, традиціях і нормах моралі, розстановці політичних сил. Четверта група поєднує інші релевантні соціально-економічні процеси та явища: економічну кон'юнктуру, злочинність, екологію, науково-технічний прогрес, структуру народного господарства та ін. В окрему групу виокремлений особливий елемент зовнішнього середовища малого підприємства – система підтримки малого підприємництва[70].

Відзначаючи важливість у дослідженні національної економіки вивчення її середовища, Е. Єрохіна розглядає зовнішнє середовище не як таке, що знаходиться за межами підприємства, а як середовище, створене іншими країнами, тобто зовнішнє, в її розумінні, – за межами країни[71]. Вказуючи на неоднорідність і складність середовища національної економіки, дослідниця стверджує, що воно відіграє чималу роль в її розвитку. Такий підхід, в умовах пошуку способів повноцінної інтеграції України у світову економіку, розширює наукові пошуки дослідження бізнес-середовища, а саме в напрямі вивчення зовнішніх щодо країни чинників впливу на поведінку та умови діяльності суб'єктів бізнесу.

---

[69] Шулус А. Становление системы поддержки малого предпринимательства в России / А. Шулус // Российский экономический журнал. – 1997. – №5,6. – С. 86.

[70] Там само. – С. 87.

[71] Ерохина Е. А. Теория экономического развития: системно-синергетический подход [Электронный ресурс] / Е. А. Ерохина. – Гл. 1. – С. 27. – Режим доступа : http://www.ek-lit.agava.ru/eroh.

Розглядаючи чинники зовнішнього середовища як умови, які підприємець, як правило, не може змінити, але повинен враховувати, оскільки вони позначаються на стані його справ, М. Лапуста і Л. Шаршукова[72] поділяють їх на дві групи. Це чинники прямого і непрямого впливу.

Чинники прямого впливу безпосередньо впливають на підприємницьку діяльність. До них належать: зміни законодавства, що регулює підприємницьку діяльність; конкуренція підприємців; взаємовідносини з партнерами; податкова систему; корупція і рекет. Чинники непрямої дії можуть не надавати прямого негайного впливу на підприємницьку діяльність, але сприяють її зміні. Це: політична ситуація, міжнародні події, економічна нестабільність країни, економічний стан галузі діяльності, стихійні лиха[73].

Проводячи оцінку ділової культури бізнесу, П. Шихірєв акцентує на необхідності створення підприємницького середовища, яке він розглядає у контексті умов, що продукують підприємців. На його думку, економічні і політичні свободи забезпечують особистості, особливо ініціативній, можливість виявити свою підприємливість, гарантують захист прав, закріплених у законодавстві. Поєднання індивідуальної заповзятливості з економічною свободою, заснованою на політично захищеній приватній власності, і є тим середовищем, що породжує підприємців у масовому масштабі[74].

Важливість дослідження бізнес-середовища вбачав також представник нового інституціонального напряму сучасної економічної думки А. Олейник. Він стверджував, що, з інституційної точки зору, інтерес становить не стільки сама фігура підприємця, скільки зовнішнє середовище, інституційна структура, в якій він діє. Іншими словами, довгострокове економічне зростання стає функцією від особливих інституційних і організаційних умов, що створюють стимули для інноваційної діяльності економічних суб'єктів[75].

---

[72] Лапуста М. Г. Риски в предпринимательской деятельности / М. Г. Лапуста, Л. Г. Шаршукова. – М. : Инфра – М., 1998. – С. 81.
[73] Там само. – С. 82.
[74] Шихирев П. Н. Введение в российскую деловую культуру / П. Н Шихирев ; Гос. ун-т управления; Нац. Фонд подготовки фин. и управленческих кадров. – М. : ОАО "Типография "НОВОСТИ", 2000. – С. 77.
[75] Олейник А. Н. Институциональная экономика / А. Н. Олейник. – М. : ИНФРА-М, 2000. – С. 388.

Ведучи мову про взаємообумовлену залежність підприємства й умов його функціонування, вчений Ю. Тарануха виокремлює господарське, конкурентне та інституційне середовище впливу на підприємницьку діяльність[76]. Він зазначає, що підприємство, з одного боку, є активною частиною трансформації господарського середовища, а з іншого – його поведінка формується під впливом цього середовища. Учений класифікує чинники формування середовища за характером походження (макроекономічні, мезоекономічні (галузеві), мікроекономічні і наноекономічні) та за способом впливу (середовищні – відображають особливості соціально-економічних умов; соціальні – проявляються в соціокультурних рисах поведінки людей, мережеві – впливають через партнерські взаємовідносини). У свою чергу інституційне середовище господарювання розглядається не лише як наявність інфраструктурних елементів і регулятивних настанов, а й як пануючий тип взаємодії її суб'єктів, обумовлений звичками, виробленими в процесі попередньої взаємодії. У сформованому середовищі такий тип взаємодії виконує доповнювальну роль щодо інших його структурних елементів, а в тому, що має сформуватися, – визначальну, бо впливає на формування інших його елементів.

Оцінку ділового середовища, інфраструктури інформаційно-комунікаційного середовища і людського капіталу як визначальних параметрів готовності до інформаційного суспільства проводить Російський інститут розвитку інформаційного суспільства. Відповідно до запропонованої методики оцінки готовності до інформаційного суспільства[77] ділове середовище вивчають за такими напрямами: стан економіки; адміністративні бар'єри; тарифна і податкова політики; доступ до ринків капіталу і кредитів; розвиток ринку для інформаційно-комунікаційних технологій; захист інтелектуальної власності; тіньова економіка.

---

[76] Тарануха Ю. В. Предпринимательство в переходной экономике / Ю. В. Тарануха // Экономист. – 2000. – № 10. – С. 46; Тарануха Ю. В. Предприятие и предпринимательство в трансформируемой экономике / Ю. В. Тарануха. – М. : Дело и Сервис, 2003. – С. 67.

[77] Евтюшкин А. В. Деловая среда в России: оценка с точки зрения формирования информационного общества [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.confifar.cpic.ru/upload/conf2005/reports/doklad_575.doc.

Світовий банк відповідно до проекту "Ведення бізнесу" (Doing Business) оцінює економіки 183 держав за показниками поліпшення умов для ведення бізнесу, що враховують дані у десяти сферах регулювання підприємницької діяльності. На основі аналізу розраховують індекс легкості ведення бізнесу, в т.ч. в розрізі його складових і порівняно зі середніми рівнями в регіоні й у країнах з високим рівнем доходу на душу населення (ОЭСР). Індикаторами індексу легкості ведення бізнесу є умови щодо: створення компанії, ліцензування, наймання працівників, реєстрації власності, отримання кредитів, захисту інтересів інвесторів, сплати податків, ведення міжнародної торгівлі, виконання контрактів, закриття компанії. Для визначення рейтингу беруть до уваги час і вартість дотримання вимог держави до оформлення нового підприємства, його діяльності, ведення зовнішньоторговельних операцій, оподаткування та закриття підприємства. Однак не враховують такі чинники як макроекономічна політика, якість інфраструктури, коливання валюти, ставлення інвесторів і рівень злочинності.

Методологічний підхід Світового банку та Міжнародної фінансової корпорації (IFC) до дослідження бізнес-середовища не враховує його специфіки для різних країн, а саме культуру, норми формальних і неформальних правил поведінки, довіру, політичну стабільність, рівень розвитку інфраструктури та ін. Сформовані і широко застосовувані в підприємницькій практиці неформальні правила поведінки, що не встановлені законодавством і навіть, можливо, не зафіксовані в господарських договорах, формують культуру бізнес-відносин і виступають визначальними елементами бізнес-середовища. Неврахування зазначених важливих компонентів, на наш погляд, не дає змоги всебічно дослідити бізнес-середовище з усіма можливими його взаємозв'язками.

Багатошарове трактування зовнішнього середовища бізнесу запропонував А. Неганді, виділивши такі його підвиди:

"соціальне середовище" – елементи і підсистеми всього суспільства, що впливають на організацію (суспільно-економічні відносини, політика, ідеологія, культура, державний устрій і законодавство, освіта, суспільна психологія, місцеві і національні традиції);

"релевантне середовище" або "середовище завдання" – сукупність підсистем і елементів, зв'язки з якими виникають внаслідок специфічного виробничо-господарського завдання певної організації (власники й акціонери компанії, банківський капітал, сфера і домінуючий чинник конкуренції, постачальники і споживачі, державне регулювання і замовлення; місце розташування, природне середовище);

"внутрішньоорганізаційне середовище" – елементи і підсистеми, що знаходяться всередині організації й в принципі контрольовані нею, але для окремих підрозділів, служб тощо виступають як зовнішнє середовище (матеріально-технічні ресурси, робоча сила, технологія, розмір і територіальна конфігурація фірми, політика вищого керівництва й особливо "організаційний клімат")[78].

Якщо розглядати конкретне підприємство як систему, то, виходячи з теорії систем, елементами середовища є все те, що впливає на це підприємство, але не отримує адекватного зворотного впливу, бо в протилежному випадку елемент середовища варто включати в систему. З цього випливає, що практично неможливо охопити розглядом усі важливі елементи середовища.

І власне тому П. Лоуренс, Дж. Лорш, Дж. Томпсон, Е. Міллер, А. Райс та інші дослідники пропонували обмежитися лише розглядом "релевантного середовища" підприємства, а саме вивчали можливості адаптації підприємства до середовища задачі, важелі та інструменти впливу на його елементи з метою досягнення запланованих цілей діяльності.

Зокрема, Дж. Томпсон вважав складність середовища найважливішим чинником впливу на внутрішню структуру організації. Він висунув концепцію існування "зовнішнього шару" організації, який безперервно взаємодіє із середовищем і захищає своє внутрішнє "технологічне ядро" від його небажаних змін. Здійснена класифікація залежностей на загальну, послідовну і багатосторонню, що використовувалася для вивчення співвідношення технології і структури організації, могла б, на думку автора, слугувати для аналізу співвідношення "середовище-структура"[79].

---

[78] Negandi A. Task environment decentralization and organizational effectiveness / A. Negandi // Human Relations. – 1973. – P. 81.

[79] Евенко Л. И. Организационные структуры управления промышленными корпорациями США / Л. И. Евенко. – М., 1983. – С. 207.

Теоретики соціально-економічних систем А. Чандлер, Е. Міллер і А. Райс наголошували на вагомості змін середовища в процесі формування стратегії фірми, її структури[80], проте обмежувалися лише розглядом внутріорганізаційного середовища, звертаючи увагу на зміну підходів до організації управління в результаті адаптивної природи організаційних систем, на створення умов функціонування окремих підрозділів, важливість функції контролю меж організації і впливу на організаційний клімат.

Отже, представники "класичного" і "поведінкового" напрямів дослідження розглядали підприємство як закриту систему, не звертаючи належної уваги на багатогранність бізнес-середовища. Поза увагою залишилися актуальні в наш час для вивчення умови соціально-економічного та політичного життя суспільства, пов’язані зі зміною суспільної психології та свідомості, посиленням регуляторної функції держави, підвищенням політичної й ідеологічної ролі приватного бізнесу; законодавство, культура та освіта, місцеві і національні традиції та ін. Ці важливі моменти необхідно враховувати під час розробки теоретико-методологічних засад дослідження та управління бізнес-середовищем.

І, власне, прихильники інституційно-політичного підходу до організаційних систем розширили наукові пошуки розглядом соціально-економічного і політичного середовищ, подолавши методологічну обмеженість емпіричних досліджень середовища в рамках ситуаційного підходу.

Проведене дослідження дало змогу з’ясувати, що існує широкий спектр теоретичних підходів і поглядів у трактуванні поняття "бізнес-середовище", які узагальнені нами у табл. 1.2.

У зв’язку з тим, що в розглянутих теоретичних підходах вивчення бізнес-середовища не було основною темою дослідження, цей термін мав здебільшого ілюстративний характер, а не змістовний науковий, йому не було надано усталеної дефініції, він не був моносемічним, тобто не однозначно розглядався різними вченими. Проте цей термін є досить вдалий для висвітлення умов функціонування бізнесу.

[80] Chandler A. D. Strategy and structure / A. D. Chandler. – Cambridge (Mass), 1962. – P. 201.

Таблиця 1.2

Підходи до розуміння сутності поняття "бізнес-середовище"

Основні акценти у підходах	**Сутність поняття "бізнес-середовище"**	**Представники**
1	2	3
Зовнішнє середовище бізнесу	Зовнішнє середовище, яке складається з семи елементів: економічне становище, політична ситуація, правове середовище, соціально-культурне середовище, технологічне середовище, фізичне чи географічне середовище і, нарешті, інституційне організаційно-технічне середовище, в яке входить уся сукупність інститутів – від рекламних агентств до банків, за допомогою яких функціонує бізнес. "Контрагенти (продавець/покупець; роботодавець/найманий робітник; кредитор/позичальник) не перебувають в умовах ізоляції, вони функціонують у конкретному середовищі, яке визначає їх позиції"[81].	А. Хоскінг
	Зовнішнє середовище малого підприємства – сукупність елементів (ринків, ринкових інститутів, процесів, відносин тощо), що безпосередньо впливають на становлення і функціонування малого бізнесу. Такі елементи характеризує низка ознак (параметрів), конкретні стани яких становлять собою чинники зовнішнього середовища. Елементи зовнішнього середовища згруповані у п'ять груп: сукупність ринків, ринкові інститути, суспільні відносини та інші релевантні соціально-економічні процеси та явища, а також система підтримки малого підприємництва[82].	А. Шулус
	Зовнішнє середовище не як те, що знаходиться за межами підприємства, а як середовище, створене іншими країнами, тобто зовнішнє – за межами країни[83].	Е. Єрохіна

[81] Хоскинг А. Курс предпринимательства : практич. пособие / А. Хоскинг ; пер. с англ. – М. : Международные отношения, 1993. – С. 22-25.

[82] Шулус А. Становление системы поддержки малого предпринимательства в России / А. Шулус // Российский экономический журнал. – 1997. – №5,6. – С. 86-87.

[83] Ерохина Е. А. Теория экономического развития: системно-синергетический подход [Электронный ресурс] / Е. А. Ерохина. – Гл.1. – С. 27. – Режим доступа : http://www.ek-lit.agava.ru/eroh.

Продовження табл. 1.2

1	2	3
Зовнішнє середовище бізнесу	Зовнішнє середовище охоплює такі підвиди: "соціальне середовище" – елементи і підсистеми всього суспільства, що впливають на організацію (суспільно-економічні відносини, політика, ідеологія, культура, державний устрій і законодавство, освіта, суспільна психологія, місцеві і національні традиції); "релевантне середовище" або "середовище задачі" – сукупність підсистем і елементів, зв'язки з якими виникають внаслідок специфічної виробничо-господарської задачі певної організації (власники й акціонери компанії, банківський капітал, сфера і домінуючий чинник конкуренції, постачальники і споживачі, державне регулювання і замовлення; місце розташування, природне середовище); "внутріорганізаційне середовище" – елементи і підсистеми, що знаходяться всередині організації й в принципі контрольовані нею, але для окремих підрозділів, служб тощо виступають як зовнішнє середовище (матеріально-технічні ресурси, робоча сила, технологія, розмір і територіальна конфігурація фірми, політика вищого керівництва й особливо "організаційний клімат")[84].	А. Неганді
Підприємницьке середовище	Підприємницьке середовище як система соціально-економічних відносин, яка охоплює взаємовідносини бізнесу і держави, відносини всередині підприємницького сектора економіки та між ним і населенням і реалізується через динаміку споживчих витрат, рівень цін на економічні ресурси, рівень зайнятості, відсоткові ставки і податки, курс національної валюти. Економічне середовище за своїм змістом є безпосереднім оточенням, в якому функціонують підприємницькі структури. Воно визначає основні параметри, в яких господарські одиниці реалізують виробничу функцію, здійснюють фінансування своєї діяльності, застосовують форми і методи менеджменту, адекватного поставленим цілям, розвивають трудову мотивацію працівників, реалізують виготовлену продукцію[85].	П. Кузмішин

[84] Negandi A. Task environment decentralization and organizational effectiveness / A. Negandi // Human Relations. – 1973. – P. 81.

[85] Кузмішин П. Підприємницьке середовище та економічний розвиток (питання теорії і практики) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. екон. наук : 08. 06.02 / П. Кузмішин. – Львів, 2001. – С. 17.

Продовження табл. 1.2

1	2	3
	Поєднання індивідуальної заповзятливості з економічною свободою, заснованою на політично захищеній приватній власності, і є тим середовищем, що породжує підприємців у масовому масштабі[86].	П. Шихірєв
Макроекономічне середовище підприємницької діяльності	Макроекономічне середовище підприємницького сектора розглядає як систему економічних відносин між підприємницьким сектором та іншими макроекономічними суб'єктами, яка реалізується через динаміку споживчих витрат, рівень зайнятості, рівень цін, агреговану податкову ставку, ставку відсотка, курс валюти тощо. Як сегментаційні критерії макроекономічного середовища запропоновані: початкові умови функціонування підприємств; умови реалізації створеного продукту; умови грошового обігу; умови формування фінансових ресурсів підприємств. Відповідно до зазначених умов розрізняють чотири групи чинників макроекономічного середовища підприємницької (виробничої) діяльності: чинники ресурсотворення; чинники впливу на рівень купівельної спроможності населення (споживання); чинники грошового обігу; чинники фінансової сфери[87].	В. Лисюк
Інституційне середовище підприємницької діяльності	Сукупність формальних і неформальних інститутів, що формують умови для підприємницької діяльності, структурують її і є фундаментальною передумовою ринкових перетворень[88].	Ю. Райта

Наше бачення сутності бізнес-середовища базується на системному підході, адже процеси інтеграції економічних, політичних, науково-технічних, соціальних, ресурсних, екологічних та інших аспектів господарювання, а також поглиблення

[86] Шихирев П. Н. Введение в российскую деловую культуру / П. Н Шихирев ; Гос. ун-т управления; Нац. Фонд подготовки фин. и управленческих кадров. – М. : ОАО "Типография "НОВОСТИ", 2000. – С. 77.

[87] Лисюк В. С. Макроекономічне середовище підприємницької діяльності в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08. 01.01. / В. С. Лисюк. – Дніпропетровськ, 2001. – С. 5-6.

[88] Райта Ю. В. Формування інституційного середовища підприємницької діяльності в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08. 01.01 / Ю. В. Райта. – Львів, 2006. – С. 3.

внутріорганізаційних відносин підприємств та їх взаємозв'язків із зовнішнім середовищем виступають об'єктивною основою використання методології системного аналізу.

Сучасний рівень розвитку економічної науки дає змогу показати бізнес-середовище як складну, багатомірну, поліфункціональну систему. Водночас вивчення його є завжди актуальним, адже передбачає корективи всього нагромадженого досвіду щодо досліджуваної реальності, що перебуває в постійній динаміці. Виходячи з цього, досить важко створити єдино вірну теорію, адже пріоритети в системі дослідження змінюватимуться залежно від реалій і переваг суспільно-економічного поступу. Тому допустимими є як багатоаспектна класифікація і типологія бізнес-середовища, так і вивчення його під різним кутом зору.

Ми вважаємо, що *бізнес-середовище – це сукупність окремих суб'єктів економіки (з їх взаємозв'язками і взаємовідносинами) і чинників оточуючого (зовнішнього) середовища, які впливають на них.* Звичайно кожне підприємство має внутрішнє середовище діяльності, власні матеріально-технічні ресурси, робочу силу, технологію, розмір і територіальну конфігурацію, політику менеджменту, організаційний клімат. Проте внутрішнє середовище кожного підприємства як відкритої системи видозмінюється під впливом зовнішнього середовища, в якому і виявляється кінцевий результат господарської діяльності.

Бізнес-середовище представлене системою чинників, що впливають на процеси функціонування суб'єктів бізнесу (рис. 1.3). Слід зазначити, що ці чинники неоднорідні, одні з них мають характер прямого впливу, інші ж, залежно від видів бізнесу, потребують лише обліку з метою підвищення ефективності діяльності (чинники непрямого впливу).

Забезпечення ефективної діяльності суб'єктів бізнесу вимагає постійного аналізу з їх боку динаміки бізнес-середовища, зміни структури чинників. Однак проведення такого аналізу ускладнене такими обставинами: структура чинників є складною, їх кількість досить велика; рівень впливу кожного з них на бізнес-середовище різний; одні чинники характеризуються сталим впливом, інші – мають епізодичний характер; зміни в бізнес-середовищі є рухливі і хаотичні, що утруднює процес їхнього відстеження.

Рис. 1.3. Система чинників формування бізнес-середовища

Незважаючи на всю хаотичність процесів, що протікають у бізнес-середовищі, можна виділити основні ознаки його як системи:

1. *Складність бізнес-середовища* пов'язана з великою кількістю чинників, умов і передумов його формування, які змінюються та різняться рівнем варіативності й вагомості. При цьому залежно від виду діяльності підприємства складність бізнес-середовища буде різною. Наприклад, для підприємств, які залежні від прямого впливу державних постанов, профспілок, зацікавлених груп, конкурентів і швидких технологічних змін, бізнес-середовище є складнішим, адже виникає потреба у врахуванні численних чинників. Натомість підприємства, які залежні лише від деяких постачальників чи конкурентів, не здійснюють швидкі технологічні зміни, мають справу з невеликою кількістю параметрів бізнес-середовища, необхідних для їх врахування.

2. *Взаємозалежність чинників формування бізнес-середовища* вказує на те, що зміна одного чинника середовища може зумовлювати зміну інших. В умовах інтеграції та глобалізації світогосподарських процесів підвищуються не лише темпи зміни чинників формування бізнес-середовища, а й їх взаємозалежності. Врахування цих тенденцій визначає можливості ефективного функціонування підприємств. Наприклад, підвищення світових цін на нафту спричинює ріст внутрішніх цін на енергоносії, бензин, тобто всіх вантажних перевезень, що у свою чергу вплине на ціну товарів, адже в їх собівартості зросте ціна доставки та ін.

3. *Змінність (мобільність) бізнес-середовища* (всі об'єкти і процеси середовища перебувають у постійному русі) характеризується відносною швидкістю зміни умов функціонування підприємств, яка залежить від виду їх економічної діяльності. Наприклад, вища швидкість зміни бізнес-середовища у фармацевтичній, хімічній та електронній промисловості, а нижча – у харчовій. Рухливість бізнес-середовища можна пояснити постійними змінами фінансових умов ведення бізнесу (ставки дисконту, рівень інфляції тощо), впровадженням нових нормативно-законодавчих документів, змінами вподобань споживачів та ін.

4. *Інформаційна невизначеність бізнес-середовища* залежить від кількості та якості (точність, надійність, адекватність) інформації,

якою володіють суб’єкти бізнесу. Висока залежність від думок іноземних експертів та аналітичних рейтингових агентств збільшує інформаційну невизначеність бізнес-середовища щодо прийняття ефективних ділових рішень.

5. *Турбулентність бізнес-середовища* характеризується високим ступенем невизначеності і непередбачуваності змін у зовнішньому середовищі. Складність прорахунку системи взаємозв’язків різних процесів і змін, власне, й обумовлюють ознаку турбулентності зовнішнього середовища.

6. *Некерованість бізнес-середовища* – зовнішній щодо підприємства контекст бізнес-середовища має обмежені можливості щодо управління, яке можливе лише частково через лобіювання законопроектів, створення монополій, укладання власних стандартів якості та споживання тощо. Проте підприємствам доводиться безупинно адаптуватися до змін бізнес-середовища.

Отже, підсумовуючи викладене, окреслимо такі характерні особливості бізнес-середовища:

– бізнес-середовище є частиною суспільного середовища та в ідеалі слугує підвищенню національного багатства й добробуту;

– функцією якості бізнес-середовища є ефективність економічних процесів у країні;

– бізнес-середовище має властивості територіальної цілісності, в межах якої формується діловими людьми, нацією та інститутами (державними, фінансово-кредитними та ін.) з їх взаємозв’язками та взаємовідносинами;

– бізнес-середовище формується чинниками (правового, політичного, соціального, економічного характеру), сукупність яких створює умови функціонування бізнесу економічних суб'єктів конкретного суспільства, здійснення ділових відносин та функцій.

Структурно-функціональна схема формування бізнес-середовища, показана на рис. 1.4, розкриває його суть як частини суспільного середовища; описує структурні елементи дослідження бізнес-середовища в розрізі їх взаємозв’язків і взаємовідносин у системі ринків, чинників і механізмів їх функціонування. У центрі такої схеми показана людина, на основі врахування потреб, інтересів, цінностей та мотивацій якої функціонують і взаємодіють суб’єкти бізнесу.

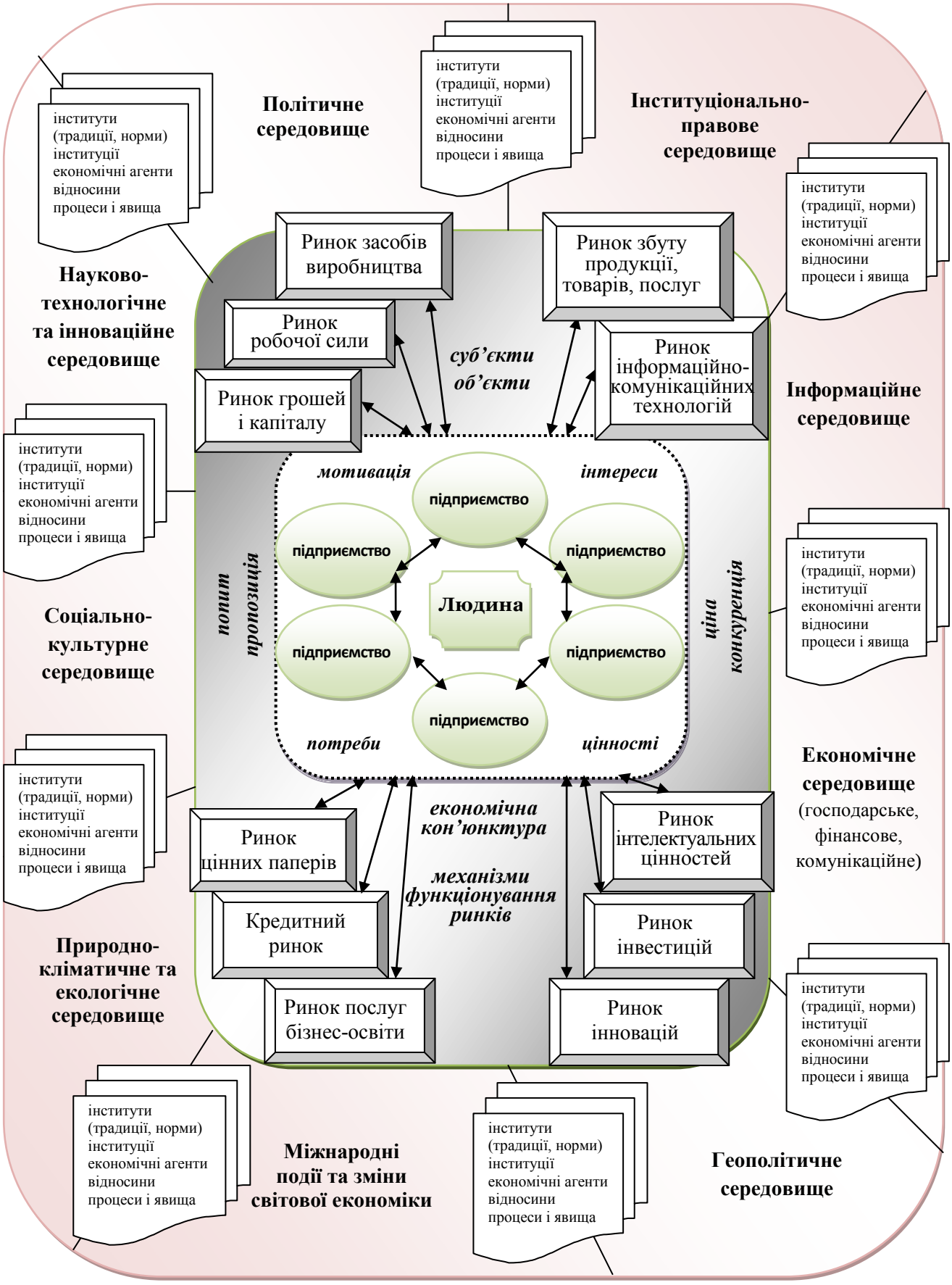

Рис. 1.4. Структурно-функціональна схема формування бізнес-середовища як системи

1.3. Типологізація бізнес-середовища як системи

Ефективність ринкової економіки полягає у створенні умов, за яких сотні тисяч підприємців і менеджерів постійно здійснюють творчий пошук нового. У свою чергу ефективність форми економічної організації, значущість її порівнянних переваг і недоліків значною мірою залежать від характеристик бізнес-середовища, яке набуває особливого значення в розвитку економічної системи загалом.

Поява нових тенденцій становлення постіндустріального суспільства, глобальної конкуренції, процеси інтеграції економічних, політичних, науково-технічних, соціальних, ресурсних, екологічних та інших аспектів господарювання, а також поглиблення внутрішньоорганізаційних відносин підприємств та їх взаємозв'язків із зовнішнім середовищем виступають об’єктивною основою розробки класифікації бізнес-середовища з метою комплексного врахування об’єктивного розмаїття його характеристик у системі управління соціально-економічним розвитком кожного підприємства та в розробці обґрунтованої державної політики формування бізнес-середовища.

Класифікацію бізнес-середовища може проводити за різними критеріями, в основі множинності яких лежить об’єктивне розмаїття його властивостей. Різні критерії та класифікації накладаються одні на одних, взаємно переплітаються, хоча й відображають різні сторони бізнес-середовища. Тому розгляд усієї сукупності критеріїв і класифікацій дає змогу сформувати цілісне, всеохоплююче уявлення про бізнес-середовище як складну, багатомірну, поліфункціональну систему. Дослідження бізнес-середовища є завжди актуальним у зв’язку з постійною динамікою чинників та пріоритетів суспільно-економічного розвитку. Тому типологізація бізнес-середовища, представлена на рис. 1.5, дає змогу його комплексного вивчення, так і під різним кутом зору.

Щодо діяльності суб’єктів бізнесу:

- внутрішнє бізнес-середовище (внутріорганізаційне чи внутріуправлінське середовище підприємства чи організації);
- зовнішнє бізнес-середовище (зовнішнє оточення підприємства).

Внутріорганізаційне бізнес-середовище формує сам господарюючий суб'єкт, адже воно є у полі зору його впливу та управління. Внутріорганізаційне бізнес-середовище складається з підконтрольних підприємству внутрішніх елементів і підсистем, які характеризують потенціал поточного функціонування та розвитку, соціально-психологічну ситуацію (власні матеріально-технічні та технологічні ресурси, кадровий потенціал, структура та політика менеджменту, організаційний та психологічний клімат).

Внутрішнє середовище кожного підприємства як відкритої системи видозмінюється під впливом зовнішнього середовища, в якому і виявляється кінцевий результат господарської діяльності. На відміну від внутрішнього, зовнішнє бізнес-середовище здебільшого перебуває поза зоною впливу й управління підприємства. Проте підприємницькі структури можуть впливати на зовнішнє бізнес-середовище через інтегрування в інститути самоврядування, громадські організації, які б представляли інтереси різних бізнес-груп (за галузями, розміром, регіональною належністю), незалежні громадські організації, які б вели моніторинг суспільних процесів, запровадження інституційних механізмів постійного діалогу влади з бізнесом та ін. Коли в країні немає взаєморозуміння між владою і бізнесом, то зовнішнє бізнес-середовище опиняється в антагонізмі з внутрішнім.

І, власне, відсутність в Україні протягом тривалого часу цілеспрямованої державної політики щодо забезпечення діалогу влади і бізнесу призвела до суттєвого викривлення відносин між ними. Підприємці були фактично відсторонені від впливу на економічну політику держави і, не маючи нормативно-правових інструментів вирішення накопичених проблем, змушені застосовувати антиконкурентні дії, "проникати" у владні структури, реалізуючи свої корпоративні інтереси. Найбільш значуща частина взаємовідносин бізнесу і держави перемістилася у вузький соціальний простір, вільний від інституційних обмежень, центральне місце в якому посіли неформальні зв'язки на високому та найвищому рівнях. Організаційний вакуум став сприятливим середовищем для поширення тіньових, корупційно-кримінальних псевдоринкових відносин і різних форм "приватизації влади" у державі. Подекуди економічне виживання суб'єкта бізнесу досягається за рахунок невиконання зобов'язань, прямого обману партнерів по бізнесу, а часто й держави. За таких умов неможливою є консолідація зусиль та

інтересів вітчизняного бізнесу щодо реалізації ключових завдань сьогодення: формування в Україні економіки європейського рівня, забезпечення стійкого зростання добробуту нації, побудови засад інноваційної економіки та інформаційного суспільства тощо[89].

Баланс інтересів між внутрішнім і зовнішнім середовищем встановлюється за наявності порозуміння влади і бізнесу, що в кінцевому підсумку призводить до мінімізації тіньових оборотів, легалізації бізнесу, повноцінної реалізації бізнесом соціальних функцій, прориву в запровадженні європейських стандартів організації бізнесу, демократизації та демонополізації влади, а загалом до підвищення ефективності економічних реформ.

Зовнішнє бізнес-середовище у свою чергу поділяється на загальне (дальнє) і специфічне (ближнє). Загальне можна охарактеризувати умовами та чинниками непрямого впливу: політична ситуація, економічне становище країни, інституційно-організаційне, інфраструктурне, науково-технологічне, геополітичне, соціально-культурне, природно-кліматичне та екологічне середовища, глобалізація, інтеграція й транснаціоналізація бізнесу, міжнародні події та зміни кон'юнктури світового ринку та ін.

Ближнє середовище формується чинниками прямого впливу: законодавча база та система підзаконних нормативних актів, що регулює підприємницьку діяльність, тарифна і податкова політика, конкуренція, корупція, рейдерство і тіньова економіка, доступ до ринків капіталу і кредитів, адміністративні бар'єри, система стандартизації, розвиток ринку для інформаційно-комунікаційних технологій, захист приватної та інтелектуальної власності, умови створення підприємства та отримання ліцензій, економіко-політичні свободи, економічна кон'юнктура й структура, профспілки та ін.

Дослідження зовнішнього бізнес-середовища, здебільшого дальнього, за кордоном проводять державні установи, громадські й приватні організації у вигляді консалтингових послуг. Можливості одержання альтернативних висновків різних експертів допомагають бізнесменам та іншим зацікавленим особам приймати обґрунтовані рішення. В нашій країні немає достатньої кількості моніторингових експертних досліджень для адекватних висновків на альтернативній основі.

---

[89] Україна в 2006 році: внутрішнє і зовнішнє становище та перспективи розвитку : експертна доповідь [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua.

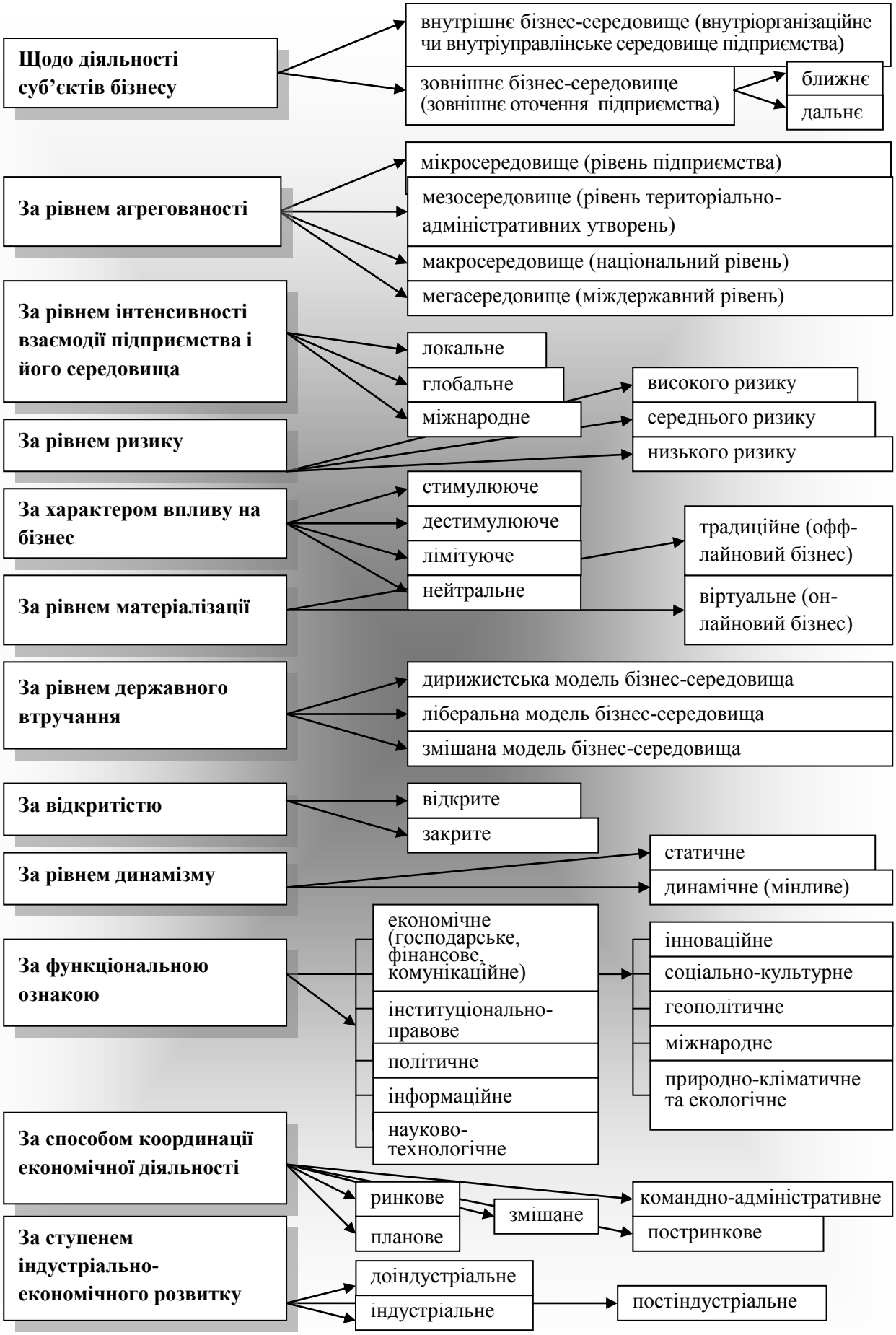

Рис. 1.5. Типологізація бізнес-середовища

За рівнем агрегованості бізнес-середовище поділимо на:

– мікросередовище (рівень підприємства чи внутрішнє бізнес-середовище);
– мезосередовище (рівень територіально-адміністративних утворень);
– макросередовище (національний рівень);
– мегасередовище (міждержавний рівень).

У процесі розвитку світової економіки наприкінці XX століття підвищується роль мегасередовища в умовах посилення процесів глобалізації, інтеграції й транснаціоналізації бізнесу, зміни кон'юнктури світового ринку. У результаті нівелюються національні кордони, відбувається формування у світовому масштабі комплексу виробничо-збутових структур, розгалуженої інформаційної мережі, знімаються обмеження щодо переміщення капіталу, ресурсів, товарів і робочої сили. З посиленням інтегрованості світового економічного простору зростає його роль як єдиного мега-середовища зі спільними ознаками кон'юнктурної динаміки. Класичним прикладом мегасередовища є Інтернет, в межах якого формується глобальне бізнес-середовище.

Проте, як зазначає Я. Жаліло, "один з визначальних парадоксів глобалізації полягає в поєднанні тенденцій економічної інтеграції в глобальних масштабах з тенденціями економічної дезінтеграції на рівнях національних економік. Розімкнувши один з провідних "контурів" економічної системи – потік капіталів та доходу на них, – економічна глобалізація безпосередньо втручається у ключовий регулятор конкуренції на національному ринку – внутрігалузевий та міжгалузевий перетік капіталів, модифікуючи сам зміст конкуренції. Відтак глобалізація потребує паралельного посилення внутрішньої інтеграції національної економіки через потужний національний ринок. Збереження національної економічної цілісності можливе лише шляхом участі національних урядів у своєрідній "конкуренції" за краще бізнес-середовище"[90].

Спроможність бізнес-середовища щодо супроводження й використання конкурентоспроможних товарів та послуг, його

[90] Конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації / [Я. А. Жаліло, Я. Б. Базилюк, Я. В. Белінська та ін.] ; за ред. Я. А. Жаліло. – К. : НІС, 2005. – С. 37.

цілісність, кваліфікованість, дисциплінованість і платоспроможність учасників є визначальними якісними ознаками на сучасному етапі розвитку економічних відносин.

За рівнем інтенсивності взаємодії підприємства і його середовища можна умовно виділити бізнес-середовище

- локальне;
- глобальне;
- міжнародне.

Локальне бізнес-середовище формується чинниками прямого впливу на господарську діяльність підприємства та самою діяльністю. Елементами локального бізнес-середовища є споживачі, постачальники, капітал, трудові ресурси, конкуренти, закони й державні органи, профспілки. При цьому важливо було б розглянути елементи локального бізнес-середовища через призму інтересів і проблем, а саме щодо клієнтів, регуляторних органів, ринків, конкуренції і співвідношення конкурентних переваг.

Глобальне бізнес-середовище формується загальнішими процесами, явищами, подіями і тенденціями, які безпосередньо не пов’язані з операційною діяльністю підприємства, однак загалом формують контекст бізнесу, а саме: економічна, соціально-культурна, політична, правова, інституційно-організаційна, науково-технологічна, природо-кліматична, екологічна складові.

Глобальне бізнес-середовище характеризується новим міжнародним поділом праці, розширенням спеціалізації не лише за видами економічної діяльності, а й за випуском і постачанням на світовий ринок окремих стадій технологічних процесів. З удосконаленням інформаційних технологій фінансова сфера перейшла на новий вектор самодостатності, відкривши нові можливості щодо інвестування і кредитування, а відтак і масштабних спекуляцій. Тісно переплелися чинники бізнес-середовища, колишні зовнішні стали внутрішніми не лише для транснаціонального, а й для національного бізнесу. Крім того, в умовах глобального бізнес-середовища частина функцій управління передана міжнародним організаціям, передусім Світовій організації торгівлі щодо уніфікації норм і правил міжнародної торгівлі товарами і послугами.

Глобальне бізнес-середовище у функціональному плані складається з таких блоків:

– глобальна фінансова система за допомогою використання електронних інформаційних технологій;

– глобальна система обміну результатами інтелектуальної діяльності;

– глобальна система просування товарів і послуг, включаючи транспортування, збереження, страхування, маркетинг, рекламу й організацію товарних потоків та інші необхідні операції.

Для вітчизняного бізнесу залучення нашої країни до світової економіки означає те, що за відкритості національної економіки в глобальному середовищі опиняються всі виробники і продавці, незалежно від того, працюють вони на національний чи іноземний ринок. Це виражається й у посиленні конкуренції, і в необхідності дотримання всіх міжнародних правил торгівлі, розрахунків та ін.

Міжнародне бізнес-середовище ще називають середовищем бізнесу багатонаціональних компаній[91], яке, в умовах виходу підприємства на закордонні ринки, формується чинниками міжнародного бізнесу, тобто особливостями культури, економіки, політичної ситуації, державного та іншого регулювання.

За рівнем матеріалізації бізнес-середовище диференціюється на:

- традиційне бізнес-середовище (офф-лайновий бізнес);
- віртуальне бізнес-середовище (он-лайновий бізнес).

В умовах інформаційного суспільства віртуалізація як характерна ознака сучасного бізнес-середовища характеризується поширенням гнучких внутрі- і міжорганізаційних мережево інтегрованих організаційних структур без інституційних і структурних рамок для ефективного використання неоднорідних матеріальних і нематеріальних ресурсів. Віртуалізація, яку спостерігаємо в розвинених країнах починаючи з 90-х років XX століття, піднімає питання готовності вітчизняних підприємств до інформаційної стадії розвитку.

"Віртуальне підприємство – новітній вид міжорганізаційного кооперованого підприємства, яке тимчасово поєднує певну кількість юридичних та фізичних осіб і завдяки високій раціоналізації системи виробництва, продажу товарів і послуг, розширенню їхнього

[91] Дятлов А. Н. Общий менеджмент : курс лекций /А. Н. Дятлов, М. В. Плотников. – М. : 2004. – 335 с.

асортименту формує віртуальний ринок і приносить значні додаткові вигоди споживачам"[92].

Віртуалізація призводить до зміни традиційних уявлень про межі галузей і вимагає зміни правил ринкової гри. Для віртуального середовища характерні[93]:

– віртуальний прозорий електронний ринок, представлений інформаційними і комунікаційними послугами комерційного призначення з вільним доступом, добровільною і рівноправною участю партнерів, діє в реальному масштабі часу цілодобово і охоплює весь світ, у результаті чого знімаються різні часові й просторові обмеження на здійснення операцій;

– віртуальна реальність як імітація реального життя і реальних бізнес-процесів дає змогу інтуїтивно вибудувати складні структури, думкою представити матеріальні і нематеріальні блага до того, як вони набудуть реальне існування;

– внутрі- і міжорганізаційні динамічні мережі поєднують співробітників і партнерів, використовують у роботі гнучкі форми поділу праці й об'єднання компетенції, працюють з банками даних і застосовують трансфер знань.

Поява віртуального середовища призводить до виникнення віртуальної економіки, в якій "ігровим полем" є світовий кіберпростір.

Віртуальні економічні відносини супроводжуються економією витрат на виробництво й доставку товару, яка залежно від галузі може становити від 2 до 39%[94]. Економічна ефективність віртуальних виробничих відносин забезпечується за рахунок економії витрат на приміщення і персонал; застосування гнучкої організації роботи і гнучкого штату; можливості залучення фахівців високого рівня незалежно від їхнього місця проживання; можливості створення робочих груп, які що могли б знаходитися в різних часових зонах для забезпечення цілодобової роботи над терміновими проектами;

---

[92] Економічна енциклопедія. – Т. 1 / [за ред. С. В. Мочерного]. – К. : Академія, 2000. – 864 с.

[93] Вютрих Х. Виртуализация как возможный путь развития управления [Электронный ресурс] / Ханс Вютрих, Андреас Филипп // Проблемы теории и практики управления. – 1999. – № 5. – Режим доступа : http://www.ptpu.ru.

[94] Стрелец И. А. Новая экономика и информационные технологии / И. А. Стрелец. – М. : Экзамен, 2003. – 256 с.

підвищення продуктивності (усунення перешкод для роботи, скорочення втрат часу на переїзд); нової мотивації праці, базованої на довірі[95].

Перевагами віртуального підприємства для працівників є: зниження затрат часу на транспорт, встановлення балансу між роботою і сім'єю, продуктивне використання біологічних ритмів працівників за рахунок гнучкого графіка роботи, свобода вибору місця праці, а для суспільства – зниження проблеми безробіття, створення умов для роботи людям з обмеженими можливостями та ін.

Проте поширення віртуальних підприємств має і певні труднощі й проблеми, а саме: далеко не всі види роботи можна виконати індивідуально та в самокерованому середовищі; є види діяльності, що передбачають реальні, а не віртуальні відносини; не у всіх працівників однакова мотивація щодо самостійної роботи та соціальної реалізації.

Характерною проблемою віртуального бізнес-середовища, що перешкоджає поширенню віртуальних підприємств в Україні, є неврегульованість інституційно-організаційних основ їх функціонування, а саме в частині податкового законодавства, об'єктів і суб'єктів бізнесу, механізму міжнародних віртуальних угод. Тому створення законодавчого поля функціонування віртуальних підприємств у масштабах національної економіки стає необхідною умовою входження до глобального економічного простору.

За рівнем державного втручання розрізняють:

- дирижистську модель бізнес-середовища;
- ліберальну модель бізнес-середовища;
- змішану модель бізнес-середовища.

Дирижистська модель заснована на застосуванні принципів традиційної промислової політики, включаючи виділення галузевих пріоритетів і державну (фінансову і нефінансову) підтримку цих секторів. Така модель ґрунтується на етатистській ідеології, на вірі в можливості держави об'єктивно визначати пріоритети і формувати довгострокову стратегію економічного зростання. Для цієї моделі бізнес-середовища характерними є розширення державного контролю над активами провідних галузей та прийняттям інвестиційних рішень,

[95] Социально-экономические проблемы информационного общества / под ред. д.э.н., проф. Л. Г. Мельника. – Сумы : Университетская книга, 2005. – С. 353-354.

протекціонізм як спосіб захисту вітчизняного виробника від конкуренції сильніших іноземних фірм.

Переваги дирижистської моделі бізнес-середовища полягають у можливостях і посиленні ролі держави у напрямі інноваційного розвитку й структурної перебудови, а саме через перерозподіл природної ренти на користь наукомістких і високотехнологічних галузей економіки, послідовного проведення політики зниження відсоткової ставки, створення державних гарантій для трансформації нагромаджень населення в інвестиції, підвищення доходів і стимулювання сукупного попиту. Проте недоліками цієї моделі є зниження ролі приватних інвестицій, ділового співробітництва держави та бізнесу у виробленні курсу економічного розвитку, до того ж на тлі посилення регуляторного впливу і невизначеності знижується ділова активність.

Ліберальна модель розвитку бізнес-середовища спирається на ділову активність та інвестиції приватного сектора. Відповідно до цієї моделі передбачається скорочення державних витрат, підприємництва та економічних структур державного управління, доприватизація державного майна, а проблеми структурної перебудови вирішуються автоматично "знизу" через зменшення податкового навантаження на приватний бізнес і зниження державного контролю за його діяльністю. Роль держави полягає у проведенні інституційних реформ, створенні сприятливих умов для мобілізації ресурсів і можливостей приватного сектору, ділового партнерства та довіри між владою і бізнесом, моніторингу конкурентоспроможності компаній і регіонів, підтримці зростаючих інноваційних компаній та ініціатив регіональної і місцевої влади щодо поліпшення бізнес-середовища.

Особливої актуальності останнім часом набуває орієнтація на лібералізацію економіки через створення сприятливого інституційного середовища з метою активізації підприємництва, структурної реформи та економічного росту. В умовах ліберальної моделі бізнес-середовища приватний бізнес сам здійснює пошук точок зростання, пряму фінансову та інвестиційну підтримку інноваційних і стратегічних проектів.

Історичний розвиток, різні масштаби і формати повноважень публічної влади у взаєминах з економікою й суспільством сприяли формуванню відносно стійких і досить розмаїтих типів відносин між

державою й агентами бізнесу, а відтак і різних економіко-політичних моделей державної політики, що зосереджувалися навколо класичних дирижистської ("етатистської" – самодостатньої і домінантної) та ліберальної ("мінімалістської"). Відповідно до цього, крім двох основних моделей консолідації економічного росту, виділяють також "чейболистську" (зміцнення фінансово-промислових груп) та інституційну (формування сучасного інституційного середовища)[96].

Економічні дискусії прихильників різних напрямів економічної політики не призвели до перемоги одного з підходів. Сучасна економічна політика України охоплює всі чотири підходи до консолідації економічного росту, адже спостерігається підвищення регулятивної активності держави, відбувається зміцнення фінансово-промислових груп, формування і зміцнення інститутів, характерних для сучасних ринкових демократій. Але залишається відкритим питання про те, наскільки стійкою може бути така економіко-політична конфігурація.

Отже, змішана модель бізнес-середовища – це симбіозу ринку та адміністративного впливу на формування сприятливих умов ведення бізнесу, наявність рівних організаційних можливостей державних органів і ділових кіл. Присутність такої моделі в Японії дала змогу розробити державну стратегію, що всесторонньо базувалася на врахуванні господарських інтересів кожного члена суспільства, розширяючи тим самим можливості економіки загалом. Державні органи й агенти бізнесу проводили спільну політику зовнішньоекономічної експансії на міжнародному ринку у напрямі удосконалення функціонально-територіальної організації господарства, підвищення рівня та якості життя населення країни.

На теперішньому етапі економічного розвитку для України особливої актуальності набувають аналіз сучасних проблем, які перешкоджають розвитку внутрішнього ринку та гальмують соціально-економічний поступ країни на світовій арені, розробка виваженої економічної політики на засадах збереження та захисту економічних інтересів країни та її економічних агентів. Орієнтирами державної економічної політики має бути розвиток відтворювальних механізмів і збалансованих пропорцій в економічній системі. При

[96] Мау В. Экономическая политика 2006 года: на пути к инвестиционному росту / В. Мау // Вопросы экономики". – № 2. – 2007. – С. 4-25.

цьому важливо, щоб економічна політика держави будувалася не з позиції обмеження конкуренції, а з позиції збереження на внутрішньому ринку України її добросовісного характеру, на засадах забезпечення відновлення місткості внутрішнього ринку, реалізації факторних переваг України, врахування соціально-економічних і політичних особливостей нашої держави.

Оптимізація залучення нашої держави до світогосподарського процесу вимагає пошуку ефективної та динамічної моделі макроекономічної рівноваги, розробки об'єктивних критеріїв регулювання економіки, обґрунтування конкретних інструментів державної політики й ступеня втручання в економічні процеси.

Економічна думка й світогосподарські відносини розвиваються в дискусії прихильників вільної торгівлі й протекціонізму. Домінують фритредерські погляди, однак за зовнішнім лібералізмом може ховатися протекціонізм довгострокової дії. Хоча спостерігається загальна тенденція до лібералізації, більшість країн активно використовує як тарифні, так і нетарифні засоби протекціонізму для досягнення різних цілей: захисту національної промисловості, збереження робочих місць і підтримки зайнятості, створення нових конкурентоспроможних галузей, поповнення дохідної частини бюджету та ін. Вибір політики вільної торгівлі або протекціонізму в зовнішній торгівлі в їхньому безкомпромісному варіанті був характерний для минулих століть. У наш час ці два підходи взаємозалежні й переплітаються. Фактично має місце певна діалектика взаємозв'язку, взаємопереходу свободи торгівлі й протекціонізму в зовнішньоторговельній політиці держав, що виникає не тільки з обставин чисто кон'юнктурного характеру, а й із внутрішньо суперечливої єдності свободи торгівлі й протекціонізму як складових зовнішньоторговельної політики. У своєму русі протилежні типи зовнішньоторговельної політики заперечують один одного, а самі протиріччя вирішуються через становлення їхньої нової єдності на принципово новій основі. Досліджувані типи зовнішньоторговельної політики можуть виконувати свою роль і стратегічні функції в тому разі, якщо вдасться сформувати адекватний їхній сутності механізм співвідношення.

Для соціально-економічного розвитку України характерною є фундаментальна проблема вибору системи відкритості національної

економіки до зовнішнього високорозвинутого у конкурентному плані, глобалізованого та інтегрованого світу. В умовах широкомасштабного трансформаційного процесу глобальної економіки, впровадження новітніх інформаційних технологій, транснаціоналізації процесів виробництва та обміну, більшість науковців і практиків дотримуються думки, що пріоритетною для економіки України є саме ліберальна економічна політика. Проте існує також бачення, що більшої відкритості економічної системи, ефективного залучення у світові процеси глобалізації та інтеграції можна досягти лише за допомогою поступового наближення до стандартів високоліберальної економіки з тимчасовим використанням заходів протекціоністського характеру, бо економічно необґрунтована швидка лібералізація може стати причиною структурної та системної деградації в економіці країни і загалом уповільнити процеси інтеграції України у світовий економічний простір.

Особливо важливими є пошук оптимального співвідношення між використанням політики лібералізації та економічного протекціонізму в Україні, дослідження особливостей їх впливу на структурно-системні зміни економічного розвитку, активізацію інвестиційних та інтеграційних процесів у глобальному середовищі, формування конкурентоспроможних позицій і повноцінної участі країни у світовому поділі праці.

Тобто на сучасному етапі соціально-економічного розвитку для України особливої актуальності набуває розробка механізму формування співвідношення свободи торгівлі й протекціонізму, який згладжував би наслідки кризових погіршень світової господарської кон'юнктури, дозволяючи водночас максимально використовувати переваги, які можна одержувати в зовнішній сфері.

Україні, яка реформує свою економіку, необхідно вирішити низку кардинальних проблем: подолання системно-структурної кризи, залучення у міжнародний поділ праці та вихід на світові ринки, підвищення життєвого рівня населення та ін. Для виконання цих завдань важливим є застосування диференційованого підходу до формування зовнішньоекономічної політики в окремих сферах економіки залежно від того, які чинники для цієї сфери мають визначальне значення. В основі розробки збалансованої щодо свободи торгівлі й протекціонізму зовнішньоторговельної політики держави

повинен лежати комплексний підхід до вибору інструментів її проведення та оцінки наслідків їх застосування.

Розробка зовнішньоторговельної політики держави також повинна базуватися на врахуванні та оптимальному співіснуванні зовнішніх і внутрішніх протиріч між окремими країнами та їхніми угрупованнями, міжнародними економічними організаціями, транснаціональними корпораціями й банками у світовій торгівлі. При цьому внутрішня суперечливість національних інтересів проявляється, з одного боку, у прагненні до вільної торгівлі, відкриття ринків, з іншого боку – у протекціоністських тенденціях, що свідчить про наявність глибинних політико-економічних інтересів, прагненні захищати вітчизняних виробників, зберігати робочі місця, підтримувати конкурентоспроможність національних товарів і галузей. Зовнішні протиріччя проявляються в торговельних конфліктах, які є наслідком істотного дисбалансу співвідношення свободи торгівлі й протекціонізму.

У рамках цього оптимального співвідношення важливо розробити нові концептуальні принципи та засади національного неопротекціонізму та (чи) неофритредерства в умовах глобальної інтеграції та лібералізації світогосподарських зв’язків, який би забезпечив зміцнення конкурентних позицій вітчизняного бізнесу у світі.

У свою чергу ліберальна модель бізнес-середовища повинна опиратися на ділове співтовариство і прямі приватні інвестиції, а зрозумілі, стабільні і передбачувані "правила гри" для бізнесу та гарантії приватної власності стануть стимулом для активізації бізнес-співтовариства, акумуляції приватного капіталу в реальному секторі економіки, що підвищить ефективність економічної політики і поліпшить якість економічного розвитку.

За відкритістю бізнес-середовище можна поділити на:

– відкрите;

– закрите.

Відкрите бізнес-середовище передбачає вільну від твердої регламентації, спільну економічну діяльність суб’єктів бізнесу з елементами товарно-грошових відносин, співпраці, конкуренції, забезпечення окремих інтересів. Тобто відбувається вільний рух та вихід на міжнародні ринки товарів, капіталу, робочої сили, грошей та інформації як продавця, так і покупця.

Відповідно до економічної теорії систем[97] відкрите бізнес-середовище набуває властивостей відкритої економічної системи, а саме:

– відбувається постійний потік внутрішніх і зовнішніх флуктуацій, які в сукупності не дають змоги встановити зрівноважений стан, тому бізнес-середовище постійно змінюється, є динамічним і незрівноваженим;

– для бізнес-середовища притаманний самоорганізаційний характер за рахунок спільної взаємодії його елементів;

– переважають ринковий та етичний типи зв'язку компонентів;

– елементи бізнес-середовища також мають відкритий характер;

– бізнес-середовище поліцентричне;

– за наявності резервів різних ресурсів лімітуючим чинником пропозиції виступає попит, а не ресурсні обмеження, як у закритому бізнес-середовищі;

– регулювання супроводжується нормами.

З позиції системного підходу, закрите бізнес-середовище стає системою, яка є організованою і впорядкованою у своїх межах, спроможна зберігати тривалу поведінку і структуру, але за відсутності відтоку ентропії в середовище відбувається руйнування його як системи. Тобто в умовах закритого бізнес-середовища відсутній вихід на міжнародні ринки або присутній лише незначний обсяг торгівлі на них.

Відкритість чи закритість бізнес-середовища завжди є явищем відносним, яке вказує на визначальну тенденцію, тому що в дійсності немає абсолютно закритого чи абсолютно відкритого середовища. Абсолютна відкритість чи закритість загрожує втраті цілісності середовища як системи. При цьому бізнес-середовище може бути відкритим, наприклад, в економічному плані, а закритим – в культурному, політичному чи ідеологічному. Але частіше спостерігається відкритість (закритість) відносно більшості типів середовищ.

За рівнем ризику бізнес-середовище є високого, середнього та низького ризику.

---

[97] Ерохина Е. А. Теория экономического развития: системно-синергетический подход [Электронный ресурс] / Е. А. Ерохина. – Режим доступа : http://orel.rsl.ru/nettext/economic/erohina/index.html.

За функціональною ознакою бізнес-середовище можна поділити на: економічне (господарське, фінансове, комунікаційне), інституційно-правове, політичне, інформаційне, науково-технологічне, інноваційне, природно-кліматичне та екологічне, соціально-культурне, геополітичне, міжнародне.

За характером впливу на суб'єкти господарювання бізнес-середовище варто поділити на: стимулююче (забезпечує формування сприятливих умов функціонування бізнесу); дестимулююче (загрозливо впливає на підприємницьку діяльність); лімітуюче (встановлює певні бар'єри діяльності); нейтральне (нейтральна позиція щодо втручання та стимулювання діяльності бізнес-агентів).

Досліджуючи бізнес-середовище, слід враховувати спектр його впливу (вибіркової чи загальної дії), а також види економічної діяльності, розміри й типи підприємств тощо.

В узагальненому вигляді критерії класифікації бізнес-середовища можна також згрупувати у три групи:

- системоутворювальні критерії;
- соціально-економічні (змістові) критерії;
- статичні і динамічні критерії.

Відповідно системоутворювальними критеріями бізнес-середовища є:

а) функціональні зв'язки;

в) соціально-економічні відносини;

с) інституційна система.

Тобто бізнес-середовище може бути представлене як сукупність функціональних зв'язків в економіці (передусім у сфері обміну), а саме умов здійснення ділових відносини та функцій економічних суб'єктів у межах певного "організаційного механізму". За наступним критерієм бізнес-середовище може бути представлене як система соціально-економічних (виробничих) відносин в сфері привласнення, насамперед умов і результатів виробництва, що виступає функцією економічного розвитку. Крім того, бізнес-середовище може бути представлене як сукупність інститутів із властивою їм економічною поведінкою. При цьому як інститути виступають як держава, фірми, профспілки, так і права власності, закони, норми, традиції й інші явища, що впливають на економічну поведінку суб'єктів бізнесу. Таке розуміння бізнес-середовища реалізується в різних напрямах інституціональної та неоінституціональної економічної теорії.

Соціально-економічні критерії – це критерії виділення ключових змістових сторін бізнес-середовища, а саме: спосіб координації економічної діяльності (виробництва і споживання); тип власності; роль соціокультурного чинника, ступінь розвитку економічної бази.

Відповідно в основі класифікації лежить поділ бізнес-середовища за *формами господарювання, а також формаційною, цивілізаційною і технологічними ознаками*.

1. Бізнес-середовище за способом координації економічної діяльності (формами господарювання) можна поділити на:

– ринкове (зв'язок між виробництвом і споживанням чи координацію економічної діяльності здійснюють через купівлю-продаж товарів на ринку в умовах конкуренції);

– планове (в умовах зростаючого усуспільнення виробництва укріплюють прямі господарські зв'язки між виробниками і споживачами, а координацію діяльності здійснюють на основі науково обґрунтованих господарських планів);

– командно-адміністративне (панування командних методів регулювання економіки);

– постринкове (відбувається заміна ринкових зв'язків комунікативними);

– змішане (поєднання ринкового механізму і державного планового регулювання).

2. В основі формаційного підходу до класифікації бізнес-середовища лежить спосіб поєднання виробників із засобами виробництва або пануюча форма власності на засоби виробництва, з якої випливає цільова функція економічної діяльності з боку власника. Основними видами бізнес-середовища в цьому аспекті будуть: капіталістичне ("природний розумний порядок", здатний на внутрішню еволюцію), соціалістичне (як кінцевий ступінь історичного прогресу), посткапіталістичне (в якому на основі постіндустріального розвитку виникає пріоритет самоцінної творчої особистості на противагу "суспільству наживи"), змішане (інтегрує приватнопідприємницькі основи з розвинутою системою соціальних гарантій працівників, тобто поєднує капіталістичне і соціалістичне бізнес-середовище).

Недоліками формаційного підходу є надмірне акцентування на відносинах власності, розірваність історичного процесу, неврахування ролі соціокультурного та інших чинників.

3. Відповідно до ступеня індустріально-економічного розвитку суспільства можна виділити доіндустріальне, індустріальне та постіндустріальне бізнес-середовище (рис.1.6).

	Доіндустріальне бізнес-середовище	**Індустріальне бізнес-середовище**	**Постіндустріальне бізнес-середовище**
Тип засобів виробництва	Ручні засоби праці	Машини	Інформатика
Провідний сектор	Сільське господарство	Індустрія	Наука
Тип детермінації	Традиції і зовнішньо-економічні примуси до праці	Матеріальні (грошові) стимули	Потреба творчого розвитку
Тип суспільної людини	Традиційна ("патріархальна") людина	"Економічна" людина	Соціально-творча людина

Рис.1.6. Види бізнес-середовища за технологічним критерієм

З початку 60-х рр. XX ст. набула широкого розповсюдження концепція постіндустріального суспільства. Зокрема використовуються терміни "суспільство третьої хвилі" О. Тоффлера, "інформаційне суспільство" І. Массуди, "суспільство інформатики і високої технології" Дж. Несбита, "суспільство послуг" Ж. Фурастьє, "суспільство нового гуманізму" А. Печеї, "суспільство постматеріальних цінностей" Р. Інглехарта та ін.

Розвиток постіндустріального суспільства нерозривно пов'язаний з формуванням однойменного бізнес-середовища, яке характеризується запровадженням принципово нової техніки і технології, формуванням нової структури виробництва, перетворенням науки на безпосередній продуктивний чинник, посиленням творчого характеру праці і стимулів творчої самореалізації особистості, висуванням на перший план таких видів продукції, як наукові знання, інформація, духовні блага тощо.

4. Цивілізаційний підхід до класифікації бізнес-середовища як інтегральної суспільної системи є важливим, адже дає змогу врахувати дію як економічних, так і неекономічних чинників. Неекономічними чинниками формування бізнес-середовища можуть виступати соціокультурні (національні, релігійні, етичні, ментальні та ін.), соціально-політичні (цінності демократії, громадянського

суспільства, правової держави тощо), постекономічні (соціально-творчі і комунікативні), а також природно-кліматичні, географічні, геополітичні та інші чинники.

Можна виокремити декілька цивілізаційних критеріїв класифікації бізнес-середовища:

а) за ступенем індустріально-економічного розвитку суспільства бізнес-середовище поділяють на доіндустріальне, індустріальне та постіндустріальне (їх характеристики наведені раніше);

б) за взаємодією соціально-політичних та економічних чинників можна виокремити авторитарне, ліберальне (ринкове, демократичне) та змішане бізнес-середовище;

в) за роллю соціокультурного чинника та пов'язаної з ним досить стійкої системи ціннісних орієнтацій різних суспільств (народів, націй, релігійних та інших спільнот) бізнес-середовище можна трактувати як:

– локальне, яке просторово обмежене, наприклад, євразійською і західноєвропейською чи ісламською, чи іншими цивілізаціями;

– горизонтальне, яке порівняно стійке, володіє більшою мірою консерватизму, знаходячись у стані співіснування різних цивілізацій, незважаючи на їхню інтенсивну взаємодію і взаємопроникнення, не обмежуючись строго історичною (вертикальною) віссю суспільного розвитку.

Тобто вплив соціокультурного чинника зростає під час вивчення сучасних економічних процесів, адже існує різне співвідношення індивідуальних і колективних форм, різні погляди щодо ролі і функцій держави, різний рівень раціонально-економічних і позараціональних (духовних) стимулів, різне розуміння соціальної справедливості. Тому соціокультурний чинник визначає розвиток не лише тих чи інших господарських форм, видів економічної поведінки, а й типів бізнес-середовища загалом. Таким чином, цивілізаційний підхід характеризується всесторонністю аналізу бізнес-середовища на основі врахування широкого кола чинників та критеріїв в результаті історичного та суспільного поступу.

Статичні і динамічні критерії характеризують складність бізнес-середовища і його мобільність. Серед них: однорідність чи різнорідність бізнес-середовища, його статичність чи динамічність.

Відповідно бізнес-середовище може бути "чисте" і "змішане", статичне й еволюційне (динамічне), тобто таке, що історично

розвивається. Рівень динамізму бізнесу-середовища пов'язаний зі швидкістю, частотою та характером змін (рухливості).

Необхідно враховувати, що незмінних станів у суспільному житті не існує, проте різним може бути ступінь економічних змін. Динамічне бізнес-середовище може перебувати в стані внутрішньої еволюції за збереження історичної основи (наприклад, ринкової економіки, що розвивається,), а також може змінюватися за переходу до нової якості економіки (наприклад, від командної до ринкової економіки). З іншого боку, бізнес-середовище може змінюватися лінійно, характеризуючись поступальним рухом, соціально-економічним прогресом, і нелінійно – з переривчастістю і циклічністю процесів, стохастичністю явищ та ін. Суспільний поступ останніх років свідчить про те, що нелінійність соціально-економічного розвитку стає усе помітнішою характеристикою бізнес-середовища.

Розроблена класифікація дає змогу всебічно оцінити бізнес-середовище, що набуває важливого значення для бізнес-структур за стратегічного управління господарською діяльністю, а також виступає фундаментальною основою для розробки та обґрунтування напрямів і механізмів державної політики формування бізнес-середовища в Україні. Подальші наукові пошуки базуватимуться на детальнішій структуризації та розробці концептуальної моделі дослідження бізнес-середовища, визначення пріоритетних груп чинників його формування залежно від видів бізнесу та його мотиваційних типів.

1.4. Методологічні аспекти формування бізнес-середовища в умовах інституційних трансформацій

Особливої вагомості для економіки України в умовах ринкової трансформації набувають питання інституційних перетворень. Причому, якщо трансформація формальних інститутів відбувалася в Україні за швидкого імпорту здебільшого ліберальних норм, то створення неформальних інститутів ділової етики, соціально відповідальної поведінки, ринкової культури державних чиновників вимагає поступового розвитку та інституціалізації. Досвід показує, що

інституційна трансформація бізнес-середовища відбувається в умовах інерційності розвитку вітчизняної соціально-економічної системи з певною дисфункціональністю, вивчення й усунення якої є важливим завданням інституційного проектування в Україні.

Окремі зрізи інституціональної методології дослідження економічних систем і подолання їх інституційної неефективності знайшли місце у працях таких вітчизняних і закордонних вчених, як К. Ващенко, З. Варналій, В. Геєць, Я. Жаліло, Ю. Полунєєв, А. Поручник, В. Якубенко, В. Єфимов, О. Сухарєв, Р. Нуреєв, В. Полтерович, Ф. Хайек та ін. Проте ми ставимо завдання узагальнити методологічні аспекти дослідження інституційних трансформацій бізнес-середовища в умовах інерційності розвитку вітчизняної соціально-економічної системи та визначити основні домінанти якісного вдосконалення і проектування інститутів бізнес-середовища.

Інституціональна методологія аналізу бізнес-середовища повинна базуватися головним чином на аналізі та оцінці інституційних змін, а саме динаміки норм і правил, які відбуваються всередині системи функціонування бізнесу. При цьому інституційні зміни в бізнес-середовищі характеризуються циклічністю, виходячи із загального "трикутника циклів інституційних змін – функціонування інституту, ідеологія, законодавство"[98]. Відповідно до цього: функціонування інститутів спричиняє різні реакції економічних агентів у бізнес-середовищі, які виражаються в ідеологіях; ідеології конкурують між собою за свої впливи і з тих чи інших причин, одна з цих ідеологій визначає зміст законодавства, яке створюється, щоб вирішувати проблеми функціонування інститутів; нове законодавство впливає на (але не визначає) функціонування інститутів зі старими і (або) новими проблемами. Тобто ми повертаємося до висхідного пункту циклу. Законодавство не визначає функціонування інститутів, тому що правила, які лежать в їх основі, можуть бути формальними і неформальними. Для розуміння доповнюваності чи несумісності формальних і неформальних правил

[98] Ефимов В. М. Спор о методах и институциональная экономика / В. М. Ефимов // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2007. – Том 5, № 3. – С. 30.

потрібно аналізувати динаміку цих зв'язків, оскільки соціально-економічні реальності дуже інерційні[99].

Інституціональна методологія аналізу відкидає суто об'єктивні параметри оцінки бізнес-середовища, а базується здебільшого на суб'єктивних переконаннях. Адже ефективна економічна діяльність суб'єктів бізнесу є результатом їх спільних впливів і дій. При цьому дії гравців бізнесу регулюються деякими формальними і неформальними правилами, які сформовані на основі їх ідей, норм і цінностей. Впливовіші учасники економічних відносин мають більше можливостей змінити формальні і скорегувати неформальні правила. Тому дослідження бізнес-середовища, базоване на інституційній парадигмі, здебільшого полягає у вивченні суб'єктивних поглядів на норми і правила поведінки у ньому різних гравців економічних взаємин. Відмінність цієї парадигми від класичної відображена в табл. 1.3.

Сьогоднішній стан інституційного формування бізнес-середовища можна назвати як інерційне відродження. За останні п'ятнадцять років в Україні були частково усунуті прогалини в інституційній організації розвитку підприємництва внаслідок ринкових перетворень, проте фрагментарність економічних реформ, інерційність, нерівномірність і зворотність інституційних трансформацій негативно вплинули на економічні суб'єкти, дезорієнтувавши їх у просторі цілей і сфер застосування цих інститутів, а також зумовили появу девіантних інституційних форм і проявів у бізнес-середовищі, що не відповідає його функціональній природі і може призвести до системної інституційної неефективності.

Важливий внесок в аналіз неефективних стійких інститутів пострадянської економіки зробив академік В. Полтерович, що запропонував нетривіальну схему аналізу семи виявлених ним інституційних пасток – бартеру, неплатежів, корупції, ухиляння від сплати податків, інвестиційного спаду у виробництві, песимістичних очікувань і спіралі "інфляція – девальвація"[100]. Як приклади дисфункції норм в економіці російський вчений О. Сухарєв

[99] Yefimov V. Economie institutionnelle des transformations agraires en Russie / V. Yefimov. – Paris: l'Harmattan, 2003. – P. 31-32.

[100] Полтерович В. М. Элементы теории реформ / В. М. Полтерович. – М. : ЗАО "Издательство "Экономика", 2007. – С. 87-130.

проаналізував зниження якісних характеристик інститутів акціонерної власності, законодавчого процесу, відтворення людського капіталу, економічної науки та економічної політики[101].

Таблиця 1.3

Характеристики класичної та інституційної дослідницьких парадигм[102]

	Класична парадигма	**Інституційна парадигма**
Дослідник вірить, що:	Реальність є зовнішньою та об'єктивною	Реальність є соціально сконструйованою та суб'єктивною
	Спостерігач має бути незалежним від того, що він спостерігає	Спостерігач є інтегральною частиною того, що спостерігається
	Наука повинна бути незалежна від цінностей дослідників	Наука спонукувана людськими інтересами
Дослідник повинен:	Сконцентруватися на фактах	Сконцентруватися на сенсах
	Використовувати готові або розробляти нові концепції так, щоб вони становили собою деякі кількісно вимірні змінні	Розробляти концепції, укорінені в існуючі, які виходять з якісних і кількісних даних. Найчастіше ці концепції мають якісний характер
	Дослідити причинні зв'язки і фундаментальні закони. Контекст при цьому ігнорується	Намагатися зрозуміти явища, які вивчають в певному контексті
	Звести досліджувані явища до їх найпростіших елементів, складне звести до простого	Спостерігати кожну ситуацію в усій її повноті, розглядати складність як вона є
	Формулювати гіпотези і потім їх тестувати (націленість на верифікацію)	Збирати дані і розвивати ідеї на їх основі (націленість на відкриття) для створення насичених описів, розробки контекстних, а не універсальних концепцій
	При зборі даних орієнтуватися на великі випадкові вибірки	Здійснювати глибинне вивчення невеликих вибірок

[101] Институциональная теория и экономическая политика: К новой теории передаточного механизма в макроэкономике. – Кн. II: Экономическая политика. Проблемы теоретического описания и практической реализации / О. С. Сухарев; РАН, ин-т экон. – М. : Экономика, 2007. – С. 228-262.

[102] Складено на основі: Ефимов В. М. Спор о методах и институциональная экономика / В. М. Ефимов // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2007. – Том 5, № 3. – С. 31; Usunier J.-C. Introduction a la recherche en gestion / Usunier J.-C., Easterby-Smith M., Thore R. – Paris : Economica, 2000. – P. 37; Mucchielli A. (ed.) Dictionnaire des methodes qualitatives en sciences humaines et sociales / A. Mucchielli. – Paris : Armand Colin, 1996. – P. 197.

В Україні процес шокової ліберально-ринкової трансплантації інститутів супроводжувався підвищенням ролі великих олігархічних бізнес-структур, взаємодією державного сектора зі суб'єктами тіньової економіки, що проявилося в підвищенні корупції та рейдерства, встановленні не вільних ринкових цін, концентрації активів у руках невеликої кількості найбільших власників і монополізації влади цими корпоративно-олігархічними структурами, розширенні тіньової та опортуністичної складової економіки та ін.

Участь у процесах глобальної економічної інтеграції передбачає гомогенність інституційних утворень. Однак масовий і швидкоплинний імпорт ринкових інститутів, здійснений "зверху", призвів до інституційних розривів економічного поля, посилення схильності як бізнесу, так і держави до опортуністичної поведінки. Цим визначається необхідність реалізації державного регульованого варіанта ринкової інституціалізації на основі модернізації сформованих формальних інститутів і легалізації неформальних у процесі цілеспрямованого інституційного проектування[103]. Схильність вітчизняного підприємництва до неформальної поведінки та опортунізму пов'язана з невизначеністю в результаті інституційних перетворень та збільшенням трансформаційних ризиків економіки в умовах глобалізації.

В умовах інерційності вітчизняної соціально-економічної системи особливо важливим завданням є зведення до мінімуму втрат дисфункціональності інститутів через використання нових підходів до подолання деструктивних станів інститутів, проектування високоефективних норм із мінімальною кількістю дисфункцій.

Зокрема, можливими є такі умови та шляхи подолання інституційної неефективності в бізнес-середовищі:

– конкуренція інститутів є швидким і оптимальним способом "відкриття" та відбору найбільш ефективних правил гри, що забезпечують вищий життєвий рівень більшій кількості людей (Ф. Хайек[104]);

---

[103] Постсоветский институционализм – 2006: Власть и бизнес : монографія / под ред. Р. М. Нуреева. – Ростов-н/Д : Наука-Пресс, 2006. – С. 296-297.

[104] Хайек Ф. А. Конкуренция как процедура открытия / Ф. А. Хайек // Мировая экономика и международные отношения. – 1989. – №12. – С. 5-15.

– ефективність інститутів значною мірою залежить від монетарного забезпечення, тому для зниження глибини дисфункцій економічної системи слід проводити інституційне планування, для якого принцип монетарного наповнення зумовлюється принципами цільової заданості, визначення сфери застосування, функціональної повноти, необхідного розмаїття і сприйняття, стійкості до змін (О. Сухарєв[105]);

– для зменшення ймовірності виникнення інституційних дисфункцій в процесі трансплантації інститутів доцільно використовувати стратегію проміжних інститутів, поєднуючи переваги "вирощування" і можливість управління темпом інституційного будівництва. Найважливішим інструментом подолання інституційної неефективності є раціональна соціальна та промислова державна політика (В. Полтерович[106]);

– оскільки еволюція інститутів не в змозі забезпечити заміну гальмуючих розвиток суспільства неефективних інститутів, функціонування яких багато в чому детерміновано ефектом "path dependence", необхідні різкі, революційні перетворення, які, як правило, завжди означають хворобливу ломку неформальних інститутів (звичок, традицій, свідомості) (О. Фомічов[107]).

З метою уникнення негативних наслідків трансплантаційних дисфункцій і підвищення ефективності інституційної організації вітчизняного бізнес-середовища загалом необхідно оцінити можливі прямі й трансакційні витрати, передбачувану економічну ефективність від введення нових норм і здійснити наукове обґрунтування їх інституціалізації на основі врахування інтересів усіх зацікавлених сторін, незалежної експертизи та прогнозу наслідків їх введення.

Враховуючи перелічені загальні підходи до подолання інституційної неефективності на основі інструментарію

[105] Сухарев О. С. Основы институциональной и эволюционной экономики : курс лекций / О. С. Сухарев. – М. : Высшая школа, 2008. – 392 с.
[106] Полтерович В. М. Элементы теории реформ / В. М. Полтерович. – М. : ЗАО "Издательство "Экономика", 2007. – 447 с.
[107] Фомичёв О. В. Импорт институтов и оценка его эффективности [Электронный ресурс] / О. В. Фомичёв. – Режим доступа : http://www.institutional.boom.ru/tranzitology/Fomichev_Import.zip.

інституціональної теорії, визначимо такі важливі домінанти якісного вдосконалення інститутів бізнес-середовища:

1) обґрунтування і виконання рішень з подолання інституційних дисфункцій в бізнес-середовищі повинні бути зорієнтовані на інституційні зміни всеохоплюючого характеру, які б згладжували наявні протиріччя між фундаментальним і функціональним зрізом внутрішньої природи (сутності) бізнес-середовища;

2) вирішальна функція у подоланні інституційної неефективності бізнес-середовища повинна належати інститутам державного регулювання, на які покладається ініціатива в реалізації багатогранного механізму елімінації (подолання) дисфункцій. Це стосується і загальної макроекономічної та політичної стабілізації, стану базових інститутів економіки, розвитку ринкової інфраструктури та конкурентного середовища, захисту прав приватної власності, встановлення різних форм соціального партнерства тощо;

3) формування і розвиток ефективних інститутів бізнес-середовища можливі за активної співпраці держави і суб'єктів бізнесу. При цьому ефективна інституційна організація бізнес-середовища забезпечує права власності і задає стимули реалізації індивідуальних пріоритетів, в результаті чого має місце зближення суспільної та індивідуальної вигоди.

Існуючий стереотип про те, що сучасні економічні досягнення Заходу рекомендуються як єдино можливе бачення для розвитку України і за допомогою запозичення якісних (ефективних) інститутів західного типу можна досягти швидкого та ефективного суспільного поступу породжує думку, що "неправильні" вітчизняні інститути повинні бути згорнуті, як такі, що гальмують поступальний розвиток країни.

Другий стереотип сприйняття економічної дійсності заснований на непросторовому баченні економічних процесів, що призводить до створення міфу про те, що для успішного соціально-економічного розвитку країни необхідно й досить забезпечити захист прав власності й зняти бар'єри мобільності для руху товарів, послуг і ресурсів. Непросторові мікро- і макроекономічні моделі створюють ілюзію того, що, задаючи "правила гри", держава може домогтися від

раціонально господарюючих суб'єктів того результату, на який розраховує. І це якоюсь мірою можливо, якщо економічний простір країни добре організовано, пронизаний щільною інфраструктурною мережею, а інституційне середовище – однорідне. Але для України, як і для багатьох інших країн, ці умови не діють.

Наприклад, з інституційної точки зору відмітні риси постіндустріальної економіки повинні проявитися в зміні цінностей і норм поведінки господарюючих суб'єктів, у зміні індивідуальних стратегій їх економічної поведінки в різних сферах (у виробництві, у трудових відносинах, у відносинах власності, у споживанні та ін.), а також у зміні правил, що регулюють ці дії (формальних і неформальних інститутів). Загальнопоширеним є бачення про те, що це – цінності, норми й інститути, які забезпечують господарському суб'єктові вільну контрактацію, мобільність і можливість вибору серед різних країн найбільш сприятливих господарських умов для своєї діяльності. Подібний "ідеал" ефективних інститутів є важко досяжним навіть для розвинених країн, які останнім часом посилюють бар'єри для вільного руху капіталів з метою захисту національних інтересів. А в країнах, які не завершили модернізацію власної економіки, інституційне середовище об'єктивно знаходиться ще далі від подібного ідеалу.

Інституційне середовище вітчизняного бізнесу (взаємозалежна система формальних і неформальних обмежень, що формує набір альтернатив для господарських суб'єктів, за Д. Нортом[108]) на сьогодні не є однорідним і становить собою мозаїку локальних інституційних середовищ, "формальні норми яких модифікуються державно-патерналістськими та корпоративно-патерналістськими правилами переважно неформального типу в рамках "територіальних" і "виробничих мережевих структур"[109], а тому різняться як за реалізованими суб'єктами економічними стратегіями, так і за регулюючими їх поведінку нормами.

---

[108] Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт. – М. : Фонд экон. книги "Начало", 1997. – С. 92.

[109] Левин С. Н. Формирование конституционных правил в экономике России / С. Н. Левин. – Кемерово : Кузбассвузиздат, 2007. – С. 236.

При цьому розходження між локальними інституційними середовищами простежується у двох основних напрямах. По-перше, вони виявляються різнотипними з огляду на цільову функцію господарюючих суб'єктів: орієнтованими на виживання або на розвиток; орієнтованими на традиційний або інноваційний шлях розвитку, які мобілізують ресурси традиційного типу або ресурси виробництва нового знання та інформації. По-друге, інституційні середовища для бізнесу різних регіонів країни, однотипні за існуючими нормами поведінки й правилами регулювання взаємовідносин економічних суб'єктів, локалізовані з точки зору вкорінення економічних дій господарюючих суб'єктів у різних, слабопересічних соціальних мережах і в господарській культурі, яка склалася на певній території[110].

У першому випадку здебільшого під дією зовнішніх чинників певні регіони України є більш модернізовані за інші, а різнотипність локальних інституційних середовищ не має чіткої територіальної прив'язки, вона простежується в просторі потоків ресурсів і інформації.

Наприклад, у мережі постіндустріальної економіки (технопарки, технополіси, науково-освітні й науково-виробничі центри, що розкидані по території країни) індивідуальні економічні стратегії господарюючих суб'єктів досить подібні: переважає орієнтація на інвестиції в людський капітал, на мобільність, на підвищення рівня капіталізації існуючих ресурсів через нагромадження специфічного людського капіталу або вбудовування в певні соціальні мережі тощо. У цих вузлах формується попит на інститути нового типу: інститути захисту прав власності, інститути ринку інноваційної продукції, інститути сучасного фінансового ринку, на гнучкість трудових відносин та ін.

Центри індустріальної економіки зі щільною мережею виробничих відносин, заснованих на спеціалізації та кооперації виробництва, а також збереженою мережею соціальних відносин (професійних, господарських, політичних тощо) дуже слабо

[110] Курбатова М. В. Проблемы формирования институциональной среды постиндустриальной экономики в современной России / М. В. Курбатова // Журнал институциональных исследований. – 2010. – Т. 2, № 1. – С. 57.

взаємодіють з вузлами мережі постіндустріальної економіки. Адже на сьогодні так і не сформувався жоден повноцінний галузевий кластер, що інтегрує наукові, дослідницькі, освітні, виробничі й інфраструктурні підприємства та організації в єдине ціле.

Інституційне середовище бізнесу в мережі індустріального виробництва характеризується певною єдністю, незалежно від регіонального розміщення його основних вузлів. Індивідуальні економічні стратегії працівників передбачають орієнтацію на одержання певної професії, яка б мала попит на зазначеній території; на довготривале облаштування в певному регіоні; на роботу на певному підприємстві. Відповідно підприємства цього сектора схильні вкладати в систему професійної підготовки працівників, орієнтовані на підтримку кадрів за умови виникнення їх дефіциту. Тут формується попит на інститути захисту національного виробництва в системі міжнародних економічних відносин, на активну промислову політику держави, на інститути розвитку, на зміцнення зв'язків професійної освіти з виробництвом, на активну соціальну політику.

Ще один тип локального інституційного середовища бізнесу складається на депресивних територіях, а також на територіях примітивного господарювання, які практично випали з мереж постіндустріальної та індустріальної економік. Бізнес на цих територіях орієнтований на виживання та перенесення в інші регіони. Тут широко використовуються механізми соціальної економіки: взаємодопомога та взаємна підтримка домогосподарств за каналами існуючих соціальних мереж. Попит на нові інститути тут не формується, зате існує великий попит на бюджетні надходження.

Отже, існування якісно неоднорідних у територіальному розрізі інституційних середовищ вітчизняного бізнесу поділяє суб'єкти бізнесу за стратегіями економічної поведінки, які зумовлюють появу попиту на різні інститути й різну соціально-економічну політику держави (табл. 1.4). Тому для формування ефективного вітчизняного бізнес-середовища необхідною є орієнтація на інститути, які виникають у різних секторах суспільного розвитку.

Таблиця 1.4

Порівняльна характеристика попиту на інститути
в постіндустріальному та індустріальному секторах[111]

Інститут	Індустріальний	Постіндустріальний
Інститути власності	Інститути захисту прав власності на матеріальні активи	Інститути захисту прав інтелектуальної власності загалом і на нематеріальні активи
Інститути регулювання соціально-трудових відносин	Інститути гарантій трудових прав працівника, забезпечення стабільності зайнятості	Інститути, що забезпечують гнучкість соціально-трудових відносин, ринку праці, а також інститути мобільності працівника
Інститути регулювання інвестицій в людський капітал	Інститути, що забезпечують суспільні та приватні інвестиції в професійну освіту. Інститути закріплення кваліфікованих кадрів на підприємствах	Інститути приватних інвестицій в людський капітал і підвищення рівня його капіталізації в торгах із роботодавцями
Інститути системи ринків	Інститути кооперації виробництва, формування ланцюгів виробництва вартості. Інститути концентрації фінансового капіталу	Інститути ринку інноваційної продукції, інститути сучасного фінансового ринку, переливу капіталів і перерозподілу контролю власності
Інститути у сфері державної економічної політики	Інститути промислової політики, у тому числі створення стимулів та інструментів розвитку	Інститути лібералізації й відкритості економіки
Інститути у сфері соціальної політики	Інститути державної системи соціальних гарантій і корпоративні соціальні програми	Інститути самозахисту працівника, інститути приватних заощаджень

[111] Курбатова М. В. Проблемы формирования институциональной среды постиндустриальной экономики в современной России / М. В. Курбатова // Журнал институциональных исследований. – 2010. – Т. 2, № 1. – С. 59.

Друга лінія локалізації інституційного середовища для бізнесу властива регіонам із загалом однотипними інституційними умовами (с перевагою норм поведінки та інститутів індустріального типу), які відособлюються через укорінення економічної дії господарюючих суб'єктів у соціальних мережах і господарській культурі певної території. Тобто в різних регіонах реалізуються досить подібні моделі взаємодії влади й бізнесу, яким притаманні[112]: дофінансування у різних формах територій за рахунок бізнесу; обумовленість входження бізнесу на певну територію різними вимогами влади; укладання договорів про партнерство (соціально-економічне співробітництво) між владою та бізнесом; тиск на підприємства в інтересах підвищення рівня оплати праці тощо. Тобто формується модель регіонального бізнес-середовища, в якому органи регіональної влади вдаються до ручного управління, що безперечно негативно впливає на умови функціонування бізнесу.

Проте однотипність правил взаємодії господарюючих суб'єктів і норм їх поведінки автоматично не створює єдиного інституційного простору, адже подібні норми й правила вкорінені в локальних соціальних мережах регіональної еліти, регіональної влади та бізнесу. Тому суб'єкти бізнесу у своїй діяльності повинні керуватися, крім загальнодержавних інституційних умов, також і регіональними. Водночас існуючі межі в інституційному просторі не перешкоджають формуванню загального попиту на нові інститути економічної політики, захисту національного товаровиробника, реформування міжбюджетних відносин та ін.

Отож, зауважимо, що інституційна трансформація вітчизняного бізнес-середовища в умовах різнорідності інституційного простору економіки країни та попиту на нові інститути відбувається здебільшого спонтанно. Тому розвиток та обґрунтування ефективних інститутів повинні не відриватися від особливостей і потреб локального економічного та інституційного розвитку країни, а також пріоритетного вибору інститутів постіндустріальної економіки як таких, що забезпечують конкурентоспроможність вітчизняного бізнесу і сприятливий інвестиційний клімат для залучення іноземних капіталів, ресурсів та інформації.

---

[112] Курбатова М. В. Деформализация взаимодействия власти и бизнеса / М. В. Курбатова, С. Н. Левин // Модернизация экономики и государство : в 3 кн. / отв. ред. Е. Г. Ясин. – М. : Изд. дом ГУ ВШЭ, 2007. – Кн. 3. – С. 256-263.

Розділ 2

ЕФЕКТИВНІСТЬ БІЗНЕС-СЕРЕДОВИЩА ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

Інституційно-економічні проблеми формування вітчизняного бізнес-середовища

Тенденції та ефективність розвитку підприємництва в Україні

Аналіз ефективності структурних трансформацій підприємництва: секторальний зріз

Економетричне моделювання вітчизняного бізнес-середовища в умовах інституційних трансформацій

Обґрунтування інституційних параметрів бізнес-середовища України на основі нечіткої логіки

2.1. Інституційно-економічні проблеми формування вітчизняного бізнес-середовища

Розуміння необхідності формування сприятливого бізнес-середовища задля реалізації підприємницького потенціалу країни як основного інституційного рушія економічних реформ виражене у Програмі економічних реформ на 2010–2014 роки, де встановлено, що одним із п’яти напрямів стратегічних перетворень є "формування режиму максимального сприяння для бізнесу шляхом зменшення ролі держави в економіці, зниження адміністративних бар’єрів для бізнесу, модернізації податкової системи й поглиблення міжнародної економічної інтеграції України"[113]. В Посланні Президента України "Модернізація України – наш стратегічний вибір" серед пріоритетних завдань соціально-економічного реформування визначено створення сприятливого регуляторного середовища для підприємництва, яке розглядається як один із визначальних інструментів відновлення динамічного економічного зростання, модернізації національної економіки та створення підґрунтя для підвищення добробуту населення України.

Непослідовність та необґрунтованість інституційних трансформацій зумовлюють збереження в Україні несприятливого бізнес-середовища, яке не сприяє розкриттю підприємницького потенціалу в реалізації пріоритетних цілей соціально-економічного розвитку та структурної перебудови, адже визначається складністю регуляторної та дозвільної систем; існуванням системних підприємницьких ризиків і відсутністю інституційних умов легальної діяльності, результатом чого є поширення таких деструктивних явищ, як рейдерство, корупція і тінізація.

Проблеми та перешкоди сформованого в Україні бізнес-середовища порівняно з іншими країнами світу висвітлені у

[113] Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава : Програма економічних реформ на 2010–2014 роки. Версія для обговорення від 2.06.2010 р. / Комітет з економічних реформ при Президентові України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf.

дослідженнях *IFC, Heritage Foundation*, журналу "Форбс", Альянсу прав власності, *Transparency International, World Competitiveness Yearbook,* Всесвітнього економічного форуму, *Rating and Investment information* тощо. Зокрема, місце України в низці світових рейтингів свідчить про наявність системних проблем як у бізнес-середовищі, так і державному управлінні:

1. Глобальний інноваційний індекс (*Global Innovation Index*[114], Європейська бізнес-школа і дослідницький інститут та Всесвітня організація інтелектуальної власності) – 60 місце зі 110 в рейтингу 2011 р., набравши 35,01 бала зі 100 можливих (у 2010 р. країна займає 61 позицію, у 2009 р. – 79). В інституційному підіндексі Глобального інноваційного індексу-2011 Україна виявилася на 103 місці (у тому числі за політичними умовами – на 103, регуляторними – на 104, бізнес-середовищем – на 81). За рівнем інфраструктури Україна опинилася на 101 місці, а ринкові показники оцінені в 39,6 бала, або 64 місце (у тому числі за кредитами країна опинилася на 57 місці, за рівнем торгівлі та конкуренції – на 47, за умовами інвестування – на 84).

2. Індекс економічної свободи (*Heritage Foundation*[115]) – 164 місце зі 179 країн, за даними 2011 р. (у 2010 р. 162 місце), або 45,8 бала, що на 0,6 п. нижче, ніж у попередньому році, передусім через погіршення показників у категоріях “Державні витрати” та “Свобода від корупції”. За *свободою ведення бізнесу* (складова рейтингу) Україна у зв'язку зі складністю процедур державного регулювання, які збільшують трансакційні затрати бізнесу, опинилася на 147 місці (47,1 бала, приріст +8,4 за останній період). За *свободою торгівлі* Україна знаходиться на 46 місці (85,2 бала, приріст +2,6), що можна пояснити існуванням певних обмежень експорту, корумпованістю митних процедур, бар’єрів для доступу на ринок послуг, вимог ліцензування імпортної діяльності, непрозорих державних закупівель, складних стандартів і сертифікаційних вимог, а також відсутністю належного захисту прав інтелектуальної власності. За *податковою свободою* Україна в рейтингу опинилася на

[114] The Innovation Imperative in Manufacturing: How the United States Can Restore Its Edge [Electronic resource]. – Mode of access : http://www.nam.org.
[115] Index of Economic Freedom 2011 – Ranking the Countries [Electronic resource]. – Mode of access : http://www.heritage.org/Index/Ranking.aspx.

97 місці, *монетарною* – на 163 (у зв'язку з високим рівнем інфляції та урядовими заходами, які порушували внутрішнє ціноутворення), *свободою від корупції* – на 148, *свободою інвестування* – на 152 (через надмірні бюрократичні та регуляторні вимоги, відсутність гарантій дотримання угод, обмеження іноземних обмінних операцій, виплат і трансферів, суворий контроль та ліцензування окремих трансакцій капіталу). Низький рейтинг *фінансової свободи* (133 місце) пов'язаний з низькими темпами реструктуризації банківської системи, високою часткою готівкового обороту, низькою ефективністю фінансової системи, нерозвиненістю внутрішнього ринку капіталу, вимогами щодо конвертації інвестицій в іноземній валюті в гривню, значними обсягами виплат на підтримку фінансової системи від Міжнародного валютного фонду в результаті кризи ліквідності та збільшення проблемних кредитів після кризи. За рейтингом прав власності Україна знаходиться на 99 позиції у зв'язку зі слабкістю захисту цих прав, корумпованістю та неформальною залежністю судової системи від виконавчої влади, низькою дисципліною виконання угод та можливою експропріацією, статусом країни як транзитера, зберігача та продавця нелегальних оптичних медіа-носіїв.

3. Індекс конкурентоспроможності[116] (Всесвітній економічний форум) – 89 місце серед 139 країн, за даними 2010 року (82 місце зі 133 у 2009 році). Україна залишилася позаду таких країн, як Естонія, Чехія, Польща, Литва, Азербайджан, Словацька Республіка, Російська Федерація та Казахстан, демонструючи значне відставання від середньосвітового індексу. Такий регрес є наслідком погіршення позицій України за 9 з 12 складових Індексу глобальної конкурентоспроможності: "Інститути" (134 місце, у 2009 – 120), "Макроекономічна стабільність" (132 місце, у 2009 – 106), "Ефективність товарних ринків" (129 місце, у 2009 – 109), "Розвиненість фінансового ринку" (119 місце, у 2009 – 106), "Конкурентоспроможність бізнесу" (100 місце, у 2009 – 91) (дод. А).

Відповідно до опитування щодо оцінки топ-менеджерами компаній чинників, які перешкоджають веденню бізнесу в країнах у 2011 році, то 19,6% респондентів в Україні визначили податкове законодавство основним чинником, який перешкоджає веденню

[116] The Global Competitiveness Report 2010-2011 [Electronic resource]. – Mode of access : http://www.weforum.org.

бізнесу. Серед інституційних проблем респонденти відзначили також політичну нестабільність – 15,6%, корупцію (13,9%), зміни урядів (9,5%), неефективну бюрократію (8,2%), злочинність (2,5%). На економічні проблеми, зокрема доступ до фінансування, вказали 10,8 % респондентів, а інфляцію – 8,8 % (рис. 2.1).

Рис. 2.1. Перешкоди ведення бізнесу в Україні в 2011 році (за результатами опитувань українських підприємців)[117]

Проте Україні вдалося зберегти такі конкурентні переваги, як високоосвічене населення, гнучкий та ефективний ринок праці, перспективний за обсягами внутрішній ринок. Перелік конкурентних переваг економіки України охоплює лише 16 позиції (23 позиції у 2009). Окремі позитивні показники наведені в дод. А.

4. Індекс логістичної ефективності[118] (Світовий банк) – 102 місце зі 155 країн світу за даними 2010 р. Великий обсяг витрат бізнесу пов’язаний з недостатнім рівнем розвитку транспортної

[117] Офіційний сайт Всесвітнього економічного форуму [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.weforum.org.
[118] Logistics Performance Index – Global LPI Ranking [Electronic resource]. – Mode of access : http://info.worldbank.org/etools/tradesurvey/mode1b.asp?sorder=lpirank&cgroup=0.

інфраструктури, обмеженою та погано обслуговуваною мережею доріг, фінансовим станом і управлінням державних залізниць, слабкою можливістю та надійністю портів. За оцінками фахівців Світового банку, приватний сектор України може заощадити до 3% ВВП на рік на витратах у галузі логістики, вдосконаливши прикордонні й митні процедури і вживши заходів для протидії корупції.

5. Міжнародний індекс прав власності[119] (Альянс прав власності) – 117 місце зі 129 країн за даними 2011 року (у 2010 році займала 97 позицію зі 125). Рівень захисту прав власності в Україні знижується другий рік поспіль. За 10-бальною шкалою показники України: захист прав матеріальної власності – 4,4 (показник погіршився порівняно з 2010 роком), правове та політичне середовище – 3,5 (найгірший показник рейтингу України), захист прав інтелектуальної власності – 4,2 (поліпшився порівняно з 2010 роком). Україна залишилася позаду таких країн, як Естонія (28 місце), Чехія (33), Польща (43), Литва (47), Російська Федерація (93), Кенія (100) та Нікарагуа (113).

6. Рейтинг конкурентоспроможності[120] (*World Competitiveness Yearbook),* опублікований швейцарською бізнесом-школою IMD розраховується за чотирма основними критеріями – стан економіки, ефективність уряду, ефективність бізнесу і стан інфраструктури. Україна за даними 2011 року зайняла 57 місце з 59 країн (у 2010 році посідала 56 місце серед 57 країн), випередивши лише Хорватію і Венесуелу.

7. Рейтинг найпривабливіших для ведення підприємницької діяльності країн (журнал "Форбс") – 97 місце зі 127 країн світу у 2009 році (в тому числі суттєво знизилися позиції за такими складовими, як рівень корупції (105 місце) і податкове навантаження (127 місце).

8. Індекс сприйняття корупції[121] (*Transparency International*) – Україна посіла 152 місце серед 183 країн світу за 2011 рік (134 – у 2010 році, 146 – у 2009 році, 99 – у 2006 році), поділивши цю сходинку з Таджикистаном, відстаючи від Росії, Білорусі та

[119] International Property Rights Index 2011 [Electronic resource]. – Mode of access : http://internationalpropertyrightsindex.org.

[120] Institute of Management Development: рейтинг конкурентоспособности стран мира в 2011 году [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://gtmarket.ru/news/state/2011/ 05/19/2918.

[121] Офіційний сайт Transparency International [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http:// www.transparency.org.

Азербайджану (всі на 143 місці). Україна розташована поруч з такими країнами, як Уганда, Того, Республіка Конго, Гвінея-Бісау, Кенія, Лаос тощо. Індекс сприйняття корупції у 2011 році становить 2,3 бала, а в 2010 році – 2,4[122]. Тобто ситуація з корупцією в Україні за останній рік погіршилася, а результат нижчий від трьох балів вважається "ганьбою нації", яка змушена жити в тотально корумпованій країні.

9. Рейтинг інвестиційної привабливості[123] (індекс інвестиційних ризиків *Political Risk Atlas*, який розраховує британська компанія *Maplecroft* для 196 країн) У рейтингу 2010 року Україна поліпшила порівняно з 2009 роком свою інвестиційну привабливість і перемістилася з 62 на 74 місце[124], опинившись між Буркіна-Фасо (Африка, 73 місце) і Республікою Східний Тімор (Індонезія, 75 місце). За даними *Maplecroft,* в Україні зберігається високий ризик для інвестицій приватного бізнесу, а за 2010 рік погіршилися показники корпоративного управління, макроекономічної стабільності та дотримання прав людини в роботі правоохоронних органів, критично знизився рівень освіти, збільшився рівень державного регулювання бізнесу, проте зросла загальна стресостійкість громадян і політична стабільність, знизився рівень терористичної небезпеки.

10. Рейтинг простоти ведення бізнесу[125] (сприятливості бізнес-середовища) – за даними Світового банку та Міжнародної фінансової корпорації (*IFC*) Україна опустилася на три позиції (зі 149 на 152 серед 183 країн світу) в рейтингу *Doing Business-2012* (табл. 2.1), розташувавшись між Ліберією (151) та Болівією (153). За 2011 рік країна дещо поліпшила свої позиції у справі започаткування бізнесу (перемістилася зі 118 на 112 місце), захисту прав інвесторів (зміни до законодавства про банкрутство та виконання судових рішень надали

---

[122] Шкала від 0 до 10 балів, в якій 0 означає тотальну корумпованість держави, а 10 – фактичну відсутність корупції.

[123] Украина поднялась до Буркина-Фасо в рейтинге инвестиционной привлекательности. [Электронный ресурс] // Коммерсантъ Украина. – 2011. – №3 (1277). – Режим доступа : http://kommersant.ua/doc/1569898.

[124] Перші місця рейтингу займають країни з "критично високими" ризиками та нестабільним бізнес-середовищем.

[125] Doing Business 2012 [Electronic resource]. – Mode of access : http://russian. doingbusiness.org/data/exploreeconomies/ukraine.

більше гарантій для кредиторів), виконання контрактів (внесено зміни до законодавства про врегулювання комерційних суперечок та збільшення ефективності виконання умов контрактів) та отримання кредитів. Водночас процедуру міжнародної торгівлі було ускладнено через запровадження додаткових перевірок для митного оформлення. Україна надалі перебуває на останніх позиціях за сплатою податків (181 місце), отриманням дозволів на будівництво (180 місце), реєстрацією власності (166 місце), ліквідацією бізнесу (156 місце) та міжнародною торгівлею (140 місце). Спроби позитивної зміни умов функціонування бізнесу в Україні відбуваються надто низькими темпами, а в умовах конкурентної боротьби за інвестиції на глобальному рівні, прискорення темпів реформування та покращання ділового клімату багатьма країнами слід рішучіше та послідовніше реформувати інституційну, економіко-правову та регуляторну складову середовища розвитку бізнесу в країні.

Таблиця 2.1

Рейтинг України за сприятливістю середовища для ведення бізнесу у 2010-2011 роках (за складовими рейтингу)[126]

Рейтинг за категорією	**Doing Business 2012**	**Doing Business 2011**	**Зміна рейтингу**
Загальний рейтинг	**152**	**149**	**-3**
Реєстрація підприємств	112	118	6
Отримання дозволів на будівництво	180	182	2
Під'єднання до системи енергопостачання	169	169	Без змін
Реєстрація власності	166	165	-1
Отримання кредиту	24	21	-3
Захист прав інвесторів	111	108	-3
Оподаткування	181	181	Без змін
Міжнародна торгівля	140	136	-4
Забезпечення виконання контрактів	44	44	Без змін
Закриття бізнесу (вирішення питання неплатоспроможності)	156	158	2

[126] Складено за: Doing Business 2012 [Electronic resource]. – Mode of access : http://russian.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/ukraine.

Складові рейтингу простоти ведення бізнесу України у 2011 році порівняно з країнами Європи і Центральної Азії та ОЕСР наведено в табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Структурні компоненти рейтингу простоти ведення бізнесу у 2011 році[127]

Складова рейтингу	Україна	Європа і Центральна Азія	ОЕСР
1	2	3	4
Реєстрація підприємств			
Процедури	9	6	5
Термін, днів	24	16	13
Вартість, % доходу на душу населення	4,4	8,3	4,7
Мінімальний сплачений капітал, % валового доходу на душу населення	1,8	10,0	14,1
Отримання дозволів на будівництво			
Процедури	21	19	14
Термін, днів	375	228	152
Вартість, % доходу на душу населення	1 462,3	422,4	45,7
Під'єднання до системи енергопостачання			
Процедури	11	7	5
Термін, днів	274	168	103
Вартість, % доходу на душу населення	229,2	751,2	92,8
Реєстрація власності			
Процедури	10	6	5
Термін, днів	117	33	31
Вартість, % від вартості власності	3,9	2,8	4,4
Отримання кредиту			
Індекс юридичних прав	9	7	7
Індекс кредитної інформації	4	5	5
Кількість зареєстрованих осіб у державному реєстрі, % дорослого населення	0,0	16,2	9,5
Кількість зареєстрованих осіб у приватних бюро, % дорослого населення	17,0	29,4	63,9
Захист прав інвесторів			
Індекс відкритості	5	7	6
Індекс відповідальності директора	2	4	5
Індекс можливості подання позову акціонерами	7	6	7
Індекс захисту інтересів інвесторів	4,7	5,7	6,0

[127] Складено за: Doing Business 2012 [Electronic resource]. – Mode of access : http://russian.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/ukraine.

Продовження табл. 2.2

1	2	3	4
Оподаткування			
Виплати, кількість/рік	135	37	13
Час, год./рік	657	302	186
Податок на прибуток, % від прибутку	12,2	9,3	15,4
Податок і виплати на зарплату, % від прибутку	43,3	21,7	24,0
Інші податки, % від прибутку	1,6	9,5	3,2
Загальна ставка податку, % від прибутку	57,1	40,4	42,7
Міжнародна торгівля			
Документи для експорту	6	7	4
Час на експорт, днів	30	27	11
Вартість експорту (за контейнер), дол. США	1 865	1 774	1 032
Документи для імпорту	8	8	5
Час на імпорт, днів	33	29	11
Вартість імпорту (за контейнер), дол. США	2 155	1 990	1 085
Забезпечення виконання контрактів			
Час, днів	343	412	518
Судові витрати, % від вартості позову	41,5	27,3	19,7
Процедури	30	37	31
Закриття бізнесу (вирішення неплатоспроможності)			
Час, років	2,9	2,7	1,7
Вартість, % від вартості майна	42	13	9
Коефіцієнт відшкодування, центів/долар	8,9	35,8	68,2

Протягом 2003-2011 років не відбулося значних позитивних змін щодо витраченого часу на ведення бізнесу в Україні (рис. 2.2). Зокрема, відкриття підприємства слід затратити у 2011 році 24 дні (у 2003 – 40), тоді як у країнах Європи та Центральної Азії – в середньому 16 днів. У питаннях реєстрації власності ситуація погіршилася за останні два роки, адже тепер слід витрачати на цю процедуру 117 днів (у 2004-2009 роках – 93), натомість у країнах ОЕСР для цього в середньому необхідно 31 день. На перший погляд, поліпшилася ситуація щодо термінів отримання дозволів на будівництво (375 днів у 2010-2011 роках порівняно з 544 днями у 2008 році), проте відносно інших країн Європи та Центральної Азії (в середньому 228 дні) залишається значне відставання, що підтверджує складність умов ведення бізнесу в Україні та низькі темпи їх покращання (див. табл. 2.2). Крім того, вітчизняні підприємства порівняно з іншими країнами удвічі більше часу витрачають на сплату податків і обов'язкових платежів (27 днів у 2011 році), незважаючи на те, що ситуація відносно 2005 року поліпшилася, адже тоді на це потрібно було 87 днів.

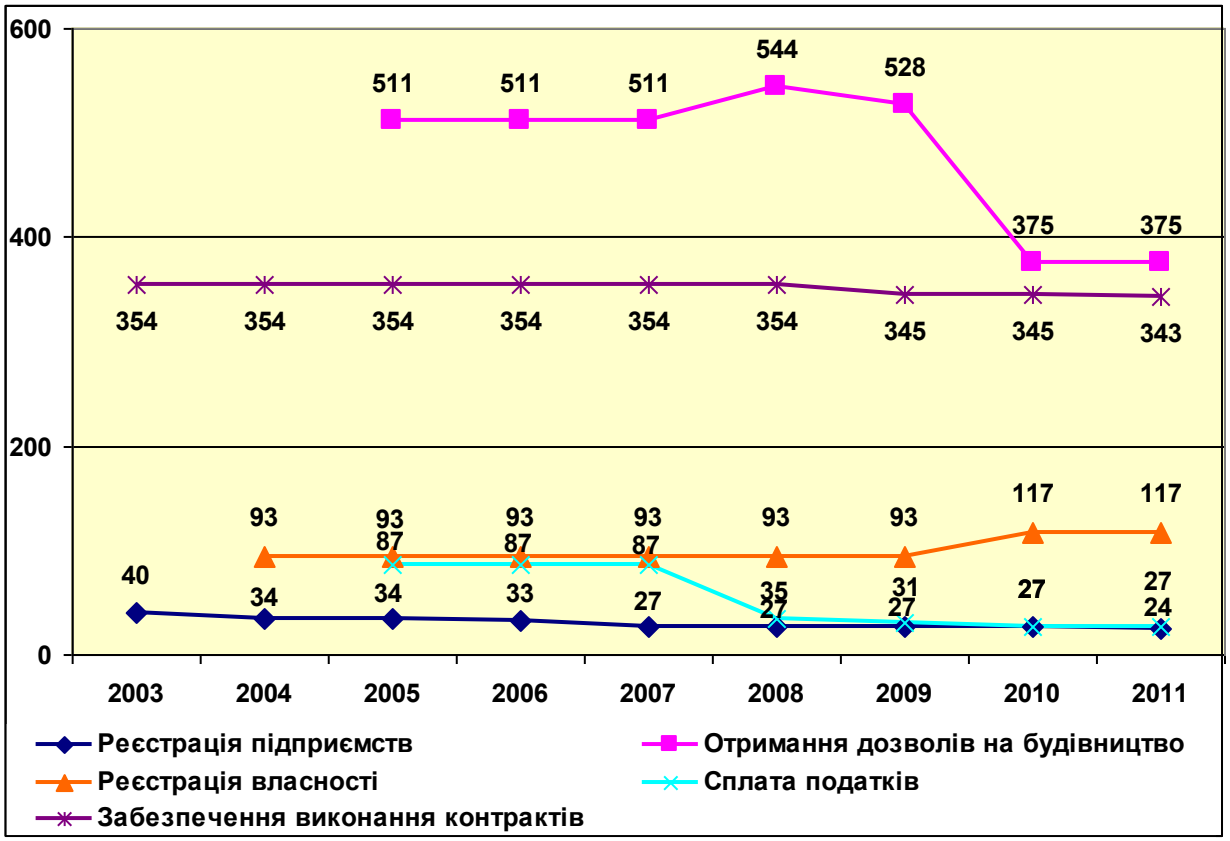

Рис. 2.2. Тенденції зміни витраченого часу на ведення бізнесу в Україні за 2003-2011 роки, днів

За результатами досліджень Міжнародної фінансової корпорації, вітчизняне бізнес-середовище оцінюється такими системними проблемами: чинна система державного регулювання, нагляду і контролю за функціонуванням суб'єктів господарювання шкодить економічному піднесенню та підвищенню конкурентоспроможності України; основними адміністративними бар'єрами ведення бізнесу в Україні залишаються: дозвільна система та податкова політика, перевірки роботи підприємств, регуляторна політика експортної діяльності, порядок сертифікації та ліцензування товарів і послуг.

Несприятливість вітчизняного бізнес-середовища описується також високою вартістю витрат на ведення бізнесу в Україні, тенденції зміни яких за 2003-2011 роки представлено в табл. 2.3. Зокрема, витрати на закриття бізнесу у 2011 році, як і у 2003 році, залишилися на рівні 42% від вартості майна, тоді як у країнах Європи і Центральної Азії цей показник становив 13 % (ОЕСР – 9%). Також не змінилися судові витрати при забезпеченні виконання контрактів (41,5% від вартості позову), що більше ніж у два рази перевищує аналогічні витрати у країнах ОЕСР. Високий рівень цих витрат

свідчить про неефективність вітчизняної судової системи у вирішенні комерційних спорів. Залишилася незмінною податкова ставка – 57,1% (частка податків і обов'язкових відрахувань, які сплачують підприємства за рік у їх комерційному прибутку).

Таблиця 2.3

Вартість витрат на ведення бізнесу в Україні, 2003-2011 роки[128]

Рік	Вартість витрат на ведення бізнесу (на проходження всіх необхідних офіційних процедур)							
	Реєстрація підприємств, % доходу на душу населення	Отримання дозволів на будівництво, % доходу на душу населення	Реєстрація власності, % від вартості нерухомості	Сплата податків, % від прибутку	Судові витрати при забезпеченні виконання контрактів, % від вартості позову	Експорт, дол. США за контейнер	Імпорт, дол. США за контейнер	Закриття бізнесу, % від вартості майна
2003	25,6	..	..	..	41,5	..	..	42
2004	17,6	..	6,4	..	41,5	..	..	42
2005	10,6	1 006,6	5,6	57,3	41,5	1 375	1 395	42
2006	9,2	829,9	4,7	57	41,5	1 375	1 395	42
2007	7,8	676,2	4,9	56,6	41,5	1 375	1 395	42
2008	5,5	1 815,5	4,3	57,2	41,5	1 560	1 580	42
2009	5,8	1 535,0	4	57,2	41,5	1 560	1 580	42
2010	6,1	1 731,4	4,1	55,5	41,5	1 560	1 580	42
2011	4,4	1 462,3	3,9	57,1	41,5	1 865	2 155	42

Негативною тенденцією зміни вітчизняного бізнес-середовища є значне підвищення у 2011 році порівняно з 2005 роком витрат підприємств на проведення експортної та імпортної діяльності (див. табл. 2.3). Зокрема, матеріальні витрати (не включаючи тарифи), необхідні для здійснення всіх офіційних процедур (укладання двома сторонами договору, підготовка необхідних документів, процедури пакування, зберігання і відправлення товарів) при експорті, становили 1865 дол. США за контейнер, імпорті – 2155 дол. США за контейнер, що майже у два рази перевищує відповідні затрати у країнах ОЕСР.

[128] Складено за даними: Doing Business [Electronic resource]. – Mode of access : http://russian.doingbusiness.org/custom-query.

Вражаюче високою порівняно з іншими країнами є вартість витрат на отримання дозволів на будівництво (надання документів; одержання всіх необхідних погоджень, ліцензій, дозволів і сертифікатів; проведення перевірок; під'єднання до мереж; реєстрація майна тощо), яка у 2011 році склала 1462,3 % доходу на душу населення, тоді як у країнах Європи і Центральної Азії цей показник становив 422,4% (ОЕСР – 45,7%). У 2007 році вартість цих витрат була найнижчою (676,2 % доходу) впродовж останніх семи років.

Упродовж 2003-2011 років низькі темпи позитивної зміни були характерні для витрат щодо створення підприємств та реєстрації власності. Зокрема, зниження витрат на процедури одержання всіх необхідних ліцензій і дозволів, оформлення повідомлень, посвідчень і реєстрацій підприємств у відповідних органах (4,4% доходу на душу населення у 2011 році порівняно з 25,6% у 2003 році) та витрат на процедури реєстрації й передачі права власності (3,9% від вартості нерухомості у 2011 році порівняно з 6,4% у 2004 році) характеризує підвищення рівня сприятливості умов для створення підприємств в Україні.

За даними соціологічних досліджень Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва[129] щодо впливу спрощення процедури відкриття власного бізнесу на підприємницьку активність, то 23% опитаних суб'єктів господарювання вважають, що це заохочуватиме започатковувати власну справу в складних економічних умовах, а 30% зазначають, що спрощення допоможе лише тим, хто заздалегідь планував цим займатися. Це свідчить про те, що лише спрощення процедури започаткування власної справи не вирішує численних проблем, пов'язаних з недосконалістю інституційного середовища функціонування бізнесу. Наприклад, до згубних чинників для розвитку малого бізнесу в умовах сучасної економічної ситуації (2010 рік, 2298 опитаних) 36% суб'єктів підприємництва відносять бездіяльність (чи негативну діяльність) з боку місцевої влади, 23% – відсутність практичних механізмів та інструментів державної підтримки, 16 % – відсутність доступу до фінансових ресурсів, 8% – випадки рейдерства, що почастішали. При цьому державна підтримка

[129] За даними офіційного сайту Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.dkrp.gov.ua.

підприємництва, на думку 60% опитаних суб'єктів господарювання, повинна полягати у вдосконаленні нормативно-правової бази у сфері підприємництва, 15% – у фінансово-кредитній та інвестиційній підтримці, 11% – у створенні інфраструктури розвитку малого підприємництва, 9% – у проведенні навчально-освітніх заходів із питань підприємницької діяльності.

Існування конкурентних умов входу на ринок нових компаній та свободи підприємництва в Україні є одними з визначальних характеристик її бізнес-середовища.

В національній стратегії розвитку зазначено, що "більше 1/11 частини всіх товарів і послуг, вироблених в Україні, реалізується за умов відсутності або практичної відсутності конкуренції, 1/3 – за умов помірної конкуренції. Таке співвідношення конкурентних та монопольних секторів було характерним для економік індустріальних країн середини XX ст. Нині в економіці найбільш розвинених країн світу за умов значної конкуренції створюється понад 80% загального обсягу товарів і послуг, а при її відсутності – не більше 2%"[130].

Для формування конкурентного середовища і подолання монополістичних тенденцій в економіці країни важливо: досягти ефективності та прозорості державного регулювання; удосконалення антимонопольного законодавства; незалежності антимонопольних органів та наділення їх вагомими повноваженнями у протистоянні лобізму великих компаній; виробити критерії прозорості прийняття рішень щодо державної участі в окремих секторах економіки; не допустити конфлікту інтересів держслужбовців при прийнятті регулятивних рішень. Проте головними проблемами є невиконання законів та відсутність достатньо твердих механізмів примусу.

Однією з найважливіших передумов формування сприятливого бізнес-середовища є зняття бар'єрів та стимулювання входу на ринок нових компаній, які готові до ризику і є, зазвичай, більш продуктивними.

Вагомий вплив адміністративних та соціально-економічних (стан ринкової інфраструктури, кон'юнктура та місткість галузевих ринків тощо) бар'єрів у розвитку конкурентних відносин перешкоджає не лише формуванню бізнес-середовища, а й

[130] Україна-2015 : національна стратегія розвитку. – Київ : Громадсько-політичне об'єднання "Український форум", 2007. – С. 28.

обумовлює низький рівень ефективності економіки в цілому. У цьому напрямку доцільно сформувати інфраструктуру підтримки нових підприємств малого і середнього бізнесу, розробити ефективні механізми діяльності технопарків і бізнес-інкубаторів, розширити систему банківського інноваційного кредитування тощо.

Основними недоліками інституційного середовища підприємництва України, які ще більше загострилися у 2009-2010 рр., залишаються[131]:

– декларативний характер нормативно-правових актів, що гарантують вільний рівний доступ до підприємницької діяльності й господарських ресурсів, належний рівень захищеності суб'єктів підприємництва від неправомірного втручання в їх діяльність;

– невиконання окремих важливих положень Закону України "Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності", сприйняття регіональними й місцевими органами державної влади окремих норм цього нормативно-правового акта орієнтаційними, а не обов'язковими до виконання;

– низька ефективність стратегічного планування і програмування державної політики підтримки підприємництва. Вона проявляється у тому, що програми підтримки підприємництва різних рівнів стосуються лише сектору малого підприємництва та не передбачають нормативно-методичного забезпечення розвитку інших секторів підприємництва, не формують цілісної системи розвитку підприємництва, відсутня належна спадковість програм, низькою є якість роботи з визначення стратегічних цілей, а обсяги фінансування програм не є обґрунтованими;

– істотна недосконалість нормативно-правового забезпечення системи державного регулювання підприємницької діяльності (йдеться про необхідність удосконалення вітчизняної системи видачі дозволів, ліцензування, контролю та оподаткування, технічного регулювання тощо).

Аналіз бізнес-середовища у світовому масштабі виявив залежність обсягів валового національного доходу на душу населення від легкості умов ведення бізнесу у межах окремих країн (рис. 2.3).

[131] Україна в 2010 році: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку : монографія / за заг. ред. А. В. Єрмолаєва. – К. : НІСД, 2010. – С. 200.

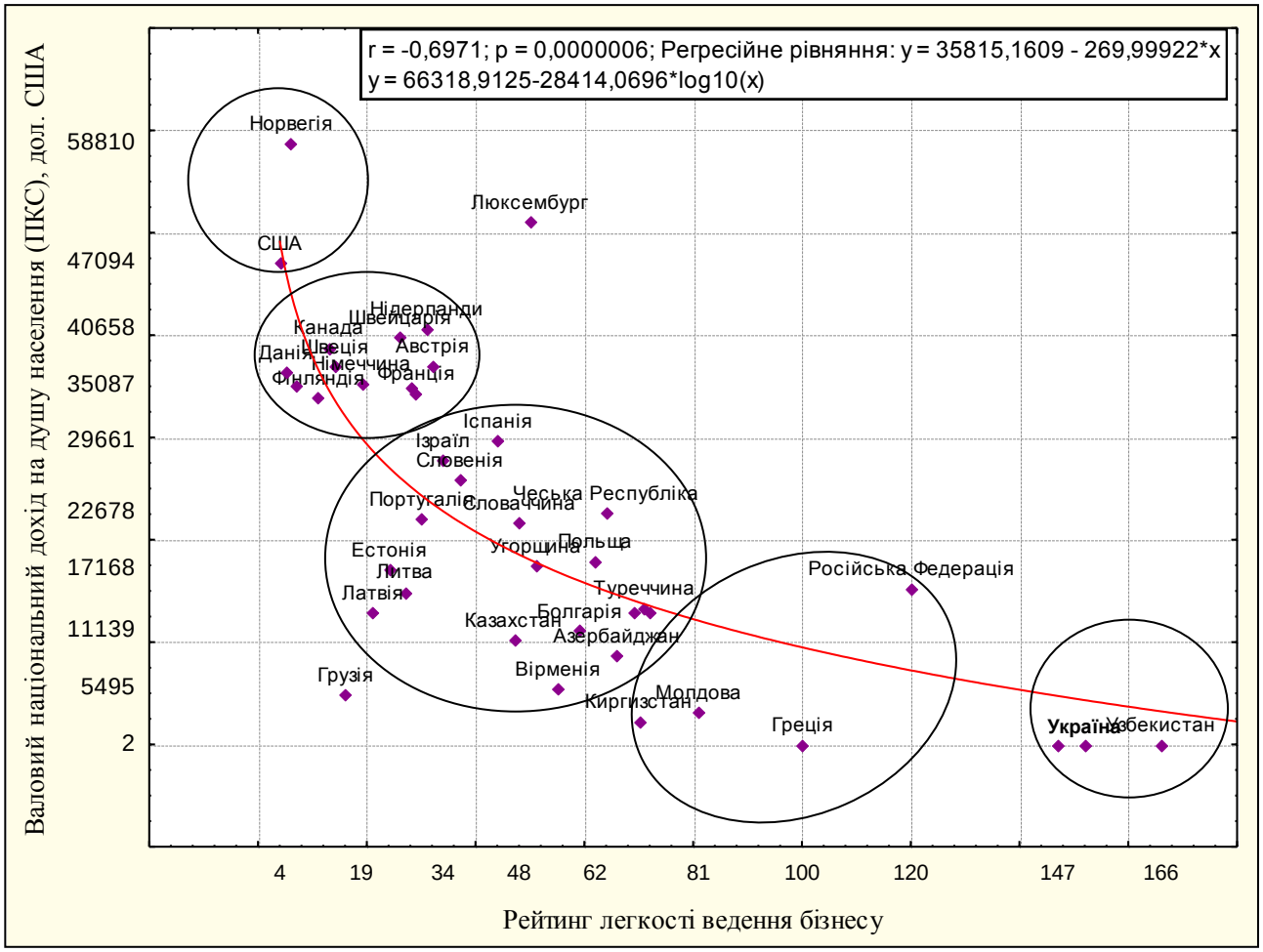

Рис. 2.3. Позиція 40 країн світу за ступенем взаємозв'язку рейтингу легкості ведення бізнесу та обсягу валового національного доходу на душу населення, на кінець 2011 року

Найвищий рейтинг умов ведення бізнесу, який спостерігається в Норвегії та США супроводжується і найвищими показниками валового національного доходу на душу населення (за паритетом купівельної спроможності) – 58810 дол. США і 47094 дол. США відповідно. Другу групу об'єднують країни, які довший час характеризуються високою сприятливістю середовища ведення бізнесу (Швейцарія, Швеція, Нідерланди, Франція, Фінляндія, Бельгія, Данія, Канада, Австрія, Швеція, Німеччина), що забезпечило високий рівень їх соціально-економічного розвитку. Середній рівень легкості ведення бізнесу та валового національного доходу на душу населення характерний для країн колишнього постсоціалістичного табору. Україна нажаль потрапляє у п'ятий кластер з найгіршими показниками сприятливості бізнес-середовища (152 місце), а від так і валового національного доходу на душу населення (6535 дол. США).

Також простежується чітка залежність у світовому масштабі рівня людського розвитку від легкості умов ведення бізнесу у межах окремих країн (рис. 2.4).

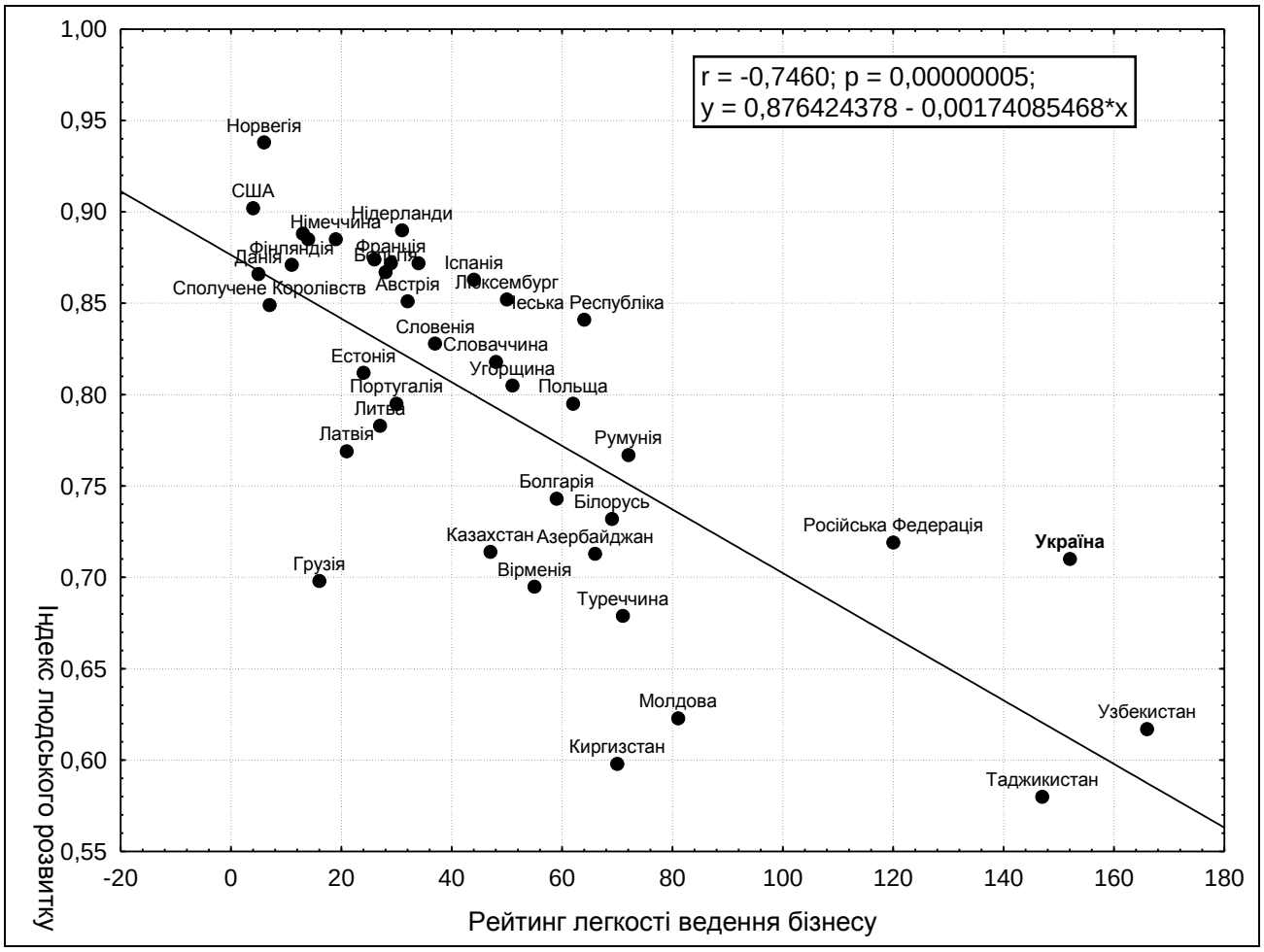

Рис. 2.4. Позиція 40 країн світу за ступенем взаємозв'язку рейтингу легкості ведення бізнесу та індексу людського розвитку за 2011 рік

З метою формування сприятливого бізнес-середовища для підвищення ділової активності та реалізації підприємницького потенціалу як основного інституційного рушія економічних реформ, пріоритетних цілей соціально-економічного розвитку та структурної перебудови необхідно:

– вдосконалити законодавчу основу функціонування та стимулювання підприємницької діяльності, сфери корпоративного управління та фінансової діяльності, забезпечення захисту прав власності, публічного управління у сфері підприємницької діяльності, а також розвитку інституційного забезпечення партнерства влади, бізнесу та громадянського суспільства;

– вдосконалити регуляторну політику та дозвільну систему через: спрощення процедури отримання дозвільних документів та законодавче закріплення їх вичерпного переліку і єдиних підстав для відмови у видачі; запровадження принципу "єдиного вікна" для підготовки та реалізації інвестиційних проектів перспективного і стратегічного для економіки країни характеру; посилення відповідальності чиновників, які не дотримуються національного законодавства про регуляторну політику та перешкоджають виконанню завдань щодо її спрощення; створення активного в мережі Інтернет Єдиного загальнодержавного реєстру регіональних і галузевих реєстрів регуляторних актів; забезпечення прозорості та відкритості процедур реалізації державного контролю (нагляду) за діяльністю суб'єктів господарювання; перехід на здебільшого превентивні заходи контролю тощо;

– реалізувати систему скоординованих і прозорих дій з подолання корупції за допомогою докорінної дерегуляції суспільних процесів і скорочення державного апарату, мінімізації контактів чиновників із суб'єктами бізнесу, люстрації корупціонерів, законодавчого закріплення механізмів цивілізованого лобіювання бізнес-інтересів з паралельним усуненням представників бізнесу з органів державної влади тощо;

– створити сприятливе середовище для ефективної діяльності та розвитку малих і середніх інноваційних підприємств, стимулювання особистої підприємницької ініціативи через фінансово-кредитну підтримку інноваційно активних підприємств; посилення системи захисту права інтелектуальної власності; розвитку галузевих, територіальних мереж страхових і гарантійних фондів, кредитних спілок, центрів трансферу технологій, інфраструктури інноваційного підприємництва; введення державних програм підтримки експортного потенціалу малого підприємництва; формування міжрегіональних і міждержавних виробничо-територіальних інноваційних кластерів;

– забезпечити рівне конкурентне середовище для розвитку підприємницької діяльності (унеможливлення дискримінації підприємств на внутрішньому ринку) через правове врегулювання механізмів контролю й нагляду за дотриманням добросовісної конкуренції; надання преференцій (спрямованих на виконання стратегічних завдань економічного розвитку) на загальних, а не

вибіркових підставах з метою максимального унеможливлення лобіювання галузевих чи окремих приватних інтересів; вирівнювання умов конкуренції на регіональному та місцевому рівнях; створення системи рівного доступу підприємств до матеріальних ресурсів, державних закупівель, державного і комунального майна;

– створити привабливий інвестиційний клімат через забезпечення ринкових прав (свобод) і посилення захисту інтересів інвесторів, стимулювання інвестицій інноваційного характеру, посилення ролі регіональних і місцевих органів влади щодо інвестиційного маркетингу територій тощо;

– створити сприятливий фіскальний простір для бізнесу шляхом підвищення рівня ефективності, прозорості та рівності податкової системи; досягнення балансу між державними і підприємницькими інтересами в стимулюванні ділової активності; проведення скоординованої м'якої податкової політики паралельно з жорсткою бюджетною, обмежувальною грошово-кредитною та гнучкою курсовою (валютною) політиками; впровадження стимулюючого потенціалу податкової системи у напрямі залучення бізнесу до реалізації пріоритетних цілей соціально-економічного розвитку та обґрунтованого надання різних видів податкових преференцій; стимулювання розвитку бізнесу на регіональному рівні за рахунок децентралізації податкової системи;

– надавати фінансово-кредитну підтримку розвитку підприємництва через підвищення потенціалу використання мікрокредитування, венчурне фінансування, фінансовий лізинг та факторинг; розвиток інфраструктури ринку кредитно-фінансових послуг (мережі фінансово-кредитних установ, інвестиційних та інноваційних фондів, страхових організацій, фондів (товариств) взаємного кредитування та страхування тощо) та інтенсифікацію конкуренції серед учасників кредитно-фінансового ринку; стимулювання фінансових установ до роботи із суб'єктами малого підприємництва на основі використання державних кредитних ліній для підтримки малого підприємництва із зазначенням середнього розміру позики, відсоткової ставки та секторів кредитування; розширення переліку форм кредитування товаровиробників; створення ефективної системи гарантій кредиту; встановлення сприятливого режиму оподаткування та підтримки фінансових установ, які безпосередньо обслуговують пріоритетні напрями розвитку малого підприємництва; посилення

співпраці з міжнародними організаціями та фондами, що стимулюють розвиток малого та середнього бізнесу як з боку банківських установ, так і державних регулювальних органів, в т.ч. залучення коштів іноземних кредитних ліній і міжнародної технічної допомоги для підтримки розвитку малого та середнього бізнесу;

– проводити науково обґрунтовану гармонійну та одновекторну грошово-кредитну (монетарну), валютну та фіскальну політики стимулювання внутрішнього попиту та інвестиційно-підприємницької активності із забезпеченням прийнятного рівня інфляції, капіталізації, прибутковості та ліквідності банківської системи, валютно-курсової та банківської стабільності, ефективної конкуренції на внутрішньому товарному ринку з укріпленням позицій вітчизняних виробників;

– вжити заходів для пожвавлення внутрішнього споживчого та інвестиційного попиту через максимальне використання потенціалу його стимулювання на основі оптимізації структури та процесу реалізації бюджетних видатків (підтримка великих інфраструктурних проектів, впорядкування системи держзакупівель та соціальних виплат із бюджету); розбудову внутрішнього ринку як чинника стимулювання виробництва за допомогою налагодження інформаційного забезпечення між покупцями і продавцями, розвитку мереж прямих поставок продукції, удосконалення антимонопольного законодавства та контролю цінової ситуації; фінансово-інституційну підтримку експортної діяльності тощо;

– розробити нормативно-правову основу лобістської діяльності (концептуальну основу – механізми і принципи діяльності, права та обов’язків лобістських інституцій), тобто умови для легальної роботи лобістських компаній задля зниження рівня неформального та корупційного лобіювання інтересів великих бізнес-структур представниками влади;

– поліпшити інституційну основу підприємництва шляхом зниження адміністративних бар’єрів, рівня тінізації та монополізації економіки, подолання проблем рейдерства, економічної злочинності та дискримінаційної поведінки стосовно суб’єктів господарювання, зміцнення захисту прав власників, лібералізації ділового клімату задля зниження вартості ведення підприємницької діяльності в країні;

– забезпечити ведення динамічного економічного діалогу між державою та суб’єктами бізнесу щодо створення сприятливого бізнес-

середовища у форматі взаємних консультацій, в т.ч. щодо забезпечення прогнозованості й передбачуваності регуляторної політики та її дотримання органами влади всіх рівнів; адекватного представлення інтересів вітчизняного малого та середнього бізнесу у двосторонніх і багатосторонніх міжнародних торговельних переговорах тощо.

2.2. Тенденції та ефективність розвитку підприємництва в Україні

Розвиток підприємництва в Україні є чинником формування середнього класу, утворення фінансового ресурсу, підвищення рівня життя громадян, утвердження демократії, побудови громадянського суспільства, а з іншого боку – є результуючою ознакою ефективності бізнес-середовища, яка, зокрема, виявляється зменшенням рівня адміністративних бар'єрів, державного втручання у підприємницьку діяльність тощо.

Динаміка загальних темпів приросту суб'єктів підприємництва країни свідчить про те, що починаючи з 1991 року цей сектор економіки кількісно виріс майже у 12 разів. Проте, незважаючи на стійку тенденцію до його зростання, абсолютні значення темпів приросту залежно від періодів є неоднозначними. Зокрема, найбільші темпи приросту загальної кількості суб'єктів підприємництва припадають на 1991 – 1996 роки і дорівнюють в середньому 148% – 191% щорічно. З 1996 до 2003 року включно показники зростання майже однакові: щорічно 114% – 117%. Починаючи з 2004 року відбуваються стрибкоподібні зміни темпів приросту суб'єктів підприємництва: з 4,7% до 8,4% (2004-2005 рр.) та від 3% у 2006 році до 11% у 2007 році[132].

На початок 2010 року загальна кількість суб'єктів господарювання в Україні дорівнювала понад 3 млн одиниць. У структурі їх загальної кількості підприємства складають 13,1 % (88 од. на 10 тис. осіб наявного населення), а фізичні особи-підприємці – 86,9 % (579 од. на 10 тис. осіб наявного населення) (табл. 2.4).

[132] Про стан та перспективи розвитку підприємництва в Україні : національна доповідь / [К. О. Ващенко, З. С. Варналій, В. Є. Воротін та ін.]. – К. : Держкомпідприємництво, 2008. – С. 53.

Таблиця 2.4

Основні показники діяльності суб'єктів господарювання[133]

Показник	Рік				
	2005	2006	2007	2008	2009
1	2	3	4	5	6
Кількість суб'єктів господарювання підприємства					
до загальної кількості суб'єктів, %	16,8	16,7	15,8	13,8	13,1
на 10 тис. осіб наявного населення, од.	82	84	89	85	88
фізичні особи-підприємці					
до загальної кількості суб'єктів, %	83,2	83,3	84,2	86,2	86,9
на 10 тис. осіб наявного населення, од.	407	423	477	530	579
Кількість зайнятих працівників підприємства					
усього, тис. осіб	9534,2	9379,1	9247,5	9051,0	8350,3
до загальної кількості зайнятих працівників, %	74,4	73,4	71,5	69,4	66,4
фізичні особи-підприємці					
усього, тис. осіб	3282,9	3398,8	3679,0	3989,0	4223,5
до загальної кількості зайнятих працівників, %	25,6	26,6	28,5	30,6	33,6
Кількість найманих працівників підприємства					
усього, тис. осіб	9416,7	9247,4	9144,4	8936,8	8228,2
до загальної кількості найманих працівників, %	87,3	86,7	86,2	85,3	84,1
фізичні особи-підприємці					
усього, тис. осіб	1366,3	1422,1	1461,0	1538,9	1559,3
до загальної кількості найманих працівників, %	12,7	13,3	13,8	14,7	15,9
Обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг) підприємства					
усього, млн грн	1516698,5	1901149,9	2418478,5	3019046,7	2745801,8
до загального обсягу реалізованої продукції (робіт, послуг), %	94,2	94,1	94,0	93,6	93,3
фізичні особи-підприємці					
усього, млн грн	92774,2	119143,1	153019,6	204951,6	195952,5
до загального обсягу реалізованої продукції (робіт, послуг), %	5,8	5,9	6,0	6,4	6,7

[133] Статистичний збірник "Діяльність суб'єктів господарювання", 2009. – К. : Державний комітет статистики України, 2010. – 448 с.

Загалом за підсумками 2010 року в країні розпочали свою діяльність 4,4 % (57043 од.) нових суб'єктів господарювання відносно діючих згідно з ЄДРПОУ, а звернули свою діяльність 20864 суб'єкта (1,6%). Причому, якщо на початку реформування економіки спостерігали переважно активне утворення нових торговельних підприємств, то сучасна ситуація характеризується виникненням нових транспортних підприємств, підприємств у сфері операцій з нерухомістю, готельному та ресторанному бізнесі, освіти, охорони здоров'я та ін. Поряд з торгівлею (25,1%) найбільшу питому вагу займають суб'єкти ЄДРПОУ з надання послуг у сфері нерухомості, інжинірингу та надання послуг підприємцям (13,7%).

У структурі суб'єктів господарювання протягом 2005-2009 років підприємства за кількістю зайнятих працівників знизили свою частку з 74,4% до 66,4%, а фізичні особи-підприємці відповідно підвищили – з 25,6% до 33,6%. Проте за обсягом реалізованої продукції підприємства охоплюють в середньому 94% відносно фізичних осіб-підприємців, на які припадає 6% (рис. 2.5).

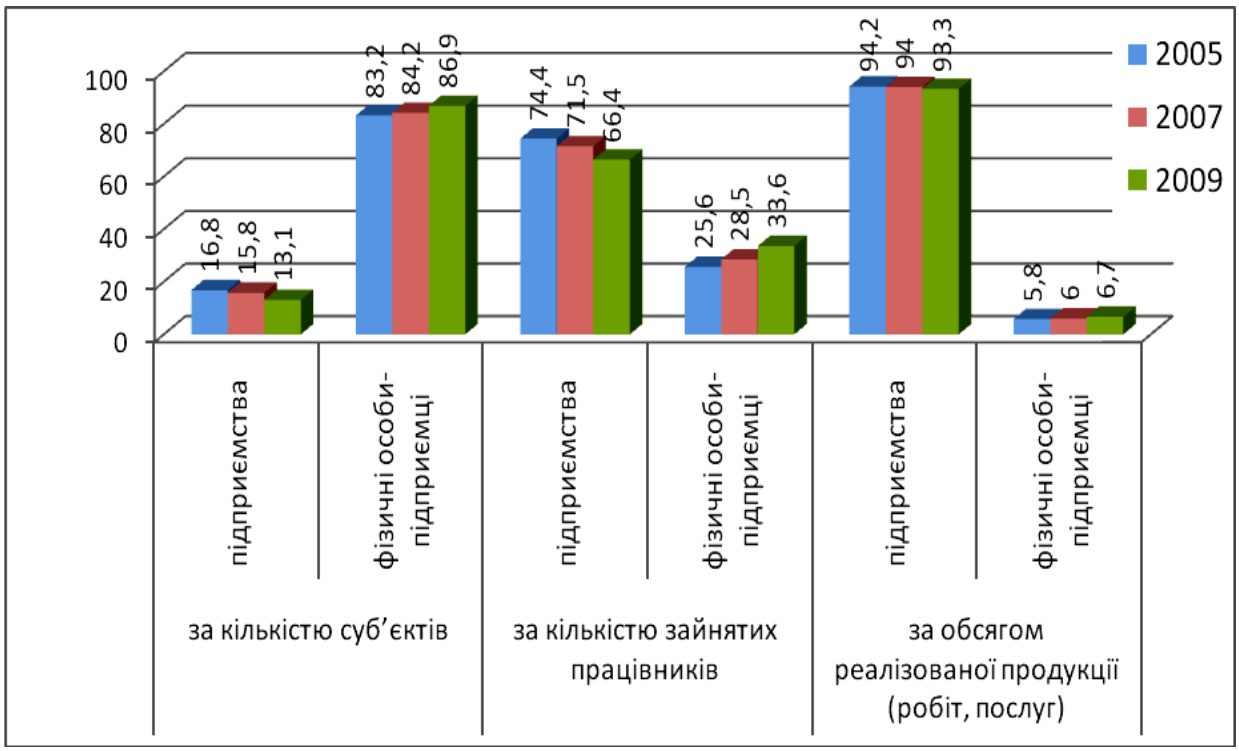

Рис. 2.5. Тенденції зміни структури основних показників діяльності суб'єктів господарювання за 2005-2009 роки, %

Із впровадженням нових критеріїв визначення суб'єктів підприємництва відповідно до Закону України "Про внесення змін до

деяких законодавчих актів України з питань регулювання підприємницької діяльності" в структурі підприємств на початок 2011 року (310,4 тис. од.) найбільшу частку займають малі – 92,9% (288,4 тис. од.); на середні припадає 6,3% (19,6 тис. од.), а на великі – лише 0,8% (2,4 тис. од.).

Ефективність розвитку підприємництва в Україні є результатом існуючих передумов, процесів і чинників, які формують його бізнес-середовище. Упродовж 2001-2010 років кількість підприємств – суб'єктів господарювання зростала зі середньозваженим темпом 5,4% на рік. Проте значно погіршує якісні економічні параметри ефективності бізнес-середовища за 2001-2010 роки зниження щорічного приросту кількості підприємств, що реалізують продукцію та надають послуги (в середньому 75% підприємств, середньорічний темп приросту яких за 10 років склав 3,0%), на тлі підвищення щорічного приросту тих підприємств, що не реалізовували продукцію і не надавали послуги (в середньому 25% підприємств, середньорічний темп приросту яких склав 10,8%), а також частки збиткових підприємств (в середньому 36,8% підприємств). Показовою щодо стану вітчизняного бізнес-середовища за 2001-2010 роки є також висока частка ліквідованих підприємств відносно новостворених: 34,4% у 2001 році; 49,2% у 2004 році; 41,2 % у 2007 році та 42,8% у 2010 році.

Визначальне соціально-економічне значення підприємництва розкривається в його здатності до швидкого і масштабного створення нових робочих місць. Високі показники ліквідації підприємств супроводжуються тенденціями зниження зайнятості на підприємствах. Упродовж 2005-2010 років спостерігається спад рівня зайнятості на підприємствах (з 74,4% у 2005 році до 66,4% у 2009 році) та відповідне підвищення цього показника у фізичних осіб-підприємців (з 25,6% у 2005 році до 33,6% у 2009 році) у загальних показниках за суб’єктами господарювання (табл. 2.4). Кількість зайнятих працівників загалом на всіх підприємствах України за підсумками 2010 року становить 7885,8 тис. осіб (95,3% від кількості у попередньому році та 83,6% від кількості зайнятих у 2005 році), або 25 осіб у розрахунку на одне підприємство (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Основні показники діяльності підприємств України
за 2005-2010 роки*[134]

Показник	Рік					
	2005	2006	2007	2008	2009	2010
1	2	3	4	5	6	7
Кількість зайнятих працівників, тис. осіб	9429,9	9272,5	9154,3	8969,4	8274,8	7885,8
до попереднього року, %	98,4	98,3	98,7	98,0	92,3	95,3
Кількість найманих працівників, тис. осіб	9369,9	9197,1	9075,2	8887,5	8189,5	7803,7
до попереднього року, %	98,3	98,2	98,7	97,9	92,1	95,3
у розрахунку на одне підприємство, осіб	27	26	24	25	22	25
Середньомісячна заробітна плата найманих працівників, грн	780,91	997,23	1294,27	1709,82	1789,23	2150,8
до попереднього року, %	132,9	127,7	129,8	132,1	104,6	120,2
Обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг), млн грн	1514549,1	1898295,0	2414715,3	3014742,4	2740778,5	3359471,6
до попереднього року, %	107,8	125,3	127,2	124,8	90,9	122,6
Валові капітальні інвестиції, млн грн	106179,8	142487,5	205063,8	245981,8	172863,3	169406
до попереднього року, %	130,2	134,2	143,9	120,0	70,3	98,0
Фінансовий результат (сальдо) від звичайної діяльності до оподаткування, млн грн	61386,0	70703,8	121593,6	-10943,3	-6167,2	54443,5
до попереднього року, %	143,1	115,2	172,0	x	x	x
Прибуток від звичайної діяльності до оподаткування, млн грн	86003,9	104973,8	168690,1	173573,6	137197,6	210985,4
до попереднього року, %	119,6	122,1	160,7	102,9	79,0	153,8
Збиток від звичайної діяльності до оподаткування,	24617,9	34270,0	47096,5	184516,9	143364,8	156541,9
до попереднього року, %	84,8	139,2	137,4	391,8	77,7	109,2

[134] За даними Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/.

Продовження табл. 2.5

1	2	3	4	5	6	7
Питома вага підприємств, що одержали збиток, до загальної кількості, %	34,2	33,5	32,5	37,2	39,9	41,0
Рентабельність операційної діяльності, у %	7,0	6,6	6,8	3,9	3,3	4,8

* Без урахування банків та установ, що утримуються за рахунок бюджету.

За період з 2005 до 2010 року було втрачено понад 1,5 млн робочих місць на підприємствах України. Причому ця втрата відбулася переважно на підприємствах великого та середнього підприємництва, оскільки загальна кількість найманих працівників на малих підприємствах у 2010 році навіть підвищилася порівняно з 2005 роком – з 1834,2 до 1992,5 тис. осіб.

Основні показники діяльності підприємств вказують, що впродовж 2005-2010 років чітка тенденція зниження зайнятості працівників на підприємствах відбувалася на тлі зростання абсолютного розміру середньомісячної заробітної плати найманих працівників, проте остання зростала з нижчими темпами за інфляцію в країні. Починаючи з 2008 кризового року знизилися темпи зростання основних показників діяльності підприємств (рис. 2.6).

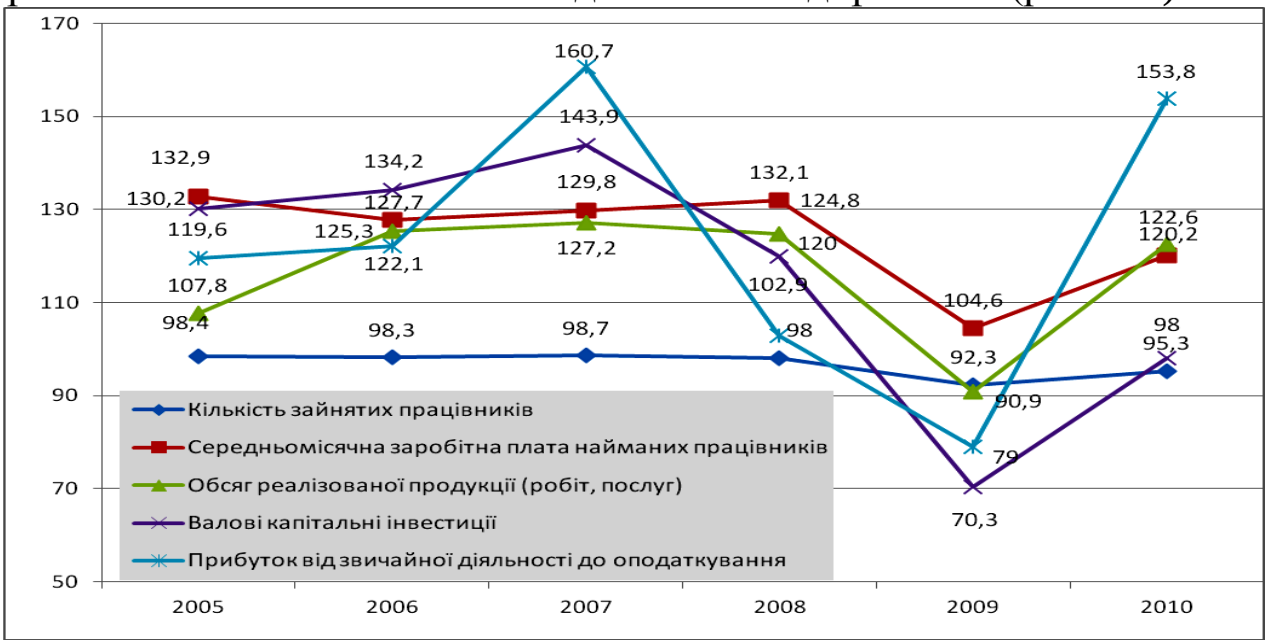

Рис. 2.6. Темпи зростання основних показників діяльності підприємств за 2005-2010 роки, до попереднього року, %[135]

[135] Складено за даними Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/.

За підсумками 2008 року загальний фінансовий результат діяльності підприємств від звичайної діяльності до оподаткування оцінювали збитком на суму 10943,3 млн грн, а у 2009 році – 6167,2 млн грн (рис. 2.7); зросла питома вага підприємств, що одержали збиток (у 2008 – 37,2%, у 2009 – 39,9%); знизилася удвічі порівняно з 2005-2007 роками рентабельність операційної діяльності (у 2008 – 3,9%, у 2009 – 3,3%); значно скоротилися валові капітальні інвестиції у 2009 році, склавши 70,3% їх обсягу у попередньому році.

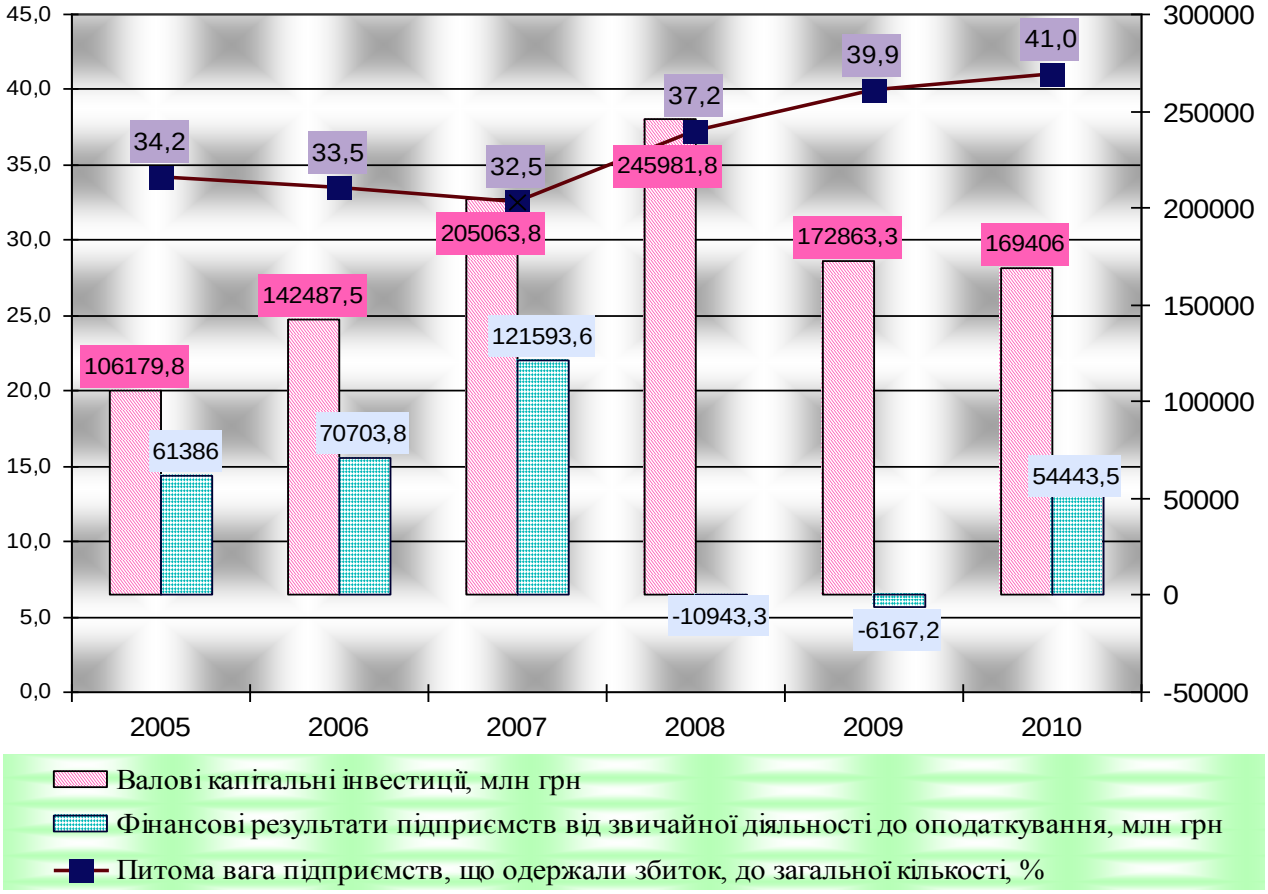

Рис. 2.7. Тенденції зміни основних показників діяльності підприємств України за 2005-2010 роки[136]

Лише у 2010 році значно поліпшилася ситуація з основними показниками діяльності підприємств України, а саме підвищилися темпи зростання обсягів реалізованої продукції (122,6%) та прибутку від звичайної діяльності до оподаткування (153,8%), підвищилася рентабельність операційної діяльності (4,8%) і як наслідок загальний

[136] Складено за даними Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/.

фінансовий результат (сальдо) від звичайної діяльності був додатнім (+54443,5 млн грн). Проте всі позитивні процеси у розвитку підприємництва у 2010 році нівелюються найвищою за останні 10 років часткою збиткових підприємств у загальній їх кількості (41%).

Малі підприємства[137] є локомотивом підприємницького сектора України, які демонструють випереджальне кількісне зростання порівняно зі середніми та великими. Загальна кількість малих підприємств на початок 2011 року склала 288,4 тис. од., що на 34% більше порівняно з відповідним показником на початок 2001 року, а відносно 1995 року, тобто з початком активних ринкових трансформацій, збільшилася в 3,4 раза. Проте приріст майже удвічі протягом 2000-2010 років кількості фізичних осіб-підприємців суттєво випередив динаміку утворення малих підприємств. Показник середньої кількості малих підприємств в Україні у розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення зріс з 44 у 2000 році до 63 у 2010 році (табл. 2.6).

Незважаючи на щорічне стабільне зростання кількості офіційно зареєстрованих малих підприємств (за винятком 2008 р. і 2010 р.), темпи їх приросту до попереднього року сповільнилися з 8,0% у 2001 році до -16,3% у 2010 році за стабільного зростання кількості малих підприємств, що не реалізовували продукцію та не надавали послуги (з 9,1% у 2001 році до 15,1% у 2010 році). Коливання кривої приросту кількості збиткових малих підприємств упродовж 2000-2010 років характеризується такими тенденціями: спадом упродовж 2003-2007 років в середньому на 3,0% та підвищенням за 2008-2010 роки в середньому на 8,2% (2008 рік – 13,7%). Частка збиткових малих підприємств у період 2000-2010 років коливалася від 32,8% у 2007 році до 41,4% у 2010 році (див. табл. 2.6).

Територіальний зріз кількості малих підприємств за регіонами оцінюється нерівномірністю (дивергенцією) їх розподілу у розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення – від понад 800 одиниць у Києві до близько 400 одиниць у Чернігівській області.

[137] Малими підприємствами відповідно до Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань регулювання підприємницької діяльності" від 18.09.2008 № 523-VI визнають підприємства, в яких середньооблікова кількість працюючих за звітний (фінансовий) рік не перевищує п'ятдесяти осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за цей період не перевищує сімдесяти млн грн.

Таблиця 2.6

Основні показники розвитку малих підприємств*

Показник	Рік										
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Кількість малих підприємств, тис. од.	215,3	232,6	254,4	271,4	283,7	295,7	335,9	352,4	332,2	344,7	288,4
Кількість малих підприємств на 10 тис. наявного населення	44	48	53	57	60	63	72	76	72	75	63
Кількість найманих працівників на малих підприємствах, тис. осіб	1709,8	1807,6	1918,5	2034,2	1928,0	1834,2	2158,5	2154,3	2156,8	2067,8	1992,5
у розрахунку на одне підприємство, осіб	8	8	8	7	7	6	6	6	7	6	6
до кількості найманих працівників підприємств-суб'єктів підприємницької діяльності, %	15,1	17,1	18,9	20,9	20,2	19,6	23,5	23,7	24,3	25,2	25,4
Обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг), млн грн	43810,1	47165,7	49394,2	65202,1	74363,5	82936,7	357252,6	436247,8	492378,7	455431,2	478275,8
до обсягу реалізованої продукції (робіт, послуг) в економіці загалом, %	8,1	7,1	6,7	6,6	5,3	5,5	18,8	18,1	16,3	16,6	14,2
Прибуток від звичайної діяльності до оподаткування, млн грн	4655,8	3612,0	3495,1	4161,2	6051,8	7066,9	19024,3	25561,8	32018,9	32952,8	49319
до прибутку від звичайної діяльності до оподаткування в економіці загалом, %	12,9	9,1	9,3	9,1	8,2	7,9	17,2	14,0	16,5	22,9	23,4
Збиток від звичайної діяльності до оподаткування, млн грн	3618,6	3706,7	4278,3	5394,8	7395,9	7595,9	13837,2	19862,7	69501,1	54162,7	48170,2
до збитку від звичайної діяльності до оподаткування в економіці загалом, %	16,3	17,6	18,8	20,6	25,4	30,6	40,2	42,2	37,6	29,0	30,8
Питома вага підприємств, що одержали збиток, до загальної кількості, %	36,6	38,1	38,2	37,1	35,5	35,2	33,7	32,8	37,3	39,9	41,4

* Дані наведено без банків, фермерських господарств.

Складено за даними Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/.

На відміну від першої половини 90-х років минулого століття утворення малих підприємств відбувається не в результаті поділу чи реструктуризації діючих, а шляхом утворення абсолютно нової виробничої одиниці. Розподіл питомої ваги малих підприємств за основними видами економічної діяльності у 2010 році виглядав таким чином: понад третина малих підприємств від їхньої загальної кількості працювала у сфері торгівлі, ремонту автомобілів, побутових виробів і предметів особистого вжитку. Операціями з нерухомим майном, орендою, інжинірингом і наданням послуг підприємцям займалося близько чверті малих підприємств, а готельним і ресторанним бізнесом, наданням комунальних та індивідуальних послуг, діяльністю у сфері культури та спорту – близько 7%.

Позитивним за останні десять років є підвищення питомої ваги обсягу реалізованої продукції (робіт, послуг) малих підприємств в загальному обсязі в економіці країни з 8,1% у 2000 році до 14,2% у 2010 році. Також про підвищення ролі малих підприємств у соціально-економічному розвитку країни загалом свідчить і той факт, що за цей період зросла питома вага отриманого прибутку від звичайної діяльності до оподаткування малих підприємств в загальному його обсязі в економіці країни на 10,5 в.п. – з 12,9% у 2000 році до 23,4% у 2010 році.

Найвищі середньозважені темпи зростання частки реалізованої продукції малих підприємств у загальному обсязі реалізованої продукції за 2000-2010 роки в м. Києві (110,7%), Дніпропетровській (111,8%), Херсонській (110,5%), Одеській (109,5%) та Запорізькій (110,7%) областях, а найнижчі – в Чернівецькій – 103,7%, Тернопільській – 103,7% та Закарпатській –100,7% (рис. 2.8).

Розвиток підприємницького сектору економіки характеризується низьким рівнем процесів капіталізації, інвестування, інформатизації та інноваційних технологій, які відбуваються як у сегменті малого, так і загального підприємницького середовища. Лише кожне четверте підприємство – суб'єкт підприємницької діяльності загалом в Україні – здійснювало валові капітальні інвестиції, а серед малих підприємств – кожне п'яте. З кожних 100 підприємств здійснювали витрати на інформатизацію тільки 12-14, а серед малих таких підприємств тільки 8. Лише одне з 274 підприємств (0,37% до загальної кількості суб'єктів підприємницької діяльності) здійснювало витрати на технологічні інновації у

2007 докризовому році, а серед малих підприємств цей показник становив одне підприємство з 997, або 0,1% до загальної кількості малих підприємств в Україні[138].

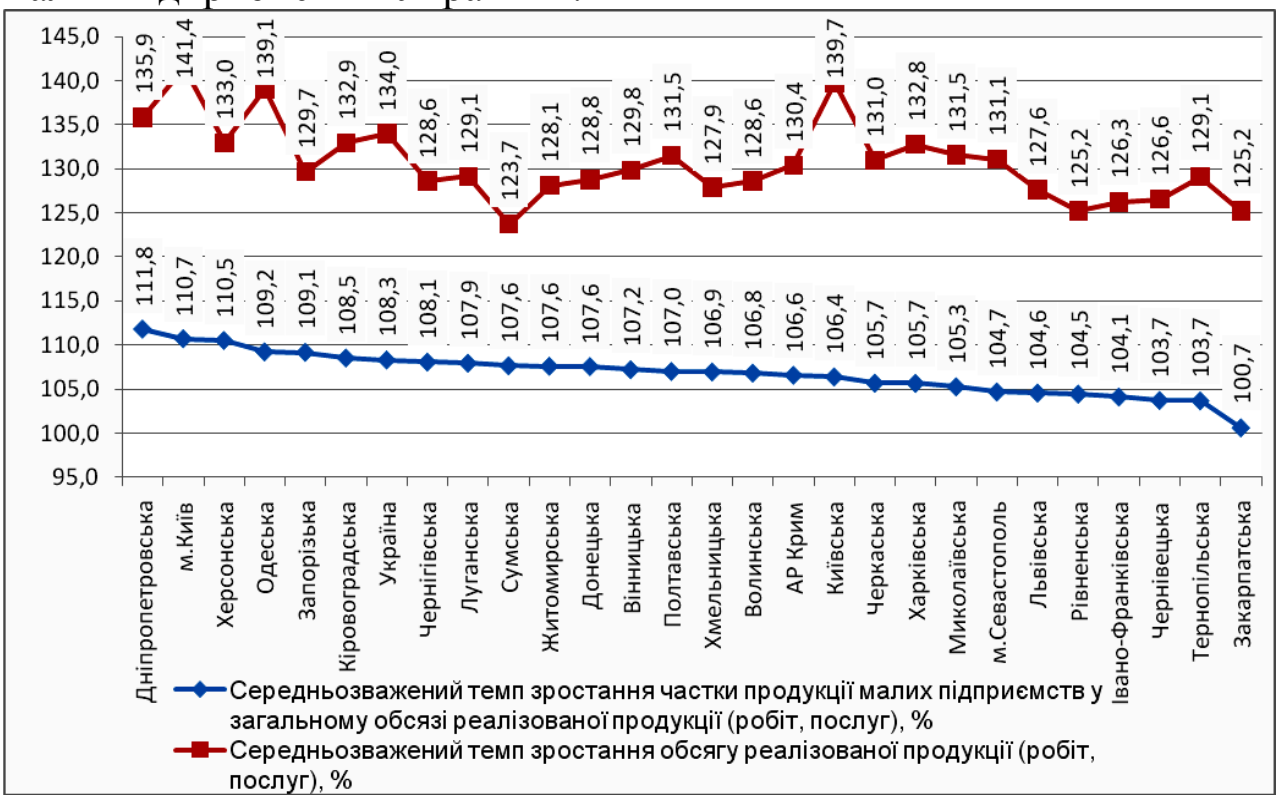

Рис. 2.8. Середньозважені темпи зростання обсягу та частки реалізованої продукції малих підприємств за 2000-2010 роки в розрізі регіонів, %[139]

За підсумками 2010 року на малих підприємствах, частка яких у загальній кількості підприємств становить 92,9%, було зайнято 2073,6 тис. осіб, з яких 1992,5 тис. найманих працівників. Рівень зайнятості на малих підприємствах України (у відсотках до загальної кількості населення у працездатному віці) у 2010 році становив 7,5% (рис. 2.9).

Найвищий рівень зайнятості на малих підприємствах характерний для міста Києва (22,6%), найнижчий – у Луганській області (4,9%). У шести регіонах, зокрема містах Києві і Севастополі, Київській, Одеській, Львівській та Харківській областях, цей показник перевищив середнє значення в країні.

---

[138] Про стан та перспективи розвитку підприємництва в Україні : національна доповідь / [К. О. Ващенко, З. С. Варналій, В. Є. Воротін та ін.]. – К. : Держкомпідприємництво, 2008. – С. 59.

[139] Розраховано за даними Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/.

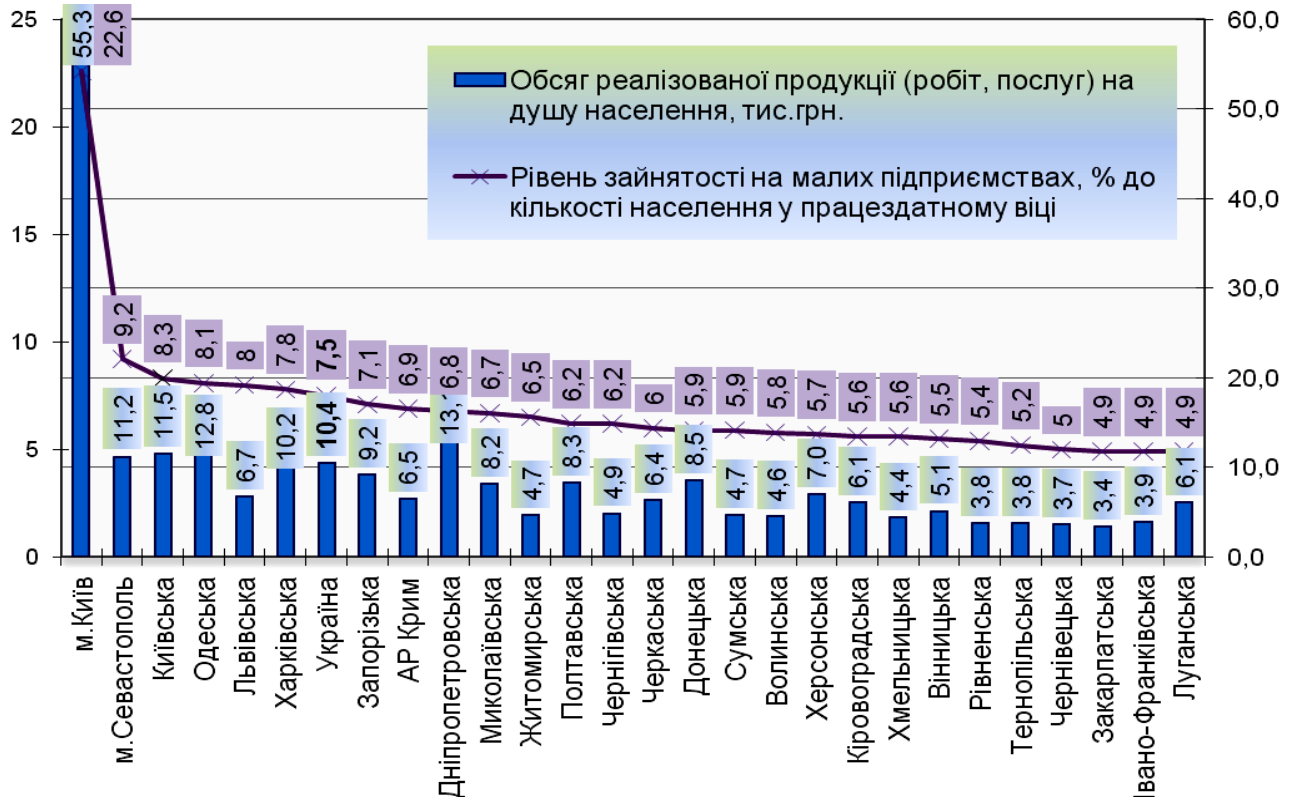

Рис. 2.9. Рівень зайнятості та обсяг реалізованої продукції на душу населення на малих підприємствах України у 2010 році[140]

Зростання протягом 2000–2010 років (за винятком кризових) позитивного фінансового результату від звичайної діяльності, який отриманий всіма підприємствами, відбувається на тлі здебільшого негативних (від'ємних) фінансових результатів функціонування малих підприємств (рис. 2.10). Якщо у 2010 році позитивне фінансове сальдо від діяльності всіх підприємств – суб'єктів господарювання збільшилося порівняно з 2000 роком майже у 4,5 раза, склавши 54443,5 млн грн, то малі підприємства за цим показником залишилися майже на рівні 2000 року (1148,8 млн грн).

За результатами аналізу впливу фінансових результатів функціонування малих підприємств за видами економічної діяльності на загальне значення цього показника виникають деякі сумніви щодо підприємницької поведінки цих суб'єктів господарювання. Адже протягом 2007-2010 років малі підприємства, які функціонували у потенційно високоприбуткових секторах економіки, отримали найбільші від'ємні показники щодо фінансового результату. Зокрема у 2010 році

[140] Складено за даними Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/.

серед малих підприємств, що займаються операціями з нерухомим майном, орендою, інжинірингом і наданням послуг підприємцям, цей показник склав -9816,6 млн грн, будівництвом – -2756,8 млн грн, промисловістю – -1694,0 млн грн, роздрібною торгівлею, ремонтом побутових виробів і предметів особистого вжитку – -982,8 млн грн, торгівлею автомобілями – -300,2 млн грн. Стабільний щорічний фінансовий результат отримують лише малі підприємства, які працюють у сфері фінансової діяльності, сільського господарства та освіти (відповідно 8245,1 млн грн, 3046,2 млн грн та 13,2 млн грн у 2010 році).

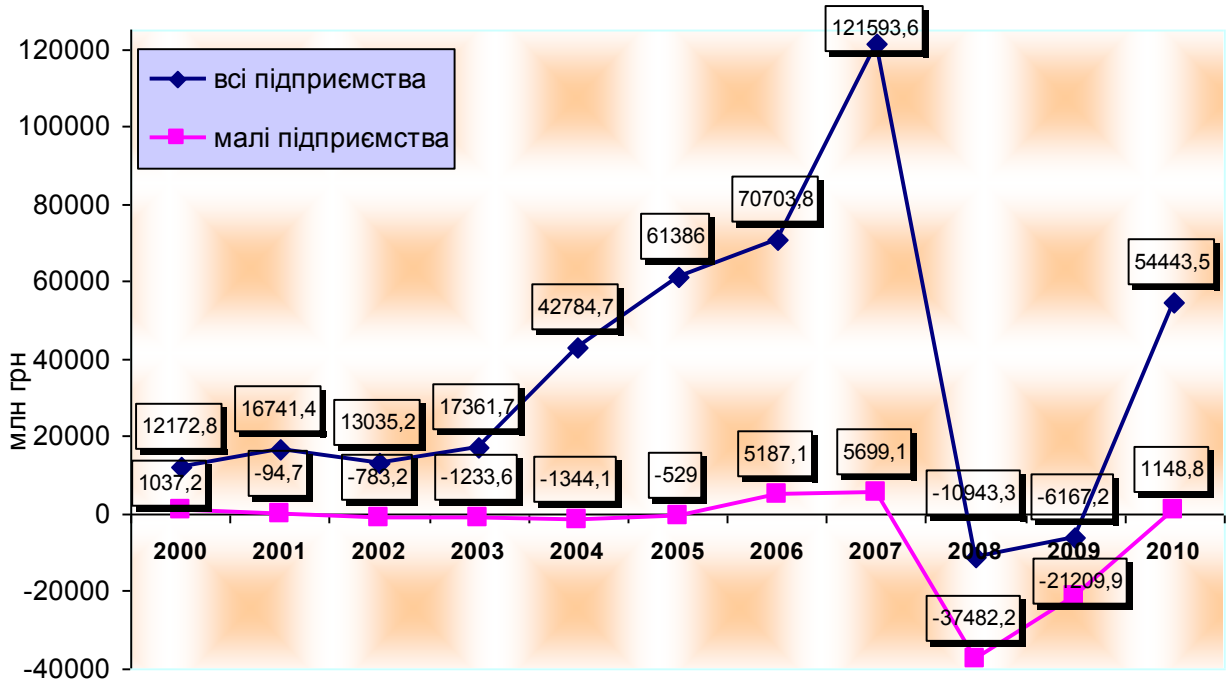

Рис. 2.10. Фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування підприємств України за 2000–2010 роки[141]

Ці цифри демонструють високу тінізацію суб'єктами малого підприємництва фінансових результатів (доходів) своєї діяльності, що якісно характеризує стан вітчизняного бізнес-середовища, яке виступає одночасно і чинником, і результатом значної неформальної складової функціонування бізнесу, занижуючи показники економічного розвитку країни загалом.

Ефективність бізнес-середовища діяльності малих підприємств проявляється у низьких показниках їх рентабельності (в середньому 0,8%), що пов'язано як із недостатнім рівнем матеріального,

[141] Складено за даними Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/.

технічного, фінансового, управлінського та кадрового забезпечення їх діяльності, так і з відсутністю обґрунтованих стимулюючих механізмів активізації інвестиційно-інноваційної розвитку та підвищення конкурентоспроможності малого підприємництва, адекватного світовим викликам.

За кількісними ознаками розвиток підприємництва в Україні практично відповідає європейському рівню, проте за якісними оцінками вітчизняне бізнес-середовище та розвиток підприємництва значно відстають від європейських норм. Йдеться про інститути розвитку підприємництва, організаційно-економічні та суспільно-політичні умови його існування, показники продуктивності праці, створених нових робочих місць та якості виготовленої продукції, внесок підприємницького сектору у розвиток соціально-економічної системи країни, соціальну відповідальність бізнесу, гарантію економічної безпеки та збереження власності та ін. Тому формування сприятливого бізнес-середовища зі встановленням чітких і прозорих „правил гри", усуненням бар'єрів для ведення бізнесу, забезпеченням конкуренції та ефективної дозвільної системи й державної регуляторної політики є гострою необхідністю для розвитку вітчизняного бізнесу як основного рушія піднесення економіки країни. Крім того, інституційні трансформації вітчизняного бізнес-середовища повинні забезпечувати створення вбудованих механізмів стимулювання суб'єктів підприємництва до підвищення обсягів та ефективності виробництва, модернізації виробничої матеріально-технічної бази; стабільні (прозорі, визначені) умови підприємницької діяльності без обмежень її свободи.

2.3. Аналіз ефективності структурних трансформацій підприємництва: секторальний зріз

Ефективність розвитку підприємництва, як і багатьох інших економічних процесів під впливом структурних трансформацій, багато в чому визначається адаптивністю структури економічної системи, яка в умовах глобалізації сприяє прискоренню технологічних, економічних, культурних і соціальних змін; підсиленню мобільності капіталу, технологій, населення, інформації; модифікації вимог до місця розміщення різних економічних об'єктів тощо. Спроможна до адаптації

структура економіки в умовах швидких змін зовнішнього середовища сприятиме підвищенню ефективності національної економіки загалом, а саме: формуванню прибуткової структури господарства з високим рівнем нагромадження та інвестицій, розвиткові виробництва й експорту продукції з високою часткою доданої вартості, забезпеченню ефективності капіталовкладень та високої конкурентоспроможності суспільно-економічної системи загалом.

Дослідження взаємозв'язку структурних трансформацій основних показників діяльності підприємств України (валові капітальні інвестиції, кількість зайнятих працівників, обсяг реалізованої продукції) за видами економічної діяльності (табл. 2.7) дає змогу проаналізувати секторальні структурні зрушення, а також ефективність валових капітальних інвестицій підприємств України через оцінку чутливості структурних змін між основними показниками діяльності підприємств, зокрема у сфері інвестицій, зайнятості та реалізації.

Збільшення частки капітальних інвестицій підприємств торгівлі (середній темп зростання склав 106%) супроводжувалося зростанням питомої ваги в структурі зайнятості та обсягів реалізованої продукції з таким самим темпом, що свідчить про ефективність капіталовкладень у цій сфері. Наприклад, приріст питомої ваги в структурі зайнятості та обсягів реалізації підприємств сфери транспорту і зв'язку (середній темп зміни склав 103% і 102% відповідно) відбувся незалежно від швидкості зниження частки капітальних інвестицій (0,96%), що також свідчить про їх ефективність. Натомість стабільна структура капіталовкладень підприємств сільського господарства супроводжувалася значним зниженням питомої ваги в структурі зайнятості.

Ефективність структурних трансформацій основних показників діяльності підприємств України можна також оцінити, використовуючи показники чутливості, що допоможе проаналізувати взаємозв'язок між швидкістю структурних змін щодо капіталовкладень, зайнятості та реалізації за кожним видом економічної діяльності (2.1):

$$Ч_i^{\,1} = \frac{\Delta P_i}{\Delta I_i}\ ; \qquad Ч_i^{\,2} = \frac{\Delta З_i}{\Delta I_i}\ ; \qquad Ч_i^{\,3} = \frac{\Delta P_i}{\Delta З_i}, \qquad (2.1)$$

де $Ч_i^{\,1}$, $Ч_i^{\,2}$, $Ч_i^{\,3}$ – коефіцієнти чутливості темпів зміни одного показника до іншого в *i*-му виді економічної діяльності за 2005-

2009 роки; ΔI_i – середньорічний темп зміни частки валових капітальних інвестицій підприємств *i*-го виду економічної діяльності за відповідний період; $\Delta З_i$ – середньорічний темп зміни частки зайнятості *i*-го виду економічної діяльності за відповідний період; ΔP_i – зміна частки обсягів реалізації продукції підприємств *i*-го виду економічної діяльності за відповідний період.

Таблиця 2.7

Структурні трансформації основних показників діяльності підприємств України за видами економічної діяльності, питома вага, %[142]

Вид економічної діяльності		*Сільське господарство, мисливство, лісове господарство*	*Промисловість*	*Будівництво*	*Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів і предметів особистого вжитку*	*Діяльність готелів і ресторанів*	*Діяльність транспорту та зв'язку*	*Фінансова діяльність*	*Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям*	*Освіта*	*Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги*	*Надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту*
Валові капітальні інвестиції	**2005**	6,0	40,5	6,6	11,4	1,1	18,6	0,7	12,6	0,2	0,6	1,5
	2006	5,0	39,1	7,1	13,3	1,0	16,9	0,7	15,2	0,1	0,5	1,2
	2007	5,0	36,9	8,9	13,9	0,8	16,4	1,0	14,9	0,1	0,5	1,7
	2008	6,4	36,3	8,3	14,1	0,7	15,3	1,0	16,0	0,1	0,4	1,6
	2009	5,9	38,6	4,8	14,3	0,8	15,6	0,5	17,1	0,1	0,5	1,8
Кількість зайнятих працівників	**2005**	12,7	41,6	7,0	12,1	1,3	11,7	0,7	8,6	0,8	0,9	2,1
	2006	10,8	41,6	7,3	13,2	1,5	12,0	0,7	9,1	0,4	1,0	2,0
	2007	9,6	40,4	7,5	14,4	1,6	12,4	0,9	9,5	0,4	1,0	2,0
	2008	8,9	39,4	7,4	15,3	1,6	12,7	1,0	10,0	0,4	1,0	2,2
	2009	8,8	38,6	6,3	15,3	1,7	13,3	1,0	11,1	0,4	1,1	2,2
Обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг)	**2005**	2,4	33,8	3,7	42,8	0,3	5,8	4,1	5,9	0,1	0,2	0,8
	2006	1,7	32,1	4	46,1	0,3	5,3	5,6	4,2	0,1	0,1	0,5
	2007	1,8	32,1	4,7	45,7	0,3	5,3	5	4,3	0,1	0,2	0,5
	2008	2	32,8	4,2	44,7	0,3	5,4	4,1	5,7	0,1	0,2	0,5
	2009	2,9	31,8	3	43,4	0,4	6,3	4,1	7,3	0,1	0,2	0,5

[142] Розраховано на основі: Статистичний збірник "Діяльність суб'єктів господарювання", 2009. – К. : Державний комітет статистики України, 2010. – 448 с.

Коефіцієнти чутливості структурних трансформацій основних показників діяльності підприємств України, зокрема між показниками зайнятості працівників, валових капіталовкладень та реалізації, наведено в табл. 2.8.

Таблиця 2.8

Коефіцієнти чутливості структурних трансформацій основних показників діяльності підприємств України*

Вид економічної діяльності	**Коефіцієнт чутливості**		
	$\frac{\Delta P_i}{\Delta I_i}$	$\frac{\Delta З_i}{\Delta I_i}$	$\frac{\Delta P_i}{\Delta З_i}$
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	1,05	0,92	1,15
Промисловість	1,00	0,99	1,00
Будівництво	1,03	1,05	0,97
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів і предметів особистого вжитку	0,95	1,00	0,95
Діяльність готелів і ресторанів	1,16	1,16	1,00
Діяльність транспорту та зв'язку	1,07	1,08	0,99
Фінансова діяльність	1,09	1,19	0,91
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	0,98	0,99	0,99
Освіта	1,19	1,00	1,19
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	1,05	1,10	0,95
Надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту	0,85	0,97	0,88

* Розраховано на основі даних табл. 2.7 і формул (2.1)

Коефіцієнти чутливості характеризують еластичність або щільність (тісноту) зв'язку між змінними в розрізі видів економічної діяльності. Наприклад, коефіцієнт 1,05 показує, що на зміну структури валових капітальних інвестицій в сільському господарстві на 1 в.п. структурні трансформації за обсягами реалізованої продукції (робіт, послуг) відповідають зміною в 1,05 в.п. Тобто всі коефіцієнти чутливості < 1 свідчать про нееластичність (низьку ефективність) структурних змін за обраними показниками, натомість коефіцієнт чутливості ≥ 1 – про ефективність структурних трансформацій у сфері валових капіталовкладень підприємств, яка детермінує позитивні

зміни структури реалізації продукції та зайнятості, що супроводжуються розвитком підприємств і створенням нових робочих місць.

Зокрема, структурні трансформації валових капітальних інвестицій підприємств зумовили паралельне зростання питомої ваги обсягів реалізації продукції та кількості зайнятих працівників у будівництві; діяльності готелів і ресторанів; транспорту та зв'язку; фінансовій діяльності; освіті; охороні здоров'я та наданні соціальної допомоги (табл. 2.8). Отже, дані табл. 2.7 вказують на напрям динаміки валових капітальних інвестицій підприємств, обсягів реалізації та зайнятості за видами економічної діяльності, а табл. 2.8 – залежність (чутливість) середньорічних темпів зміни структури за цими показниками.

Вплив секторальних структурних зрушень у сфері зайнятості та валових капітальних інвестицій підприємств України на ефективність їх капіталовкладень за 2005-2009 роки було обчислено на основі таких формул:

$$\varphi_{ВКІ} = \sum_{i=1}^{n} (E_i - E_{сер}) \times (ВКІ_1 - ВКІ_0); \qquad (2.2)$$

$$\varphi_З = \sum_{i=1}^{n} (E_i - E_{сер}) \times (З_1 - З_0), \qquad (2.3)$$

де $\varphi_{ВКІ}$ – вплив змін у структурі валових капітальних інвестицій підприємств за видами економічної діяльності на індекс їх ефективності; $\varphi_З$ – вплив змін у структурі зайнятості за видами економічної діяльності на індекс ефективності валових капітальних інвестицій підприємств; E_i – ефективність валових капітальних інвестицій підприємств за видами економічної діяльності (відношення приросту обсягів реалізації продукції за останні п'ять років до приросту валових капітальних інвестицій підприємств за цей самий період в *і*-му виді економічної діяльності); $E_{сер}$ – середня ефективність валових капітальних інвестицій підприємств (відношення загального приросту обсягів реалізації продукції до приросту валових капітальних інвестицій всіх підприємств за останні п'ять років); $ВКІ_0$, $ВКІ_1$ – питома вага валових капітальних інвестицій підприємств в *і*-й

вид економічної діяльності в їх загальному обсязі відповідно у 2005 та 2009 роках; $З_0$, $З_1$ – питома вага зайнятих працівників в *і*-му виді економічної діяльності в загальному обсязі зайнятості на підприємствах України відповідно у 2005 та 2009 роках.

Результати аналізу впливу структурних зрушень у сфері зайнятості та валових капітальних інвестицій підприємств на ефективність їх капіталовкладень за видами економічної діяльності за 2001-2009 роки в Україні наведено в табл. 2.9.

Проведений аналіз показав, що структурні зміни (за видами економічної діяльності) за обсягами валових капітальних інвестицій підприємств зумовили зниження загальної ефективності їх капіталовкладень за 2001-2009 роки на 91%. Це головним чином пов'язано з низькою ефективністю капіталовкладень підприємств в операціях із нерухомим майном, орендою, інжинірингом і надання послуг підприємцям (6,9%), наданні комунальних та індивідуальних послуг; діяльності у сфері культури та спорту (2%), а також з неефективністю структурних змін за обсягами капіталовкладень у фінансовій діяльності (- 0,2 в.п.) відповідно до найвищої їх ефективності у цій сфері (581,8%).

Зокрема найбільш ефективними були структурні трансформації за обсягами валових капітальних інвестицій підприємств транспорту і зв'язку (приріст ефективності капіталовкладень становить 167,1 %) за рахунок зниження частки валових капітальних інвестицій, які мали ефективність, нижчу за середню в економіці країни (12%). Подібна ситуація спостерігалася в промисловості та будівництві, де зниження структури неефективних валових капіталовкладень підприємств за 2005-2009 роки (-1,9 в.п. і -1,8 в.п. відповідно) посилило позитивний вплив структурних змін у цих видах економічної діяльності (+99,6% та +83,4% відповідно) на загальний індекс ефективності капітальних інвестицій підприємств України.

Менш ефективними (з меншим відсотком впливу позитивних структурних трансформацій) були структурні зміни в обсягах капіталовкладень у сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві (+5,6%), діяльності готелів і ресторанів (+9,1%), освіті (+6,5%), охороні здоров'я та наданні соціальної допомоги (+5,7%) за рахунок зниження у цих сферах частки капіталовкладень з нижчою за середню ефективністю.

Таблиця 2.9

Вплив структурних зрушень у сфері зайнятості та валових капітальних інвестицій за видами економічної діяльності на ефективність капіталовкладень підприємств України за 2005-2009 роки

Вид економічної діяльності	Структура зайнятості працівників, %		Структура валових капітальних інвестицій, %		Зміна структури, %		Обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг), млн грн		Приріст обсягу реалізації продукції за 2005-2009 рр.	Обсяг валових капітальних інвестицій, млн грн		Приріст валових капітальних інвестицій за 2005-2009 роки, млн грн	Ефективність валових капітальних інвестицій		Вплив на ефективність валових капітальних інвестицій структурних зрушень у сфері:	
													%	відхилення від середньої		
	2005	2009	2005	2009	зайнятості	інвестицій	2005	2009		2005	2009				зайнятості	інвестицій
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	12,7	8,8	6	5,9	-3,9	-0,1	35909	78295,8	42386,5	6406,9	10186,5	3779,6	11,2	-56,5	220,2	5,6
Промисловість	41,6	38,6	40,5	38,6	-3,0	-1,9	511305	872777,1	361472,2	42991,7	66691,7	23700	15,3	-52,4	157,3	99,6
Будівництво	7	6,3	6,6	4,8	-0,7	-1,8	56505	82370,9	25865,6	7027,3	8239,1	1211,8	21,3	-46,3	32,4	83,4
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів і предметів особистого вжитку	12,1	15,3	11,4	14,3	3,2	2,9	648847	1189360	540512,8	12082,6	24679,2	12596,6	42,9	-24,8	-79,2	-71,8
Діяльність готелів та ресторанів	1,3	1,7	1,1	0,8	0,4	-0,3	4286,1	10103,3	5817,2	1188,9	1344,4	155,5	37,4	-30,3	-12,1	9,1
Діяльність транспорту та зв'язку	11,7	13,3	18,6	15,6	1,6	-3,0	87747	173508,4	85761,3	19765,2	26926,2	7161	12,0	-55,7	-89,1	167,1
Фінансова діяльність	0,7	1	0,7	0,5	0,3	-0,2	61848	111415,7	49568,1	757,8	843,0	85,2	581,8	514,1	154,2	-102,8
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	8,6	11,1	12,6	17,1	2,5	4,5	89133	200129,6	110996,3	13430,6	29627,0	16196,4	6,9	-60,8	-152,0	-273,7
Освіта	0,8	0,4	0,2	0,1	-0,4	-0,1	1662,1	1569,3	-92,8	196,4	161,7	-34,7	2,7	-65,0	26,0	6,5
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	0,9	1,1	0,6	0,5	0,2	-0,1	2510,3	5587	3076,7	601,2	882,7	281,5	10,9	-56,7	-11,3	5,7
Надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту	2,1	2,2	1,5	1,8	0,1	0,3	11962	15080,8	3118,4	1550,6	3091,9	1541,3	2,0	-65,6	-6,6	-19,7
φ *(вплив структурних зрушень на індекс ефективності капітальних інвестицій)*															239,7	-91,0

Якщо аналізувати зміни в структурі зайнятості працівників за видами економічної діяльності та їх вплив на ефективність капіталовкладень підприємств, то варто виокремити такі тенденції:

– найбільшою економічна ефективність структурних трансформацій була в сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві (вплив +220,2%) та промисловості (вплив +157,3%) на тлі зниження питомої ваги зайнятих у цих сферах (на 3,9 та 3 в.п. відповідно), для яких характерна нижча за середню ефективність капіталовкладень (11,2% та 15,3% відповідно);

– ефективними були структурні процеси (вплив +154,2%) у фінансовій діяльності – за рахунок найвищої ефективності капіталовкладень підприємств цього виду економічної діяльності (581,8%) за позитивної зміни структури зайнятості (+ 0,3 в.п);

– у будівництві та освіті зниження питомої ваги зайнятості на 0,7 і 0,4 в.п. відповідно відбулося за нижчої за середню ефективності капіталовкладень у ці види економічної діяльності (21,3% і 2,7% відповідно), що посилило позитивний вплив структурних трансформацій на загальну ефективність капіталовкладень підприємств (+32,4%, +26% відповідно);

– незважаючи на те, що зросла частка зайнятих в операціях із нерухомим майном, орендою, інжинірингом та наданням послуг підприємцям (+2,5 в.п.), діяльності транспорту і зв'язку (+1,6 в.п.) та торгівлі, ремонті автомобілів, побутових виробів і предметів особистого вжитку (+3,2 в.п.), ефективність капіталовкладень у цих сферах була нижчою за середню (6,9 %, 12% і 42,9% відповідно), тому загальний ефект впливу структурних зрушень був від'ємним (-152%, - 89,1% та -79,2 % відповідно). Подібна ситуація склалася також у діяльності готелів і ресторанів, охороні здоров'я та наданні соціальної допомоги, наданні комунальних та індивідуальних послуг, діяльності у сфері культури та спорту.

Отже, проведений аналіз засвідчив, що найбільший вплив на ефективність капіталовкладень підприємств мали структурні трансформації за обсягами валових капітальних інвестицій у розвиток транспорту і зв'язку, промисловості та будівництва, а за показником зайнятості – у сфері сільського господарства, промисловості, фінансової діяльності. Найменш ефективними виявилися структурні зрушення за обсягами інвестицій та показником зайнятості в операціях із нерухомим майном, орендою, інжинірингом і наданням послуг підприємцям.

Вплив секторальних структурних зрушень у сфері зайнятості, валових капітальних інвестицій та реалізації продукції на рентабельність операційної діяльності підприємств України за 2005-2010 роки було обчислено на основі таких формул:

$$\gamma_{ВКІ} = \sum_{i=1}^{n} (P_i - P_{сер}) \times (ВКІ_1 - ВКІ_0); \quad (2.4)$$

$$\gamma_З = \sum_{i=1}^{n} (P_i - P_{сер}) \times (З_1 - З_0); \quad (2.5)$$

$$\gamma_{РП} = \sum_{i=1}^{n} (P_i - P_{сер}) \times (РП_1 - РП_0), \quad (2.6)$$

де $\gamma_{ВКІ}$ – вплив змін у структурі валових капітальних інвестицій підприємств на рентабельність їх операційної діяльності впродовж 2005-2010 років за видами економічної діяльності; $\gamma_З$ – вплив змін у структурі зайнятості за видами економічної діяльності на рентабельність операційної діяльності підприємств; $\gamma_{РП}$ – вплив змін у структурі обсягів реалізованої продукції за видами економічної діяльності на рентабельність операційної діяльності підприємств; P_i – рентабельність операційної діяльності підприємств в *i*-му виді економічної діяльності за 2005-2010 роки; $P_{сер}$ – середня рентабельність операційної діяльності підприємств за 2005-2010 роки; $ВКІ_0$, $ВКІ_1$ – питома вага валових капітальних інвестицій підприємств в *i*-й вид економічної діяльності в їх загальному обсязі відповідно у 2005 та 2009 роках; $З_0$, $З_1$ – питома вага зайнятих працівників в *i*-тому виді економічної діяльності в загальному обсязі зайнятості на підприємствах України відповідно у 2005 та 2010 роках; $РП_0$, $РП_1$, – питома вага обсягу реалізованої продукції підприємств в *i*-й вид економічної діяльності в їх загальному обсязі відповідно у 2005 та 2010 роках.

Результати аналізу впливу структурних зрушень у сфері зайнятості, валових капітальних інвестицій та реалізації продукції за видами економічної діяльності на рентабельність операційної діяльності підприємств України за 2005-2010 роки показано в табл. 2.10.

Таблиця 2.10

Вплив структурних зрушень у сфері зайнятості, валових капітальних інвестицій та реалізації продукції за видами економічної діяльності на рентабельність операційної діяльності підприємств України за 2005-2010 роки

Вид економічної діяльності	Структура зайнятості працівників, %		Структура валових капітальних інвестицій, %		Структура обсягу реалізованої продукції, %		Зміна структури, %			Рентабельність операційної діяльності підприємств у середньому за 2005-2010 роки		Вплив на рентабельність операційної діяльності підприємств структурних зрушень у сфері:		
	2005	2010	2005	2009	2005	2010	зайнятості	інвестицій	реалізації	%	відхилення від середньої	зайнятості	інвестицій	реалізації
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	12,7	8,8	6	5,9	2,4	2,4	-3,9	-0,1	0,0	13,86	8,8	-34,5	-0,9	-0,2
Промисловість	41,6	38,8	40,5	38,6	33,8	31,8	-2,8	-1,9	-2,1	4,76	-0,3	0,7	0,5	0,5
Будівництво	7	5,8	6,6	4,8	3,7	2,6	-1,2	-1,8	-1,1	0,86	-4,2	5,0	7,5	4,8
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів і предметів особистого вжитку	12,1	16,0	11,4	14,3	42,9	45,1	3,9	2,9	2,2	8,98	4,0	15,4	11,5	8,8
Діяльність готелів і ресторанів	1,3	1,7	1,1	0,8	0,3	0,4	0,4	-0,3	0,1	-0,6	-5,6	-2,2	1,7	-0,5
Діяльність транспорту та зв'язку	11,7	13,4	18,6	15,6	5,8	6,1	1,7	-3,0	0,3	9,36	4,3	7,5	-13,0	1,4
Фінансова діяльність	0,7	1,0	0,7	0,5	4,1	4,8	0,3	-0,2	0,7	7,7	2,7	0,8	-0,5	1,9
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	8,6	10,7	12,6	17,1	5,9	6,1	2,1	4,5	0,2	3,2	-1,8	-3,9	-8,2	-0,4
Освіта	0,8	0,4	0,2	0,1	0,1	0,0	-0,4	-0,1	-0,1	8,06	3,0	-1,3	-0,3	-0,2
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	0,9	1,2	0,6	0,5	0,2	0,2	0,3	-0,1	0,0	2,12	-2,9	-0,8	0,3	-0,1
Надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту	2,1	2,1	1,5	1,8	0,8	0,5	0,0	0,3	-0,3	-3,16	-8,2	0,3	-2,5	2,5
γ *(вплив структурних зрушень на рентабельність операційної діяльності підприємств)*												-13,0	-3,9	18,5

Розрахунки показали, що секторальні структурні зміни за обсягами валових капітальних інвестицій підприємств зумовили зниження рентабельність їх операційної діяльності за 2005-2010 роки на 3,9%. Це головним чином пов'язано з низькою рентабельністю операційної діяльності підприємств, які займаються наданням комунальних та індивідуальних послуг, діяльністю у сфері культури та спорту (- 3,16%), операціями з нерухомим майном, орендою, інжинірингом і наданням послуг підприємцям (3,2%), а також з неефективністю структурних змін за обсягами капіталовкладень підприємств у сфері транспорту й зв'язку (- 3,0 в.п.), фінансової діяльності (- 0,2 в.п.), сільського господарства, мисливства, лісового господарства (- 0,1 в.п.), освіти (- 0,1 в.п.), відповідно до вищої за середню рентабельності у цих видах економічної діяльності (див. табл. 2.10).

Зокрема, найбільш ефективними були структурні трансформації за обсягами валових капітальних інвестицій підприємств торгівлі, ремонту автомобілів, побутових виробів і предметів особистого вжитку (приріст рентабельності операційної діяльності за 2005-2010 роки становить +11,5 %) за рахунок комплексного поєднання таких чинників: підвищення частки валових капітальних інвестицій на 2,9 в.п. та вищої за середню в економіці рентабельності операційної діяльності у цьому виді економічної діяльності (8,98%). Ефективними можна назвати і процеси впливу структурних змін за обсягами валових капітальних інвестицій у будівництві (приріст рентабельності операційної діяльності становить +7,5 %) за рахунок зниження частки капіталовкладень на 1,8 в.п. у цей низькорентабельний сектор економіки (0,86%). Подібна ситуація (проте з меншим відсотком впливу позитивних структурних трансформацій) спостерігалася у промисловості, діяльності готелів і ресторанів, охороні здоров'я та наданні соціальної допомоги, де зниження структури валових капіталовкладень підприємств за 2005-2010 роки (-1,9 в.п., -0,3 в.п. і -0,1 в.п. відповідно) на тлі нижчої за середню в економіці рентабельності операційної діяльності посилило позитивний вплив структурних змін у цих галузях (+0,5%, +1,7% та +0,3% відповідно) на загальний індекс рентабельності операційної діяльності підприємств країни.

Незважаючи на те, що зросла питома вага валових капітальних інвестицій підприємств в операціях з нерухомим майном, орендою, інжинірингом і наданням послуг підприємцям (+4,5 в.п.), наданням комунальних та індивідуальних послуг, діяльністю у сфері культури та спорту (+0,3 в.п.), рентабельність операційної діяльності у цих видах економічної діяльності була нижчою за середню (3,2 % і -3,16% відповідно), тому загальний ефект впливу структурних зрушень від'ємний (-8,2% та -2,5 % відповідно).

З іншого боку, зниження частки валових капітальних інвестицій підприємств у сфері транспорту та зв'язку (-3,0 в.п.), фінансової діяльності (-0,2 в.п.), сільського господарства, мисливства, лісового господарства (-0,1 в.п.), освіти (-0,1 в.п.) відповідно до вищої за середню рентабельності операційної діяльності у цих видах економічної діяльності (+9,36%, +7,7%, +13,86% та +8,06% відповідно) також свідчить про неефективність структурних трансформацій в системі секторального інвестування підприємств.

Аналізуючи зміни в структурі зайнятості на вітчизняних підприємствах за видами економічної діяльності та їх вплив на рентабельність операційної діяльності, варто окреслити такі тенденції:

– найбільшу економічну ефективність структурних трансформацій спостерігаємо в торгівлі, ремонті автомобілів, побутових виробів і предметів особистого вжитку (вплив +15,4%), діяльності транспорту і зв'язку (вплив +7,5%) завдяки підвищенню зайнятості у цих сферах (на 3,9 та 1,7 в.п. відповідно) за вищої від середньої рентабельності операційної діяльності підприємств (8,98% та 9,36% відповідно). Подібну ситуацію спостерігаємо у фінансовій діяльності, проте зі значно меншою часткою позитивного впливу структурних змін у зайнятості на загальну рентабельність операційної діяльності підприємств у цій сфері (+0,8%);

– з певною часткою суб'єктивності позитивними можна назвати і структурні трансформації в будівництві та промисловості, адже зниження питомої ваги зайнятості на 1,2 і 2,8 в.п. відповідно відбулося за нижчої за середню рентабельності операційної діяльності підприємств у цих сферах (0,86% і 4,76% відповідно), що посилило додатний вплив структурних змін у зайнятості на рентабельність підприємств (+5,0%, +0,7% відповідно);

– найбільш неефективними були процеси структурних змін щодо зайнятості в сільському господарстві, мисливстві, лісовому

господарстві (-34,5%), адже незважаючи на найвищий показник рентабельності операційної діяльності підприємств цієї сфери (13,86%) частка зайнятих у сільському господарстві знизилася на 3,9 в.п. Подібна ситуація спостерігається і в освіті;

– незважаючи, що частка зайнятих у діяльності готелів і ресторанів, операціях із нерухомим майном, орендою, інжинірингом і наданням послуг підприємцям та охороні здоров'я зросла на 0,4; 2,1, і 0,3 в.п. відповідно, рентабельність операційної діяльності підприємств у цих сферах була нижчою за середню (-0,6%, 3,2% і 2,12% відповідно), тому загальний ефект структурних зрушень від'ємний (-2,2 %, -3,9% та -0,8 %).

За даними табл. 2.10 можна простежити також вплив (ефект) секторальних структурних змін за обсягами реалізованої продукції на рентабельність операційної діяльності підприємств, який за 2005-2010 роки загалом був позитивним і становив +18,5%.

Успішність структурних трансформацій вітчизняної економіки вимагає розробки обґрунтованої політики формування сприятливого бізнес-середовища на загальнодержавному, галузевому та регіональному рівнях. Основою для розробки такої політики є оцінка (моніторинг) вітчизняного бізнес-середовища, однією зі складових якої є дослідження розвитку малих підприємств у розрізі видів економічної діяльності як результату використання сформованого бізнес-середовища. Адже малі підприємства найбільш динамічно освоюють нові види продукції та менш привабливі для великого бізнесу види економічної діяльності, спроможні здійснювати активну інноваційну політику, їм властиві гнучкість і висока пристосовність до змін ринкової кон'юнктури. Таке дослідження є необхідним для корегування державної політики стимулювання розвитку певних перспективних чи депресивних видів економічної діяльності за участю малих підприємств в умовах існування суттєвих відмінностей функціонування малого бізнесу в різних сферах господарювання.

Для дослідження ми використаємо рейтинговий підхід до оцінки на основі інтегрування статистичних показників, які характеризують формування та використання умов (середовища) розвитку малих підприємств України в розрізі видів економічної діяльності. Така рейтингова оцінка слугує одночасно і інструментом, і метою регулювання структурних трансформацій в бізнес-середовищі та економіці країни загалом.

До обґрунтування вибору показників (їх груп) для аналізу ми підходили з такими принципами:

- для міжгалузевих порівнянь слід застосовувати лише відносні (в структурі показників підприємств та економіки України загалом), та динамічні показники, а також формалізовані індикатори, які підпорядковані чітко окресленим цілям;
- слід обрати показники, які розкривають як умови (середовище) розвитку малих підприємств України в розрізі видів економічної діяльності, так і результати їх використання;
- формалізовані індикатори повинні бути розраховані з огляду на ефективність для суспільно-економічного розвитку;
- необхідно використовувати лише достовірну статистичну інформацію щодо об'єкта дослідження;
- систематичний аналіз вірогідності, точності та обґрунтованості обраних показників.

Отже, враховуючи викладене, рейтингова оцінка (за видами економічної діяльності) розвитку малих підприємств як результату використання вітчизняного бізнес-середовища базується на чотирьох основних параметрах (групах), кожен з яких можна оцінити сукупністю показників (табл. 2.11), яка формується на основі таких принципів відбору: необхідного розмаїття, мінімальної достатності і цільового спрямування чинників.

Таблиця 2.11

Показники для аналізу розвитку малих підприємств як результату використання вітчизняного бізнес-середовища в розрізі видів економічної діяльності

№ гр.	Параметри оцінки	Показники
1	2	3
1.	**Якість розвитку малих підприємств**	Частка малих підприємств у загальній кількості підприємств, %
		Обсяг реалізованої продукції на МП на одного зайнятого, тис. грн
		Обсяг реалізованої продукції на одне МП, тис. грн
		Валові капітальні інвестиції, до загального обсягу валових капітальних інвестицій відповідного виду діяльності, %
		Валові капітальні інвестиції у розрахунку на одне МП, тис. грн
		Середньозважений темп росту валових капітальних інвестицій МП за 2006-2010 роки, %

Продовження табл. 2.11

1	2	3
		Частка валових капітальних інвестицій МП в загальному обсязі інвестицій в економіці, %
		Середньозважений темп росту обсягу реалізованої продукції за 2000-2010 роки, %
		Частка інвестицій в інновації в загальному обсязі інвестицій МП, %
		Обсяг сплачених податків на одне МП, тис. грн
2.	**Ефективність використання ресурсів**	Ефективність капіталовкладень (ОР/ВКІ)
		Ефективність капіталовкладень (П/ВКІ)
		Рентабельність операційної діяльності МП, %
		Рентабельність всієї діяльності МП, %
		Операційні витрати на одиницю реалізованої продукції, коп./грн
		Продуктивність праці, %
3.	**Характер бізнес-середовища**	Частка підприємств, які одержали прибуток, %
		Частка продукції МП у загальному обсязі реалізованої продукції, %
		Частка прибутку, отриманого на МП, у загальному прибутку підприємств, %
		Частка збитку, отриманого на МП, у загальному збитку підприємств, %
		Частка затрат на подолання адміністративних бар'єрів в обороті МП, %
		Обсяг кредитування МП на одне підприємство (забезпеченість кредитними ресурсами), тис.грн
		Частка кредитування МП у загальному обсязі виданих кредитів, %
		Коефіцієнт закриття МП (відношення закритих до загальної кількості МП)
		Коефіцієнт "народжуваності" МП (відношення новостворених до загальної кількості МП)
		Співвідношення новостворених і закритих МП
4.	**Соціальна ефективність малих підприємств**	Частка зайнятих працівників на МП в загальній кількості зайнятих на підприємствах, %
		Частка середньомісячної заробітної плати найманих працівників на МП у заробітній платі підприємств загалом, %
		Середньозважений темп росту середньомісячної заробітної плати найманих працівників на МП за 2006-2010 роки, %
		Середньозважений темп зміни зайнятості на МП за 2006-2010 роки, %
		Частка соціальних інвестицій МП у загальному їх обсязі, %
		Кількість зайнятих працівників на одному МП, осіб

Багатофакторний характер середовища розвитку малих підприємств у розрізі видів економічної діяльності зумовлює використання узагальнюючого інтегрального показника, який передбачає зведення формалізованих показників на базі статистичних даних за формулою багатомірної середньої. При цьому експертні і соціологічні оцінки, на нашу думку, є не доцільними через свою суб'єктивність та складність формалізації, не дають змоги забезпечити щорічний моніторинг бізнес-середовища для розвитку малих підприємств за видами економічної діяльності.

Формуючи систему аналітичних показників, слід враховувати і усунути проблему мультиколінеарності.

Для кожної групи показників формується матриця (2.7):

$$X = \begin{bmatrix} x_{11} & \dots & x_{1j} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & \dots & x_{2j} & \dots & x_{2n} \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ x_{i1} & \dots & x_{ij} & \dots & x_{in} \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ x_{m1} & \dots & x_{mj} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix}, \qquad (2.7)$$

де n – кількість показників (j=1, 2, ..., n); m – кількість об'єктів аналізу (видів економічної діяльності) (i=1, 2, ..., m); x_{ij} – значення j-го показника, що характеризує стан i-го об'єкта.

Інтегрування показників у зведені здійснюємо за допомогою методу їх стандартизації (2.8), (2.9):

$$X_{ij}^{I} = \frac{X_{ij}}{X_{m+1\,j}} \qquad \text{або} \qquad (2.8)$$

$$X_{ij}^{I} = \frac{X_{\mathrm{m+1}j}}{X_{ij}}, \qquad (2.9)$$

де i=1, 2, ..., m; j=1, 2, ..., n; $X_{\mathrm{m+1}j}$ – j-й показник еталонного об'єкта (виду економічної діяльності): еталон-максимальне значення (2.8), еталон-мінімальне (2.9).

Відхилення від еталону розраховуємо за формулою (2.10):

$$\mathrm{Y_{ij}} = 1 - X_{ij}^{I}. \qquad (2.10)$$

Тобто, чим меншим є відхилення від еталона, тим краща ситуація у зазначеному виді економічної діяльності відносно інших.

Інтегральний показник оцінки середовища розвитку малих підприємств за видами економічної діяльності розраховуємо за допомогою сумування стандартизованих величин (2.11):

$$X_i = \sum_{j=1}^{n} Y_{ij} \quad \text{або} \quad X_i = \sqrt{\sum_{j=1}^{n} (Y_{ij})^2}. \qquad (2.11)$$

Проведений розрахунок на основі матриці даних (дод. Б) та описаної методики інтегрування показників розвитку малих підприємств за видами економічної діяльності у 2010 році як результату використання ними сформованого бізнес-середовища у певних секторах відображено в табл. 2.12 і на рис. 2.11.

Динаміка розвитку малих підприємств визначається ринковою кон'юнктурою та чинниками формування вітчизняного бізнес-середовища в різних секторах економічної діяльності, серед яких: рівень адміністративних, економічних і організаційних бар'єрів для розвитку підприємництва; податкове навантаження; структурні особливості економіки і ключові характеристики галузевих ринків; недосконаліть конкуренції на окремих галузевих ринках, монополізм, обмежений доступ до послуг природних монополій; доступ до ресурсів (у тому числі фінансових); рівень корупції, рейдерства, поширення практики неформальних відносин тощо.

Оцінка безпосереднього впливу окремих чинників і внеску в розвиток підприємництва власне державної політики щодо створення сприятливого бізнес-середовища є утрудненою у зв'язку з відсутністю відповідних статистичних даних. Складність завдання полягає й у тому, що, з одного боку, державна політика підтримки спрямована і на забезпечення переваг (вигод) суб'єктам малого підприємництва, і на заходи щодо удосконалювання інституційного середовища загалом, а з іншого – на характеристики бізнес-середовища малого підприємництва в різних галузях впливають і заходи державної економічної політики (промислової, конкурентної тощо) загалом, а також ринкова кон'юнктура та об'єктивні внутріорганізаційні (мікроекономічні) чинники підприємницької поведінки. У цій ситуації оцінка динаміки розвитку малого підприємництва на основі обраних показників (див. табл. 2.11) розкриває нам результати використання сформованого в Україні бізнес-середовища, тобто як інституційних чинників (у тому числі

рівня адміністративних бар'єрів, поширення корупції, стану конкуренції тощо), так і вигоди (переваги), одержані малим бізнесом у результаті запровадження державної політики підтримки.

Таблиця 2.12

Інтегральні індекси розвитку малих підприємств
за видами економічної діяльності

Вид економічної діяльності	**Інтегральний показник якості розвитку малих підприємств**	**Інтегральний показник ефективності використання ресурсів**	**Інтегральний показник характеру бізнес-середовища**	**Інтегральний показник соціальної ефективності малих підприємств**	**Інтегральний показник розвитку малих підприємств (використання бізнес-середовища)**
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	0,44	0,41	0,44	0,29	0,39
Промисловість	0,51	0,90	0,48	0,48	0,59
Будівництво	0,31	1,05	0,25	0,17	0,44
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів і предметів особистого вжитку	0,20	0,94	0,37	0,31	0,46
Діяльність готелів і ресторанів	0,50	1,59	0,40	0,17	0,67
Діяльність транспорту та зв'язку	0,48	0,90	0,57	0,53	0,62
Фінансова діяльність	0,28	0,15	0,38	0,30	0,28
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	0,19	1,24	0,35	0,21	0,50
Освіта	0,59	0,59	0,30	0,13	0,40
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	0,57	1,35	0,45	0,25	0,65
Надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту	0,54	1,62	0,37	0,28	0,70
Україна	0,37	0,95	0,48	0,42	0,55

Проведений аналіз показав (див. рис. 2.11), що найвища якість розвитку, яка зумовлена існуванням певного секторального бізнес-середовища, є характерною для малих підприємств, які займаються операціями з нерухомим майном, орендою, інжинірингом і наданням

послуг підприємцям (індекс – 0,19), торгівлею, ремонтом автомобілів, побутових виробів і предметів особистого вжитку (0,2) та будівництвом (0,31). Натомість ефективність використання ресурсів найвища серед малих підприємств, які працюють у сфері фінансової діяльності (0,15) та сільського господарства, мисливства і лісового господарства (0,41).

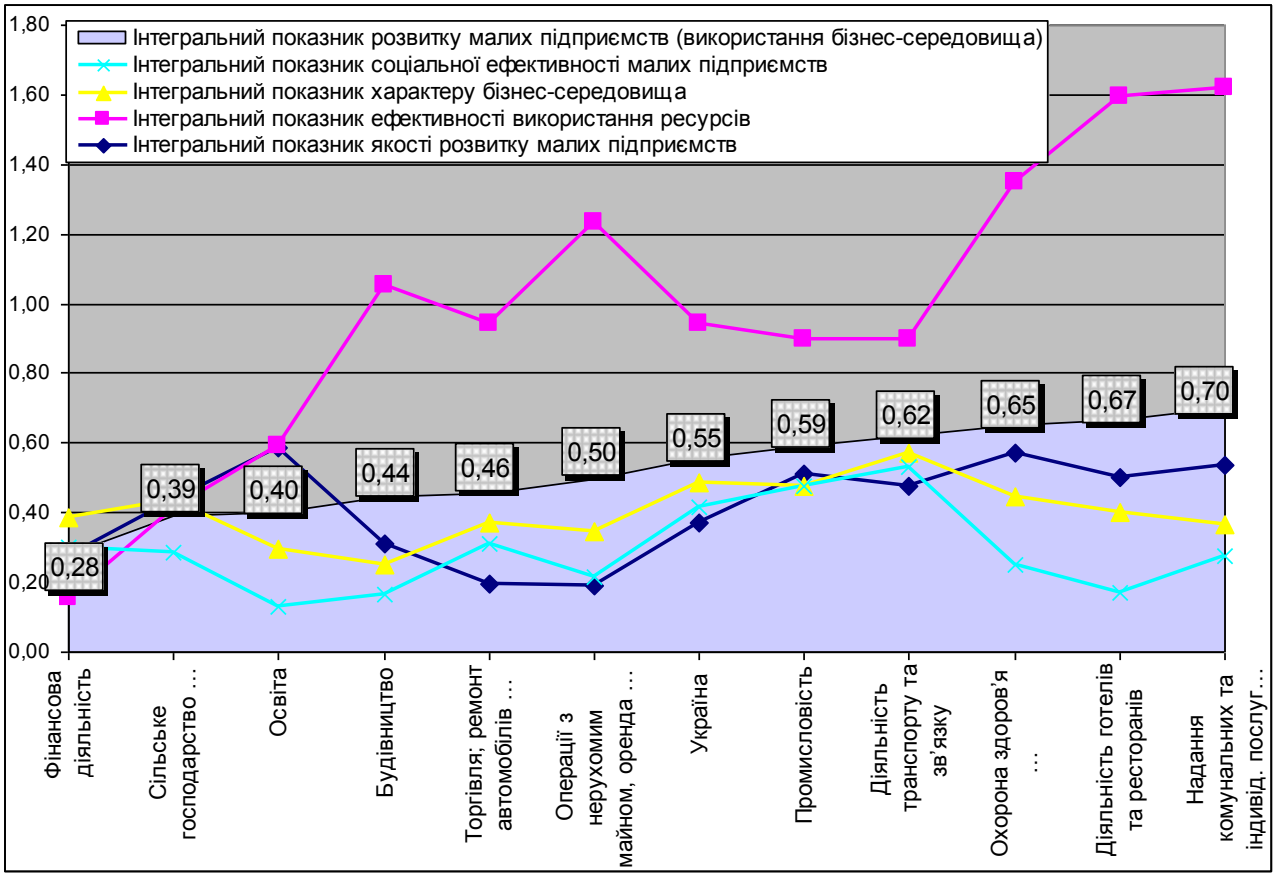

Рис. 2.11. Інтегральні індекси розвитку малих підприємств у розрізі видів економічної діяльності у 2010 році

За характером бізнес-середовища, який оцінюємо сприятливістю умов для забезпечення прибуткової діяльності суб'єктів малого підприємництва, їх активної фінансової підтримки, подоланням адміністративних бар'єрів, показниками "народжуваності" та "смертності" підприємств, найгірша ситуація щодо діяльності малих підприємств транспорту і зв'язку (0,57), промисловості (0,48) та сфери охорони здоров'я і надання соціальної допомоги (0,45). Інтегральний показник соціальної ефективності малих підприємств засвідчив, що найбільш соціально сприятливим було бізнес-середовище у сфері освіти (0,13), будівництва (0,17), діяльності готелів і ресторанів (0,17),

операцій з нерухомим майном, орендою, інжинірингом і надання послуг підприємцям (0,21).

Інтегральний показник розвитку малих підприємств за видами економічної діяльності у 2010 році (див. рис. 2.11) показав, що найбільш сприятливим сформувалося бізнес-середовище для діяльності підприємств у фінансовій сфері, сільському господарстві, освіті, будівництві й торгівлі.

Отже, характер діяльності суб'єктів малого підприємництва в розрізі видів економічної діяльності є важливим індикатором сформованого секторального бізнес-середовища, проведена оцінка якого повинна бути врахована для: удосконалення структурної політики, зокрема обґрунтування галузевих пріоритетів фінансово-інституційної підтримки малого підприємництва та забезпечення його конкурентоспроможності; стимулювання процесів реструктуризації та реформування підприємств, підвищення їх ефективності; усунення структурних деформацій та диспропорцій, враховуючи структурні особливості економіки (консервація неефективної структури виробництва, нераціональне використанням сировинно-ресурсної бази та виробничих потужностей) та ключові характеристики галузевих товарних і фінансових ринків (недосконаліть конкуренції на окремих галузевих ринках, монополізація окремих стратегічно важливих або соціально значущих галузей економіки, доступу до ресурсів тощо).

2.4. Економетричне моделювання вітчизняного бізнес-середовища в умовах інституційних трансформацій

Економетрична оцінка бізнес-середовища є складною та багатогранною, адже формування умов для розвитку підприємницької діяльності залежить від багатьох чинників інституційного, економічного та соціального характеру.

Перед нами стояло завдання побудови моделей, які б дали змогу впливати на підвищення ефективності вітчизняного бізнес-середовища на основі визначення (оцінки) чинників його формування, а також прогнозувати ефект від тих чи інших заходів, спрямованих на покращання середовища для розвитку підприємництва.

В основі економетричного моделювання бізнес-середовища лежать економічні гіпотези, які охоплюють множину причинно-наслідкових зв'язків між залежними і незалежними змінними деревоподібної структури, тобто якісно оцінюють залежність між основними характеристиками бізнес-середовища країни – діловою активністю (інвестиційною, інноваційною, торговельно-виробничою, фінансовою тощо) та ефективністю бізнесу й чинниками, які на них впливають.

Гіпотеза один: вітчизняне бізнес-середовище оцінюється результативністю використання його сприятливості – діловою активністю та ефективністю підприємництва, які є критеріями реалізації виробничого, споживчого, інвестиційно-інноваційного, фінансового, інфраструктурного, комунікаційного та людського потенціалів формування бізнес-середовища.

Гіпотеза два: ділова активність складається з інвестиційної, інноваційної, торговельно-виробничої, фінансової тощо активності.

Гіпотеза три: інвестиційна активність, яка оцінюється обсягами інвестицій в основний капітал (результуюча $У_1$), темпами їх зростання ($У_2$), щорічним приростом прямих іноземних інвестицій ($У_3$), залежить від обсягів інноваційних витрат, експорту товарів, укладених угод на біржах, фінансування технологічних інновацій за рахунок власних коштів підприємств, інвестування за рахунок кредитів банків та інших позик, отриманого прибутку від звичайної діяльності до оподаткування підприємств; офіційного курсу національної грошової одиниці до долара; темпів зростання обсягів роздрібного товарообороту, промислової продукції та реалізованих послуг; показників зайнятості.

Гіпотеза чотири: інноваційна активність, яка оцінюється обсягами інноваційних витрат (результуюча $У_4$) та фінансування технологічних інновацій за рахунок власних коштів підприємств й організацій ($У_5$), залежить від стану платіжного балансу, розвитку громадянського суспільства, активізації експорту послуг і прямих іноземних інвестицій, розвитку інфраструктури, рівня безробіття населення, забезпеченості підприємств оборотними коштами, фінансової активності банків та рівня економічної злочинності.

Гіпотеза п'ять: торговельно-виробнича активність, яка оцінюється обсягами (результуюча $У_6$) й темпами зростання

роздрібного товарообороту підприємств ($У_7$), обсягами реалізованої промислової продукції ($У_8$) та реалізованих послуг ($У_9$), індексами промислової продукції ($У_{10}$) та реалізованих послуг ($У_{11}$), залежить від рівня інвестування за рахунок власних коштів підприємств та організацій; приросту прямих іноземних інвестицій в Україну та фінансування технологічних інновацій за рахунок іноземних інвесторів; рівня й темпів зростання доходів населення; рентабельності й темпів приросту прибутку підприємств; розвитку біржової та банківської діяльності; розвитку громадянського суспільства; рівня злочинності у сфері господарської діяльності; рівня релігійності; розвитку інфраструктури; відкритості економіки та стану платіжного балансу; грошово-кредитної, депозитної та боргової політики в країні.

Гіпотеза шість: фінансова активність, яка оцінюється обсягами портфельних іноземних інвестицій (результуюча $У_{12}$) та укладених угод на біржах ($У_{13}$), залежить від розвитку реального сектору економіки, підвищення інвестиційного потенціалу за рахунок активного залучення кредитних ресурсів, інтенсивності використання та фінансування наукових досліджень і розробок, здійснення інноваційних витрат, в тому числі і за рахунок іноземних інвесторів, заощадливості населення та фінансової інфраструктури.

Гіпотеза сім: ефективність підприємництва, яка оцінюється рентабельністю операційної діяльності підприємств (результуюча $У_{14}$) та часткою збиткових підприємств ($У_{15}$), залежить від відсоткової політики банків у кредитуванні реального сектору, освоєння виробництва нових видів техніки, рівня реалізації інноваційної продукції, темпів зростання найманих працівників на підприємствах, боргової політики, розвитку ринкової й транспортної інфраструктури, інституційної підтримки підприємництва.

Складові оцінки бізнес-середовища країни за 2000-2010 роки показано на рис. 2.12.

Зазначені гіпотези слугували основою побудови ряду регресійно-економетричних моделей (2.12)-(2.26) на основі вихідних даних для аналізу, які наведено в дод. В. Проведена за рядом статистичних характеристик перевірка адекватності моделей підтвердила, що вони є якісно прийнятними і не потребують додаткового уточнення. Зокрема, коефіцієнти детермінації (R^2)

вказують на адекватність відображення виражених тенденцій досліджуваних процесів, високу залежність між обраними чинниками і результуючими ознаками бізнес-середовища. Перевірка гіпотези про збіг рівнянь регресії для окремих спостережень за допомогою *F*-статистики Фішера довела невипадковість цього результату ($F_{кр.}$ у рівняннях регресії < $F_{сп.}$). Статистики Дарбина-Уотсона *DW* вказали на правомірність опису досліджуваних процесів за допомогою лінійних зв'язків.

Рис. 2.12. Структурно-логічна схема алгоритму оцінки бізнес-середовища країни

Інвестиційна активність

$$Y_1 = -17910 + 14{,}968x_1 + 0{,}865x_2 + 0{,}159x_3; \quad (2.12)$$
$$R^2 = 0{,}990,$$

де Y_1 – обсяг інвестицій в основний капітал, млн грн;

x_1 – загальна сума інноваційних витрат, млн грн;

x_2 – експорт товарів, млн дол. США;

x_3 – обсяг укладених угод на біржах, млн грн.

Зростання загального обсягу інноваційних витрат на 1 млн грн зумовлює збільшення обсягів інвестицій в основний капітал на 14,968 млн грн; збільшення експорту товарів на 1 млн дол. США сприяє зростанню капіталовкладень на 865 тис. грн; а приріст укладених угод на біржах на 1 млн грн забезпечує зростання обсягу інвестицій в основний капітал на 159 тис. грн. Аналіз показав, що експортна активність вітчизняних підприємств, їх ділова інтеграція у світові ринки товарів і послуг є вагомим потенціалом інвестиційної діяльності в економіці країни. Інноваційні витрати підприємств за рахунок їх високої ефективності в майбутньому супроводжуються інвестиційною активністю вітчизняних підприємств. У свою чергу активна біржова діяльність суб'єктів підприємництва зумовлює позитивні результати у вигляді підвищення та реалізації їх інвестиційного потенціалу.

$$Y_2 = -20 + 0{,}271x_4 + 1{,}128x_5 + 0{,}115x_6 - 5{,}821x_7; \quad (2.13)$$
$$R^2 = 0{,}921,$$

де Y_2 – індекс інвестицій в основний капітал, %;

x_4 – індекс обсягів роздрібного товарообороту підприємств (у порівнянних цінах), до попереднього року, %;

x_5 – індекс промислової продукції, до попереднього року, %;

x_6 – індекс обсягу реалізованих послуг, до попереднього року, %;

x_7 – середній офіційний курс національної грошової одиниці до долара США, грн.

Прискорення темпів зростання обсягів роздрібного товарообороту підприємств на 1 % зумовлює підвищення індексу інвестицій в основний капітал на 0,271%; підвищення індексу

промислової продукції на 1% призводить до приросту капіталовкладень на 1,128%; прискорення темпів зростання реалізації послуг на 1 % зумовлює підвищення індексу інвестицій в основний капітал на 0,115%; зростання офіційного курсу національної грошової одиниці щодо долара США на 1 грн зумовить спад капіталовкладень на 5,821%. Тобто активізація економічних процесів в країні, яка характеризується темпами розвитку промисловості, сфери торгівлі та послуг виступає основою формування інвестиційного потенціалу в економіці, реалізація якого є сигналом макроекономічної стабільності вітчизняного ринку.

$$У_3 = -87731 + 0{,}468x_8 + 0{,}011x_9 + 4{,}338x_{10} + 0{,}032x_{11}; \qquad (2.14)$$
$$R^2 = 0{,}953,$$

де $У_4$ – приріст прямих іноземних інвестицій в Україну, млн дол. США;

x_8 – фінансування технологічних інновацій за рахунок власних коштів підприємств та організацій, млн грн;

x_9 – прибуток від звичайної діяльності до оподаткування підприємств, млн грн;

x_{10} – кількість зайнятих (у віці 15-70 років), тис. осіб;

x_{11} – обсяг інвестицій в основний капітал за рахунок кредитів банків та інших позик, млн грн.

Збільшення обсягів фінансування технологічних інновацій за рахунок власних коштів підприємств та організацій на 1 млн грн зумовлює приріст прямих іноземних інвестицій в Україну на 0,468 млн дол. США – активізація інноваційних процесів за участю вітчизняних підприємств та організацій виступає сигналом і для ділової активності іноземних інвесторів. Зростання прибутку від звичайної діяльності до оподаткування вітчизняних підприємств на 1 млн грн забезпечує приріст прямих іноземних інвестицій на 11 тис. дол. США – можливості прибуткової діяльності на теренах країни є визначальним чинником інвестиційної активності і для іноземних інвесторів. Підвищення зайнятості на 1 тис. осіб призводить до збільшення прямих іноземних інвестицій на 4,338 млн дол. США – зайнятість є умовою зростання доходів населення, які підтримують його купівельну спроможність, а отже, формується

ефективний попит як вагомий чинник активізації залучення іноземних капіталів. Збільшення обсягів інвестицій в основний капітал за рахунок кредитів банків та інших позик на 1 млн грн зумовлює приріст прямих іноземних інвестицій в Україну на 32 тис. дол. США – фінансово-кредитна активність на вітчизняному інвестиційному ринку є запорукою його привабливості для прямих іноземних інвестицій.

Інноваційна активність

$$У_4 = 2558 + 0{,}443x_{12} + 0{,}002x_{13} + 0{,}221x_{14} - 0{,}968x_{15}; \qquad (2.15)$$
$$R^2 = 0{,}953,$$

де $У_4$ – загальна сума інноваційних витрат, млн грн;

x_{12} – приріст прямих іноземних інвестицій в Україну, млн дол. США;

x_{13} – оборотні кошти підприємств, млн грн;

x_{14} – експорт послуг, млн дол. США;

x_{15} – кількість безробітних (у віці 15-70 років), тис. осіб.

Приріст прямих іноземних інвестицій в Україну на 1 млн дол. США зумовлює збільшення інноваційних витрат на 443 тис. грн; збільшення обсягу оборотних коштів підприємств на 1 млн грн забезпечує зростання інноваційних витрат лише на 2 тис. грн; приріст експорту послуг на 1 млн дол. США посприяв збільшенню інноваційних витрат на 221 тис. грн; збільшення безробітних на 1 тис. осіб зумовлює зниження інноваційних витрат на 968 тис. грн. Аналіз показав, що залучення прямих іноземних інвестицій в Україну виступає вагомим каталізатором інноваційної активності, а експортна інтеграція вітчизняних підприємств у світові ринки послуг є вагомим потенціалом їх інноваційної діяльності. Натомість підвищення рівня безробіття зумовлює зниження купівельної спроможності населення, а тому втрачається інтерес реалізації вартісних інноваційних проектів або вони тимчасово заміщуються вирішенням соціальних питань.

$$У_5 = -13275 + 0{,}295x_{16} + 9{,}203x_{17} + 5{,}018x_{18}; \qquad (2.16)$$
$$R^2 = 0{,}939,$$

де $У_5$ – фінансування технологічних інновацій за рахунок власних коштів підприємств та організацій, млн грн;

x_{16} – кількість громадських організацій;

x_{17} – перевезення вантажів, млн т;

x_{18} – зобов'язання банків за коштами, залученими на рахунки суб'єктів господарювання та фізичних осіб, млн грн.

Збільшення кількості громадських організацій на одиницю зумовлює приріст обсягів фінансування технологічних інновацій за рахунок власних коштів підприємств та організацій на 295 тис. грн, тобто розвиток громадянського суспільства виступає сигналом стабільності суспільно-політичних процесів у країні, а отже, сприяє інноваційній активності вітчизняних підприємств. Збільшення обсягів вантажних перевезень на 1 млн т забезпечує приріст фінансування технологічних інновацій за рахунок власних коштів підприємств та організацій на 9,203 млн грн, адже забезпеченість інфраструктурою для вантажних перевезень є визначальним чинником активізації інноваційного фінансування. Підвищення зобов'язань банків за коштами, залученими на рахунки суб'єктів господарювання та фізичних осіб, на 1 млн грн призводить до збільшення фінансування технологічних інновацій за рахунок власних коштів підприємств та організацій на 5,018 млн грн – депозитна активність банків на вітчизняному ринку є ознакою фінансової стабільності в країні та зростання інвестиційного потенціалу вітчизняних підприємств та банківського сектору для фінансування технологічних інновацій.

Торговельно-виробнича активність

$$Y_6 = 25873 + 2{,}695x_{19} + 0{,}171x_{20} + 0{,}085x_{21} + 11{,}682x_{22} - 972{,}645x_{23}; \quad (2.17)$$
$$R^2 = 0{,}997,$$

де Y_6 – обсяг роздрібного товарообороту підприємств, млн грн;

x_{19} – приріст прямих іноземних інвестицій в Україну, млн дол. США;

x_{20} – доходи населення, млн грн;

x_{21} – обсяг кредитів, наданих банками, млн грн;

x_{22} – кількість бірж;

x_{23} – частка молоді, засудженої за злочини у сфері господарської діяльності, до загальної кількості засуджених, %.

Приріст залучення прямих іноземних інвестицій в Україну на 1 млн дол. США зумовлює збільшення обсягів роздрібного

товарообороту підприємств на 2,695 млн грн, тобто ефективність іноземних капіталовкладень у вітчизняні підприємства супроводжується їх торговельною активністю. Підвищення доходів населення на 1 млн грн сприяє зростанню обсягу роздрібного товарообороту підприємств на 171 тис. грн, адже формується ефективний попит за рахунок підвищення купівельної спроможності населення. Збільшення обсягів банківського кредитування на 1 млн грн забезпечує незначний приріст роздрібного товарообороту – на 85 тис. грн. Збільшення на одиницю кількості бірж сприяє росту роздрібного товарообороту підприємств на 11,682 млн грн, адже за рахунок фондових бірж для підприємств відкриваються доступ до позичкового небанківського капіталу та можливості розміщення цінних паперів, а виступаючи певним економічним барометром ділової активності, фондові біржі стимулюють також і торговельну активність. Підвищення частки молоді, засудженої за злочини у сфері господарської діяльності, на 1 % призводить до зменшення роздрібного товарообороту підприємств на 972,6 млн грн, тобто економічна злочинність у вітчизняному бізнес-середовищі є найбільш дестимулюючим чинником ділової активності, зокрема торговельної.

$$Y_7 = 53{,}35 + 3{,}219x_{24} + 0{,}026x_{25} + 0{,}428x_{26} - 2{,}489x_{27} + 0{,}044x_{28}; \quad (2.18)$$
$$R^2 = 0{,}944,$$

де Y_7 – темпи зростання обсягів роздрібного товарообороту підприємств, до попереднього року, %;

x_{24} – рентабельність операційної діяльності промислових підприємств, %;

x_{25} – темпи зростання прибутку від звичайної діяльності до оподаткування підприємств, до попереднього року, %;

x_{26} – темпи зростання реальної заробітної плати, до попереднього року, %;

x_{27} – відсоткові ставки банків за депозитами у національній валюті, %;

x_{28} – вантажооборот, млрд т-км.

Підвищення рентабельності операційної діяльності промислових підприємств на 1% зумовлює прискорення темпів зростання обсягів роздрібного товарообороту на 3,22%, а прискорення темпів зростання прибутку від звичайної діяльності до оподаткування підприємств на

1% призводить до приросту їх роздрібного товарообороту на 0,03%. Тобто зростаюча динаміка рентабельності та прибутковості вітчизняних підприємств у країні виступає основою їх торговельної активності на ринку. Приріст реальної заробітної плати на 1 % зумовлює прискорення темпів зростання обсягів роздрібного товарообороту на 0,43%, що, зрозуміло, пояснюється зростанням платоспроможного попиту, тобто потенційних можливостей населення оплатити певні товари й послуги. Натомість підняття відсоткових ставок банків за депозитами у національній валюті на 1 в.п. призводить до сповільнення темпів зростання роздрібного товарообороту підприємств на 2,49% – це підтверджує схильність населення до заощаджень за умови створення вигідних депозитних пропозицій, а отже, відбувається зниження витрат на купівлю товарів і послуг. Підвищення вантажообороту на 1 млрд т-км зумовлює прискорення темпів зростання роздрібного товарообороту підприємств на 0,04%, адже інфраструктурний потенціал вантажних перевезень є визначальним чинником торговельної активності.

$$Y_8 = -2004{,}5 - 6{,}461x_{29} + 5{,}370x_{30} + 56{,}318x_{31} - 99{,}725x_{32}; \qquad (2.19)$$
$$R^2 = 0{,}940,$$

де Y_8 – обсяг реалізованої промислової продукції (робіт, послуг), млрд грн;

x_{29} – платіжний баланс (сальдо поточного рахунку), млрд дол. США;

x_{30} – кількість банків;

x_{31} – кількість релігійних організацій, тис. од.;

x_{32} – кількість зареєстрованих злочинів-вимагання, тис.

Погіршення платіжного балансу України на 1 млрд дол. США зумовлює зниження обсягів реалізації промислової продукції (робіт, послуг) на 6,461 млрд грн.

Збільшення дефіциту платіжного балансу в Україні негативно вплинуло на торговельно-виробничу активність, зокрема за рахунок:

– погіршення стану зовнішньої торгівлі товарами (негативне сальдо поточного рахунку в Україні спостерігається впродовж 2006-2011 років) в результаті зниження конкурентоспроможності вітчизняних товарів на внутрішньому і зовнішньому ринках (зростання виробничих витрат та зниження рівня якості експортної чи

імпортозамінної продукції), низької частки виробництва продукції, яка користується попитом на світовому ринку, а також зниження попиту та цін на українську продукцію в результаті фінансово-економічної нестабільності на міжнародних і внутрішньому ринках;

– інфляційних процесів в країні, які зумовлюють скорочення припливу валютних ресурсів нерезидентами та відтік готівкової валюти за межі банківської системи (істотне збільшення валюти на руках у населення), яка позбавляється кредитних ресурсів для виробництва; а в умовах нестабільності світових фінансових ринків нерезиденти почали виводити депозити з України і вимагати повернень раніше виданих торгових кредитів та безготівкової валюти;

– зростання державного боргу, а отже, витрат держави на його сплату та обслуговування;

– загострення політичної ситуації та соціального напруження в країні зумовлює посилення її закритості, інвестиційних і фінансових ризиків, а тому скорочуються валютні надходження, що провокує зниження ділової, зокрема виробничої, активності.

Збільшення на одиницю кількості банків сприяє приросту обсягів реалізації промислової продукції на 5,370 млрд грн, адже за рахунок банків для підприємств відкривається доступ до позичкового капіталу, а розвиток банківської інфраструктури, виступаючи економічним барометром фінансової стабільності в країні, стимулює також виробничу активність.

Збільшення кількості релігійних організацій на одиницю зумовлює зростання обсягів реалізації промислової продукції (робіт, послуг) на 56,318 млн грн, адже потреба в релігійних організаціях є результатом підвищення рівня релігійності та духовності суспільства, які у свою чергу є чинниками подолання інституційних деформацій вітчизняного бізнес-середовища, побудови економічних взаємовідносин на високій культурній та морально-етичній основі, а в кінцевому підсумку – підвищення ділової активності, зокрема виробничої. Водночас девіантні прояви у вітчизняному бізнес-середовищі, які пов’язані з економічною злочинністю, негативно впливають на активізацію промислової діяльності, адже збільшення кількості зареєстрованих злочинів-вимагання на 1 тис. призводить до зменшення обсягів реалізації промислової продукції (робіт, послуг) на 99,725 млрд грн.

$$Y_9 = -15618 + 12{,}297x_{33} + 1{,}344x_{34} + 48{,}370x_{35}; \quad (2.20)$$
$$R^2 = 0{,}991,$$

де Y_9 – обсяг реалізованих послуг, млн грн;

x_{33} – кількість громадських організацій, од.;

x_{34} – інвестиції в основний капітал за рахунок власних коштів підприємств та організацій, млн грн;

x_{35} – фінансування технологічних інновацій за рахунок іноземних інвесторів, млн грн.

Збільшення кількості громадських організацій на одиницю зумовлює приріст обсягів реалізації послуг на 12,297 млн грн, тобто розвиток громадянського суспільства, який супроводжується поширенням демократичного врядування, просуванням інституційних реформ, відкритістю суспільно-політичних і економічних процесів, сигналізує про покращання інституційної якості економічної системи, а тому сприяє активності вітчизняних підприємств у наданні послуг. Зростання обсягів інвестиції в основний капітал за рахунок власних коштів підприємств та організацій на 1 млн грн забезпечує збільшення обсягів реалізації послуг на 1,344 млн грн – це засвідчує ефективність капіталовкладень у сферу послуг. Збільшення фінансування технологічних інновацій за рахунок іноземних інвесторів на 1 млн грн призводить до приросту обсягів реалізації послуг на 48,37 млн грн, тобто активна участь іноземних інвесторів у фінансуванні технологічних інновацій в Україні слугувала стимулом розвитку сфери послуг.

$$Y_{10} = -27{,}234 + 1{,}296x_{36} - 0{,}109x_{37} - 0{,}03x_{38} + 0{,}222x_{39}; \quad (2.21)$$
$$R^2 = 0{,}956,$$

де Y_{10} – індекс промислової продукції, до попереднього року, %;

x_{36} – реальний валовий внутрішній продукт, до попереднього року, %;

x_{37} – збиток від звичайної діяльності до оподаткування малих підприємств, млрд грн;

x_{38} – грошова маса М2, млрд грн;

x_{39} – обсяг укладених угод на біржах, млрд грн.

Прискорення темпів зростання реального валового внутрішнього продукту на 1 % зумовлює підвищення індексу промислової продукції на 1,296% – ефективний первинний та

вторинний розподіл валового внутрішнього продукту, в процесі якого формуються доходи держави, підприємств та населення, тобто матеріальні засоби для споживання, розвитку виробництва та нагромадження, що сприяє в перспективі новому витку активності промислового виробництва.

Збільшення загального розміру збитку від звичайної діяльності до оподаткування вітчизняних малих підприємств на 1 млрд грн призводить до сповільнення темпів промислового виробництва на 0,109% – це свідчить, що збиткова діяльність малого бізнесу, який виконує важливу соціальну функцію в країні, в тому числі щодо формування середнього класу, є чинником економічного спаду, зокрема сповільнення темпів промислового виробництва.

Зростання грошової маси на 1 млрд грн зумовлює зниження індексу промислової продукції на 0,03%. Надто експансій на грошово-кредитна політика, за якої відбувається неконтрольоване, вільне зростання пропозиції грошей, спричинює інфляцію, що негативно впливає на зростання економіки, зокрема промислового виробництва. А приріст обсягів укладених угод на біржах на 1 млрд грн забезпечує прискорення темпів промислового виробництва на 0,222% – активна біржова діяльність суб'єктів підприємництва забезпечує позитивну динаміку підвищення та реалізації їх промислового потенціалу.

$$У_{11} = 5{,}424 + 0{,}076x_{40} + 0{,}892x_{41} - 0{,}017x_{42}; \qquad (2.22)$$
$$R^2 = 0{,}749,$$

де $У_{11}$ – індекс обсягу реалізованих послуг, до попереднього року, %;

x_{40} – відкритість економіки (відношення зовнішньоторговельного обороту до ВВП);

x_{41} – темпи зростання реальної заробітної плати, до попереднього року, %;

x_{42} – державний борг, млрд грн.

Підвищення індексу відкритості економіки на 1 в.п. забезпечує збільшення індексу реалізованих послуг на 0,076% – це пояснюється тим, що відкритість вітчизняної економіки, яка супроводжується активізацією зовнішньоекономічних відносин у формі міжнародних потоків капіталу, товарів, послуг, трудових ресурсів, інформації,

технологій та є умовою інтеграції країни в систему світових господарських зв'язків, свідчить про свободу бізнесу на зовнішньоекономічній арені та сприяє інтенсифікації надання послуг вітчизняними підприємствами, в тому числі за рахунок виходу на міжнародний ринок послуг.

Зростання реальної заробітної плати на 1 % зумовлює прискорення темпів реалізації послуг на 0,892% – зростання заробітної плати населення є запорукою підвищення його купівельної спроможності, тобто формується платоспроможний попит як вагомий потенціал реалізації (оплати) послуг вітчизняних підприємств.

Збільшення державного боргу на 1 млрд грн призводить до зниження індексу реалізації послуг на 0,017%.

Зростання державного боргу країни негативно вплинуло на темпи реалізації послуг, зокрема через:

- вилучення з внутрішнього фінансового ринку коштів, які б могли бути використані на розвиток реального сектору економіки, адже відволікання грошових ресурсів обмежує можливості приватного підприємництва;
- скорочення соціальних державних видатків за рахунок відтоку національного капіталу за кордон при обслуговуванні зовнішнього боргу, а отже, і можливостей зростання споживання для населення – зниження його купівельної спроможності;
- зниження господарської активності в результаті підвищення податків як джерела погашення боргу та пов'язаних з ним відсотків;
- підвищення попиту на гроші, а отже, зростання відсоткових ставок – здорожчання кредиту, що пригнічує інвестиції, а в кінцевому підсумку призводить до інфляції та падіння темпів економічного зростання (в тому числі й реалізації послуг).

Фінансова активність

$$Y_{12} = 1152{,}07 + 0{,}759x_{43} + 0{,}041x_{44} + 6{,}224x_{45} + 0{,}038x_{46}; \quad (2.23)$$
$$R^2 = 0{,}962,$$

де Y_{12} – обсяги портфельних іноземних інвестицій, млн дол. США;

x_{43} – оптовий товарооборот, млрд грн;

x_{44} – інвестиції в основний капітал за рахунок кредитів банків та інших позик, млн грн;

x_{45} – загальна сума витрат на дослідження і розробки, млн грн;

x_{46} – депозити домашніх господарств, залучені депозитними корпораціями, млн грн.

Збільшення оптового товарообороту на 1 млрд грн зумовлює зростання обсягів портфельних іноземних інвестицій на 0,759 млн дол. США, тобто розвиток реального сектору стимулює активне долучення іноземних інвесторів до розвитку фінансового сектору. Абсолютний приріст інвестиції в основний капітал за рахунок кредитів банків та інших позик на 1 млн грн забезпечує зростання величини портфельних іноземних інвестицій на 0,041 млн дол. США – розвиток інвестиційного потенціалу за рахунок активного залучення кредитних ресурсів свідчить про стабільність на інвестиційному та фінансовому ринках країни, а тому стимулює інтенсивність портфельних іноземних інвестицій. Підвищення загального обсягу витрат на дослідження і розробки на 1 млн грн призводить до збільшення портфельних іноземних інвестицій на 6,224 млн дол. США – інноваційний вектор розвитку, який залежить від активного використання та фінансування наукових досліджень і розробок, найбільшою мірою виступає сигналом для іноземних інвесторів, стимулюючи їх портфельне, в тому числі й венчурне інвестування. Зростання суми депозитів домашніх господарств, залучених депозитними корпораціями, на 1 млн грн зумовлює приріст портфельних іноземних інвестицій на 0,038 млн дол. США, адже депозитна орієнтованість населення свідчить про стабільність фінансової системи країни, а тому стимулює й активну участь іноземних інвесторів на фондовому ринку країни через вкладення в цінні папери, деривативи та інші фінансові активи вітчизняних підприємств.

$$У_{13} = -47817 + 4{,}76x_{47} + 19{,}2x_{48} + 106{,}53x_{49}; \qquad (2.24)$$
$$R^2 = 0{,}881,$$

де $У_{13}$ – обсяги укладених угод на біржах, млн грн;

x_{47} – загальна сума витрат на придбання машин та обладнання, які пов’язані з впровадженням інновацій, млн грн;

x_{48} – фінансування технологічних інновацій за рахунок іноземних інвесторів, млн грн;

x_{49} – кількість бірж, од.

Збільшення витрат на придбання машин та обладнання, які пов'язані з впровадженням інновацій на 1 млн грн сприяє приросту обсягів укладених угод на біржах на 4,76 млн грн, а збільшення фінансування технологічних інновацій за рахунок іноземних інвесторів на 1 млн грн продукує приріст обсягів укладених угод на біржах на 19,2 млн грн. Тобто інноваційна активність підприємств сприяє їх фінансовій активності у вітчизняному бізнес-середовищі. А збільшення кількості бірж (на одиницю) забезпечує найвагоміший позитивний вплив на розвиток біржової діяльності – приріст обсягів укладених угод із цінними паперами становитиме 106,53 млн грн.

Ефективність підприємництва

$$У_{14} = -66{,}72 - 0{,}158x_{50} + 0{,}275x_{51} + 0{,}005x_{52} + 0{,}014x_{53}; \quad (2.25)$$
$$R^2 = 0{,}725,$$

де $У_{14}$ – рентабельність операційної діяльності підприємств, %;

x_{50} – відсоткова ставка банків за кредитами у національній валюті, %;

x_{51} – темпи зростання найманих працівників на підприємствах, до попереднього року, %;

x_{52} – освоєно виробництво нових видів техніки, найменувань;

x_{53} – кількість ринків із продажу споживчих товарів, одиниць.

Підвищення відсоткових ставок банків за кредитами у національній валюті на 1 в.п. призводить до зниження рентабельності операційної діяльності підприємств на 0,158%, тобто "дорогий" кредитний ресурс зумовлює додаткове вилучення обігових коштів підприємств на сплату відсотків, що у підсумку погіршує показники ефективності їх діяльності. У свою чергу приріст найманих працівників на підприємствах на 1% забезпечує підвищення рентабельності їх операційної діяльності на 0,275%, що частково пояснюється розширенням бізнесу. За рахунок збільшення освоєння виробництва нових видів техніки на одиницю забезпечується підвищення рентабельності на 0,005% – такий незначний вплив пояснюється чималими інвестиційними затратами на освоєння виробництва нових технологій, тому, враховуючи термін їх окупності, ефективність для підприємств буде помітною лише в

довготерміновому періоді. Збільшення кількості ринків з продажу споживчих товарів на одиницю зумовлює підвищення рентабельності операційної діяльності підприємств на 0,014% – зрозуміло, адже за рахунок розвитку ринкової інфраструктури для підприємств відкриваються додаткові можливості для реалізації товарів (робіт, послуг), без якої забезпечення ефективності роботи суб'єктів господарювання у бізнес-середовищі апріорі є неможливим.

$$У_{15} = 53{,}93 - 0{,}272x_{54} + 0{,}013x_{55} - 0{,}033x_{56} - 0{,}029x_{57}; \qquad (2.26)$$
$$R^2 = 0{,}830,$$

де $У_{15}$ – питома вага збиткових підприємств, до загальної кількості, %;

x_{54} – питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової, %;

x_{55} – державний борг, млрд грн;

x_{56} – вантажооборот, млрд т-км;

x_{57} – кількість бізнес-інкубаторів.

Підвищення питомої ваги реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової на 1 % зумовлює зниження частки збиткових підприємств на 0,272, тобто інтенсифікація реалізації високоприбуткової інноваційної продукції сприяє покращанню фінансових результатів діяльності підприємств в країні. Натомість збільшення державного боргу на 1 млрд грн призводить до підвищення питомої ваги збиткових підприємств на 0,013%. Державний борг негативно впливає на показники збитковості підприємств, адже з внутрішнього фінансового ринку вилучаються фінансові ресурси для розвитку підприємництва, які також зменшуються із зниженням купівельної спроможності населення, а зростання відсоткових ставок у зв'язку з підвищенням попиту на гроші зумовлює здорожчання кредиту й погіршення фінансових результатів та інвестиційних можливостей підприємств. Підвищення вантажообороту на 1 млрд т-км зумовлює зниження частки збиткових підприємств на 0,033%, а збільшення кількості бізнес-інкубаторів на одиницю призводить до зниження питомої ваги збиткових підприємств на 0,029%, адже розвиток інфраструктури для вантажних

перевезень та інфраструктури підтримки підприємництва позитивно впливає на ефективність функціонування суб'єктів бізнесу.

Отже, економетричне моделювання вітчизняного бізнес-середовища дає змогу виявити ключові соціально-економічні проблеми та чинники його формування, прогнозувати зміни ділової активності в коротко- та середньотривалому періоді, а також виступає основою розробки системи ефективних заходів щодо покращання бізнес-середовища в країні, в тому числі й через усунення інституційних деформацій та подолання основних девіантних ознак його формування, вдосконалення політики активізації підприємницького потенціалу країни загалом.

2.5. Обґрунтування інституційних параметрів бізнес-середовища України на основі нечіткої логіки

Соціально-економічні процеси, які відбуваються в будь-якому середовищі за своєю природою є нечіткими. Результативні характеристики формування та розвитку бізнес-середовища залежать від численних чинників, кожен з яких має різний рівень і вектор впливу. Ефективність моделювання бізнес-середовища ґрунтується на якості систематизації інформації та залежить від способу її обробки. Формальні моделі сьогодні будуються здебільшого на певних обмеженнях, зокрема, макроекономічні моделі – на припущеннях про важливість тих чи інших параметрів тієї чи іншої соціально-економічної системи.

Одним із способів аналізу бізнес-середовища як нечіткої множини є застосування методології нечіткої логіки. Теорія нечітких множин[143] дає змогу сприяти розширенню підходів моделювання складних соціально-економічних систем, зокрема до певної міри формалізувати процеси, які за своєю природою є невизначеними (нечіткими) та описати алгоритм діагностики бізнес-середовища і

[143] Кофман А. Введение в теорию нечетких множеств : монография / А. Кофман ; пер. с франц. – М. : Радно и связь. – 1982. – 432 с.; Сявавко М.С. Математичне моделювання за умов невизначеності / М. С. Сявавко, О. М. Рибицька. – Львів : Українські технології, 2000. – 320 с.; Заде Л. А. Понятие лингвистической переменной и его применение к принятию приближенных решений / Лотфи Аскер Заде. – М. : Мир, 1976. – 167 с.

оцінити його стан на підставі моделювання нечітких множин вихідних (факторних) даних.

Детальніше зупинимось на базових поняттях теорії нечітких множин, які використовуються у цій роботі.

В класичній (чіткій) теорії множин будь-який елемент належить або не належить множині, а в теорії нечітких множин вводиться поняття міри належності елемента, яка набуває значень від 0 до 1. Тобто вводиться функція належності $\mu(x)$, яка для чіткої множини може приймати тільки два значення (0 і 1), а для нечіткої множини – будь-яке значення із проміжку [0;1].

У формалізованому вигляді нечітку множину $\tilde{E}$ визначають так:

$$\tilde{E} = \{(x, \mu_{\tilde{E}}(x)) \mid x \in X, \mu_{\tilde{E}}(x) : X \to [0;1]\}, \qquad (2.27)$$

де X – деяка універсальна множина, $\mu_{\tilde{E}}(x)$ – функція належності множини $\tilde{E}$.

Функція належності визначає суб'єктивну міру впевненості експерта про те, що задане конкретне значення базової шкали відповідає нечіткій множині. Ця функція може бути дискретною чи неперервною. Серед нечітких множин з неперервними функціями належності найбільш поширеними в практичному використанні є нечіткі числа. Наприклад трикутною формою нечіткого числа $\tilde{x}$ називають таку трійку чисел (a, b, c), в якій значення в точці x обчислюється за формулою:

$$\mu(x) = \begin{cases} 0, & x \le a \\ \dfrac{x-a}{b-a}, & a \le x \le b \\ \dfrac{c-x}{c-b}, & b \le x \le c \\ 0, & c \le x \end{cases}. \qquad (2.28)$$

Графік функції належності трикутної форми, заданої формулою (2.28), зображено на рис. 2.13.

Носієм нечіткого числа $\tilde{x}$ є інтервал [a, c], який умовно називають песимістичною оцінкою параметра *x*, а ядром – число *b* – оптимістичною оцінкою цього параметра. При (b – a) = (c – b) маємо симетричну трикутну функцію належності, яка однозначно задається двома параметрами з трійки (a, b, c).

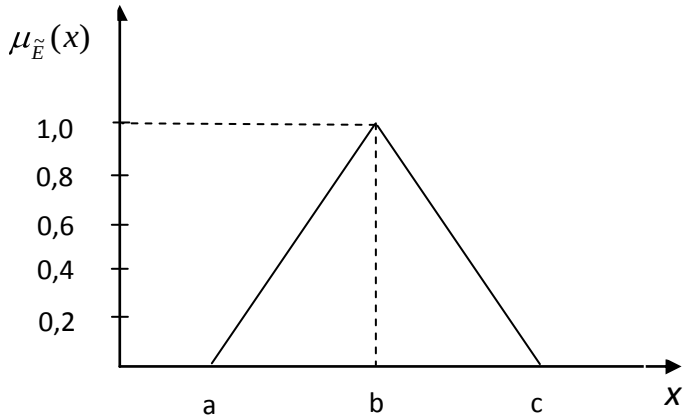

Рис. 2.13. Графік функції належності трикутної форми

Аналогічно як і для класичних множин $X = \{x\}$; $Y = \{y\}$, в теорії нечітких множин можна ввести поняття відображення множини $\tilde{E}$ у множину $\tilde{G}$, яка визначається такою функцією належності:

$$\mu_{\tilde{G}}(y) = \sup_{x \in X} \min \left[\mu_{\tilde{E}}(x), \mu_f(x, y) \right], \qquad (2.29)$$

де $f: \tilde{E} \to \tilde{G}$.

Прийняття рішення щодо функції належності нечітких підмножин, що описують процеси формування бізнес-середовища в умовах невизначеності, здійснюються у певний момент часу на основі обраних експертним методом чинників.

Якість процесу формування бізнес-середовища ми пропонуємо оцінювати рядом результуючих показників, основними з яких є: сприятливість, ефективність та безпека бізнес-середовища. Тобто, вхідними змінними моделей будуть враховані чинники впливу на бізнес-середовище, а вихідними – показники якості його формування та розвитку.

Методологія діагностики ґрунтується на таких теоретичних положеннях. По-перше, припускається, що бізнес-середовище може набути стану, який належить до скінченої множини $\tilde{E}$ (дія зовнішніх та внутрішніх чинників змінюється, однак відсутність можливості повної оцінки їх впливу зумовлює необхідність обмеження цієї множини). По-друге, опис та оцінка якості формування (реального стану) бізнес-середовища базується на аналізі множини $\tilde{E}$ або

підмножин $\tilde{E}_1$, $\tilde{E}_2$, $\tilde{E}_3$ тощо. По-третє, в процесі діагностики використовуються аналітичні думки фахівців (експертів) і залучаються програмно-технічні засоби діагностування.

Зокрема для розробки нечітких моделей прийняття рішень нами використана система MATLAB, у якій за допомогою FIS-редактора пакета нечіткої логіки Fuzzy Logic Toolbox для зображення нечітких чисел найчастіше використовують функції належності трикутної чи трапецієподібної форми, а характеристикою нечітких множин виступає функція належності (Membership Function). А нечітка матриця знань визначає системи логічних правил:

ЯКЩО <входи>, ТО <виходи>.

Для аналізу реального стану бізнес-середовища необхідним є процес підготовки такої інформації: значень параметрів, допустимих інтервалів їх змін, статистичних законів розподілу для окремих величин, лінгвістичних критеріїв та обмежень, отриманих експертним методом та ін.

На початковому етапі побудови нечіткої множини введемо наступні позначення: значення чинників, які впливають на бізнес-середовище – x_m, $m = \overline{1;M}$, де M – загальна кількість чинників впливу на середовище; $\tilde{E}$ – множина, яка описує рівень бізнес-середовища.

Бізнес-середовище характеризується множиною M показників:

$$X = \{x_1, x_2, ..., x_m\}. \qquad (2.30)$$

У нашому дослідженні припускаємо, що множина $\tilde{E}$ достатня для достовірного аналізу бізнес-середовища. При цьому, для кожної складової $X = \{x_1, x_2, ..., x_m\}$, де $m = \overline{1;15}$, визначаємо множину показників кожної групи – $X_{ik} = \{x_1, x_2, ..., x_{N_{ik}}\}$, де N_{ik} – їх кількість. При цьому:

$$\forall i = \overline{1;5} \quad X_i \subset X; \quad \forall k = \overline{1;K} \quad X_{ik} \subset X_i; \quad \forall i = \overline{1;5} \quad X_{ik} \subset X. \qquad (2.31)$$

Існування у багаторівневій ієрархічній системі управління, якою є бізнес-середовище, одночасно різних видів невизначеностей вимагає, згідно теорії нечітких множин, використання для прийняття рішень лінгвістичних критеріїв, значення яких називають лінгвістичними термами.

Входи та виходи нечіткої моделі задаються як лінгвістичні змінні у відповідності сформованим терм-множинам: для вхідних змінних x_i, використовується терм-множина $\tilde{E}$, яка складається з п'ятьох якісних термів: {Високий (A), Вище середнього (B), Середній (C), Нижче середнього (D), Низький (H)}. Формалізація термів здійснюється за допомогою функції належності. Вибір такого типу функції належності обумовлено її достатньою гнучкістю та простотою у застосуванні і задається лише двома параметрами, що дозволяє зменшити розмірність задачі оптимізації.

Для опису вхідних $x_1, x_2, x_3, \ldots, x_m$ та вихідних y_1, y_2, y_3 змінних будемо використовувати лінгвістичну оцінку відповідно до термів, що представлені в табл. 2.13 – вхідні змінні та табл. 2.14 – вихідні змінні.

Таблиця 2.13

Вхідні координати та лінгвістичні змінні системи нечіткого логічного висновку про умови бізнес-середовища України

Чинники		**Параметри оцінки**	**Рівень**				
			високий	***вище середнього***	***середній***	***нижче середнього***	***низький***
			Терми				
			A	B	C	D	H
			Діапазон значень				
x_1	Корупція	індекс Transparency International	0,1-3,0	3,0-4,5	4,5-6,0	6,0-7,5	7,5-9,9
x_2	Рейдерство	кількість захоплень, тис.	2,0-3,0	1,0-2,0	0,5-1,0	0,1-0,5	0-0,1
x_3	Тінізація	% у ВВП	30-50	20-30	10-20	5-10	0-5
x_4	Регуляторне навантаження (процедури)	кількість дозволів	16-20	12-16	8-12	4-8	0-4
x_5	Захист прав інвесторів	індекс Світового банку	7,5-9,9	6,0-7,5	4,5-6,0	3,0-4,5	0,1-3,0
x_6	Довіра до інститутів влади	% населення	85-100	60-85	50-60	25-50	0-25
x_7	Податковий тягар (навантаження)	рівень оподаткування, % податків у прибутку	60-70	50-60	40-50	30-40	20-30
x_8	Соціальна відповідальність підприємств	% соціально відповідальних підприємств	80-100	60-80	40-60	20-40	0-20
x_9	Умови забезпечення виконання контрактів	судові витрати, % від вартості позову	40-50	35-40	20-35	15-20	5-15

Продовження табл. 2.13

x_{10}	Система державного нагляду (контролю) в сфері господарської діяльності підприємств	охоплення підприємств перевірками, % перевірених підприємств	70-100	50-70	30-50	20-30	10-20
x_{11}	Витрати на закриття бізнесу	% від вартості майна	30-50	20-30	15-20	7-15	0-7
x_{12}	Кредитні можливості (умови кредитування)	відсоткова ставка кредитування	20-25	15-20	10-15	5-10	0-5
x_{13}	Регуляторне навантаження (терміни)	термін видачі дозволів, днів	30-150	20-30	15-20	10-15	1-10
x_{14}	Індекс захисту прав власності	індекс	7,5-9,9	6,0-7,5	4,5-6,0	3,0-4,5	0,1-3,0
x_{15}	Вихід на міжнародний ринок (експортні можливості)	вартість експорту, тис. дол. США за контейнер	1,8-2,5	1,5-1,8	1,0-1,5	0,7-1,0	0,4-0,7

Таблиця 2.14

Вихідні координати та лінгвістичні змінні системи нечіткого логічного висновку про стан бізнес-середовища України

Рівень	**терми**	***Бізнес-середовище***		
		y_1 – сприятливість	**y_2 – ефективність**	**y_3 – безпека**
		діапазон значень		
		індекс	ВВП на особу, тис. грн	індекс
високий	A	0,8-1,0	35,0-70,0	0,8-1,0
вище середнього	B	0,6-0,8	25,0-35,0	0,6-0,8
середній	C	0,4-0,6	15,0-25,0	0,4-0,6
нижче середнього	D	0,2-0,4	7,0-15,0	0,2-0,4
низький	H	0-0,2	2,0-7,0	0-0,2

Користуючись введеними термами лінгвістичних змінних та деревом логічних висновків (рис. 2.14) представимо експертні бази даних, які є нечіткими носіями інформації про причинно-наслідкові зв’язки між вхідними і вихідними змінними.

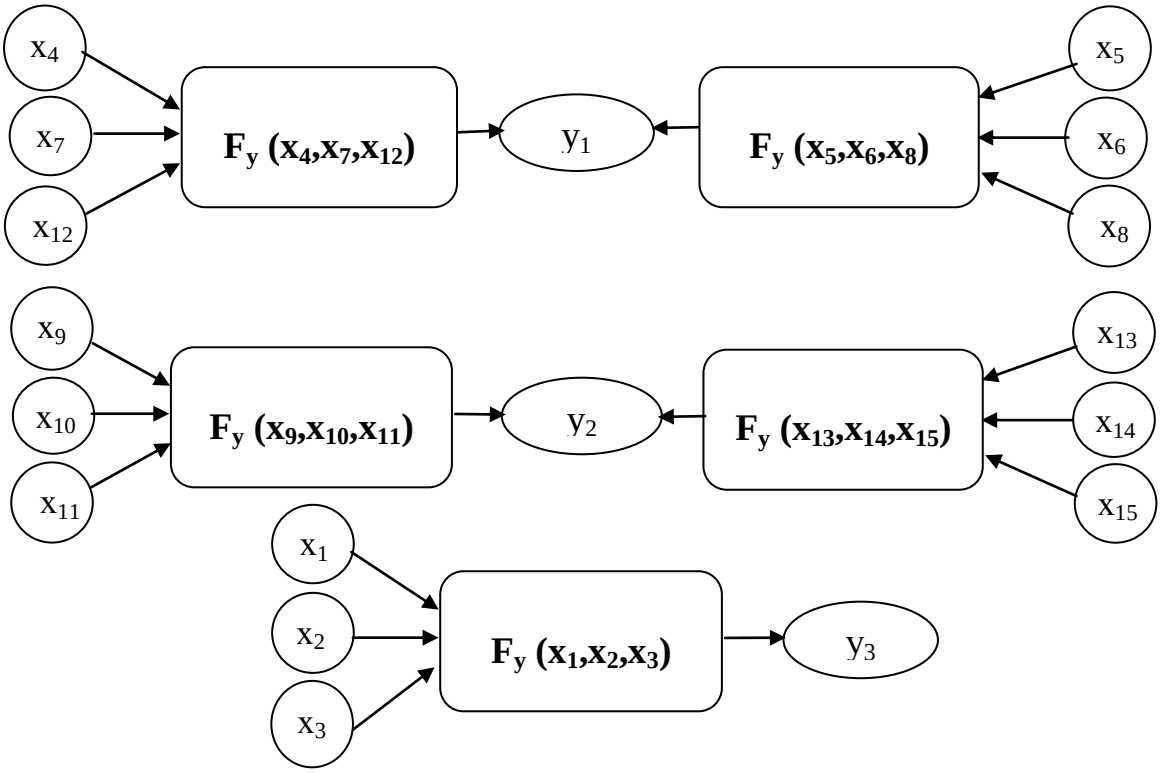

Рис. 2.14. Дерево логічних висновків

Весь процес нечіткого опису бізнес-середовища розподіляється на такі етапи (рис. 2.15): формування вихідної бази правил (лінгвістичні змінні, нечіткі правила), фазифікація (значення вихідних змінних перетворюються до значень типу лінгвістичних змінних за допомогою функцій належності), розробка умов і рішень (визначення правил, які пов'язують лінгвістичні змінні) та дефазифікація (перехід від нечітких значень величин до визначених параметрів).

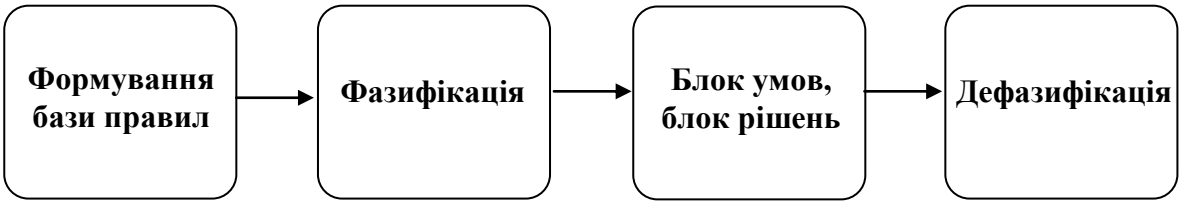

Рис. 2.15. Загальна структура нечіткого виходу згідно заданих правил дослідження бізнес-середовища

При обґрунтуванні стратегічних параметрів (критеріїв) формування оптимального бізнес-середовища України, необхідно обрати комбінації альтернативних показників з мінімальними значеннями (наближеними до мінімальних) при оберненій залежності чинників та результуючих і максимальними значеннями при прямій залежності.

Розв'язком поставленої задачі – обґрунтування оптимального рівня сприятливості, ефективності та безпеки бізнес-середовища України – є перетин нечітких множин мети та обмежень, що описується наступною функцією належності рішень

- при оберненій залежності:

$$\lambda_j = \max_k \left\{ \min_i \left\{ \sup_{x \in X_i} \min \left(\mu_{x_{N_i}}(x), \mu_{x_{N_{ik}}}(x) \right) \right\} \right\}, \qquad (2.32)$$

- при прямій залежності:

$$\lambda_j = \max_k \left\{ \max_i \left\{ \sup_{x \in X_i} \min \left(\mu_{x_{N_i}}(x), \mu_{x_{N_{ik}}}(x) \right) \right\} \right\}, \qquad (2.33)$$

де λ_j – ступінь належності чинників впливу на формування бізнес-середовища рівня j (сприятливості, ефективності, безпеки);

X_i – область значень i-го параметра (діапазон значень якісних термів – кожного чинника впливу – $i = \overline{1,5}$);

$\mu_{x_{N_i}}$, $\mu_{x_{N_{ik}}}$ – функції належності множин чинників впливу $(x_1, \ldots, x_{15})$ на бізнес-середовище, де N_{ik} – їх кількість.

Щоб знайти ступінь належності чинників впливу на бізнес-середовище до умов певного рівня його сприятливості, ефективності та безпеки необхідно:

– визначити точні верхні межі перетинів функції належності чинників впливу (оцінки ситуацій), їх вираження за параметрами і розділами певного рівня;

– визначити мінімальні значення точних верхніх меж за розділами виражень рівнів (ступеня належності ситуації набору умов – бази знань);

– визначити максимальну кількість ступенів належності ситуації (чинників впливу) розділам умов певного рівня бізнес-середовища.

Якщо вихідна величина описується нечіткою множиною, то останній етап прийняття рішення в нечіткій системі полягає у дефазифікації вихідної величини (перетворення нечітких значень величин до визначених параметрів).

Проведене моделювання інституційних параметрів бізнес-середовища України на основі нечіткої логіки дозволило нам оптимізувати орієнтири рівня сприятливості, ефективності та безпечності бізнес-середовища в Україні (табл. 2.15-2.19, рис. 2.16-2.25).

Як показали дослідження для забезпечення в найближчій перспективі оптимального (вище середнього) рівня безпеки бізнес-середовища в Україні (0,624) необхідним є виконання таких завдань (див. табл. 2.15, дод. Д):

– в рейтингу Міжнародної організації *Transparency International* за рівнем корупції піднятись з 152 місця (з індексом 2,3 бала) серед 183 держав світу до 38-41 місця, тобто до рівня країн з індексом близько 5,72 – Словенія (5,9), Бутан (5,7), Ізраїль (5,8), Мальта (5,6), Пуерто-Ріко (5,6), Польща (5,5). Такі стратегічні орієнтири можуть бути досягнуті шляхом першочергового подолання політичної корупції, а також корупції в митних процедурах, дозвільній та судовій системі, в сфері управління та правоохоронних органів (механізми подано у підрозділі 3.3);

– знизити показники рейдерства з 3 тис. захоплень в рік до щонайменше 343 агресивних поглинань, які б здебільшого базувались на купівлі на відкритих торгах чи агресивному скуповуванні контрольного пакета акцій, тобто перерозподілі власності на користь ефективних компаній законними методами, хоча і далекими від норм ділової етики, оскільки вони передбачають використання маніпуляцій суспільною думкою, лобізму, біржових махінацій. Вирішити проблему рейдерства в Україні, яке найчастіше має кримінальний характер, можна шляхом запровадження розробленого нами інституційно-корпоративного механізму протидії рейдерських захоплень (підрозділ 3.4);

– знизити рівень тінізації економіки з 30-50% у ВВП (за різними оцінками) до 19% шляхом створення інституційного середовища, яке б дестимулювало тіньові відносини (забезпечувало їх неефективність) та сприяло залученню тіньових капіталів у легальну економіку, а отже приросту національного багатства.

У найзаможніших країнах Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) тіньова економіка в середньому складає 18,7% ВВП. Прийнято вважати, що безпечним рівнем тінізації економіки держав для розвинених країн світу є 14-15% ВВП, а для пострадянських – в межах 20-25% ВВП. Перевищення цих

рівнів начебто створює умови для руйнації економіки країни. Насправді ще жодна країна світу не заявляла про дефолт з причин масштабності тіньової економіки[144]. Проте високий рівень тінізації економіки говорить про інституційні деформації вітчизняного бізнес-середовища, зокрема проблеми державного регулювання господарської діяльності економічних агентів, їх довіри до інститутів влади, девіантного характеру системи економічних відносин тощо, а також про відсутність адекватних діловій активності трансформацій інституційного середовища.

Таблиця 2.15

Перспективні орієнтири (умови) забезпечення оптимального рівня безпеки бізнес-середовища в Україні

x_1	x_2	x_3	y_3
Рівень корупції	**Рівень рейдерства**	**Рівень тінізації**	**Безпека бізнес-середовища**
індекс Transparency International	кількість захоплень, тис.	% у ВВП	індекс
5,24	0,311	15,3	0,623
6,84	0,758	15,2	0,623
6,94	0,311	15,7	0,623
5,72	0,343	19,0	0,624
7,63	0,056	18,5	0,724
6,59	0,120	14,7	0,724
5,66	0,104	13,4	0,724
6,78	0,215	8,38	0,724
7,31	0,311	8,95	0,727
7,69	0,295	9,18	0,801
6,52	0,104	8,64	0,801
8,16	0,343	9,44	0,801
6,30	0,120	7,31	0,801
7,95	0,075	3,86	0,9

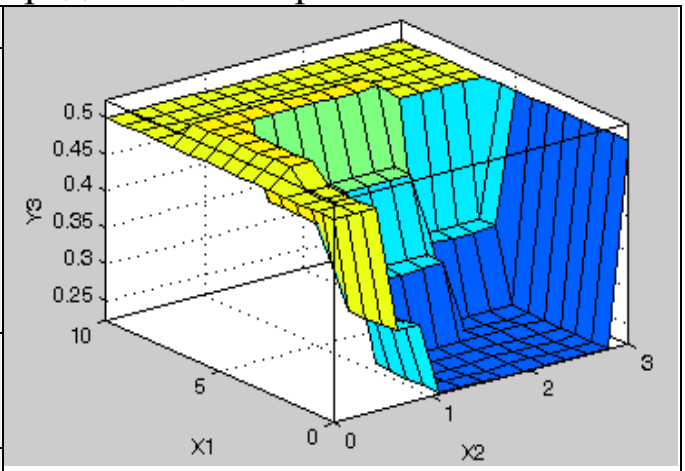

Рис. 2.16. Залежність безпеки бізнес-середовища від корупції та рейдерства

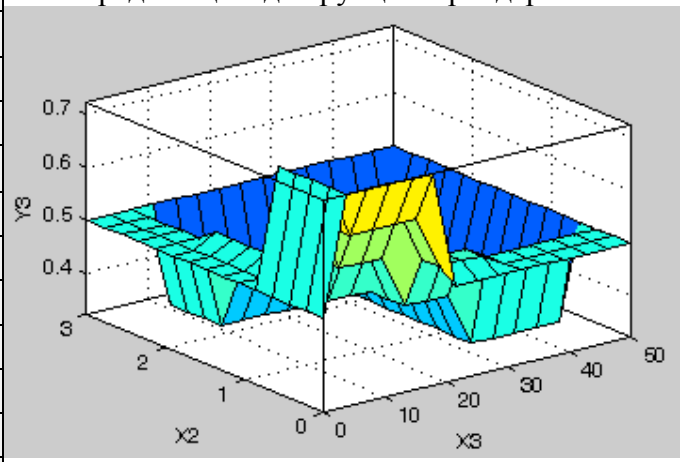

Рис. 2.17. Залежність безпеки бізнес-середовища від рейдерства та тінізації

[144] Мазур І.І. Тінізація економіки України в сучасних умовах / І.І. Мазур // Вісник донецького національного університету. – 2011. – Том 2. – С. 52-57. (Серія економіка і право).

Для досягнення оптимального (вище середнього) рівня сприятливості бізнес-середовища в Україні (0,602) необхідним є забезпечення таких інституційних орієнтирів (див. табл. 2.16, дод. Д):

– при започаткуванні бізнесу кількість дозволів (дозвільних процедур) в Україні не повинна перевищувати 7 (на кінець 2011 року було 9). Для прикладу у країнах Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) в середньому 5, а країнах Європи і Центральної Азії – 6. Реформування дозвільної системи з метою створення сприятливих умов для започаткування бізнесу та зниження бюрократичного навантаження в бізнес-середовищі першочергово потребує спрощення процедури і скорочення термінів отримання дозвільних документів, перегляду вимог до отримання більшості дозволів; скорочення переліку видів діяльності, які не можуть здійснюватися за декларативним принципом; зменшення кількості економічно необґрунтованих та неефективних дозволів; посилення відповідальності чиновників, які перешкоджають виконанню завдань щодо спрощення державної регуляторної політики тощо;

– рівень оподаткування (відсоток всіх податків у прибутку) повинен бути знижений з 57,1% (станом на кінець 2011 року) до 45%. У країнах Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) цей показник складає в середньому 42,7%. Цього можна досягти шляхом реалізації комплексного підходу оптимізації кількості податків, затрат часу на їх сплату та ставок (здебільшого на працю). При цьому, зниження податкового навантаження на фонд оплати праці повинно задовольняти збереження його на вищому рівні, ніж навантаження на капітал, щоб запобігти витісненню капіталу робочою силою;

– умови кредитування господарюючих суб'єктів повинні бути покращенні за рахунок зниження відсоткової ставки кредитування в національній валюті до 14 %. В Україні у грудні 2011 року порівняно з груднем 2010 року відбулося збільшення середньозважених процентних ставок у національній валюті за кредитами – до 17,2 % з 15,0 %. Тому загальний обсяг залишків за кредитами, наданими суб'єктам господарювання у національній валюті, протягом зазначеного періоду збільшився лише на 19,1 %, склавши на кінець 2011 року 801809 млн грн. Спостерігається тенденція зниження кредитної активності домашніх господарств, а підвищення кредитів підприємств ще далеке від темпів докризового періоду.

Таблиця 2.16

Перспективні орієнтири (умови) забезпечення оптимального рівня сприятливості бізнес-середовища в Україні

x_4	x_7	x_{12}	y_1
Регуляторне навантаження (процедури)	**Податковий тягар (навантаження)**	**Кредитні можливості (умови кредитування)**	**Сприятливість бізнес-середовища**
кількість дозволів	рівень оподатку-вання, % податків у прибутку	відсоткова ставка кредиту-вання	індекс
6,01	45	12,5	0,601
5,05	35	13,5	0,601
7,29	44,9	7,25	0,601
10,1	35	8,05	0,601
7,11	45	14,0	0,602
5,16	38,5	8,84	0,7
3,24	41,9	11,0	0,7
4,84	32,4	9,24	0,7
3,03	24,1	7,51	0,798
4,84	28,4	9,24	0,799
3,0	26,8	5,65	0,8
3,67	32,1	6,45	0,8
3,0	27,0	4,2	0,896

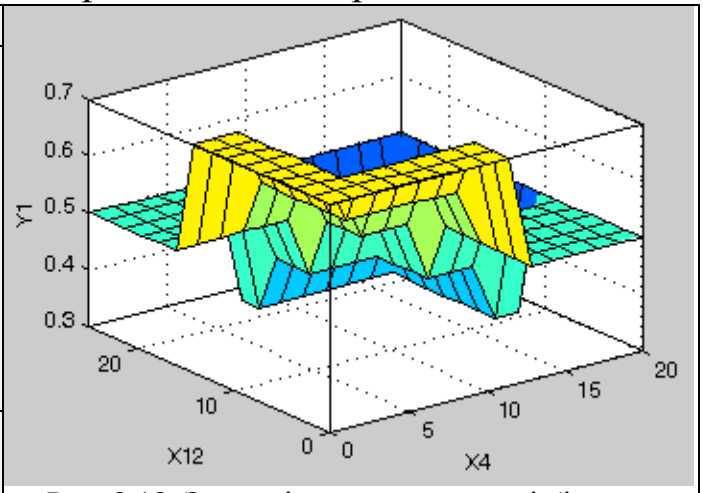

Рис. 2.18. Залежність сприятливості бізнес-середовища від умов кредитування та регуляторного навантаження

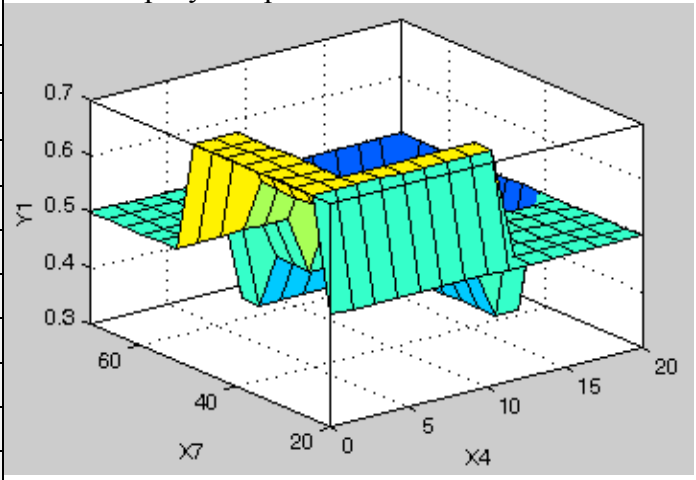

Рис. 2.19. Залежність сприятливості бізнес-середовища від податкового та регуляторного навантаження

Досягнути відповідного рівня фінансово-кредитної підтримки розвитку підприємництва можливо шляхом підвищення потенціалу використання мікрокредитування, венчурного фінансування, фінансового лізингу та факторингу; стимулювання фінансових установ до роботи із суб'єктами малого підприємництва на основі використання державних кредитних ліній для підтримки малого підприємництва; створення ефективної системи гарантій кредиту; встановлення сприятливого режиму оподаткування та підтримки фінансових установ, які безпосередньо обслуговують пріоритетні напрями розвитку малого підприємництва; посилення співпраці з

міжнародними організаціями та фондами, що стимулюють розвиток малого та середнього бізнесу як з боку банківських установ, так і державних регулювальних органів, у тому числі залучення коштів іноземних кредитних ліній і міжнародної технічної допомоги для підтримки розвитку підприємництва.

Варіанти можливої комбінації параметрів вищезгаданих умов забезпечення бажаного рівня сприятливості бізнес-середовища в Україні подано в табл. 2.16.

Для досягнення в найближчій перспективі оптимального рівня сприятливості бізнес-середовища в Україні (0,602) також необхідним є виконання таких передумов (див. табл. 2.17, дод. Д):

– рівень (індекс) захисту прав інвесторів в рейтингу Світового банку повинен складати 6,52 бали, тобто Україні необхідно піднятись з 111 місця (з індексом 4,7 бала) серед 183 держав світу до 29-46 місця, тобто до рівня таких країн як – Чорногорія, Швеція, Польща, Португалія, Данія, Румунія, Болгарія, Кувейт, Кіпр та Індія. Такі стратегічні параметри можуть бути досягнуті через створення привабливого інвестиційного клімату – забезпечення ринкових прав (свобод) та посилення захисту інтересів інвесторів, стимулювання інвестицій інноваційного характеру, посилення ролі регіональних і місцевих органів влади щодо інвестиційного маркетингу територій тощо.

Стимулювання інвестицій інноваційного характеру має виняткове значення, адже серйозну загрозу для економічної, технологічної, геополітичної безпеки країни становлять псевдоінвестиції, у створенні спеціальних інституційних умов реалізації яких зацікавлені представники світового конкурентного ринку. Статистичні дані свідчать про нарощування інвестицій, але по суті закріплюються процеси науково-технічного відставання країни, руйнуючи національні підходи, профіль, тематику робіт у галузі високих технологій, накопичений досвід, кадровий склад, наявні ноу-хау. Псевдоінвестиціями є грошові вкладення в будь-який реальний об'єкт (крім фінансових активів), що призводять до зниження якісних параметрів його функціонування, зміни власника з подальшою переорієнтацією профілю роботи, який до цього забезпечував об'єкту високу репутацію в конкретній галузі, авторитет і міцну ринкову позицію. В економічній науці твердо закріпився погляд, що інвестиції

завжди несуть позитивний результат, виступаючи могутнім чинником економічного розвитку і зростання. Але інвестиції, які ліквідовують наукомістку галузь країни, позбавляють її конкурентних переваг високого рівня (високих технологій), є контрпродуктивними, або псевдоінвестиціями. До псевдоінвестицій належить зарахувати інвестиції в заволодіння власністю у високотехнологічному секторі економіки, захоплення наукомістких підприємств з метою відмивання нелегальних капіталів та усунення конкурентів через механізми доведення до банкрутства, зниження конкурентоспроможності й ринкової позиції господарюючих суб'єктів[145].

Тому необхідно не лише дбати про забезпечення ринкових прав (свобод), посилення захисту інтересів інвесторів, а й про їх вплив на соціально-економічний розвиток країни. В цьому руслі ефективною є, на нашу думку, інноваційно-технологічна експертиза найважливіших інвестиційних проектів і програм, визначення наявності в них інновацій та оцінка їх характеру (базисні, поліпшувальні, псевдоінновації). Хоч кінцевий суддя інноваційності інвестицій – ринок, держава повинна взяти на себе ініціативу підтримки технологічного прориву і проведення такої експертизи щодо проектів, які реалізують пріоритети перспективної інноваційної стратегії і користуються прямою чи непрямою бюджетною підтримкою. До того ж введення інноваційно-технологічної експертизи важливих інвестиційних проектів – один із наріжних каменів створюваної національної інноваційної системи як головного інструмента переходу до інноваційного шляху розвитку країни на основі обраних пріоритетів [146];

– інститутам влади повинні довіряти щонайменше 56 % населення, адже відсутність довіри говорить про відсутність демократії (незалежності).

Довіра до інститутів влади в Україні визначається як сприйняттям ефективності системи управління та діяльності влади, її відкритості й прозорості, баченням корумпованості влади, реальним

[145] Мельник М. І. Проблеми якості іноземного інвестування в контексті збереження та захисту економічних інтересів України / М. І. Мельник // Стратегічний розвиток регіону – економічне зростання та інтеграція : матеріали XV Міжнар. наук.-практ. конф., 11-12 травня 2006 року. Ч. І. – Чернівці, 2006. – С. 58.
[146] Там само.

досвідом корупції, так і результативністю щодо соціально-економічних показників в країні.

Таблиця 2.17

Перспективні орієнтири (умови) забезпечення оптимального рівня сприятливості бізнес-середовища в Україні

x_5	x_6	x_8	y_1
Захист прав інвесторів	**Довіра до інститутів влади**	**Соціальна відповідальність підприємств**	**Сприятливість бізнес-середовища**
індекс Світового банку	% населення	% соціально відповідальних підприємств	індекс
5,51	52,9	64,6	0,601
5,4	54,7	69,9	0,601
6,84	56,6	70,5	0,601
5,29	70,5	69,9	0,601
6,52	56,0	65,2	0,602
4,87	66,5	65,0	0,602
5,82	64,6	63,7	0,602
8,75	55,6	30,6	0,7
7,05	67,3	68,9	0,7
6,73	70,0	66,8	0,7
8,48	71,5	70,0	0,798
9,02	68,4	71,5	0,798
7,9	82,2	95,5	0,8
9,39	96,5	77,4	0,8
8,16	87	83,8	0,896

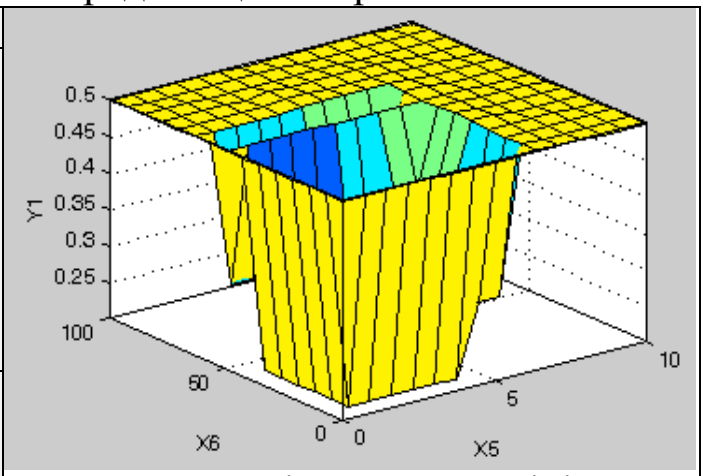

Рис. 2.20. Залежність сприятливості бізнес-середовища від рівня довіри в суспільстві до влади та захисту прав інвесторів

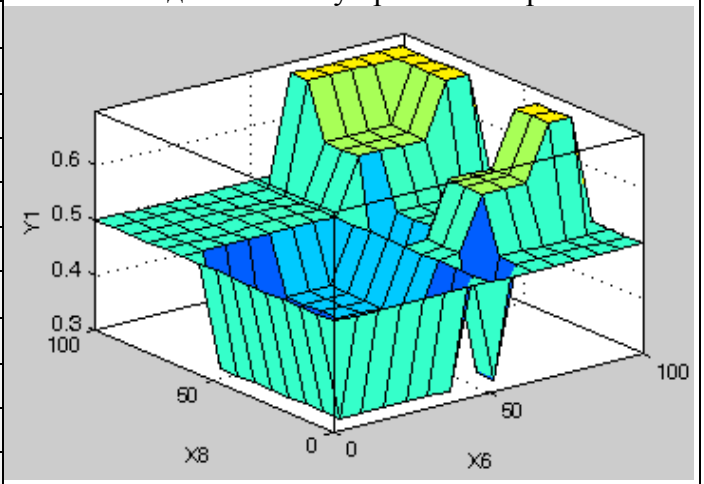

Рис. 2.21. Залежність сприятливості бізнес-середовища від рівня соціальної відповідальності підприємств та довіри до влади в суспільстві

У 2009 році порівняно з 2007 та 2008 роками зафіксовано радикальне падіння рівня довіри до всіх рівнів влади в суспільстві. Зокрема, у цьому році Президенту і його адміністрації довіряло 4,7% населення, Кабінету Міністрів – 6,7%, Верховній Раді – 4,2%, судовій системі – 5,3%, обласним органам влади – 9,3%, міським/селищним владам – 19,4%. У 2011 році зафіксовано незначні позитивні зміни – відбулося зростання довіри до всіх без винятку рівнів та органів влади: до Президента і його адміністрації – 14,0%, Кабінету Міністрів – 9,2%, Верховної Ради – 7,7%, судової системи – 7,0%, обласних

органів влади – 10%, міських/селищних влад – 20,1%[147] (дод. Д). Перше місце, як і в попередні роки, стабільно посідає місцева влада, хоча місцевій владі тією чи іншою мірою довіряє лише п'ята частина опитаних, і це практично не змінюється з роками. Проте, для того, щоб досягти оптимального рівня сприятливості, як показали наші дослідження, рівень довіри в суспільстві до інститутів влади повинен становити якнайменше 56%;

– відсоток соціально відповідальних підприємств має становити близько 65,2%, при цьому їх соціально відповідальна політика повинна стосуватися не лише власного персоналу (заходи з оплати праці, регулювання робочого часу, усунення дискримінації під час прийому на роботу сьогодні здійснюють 75% соціально відповідальних підприємств України), підвищення якості продукції (53%), а й соціальних інвестицій в розвиток громади (різні соціальні програми регіонального та загальнодержавного значення, зокрема благодійні програми, інвестиції в транспортну інфраструктуру, благоустрій території виконують лише 37,5% соціально відповідальних підприємств), захисту навколишнього середовища (9,3%). У 2010 році тільки 28,4 % українських підприємств мали затверджені цінності та кодекси поведінки[148]. Для того, щоб досягти вищого рівня соціально орієнтованого бізнес-середовища українські підприємства повинні усвідомити соціальну відповідальність як інструмент підвищення їх конкурентоспроможності, а вагомим інструментом активізації цих процесів є реалізація різних форм і моделей державно-приватного та соціального партнерства, а також партнерства всередині бізнес-спільноти. При цьому соціальна відповідальність у такому середовищі передбачає участь бізнес-спільноти в розробці та виконання соціально-економічної політики держави чи окремих регіонів, налагодження співпраці з некомерційними організаціями, розвинену благодійність тощо.

Для забезпечення в найближчій перспективі оптимального рівня ефективності бізнес-середовища України (ВВП = 30 тис. грн на

[147] Стан корупції в Україні. Порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень: 2007–2009, 2011. Звіт за результатами соціологічних досліджень. – К., 2009. – С. 13.

[148] Зінченко А. Г. Корпоративна соціальна відповідальність 2005-2010: стан та перспективи розвитку / А. Г. Зінченко, М. А. Саприкіна. – К. : Фарбований лист, 2010 – С. 28-46.

особу) необхідним є досягнення таких інституційних орієнтирів (див. табл. 2.18, дод. Д):

– судові витрати на забезпечення виконання контрактів не повинні перевищувати 18,3 % від вартості позову (на кінець 2011 року цей показник в Україні складав 41,5%, у країнах Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) в середньому 19,7%, а країнах Європи і Центральної Азії – 27,3%). Тобто низький рівень ефективності судової системи при вирішенні комерційного спору в Україні підвищує ризики невиконання контрактів в бізнес-середовищі, а тому знижує його ефективність;

– охоплення підприємств перевірками має становити близько 26,8 %. В Україні система державного контролю за діяльністю підприємств тотальна та неефективна, адже за даними Міжнародної фінансової корпорації[149]: 74% підприємств та 64% приватних підприємців у 2010 році проходило в середньому від чотирьох до п'яти перевірок з середньою тривалістю в 14 робочих днів та середніми затратами на одне підприємство 6680 грн (4140 грн склали штрафи й неофіційні платежі, а перевірки податкових органів – 5095 грн; загальна сума прямих витрат у зв'язку з перевірками для приватного сектора становила за рік близько 3,2 млрд грн; кількість органів державного контролю (85) у два-п'ять разів більша, ніж в країнах пострадянського простору. Скорочення рівня перевірок лежить у площині застосування ризик-орієнтованого підходу до їх проведення, адже об'єкти з різним ступенем небезпеки повинні зазнавати неоднакового адміністративного тиску з боку контролюючих органів;

– витрати на закриття бізнесу не повинні перевищувати 13,6 % від вартості майна (на сьогодні складають 42 %), тобто Україні необхідно вийти на рівень країн Європи і Центральної Азії (13 %), знизивши часові і фінансові витрати щодо процедур банкрутства.

Різні варіанти можливих комбінацій згаданих параметрів досягнення ефективного рівня ефективності бізнес-середовища в Україні подано в табл. 2.18.

[149] За даними: Інвестиційний клімат в Україні: яким його бачить бізнес [Електронний ресурс] // Міжнародна фінансова корпорація. – 2011. – С. 43-54. – Режим доступу : http://www.ifc.org/ifcext/uspp.nsf/.

Таблиця 2.18

Перспективні орієнтири (умови) забезпечення оптимального рівня ефективності бізнес-середовища в Україні

x_9	x_{10}	x_{11}	y_2
Умови забезпечення виконання контрактів	**Система державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності підприємств**	**Витрати на закриття бізнесу**	**Ефективність бізнес-середовища**
судові витрати, % від вартості позову	охоплення підприємств перевірками, % перевірених підприємств	% від вартості майна	ВВП на особу, тис. грн
18	24,6	17,4	26
23,3	25,1	16,6	26
15,9	40,4	16,9	26
21,9	26,5	18,2	26
9,19	39,4	17,7	30
11	34,2	4,12	30
18,3	26,8	13,6	30
18	24,6	11	30
10,6	25,6	11	47,5
12,3	27,5	13,2	47,5
16,8	18,4	10,2	47,5

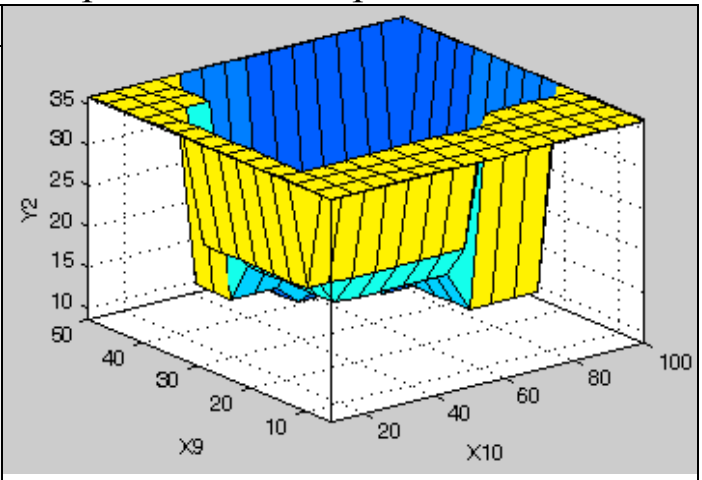

Рис. 2.22. Залежність ефективності бізнес-середовища від умов виконання контрактів та системи державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності

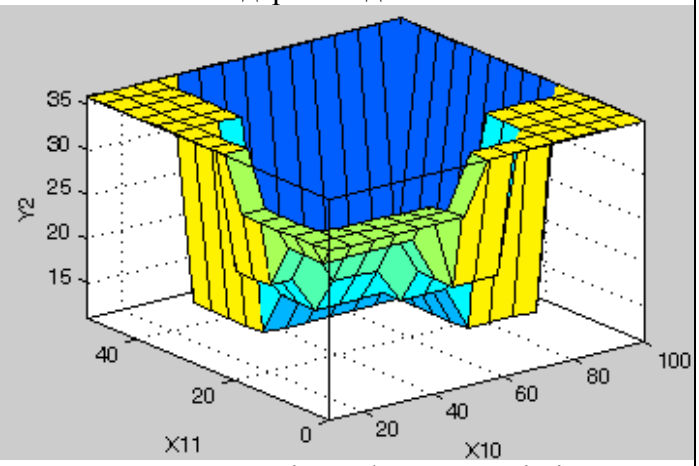

Рис. 2.23. Залежність ефективності бізнес-середовища від системи державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності та вартості витрат на закриття бізнесу

Досягнення ефективності бізнес-середовища України, яка б відповідала рівню у 37,8 тис. грн ВВП на особу, вимагає забезпечення таких інституційних умов (див. табл. 2.19, дод. Д):

– знизити терміни видачі дозволів на відкриття бізнесу з 24 (станом на кінець 2011 року) до 13 днів, тобто до рівня країн Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР);

– рівень (індекс) захисту прав власності повинен складати 8,01 бали у рейтингу *International Property Rights Index*, тобто Україні необхідно підвищити свої позиції як у сфері захисту прав

матеріальної власності (в 2011 році індекс становив 4,4), так і інтелектуальної (4,2), правового та політичного середовища (3,5). Цього можна досягти шляхом імплементації норм міжнародного права та розвитку внутрішнього правового поля з питань захисту прав матеріальної та інтелектуальної власності, а також забезпечення верховенства права, політичної стабільності, незалежності судової гілки влади, зниження рівня корупції та піратського копіювання;

Таблиця 2.19

Перспективні орієнтири (умови) забезпечення оптимального рівня ефективності бізнес-середовища в Україні

x_{13}	x_{14}	x_{15}	y_2
Регуляторне навантаження (терміни)	**Індекс захисту прав власності**	**Вихід на міжнародний ринок (експортні можливості)**	**Ефективність бізнес-середовища**
термін видачі дозволів, днів	індекс	вартість експорту, тис. дол. США за контейнер	ВВП на особу, тис. грн
14,5	6,31	1,35	25,3
16,3	8,01	1,12	30,2
14,2	7,89	1,3	30,3
15,0	8,0	1,25	30,5
14,0	7,53	0,995	34,0
14,5	8,61	1,03	37,8
12,7	8,01	1,05	37,8
13,0	7,77	1,05	38,2
12,7	8,06	0,988	47,2
16	8,37	0,969	47,2

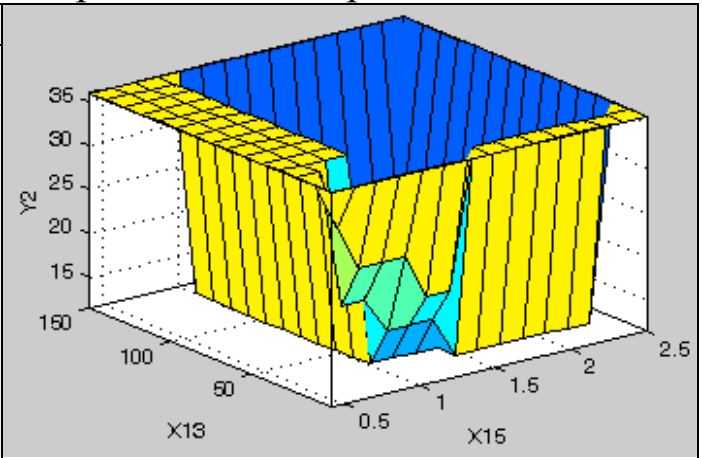

Рис. 2.24. Залежність ефективності бізнес-середовища від регуляторного навантаження та можливостей виходу на міжнародний ринок

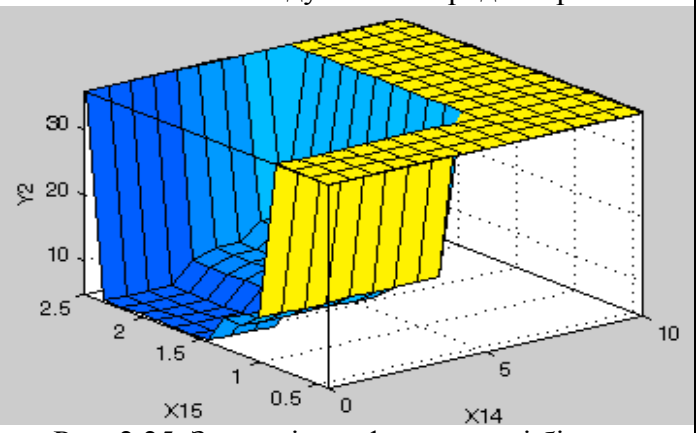

Рис. 2.25. Залежність ефективності бізнес-середовища від можливостей виходу на міжнародний ринок та захисту прав власності

– знизити вдвічі матеріальні витрати підприємств (не включаючи тарифи), необхідні для здійснення всіх офіційних процедур (укладання договору, підготовка документів, процедури пакування, зберігання і відправлення товарів) при експорті, тобто з 1865 до 1050 дол. США за контейнер (рівень країн Організації економічного

співробітництва і розвитку (ОЕСР) - 1032 дол. США). І це не говорячи про те, що необхідно кардинально знижувати рівень всіх неофіційних (неформальних) процедур митного оформлення при експортно-імпортних операціях суб'єктів господарювання.

Отже, запропоновані концептуальні положення методології інституційного проектування бізнес-середовища на основі використання методів нечіткої логіки та економіко-інституційного аналізу дозволили обґрунтувати вищенаведені оптимальні інституційні параметри (орієнтири) бізнес-середовища України, врахування яких повинно бути першочерговим завданням соціально-економічної політики країни загалом.

Розділ 3

ІНСТИТУЦІЙНІ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ВІТЧИЗНЯНОГО БІЗНЕС-СЕРЕДОВИЩА: ПРІОРИТЕТИ ТА ЗАСОБИ ВИРІШЕННЯ

Дозвільна система та регуляторна політика у сфері підприємницької діяльності: стан, проблеми та напрями удосконалення

Система державного нагляду за господарською діяльністю вітчизняних підприємств

Корупція як інституційна деформація бізнес-середовища України

Рейдерство як деструктивна девіантна ознака вітчизняного бізнес-середовища: ризики та шляхи подолання

Податкове середовище функціонування бізнесу в Україні

3.1. Дозвільна система та регуляторна політика у сфері підприємницької діяльності: стан, проблеми та напрями удосконалення

Виходячи з різних соціологічних опитувань підприємців щодо ділового середовища в Україні, основними перешкодами впродовж досить тривалого терміну є передусім податкова та дозвільна системи, процедури проведення перевірок, технічне регулювання (обов'язкова сертифікація та стандартизація). Крім того, неабиякий вплив на активізацію підприємницької діяльності мають політична стабільність та передбачуваність, стабільність господарського законодавства, свобода підприємництва та виходу на ринок, рівень корупції, тінізації та рейдерства. Тому одним із найважливіших завдань сучасного етапу реформування національної економіки України є створення сприятливого бізнес-середовища, зокрема через удосконалення існуючої регуляторної політики та дозвільної системи.

Проблемам аналізу та пошуку ефективних інструментів формування сучасної регуляторної політики у сфері підприємницької діяльності присвячені дослідження таких вітчизняних учених, як Г. Білоус, З. Варналій, В. Воротін, Л. Воротіна, А. Дашкевич, С. Іголкін, Д. Коннік, О. Кужель, Л. Лігоненко, О. Літвінов, Д. Ляпін, А. Мокій, В. Приходько, С. Реверчук та ін. Проте більшість досліджень розкриває загальну проблематику розвитку підприємництва в Україні, а детальнішого аналізу потребують існуючі та перспективні методи й форми державного регулювання підприємницької діяльності, використання яких спроможне поліпшити ключові параметри вітчизняного бізнес-середовища в Україні.

Системи видачі дозволів, державного контролю й технічного регулювання залишаються основними регуляторними перешкодами для розвитку підприємництва. Хоча за останні шість років була прийнята низка законів, постанов і нормативних актів, покликаних поліпшити ситуацію, їхнє впровадження здійснюється дуже повільно,

змушуючи підприємства маневрувати у нетрях непрозорого та витратного регуляторного середовища. За оцінками IFC, у 2010 році бізнес витратив близько 7,2 млрд грн на отримання дозволів, проходження перевірок і процедури технічного регулювання (у 2008 році – 8,2 млрд грн). І це лише три регуляторні процедури, які повинні пройти підприємці, щоб започаткувати чи впроваджувати свій бізнес. Загалом дотримання регуляторного законодавства – справа не з дешевих. Кошти, втрачені приватним сектором України на дотримання вимог лише цих трьох регуляторних процедур, є еквівалентом вартості праці близько 275 тис. осіб, які працюють на повну зайнятість протягом року. На додачу бізнес потерпає від хабарництва та корупції, що стали невід'ємними супутниками процесу дотримання регуляторних процедур. Зокрема, близько 46% опитаних підприємців підтвердили, що вдавалися до неофіційних шляхів вирішення питань із державними органами, витративши у 2010 р. на "врегулювання справ" у середньому 10% від обігу компанії[150]. Тобто вітчизняне бізнес-середовище є надто зарегульоване і в результаті корумповане.

Указом Президента України № 89 від 22 січня 2000 року "Про запровадження єдиної державної регуляторної політики у сфері підприємництва" було передбачено новий принцип оптимального державного регулювання підприємницької діяльності, базований на передбачуваності, послідовності та відповідальності за остаточні наслідки прийнятих регуляторних актів. Відповідно до цього Указу метою регуляторної політики є створення чітких і прозорих механізмів для впровадження послідовних та орієнтованих на досягнення конкретних цілей регулювань, підвищення рівня їх виконання з одночасним скороченням витрат, зменшенням втручання держави у підприємницьку діяльність та перешкод для економічного зростання економіки.

[150] За даними: Інвестиційний клімат в Україні: яким його бачить бізнес [Електронний ресурс] // Міжнародна фінансова корпорація. – 2009. – С. 20. – Режим доступу : http://www.ifc.org/ifcext/uspp.nsf/AttachmentsByTitle/IC_report_2009_ukr/$FILE/IC_report_2009_Ukr.pdf.; Інвестиційний клімат в Україні: яким його бачить бізнес [Електронний ресурс] // Міжнародна фінансова корпорація. – 2011. – С. 8. – Режим доступу : http://www.ifc.org/ifcext/uspp.nsf/.

Законодавче закріплення засад державної регуляторної політики відбулося із затвердженням Закону України "Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності", в якому обумовлені засади підвищення прозорості процесу прийняття управлінських рішень з обов'язковим оприлюдненням усіх без винятку проектів регуляторних актів[151] та урахуванням точок зору зацікавлених суб'єктів господарювання й громадськості при їх підготовці.

Це дало змогу суттєво підвищити прозорість процесу прийняття рішень на відміну від попередніх років. Зокрема, якщо протягом 2000-2003 років публічне обговорення пройшло лише 79 проектів регуляторних актів, що становило 2% від їх загальної кількості, то за період з січня 2004 року до грудня 2008 процедуру оприлюднення пройшли 7884 проекти регуляторних актів (88,6% відповідно)[152].

Проте проблеми виникли з реальним виконанням регуляторними органами законодавчих норм щодо перегляду власних нормативно-правових актів на відповідність принципам державної регуляторної політики. У рамках реалізації Указу Президента від 01.06.2005 р. №901 "Про деякі заходи щодо забезпечення здійснення державної регуляторної політики" понад половина існуючих регуляторних актів визнана такими, що не відповідають принципам державної регуляторної політики, і тому були змінені чи скасовані.

Протягом 2004-2008 років 22,7% з 9 тис. нових розроблених проектів регуляторних актів були відхилені за невідповідність

---

[151] Регуляторний акт – це: 1) прийнятий уповноваженим регуляторним органом нормативно-правовий акт, який або окремі положення якого спрямовані на правове регулювання господарських відносин, а також адміністративних відносин між регуляторними органами або іншими органами державної влади та суб'єктами господарювання; 2) прийнятий уповноваженим регуляторним органом інший офіційний письмовий документ, який встановлює, змінює чи скасовує норми права, застосовується неодноразово та щодо невизначеного кола осіб і який або окремі положення якого спрямовані на правове регулювання господарських відносин, а також адміністративних відносин між регуляторними органами або іншими органами державної влади та суб'єктами господарювання, незалежно від того, чи вважається цей документ відповідно до закону, що регулює відносини у певній сфері, нормативно-правовим актом (Закон України "Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності").

[152] Про стан та перспективи розвитку підприємництва в Україні : національна доповідь / [К. О. Ващенко, З. С. Варналій, В. Є. Воротін та ін.]. – К. : Держкомпідприємництво, 2008. – С. 112.

вимогам державної регуляторної політики; 95,4% всіх розроблених проектів регуляторних актів розробники оприлюднюють з метою отримання зауважень та пропозицій від зацікавлених суб'єктів господарювання; стосовно 97,2% проектів регуляторних актів провадилося всебічне дослідження наслідків їх прийняття; стосовно майже 3 тис. регуляторних актів здійснено відстеження результативності їх дії[153].

Протягом 2008-2010 років на рівні центральних органів виконавчої влади спостерігали негативну тенденцію до збільшення кількості регуляторних рішень, запропонованих для впровадження[154]. Якщо 2008 року на узгодження до Комітету надійшло 1290 проектів регуляторних актів, 2009 року – 1529 (на 18,5 % більше ніж у попередньому році), то за першу половину 2010 року на розгляд до експертів потрапило вже 769 таких проектів[155]. Проте якість цих документів була низькою (не проводилося дослідження впливу регуляторних змін), а понад третина з них порушили так званий принцип прогнозованості, оскільки не були запланованими, багато з них не були заздалегідь оприлюднені, не пройшли громадського обговорення та не погоджені з Держкомпідприємництвом[156]. Тобто

---

[153] Про стан та перспективи розвитку підприємництва в Україні : національна доповідь / [К. О. Ващенко, З. С. Варналій, В. Є. Воротін та ін.]. – К. : Держкомпідприємництво, 2008. – С. 113.

[154] У І півріччі 2010 року порівняно з аналогічним періодом минулого року істотно збільшили свою регуляторну активність Міністерство культури і туризму України – на 140 %, Держкомзем – на 90 %, Держлікінспекція – на 83 %, Держкомрезерв та Держмитслужба – більш як на 40 %, Держфінпослуг та Національне агентство України з питань забезпечення ефективного використання енергетичних ресурсів – більш як на 35%, МВС та Національна комісія регулювання електроенергетики України – більш ніж на 25 %.

[155] Звіт Держкомпідприємництва про стан дерегуляції бізнес-середовища від 29 вересня 2010 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.dkrp.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id= 162122&cat_id=33037.

[156] Розробку 329 проектів регуляторних актів на момент подання на погодження до Держкомпідприємництва не було передбачено планами регуляторної діяльності відповідних органів влади. Найбільшу кількість відповідних порушень виявлено у регуляторній діяльності Держкомзему (80 % проектів регуляторних актів не були заплановані), ДКЦПФР (51 % проектів), Мінекономіки (46 % проектів), Мінагрополітики (41 % проектів). У підготовці 77 проектів регуляторних актів центральними органами порушена процедура оприлюднення. Відповідні порушення було виявлено в підготовці 9 проектів (36 %) Держкомзему, 10 проектів (18,5 %) Мінекономіки, 4 проектів (30,7 %) МКТ, 5 проектів (22,7 %) Мінпромполітики.

попри всі численні зміни і поправки до законодавства, бюрократія та прагнення наживи у виконавчих органах влади нівелюють всі позитивні напрацювання і через збільшення кількості регуляторних документів ускладнюють умови функціонування бізнесу в Україні.

Причинами такої ситуації у вітчизняному бізнес-середовищі є:

– конфлікт інтересів чиновників з інтересами суб'єктів господарювання та суспільства в реалізації регуляторної практики;

– неузгодженість і невнормування питань виконання регуляторної політики окремими органами виконавчої влади відповідно до вимог регуляторного законодавства;

– відсутність практики (відповідно до норм регуляторного законодавства) притягнення до дисциплінарної відповідальності посадових осіб центральних і місцевих органів виконавчої влади, винних у недодержанні норм регуляторної поведінки.

Це, звичайно, не сприяє покращанню регуляторного середовища підприємницької діяльності в Україні, а провокує виникнення нових інституційних прогалин у бізнес-середовищі загалом.

Незважаючи на всі наміри влади поліпшити регуляторне середовище ведення бізнесу, вітчизняна система регулювання підприємницької діяльності оцінена як одна з найсуворіших у Східній Європі та серед пострадянських країн. А саме, відповідно до звіту Світового банку та IFC "Ведення бізнесу 2012", в якому досліджено регуляторні процедури для започаткування, розвитку та припинення підприємницької діяльності багатьох країн світу, Україна знаходиться на 152 місці серед 183 країн, які досліджували (табл. 3.1). При цьому наша держава займає набагато гіршу позицію відносно країн пострадянського простору (рис. 3.1).

В умовах сьогоднішніх кризових коливань тягар зарегульованості найбільш гостро відчувають вразливі малі та середні підприємства. Адже поряд із вирішенням першочергових питань щодо ліквідності та платоспроможності вони фінансово переобтяжені виконанням складних регуляторних процедур. Тому для відновлення ділової активності особливо нагальним завданням є спрощення та удосконалення вітчизняного регуляторного середовища.

Таблиця 3.1

Рейтинг України за сприятливістю середовища для ведення бізнесу у 2008-2011 роках[157]

Простота ведення бізнесу	**Doing Business 2012**	**Doing Business 2011**	**Doing Business 2010**	**Doing Business 2009**
Реєстрація підприємства	112	118	134	126
Отримання дозволів на будівництво	180	182	181	181
Реєстрація власності	166	165	141	144
Отримання кредиту	24	21	30	27
Захист прав інвесторів	111	108	109	143
Оподаткування	181	181	181	182
Міжнародна торгівля	140	136	139	139
Забезпечення виконання контрактів	44	44	43	46
Закриття бізнесу	156	158	145	145
Загалом рейтинг	152	149	142	146

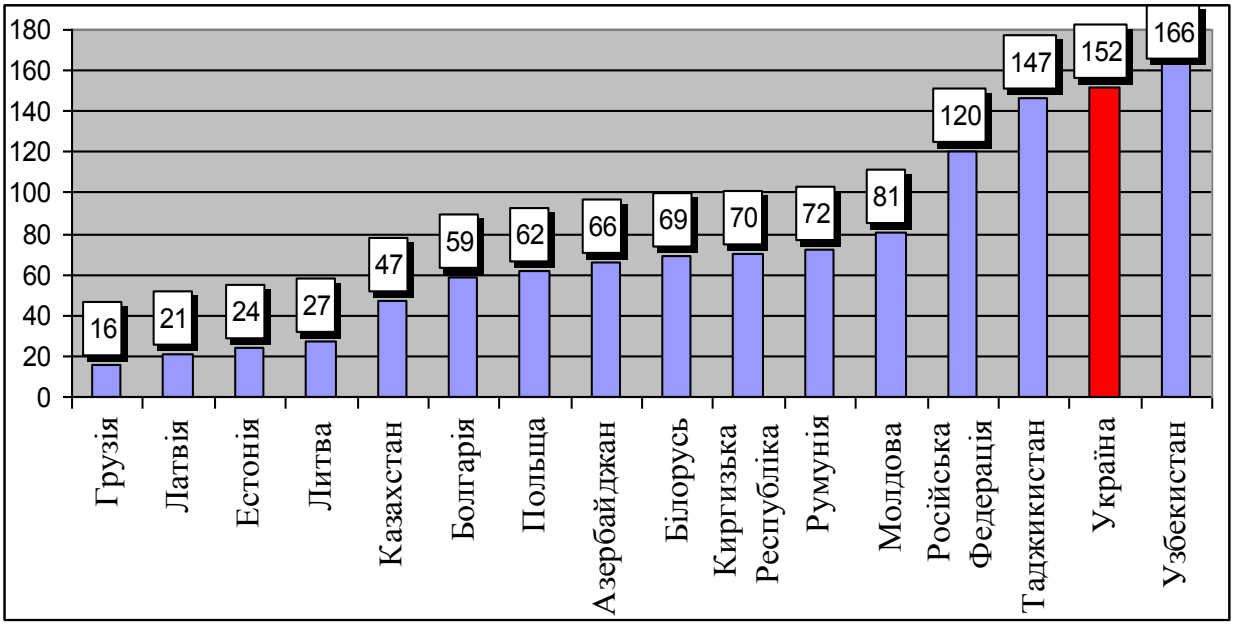

Рис. 3.1. Рейтинг бізнес-середовища (за даними звіту Світового банку та IFC "Ведення бізнесу 2012")

Причиною непослідовної реалізації регуляторної реформи в Україні є хибний устрій існуючої системи: не запроваджено й не

[157] Складено за даними: Doing Business [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://russian.doingbusiness.org/custom-query.

застосовано ефективних механізмів моніторингу та контролю за процесом реалізації реформ і притягнення до відповідальності чиновників за незадовільну їх реалізацію. Це дає змогу чиновникам і державним службовцям середньої ланки ігнорувати законодавство, адже їм відомо, що їх не притягатимуть до відповідальності, не каратимуть за невиконання своїх обов'язків, а тому можна безперешкодно займатися "своєю звичайною справою". Не дивно, що при визначенні індексу дотримання верховенства права за 2011 р. (оцінка дотримання верховенства права в 66 країнах) Україна посіла 64 місце за показником правозастосування в державних органах: це свідчить про неналежне виконання державними органами вимог законодавства[158].

Українська система видачі дозволів очолює перелік перешкод для ведення бізнесу та визнана Світовим банком третьою найгіршою у світі.

Реформування дозвільної системи в Україні можна охарактеризувати такими етапами.

До 2003 року дозвільна система характеризувалася складністю (понад 200 нормативно-правових актів), протиріччям, обтяжливістю за кількістю дозволів та відсутністю чіткої регламентації процедур їх отримання. Це було великою перешкодою для започаткування і розвитку бізнесу, провокувало його відхід в тінь та корупційну активність.

У 2003 році почалася реформа дозвільної системи на базі норм Указу Президента України від 20 травня 1999 року № 539 "Про запровадження дозвільної системи у сфері підприємницької діяльності".

У 2005 році прийнято Закон України "Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності", яким встановлено організаційно-правові основи реалізації державної політики в дозвільній сфері; обумовлено єдині критерії видачі дозвільних документів із гарантіями забезпечення прозорості процедури їх видачі, прав і законних інтересів суб'єктів господарювання; задекларовано шляхи

[158]Індекс дотримання верховенства права, 2011, the World Justice Project [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://worldjusticeproject.org/sites/default/files/wjproli2011_0.pdf.

реформування дозвільної системи за європейськими принципами. При цьому вперше в законодавчому порядку запроваджено декларативний принцип започаткування бізнесу, принцип організаційної єдності отримання документів дозвільного характеру; встановлено адміністративну відповідальність посадових осіб дозвільних органів за порушення процедур видачі дозвільних документів.

Першим кроком мала стати інвентаризація всіх дозволів, які мав отримувати підприємець для ведення господарської діяльності. Цю роботу проводили за сильного спротиву з боку центральних органів виконавчої влади, які намагалися знайти різноманітні способи та аргументацію, щоб переконати, що документи, які вони видають, не належать до документів дозвільного характеру. Після внесення змін до визначення "документ дозвільного характеру" у Держкомпідприємництві попередньо складено перелік, що налічує 227 таких документів.

Проте проблеми виникали знову ж таки з реальним дотриманням норм законів; низькою активністю приведення законодавчих актів у відповідність до вимог Закону України "Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності" (на кінець 2008 року лише чотири закони були приведені у відповідність із Законом про дозвільну систему, із 60 необхідних законопроектів були прийняті лише два, також було розроблено 22 проекти постанов, які узгоджують порядок видачі дозволів із цим Законом, проте лише чотири з них були затверджені Кабінетом Міністрів України[159]); ігноруванням декларативного принципу започаткування бізнесу (крім пожежного нагляду, де у 2008 декларації становили 22% усіх дозвільних документів); неусуненням необґрунтованих і неефективних дозволів, які законодавчо не закріплені.

Ці проблеми зумовили, по-перше, розробку законопроекту щодо визначення переліку дозвільних документів для провадження підприємницької діяльності паралельно з адміністративною

[159] Реформа дозвільної системи у сфері господарської діяльності : Національний звіт з розвитку підприємництва в Україні та його перспективи [Електронний ресурс] / Державний комітет України з питань регуляторної політики та підприємництва, 2009. – Режим доступу : http://www.dkrp.gov.ua/control/uk/doccatalog/list?currDir=118304.

відповідальністю посадових осіб за вимоги дозволів поза вказані норми (адже, незважаючи на реформи, у 2008 році, як і раніше, кожне друге підприємство проходило дозвільні процедури, отримуючи в середньому по чотири-п’ять дозволів); по-друге, створення дозвільних центрів. Постанова Кабінету Міністрів України "Про заходи щодо упорядкування видачі документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності" 2009 року визначає перелік документів (66) дозвільного характеру, які повинні надаватися лише в дозвільних центрах.

За результатами досліджень, проведених міжнародними експертами (Проект USAID/BIZPRO), діяльність дозвільних центрів, що діяли відповідно до поставлених задач, дала змогу в середньому зменшити[160]:

– тривалість проходження процедури отримання дозволу – у 3 рази;

– кількість документів, які необхідно подавати для отримання дозволу, – у 2 рази;

– витрати на проходження процедур отримання дозволів – у 2 рази;

– кількість відвідувань суб’єктами господарювання дозвільних органів у процесі проходження відповідної процедури – у 3 рази;

– кількість випадків корупції (вживання неофіційних заходів) під час отримання дозволу – у 3 рази.

З метою удосконалення системи видачі документів дозвільного характеру та забезпечення реалізації Закону України "Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності" було прийнято Постанову Кабінету Міністрів України "Про заходи щодо упорядкування видачі документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності"[161] від 21.05.2009 р. № 526 з подальшими змінами та

[160] Про стан та перспективи розвитку підприємництва в Україні : національна доповідь / [К. О. Ващенко, З. С. Варналій, В. Є. Воротін та ін.]. – К. : Держкомпідприємництво, 2008. – С. 119.

[161] Постанова Кабінету Міністрів України "Про заходи щодо упорядкування видачі документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності" від 21.05.2009 р. № 526 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=526-2009-%EF.

доповненнями. Зокрема, цією постановою затверджено перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності, що видаються лише через дозвільні центри, а також прописано основні вимоги до порядку взаємодії адміністратора з місцевими дозвільними органами, суб'єктами господарювання й територіальним органом спеціально уповноваженого органу з питань дозвільної системи у сфері господарської діяльності щодо видачі документів дозвільного характеру. При цьому міністерства та інші центральні органи виконавчої влади зобов’язуються забезпечити прийняття заяв та інших документів, що подаються для видачі документів дозвільного характеру, та їх видачу безпосередньо суб'єктам господарювання структурними підрозділами зазначених органів за принципом організаційної єдності в одному приміщенні. Крім того, наказом Держкомпідприємництва України від 12.10.2009 р. № 176 було прийнято нову редакцію Типового положення про адміністратора та порядок його взаємодії з місцевими дозвільними органами, суб'єктами господарювання та територіальним органом спеціально уповноваженого органу з питань дозвільної системи у сфері господарської діяльності.

Однак практика показала, що існуюча система дозвільних центрів на рівні районів і міст є недосконалою. Тому в подальшому є потреба в розробці законопроекту, яким би було забезпечено ефективне впровадження принципу організаційної єдності видачі документів дозвільного характеру на місцевому рівні: обласному, районному, міському. Зокрема, проектом закону має бути запроваджено функціонування дозвільного центру на обласному (республіканському) рівнях разом із введенням посади державного адміністратора. Такий центр може бути створений при обласній державній адміністрації. Крім того, Держкомпідприємництво розробив проект Закону України щодо переходу від принципу "організаційної єдності" у видачі дозвільної документації на принцип "єдиного вікна"[162]. Законопроект пропонує встановити вимогу, що всі

[162] Звіт Держкомпідприємництва про стан дерегуляції бізнес-середовища від 29 вересня 2010 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.dkrp.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id= 162122&cat_id=33037.

документи дозвільного характеру видають лише через державного адміністратора – без звернення суб'єкта господарювання до представника місцевого дозвільного органу.

Законом України "Про внесення змін до Закону України "Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності"[163] від 11 лютого 2010 року № 1869-VI було черговий раз відновлено принцип мовчазної згоди[164] – принцип, згідно з яким суб'єкт господарювання набуває право на здійснення господарської діяльності без отримання відповідного документа дозвільного характеру за умови неприйняття дозвільним органом у встановлений законом термін (10 робочих днів) рішення про видачу документа дозвільного характеру або про відмову в його видачі. За попередніми оцінками IFC, практична реалізація принципу "мовчазної згоди" дає змогу підприємствам зберегти близько 20% часу, що витрачається на очікування відповіді від дозвільних відомств[165]. Крім того, економію часу та коштів забезпечить законодавчо встановлений принцип організаційної єдності, згідно з яким видача документів дозвільного характеру (переоформлення, видача дублікатів, анулювання) суб'єктам господарювання здійснюється в дозвільному центрі через взаємодію представників дозвільних органів, що забезпечується державним адміністратором.

Відповідно до змін дозвільного законодавства у сфері господарської діяльності[166] 7 липня 2010 року були внесені поправки щодо провадження господарської діяльності на підставі подання

---

[163] Закон України "Про внесення змін до Закону України "Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності" від 11.02.2010 №1869-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada. gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1869-17.

[164] 25 червня 2009 року було прийняте доповнення до Закону України "Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності", яке передбачає застосування принципу "мовчазної згоди".

[165] Інвестиційний клімат в Україні: яким його бачить бізнес [Електронний ресурс] // Міжнародна фінансова корпорація. – 2009. – С. 68. – Режим доступу : http://www.ifc.org/ifcext/uspp.nsf/AttachmentsByTitle/IC_report_2009_ukr/$FILE/IC_report_2009_Ukr.pdf.

[166] Закон України "Про внесення змін до Закону України "Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності" від 07.07.2010 № 2451-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua.

декларації[167], а саме суб'єктам господарювання надано право на провадження певних дій щодо здійснення господарської діяльності або видів господарської діяльності на підставі подання декларації без отримання документа дозвільного характеру, за винятком тих видів господарської діяльності, які становлять підвищену небезпеку для життя і здоров'я населення та для навколишнього природного середовища – перелік таких 94 видів господарської діяльності затверджений Постановою Кабінету Міністрів України № 725 від 25 серпня 2010 року.

Отже з 30 серпня 2010 року з введенням декларативного принципу підприємці можуть здійснювати діяльність без документів дозвільного характеру (за винятком визначених видів), вони повинні лише повідомити адміністратора або відповідний дозвільний орган про відповідність його матеріально-технічної бази вимогам законодавства. З 1 січня 2012 року провадження близько 40 видів господарської діяльності можливе за декларативним принципом. Це одне з найвагоміших досягнень у реформуванні дозвільної системи, адже створює сприятливі умови (економить час та кошти) для започаткування бізнесу в Україні. Крім того, суб'єкти підприємництва при заповненні декларації будуть чітко ознайомлені з вимогами законодавства до їх діяльності, що підвищить відповідальність бізнесу, обумовлену декларативним принципом, за будь-яку завдану шкоду суспільству чи навколишньому середовищу.

Закон України від 19.10.2010 № 2609-VI вносить зміни до Закону України "Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців", якими встановлено порядок проведення електронної реєстрації суб'єктів господарювання. Тобто документи від суб'єктів господарювання можуть надсилатися державному реєстратору в електронному вигляді. Електронні документи, подані для проведення державної реєстрації, мають бути оформлені згідно з вимогами

[167] Декларація відповідності матеріально-технічної бази вимогам законодавства – документ, яким суб'єкт господарювання повідомляє державного адміністратора або представника відповідного дозвільного органу про відповідність своєї матеріально-технічної бази вимогам законодавства.

законодавства у сфері електронних документів та електронного документообігу, а також електронного цифрового підпису. Інформація щодо електронного формату вихідних документів, а також програми формування та подання документів, необхідних суб'єктам підприємницької діяльності для проведення реєстрації, має бути розміщена на офіційному веб-сайті Спеціально уповноваженого органу з питань державної реєстрації. Закон набирає чинності у липні 2011 року (через дев'ять місяців з дня опублікування).

Законом України "Про Перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності" від 19 травня 2011 року визначено вичерпний список зі 135 видів дозвільних документів, які дають право на здійснення господарської діяльності, а також встановлено заборону вимоги від підприємців отримання документів (дозволів, висновків, погоджень тощо), не зазначених у переліку.

Ці позитивні зміни в дозвільній системі країни сприяли поліпшенню її бізнес-середовища за рахунок підвищення прозорості та спрощення дозвільної системи, можливостей ефективного планування підприємницької діяльності та зниження бюрократичного навантаження на неї. Проте, темпи спрощення регуляторного середовища ведення бізнесу в Україні є надто повільними (табл. 3.2).

Спостерігаємо позитивні зрушення в реформуванні системи технічного регулювання. У 2010 і 2011 рр. були прийняті три основні закони, які стали рушійною силою реформування цієї системи: "Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції", "Про загальну безпечність нехарчової продукції" та "Про відповідальність за шкоду, завдану внаслідок дефекту в продукції". Повільно відбувається процес переходу від застарілої системи сертифікації до гармонізації системи із законодавством Європейського Союзу. Україна починає виконувати зобов’язання, взяті під час приєднання до СОТ[168]. Проте проблеми, пов’язані з наявністю обов’язкових стандартів для вітчизняних виробників, потребують першочергового вирішення.

[168] Інвестиційний клімат в Україні: яким його бачить бізнес [Електронний ресурс] // Міжнародна фінансова корпорація. – 2011. – С. 7-8. – Режим доступу : http://www.ifc.org/ifcext/uspp.nsf/.

Таблиця 3.2

Тенденції зміни регуляторного середовища ведення бізнесу в Україні, 2003-2011 роки[169]

Рік	Реєстрація підприємств				Отримання дозволів на будівництво			Реєстрація власності		
	Кількість процедур	Термін (дні)	Вартість (% доходу на душу населення)	Мінімальний сплачений капітал (% валового доходу на душу населення)	Кількість процедур	Термін (дні)	Вартість (% доходу на душу населення)	Кількість процедур	Термін (дні)	Вартість (% від вартості власності)
2003	15	40	25,6	121,5	..	..	..	..	..	..
2004	15	34	17,6	113,9	..	..	..	10	93	6,4
2005	15	34	10,6	183,0	29	511	1 006,6	10	93	5,6
2006	10	33	9,2	198,8	29	511	829,9	10	93	4,7
2007	10	27	7,8	203,1	29	511	676,2	10	93	4,9
2008	10	27	5,5	174,2	30	544	1 815,5	10	93	4,3
2009	10	27	5,8	153,5	30	528	1 535,0	10	93	4,0
2010	10	27	6,1	2,2	21	375	1 731,4	10	117	4,1
2011	9	24	4,4	1,8	21	375	1 462,3	10	117	3,9

Позитивні зміни протягом 2009-2012 років відбуваються і в системі ліцензування. Зокрема Законом України від 25 червня 2009 р. № 1571-VI, Законом України від 15 грудня 2009 р. № 1759-VI та Законом України від 19 жовтня 2010 р. № 2608-VI було скасовано ліцензування 28 видів діяльності та обмежено сферу застосування для 11 видів ліцензування. На початок 2012 року 45 видів підприємницької діяльності потребували ліцензування відповідно до Закону України "Про ліцензування певних видів господарської діяльності", а ще 11 видів діяльності підлягають ліцензуванню відповідно до інших законів. Законом України № 1759-VI та Постановою Уряду від 13 січня 2010 р. № 21 було встановлено необмежений строк дії для більшості виданих ліцензій та мінімальний (обмежений) термін у п’ять років на окремі 10 видів

[169] Складено за даними: Doing Business [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://russian.doingbusiness.org/custom-query.

діяльності, визначених Урядом. Раніше більшість ліцензій потребувала поновлення кожні п'ять років.

Відповідно до дослідження Міжнародної фінансової корпорації за час впровадження дозвільної реформи відбулися такі зміни[170]:

– частка підприємств, які отримували дозволи у 2010 році порівняно з 2008 роком скоротилася з 54% до 32%, а частка приватних підприємців – з 57% до 32%;

– терміни видачі дозволів скоротилися практично удвічі (у 2003 році підприємства в середньому витрачали 103 календарні дні, щоб отримати усі необхідні дозволи, то у 2010 році – 48 днів), проте їх кількість фактично не змінилася – протягом 2010 р. (як і в попередні роки) кожне підприємство отримало в середньому по чотири дозволи, а приватні підприємці – по два;

– для започаткування та ведення бізнесу у 2010 році підприємства витрачали на отримання дозволів у середньому 8515 грн (у 2008 році – 6900 грн), а приватні підприємці – 2144 грн (у 2008 році – 2500 грн);

– середня вартість отримання документів дозвільного характеру для всіх підприємств України становила у 2010 році 993 млн грн (у 2008 році – 1,5 млрд грн), а для приватних підприємців – понад 844 млн грн (у 2008 році – 1,48 млрд грн);

– кількість випадків використання декларативного принципу представниками бізнесу подвоюється щороку, близько 9% підприємств і 4% приватних підприємців у 2010 році скористалися декларативним принципом замість процедури отримання дозволу. Застосовуючи декларативний принцип як альтернативу дозвільній процедурі, суб'єкти господарювання заощаджували час, необхідний для проходження процедури і, як наслідок, починали господарську діяльність швидше, ніж у разі, якщо б їм довелося отримувати дозвільні документи (дод. Е);

---

[170] Інвестиційний клімат в Україні: яким його бачить бізнес [Електронний ресурс] // Міжнародна фінансова корпорація. – 2009. – С. 57-61. – Режим доступу : http://www.ifc.org/ifcext/uspp.nsf/AttachmentsByTitle/IC_report_2009_ukr/$FILE/IC_report_2009_Ukr.pdf; Інвестиційний клімат в Україні: яким його бачить бізнес [Електронний ресурс] // Міжнародна фінансова корпорація. – 2011. – С. 31-40. – Режим доступу : http://www.ifc.org/ifcext/uspp.nsf/.

– близько 8% підприємств у 2010 році зіштовхувалися з порушенням дозвільними органами встановлених законом строків видачі дозволів, проте лише 47% з них скористалися принципом мовчазної згоди;

– 14% підприємств і 5% приватних підприємців отримували ліцензії у 2010 році.

Незважаючи на всі серйозні та необхідні зміни вітчизняної дозвільної системи, все ж вони відбуваються досить повільно, а також виникають труднощі з реальним застосуванням окремих норм законодавства центральними і регіональними органами виконавчої влади. Для прикладу, процедури видачі дозволів у будівництві є одними з найскладніших і найтриваліших порівняно з такими в інших країнах світу. А відповідно до дослідження Світового банку та ЄБРР "Ділове середовище та діяльність підприємств" (BEEPS) третина суб'єктів вітчизняного бізнесу вважає дозвільну систему основною перешкодою для їх діяльності й розвитку.

Подальше реформування дозвільної системи з метою спрощення процедури започаткування бізнесу, стимулювання конкуренції і розвитку підприємництва та зниження бюрократичного навантаження на бізнес-середовище лежить у площині:

– ще більшого спрощення процедури, скорочення термінів отримання дозвільних документів і переліку видів діяльності, що підлягають ліцензуванню, перегляду вимог до отримання більшості дозволів; скорочення переліку видів діяльності, які не можуть здійснюватися за декларативним принципом, що значно знизить витрати часу й коштів на започаткування бізнесу;

– посилення відповідальності чиновників, які перешкоджають виконанню завдань щодо спрощення державної регуляторної політики;

– зменшення кількості економічно необґрунтованих та неефективних дозволів із наступним законодавчим уточненням вичерпного переліку дозвільних документів відповідно до Закону України "Про Перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності", що унеможливить вимагання від суб’єктів господарювання отримання документів дозвільного характеру, не передбачених цим Законом, а отже, забезпечить спрощення процедури започаткування бізнесу;

– на законодавчому рівні внормування можливості подання заяв (клопотань) до органів державної влади та місцевого самоврядування у форматі електронних документів нарівні з їх паперовими носіями;

– приведення у відповідність до Закону України "Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності" близька 60 законів (а приведено лише 16, які теж вимагають доопрацювання). Проте виникає проблема з тим, що центральні органи виконавчої влади надто повільно працюють над розробкою відповідного законодавства з дерегуляції бізнесу, реформування системи технічного регулювання та ліцензування, які є джерелом корупційних надходжень. Крім того, надзвичайно корумпованою є сфера надання адміністративних і платних державних послуг;

– створення активного (з вільним доступом в мережі Інтернет) Єдиного загальнодержавного реєстру, регіональних і галузевих реєстрів регуляторних актів з їх змістом, оцінкою регуляторної ефективності, хронологією процесу опрацювання, затвердження та відстеження впливу на господарську діяльність;

– забезпечення повноцінної діяльності дозвільних центрів за участі представників місцевих дозвільних органів (загалом в Україні місцеві дозвільні органи забезпечили участь своїх представників у роботі дозвільних центрів на 40 %);

– створення ефективної системи обміну (передачі) інформації (документів – дозволів, сертифікатів, довідок тощо) між різними державними органами під час підготовки нових дозвільних документів чи ліцензій;

– законодавчого встановлення єдиних підстав для відмови у видачі документів дозвільного характеру, їх переоформлення, призупинення, видачі дублікату, анулювання[171];

– відстеження, вивчення та популяризація позитивного досвіду надання адміністративних послуг органами виконавчої влади та місцевого самоврядування;

[171] Про стан та перспективи розвитку підприємництва в Україні : національна доповідь / [К. О. Ващенко, З. С. Варналій, В. Є. Воротін та ін.]. – К. : Держкомпідприємництво, 2008. – С. 120.

– удосконалення системи видачі дозвільних документів з диференційованим підходом, в основу якого покладено розмежування господарюючих суб'єктів за ступенем ризику (загрози) для навколишнього середовища їх виду економічної діяльності;

– призначення в бюджетах всіх рівнів обсягу фінансування, необхідного для виконання належної підготовки і запровадження регуляторних документів і моніторингу їх ефективності.

Крім того, для реалізації регуляторної політики в Україні слід дотримуватися таких загальних принципів:

1) систематизація документів регуляторного характеру з метою усунення загроз затвердження неузгоджених і дублюючих чинні регуляторних актів;

2) затвердження єдиного підходу до аналізу ефективності впливу регуляторних актів;

3) планування та оприлюднення процесу підготовки проектів регуляторних актів для їх відкритого обговорення в бізнес-середовищі;

4) моніторинг результативності регуляторних документів;

5) публічне інформування про зміни регуляторного середовища в зрозумілий спосіб.

3.2. Система державного нагляду за господарською діяльністю вітчизняних підприємств

Ділова активність напряму корелює зі свободою підприємництва, яка у свою чергу визначається системою державного контролю господарської діяльності.

Система державного нагляду у вітчизняному бізнес-середовищі є обтяжливою як для держави, адже утримання великої кількості контролюючих органів лягає фінансовим тягарем на бюджет країни, так і для підприємств, – охоплення підприємств перевірками, їх частота й тривалість зумовлюють втрати робочого часу представників бізнесу в результаті таких контрольних заходів. Погіршення якісних характеристик бізнес-середовища та інвестиційного клімату в Україні зумовлене також складністю державного регулювання та управління контролюючими органами в результаті дублювання функцій,

повноважень і сфер відповідальності різними інспекціями. Наприклад, у галузі зв'язку та радіомовлення, дотримання законодавства щодо умов праці, екології та використання надр, дотримання стандартів, транспортних перевезень, освіти, науки та інтелектуальної власності нагляд за одними й тими самими питаннями одночасно здійснюють у середньому 4-6 контролюючих органів.

За даними звіту Міжнародної фінансової корпорації щодо бізнес-середовища в Україні, система державного контролю за діяльністю підприємств у нас тотальна та неефективна[172]:

– 74% підприємств та 64% приватних підприємців у 2010 році були перевірені принаймні одним контролюючим органом. Кожне з перевірених підприємств проходило в середньому від чотирьох до п'яти перевірок, загальна тривалість яких складала 14 робочих днів;

– у 2010 році охоплення підприємств перевірками скоротилося з 95% до 74% порівняно з 2006 та 2003 роками, проте за цим показником Україна залишається лідером серед інших країн пострадянського простору;

– якщо у 2008 році кожне перевірене підприємство було відвідане інспекторами в середньому п'ять-шість разів, то у 2010 році цей показник знизився до чотирьох-п'яти перевірок (дод. Е). Кожне перевірене підприємство було змушене працювати в "режимі перевірки" майже 14 календарних днів протягом 2010 року, як і у 2008 році. Тривалість перевірок на підприємствах в Україні довша, ніж в інших країнах із перехідною економікою (наприклад, в Узбекистані вона складає 10 календарних днів, в Білорусі – 9, Грузії – 6, Таджикистані – 5);

– приватних підприємців у 2010 році перевіряли шість разів на рік (у 2008 році – сім разів), тож вони були змушені працювати в "режимі перевірок" протягом восьми робочих днів (у 2008 році – близько трьох тижнів);

---

[172] За даними: Інвестиційний клімат в Україні: яким його бачить бізнес [Електронний ресурс] // Міжнародна фінансова корпорація. – 2009. – С. 73-90. – Режим доступу : http://www.ifc.org/ifcext/uspp.nsf/AttachmentsByTitle/IC_report_2009_ukr/$FILE/IC_report_2009_Ukr.pdf; Інвестиційний клімат в Україні: яким його бачить бізнес [Електронний ресурс] // Міжнародна фінансова корпорація. – 2011. – С. 43-54. – Режим доступу : http://www.ifc.org/ifcext/uspp.nsf/.

– кожне перевірене підприємство витратило у 2010 році в середньому 6680 грн (у 2008 році – 3400 грн), з яких 4140 грн склали штрафи й неофіційні платежі; перевірки податкових органів були найвитратнішими й коштували підприємствам 5095 грн; в середньому 2540 грн було витрачено на оплату робочого часу працівників, залучених до процесу перевірок;

– загальна сума прямих витрат у зв'язку з перевірками для приватного сектора склала у 2010 році близько 3,2 млрд грн (у 2008 році – 2,4 млрд грн). На підприємства припало близько 2,1 млрд грн, а на приватних підприємців – близько 1,1 млрд грн з цієї суми;

– в Україні налічується близько 85 органів державного контролю, що у два-п'ять разів більше, ніж в інших країнах (для порівняння: у Латвії таких органів – 16, у Сербії – 30, у Чорногорії та Словенії – по 26, у Білорусі – близько 40, у Таджикистані та Албанії – по 31, у Киргизькій Республіці – 22, у Вірменії – 19 та 20 у Грузії), які мають право перевіряти підприємства. Зокрема найбільш обтяжливими у 2010 році були перевірки з боку: податкових органів та органів пожежної безпеки: вони відвідали відповідно 46% і 40% підприємств; санітарної служби та органів охорони праці: вони відвідали відповідно 30% і 21% підприємств; решта органів разом відвідали 34% підприємств;

– тотальне охоплення підприємств перевірками не базується на ризик-орієнтованому підході[173]. Воно, скоріше, є результатом великої кількості перевірок "заради перевірок", які не мають належного системного підґрунтя. Відсутність у системі перевірок вибіркового, ефективного, ризик-орієнтованого підходу призводить до того, що об'єкти з нижчим ступенем небезпеки зазнають однакового, а подекуди навіть більшого адміністративного тиску з боку контролюючих органів, ніж об'єкти з вищим ступенем небезпеки. Тобто існує мінімальна різниця в охопленні перевірками малого,

[173] Станом на середину 2011 р. близько трьох чвертей контролюючих органів, на які поширюється дія Закону України "Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності", мають затверджені критерії розподілу суб'єктів господарювання на групи ризику та окрему періодичність перевірок для кожної з таких груп.

середнього та великого бізнесу, а також більша частота перевірок приватних підприємців порівняно з підприємствами.

Система державного контролю у сфері підприємництва в Україні до 2007 року характеризувалася відсутністю необхідного законодавчого підґрунтя для ефективного проведення перевірок з єдиними стандартизованими процедурами.

Наприкінці 2007 року увійшов в дію Закон України "Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності" №877-V, який започаткував процес цілісного реформування системи державного контролю у бізнес-середовищі. Цим законом встановлено основні єдині для всіх органів державного нагляду принципи і правила проведення державного нагляду (контролю) у сфері підприємництва, порядок вживання планових і позапланових заходів, а також визначено стратегічні європейські принципи здійснення державного нагляду (контролю). Для прикладу, обумовлені підстави для проведення перевірок та граничні терміни їх тривалості, запроваджено використання для перевірок переліків питань (чек-листів) та принципи розрахунку кількості перевірок (періодичність) залежно від ступеня ризику підприємницької діяльності (зокрема, всі суб'єкти господарювання, що підлягають контролю, належать до одного з трьох ступенів ризику: високого, середнього та незначного).

Власне використання ідеї управління ризиками (від здійснення господарської діяльності) є перспективною політикою реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері підприємництва, яка сприятиме ефективній роботі державних органів з попередження порушень вимог законодавства.

Крім того, зазначений закон обумовлює і гарантії захисту інтересів суб'єктів господарювання під час перевірок, а саме їм надано право: залучати третіх осіб з метою захисту своїх прав під час здійснення контролю; не допускати посадових осіб органу державного нагляду до здійснення перевірок у разі порушення вимог щодо періодичності заходів державного нагляду, відсутності та невідповідності визначених законом документів.

Після набуття Законом України чинності у системі державного контролю відбулися певні позитивні зрушення, зокрема зменшилося

охоплення підприємств перевірками з 95% у 2006 році до 74 % у 2010 році, проте цей показник залишається досить високим.

Крім того, прийняті критерії розподілу суб'єктів господарювання на групи ризику вимагають удосконалення. Адже, хоч підприємства поділені на три групи ризику, проте понад 80% з них віднесені до групи найвищого ризику, а отже, підлягають частішим перевіркам[174].

Протягом 2009–2010 рр. в системі державного контролю відбулися деякі позитивні законодавчі зміни, які б мали позитивно вплинути на стан та ефективність бізнес-середовища країни. Зокрема, відповідно до Постанови Уряду № 502 від 21 травня 2009 року тимчасово (до 31 грудня 2010 року) була прийнята заборона на проведення перевірок, за винятком планових заходів державного нагляду у сфері дотримання санітарних, податкових та архітектурно-будівельних норм, а також суб'єктів господарювання, віднесених до групи з високим ступенем ризику. Відповідно до Закону України "Про внесення змін до деяких законів України щодо спрощення умов ведення бізнесу в Україні" № 1759-VI від 15 грудня 2009 року було закріплено мораторій на проведення перевірок для суб'єктів малого підприємництва до 1 січня 2011 року за винятком підприємств, господарська діяльність яких була віднесена до високого або середнього ступенів ризику; перевірок органами державної податкової служби, Пенсійного фонду України та інспекціями захисту прав споживачів за скаргами споживачів.

Ці мораторії не внесли кардинальних змін на краще у вітчизняному бізнес-середовищі, адже не з'явилося жодних обмежень у проведенні перевірок для найбільш активного органу контролю – податкової інспекції.

З метою розробки і затвердження чітких переліків питань для перевірок було запроваджено низку законодавчих і розпорядчих ініціатив, які принесли позитивні положення щодо заборони перевірки

---

[174] "Критерії, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності, пов'язаної з виробництвом, випуском і реалізацією продукції (виконанням робіт, наданням послуг), та визначається періодичність проведення планових заходів державного нагляду (контролю)", затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2008 р. № 1164.

тих питань, які не входять до переліків[175]; зроблені розпорядження розробити та затвердити критерії розподілу суб'єктів господарювання на групи ризику та періодичність здійснення перевірок для кожної з таких груп; розширено список принципів здійснення державного нагляду в Україні[176], в результаті чого затверджено норму перевірки підприємств лише одним органом державної інспекції (нагляду) в складі центрального органу виконавчої влади.

На кінець 2011 року 61 з 80 органів нагляду розробив критерії ризику[177], проте жоден із небагатьох розроблених переліків питань для перевірок не відповідає схваленій методології й передовій практиці. Наведені законодавчі ініціативи щодо реформи системи державного контролю в країні є позитивними, проте на практиці дисципліна виконання таких рішень виявилася вкрай низькою, що особливо не зменшило тягар перевірок у бізнес-середовищі.

Це, зрозуміло, можна пояснити відсутністю відповідальності за порушення або неналежне виконання законодавства органами контролю, адже в Україні не передбачена адміністративна відповідальність для держслужбовців за порушення порядку проведення перевірок. Для прикладу, в Казахстані максимальна сума штрафу за таке порушення становить 810 дол. США, у Білорусі – 575 дол. США, а в Узбекистані – 350 дол. США. У Росії перевірки, проведені з порушенням порядку, визнають неправомірними, а контролюючі органи, що допустили такі порушення, можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності[178].

---

[175] Деякі питання здійснення планових заходів державного нагляду (контролю) : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 153-р від 27 січня 2010 р.; Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розробки переліків питань для здійснення планових заходів державного нагляду (контролю) з урахуванням ступенів ризику від провадження господарської діяльності, а також типових форм актів, які складаються за результатами відповідних перевірок : Наказ Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва № 88 (квітень 2011 р.); Про забезпечення здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1850-р від 15 вересня 2010 р.

[176] Про внесення змін до Закону України "Про основні засади державного контролю у сфері господарської діяльності : Закон України від 01.07. 2010 р. № 2399-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/.

[177] Інвестиційний клімат в Україні: яким його бачить бізнес [Електронний ресурс] // Міжнародна фінансова корпорація. – 2011. – С. 45. – Режим доступу : http://www.ifc.org/ifcext/uspp.nsf/.

[178] Там само. – С. 51.

Незважаючи на всі вагомі наміри щодо покращання інвестиційного та бізнес-середовища в Україні, реалізація реформ у системі державного нагляду є незадовільною, що можна пояснити безкарністю порушення законодавчих норм. Внаслідок цього Україна може залишитися позаду активніших у реформаційному плані країн, а це сповільнює процеси соціально-економічного розвитку загалом.

Отже, з метою прискорення процесу реформування в системі державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності України необхідними є такі кроки:

1) не лише декларування, а передусім постійне дотримання законодавства щодо державного нагляду як контролюючими органами, так і суб'єктами господарювання, що підвищить рівень довіри і партнерства між ними, абсорбуватиме сприятливе бізнес-середовища в Україні;

2) в рамках реалізації ризик-орієнтованої системи планування перевірок органам державного нагляду (контролю)[179] завершити обґрунтування критеріїв поділу підприємств на групи ризику їх діяльності та визначення для кожної групи періодичності перевірок, а Уряду переглянути ті постанови, відповідно до яких надто велика частка суб'єктів господарювання віднесена до групи найвищого ризику. Це знизить тягар контролю для підприємств із низьким рівнем ризику та вивільнить додатковий ресурс для перевірок екологічно небезпечних суб'єктів господарювання;

3) для уніфікації, першочергового фокусування інспекторів на найважливіших питаннях, скорочення тривалості перевірок зобов'язати кожен контролюючий орган підготувати та прийняти стандартизовані акти з переліками питань (чек-листів) для перевірок відповідно до форми, затвердженої наказом Державного комітету

[179] За даними Держкомпідприємництва, станом на кінець 2011 року близько двох десятків органів державного нагляду (контролю) не затвердили у встановленому порядку відповідні критерії розподілу суб'єктів господарювання за ступенями ризику, серед яких: МНС (Державний департамент страхового фонду документації), Мінпраці (Державний департамент нагляду за додержанням законодавства про працю), Мінприроди (Державна геологічна служба та Державна служба геодезії, картографії та кадастру), Мінпромполітики, Мінагрополітики (Державна служба з охорони прав на сорти рослин), МОН (Державний департамент інтелектуальної власності), Мінпаливенерго, МВС, МОЗ (Державна санітарно-епідеміологічна служба), Держекспортконтроль, Держкомлісгосп (Українська державна лісонасіннєва інспекція), Держмитслужба, Національне космічне агентство України.

України з питань регуляторної політики та підприємництва № 88 від 9 квітня 2010 року.

Близько 30 контролюючих органів не розробили і не погодили з Держкомпідприємництвом та не затвердили власними наказами переліки питань для планових заходів державного нагляду (контролю) й уніфіковані форми актів. Зі 17 проектів наказів, які вже надійшли на погодження до Держкомпідприємництва, лише 10 виконані з дотриманням процедури, передбаченої Законом України "Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності".

Слід забезпечити використання списків питань також на позапланові перевірки, адже вони призначені для контролю дотримання тих самих вимог законодавства. Це допоможе підприємствам завчасно перевірити відповідність своєї діяльності вимогам чинного законодавства;

4) усунення проблеми дублювання функцій та повноважень органів державного контролю в Україні через поділ їх функцій, скорочення кількості та/або консолідації. Це знизить адміністративне навантаження на бізнес шляхом оптимізації кількості, періодичності й тривалості перевірок.

Украй незадовільною є підготовка до впровадження Закону України "Про внесення змін до Закону України "Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності" № 2399-VI (набрав чинності 27 жовтня 2010 року), яким встановлюється вимога щодо наявності лише одного органу державного нагляду (контролю) у складі центрального органу виконавчої влади. На сьогодні 16 центральних органів виконавчої влади мають у своєму складі урядові органи з функціями державного нагляду (контролю)[180];

5) приведення всіма контролюючими органами власних нормативно-правових актів у відповідність до Закону України "Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської

[180] За даними Держкомпідприємництва, станом на 23.09.10 підготовлено проекти нормативно-правових актів щодо скорочення контролюючих органів стосовно лише 7 центральних органів виконавчої влади – Мінагрополітики, Мінтрансзв'язку, Мінприроди, Міністерства культури і туризму України, Міністерства надзвичайних ситуацій, Мінжитлокомунгосп та НАЕР (Національного агентства України з питань забезпечення ефективного використання енергетичних ресурсів).

діяльності", а також скорочення кількості нормативно-правових актів та скасування застарілих вимог і правил, що дасть змогу запровадити єдиний механізм планування, призначення та проведення перевірок, ввести прозорі механізми здійснення державного контролю, а отже забезпечить зменшення адміністративного тиску на суб'єкти підприємництва, дозволить скоротити їх витрати на ведення бізнесу;

6) створення відкритої інформаційної бази (на веб-сайтах відповідних контролюючих органів) всіх вимог щодо підприємницької діяльності, дотримання яких перевіряють контролюючі органи, що забезпечить підвищення рівня обізнаності бізнесу щодо його зобов'язань і належному їх виконання;

7) підвищення рівня виконавчої дисципліни з боку представників контролюючих органів щодо дотримання вимог нормативно-правових актів, прийнятих у зв'язку з реформуванням системи перевірок, через передбачення достатнього рівня адміністративної відповідальності посадових і службових осіб за порушення порядку проведення перевірок, а саме встановити відповідальність за: порушення періодичності й тривалості перевірок; проведення перевірки за відсутності встановлених законами підстав; проведення планових перевірок без завчасного попередження або з порушенням строків такого попередження; проведення позапланових перевірок без погодження відповідного органу центральної влади; вживання заходів державного нагляду (контролю) без застосування актів перевірки у вигляді переліків питань тощо. Прикладами санкцій можуть бути штрафи або звільнення зі служби із забороною працювати на державній посаді протягом певного періоду часу[181]. Це підвищить рівень дотримання органами контролю вимог чинного законодавства та рівень захищеності бізнесу від протиправної діяльності цих державних інспекцій, а тому зменшить надмірний адміністративний тиск у бізнес-середовищі.

[181] Інвестиційний клімат в Україні: яким його бачить бізнес [Електронний ресурс] // Міжнародна фінансова корпорація. – 2011. – С. 57. – Режим доступу : http://www.ifc.org/ifcext/uspp.nsf/.

3.3. Корупція як інституційна деформація бізнес-середовища України

3.3.1. Стан, тенденції та причини корупції в економіці

Проблема корупції в Україні є одним із найбільш дестимулюючих чинників формування сприятливого бізнес-середовища. Як результат надмірного бюрократичного втручання у господарську діяльність, корупція залишається істотною перешкодою для бізнесу в Україні. За даними Міжнародної організації Transparency International, індекс сприйняття корупції в Україні у 2011 році становив 2,3 бала, так як і в Таджикистані. З таким результатом наша країна посіла 152-те місце серед 183 держав світу, які брали участь в опитуванні (у 2009 р. – 146-е, у 2008 р. – 134-е) (рис. 3.2). Політична корупція й нестабільність, а також корупція, що охоплює державний та приватний сектори, разом із високим рівнем толерантності громадян до проявів корупції погіршують позиції України.

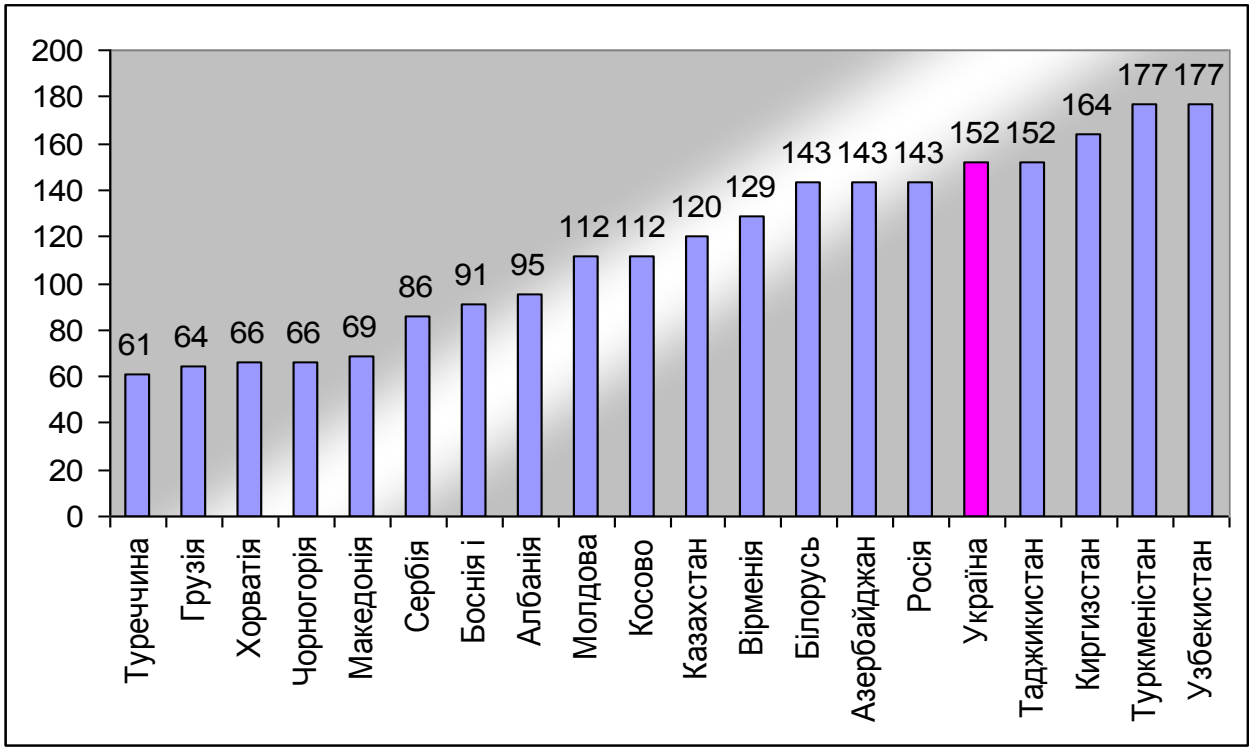

Рис. 3.2. Індекс сприйняття корупції у 2011 році[182]

[182] За даними: Transparency International. Індекс сприйняття корупції за 2011 рік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.transparency.org/.

Дослідження IFC щороку засвідчують, що підприємства підтверджують факти здійснення неофіційних платежів для прискорення процесу реєстрації підприємства, отримання дозволу чи сертифіката, реєстрації стандарту, проходження перевірки тощо. Кожне третє підприємство підтвердило, що протягом 2007-2011 років воно користувалося різноманітними "неофіційними способами вирішення питань" з державними посадовцями, у тому числі здійсненням неофіційних платежів, залученням родинних та інших зв'язків, безоплатною передачею товарів і послуг тощо.

Зростання середньорегіонального значення індексу сприйняття корупції (ІСК)[183] з 33 у 2007 р. до 37 у 2009-2011 роках свідчить про погіршення ситуації з корупцією в Україні, адже більше третини всіх основних сфер та інституцій України розглядаються населенням як надто корумповані. Найгірша ситуація залишається в Кіровоградській області, до якої долучились також Сумська, Волинська, Донецька області та АР Крим, де понад половина сфер видаються жителям цих областей дуже корумпованими, тим більше, що у сприйнятті населення ситуація в цих регіонах навіть погіршилась за минулі два роки.

Загалом в одинадцяти областях України індекс сприйняття корупції населенням зріс на п'ять або більше пунктів. Навпаки, скорочення індексу спостерігалось лише в п'яти областях: Харківській (– 14,1), Чернігівській (– 9,9), Запорізькій (– 9,0), Херсонській (– 4,5) та Луганській (– 3,9) (рис. 3.3). Решта десять регіонів за рівнем сприйняття корупції залишились на тих же показниках, що й два роки тому.

У цілому дослідження корупційних взаємозв'язків 2007–2011 років показує, що сприйняття корупції здебільшого залежить від наявності корупційного досвіду, тобто ті громадяни, які були учасниками корупційних відносин чи згідні використовувати корупцію у власних інтересах, є більш впевненими в її поширеності в різних сферах.

Загальний рівень корупції в Україні залишається дуже високим. За даними досліджень IFC, у 2011 році 60,1% опитаних респондентів (у 2009 році – 62,5%, у 2007 році – 67%) вказали на те, що вони були втягнуті в корупційні стосунки з посадовими особами. З проблемою

[183] Індекс сприйняття корупції – від 100 (найбільшого сприйняття) до 0 (найменшого сприйняття корупції).

вимагання хабарів у 2011 році зіткнулося 25,8% опитаних, тобто за цим показником ми повернулись до рівня 2007 року (25,6%), попри те, що в 2009 році спостерігалось деяке покращення ситуації до рівня 22,1%[184]. Тобто під час кожного четвертого контакту з чиновником громадяни отримують реальний досвід вимагання хабара. До добровільного пропонування хабара вдавався протягом 2009-2011 років кожен десятий громадянин (у 2007 році – 13,1%), також невідчутно зросло використання особистих зв‘язків – з 13,7% у 2009 році до 15,3% випадків у 2011 році.

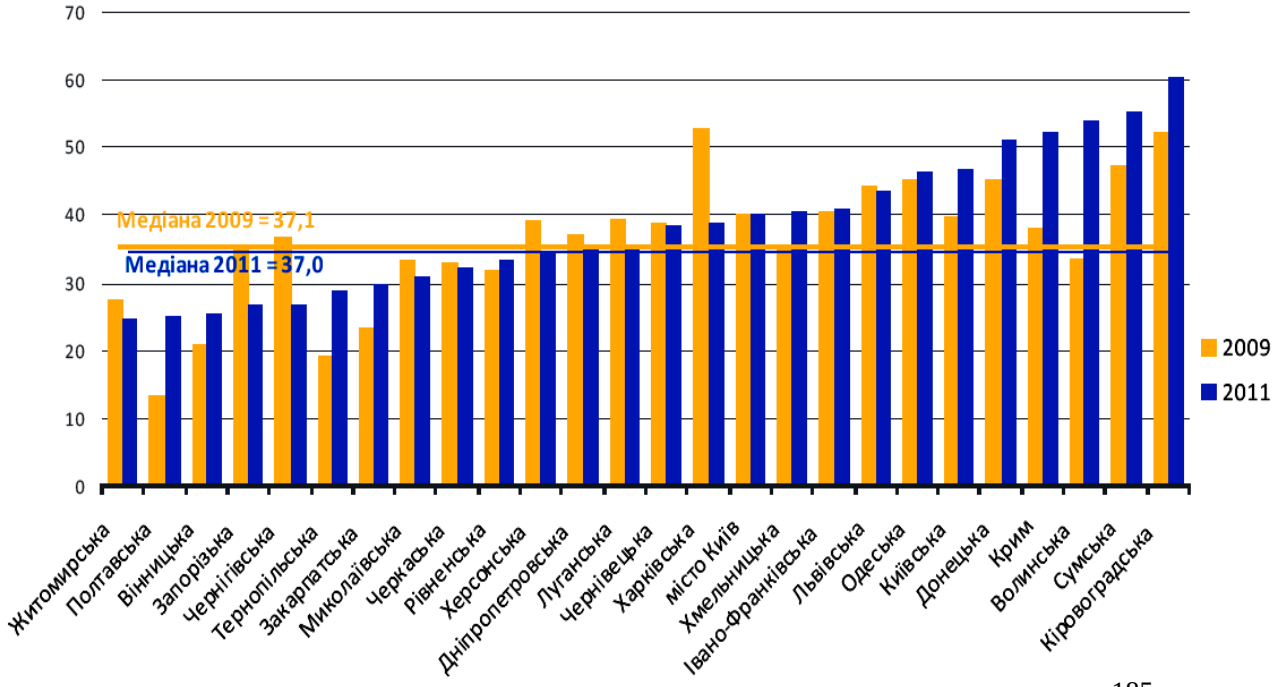

Рис. 3.3. Індекс сприйняття корупції за регіонами[185]

Покращення ситуації щодо рівня корупції загалом не відбулося, зокрема ще й тому, що готовність до активної протидії демонструє лише третина дорослого населення України. Щодо різних владних функцій, то у деяких із них рівень корупції зріс, а в інших, навпаки, – знизився. Розглянувши владні функції, які супроводжувались корупцією і є найбільш визначальними з огляду на характеристики

[184] Стан корупції в Україні [Текст] : порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень 2007–2009 рр. для Порогової програми для України Корпорації "Виклики тисячоліття" (МСС). – К. : [б. в.], 2009. – С. 4; Стан корупції в Україні. Порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень: 2007–2009, 2011. Звіт за результатами соціологічних досліджень. – К., 2009. – С. 5-6.

[185] Стан корупції в Україні. Порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень: 2007–2009, 2011. Звіт за результатами соціологічних досліджень. – К., 2009. – С. 26.

бізнес-середовища, варто відзначити підвищення вимог хабарів у 2011 році порівняно з 2009 роком щодо всіх сфер, зокрема при: проходженні митного контролю й оформленні документів (29,5 % опитаних зіткнулись у 2009 році та 36,1 % у 2011 році), регламентації підприємницької діяльності (35,4 % у 2009 році та 40,2 % у 2011 році), отриманні дозволів в органах влади (40,1 % у 2009 році та 47,1 % у 2011 році), приватизації та користуванні землею (25,3 % у 2009 році та 32 % у 2011 році). Малопомітні зміни впродовж 2007-2011 років відбулися і щодо використання особистих зв'язків та добровільної пропозиції хабара. (табл. 3.3, дод. Ж).

Таблиця 3.3

Зміна індексів корупції в бізнес-середовищі за 2007–2011 роки

Сектор (владна функція)	**Період**	**Індекс корупції**		
		досвід вимагання	**досвід використання особистих зв'язків**	**досвід добровільної пропозиції хабара**
Регламентація підприємницької діяльності	2007-2009	41,1%→35,4%↓	23,6%→25,2%↑	21,8%→19,9%↓
	2009-2011	35,4%→40,2%↑	25,2%→24,9%↓	19,9%→14,5%↓
Судова система	2007-2009	31,8%→30,2%↓	22,8%→17,7%↓	13,7%→8,6%↓
	2009-2011	30,2%	17,7%→21,2%↑	8,6%→10,7%↑
Митний контроль	2007-2009	36,5%→29,5%↓	16,4%→14,0%↓	18,1%→16,6%↓
	2009-2011	29,5%→36,1%↑	14,0%→10,0%↓	16,6%→10,7%↓
Отримання дозволів в органах влади	2007-2009	36,0%→40,1%↑	25,5%→25,9%	18,5%→14,8%↓
	2009-2011	40,1%→47,1%↑	25,9%→30,3%↑	14,8%→16,1%↑
Приватизація, володіння та користування землею	2007-2009	24,9%→25,3%↑	16,7%→18,7%↑	7,0%→7,1%
	2009-2011	25,3%→32,0%↑	18,7%→18,4%	7,1%→9,9%↑
Контакти з податковими службами	2007-2009	24,1%→19,6%↓	15,3%→14,2%↓	17,8%→14,2%↓
Реєстрація або приватизація об'єктів нерухомості	2007-2009	24,4%→22,6%↓	21,6%→17,1%↓	11,9%→8,8%↓
	2009-2011	22,6%→32,2%↑	17,1%→22,0%↑	8,8%→11,6%↑

Примітка: темнішим фоном відзначені негативні тенденції; світлішим – відсутність змін; білим – позитивні тенденції.

При отриманні різних дозволів в органах влади та реєстрації чи приватизації об'єктів нерухомості в сфері підприємницької діяльності, у контактах з міліцією та податківцями зросла частка підприємців, які добровільно вдавались до хабарів та використання особистих зв'язків. Тобто загалом усі позитивні законодавчі поправки за цей період у дозвільній системі та регуляторній політиці на практиці показують, що ситуація не змінилась на краще – для більшості владних функцій не відбулося скорочення реального досвіду корупції.

На основі результатів опитування за 2007–2011 роки досвід зіткнення українців з корупцією в 17 державних секторах/установах оцінений *індексом досвіду зіткнення з корупцією на вимогу* (ІДЗК-В) та *індексом досвіду зіткнення з корупцією на основі добровільності* (ІДЗК-Д) (див. дод. Ж). Медіанне значення ІДЗК-В у 2011 році становить 25,3 (у 2007 році – 22,1, у 2009 році – 20,1), що говорить про підвищення рівня поширення хабарництва, ініційованого державними посадовими особами. Перший індекс вказує, що в середньому кожен четвертий контакт з посадовцем передбачає вимагання хабара. Вимагання переважає у південних (29,5) та східних (29,1) областях і менш поширене на заході (23,3) й у центрі (21,3) України. Значення ІДЗК-Д свідчить, що в 2011 році тенденція до скорочення пропозиції хабара для прискорення розв'язання власної справи чи приховування якихось порушень продовжилась: у середньому українець пропонує хабар у 8,2% контактів з різними державними установами при 9,6% в 2009 році та 11,1% в 2007 році. У регіональному розрізі у 2011 році (як і в 2009 році) спостерігається зворотна тенденція: значення ІДЗК-Д скорочується при просуванні із заходу (12,2) в центр (10,6) і далі на південь (9,1) та схід (8,3)[186]. Отже, громадяни східних і західних областей України більше схильні до протилежних форм корупційної поведінки. Понад 60% областей з високим рівнем вимагання хабарів мають також і високий рівень добровільних хабарів, тобто процес поширення корупції в Україні залежить від обох сторін.

[186] Стан корупції в Україні. Порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень: 2007–2009, 2011. Звіт за результатами соціологічних досліджень. – К., 2009. – С. 34-35.

Третій *індекс досвіду використання особистих зв'язків, "кумівства", блату* при контактах з державними чиновниками (ІДЗК-3) за результатами дослідження 2009-2011 років показав (див. дод. Ж), що до використання корисних знайомств українці вдаються частіше, аніж зіштовхуються з вимаганням з боку чиновників, однак рідше, аніж пропонують хабар з власної ініціативи. Щодо регіонів, то найвищим показник використання особистих зв'язків є на заході України (18,8) та в центральних областях (18). Менш поширена така практика на півдні (12,6) та сході (12,3). Таким чином, добровільна пропозиція хабара нерідко супроводжується використанням особистих зв'язків. З погляду окремих областей передують у цьому рейтингу Волинська (40,7) та Сумська (38,2) області, а найнижчі показники в Запорізькій (1,3) та Херсонській (3,9) областях[187].

Майже половина українських підприємств (46%) визнає, що інколи доводиться надавати неформальні платежі державним службовцям різного рівня для "врегулювання бізнеспроблем". Значна частина українських компаній (39%) вважає, що доводиться робити це часто, і тільки 15% зазначили, що ніколи. Дослідження засвідчило, що з практикою неформальних платежів державним службовцям стикалася більшість підприємств, які зазначили, що вони не впроваджують соціальну відповідальність (56,7 %), ніж компанії, які задекларували впровадження соціальної відповідальності (30,2 %)[188].

Ніколи не стикалися з "хабарами" (неформальними платежами державним службовцям), за відповідями респондентів, переважно великі компанії: частка таких підприємств майже вдвічі більша, ніж відповідна частка малих компаній.

Майже половина українських підприємств (49%) не має чіткої позиції у питаннях корпоративних антикорупційних політик, майже кожне третє (32%) – не готове віддати частку свого прибутку на ефективну боротьбу з корупцією. Кожне четверте підприємство (19%) готове віддати частку свого прибутку на ефективну боротьбу з корупцією[189]. Найбільша частка тих підприємств, які готові віддати 3-

[187] Стан корупції в Україні. Порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень: 2007–2009, 2011. Звіт за результатами соціологічних досліджень. – К., 2009. – С. 35.
[188] Зінченко А. Г. Корпоративна соціальна відповідальність 2005-2010: стан та перспективи розвитку / А. Г. Зінченко, М. А. Саприкіна. – К. : Вид-во "Фарбований лист", 2010 – С. 30-31.
[189] Там само.

5% свого прибутку на ефективну боротьбу з корупцією, сконцентрована в сфері будівництва та Донецькій області.

За даними IFC, у 2010 році так званий корупційний "податок" (частка доходів, витрачена на неофіційні платежі) становив близько 10% річного доходу середнього українського підприємства (в 2008 – 6%). Водночас у 2010 році частка підприємств, що вдавалися до неофіційних способів вирішення питань із державними органами, зросла порівняно з 2008 роком на 11 відсоткових пунктів (рис. 3.4).

Рис. 3.4. Показники корупції в Україні у 2008, 2010 роках (% підприємств)[190]

Відповідно до дослідження діяльності підприємств, проведеного Світовим банком та ЄБРР, кожен другий підприємець вважає корупцію значною перешкодою впровадженню свого бізнесу в Україні[191]. Як результат, принаймні третина економіки України залишається у тіні[192]. Структура нелегальної економіки досить

[190] Інвестиційний клімат в Україні: яким його бачить бізнес [Електронний ресурс] // Міжнародна фінансова корпорація. – 2011. – С. 23. – Режим доступу : http://www.ifc.org/ifcext/uspp.nsf/AttachmentsByTitle/IC_report_2011_ukr/$FILE/IC_report_2011_Ukr.pdf.

[191] Дослідження Світового банку та ЄБРР "Ділове середовище та діяльність підприємств" (BEEPS) 2008 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.worldbank.org.

[192] Тенденції тіньового сектора економіки України у 2010 році : аналітична записка. [Електронний ресурс] / Міністерство економіки України. – Режим доступу : http://www.me.gov.ua.

складна, тому в оцінці обсягів тіньового сектору країни відзначаються істотні розбіжності і його величина варіює від 40 до 70%[193].

Враховуючи різні дослідження та думку представників бізнесу, можна сформулювати основні причини корупції, які деформують інвестиційне та ділове середовище в Україні внаслідок подальшого закріплення неформальних відносин між бізнесом та державними органами влади. Це насамперед низький рівень ділової етики та організаційної культури у бізнес-середовищі, який супроводжується відсутністю практики дотримання правил чесної гри та намаганням за будь-яку ціну досягти бізнесових цілей, у тому числі за допомогою використання незаконних (корупційних) шляхів їх досягнення.

Протягом останніх років ситуація з корупцією в Україні погіршується, зокрема, якщо у 2007 році лише 35,7 % опитаних громадян вважали, що корупція відносно 2004 року зросла, то у 2009 році вже 55,8 %, а у 2011 році 41,7% опитаних переконані у загостренні проблеми корупції. На думку громадян України, серед численних причин корупції в Україні (рис. 3.5) дві причини не лише зберегли, а й зміцнили свої позиції – зловживання службовим становищем серед державних посадовців, які прагнуть використовувати свої посади з метою особистого збагачення (18,1%), та відсутність належного контролю за діями посадовців з боку правоохоронних органів (15,1%).

Натомість громадяни вже не так категорично звинувачують керівництво країни у відсутності бажання боротися з корупцією (12% у 2011 році проти 14,1% у 2009 році)[194]. Кожен десятий з опитаних вважає, що заплутане й недосконале законодавство в Україні створює неоднозначні умови його використання і трактування, що, звичайно, також позначається на корумпованості взаємовідносин у суспільстві. Крім того, серед вагомих причин корупції називаються такі, як традиційна звичність корупції в українському суспільстві (9%), низький рівень поінформованості населення про процедури і правила в державних органах влади (7,5%), недостатній внутрішній контроль у них (7,1%) тощо.

---

[193] Про стан та перспективи розвитку підприємництва в Україні : національна доповідь / [К. О. Ващенко, З. С. Варналій, В. Є. Воротін та ін.]. – К. : Держкомпідприємництво, 2008. – С. 92.

[194] Стан корупції в Україні. Порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень: 2007–2009, 2011. Звіт за результатами соціологічних досліджень. – К., 2009. – С. 19-20.

Рис. 3.5. Основні причини корупції в Україні[195]

Якщо зважити на позицію громадян України щодо умов виправдання корупційних дій, то з 36,9% у 2009 році до 41,2% у 2011 році зросла частка тих, для кого корупція є недопустимою навіть для швидкого розв‘язання власних проблем. Також знижується частка громадян, які за будь-яких умов готові використати хабарі або особисті зв’язки в корисливих цілях, – з 8,1% у 2007 році до 6,1% у 2011 році. Проте, стабільною залишається група осіб, схильних інколи при вигоді використовувати корупційні схеми – 42%.

[195] Стан корупції в Україні. Порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень: 2007–2009, 2011. Звіт за результатами соціологічних досліджень. – К., 2009. – С. 19.

Найбільш вагомими причинами проявів корупції в Україні є[196]:

– непрозорість діяльності і неналежний рівень підзвітності органів державної влади;

– відсутність політичної волі до впровадження заходів запобігання та протидії корупції;

– неефективна участь у цій діяльності правоохоронних структур і органів національної безпеки держави;

– надзвичайна розгалуженість дозвільно-регуляторної системи;

– надмірний вплив окремих олігархічних груп на прийняття державних рішень і кадрові призначення;

– відсутність деталізованої законодавчої бази;

– недосконаліть системи судоустрою;

– відсутність системності в роботі з виявлення корупції в органах державної влади;

– відсутність ефективних механізмів участі громадянського суспільства у формуванні та реалізації антикорупційної політики;

– поблажливе ставлення суспільства до корупції і готовність обирати корупційні шляхи розв’язання проблем.

Вирішення проблеми корупції у вітчизняному бізнес-середовищі лежить у площині політичної волі вищого керівництва країни та готовності громадян протистояти корупційним діям. Впродовж 2009-2011 років таку готовність декларують близько третини населення, проте лише 4% постраждалих від корупції намагались захистити свої права з причин недовіри до судової системи і правомірного вирішення конфліктних ситуацій. Ефективними будь-які антикорупційні заходи в Україні називають 17,6% поінформованих громадян. Поступово відходить на задній план, на думку громадян, ідея посилення жорстких дій проти корупціонерів, натомість зростає значення вдосконалення законодавства, підвищення рівня правової освіченості та введення суспільного контролю.

[196] Круглий стіл "Прийнятність грузинського антикорупційного досвіду для України", Київ, 19 квітня 2010 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.openukraine.org/media/ 4049/RT_corruption_book_UA_web_low.pdf.

3.3.2. Особливості корупції в митних процедурах

Вкрай гострою залишається проблема корупції при проходженні митних процедур. Відповідно до дослідження компанії InMind під керівництвом Менеджмент Сістемс Інтернешнл (MSI)[197] щодо сприйняття та досвіду взаємодії українських підприємств з митними органами і, зокрема, рівня розповсюдженості корупції, з якою зіштовхувалися компанії при проходженні митних процедур протягом 2007–2010 років, то суттєвих змін на краще у цій сфері не відбулося.

Зокрема, результати дослідження показали, що за цей період[198]:

– вітчизняні підприємства не відчули істотних змін у сприйнятті рівня поширеності корупції у митній сфері. А саме, на думку підприємств, найбільш корумпованими етапами митного контролю є перетин кордону (61% у 2007 р. та 65% у 2009 р.) та етап перевірки документації (52% у 2007 р. та 48% у 2009 р.). Проте значущо зменшилось сприйняття поширеності корупції на етапі сплати податків та офіційних зборів (з 38% у 2007 р. до 28% у 2009 р.);

– підприємства сфери торгівлі та Південного регіону відзначали підвищення корупційності на всіх етапах митного оформлення, а підприємства Західного регіону та приватної форми власності помічали значний ріст поширення корупції при перетині кордону;

– 13% опитаних у 2009 році компаній вважають, що можна досить легко уникнути фізичного огляду вантажу за допомогою корупційних дій. Водночас досить важко уникнути сплати офіційних платежів (лише 5% компаній вважають, що це легко зробити). Незважаючи на те, що значущо зменшилась частка імпортерів, які

---

[197] Це дослідження є частиною проекту "Сприяння активній участі громадян у протидії корупції "Гідна Україна", який є складовою Порогової програми Корпорації "Виклики тисячоліття" (МСС) в Україні та здійснюється за фінансової підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID).

[198] За даними: Корупція та регулювання підприємницької діяльності в Україні: митні процедури та транспортування товарів [Текст] : порівняльний аналіз національних досліджень 2007–2009 рр. для Порогової програми Корпорації "Виклики тисячоліття" (МСС). – К. : [б. в.], 2009. – 43 с.

вважають легким завданням вказати неправильну вартість і кількість вантажу на свою користь (з 27% у 2007 р. до 19% у 2009 р.), проте, на думку експертів, можливість уникнути певних процедур все ще залишається дуже високою. Зокрема, найпоширенішими способами уникнення офіційних правил митного контролю є: 1) заниження вартості вантажу за рахунок декларації меншої ваги/об'єму чи декларації дешевшого виду/коду товару; 2) спроби пройти митний контроль без необхідної документації (наприклад, сертифіката відповідності на товар); 3) можливість обрати більш "вигідного" інспектора, з котрим налагоджені неофіційні стосунки;

– значущо зросла кількість випадків корупції (використання особистих зв'язків, здирництво або добровільне пропонування неофіційного платежу, подарунка чи послуг) при проходженні митних процедур (з 36% у 2007 р. до 43% у 2009 р.). Здирництво траплялось частіше, ніж добровільне пропонування хабара. Для прикладу, збільшилась частка компаній, які стали жертвами здирництва з боку працівників митних органів (з 26% у 2007 р. до 30% у 2009 р.); добровільно пропонували хабар 23% компаній у 2007 р. та 28% у 2009 р.; використовували особисті зв'язки 20% у 2007 р. та 26% у 2009 р. Практика здирництва значно збільшилась для підприємств Західного регіону, для Центрального та Західного регіонів зростав досвід добровільного хабара, а компанії Південного регіону стали значно рідше пропонувати хабар;

– найчастіше до неофіційних угод залучались митні інспектори (68% у 2007 р. та 71% у 2009 р.), а також керівники відділів митниць (24% у 2007 р. та 23% у 2009 р.). На території митниці корупційний досвід компаній найчастіше виникав на етапі перевірки документів (60% у 2007 р. та 62% у 2009 р.). Значно рідше з проявами корупції компанії зіштовхувалися на етапах огляду вантажу (28% у 2007 р. та 30% у 2009 р.) та перевірки тарифів і вартості вантажу (27% у 2007 р. та 32% у 2009 р.). Приблизно кожна третя компанія, яка має корупційний досвід, стикалася з корупцією під час перетину митного кордону України (30% у 2007 р. та 31% у 2009 р.);

– зменшилась частка імпортерів, які щоразу при здійсненні експортно-імпортних операцій сплачують неофіційний платіж (з 42% у 2007 р. до 35% у 2009 р.), проте збільшилась частка експортерів, які вдаються до хабарів (з 28% у 2007 р. до 36% у 2009 р.). При цьому

80 % підприємств після здійснення неофіційного платежу отримали послуги в повному обсязі;

– зросла частка підприємств, які використовують особисті зв'язки з представниками державних органів для полегшення митних процедур (з 10% у 2007 р. до 18% у 2009 р.); при цьому до таких контактів у 2007 р. вдавалось 5% великих компаній, а у 2009 р. – 17%;

– значно збільшилась частка експортерів, яким так і не було компенсовано ПДВ (з 8% у 2007 р. до 16% у 2009 р.). У 2009 році кожна третя компанія відшкодування ПДВ отримала невчасно або в меншому обсязі. Цей показник на 13% більший, ніж 2007 року (20% у 2007 р. та 33% у 2009 р.). Більшість представників бізнесу мали певні труднощі при відшкодуванні ПДВ, і тому компанії часто відмовляються від повернення ПДВ, розуміючи його безперспективність;

– 30% компаній мали причини для подання скарг на працівників митних органів. Проте лише половина з них дійсно подала скаргу на працівників митниці (16% у 2007 році та 18% у 2009). Основною причиною уникнення подачі скарг є переконання компаній у марності таких дій (53% у 2007 р. та 53% у 2009 р.). У середньому 33% компаній не подавали скарги, бо вважають, що це налаштувало б працівників митниці проти самої компанії;

– переважна більшість компаній вважає урядові антикорупційні заходи неефективними, а також зросла частка таких компаній з 65% у 2007 р. до 75% у 2009 р. За результатами опитування компаній у 2009 році, першочерговими антикорупційними заходами уряду мають стати зменшення обсягу документації, необхідної для проходження митних процедур (47%), удосконалення законодавства у сфері надання митних послуг (42%), а також спрощення процедур проходження кордонів та розмитнення товарів (41%).

Отже, корупція, з якою зіштовхуються представники бізнесу під час проходження митних процедур, деформує якісні параметри вітчизняного бізнес-середовища. Її основними причинами, на нашу думку, є наступні.

По-перше, відсутність загальнонаціонального розуміння ролі малого і середнього бізнесу в процесах соціально-економічного піднесення країни та належного менеджменту в органах виконавчої та законодавчої влади супроводжується процесами підвищення

офіційних і неофіційних стягнень з підприємств під час проходження митних процедур чи надання послуг дозвільного характеру. Безперечно, для того щоб вижити в складних умовах глобальної конкуренції, бізнес вдається до різних корупційних схем, наприклад, щодо заниження вартості товару чи коригування інших його характеристик (вага, об'єм тощо). У таких умовах не лише знижується ділова активність, а й підривається транзитний потенціал країни, який завдяки підвищенню пропускної спроможності поряд з бізнесом може стати джерелом наповнення необхідними коштами бюджету, адже є чинником активізації ділових відносин.

По-друге, лобізм на митниці, який супроводжується наданням привілейованих полегшених митних процедур та нижчих фінансових зобов’язань для "окремих" підприємств, спотворює рівноправне конкурентне середовище для діяльності інших компаній на ринку України, яким важко працювати чесно, декларуючи в повному обсязі вартість ввезених товарів, бо відповідно собівартість буде вищою і неконкурентоспроможним товар. Лобізм лише посилює прояви корупції та неформальну складову вітчизняного інвестиційного і загалом бізнес-середовища. З іншого боку, митні платежі для деяких груп товарів є неймовірно високими, тому їх ввезення на територію України супроводжується корупцією, а не то вони б мали просто зникнути з ринку України (ціна неприйнятна).

По-третє, складною є процедура оскарження дій працівників митних органів. Так, коли митниця не підтверджує фактурну вартість товару і зобов'язує компанію оформити товар за митною вартістю товару (яка зазвичай значно вища від фактурної), компанія має право оскаржувати встановлену митницею митну вартість товару, але процедура митного контролю не буде завершена, поки компанія не отримає рішення на свої запити. У такій ситуації компанії вимушені вдаватися до неофіційних відносин, адже вартість простою вантажу на території митниці обійдеться їм набагато дорожче, ніж сплата офіційних або, тим паче, неофіційних платежів[199].

[199] Корупція та регулювання підприємницької діяльності в Україні: митні процедури та транспортування товарів [Текст] : порівняльний аналіз національних досліджень 2007–2009 рр. для Порогової програми Корпорації "Виклики тисячоліття" (МСС). – К. : [б. в.], 2009. – С. 12.

3.3.3. Проблема корупції в дозвільній системі

Іноземні та вітчизняні інвестори зіштовхуються з проявами корупції не лише під час проходження митного оформлення, а й при отриманні документів дозвільного характеру, особливо на операції із землею та на будівництво. Адже на практиці часто зустрічаються відхилення від законодавчо встановлених процедур отримання дозволів, що зумовлює корупційні зловживання. Спрощення процедури отримання дозволів розпочалося із Закону України "Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності", який став першим кроком на шляху до глибокого реформування дозвільної системи у сфері господарської діяльності, необхідним для започаткування та провадження господарської діяльності. Цим законом було передбачено розвиток системи "єдиних вікон" або єдиних дозвільних центрів (ЄДЦ). Із змінами і доповненнями до закону у 2010 році розширено діяльність ЄДЦ, які працюють поряд з традиційною системою видачі дозволів.

ЄДЦ передбачає наявність відповідальної особи єдиного офісу, яка уповноважена прийняти пакет документів, необхідних для одержання певних адміністративних послуг (зокрема дозволів), від заявника і далі подавати ці документи на розгляд державним установам – учасникам єдиного офісу згідно із встановленими регламентом процедур. При цьому взаємодія між усіма необхідними інстанціями здійснюється без особистої участі заявника, а в кінці процедури він з рук того ж уповноваженого співробітника одержує комплект необхідних документів[200]. За даними Державного комітету з питань регуляторної політики та підприємництва, на кінець 2007 року в Україні функціонувало понад 600 єдиних дозвільних центрів.

При отриманні документів дозвільного характеру на операції із землею та на будівництво у бізнес-середовищі у 2008–2009 рр.

[200] "Unitary permit issuing offices. USAID's methodology and experience| BIZPRO" Єдині дозвільні центри. Методологія Агентства США з міжнародного розвитку та практичний досвід – 2005 : методологічні рекомендації щодо співробітництва представників місцевих дозвільних органів з підприємствами в контексті єдиного дозвільного центру / Державний комітет з питань регуляторної політики та підприємництва, 14 листопада 2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.dkrp.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id= 54615&cat_id=54536.

відбувалися такі корупційні прояви та тенденції[201]:

– за цей період значно збільшилась кількість підприємств, які вважають, що корупція у традиційній дозвільній системі поширена: на 11% більше респондентів (у 2009 р. – 85%, а у 2008 р. – 74%) висловлюють думку про поширеність корупції в дозвільних структурах при отриманні дозволів на операції із землею; на 10% більше респондентів (у 2009 р. – 74%, а у 2008 р. – 64%) вважають процедуру видачі документів дозвільного характеру на будівництво корумпованою; значно зменшилася частка респондентів, які відзначають відсутність будь-яких проявів корупції;

– за останній рік рівень корупції у сфері видачі дозволів на операції із землею збільшився, на думку 57% споживачів послуг дозвільних органів, а також 47% компаній вважає, що більш корумпованими стали процедури отримання документів дозвільного характеру на будівництво;

– натомість, кількість підприємств, які вважають, що корупція поширена у системі ЄДЦ, різко зменшилась – у сфері земельних відносин на 15%, а у сфері будівництва на 44%;

– дозвільні етапи традиційної системи все ще сприймаються компаніями як корумповані порівняно з ЄДЦ: тільки 11% вважають корупцію в ЄДЦ поширеною, у той час як рівень корупції при отриманні дозволів з використанням традиційної системи оцінюється в межах 40-63%;

– якщо говорити про підприємства з досвідом корупції, то ті з них, що користувалися традиційною дозвільною системою, помітили зростання корупції на 6% (при отриманні документів для здійснення земельних операцій) та на 8% (при отриманні дозволів на будівництво). А підприємства, які користувались послугами ЄДЦ, помітили протилежну картину: частка підприємств із досвідом корупції у процесі отримання дозволів знизилась на 18% (операції із землею) та на 7% (будівництво);

---

[201] За даними: Корупція та регулювання підприємницької діяльності в Україні: отримання документів дозвільного характеру на операції з землею та будівництво [Текст] : порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень 2008–2009 рр. для Порогової програми Корпорації "Виклики тисячоліття" (МСС). – К. : [б. в.], 2008–2009. – 53 с.

– за останній рік змінилися основні види корупційних практик. У системі ЄДЦ знизилась практика здирництва при видачі дозволів на будівництво (із 17% у 2008 р. до 6% у 2009 р.), добровільного хабарництва (з 24% до 19%), використання особистих зв'язків (з 26% до 15%). У традиційній дозвільній системі були характерними зростання здирництва та використання особистих зв'язків. Щодо дозволів на операції із землею, у традиційній дозвільній системі були помітні лише незначні зміни у поширенні видів корупційних практик. Водночас підприємства, які користувались послугами ЄДЦ, помітили значне зниження рівня здирництва (з 18% до 7%), добровільного хабарництва (з 28% до 9%) та використання особистих зв'язків (з 23% до 16%);

– значно збільшились суми неофіційних платежів під час оформлення дозволів на операції із землею та на будівництво. У сфері дозволів на будівництво середня сума грошових хабарів зросла втричі (дод. З). У багатьох випадках підприємства звертались до посередників для отримання необхідних дозволів, плата за послуги яких передбачала й неофіційний платіж органам влади;

– менше половини підприємств вважають ефективними заходи уряду, спрямовані на зменшення корупції у сфері оформлення дозволів (операції із землею – 32%, будівництво – 36%). Сприйняття ефективності практично не змінилося з минулого року. Для компаній, які отримували дозволи на будівництво, трьома основними антикорупційними заходами є: удосконалити законодавчу систему, зменшити кількість необхідних дозволів, а також зробити інформацію про отримання дозволів більш доступною.

Основні причини корупції в дозвільній системі можна сформулювати таким чином:

По-перше, недосконаліть, неоднозначність, непрозорість та неузгодженість між правовими актами та їх окремими нормами створюють чималий простір для корупційних зловживань, а неповнота врегулювання питань у дозвільній системі спричиняє самовільне трактування одних і тих самих законодавчих актів чиновниками, що провокує їх корупційну поведінку та залежність бізнесу від влади.

По-друге, бюрократизм, який ускладнює процедури дозвільного характеру (великі черги, вимоги надання зайвої документації,

відсутність єдиної бази необхідних документів, затяжна у часі процедура отримання дозволів), змушує суб'єктів бізнесу вдаватися до швидшого вирішення питання видачі дозволів через неформальні взаємовідносини.

По-третє, відсутність чіткого законодавчого визначення обов'язків працівників дозвільних органів та контролю їх діяльності з персональною відповідальністю, а натомість наявність значних повноважень у відхиленні того чи іншого питання на невизначений термін також провокують бізнес до прискорення вирішення необхідних питань за допомогою хабарництва та інших неофіційних платежів.

По-четверте, висока завантаженість працівників органів видачі дозволів при низькій заробітній платі також є причиною корупції в дозвільній системі. Достойна заробітна плата чиновників знизить потребу в одержанні хабарів. Проте тут варто вказати і на таку вагому причину неформальних взаємовідносин між бізнесом та владою, як менталітет населення (як чиновників, так і представників бізнесу), "вихованого на зразках подвійної моралі, кумівства, неформальних домовленостей"[202] тощо.

По-п'яте, в умовах частих законодавчих нововведень низька поінформованість і некомпетентність представників бізнесу щодо умов та порядку здійснення дозвільних процедур для легального вирішення цього питання є причиною використання посередників і неофіційних платежів.

По-шосте, невиконання вимог (або лише формальне виконання) Закону України "Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності" щодо підготовки аналізу впливу регуляторних актів та відстеження їх результативності.

Крім того, регіональні органи влади часто приймають рішення про оплату певних послуг, надання яких раніше було безкоштовним (наприклад, у Києві платними стали послуги реєстрації державних актів на право власності на землю, на право постійного користування та договорів оренди землі, підготовки та видачі довідок про правовий

[202] Корупція та регулювання підприємницької діяльності в Україні: отримання документів дозвільного характеру на операції з землею та будівництво [Текст] : порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень 2008–2009 рр. для Порогової програми Корпорації "Виклики тисячоліття" (МСС). – К. : [б. в.], 2008–2009. – С. 17.

статус, кількість і якість правових характеристик земельної ділянки, оформлення проектів оренди землі, підготовки висновків з надання земельних ділянок у користування на замовлення юридичних та фізичних осіб тощо).

Представники бізнесу виявили значне зацікавлення у діяльності ЄДЦ. За їх оцінками, створення ЄДЦ є одним із найефективніших інструментів протидії корупції в Україні за останній період. Адже процедури отримання дозволів у ЄДЦ займають значно менше часу, ніж у традиційній системі, зникає необхідність збору численних підписів у різних погоджувальних інстанціях, а отже, зменшуються фінансові затрати за рахунок скорочення кількості неофіційних відносин між бізнесом та владою, створення чіткої і прозорої дозвільної системи функціонування вітчизняного бізнесу.

Проте бізнес більше потерпає не від недосконалості законодавства в дозвільній системі, а радше від постійних спроб його обійти, у тому числі й інспекторами дозвільних органів. Прикладом є прогалини в законодавстві щодо земельних аукціонів. Адже, незважаючи на декларування їх важливості, чітких пророблених механізмів їх функціонування не існує (хто має проводити ці аукціони, як часто, доступ і рівноправна конкуренція учасників, якою кількістю голосів має прийматись рішення тощо). Відсутність відповідних прозорих та прописаних норм у регуляторній політиці і провокує корупційні схеми. Тому для зниження можливості корупції в дозвільній системі необхідними є норми про персональну відповідальність працівника дозвільного органу. Тобто кожен персонально повинен відповідати за прийняття документів, терміни розгляду чи відмову.

3.3.4. Стан корупції в судовій системі

Проблема корупції в судах за останнє десятиліття набула системного характеру. За даними соціологічного дослідження, проведеного у 2008 році компанією InMind (м. Київ) у рамках проекту "Гідна Україна", що виконується компанією Management Systems International (MSI) за фінансової підтримки USAID, громадяни, компанії, адвокати і прокурори приблизно однаково

оцінюють рівень корупції у судах: близько 80% представників кожної з цих груп вважають судову систему тією чи іншою мірою корумпованою. Водночас відсоток тих громадян і компаній, які самі зіштовхнулися з корупцією в судах, становить близько 27%[203]. Тобто кожен четвертий зустрічався особисто з корупцією в судах.

Корупцію в судовій сфері визнають і самі представники судової системи. Майже третина адвокатів та прокурорів сприймають корупцію як звичайне явище на всіх етапах судочинства – і при досудовому слідстві, і під час слухання справи в суді, і на етапі оголошення рішення, і на стадії його виконання. Інша третина опитаних (36–39%) вказують на те, що саме досудовий розгляд справ є найбільш корумпованим етапом. При цьому 64% працівників суддівського корпусу впевнені, що за останній рік рівень корупції в судовій системі зріс[204].

На думку представників бізнесу, основними проблемами судової системи є затягування судового процесу (48%), безкарність суддів у разі порушення ними законодавства (50%), недосконаліть законодавчої бази і часті зміни законів (42%), а також неефективна система виконання рішень (35%) (рис. 3.6).

Найбільш поширеною корупційною практикою, до якої вдаються суб'єкти бізнесу, є використання особистих зв'язків (30 % компаній). Зауважимо, що підприємства однаково практикують добровільне пропонування неофіційного платежу (20%) та зіштовхуються з вимаганням хабарів (21%). При цьому зіткнулися з корупцією в суді першої інстанції 37 % компаній, а в апеляційному суді – 29%.

Неефективність урядових антикорупційних заходів відзначають 70% компаній, 90% експертів (адвокатів та прокурорів) і 74% громадян. На думку опитаних респондентів, для подолання корупції в судовій системі необхідні такі урядові заходи: посилення санкцій та кримінальне переслідування суддів і працівників суду, удосконалення

---

[203] Дослідження корупції у судовій системі України: суди загальної юрисдикції та апеляційні суди [Електронний ресурс] / Компанія "Management Systems International" (MSI) у співробітництві з дослідницькою компанією "InMind". – К., 2008. – Режим доступу : www.dialog.lviv.ua/.../court_system_ap_court_july_16_08_ukr_for_printing.ppt.

[204] Дослідження корупції у судовій системі: суди загальної юрисдикції / Компанія "Management Systems International" (MSI) у співробітництві з дослідницькою компанією "InMind". – К., 2008. – С. 4.

законодавчої бази, поліпшення системи відбору суддів та забезпечення максимального доступу до інформації про судову процедуру.

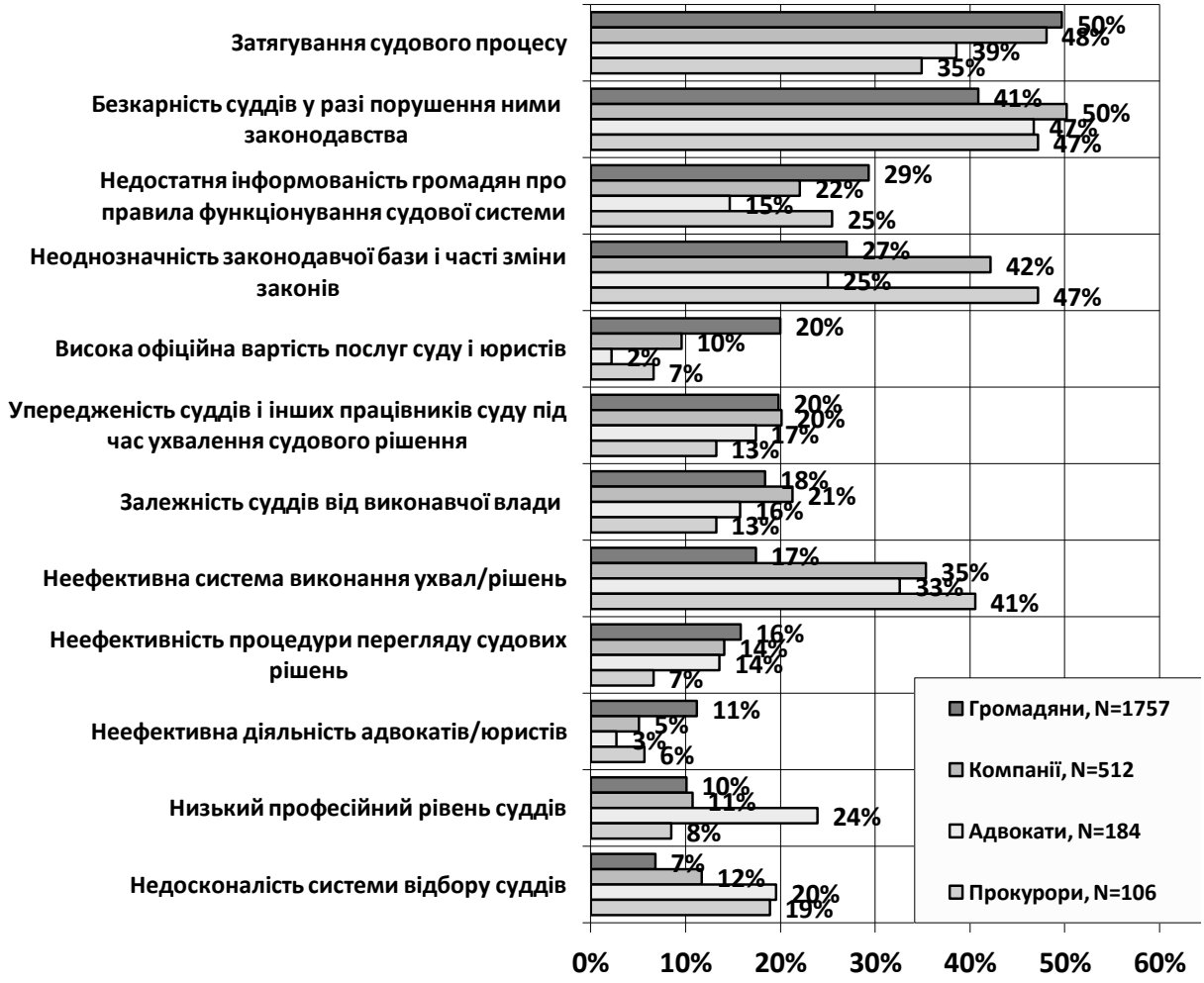

Рис. 3.6. Сприйняття основних проблем судової системи в Україні [205]

Крім того, для вирішення проблеми корупції в судовій системі і покращання бізнес-середовища в цій його компонентній складовій варто законодавчо врегулювати діяльність недержавних експертів (експертних бюро); унормувати обґрунтовані терміни розгляду справ судом та механізми компенсації позивачам за їх порушення; скасувати довічне призначення суддів та запровадити їх

[205] Дослідження корупції у судовій системі України: суди загальної юрисдикції та апеляційні суди [Електронний ресурс] / Компанія "Management Systems International" (MSI) у співробітництві з дослідницькою компанією "InMind". – К., 2008. – Режим доступу : www.dialog.lviv.ua/.../court_system_ap_court_july_16_08_ukr_for_printing.ppt.

дисциплінарну відповідальність за некомпетентні рішення (ті які були опротестовані в судах вищої інстанції), а при їх повторенні позбавляти права займати пост судді, чи прокурора, чи адвоката; для забезпечення належного виконання судових рішень підвищити ефективність роботи виконавчої служби за допомогою законодавчого вдосконалення процедури виконання рішень та посилення правового і соціального захисту державних виконавців, а в подальшому "доцільно поступово демонополізувати державну діяльність з виконання судових рішень і передбачити можливість передачі її недержавним виконавцям чи виконавчим агенціям під дієвим контролем з боку Міністерства юстиції України"[206]; посилити відповідальність винних за невиконання (ухилення) судових присудів.

Корупція в судовій системі також є чинником негативних тенденцій щодо доведення до суду адміністративних справ про корупцію. Зокрема, упродовж семи місяців 2009 року спецпідрозділами СБУ та іншими правоохоронними органами порушено 1033 кримінальні справи за ознаками злочинів у сфері службової діяльності, у тому числі припинено 300 випадків зловживань владою або службовим становищем, порушено 374 кримінальні справи за ознаками службового підроблення, порушено 240 кримінальних справ за хабарництво. Зростає кількість виявлених фактів корупції, вчинених державними службовцями 1-4 категорій (правоохоронними органами України за 5 місяців 2009 року порушено 726 кримінальних справ порівняно з 533 за аналогічний період 2008 року)[207]. Водночас збільшення числа та осідання не розглянутих судами справ про корупцію (кожен третій зі скерованих до суду протоколів залишився без розгляду) вказує як на проблеми системного характеру у судовій практиці, так і на корумпованість і злиття органів влади та судів.

---

[206] Права людини в Україні – 2008 : доповідь правозахисник організацій / за ред. Є. Захарова, В. Яворського / Українська Гельсінська спілка з прав людини. – Харків : Права людини, 2009. – С. 55.

[207] Засідання Міжвідомчої робочої групи з питань протидії корупції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ssu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/articlc:jscssionid =B4CC9673AF6628D7F9DCE221D9918BBA?art_id=89181&cat_ id=88800.

Крім того, до суду доходять не всі випадки хабарництва. Так, за даними МВС, у 2008 році було зареєстровано 1910 випадків одержання хабара (2007 року – 2146), а до суду скеровано 1376 кримінальних справ про хабарництво, з яких 23 закрито. За даними судової статистики, перед судами у звинуваченні в одержанні хабара постали 674 особи, проте до реальних термінів позбавлення волі засуджено лише 57 осіб, з яких на період від 5 до 10 років – шість осіб, понад 10 років – жодної. За хабарництво суди зазвичай застосовують покарання нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті, або перехід до більш м'якого виду покарання (у 85% випадків), а також звільнення від додаткових покарань, зокрема позбавлення права обіймати певні посади (у 53 випадках із кожних ста). Конфіскація майна застосовується до одного з восьми засуджених. Лише до 2% притягнутих до судової відповідальності застосовується позбавлення військового чи спеціального звання, рангів, чинів тощо. За висновками експертів, високопосадова корупція практично не переслідується. З числа державних службовців 1-2 категорій за 2008 рік притягнуто до адміністративної відповідальності три особи, у 2009 році – дві. З осіб, які притягуються до відповідальності, найбільше посадовців сільського та районного рівнів, хоча проблема корупції найбільше актуалізувалася на рівні центральних органів державної влади та великого капіталу[208]. Такий стан справ не лише не дає необхідних результатів у боротьбі з корупцією, але й надалі ускладнює ситуацію, посилюючи девіантні характеристики вітчизняного інвестиційного середовища через нівелювання існуючих інститутів та правову незахищеність суб'єктів господарювання. Однією з причин такого стану справ також є корупція системи управління та правоохоронних органів, а особливо політична корупція в країні, а також корумповане злиття органів влади та судів.

[208] Мельник М. Політична корупція: сутність, чинники, засоби протидії : аналітичні матеріали до фахової дискусії "Політична корупція в Україні: стан, чинники, засоби протидії" [Електронний ресурс] / М. Мельник; Центр ім. Разумкова. – Режим доступу : http://www.uceps.org/filcs/ne\vs_projccl/PRZH_Corrupti on_2009.pdf.

3.3.5. Корупція в системі управління та правоохоронних органів. Політична корупція

Однією з комплексних складових, яка сприяє проявам корупції у сфері управління, є нереформована система публічної адміністрації. Так, основними корупційними ризиками у сфері надання адміністративних послуг органами публічної адміністрації є: необґрунтовано великі строки надання окремих адміністративних послуг; загальна складність процедури надання багатьох адміністративних послуг; особисте спілкування (контакт) приватної особи – споживача адміністративної послуги з посадовою особою, яка надає адміністративну послугу; обмежений доступ до адміністративного органу, який надає адміністративні послуги; обмежені можливості приватної особи щодо вибору способу звернення за адміністративною послугою; брак інформації про процедуру надання адміністративних послуг; невпорядкованість оплати за адміністративні послуги, встановлення додаткових "платних послуг"; територіальний монополізм у наданні адміністративних послуг. Більшість відповідних корупційних ризиків в Україні зумовлена нереформованою системою публічної адміністрації, а "приватна власність та ринкова економіка, зіштовхнувшись з традиціями та правилами командно-планового державного управління, великими нереформованими галузями публічного сектора, посилили корупційні можливості недоброчесних представників влади"[209]. Як один із прикладів – низка корупційних ризиків була закладена в системі державних закупівель[210], існуванні Тендерної палати. Втім, після скасування відповідного закону, наприклад, Голова Рахункової палати України Валентин Симоненко

[209] Підтримка належного урядування: проект протидії корупції в Україні (UPAC) : аналітичний звіт щодо корупційних ризиків у сферах надання адміністративних послуг та контрольно-наглядової діяльності публічної адміністрації в Україні [Електронний ресурс] / Центр політико-правових реформ. – Режим доступу : http://www.minjust.gov.ua/ 0/21894#4.

[210] Закон України "Про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти" (Закон втратив чинність на підставі Закону № 150-VI (150-17) від 20.03.2008 р., ВВР, 2008, № 18, ст.198), Положення про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти, затверджене Постановою КМ № 921 (921-2008-п) від 17.10.2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.zakon.rada.gov.ua.

вказував, що через непрозорість системи державних закупівель Україна в поточному, 2009 році втрачає близько 35-40 млрд грн. На його думку, після скасування закону про систему держзакупівель у березні 2008 року, діяльність у цій сфері стала регулюватися рішеннями Кабінету Міністрів, зокрема протокольними дорученнями, в яких, усупереч вимогам Конституції, надається можливість замовникам здійснювати закупівлі в одного учасника без проведення тендера, отже, управління системою держзакупівель у ручному режимі створює ґрунт для корупції: "до 20% всіх укладених операцій із держзакупівель – це елементарні "відкати"[211].

Про корупцію в правоохоронних органах свідчать неправомірні способи отриманих правоохоронними відомствами протягом останніх двох з половиною років ресурсів та коштів у сумі близько 660 мільйонів гривень у вигляді благодійної допомоги. Зокрема, "правоохоронні органи "нав'язували" благодійникам потребу в допомозі у вигляді письмових звернень із проханням оплатити рахунки на придбання товарів і послуг. Отже, під благодійництвом правоохоронці розуміли системне зловживання службовим становищем і завуальовані прояви корупції"[212]. Державні підприємства, що належать до сфери управління МВС і надають платні послуги громадянам та юридичним особам, систематично оплачували рахунки міністерства і перераховували йому кошти як благодійну допомогу, тим самим незаконно спрямовуючи до МВС частки своїх доходів від ведення бізнесу. Отримані цими підприємствами кошти від оплачених населенням послуг дозвільної системи, паспортної служби, виготовлення бланків (вартість послуг зростала) були витрачені головним чином не на правоохоронні заходи, а на створення комфортних умов для керівництва: придбання автомобілів, обладнання, комп'ютерної техніки, ремонт офісних приміщень та проведення різних урочистостей, конкурсів,

[211] Прес-конференція Голови Рахункової палати В. К. Симоненка, 9 вересня 2009 року. Через непрозорість системи державних закупівель Україна в 2009 р. втрачає близько 35-40 млрд грн [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.interfax.com.ua.

[212] Рахункова палата: Правоохоронні відомства отримали 660 мільйонів гривень благодійної допомоги [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – 2010. – 28 вересня. – Режим доступу : http://news.dt.ua/news/37164.

обслуговування бенкетів тощо. У 2010 році для центрального апарату МВС як благодійна допомога був придбаний автомобіль Cadillak Escalade вартістю понад 500 тисяч гривень, а прокуратура Донецької області отримала автомобілі Mersedes-Bens S 550 Long та Toyota Camri Premium 3,5 загальною вартістю понад 1,5 млн грн[213]. Отже, використання правоохоронними органами неконтрольованих джерел надходження коштів сформувало основу корупції у взаєминах МВС і суб'єктів надання благодійної допомоги.

Останніми роками негативним явищем у суспільно-економічній системі України є посилення проявів політичної корупції та ролі Верховної Ради як засобу реалізації економічних інтересів у різних сферах. Це підтверджується і підвищеною концентрацією у Парламенті представників крупного бізнесу різних галузей економіки для лобіювання своїх інтересів. Процес посилення впливу бізнесу на політику спричинює конфлікт інтересів, за якого особиста зацікавленість посадової особи чи групи може перешкоджати безкомпромісному виконанню делегованих суспільством службових обов'язків. Ознакою вітчизняної політичної культури є те, що депутатська посада не виключає, а, навпаки, передбачає переслідування власних бізнес-інтересів. Тому в інвестиційному середовищі країни створюються неконкурентні умови для всіх інших представників бізнесу, які не мають власних лобі у Парламенті.

Навіть формально питання конфлікту інтересів щодо народних депутатів у вітчизняному законодавстві не врегульоване. Проте поняття конфлікту інтересів та способу дій у разі його виникнення вже визначені у вітчизняному законодавстві про фінансово-банківську сферу, а також частково у новому антикорупційному законодавстві (ст. 14)[214], що набуло чинності 1 липня 2011 року. Жодних інших механізмів запобігання конфлікту інтересів, наявних у світовій практиці (насамперед несумісність посад, етичні стандарти

---

[213] Рахункова палата: Правоохоронні відомства отримали 660 мільйонів гривень благодійної допомоги [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – 2010. – 28 вересня. – Режим доступу : http://news.dt.ua/news/37164.

[214] Про засади запобігання і протидії корупції : Закон України від 7 квітня 2011 року №3206–VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.zakon.rada.gov.ua.

діяльності, декларування доходів і майна та дієвий контроль над достовірністю цієї інформації тощо) в Україні немає (зокрема, етичні засади депутатської діяльності, санкції за порушення принципів врегулювання конфлікту інтересів), або вони не є дієвими (вимоги щодо декларування доходів і майна)[215]. З 2005 року до липня 2011 року кандидати в народні депутати України відповідно до наказу Міністерства фінансів України "Про затвердження форми Декларації про майно та доходи кандидата в народні депутати України" №780 від 14 листопада 2005 р. не повинні були декларувати доходи та майно найближчих родичів, що відкривало широкі можливості для корупції. З липня 2011 року відповідно до нового антикорупційного законодавства[216] декларувати доходи та майно повинні лише члени сім'ї, "які перебувають у шлюбі, їхні діти, особи, які перебувають під опікою і піклуванням, інші особи, які спільно проживають та пов'язані спільним побутом…". Вимога щодо спільності проживання не вирішує проблему корупції, враховуючи, що, як правило, члени сім'ї можуть проживати й окремо (що здебільшого і буде робитись).

Ці явища посилюють політичну корупцію у Верховній Раді, оскільки навіть "законне" проходження законопроекту, який передбачає реалізацію бізнесових інтересів, може вимагати політично корупційних дій, а саме необхідна сума може складати "від десятків тисяч до десятків мільйонів доларів". Переговори ведуться з лідерами або уповноваженим представникам фракцій, які "називають суму, за яку фракція може віддати 100% голосів"[217]. За інформацією ЗМІ, існують навіть неофіційні ціни на ті чи інші дії народних депутатів, здійснені в рамках реалізації ними депутатських повноважень в інтересах "третіх осіб" (структур), зокрема: вартість депутатського запиту, звернення оцінюється в межах 2-10 тис. дол. США;

---

[215] Політична корупція в Україні: суб'єкти, прояви, проблеми протидії : інформаційно-аналітичні матеріали до фахової дискусії "Політична корупція в Україні: стан, чинники, засоби протидії" [Електронний ресурс]. – К. : Центр Разумкова, 2009. – С. 22. – Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/files/news_project/PRZH_Corruption_2009.pdf.

[216] Про засади запобігання і протидії корупції : Закон України від 7 квітня 2011 року №3206–VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.zakon.rada.gov.ua.

[217] Кульчинський Р. За ціною не постояли / Р. Кульчинський // Контракти. – 2006. – № 14. – С. 17.

"посередницькі послуги" – 10% суми контракту або від 1 тис. до 20 тис. дол. США; голосування за лобістський закон (оподаткування, підтримка галузі) – 10% суми контракту або фіксована сума, 200-500 тис. дол. США; просування статті до бюджету – 10% суми, виділеної на фінансування статті; голосування за політичні рішення (в інтересах чужої фракції) – 2-10 млн дол. США[124].

Усунення проблеми політичної корупції лежить у площині законодавчого введення обов'язкової антикорупційної експертизи законопроектів Парламенту, адже наприклад, експертизу проектів нормативно-правових актів органів виконавчої влади проводить Міністерство юстиції[218].

Поширенню політичної корупції також сприяє законодавча неврегульованість механізмів цивілізованого лобіювання. Натомість вітчизняна практика лобіювання у Парламенті зводиться до приватних домовленостей між депутатами, їх позафракційними (формальними та неформальними) об'єднаннями та фракціями про підтримку (або блокування) певних законодавчих ініціатив, в основі яких лежить грошова винагорода чи підтримка. В окремих випадках "ціна питання" може бути досить точно обрахована, виходячи зі змісту законопроекту та пояснювальних матеріалів до нього[219].

На даний час немає єдності і в концептуальних підходах щодо законодавчого врегулювання лобістської діяльності, адже багато діючих у світовій практиці моделей регулювання лобістських організацій є важкоприйнятними для України. Тому слід робити поправку, враховуючи національний менталітет та вирішення проблеми переважання неформальних взаємовідносин у бізнес-середовищі.

До основних чинників, що обмежують можливості використання в Україні наявного світового досвіду з унормування проблеми

---

[218] Про деякі заходи щодо вдосконалення формування та реалізації державної антикорупційної політики : Указ Президента України №80 від 1 лютого 2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.zakon.rada.gov.ua.

[219] Політична корупція в Україні: суб'єкти, прояви, проблеми протидії : інформаційно-аналітичні матеріали до фахової дискусії "Політична корупція в Україні: стан, чинники, засоби протидії" [Електронний ресурс]. – К. : Центр Разумкова, 2009. – С. 24. – Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/files/news_project/PRZH_Corruption_2009.pdf.

лобіювання та не сприяють його прозорості у Верховній Раді України слід зарахувати такі[220]:

1) відсутність повної і достовірної інформації про суб'єктів, що здійснюють вплив на зміст прийнятих Парламентом рішень (Регламент Верховної Ради України не передбачає реєстрації зацікавлених (лобістських) організацій у Парламенті);

2) недостатній рівень прозорості діяльності парламентських комітетів, що сприяє тіньовому впливу на їхню роботу, ускладнює здійснення контролю за діяльністю комітетів і їхніх членів з боку ЗМІ та громадськості;

3) невизначеність способів залучення зацікавлених суб'єктів до процесу прийняття парламентом рішень (не визначені критерії добору учасників, порядок ініціювання та проведення парламентських слухань, що значно знижує ефективність їх проведення та може створювати сприятливий ґрунт для маніпулювання, лобіюючи лише певний варіант вирішення тієї чи іншої проблеми);

4) невирішеність проблеми конфлікту інтересів у депутатській діяльності зумовлює наявність лобістів безпосередньо у складі депутатського корпусу, що пояснюється не лише недосконалістю правового регулювання запобігання конфлікту інтересів, але й низкою інших чинників: недосконалістю положень чинного законодавства в частині фінансування партій і виборчих кампаній (що зумовлює включення лобістів до списків кандидатів), закритістю партійних списків (що сприяє проходженню до Парламенту керівництва партій та спонсорів виборчих кампаній у порядку, вигідному партійному керівництву), фактичним унеможливленням балотування на виборах незалежних кандидатів (які б могли скласти альтернативу кандидатам від партій), недостатнім рівнем уваги самого суспільства та ЗМІ до проблеми тіньового лобіювання у Парламенті;

5) відсутність Кодексу депутатської етики та дієвих санкцій за порушення норм депутатської етики, адже встановлення адекватних

[220] Ковриженко Д. Лобіювання та корупція : оглядово-аналітичний звіт [Електронний ресурс] / Ковриженко Д., Когут І., Синьоокий О. – Режим доступу : http://politzone.in.ua/index.php?id=463.

дисциплінарних санкцій за порушення норм етики могли б стати одним із чинників приведення процесу лобіювання в українському Парламенті в цивілізоване русло.

Протягом 1999-2005 років на розгляд Верховної Ради України вносились три законопроекти щодо врегулювання лобістської діяльності[221], проте їх основними недоліками є:

– невизначеність статусу професійних лобістів, засад їх взаємодії з об'єктами лобіювання та замовниками, в інтересах яких вони діють;

– невизначеність порядку реєстрації лобістів та відсутність обмежень щодо їх кількості в інтересах одного клієнта;

– відсутність механізмів забезпечення прозорості діяльності лобістів і їх взаємодії з об'єктами лобіювання, невизначеність порядку здійснення контролю за діяльністю лобістів та підстав застосування санкцій до них;

– відсутність механізмів гарантування реалізації прав лобістів та відповідальності за їх порушення;

– недостатня визначеність засад взаємодії лобістів з народними депутатами України, у тому числі неконкретизованість дозволених методів здійснення лобіювання;

– невизначеність засад оподаткування лобістської діяльності.

Тому, враховуючи викладене, назріла гостра потреба у прийнятті Закону "Про лобіювання в Україні", який би був не лише рамковим, а визначав чіткі механізми регулювання лобістської діяльності, у тому числі чітко визначав перелік об'єктів (Верховна Рада України, Кабінет Міністрів, Президент, міністерства, представницькі органи місцевого самоврядування) та суб'єктів (юридичні та фізичні особи) лобіювання, вимоги до суб'єктів лобіювання (лобістів), форми лобіювання, механізми гарантування

[221] Йдеться про: 1) проект Закону України "Про лобіювання в Україні" № 3188 від 13 квітня 1999 року, внесений народним депутатом І. Шаровим; 2) проект Закону України "Про правовий статус груп, об'єднаних спільними інтересами (лобістських груп) у Верховній Раді України" № 3188–1 від 3 листопада 1999 року, внесений народним депутатом Ю. Сахном; 3) проект Закону України "Про діяльність лобістів у Верховній Раді України" № 8429 від 9 листопада 2005 року, внесений народним депутатом І. Гринівим.

реалізації прав лобістів та відповідальності за їх порушення, повноваження спеціального органу реєстрації та контролю лобістів, порядок оприлюднення звітів лобістів про свою діяльність та перевірки їх достовірності.

Оскільки в Україні лобізм не виходить за межі Парламенту, оскільки всі лобісти (суб'єкти і об'єкти лобіювання) є народними депутатами, а юридичні і фізичні особи можуть впливати на законотворчий процес лише через окремих депутатів, з якими вони мають контакти, тому загострюється проблема політичної корупції, що в підсумку посилює девіантні ознаки вітчизняного бізнес-середовища.

3.3.6. Пріоритети та шляхи подолання корупції в Україні

Якщо говорити про законодавчі та нормативно-правові ініціативи у сфері протидії корупції в бізнес-середовищі України, то протягом останніх років виникали численні ініціативи, спрямовані на протидію корупції: Указ Президента України від 1 лютого 2008 року № 80 "Про деякі заходи щодо вдосконалення формування та реалізації державної антикорупційної політики"; рішення РНБО України від 21 квітня 2008 року "Про заходи щодо реалізації національної антикорупційної стратегії та інституційного забезпечення цілісної антикорупційної політики" та від 31 жовтня 2009 року "Про стан протидії корупції в Україні"; 8 квітня 2008 року затверджена Концепція реформування кримінальної юстиції, в якій обумовлено створення спеціалізованого антикорупційного органу в системі кримінальної юстиції з метою забезпечення ефективної антикорупційної політики.

Вагоме значення у реалізації антикорупційної політики повинна була мати реалізація пакета "антикорупційних" законопроектів, який Верховна Рада затвердила в червні 2009 року (Закону України № 1506-VI від 11.06.2009 року "Про засади запобігання та протидії корупції"; Закону України № 1507-VI від 11.06.2009 року "Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень"; Закону України № 1508-VI від 11.06.2009 року "Про

внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення"). Закони мали набути чинності з 1 січня 2010 року, потім з 1 січня 2011 року. Проте дію цього законодавства призупинено, незважаючи на його ефективність у запобіганні виникненню корупції за оцінками багатьох аналітиків. Зокрема, розмежовано кримінальну та адміністративну відповідальності за корупцію, окреслено коло корупційних правопорушень, розширено коло осіб, відповідальних за корупційні дії, введено відповідальність за "торгівлю впливом" та за "незаконне збагачення", передбачено створення Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні правопорушення. Натомість з 1 липня 2011 року набув чинності більш лояльний та стислий (без прописаних механізмів реалізації) Закон України №3206-VI "Про засади запобігання і протидії корупції"[222].

Цим законом певною мірою перекреслено попередні позитивні напрацювання у сфері боротьби з корупцією. Адже наприкінці 2009 року Урядом схвалено 14 нормативно-правових актів щодо запобігання та протидії корупції. Зокрема: Концепція антикорупційної політики, постанови про заходи щодо посилення протидії корупції, щодо питань запобігання та протидії корупції в органах виконавчої влади. Також було затверджено Методологію проведення антикорупційної експертизи проектів нормативно-правових актів і Порядок накопичення та оприлюднення інформації про юридичних осіб, притягнутих до відповідальності за корупційні правопорушення. Крім того, Уряд прийняв розпорядження щодо затвердження структури інформації та звіту про здійснення заходів з реалізації державної антикорупційної політики та щодо нового складу делегації України у Групі держав Ради Європи проти корупції (GRECO). Затверджено Порядок інформування громадськості про результати роботи у сфері протидії корупції та Порядок передачі подарунків, отриманих під час проведення офіційних заходів, прийнято постанову щодо деяких питань організації та проведення спеціальної перевірки щодо осіб, які претендують на зайняття посад,

[222] Про засади запобігання і протидії корупції : Закон України від 7 квітня 2011 року №3206–VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.zakon.rada.gov.ua.

пов'язаних з виконанням функцій держави або органів місцевого самоврядування[223].

Крім того, Україна взяла на себе виконання міжнародних зобов'язань відповідно до Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції та Європейської Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією; керівних принципів боротьби з корупцією Ради Європи від 6 листопада 1997 року, Плану дій у боротьбі з корупцією для Вірменії, Азербайджану, Грузії, Росії, Таджикистану та України. На виконання цих документів, крім вищезазначеного пакета "антикорупційних" законопроектів було також розроблено проекти Законів України "Про конфлікт інтересів у діяльності публічних службовців", "Про правила професійної етики на публічній службі та запобігання конфлікту інтересів", "Про заходи державного фінансового контролю публічної служби".

У свою чергу новий Закон України №3206-VI "Про засади запобігання і протидії корупції":

– не забезпечив реального декларування витрат державних службовців (визначено необхідність декларування тільки в разі, коли середній річний дохід, або витрати, перевищує 50 тис. грн);

– вилучив норму щодо декларування доходів усіх родичів (на яких, власне кажучи, і записано майно державних службовців);

– передбачив створення спеціального координаційного органу боротьби з корупцією, проте не обумовлено створення органу зі слідчими функціями, який міг би проводити розслідування. Це знижує ефективність застосування цього закону;

– не передбачив превентивних заходів, зокрема зобов'язання всіх державних органів не поєднувати в компетенції одного органу надання адміністративних послуг і контроль над законністю у цій сфері;

– не містить спеціальних заходів для боротьби з корупцією у вищих ешелонах влади, натомість спрямований на боротьбу з неорганізованою корупцією нижньої ланки;

– щодо конфлікту інтересів, про який повинні невідкладно повідомляти всі посадові особи (у тому числі і президент, і народні

[223] Протидія корупції: дії, пропозиції та ініціативи кандидатів у президенти [Електронний ресурс] // Електронний бюлетень "Твій вибір – 2010". – 2010. – Вип. 6. – Режим доступу : http://www.ucipr.kiev.ua/files/books/Tvij_Vybir2010_N6_CORRUPTION.pdf.

депутати) безпосередньому керівництву, то не зрозуміло, якому керівництву повинен повідомити про конфлікт інтересів президент;

– не містить чітких механізмів боротьби з корупцією, що послабило реальну відповідальність за корупційні дії. Зокрема, це пов'язано з продовженням застосування щодо корупції і кримінальних, і адміністративних санкцій. У даному випадку виникає корупційна складова та вибірковість слідчих при віднесенні певного злочину (хабара) до адміністративної чи кримінальної відповідальності.

Тобто інституційна основа протидії корупції як негативної передумови та ознаки вітчизняного інвестиційного й бізнес-середовища характеризується суперечністю та незбалансованістю державної політики у сфері запобігання та боротьби з корупційними діями, декларативністю більшості норм, низькою виконавчою дисципліною, відсутністю незалежного наглядового органу[224] за реалізацією національної антикорупційної стратегії та плану заходів з її реалізації, недосконалістю системи адміністративної відповідальності за корупційні правопорушення та процедури зведення, аналізу й поширення комплексної інформації щодо справ про корупцію. Крім того, про неналежний рівень політичної волі (рішучі дії незважаючи на конфлікт інтересів з впливовими групами, незацікавленими в реалізації антикорупційних заходів) у боротьбі з корупцією свідчить висновок Звіту про виконання Україною рекомендацій GRECO 2009 року: "Жоден із головних елементів очікуваних реформ ще не був матеріалізований у вигляді конституційних чи законодавчих змін".

Не менш важливою проблемою залишається завдання формування у суспільній думці "нульового рівня толерантності" до корупції. Нині в Україні 53 % громадян сприймають корупцію як прийнятний механізм, допоміжний інструмент для вирішення повсякденних проблем. Корупція сприймається як сервіс (дозволяє зекономити час, уникнути зайвих клопотів, гарантувати отримання належного тощо), який має свою ринкову ціну. Українське

[224] Створений 26 лютого 2010 року Указом Президента Національний антикорупційний комітет не цілком відповідає цим критеріям, адже це є орган при Президентові України і його статус визначено як консультативно–дорадчий.

суспільство слабо усвідомлює середньо- та довгострокові наслідки корупційних діянь у масштабах усього суспільства. У цій справі неоціненну роль могли б відіграти ЗМІ та громадські організації. Тим більше, що 75 % населення України вважають журналістику, а 68 % – загалом ЗМІ ефективними інструментами боротьби з корупцією[225]. Проте громадські організації та представники ЗМІ відповідно до вітчизняних законодавчих норм не можуть впливати на процес розробки та реалізації державної антикорупційної політики.

На нашу думку, для подолання корупції у вітчизняному бізнес-середовищі необхідною є реалізація системи радикальних кроків у наступних напрямах.

По-перше, важливою є політична воля української влади щодо реалізації системи скоординованих та прозорих дій з подолання корупції, враховуючи нівелювання мобілізованих груп невдоволених антикорупційними реформами. При цьому політична воля політиків може бути реалізована за наявності в суспільній свідомості нетерпимості до корупційних проявів та чіткого бажання протидії їм.

По-друге, докорінна дерегуляція суспільних процесів (спрощення процедур реєстрації власності, відкриття та закриття бізнесу, процедур торговельного режиму, митних процедур та вимог безпеки в торгівлі й розміщенні ринків) за рахунок скорочення державного апарату та мінімізації контактів чиновників із суб'єктами бізнесу. Цим шляхом пішов уряд Грузії[226], що дало позитивний антикорупційний ефект, про що свідчить високе 11-те місце Грузії у

[225] Круглий стіл "Прийнятність грузинського антикорупційного досвіду для України", Київ, 19 квітня 2010 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.openukraine.org/media/4049/RT_corruption_book_UA_web_low.pdf.

[226] У Грузії відбулося радикальне скорочення державного апарату: з 18 міністерств залишилось 13 (відбулося скорочення персоналу на 35 %), із 52 державних служб залишилось 34 (50 % скорочення персоналу). Прикладом реформи інституції влади стала ліквідація влітку 2004 року дорожньої поліції. Усі працівники (14 тис.) були звільнені. Замість двох структур – дорожньої поліції та дільничних поліцейських – була створена патрульна поліція. Нових співробітників набирали на конкурсній основі, серед них колишні працівники склали менше ніж 10 %. Новим співробітникам збільшили зарплату, вона стала у 15-20 разів вища за зарплату до реформи і є вищою, ніж деінде в державному апараті, та забезпечили гарним матеріальним оснащенням. Нині рівень довіри до цієї структури складає 85 %. Реформа ДАІ виявилась для Грузії ключовою. Вона породила суспільну довіру до урядових реформ.

рейтингу Світового банку "Doing business" за 2010 р. (Україна – 142-ге місце) зі 180 країн світу.

Корупція в Україні, на думку директора програм антикорупційних досліджень Центру Разумкова Ігоря Дріжчаного, незважаючи на будь-які кризи, залишається одним із найприбутковіших і найменш ризикованих видів заробітку. "Якщо розглядати корупцію як бізнес, то це не що інше, як надання громадянинові якихось послуг з боку держави за ціною нижче, ніж це встановлено державними актами або законами, у швидші терміни або на умовах вигідніших, ніж це пропонується державою". Враховуючи те, що корупція має дві складові – прибутковість і ризикованість, то один зі шляхів подолання корупції "полягає в докорінному перегляді всіх реєстраційних процедур, які існують у державі. Другий шлях – відомий, випробуваний і навіть рекомендований ООН для всіх країн-учасниць. Це запровадження сучасних технологій спілкування громадянина і держави з якнайбільшим виключенням чиновника з ланцюжка цього спілкування"[227]. При цьому уникнення посередництва чиновників при проходженні реєстраційних і ліцензійних процедур можливе внаслідок надання громадськості доступу до широкого спектра послуг та використання глобальної мережі Інтернет. Також важливою є мотивація правоохоронних органів до боротьби з корупцією, жорсткі каральні процедури з розумінням їх невідворотності.

По-третє, на нашу думку, немає потреби створення в Україні будь-якого додаткового органу з боротьби з корупцією, адже немає гарантії, що він не стане ще однією бюрократичною ланкою з корупційними ознаками.

На сьогодні відповідно до Указу Президента № 454 від 26 березня 2010 року створено Національний антикорупційний комітет з метою забезпечення узгодженості дій правоохоронних органів у сфері боротьби з корупцією в Україні. Проте цей комітет повинен бути підслідним відповідно до кримінально-процесуального законодавства.

По-четверте, зняття депутатської недоторканності, адже в умовах існування прошарку людей щодо яких жодних

[227] Дріжчаний І. Корупція є найприбутковішим і найменш ризикованим бізнесом в Україні [Електронний ресурс] / І. Дріжчаний. – Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/ukr/expert.php?news_id=1474.

антикорупційних розслідувань бути не може, боротьба з корупцією зводиться нанівець.

По-п’яте, одним з ефективних методів антикорупційної політики є збір та оприлюднення інформації про корупціонерів із забороною їх подальшого працевлаштування на державну службу. Крім того, завдяки люстрації можна усунути значну кількість людей в органах державного управління, які були задіяні в корупції.

По-шосте, необхідно законодавчо закріпити механізми цивілізованого лобіювання бізнес-інтересів з паралельним усуненням представників бізнесу з органів державної влади. Адже вітчизняний досвід лобіюванням інтересів олігархії шляхом прийняття "потрібних" їм законів з метою створення сприятливих умов для їх бізнесу не лише деформує рівноправне конкурентне середовище для різних за розміром і галузями видів бізнесу, а й забезпечує недоотримання бюджетних коштів.

Загалом протидіяти корупції з метою покращання якісних характеристик вітчизняного інвестиційного середовища слід системно, з виробленням чіткого алгоритму антикорупційних заходів. А також особливо важливою є невибірковість застосування антикорупційного законодавства (без пільг та привілеїв залежно від майнового стану, соціального походження, партійної приналежності або приналежності до владних чи опозиційних структур). Це законодавство стане ефективним за наявності політичної волі і належних механізмів для її неухильного застосування.

3.4. Рейдерство як деструктивна девіантна ознака вітчизняного бізнес-середовища: ризики та шляхи подолання

На сучасному етапі економічного розвитку загострення конкуренції спостерігається в різних секторах економіки на світових, національних та регіональних ринках. Жорсткість конкуренції та монополістичні процеси супроводжуються укрупненням компаній як за рахунок кредитів чи залучення інвесторів, так і внаслідок злиття і поглинань.

Проте в Україні негативною та загрозливою є тенденція поширення незаконних поглинань і силових захоплень бізнесу (рейдерства), адже вона зачіпає інтереси як вітчизняних, так і іноземних суб'єктів господарювання та інвесторів. Ці явища стали реальною загрозою економіці в цілому, руйнується вітчизняний бізнес, підприємництво і виробництво, посилюється напруга в економічному просторі країни, оскільки практично будь-яке підприємство може стати об'єктом рейдерської атаки або економічного шантажу, і в результаті економіка позбавляється незалежності. Об'єктами рейдерських атак стають як найбільш ліквідні приватні підприємства, так і найменш захищені, але стратегічно важливі науково-дослідні інститути та наукомісткі підприємства.

Про рівень рейдерства в Україні та його вражаючі масштаби свідчать такі факти[228]:

– в Україні діє щонайменше 40-50 спеціалізованих рейдерських груп, до складу яких входять досвідчені юристи та економісти;

– рейдерство набуло системного характеру: кількість захоплень сягає 3000 на рік;

– результативність рейдерських атак – понад 90 %;

– за оцінками провідних інвестиційних компаній України, щорічний обсяг злиття та поглинань у нашій країні (без приватизації) складає близько 3 млрд дол. США, у якому частка рейдерських захоплень становить 60-70%;

– середньостатистична норма прибутку рейдера в Україні, за експертними оцінками, становить близько 100%;

– українське рейдерство має відчутну кримінальну складову: протиправні дії чиняться із залученням збройних формувань, а подекуди – навіть співробітників правоохоронної системи тощо.

Отже, до переліку підприємницьких ризиків додався ризик протиправного перерозподілу власності. Згідно зі статистикою 2005–2008 років, за підсумками рейдерських захоплень правоохоронними

[228] Варналій З. Основні передумови та шляхи подолання рейдерства в Україні : аналітична записка [Електронний ресурс] / З. Варналій, І. Мазур. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/Monitor/juli/1.htm; Протидія протиправному поглинанню та захопленню підприємств [Електронний ресурс] // Цінні папери України. – 2006. – № 12 (455). – Режим доступу : http://www.securities.org.ua/securities_paper.

органами України порушено понад 754 кримінальні справи, зареєстровано понад 830 звернень про спроби незаконного перерозподілу власності[229].

В Україні один з найвищих рівнів економічної злочинності у світі, адже, за даними міжнародної аудиторської компанії PricewaterhouseCoopers, наша країна посіла шосте місце в рейтингу економічної злочинності[230]. Зокрема, 45% усіх вітчизняних підприємств, які брали участь в опитуванні, повідомили, що хоч би раз за останніх 12 місяців зіштовхувалися з економічними зловживаннями (виявляли їх у процесі своєї діяльності або ставали жертвами). За цим показником Україну обігнали Росія (71%), Південно-Африканська Республіка (62%), Кенія (57%), Канада (56%) і Мексика (51%).

Головними чинниками зростання хабарництва і незаконного заволодіння майном (рейдерства), з якими стикаються українські бізнесмени, за оцінками PricewaterhouseCoopers, є корупція і ненадійність роботи служби безпеки компаній. А 55% бізнесменів, що брали участь в опитуванні, оцінили збитки своїх компаній від економічного шахрайства більш ніж у 100 тис. дол. Навіть в умовах економічної кризи і спаду ділової активності рівень економічної злочинності залишався стабільним. На думку 40% опитаних бізнесменів, ризик економічних злочинів зріс протягом рецесії, а 43% впевнені, що кількість таких злочинів і збиток від них до кризи були більші[231]. При цьому кількість економічних злочинів не залежала від фінансових результатів компаній. Однак лише 13% респондентів глобального опитування визначили корупцію як основний чинник підвищення рівня шахрайства.

Українські респонденти відзначили хабарництво та розкрадання майна як найбільш розповсюджені типи шахрайства, що були виявлені у 2009 році. Найменш поширеними були визнані незаконне використання інсайдерської інформації та цінові змови (рис. 3.7).

---

[229] Телешун С. Рейдерство як діагноз українського бізнесу і політики [Електронний ресурс] / С. Телешун, Н. Павловська // Юридичний вісник України. – 2008. – №14. – Режим доступу : http://www.yurincom.com/ua/legal_bulletin_of_Ukraine.

[230] Україна посіла шосте місце в світі в рейтингу економічної злочинності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.newsru.ua/finance/23nov2009/six.html.

[231] Там само.

Головною загрозою для компанії 72% опитаних вважають зовнішнє шахрайство. Такий показник суттєво відрізняється від результатів всесвітнього опитування, в якому 53% респондентів виділяють внутрішні загрози як основне джерело ризиків.

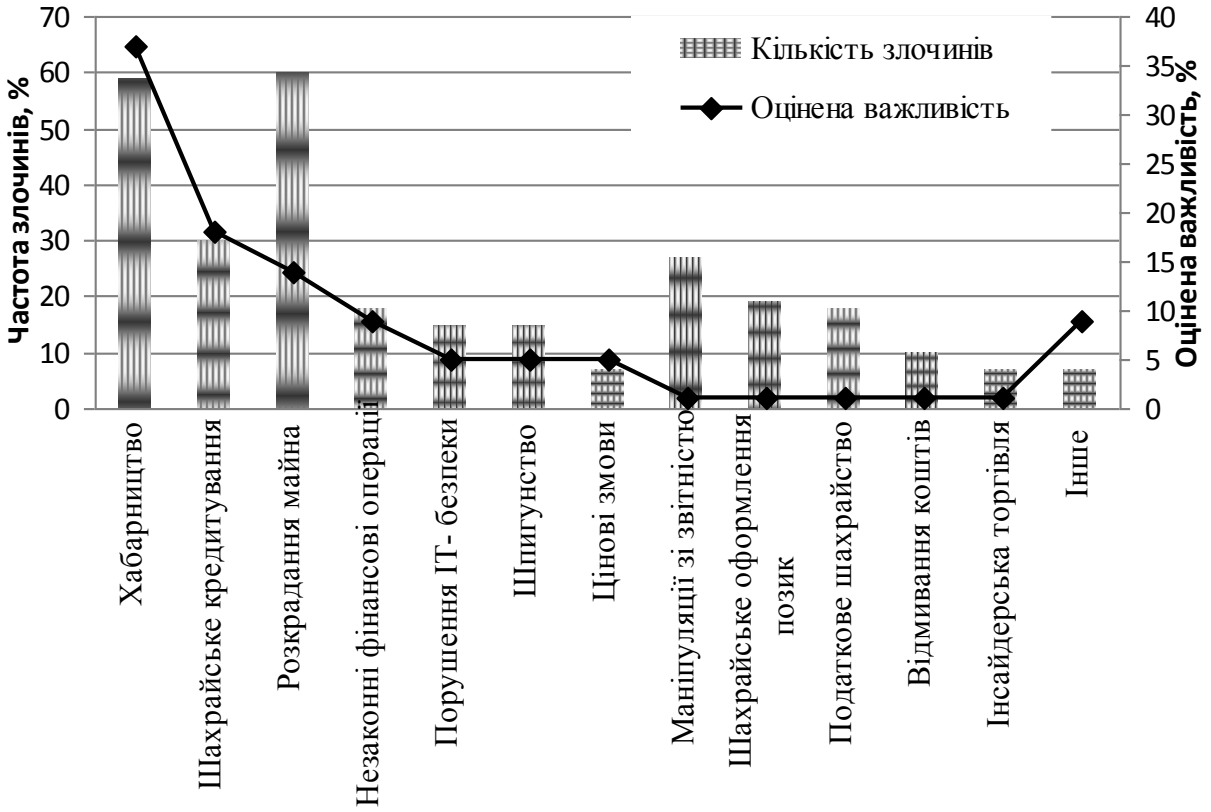

Рис. 3.7. Аналіз економічної злочинності в Україні за 2009 рік[232]

Що стосується найбільш поширених у світі видів економічних злочинів, то ними є рейдерство (з ним у 2009 році зіткнулися 67% респондентів), махінації з фінансовими і бухгалтерськими документами (38%) і хабарництво (27%). Те, що найбільш розповсюдженим як у світі, так і в Україні є рейдерство, пов’язано і з тим, що такий тип злочинів найлегше виявити. Також за 2009 рік істотно підвищився й рівень злочинів, пов'язаних з бухгалтерськими махінаціями.

Поширення рейдерства як ознаки недосконалості інституційного середовища вітчизняної економіки негативно вплинуло і на

[232] Економічні злочини у період кризи. Всесвітній огляд динаміки економічної злочинності, листопад 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pwc.com/uk_UA/ua/economic-crime-survey/assets/GECS_Ukraine_report_v13_ukr.pdf.

міжнародні рейтинги України. Згідно з міжнародним індексом захисту прав власності, розробленим спеціалістами Альянсу прав власності, у 2011 році Україна посіла 117-те місце з-поміж 129 країн (у 2009 р. – 82-ге місце зі 115 країн) за рівнем захисту прав власності. Індекс розраховується на основі аналізу рівня захисту прав власності на матеріальні об'єкти (Україна у 2011 році зайняла 127-ме місце зі 129 країн), прав інтелектуальної власності (93-тє місце зі 129), законодавчого і політичного середовища (105-те місце зі 129)[233].

У Брюсселі в ході засідань комітету з парламентського співробітництва ЄС-Україна, присвячених економічній ситуації в нашій державі, неодноразово піднімались питання рейдерства й необхідності вдосконалення законодавчої та судової систем України. Тому розробка ефективної, обґрунтованої та комплексної економічної політики протидії рейдерству та економічним злочинам в Україні для формування сприятливого підприємницького та інвестиційного клімату є одним із пріоритетних завдань сьогодення, вирішення якого виступає важливою передумовою повноцінної європейської інтеграції нашої держави.

Історія рейдерства нараховує не одне сторіччя, хоча сам термін був введений в обіг на рубежі XIX-XX ст. Рейдерство з'явилося на світ разом з акціями, коли виникла можливість поглинання компанії всупереч волі її власника.

У класичному розумінні рейдерами є фізичні або юридичні особи, які оволодівають акціонерною компанію без згоди її акціонерів, працівників, адміністрації та використовують з цією метою процедуру купівлі на відкритих торгах чи агресивного скуповування контрольного пакета акцій.

У науковому обігу використовують такі тотожні поняття, як недружнє, агресивне, насильницьке поглинання (захоплення контролю над суб'єктами господарювання з використанням незаконних методів, що супроводжуються масовими порушеннями прав і законних інтересів акціонерів), або ж рейдерство (від англ. raider – мародер, нападник, грабіжник), яке супроводжується захопленням підприємства за допомогою формально правильних, але

[233] The 2011 International Property Rights Index [Electronic resource]. – Mode of access: www.internationalpropertyrightsindex.org.

хибних за суттю документів та миттєвим продажем майна. Термін "рейдерство" використовується в Указі Президента України № 103/2007 від 12 лютого 2007 року "Про заходи щодо посилення захисту права власності", натомість утворена міжвідомча комісія отримала назву Міжвідомчої комісії з протидії протиправному поглинанню та захопленню підприємств. Тобто термін для позначення цього специфічного явища ще не є усталеним.

Для українських реалій більш характерним є розуміння рейдерів як організованих груп, що діють під прикриттям, з метою перерозподілу власності шляхом недружнього, незаконного поглинання будь-якими методами. А рейдерство в нашій державі здебільшого набуває форм цілеспрямованого недружнього захоплення власності шляхом ініційованого бізнесу-конфлікту на підставі судових рішень, винесених або на основі фальшивих документів, або без запрошення в суд власника судами, що перебувають на інших територіях[234].

Рейдерство є у всьому світі. У розвинених країнах світу рейдери певною мірою очищують ринок, встановлюючи контроль над слабкими підприємствами, допомагаючи їм стати на ноги і підвищити свою ринкову вартість. Тобто власність перерозподіляється на користь ефективних компаній законними методами, проте досить далекими від норм ділової етики, оскільки вони передбачають використання маніпуляцій суспільною думкою, лобізму, біржових махінацій. Але проблема в тому, що в Україні рейдерство найчастіше має кримінальний характер, діє за класичними схемами, далекими від законності, порядності і соціальної відповідальності. За красивими словами "рейдерська атака" часто ховаються банальні кримінальні злочини, такі як самоправство; викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними внаслідок шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження; підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут, використання підроблених документів; зловживання владою або службовим становищем; службове підроблення, службова

[234] Мельник М. І. Напрями політики протидії рейдерству в умовах формування підприємницького клімату регіонів України / М. І. Мельник // Регіональна бізнес-економіка та управління. – 2007. – № 4(16). – С. 44.

недбалість тощо. Тобто це явище набуває досить грубих форм, відбувається фактичне захоплення підприємств, міноритарні акціонери намагаються незаконними судовими рішеннями домогтися для себе вигідного результату та за допомогою судових виконавців заволодіти активами ефективних власників, змінити керівництво[235].

Однією з основних причин існування рейдерства є бажання закріплення монопольних позицій у тому чи іншому секторі, який різні групи прагнуть захопити під свій вплив. Крім того, існує попит на об'єкти нерухомості, набуті кримінальним способом, відповідно до якого з'являється і пропозиція. Тобто фахівці з недружнього поглинання одержали також фінансову підтримку на ринку України. І чимало великих заможних структур бажали б розширити свій бізнес подібним способом. У свою чергу підприємства, які стають об'єктами захоплення, не мають достатніх коштів для забезпечення адекватного захисту[236]. Особливе загострення конкуренції спостерігається на регіональних ринках, на які стали звертати більше уваги рейдери, склавши стратегічні плани майбутніх атак на чужий бізнес, що пояснюється його практично завершеним переділом у столиці країни.

Підставою для поширення цього явища в Україні більшою мірою є не недосконаліть законодавства, а ситуація з його реальним застосуванням, корупцією в правоохоронних органах. Рейдерство поріднилося з державною системою і такими її складовими, як судові й правоохоронні інстанції, органи реєстрації. Рейдерство, підтримане корумпованими чиновниками, сьогодні використовується як інструмент нечесної конкурентної боротьби і перетворилося в одну із серйозних загроз вітчизняній економіці, що обчислюється мільярдами доларів[237].

Корупція у системі державних інститутів не залишає сподівань на швидке вирішення проблеми рейдерства. Побутує думка, що "поки

---

[235] Мельник М. І. Рейдерство на фондовому ринку України: тенденції та шляхи подолання / М. І. Мельник // Вісник Львівської державної фінансової академії : економічні науки. – 2007. – № 12. – С. 177-178.

[236] Мельник М. І. Напрями політики протидії рейдерству в умовах формування підприємницького клімату регіонів України / М. І. Мельник // Регіональна бізнес-економіка та управління. – 2007. – № 4(16). – С.44-45.

[237] Мельник М. І. Організаційно–правовий механізм подолання рейдерства в Україні: суть та основні напрямки вдосконалення / М. І. Мельник // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2009. – Вип. 1. – С. 287. – (Серія економічна).

власність не буде перерозподілена між корупційним політичним істеблішментом, фінансово-промисловими групами й економічними "дочками" правоохоронних структур, істотного поліпшення ситуації з правами власності не відбудеться. Сьогодні більшість кримінальних справ, порушених правоохоронними органами, призупинена або припинена взагалі. До суду надійшла лише незначна частина цих справ. Виходить, що інші – або так звані "висяки" – штучно гальмуються обома процесуальними сторонами"[238].

В Україні впродовж останніх років рейдерські атаки відчули на собі тисячі підприємств, серед яких "Телерадіокомпанія "Студія 1+1", норвезька компанія "Теленір", що володіє акціями "Київстар", Крюковський вагоноремонтний завод, ВАТ "НВП "Сатурн", Броварський завод "Стріла", Дніпропетровський міський ринок "Озерка", ЗАТ "УТП "Кіровоград", ВАТ "Київська фабрика технічного паперу", ЗАТ "Дніпропетровський маслоекстракційний завод" (торговельна марка "Олейна"), ВАТ "Агрофірма "Провесінь", ВАТ "Київміськнафтопродукт", АСК "Укррічфлот", ВАТ "Дніпрофарм", ВАТ "Імтокс", ЗАТ "Київспецмонтаж", ЗАТ "Стома", готельний комплекс "Бригантина" м. Херсон, Кременчуцький сталеливарний завод, АТЗТ "Сумський фарфоровий завод" і багато інших. Крім того, процеси не завжди добровільної зміни власників загострились і без гучних повідомлень про рейдерські атаки. Рейдерів приваблюють тільки ліквідні підприємства, дорогі нерухомість та земельні ділянки.

Проблема також у тому, що до превентивних заходів (до початку захоплення підприємства) вдаються приблизно 15-20% вітчизняних бізнесменів, а решта 80-85% починають антирейдерські дії лише тоді, коли атака вже почалася, реалізовано кілька етапів плану захоплення і власник фактично втратив контроль над бізнесом. "Саме таким зневажливим ставленням до правил безпеки і пояснюється велика кількість успішних рейдів у нашій країні"[239].

---

[238] Телешун С. Рейдерство як діагноз українського бізнесу і політики [Електронний ресурс] / С. Телешун, Н. Павловська // Юридичний вісник України. – 2008. – №14. – Режим доступу : http://www.yurin com.com/ua/legal_bulletin_of_Ukraine.

[239] Зайцев І. Бій з тінню [Електронний ресурс] / Іван Зайцев // Контракти. – 2007. – № 13. – Режим доступу : http://e–pravo.narod.ru/raider_reports/rep_3.mht.

На практиці існують чотири основні способи захоплення підприємства: через акціонерний капітал, кредиторську заборгованість, органи управління та оспорювання підсумків приватизації[240]:

– перший – захоплення через акціонерний капітал, який є сильно розпорошений або недостатньо контролюється. Початком атаки є скуповування акцій. Як правило, рейдери планують скупити близько 10-15% акцій – ця кількість є достатньою, щоб ініціювати проведення зборів акціонерів з "потрібним" порядком денним, наприклад, зміною керівництва підприємства. Акціонерне товариство, власником якого є трудовий колектив, – найпривабливіший об'єкт для рейдера. Одержуючи невисокі зарплати, працівники без особливих коливань продають свої цінні папери тому, хто пропонує ціну, яка в 5-10 разів перевищує номінальну вартість (однак вона все одно менша від їхньої реальної вартості);

– другий – відбирання власності через кредиторську заборгованість внаслідок скуповування прострочених боргів підприємства в дрібних кредиторів за низькими цінами, які потім консолідуються й пред'являються до одночасної виплати. Нездатність підприємства розрахуватися за своїми зобов'язаннями дає підстави для початку процедури банкрутства або санації з усіма наслідками, що випливають із цих процедур;

– третій – через наймане керівництво, адже наділений значними повноваженнями директор може сприяти швидкому виведенню майна з підприємства на підконтрольні рейдеру структури. Таким чином, власник підприємства може залишитися з акціями, які нічого не варті. Менеджмент легко може спровокувати фінансові проблеми на заводі, наприклад, санкціонувавши купівлю сировини за завищеними цінами або взявши кредит під нереальні відсотки. Переконати керівництво діяти на користь рейдера можна різними способами: від звичайного підкупу до підсаджування на "гачок" за допомогою шантажу, кримінального переслідування та погроз. Атака через менеджмент

[240] Варналій З. Основні передумови та шляхи подолання рейдерства в Україні : аналітична записка [Електронний ресурс] / З. Варналій, І. Мазур. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/Monitor/juli/1.htm.

найдешевше обходиться на держпідприємствах, на яких відсутній ефективний контроль над оперативною діяльністю з боку власника;

– четвертий – зміна влади в Україні, а відповідно й наступний переділ власності став керівництвом до дії для вітчизняних рейдерів. Та й чому б не скористатися законним способом, який був запропонований самим урядом, – оспорювання підсумків приватизації? Приватизація багатьох об'єктів в Україні свого часу проводилася недостатньо прозоро, в окремих випадках з порушенням законодавства. Більше того – приватизація деяких підприємств в Україні проводилася за класичними рейдерськими схемами. Податкова адміністрація регулярно заявляє про виявлені схеми ухилення від податків, що також може мати наслідком несплату дивідендів, приховування прибутків, заниження зарплати і т. ін., що своєю чергою призводить до невдоволення окремих акціонерів господарюючих суб'єктів і розширення поля дії рейдерів.

В Україні під недружнє поглинання насамперед потрапляють акціонерні товариства, активи яких не відображені у статутному капіталі. Сьогодні у більшості підприємств статутний фонд у десятки й сотні разів менший від активів. Володіння контрольними пакетом акцій не слугує гарантією безпеки прав власності. Власникам підприємств із заниженим статутним фондом слід вирішити: чи вигідно продати підприємство, чи акумулювати якомога вагоміший пакет акцій.

Технології рейдерських захоплень та недружніх поглинань постійно видозмінюються. Вони можуть передбачати роботу з міноритарними акціонерами з метою скупки акцій, використання судових позовів для арешту частини акцій, вилучення в незалежних реєстраторів реєстру акціонерів для маніпуляцій з ним та проведення "потрібних" рішень на зборах акціонерів, порушення процедури банкрутства й одержання контролю над підприємством завдяки призначенню свого арбітражного керуючого. Застосовуються також способи як юридично законного використання наявних у законодавстві прогалин, так і цілком кримінальних схем, які тільки формально спираються на положення одних законів і юридичних норм, а насправді грубо порушують багато інших.

З розвитком корпоративного законодавства та посиленням контролю підприємств за його дотриманням, тобто з виходом

вітчизняного бізнесу з тіні, у вітчизняній діловій практиці стали з'являтися гринмейлери[241]. Скупивши невеликий пакет акцій, вони одержують доступ до внутрішньої звітності підприємства і, якщо в ній є порушення, шантажують керівництво підприємства, вимагаючи викупити свій пакет з великою премією.

Для боротьби з рейдерством в Україні створювались антирейдерські підрозділи при різних компаніях та асоціаціях підприємців, робоча група при Європейській бізнес-асоціації, у жовтні 2006 року при українському комітеті Міжнародної торговельної палати засноване Бюро протидії комерційним злочинам і рейдерству. Бюро об'єднувало зусилля найбільш потужних та прогресивних підприємств і компаній України, здійснювало розробку ефективної нормативно-правової бази для захисту інвесторів, вивчало міжнародний досвід протидії комерційним злочинам і рейдерству, проводило масштабні інформаційно-роз'яснювальні кампанії серед інвесторів.

За розрахунками аналітиків Бюро протидії комерційним злочинам і рейдерству, у підготовчій або початковій стадії рейдерської атаки перебувають тисячі українських підприємств. А так званий ринок "рейдерських замовлень" – це сотні й тисячі мільйонів доларів. Рейдери – це не одиничні компанії або люди, це високопрофесійна й добре налагоджена система, у якій працюють тисячі фахівців: юристів, економістів, правоохоронців, психологів. Протидіяти цій системі можна, лише об'єднавши зусилля найпотужніших і найбільш прогресивних підприємств і компаній України. Загроза рейдерства – це не загроза "малим і слабким", це загроза всім тим, хто прагне чесно працювати й будувати бізнес.

З метою забезпечення взаємодії органів державної влади у сфері протидії протиправному поглинанню та захопленню підприємств, а також розроблення пропозицій стосовно вдосконалення законодавства, що регулює корпоративні правовідносини, Постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2007 р. №257 утворена Міжвідомча комісія з питань протидії протиправному

[241] Васильев Ю. А. Технологии недружественных поглощений. Как бороться с рейдерством? [Електронний ресурс] / Ю. А. Васильев. – Режим доступа : http://www.mergers.ru/netcat_files/ Image/takeover.pdf.

поглинанню та захопленню підприємств, яка є дорадчим органом при Кабінеті Міністрів України. Основними завданнями цієї комісії є: збирання і моніторинг інформації про методи поглинання та захоплення підприємств, що призводить до погіршення інвестиційного клімату в Україні; забезпечення взаємодії органів державної влади, зокрема правоохоронних органів і органів державної виконавчої служби, з питань посилення протидії протиправному поглинанню та захопленню підприємств; напрацювання комплексу заходів щодо протидії протиправному поглинанню та захопленню підприємств, а також удосконалення механізму регулювання у сфері реалізації корпоративних прав учасників господарських товариств та інвесторів; проведення оперативного обміну між органами державної влади та громадськими організаціями відповідною інформацією.

Формування сприятливого підприємницького та інвестиційного середовища в Україні вимагає розробки ефективної, обґрунтованої та комплексної політики протидії рейдерству.

Що стосується можливих схем захисту, то, хоч кожний випадок захоплення унікальний, існує низка загальних механізмів. Перший напрям – юридичний захист, коли вибудовується чітка схема управління підприємством, існування чистої й прозорої історії приватизації. Другий напрям – соціальні заходи: робота з трудовим колективом, а також з профспілками, колишніми співробітниками й пенсіонерами підприємства, які володіють акціями підприємства. Необхідним є формування позитивного іміджу підприємства, благодійницька діяльність, робота зі ЗМІ й добрі зв'язки з місцевими органами реєстрації. Фінансовий захист – чітка податкова й фінансова звітність, максимальне запобігання порушенням, щоб не дати змоги рейдерам скористатися ними. Мають значення й чисто практичні заходи – надійна й ефективна охорона будинку, що може стати об'єктом силового захоплення, тому що здебільшого рейдерів цікавить не виробництво, не інтелектуальна власність, а саме нерухомість[242].

[242] Мельник М. І. Рейдерство на фондовому ринку України: тенденції та шляхи подолання / М. І. Мельник // Вісник Львівської державної фінансової академії : економічні науки. – 2007. – № 12. – С. 177-180.

На законодавчому рівні необхідно максимально унеможливити зловживання в корпоративному праві. У цьому напрямі потрібне комплексне вдосконалення корпоративного, господарського, арбітражно-процесуального й кримінального законодавства стосовно заповнення пробілів у правовому регулюванні корпоративних відносин, унеможливлення двоякого тлумачення правових норм, яке активно використовується рейдерами, а також забезпечення жорсткої відповідальності як для осіб, що займаються рейдерськими захопленнями, так і для посадових осіб, що їм сприяють.

Для запобігання й припинення недоброзичливих корпоративних захоплень необхідно реалізувати такий комплекс заходів з удосконалення корпоративного законодавства[243]:

1. Розв’язати проблеми подвійного ведення реєстрів власників іменних цінних паперів для ефективного захисту їх прав власності, формування прозорого механізму обліку та переходу прав власності на цінні папери, створення єдиного центрального депозитарію та формування ефективної системи депозитарного обліку цінних паперів.

Захоплення підприємств часто зводиться всього лише до захоплення реєстру. Великі компанії вибудовують механізми взаємодії з реєстраторами, зовнішніми держателями й обліковцями акцій, а безліч малих фірм реєстри зберігають у бухгалтерії в паперовому вигляді, які в ході рейдерських атак можуть бути викрадені і переписані з використанням "правомірних" рішень суду про законність нового реєстру. Тому необхідно усунути можливості фіктивної втрати реєстру й протиправного "відновлення" реєстру, що призводить до порушення прав власників цінних паперів; розробити судову процедуру, яка б дозволяла відновлювати права на цінні папери в тих випадках, коли втрата реєстру відбулася з об'єктивних причин.

В Україні активно використовувалась практика, коли рейдерські угруповання за хабарі в розмірі 50-200 тис. дол. США викуповували у

[243] Мельник М. І. Організаційно–правовий механізм подолання рейдерства в Україні: суть та основні напрямки вдосконалення / М. І. Мельник // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2009. – Вип. 1. – С. 290-292. – (Серія економічна).

реєстратора реєстр акцій підприємства, що блокувало його діяльність. При цьому також створювались "схемні" реєстратори, які могли через "відповідне" рішення суду отримати реєстр компанії від діючого реєстратора. Саме тому Міжвідомчою комісією з питань протидії протиправному поглинанню та захопленню підприємств було прийняте рішення: у разі відмови у видачі реєстру емітентам такі дії розцінюватимуться як пособництво незаконному поглинанню й захопленню підприємств (рейдерству). Комісія, ґрунтуючись на рішенні №432 від 23 червня 2006 року "Про затвердження порядку зупинки дії й анулювання ліцензії на окремі види професійної діяльності на фондовому ринку", позбавлятиме таких реєстраторів ліцензії.

Основні причини виникнення проблеми за даними Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку[244]:

– ведення реєстру власників іменних цінних паперів одночасно декількома реєстраторами, тоді як відповідно до вимог Закону України "Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні" договір на ведення реєстру власників іменних цінних паперів може бути укладений емітентом тільки з одним реєстратором;

– ситуації з веденням подвійних реєстрів, спричинені корпоративними війнами між вітчизняними фінансово-промисловими групами за право контролювати великі підприємства металургійної та енергетичної галузей (корпоративні конфлікти, які створюються з метою заволодіння власністю акціонерів або її зменшення, використовується ситуація з подвійним веденням системи реєстру власників іменних цінних паперів як механізм фіктивного реєстрування акціонерів для незаконного проведення загальних зборів);

– ухвалення судових рішень, які суперечать одне одному або законодавству про цінні папери (наприклад, ухвалюються рішення щодо передачі реєстру іншому реєстроутримувачу, при цьому

[244] Звіт про базове відстеження результативності регуляторного акта "Про затвердження Порядку формування та передавання на відповідальне зберігання Національному депозитарію України контрольних копій реєстрів власників іменних цінних паперів" [Електронний ресурс] / Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку. – Режим доступу : http://www.ssmsc.gov.ua/(X(1)S(uoz3cp45d1gm4f552iict145))/Regulatory/ RAProjects/ 2010.03.23/1/ARV.doc.

система реєстру не передається від "старого" реєстроутримувача новому тощо);

– лобіювання інтересів зацікавлених осіб у перерозподілі майна;

– конфлікти в акціонерних товариствах, зумовлені недосконалістю законодавства та хибною практикою корпоративного управління, які призводять до виникнення недовіри інвесторів до основних фінансових інструментів фондового ринку.

З метою виконання заходів, спрямованих на врегулювання наявних на сьогодні проблемних ситуацій, пов’язаних з подвійним веденням реєстрів власників іменних цінних паперів, випадками повної або часткової втрати системи реєстру власників іменних цінних паперів, впроваджено обов’язкове зберігання копій реєстрів власників іменних цінних паперів у Національному депозитарії України (відповідно до рішення Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку "Про затвердження Порядку формування та передавання на відповідальне зберігання Національному депозитарію України контрольних копій реєстрів власників іменних цінних паперів"). А саме врегламентовано дії ДКЦПФР, реєстроутримувачів та Національного депозитарію України у процесі передавання на відповідальне зберігання Національному депозитарію України контрольних копій реєстрів власників іменних акцій, що забезпечуватиме додаткову можливість відновлення втраченого, пошкодженого, зіпсованого реєстру. Це буде значним кроком для подальшого розвитку прозорого, ліквідного та конкурентоспроможного ринку цінних паперів, оскільки всі ці чинники насамперед залежать від учасників, які працюють на ринку цінних паперів.

2. Необхідно законодавчо внормувати механізм відновлення втраченого реєстру акціонерів, у тому числі передбачити обов'язкову публікацію повідомлення про втрату реєстру в засобах масової інформації. Причому протягом усього періоду його відновлення акціонери повинні мати змогу висунути свої претензії з приводу володіння цінними паперами, а поки реєстр не відновлений, усі угоди, які відбуваються з акціями, повинні мати право на оскарження.

3. Законодавчо оформити створення спеціальних резервних копій цінних паперів, передбачивши при цьому норми відповідальності реєстраторів і депозитаріїв за порушення правил, що забезпечують достовірність таких копій і їх збереження.

4. Визначити характер і обсяг відповідальності реєстратора й емітента перед зареєстрованими особами за порушення порядку ведення реєстру, у тому числі за несанкціоноване списання цінних паперів з рахунку; надати можливість перевірки реєстратором повноважень особи, що звертається з розпорядженням про списання цінних паперів; передбачити обов'язкове страхування професійної відповідальності реєстратора.

5. Розробити законодавчі норми, які б охороняли приватну власність і не давали б змоги "хитрим юристам" через суди відбирати справедливо придбані активи, а саме: прийняти законодавчі норми чи поправки до Закону України "Про акціонерні товариства", які б врегулювали відносини між власниками великих пакетів акцій і міноритарями; забезпечити, щоб позови про права міноритарних акціонерів та про право власності розглядалися тільки за місцем перебування майна (Законом України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії протиправному поглинанню та захопленню підприємств" № 1720-VI від 17 листопада 2009 року внесено зміни до Господарського процесуального кодексу України про те, що справи у спорах щодо обліку прав на цінні папери розглядаються господарським судом за місцем знаходження емітента – ст. 16). Справи щодо кожного конкретного підприємства повинен розглядати тільки один суддя, і всі позови різних суб'єктів стосовно окремого підприємства повинні розглядатись у сукупності для розкриття повної картини обставин, що відбуваються з цим підприємством.

6. Розробити окремий закон "Про боротьбу з рейдерством", в якому прописати ефективні норми протидії незаконним поглинанням, провести чітку межу між доброзичливим і недоброзичливим поглинаннями, прописати поняття "недружнє захоплення підприємства" та "корпоративна суперечка" і ввести їх в юридичний обіг, закріпити обов'язкову підсудність корпоративних суперечок, розробити механізм інформування про корпоративний конфлікт і т.д.

7. Рейдери, захоплюючи активи й землю, розуміють хиткість свого становища і тому намагаються їх якнайшвидше перепродати, поки йде процес оскарження. Необхідно законодавчо унеможливити швидкий перепродаж спірних об'єктів.

8. Встановити єдині стандарти правового захисту для різних за найменуванням, але однакових за суттю вимог, що приводять до одного результату (наприклад, вимог про визнання недійсним випуску цінних паперів і про визнання недійсними актів державної реєстрації випуску цінних паперів, вимог про визнання недійсними установчих документів юридичної особи й про ліквідацію юридичної особи тощо).

9. Надати можливість "поновлення" юридичної особи, реорганізованої з порушеннями закону та "поновлення" випусків цінних паперів, акти про державну реєстрацію яких були анульовані.

10. Внести доповнення до Кримінального кодексу, пов'язані з корпоративними конфліктами, а саме законодавчо зафіксувати, що будь-яке захоплення – це злочин проти держави з відповідним покаранням для учасників, аж до конфіскації всього майна на території України.

Щоб зазначені вище істотні зміни корпоративного законодавства були ефективними, вони повинні супроводжуватися вдосконаленням низки норм процесуального законодавства, пов'язаних з вирішенням корпоративних суперечок. Чинне вітчизняне арбітражне процесуальне законодавство дозволяє недоброзичливим учасникам обороту формально законними засобами здійснювати корпоративні захоплення з порушенням прав і законних інтересів інших інвесторів. Тому в рамках судової реформи необхідно вжити таких заходів:

– ввести кримінальну відповідальність суддів за латентні судові рішення, а потерпілим у таких випадках надати можливість блокувати виконання цих рішень;

– створити відкриті в Інтернеті реєстри судових позовів, судових рішень і ввести кримінальну відповідальність за їхню не реєстрацію;

– забезпечити розкриття інформації про черговий або ініційований судовий розгляд, пов'язаний з корпоративною суперечкою;

– встановити правило про введення заходів із забезпечення позовів і заяв за вимогами тільки арбітражним судом за місцем перебування юридичної особи, обмежити можливості введення забезпечувальних заходів (встановити обов'язковість зустрічного

забезпечення за вимогами немайнового характеру і/або введення окремих заходів винятково в судовому засіданні). Зобов'язати суди розглядати корпоративні справи на території емітента та у присутності власника підприємства (контрольного пакета) і реєстратора;

– встановити заборону на застосування забезпечувальних заходів, виконання яких може перервати виробничий процес, завдати технологічної шкоди, призвести до техногенних аварій і екологічних катастроф, а також може завдати шкоди, несумірної із заявленими вимогами майнового характеру;

– забезпечити розвиток інституту колективних позовів, які дозволяють поєднувати вимоги значних груп громадян і організацій;

– вилучити з компетенції судів першої інстанції господарських спорів, що відповідає світовій практиці;

– уповноважити Верховний Суд в узагальненні та оприлюдненні практики судочинства з корпоративних суперечок, а кваліфікаційні комісії – регулярно проводити атестацію суддів і привселюдно повідомляти про дискваліфікацію суддів, які виносять рішення на підтримку рейдерства[245].

Наміри вдосконалення законодавства з метою зменшення можливості захоплення чужих активів, з одного боку, повинні не ускладнювати процесу поглинання більш ефективними компаніями менш ефективних, а з іншого – натрапляють на могутню протидію лобістів від бізнесу, побудованого на переділі власності, і тому дуже рідко забезпечують дієві результати.

Законом України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії протиправному поглинанню та захопленню підприємств" № 1720-VI від 17 листопада 2009 року частково враховані вищезазначені пропозиції. Зокрема, ним вносяться зміни до таких законодавчих актів: Господарського процесуального кодексу України (у частині віднесення до виключної

[245] Мельник М. І. Рейдерство на фондовому ринку України: тенденції та шляхи подолання / М. І. Мельник // Вісник Львівської державної фінансової академії : економічні науки. – 2007. – № 12. – С. 182-183.

компетенції господарських судів спорів між акціонерами та особами, що здійснюють облік прав на цінні папери – ст.12; справи у спорах щодо обліку прав на цінні папери розглядаються господарським судом за місцем знаходження емітента – ст.16), Цивільного процесуального кодексу України (у частині зупиненням продажу арештованого майна, якщо подано позов про звільнення майна з-під арешту), Закону України "Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні", Закону України "Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців" (щодо можливостей заміни свідоцтва про державну реєстрацію у зв'язку з його втратою або пошкодженням), Єдиного державного реєстру (у частині змін щодо відомостей про юридичну особу).

Крім того, з набуттям чинності 14 січня 2009 р. Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за правопорушення на ринку цінних паперів"[246] внесено зміни до Кодексу України про адміністративні порушення, Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України, а також Закону України "Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні". Цим законом:

1) розширено повноваження головного державного регулятора ринку цінних паперів – Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку – та надано їй можливість паралельно з іншими правоохоронними органами (прокуратура, МВС, Служба безпеки України) спільного реагування на правопорушення;

2) вдосконалено і введено кримінальну та адміністративну відповідальність за використання інсайдерської інформації при здійсненні операцій з цінними паперами, за шахрайство та перешкоджання в наданні чи спотворення інформації, яку згідно з чинним законодавством має право отримувати інвестор (у тому числі акціонер). Адже основне завдання законодавчого акту – запобігання зловживанням при купівлі чи продажу акцій та заподіянню шкоди

[246] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за правопорушення на ринку цінних паперів : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : htpp:// www. rada.gov.ua.

учасникам ринку цінних паперів через маніпуляцію з інформацією про емітентів та їхні цінні папери[247];

3) підвищено рівень правової дисципліни з боку учасників фондового ринку шляхом збільшення розміру штрафних санкцій за правопорушення на ринку цінних паперів. У статті 11 Закону України "Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні"[248] було розширено перелік правопорушень, за здійснення яких Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку застосовуються до юридичних осіб фінансові санкції, а саме за:

– ненадання інвестору в цінні папери (у тому числі акціонеру) на його письмовий запит інформації про діяльність емітента в межах, передбачених законом, або надання йому недостовірної інформації;

– несвоєчасне надання інформації інвесторам в цінні папери на їх письмовий запит;

– неопублікування, опублікування не в повному обсязі та/або опублікування недостовірної інформації;

– нерозміщення, розміщення не в повному обсязі та/або розміщення недостовірної інформації у загальнодоступній інформаційній базі даних Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку про ринок цінних паперів;

– неподання, подання не в повному обсязі та/або подання недостовірної інформації до Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку;

– несвоєчасне опублікування, несвоєчасне розміщення у загальнодоступній інформаційній базі даних Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку інформації про ринок цінних паперів та/або несвоєчасне подання інформації до Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку;

– порушення емітентом чи професійним учасником ринку цінних паперів порядку ведення системи реєстру власників іменних цінних паперів, що призвело до втрати системи реєстру (її частини), а також

---

[247] Левчук О. Ще один крок у боротьбі з рейдерством та махінаціями на ринку цінних паперів / Олександр Левчук // Відомості Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку. – 2009. – № 14. – С. 2-4.

[248] Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : htpp:// www. rada.gov.ua.

ухилення від внесення змін або внесення завідомо недостовірних змін до системи реєстру або до системи депозитного обліку;

– порушення емітентом порядку прийняття рішення про передачу ведення реєстру власників іменних цінних паперів та/або порядку передачі ведення реєстру власників іменних цінних паперів;

– маніпулювання цінами під час здійснення операцій з цінними паперами;

– незаконне використання інсайдерської інформації;

4) посилено відповідальність юридичних осіб за вчинення правопорушень на ринку цінних паперів та зафіксовано збільшені штрафні санкції за повторні порушення. Наприклад, якщо штрафні санкції стосовно ненадання інформації вперше нараховуються в межах від 1 тис. до 5 тис. неоподатковуваних мінімумів, то наступне, протягом року, порушення карається штрафом вже від 5 до 10 тис. неоподатковуваних мінімумів. Це робить невигідними махінації деяких підприємців з цінними паперами, адже суми штрафів перевищуватимуть можливий прибуток від порушень, а також передбачено анулювання ліцензій. Згідно з п. 4 ст. 11 Закону України "Про державне регулювання ринку цінних паперів"[249] за ухилення від виконання або несвоєчасне надання інформації інвесторам в цінні папери на їх письмовий запит до юридичних осіб застосовується штраф у розмірі до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а за ті самі дії, вчинені повторно протягом року, – від 100 до 500 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

5) посилено відповідальність фізичних осіб, насамперед спеціалістів, які працюють на фондовому ринку. Відтепер особа, яка порушила законодавство в питаннях ведення системи реєстру або обліку зберігача цінних паперів, за ці порушення може отримати штрафну санкцію від 500 до 1 тис. неоподатковуваних мінімумів. Нерозкриття інформації на фондовому ринку, вчинене посадовою особою емітента чи професійного учасника фондового ринку, карається накладанням штрафу на цих осіб розміром від 200 до 500 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

[249] Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : htpp:// www. rada.gov.ua.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 9 червня 2010 р. №1199-р розроблено План заходів щодо протидії протиправному поглинанню та захопленню підприємств. Зокрема, найголовнішими його кроками є[250]:

1. Аналіз законодавчих актів та внесення до Верховної Ради України законопроектів, спрямованих на протидію рейдерству, в яких належить передбачити: забезпечення збереження цілісних майнових комплексів державних підприємств під час їх відчуження; доповнення Господарського процесуального кодексу України унормуванням спеціальних процедур розгляду господарськими судами корпоративних спорів; механізм недопущення прийняття посадовими особами органів управління господарських товариств, державна частка у статутному капіталі яких перевищує 50 відсотків, рішень про відчуження майнових комплексів та акцій товариств.

2. Розробка та подання проектів Законів України: "Про внесення змін до Закону України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом", "Про систему депозитарного обліку цінних паперів" (щодо вдосконалення регулювання діяльності учасників депозитарної системи, створення єдиного центрального депозитарію та формування ефективної системи депозитарного обліку цінних паперів), "Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання ринків фінансових послуг" (стосовно забезпечення прозорості в діяльності фінансових установ, підвищення вимог до оприлюднення інформації про діяльність фінансових установ, у тому числі про реальних їх власників, удосконалення корпоративного управління у фінансових установах) тощо.

3. Внесення змін до Положення про порядок переведення випуску іменних акцій документарної форми існування у бездокументарну форму відповідно до статті 20 Закону України "Про акціонерні товариства".

4. Розробка та затвердження Концепції системи електронного документообігу між усіма учасниками депозитарної системи

[250] План заходів щодо протидії протиправному поглинанню та захопленню підприємств : розпорядження Кабінету Міністрів України від 9 червня 2010 р. №1199-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi–bin/laws/main.cgi?nreg=1199–2010–%F0.

(емітентами та депозитаріями, реєстраторами та номінальними утримувачами, депозитаріями та зберігачами, депозитаріями-кореспондентами, біржами, розрахунковими банками) з використанням шифрування даних та електронного цифрового підпису.

5. Аналіз відомостей про підприємства, що мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави, займають монопольне становище на відповідному ринку, та підприємства, державна частка у статутному капіталі яких перевищує 25 відсотків, і в разі виявлення ознак їх протиправного поглинання та захоплення, фіктивного доведення до банкрутства або тривалих корпоративних конфліктів подання відповідної інформації Фондові державного майна, Мін'юсту, МВС, Генеральній прокуратурі України, Кабінетові Міністрів України з метою вжиття відповідних заходів у межах наданих їм повноважень.

6. Сприяння висвітленню в державних засобах масової інформації відомостей щодо вжитих органами державної влади заходів для протидії рейдерству та запобігання випадкам протиправного захоплення підприємств.

Удосконалення корпоративного законодавства з метою усунення проблеми рейдерства у вітчизняному бізнес-середовищі безумовно є позитивним фактом, проте основною проблемою залишається не якість законодавства, а практика його застосування, зважаючи на те, що рейдери застосовують здебільшого неправомірні дії кримінального характеру (захоплення чужого майна, зловживання владою або службовим становищем, підкуп судів тощо).

Нами розроблено інституційно-корпоративний механізм протидії рейдерським захопленням в Україні (рис. 3.8), який ґрунтується на визначенні цілей стратегії управління ризиками рейдерських захоплень на інституційному (зовнішньому) та корпоративному (внутрішньому) рівнях; охоплює комплекс інструментів превентивного та активного захисту, формування інституційно-правового середовища; містить фінансове забезпечення управління ризиками рейдерських захоплень та моніторинг (контроль) результатів управління ризиками.

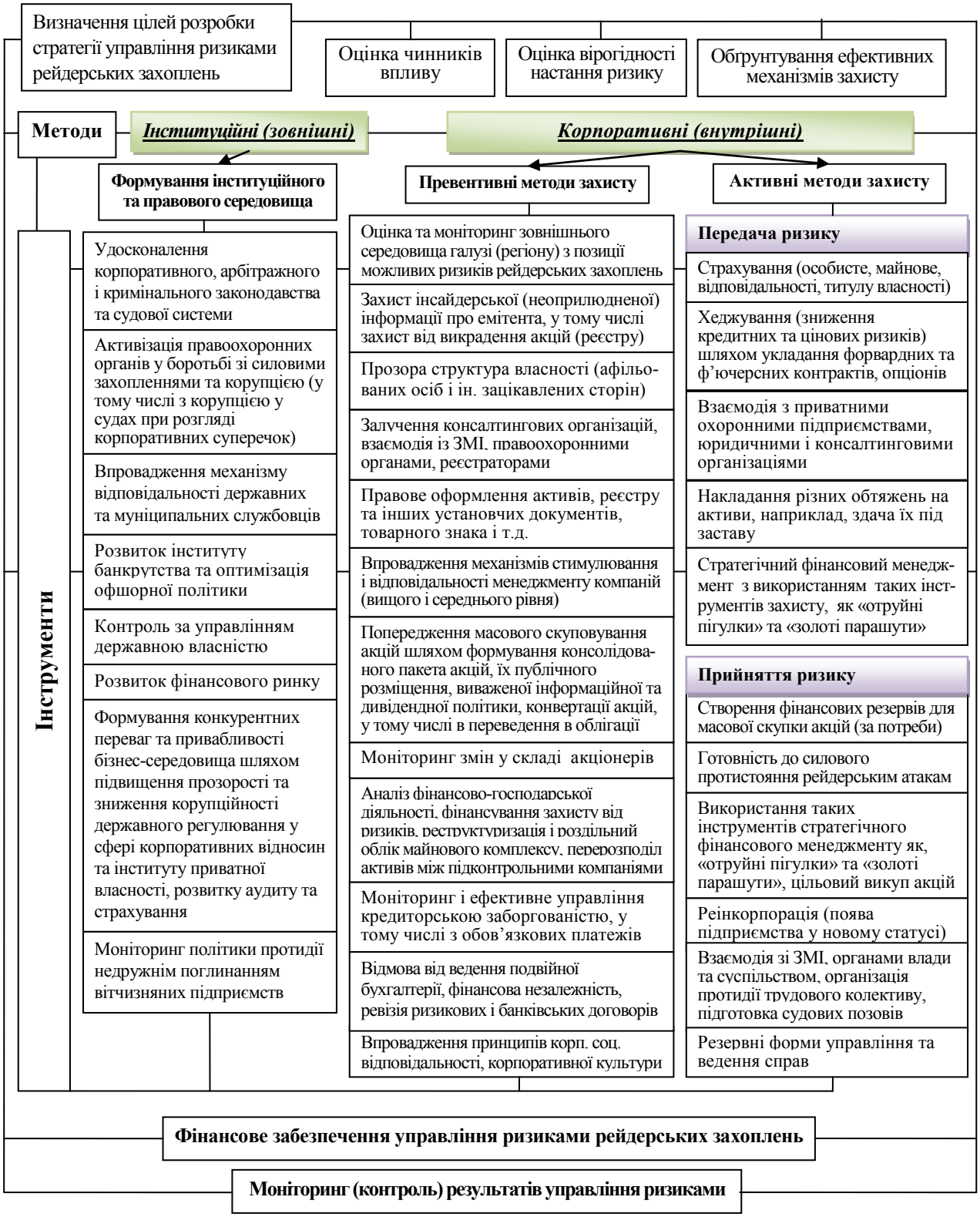

Рис. 3.8. Інституційно-корпоративний механізм протидії (управління ризиками) рейдерських захоплень в Україні

Інструментами формування інституційного та правового середовища для протидії рейдерських захоплень в Україні є:

– удосконалення корпоративного, арбітражного і кримінального законодавства та судової системи;

– активізація правоохоронних органів у боротьбі зі силовими захопленнями та корупцією (у тому числі з корупцією у судах при розгляді корпоративних суперечок);

– впровадження механізму відповідальності державних та муніципальних службовців;

– розвиток інституту банкрутства та оптимізація офшорної політики;

– контроль за управлінням державною власністю;

– розвиток фінансового ринку;

– формування конкурентних переваг та привабливості бізнес-середовища шляхом підвищення прозорості та зниження корупційності державного регулювання у сфері корпоративних відносин та інституту приватної власності, розвитку аудиту та страхування;

– моніторинг політики протидії недружнім поглинанням вітчизняних підприємств.

На корпоративному (внутрішньому) рівні комплекс інструментів превентивного захисту включає:

– оцінку та моніторинг зовнішнього середовища галузі (регіону) з позиції можливих ризиків рейдерських захоплень;

– захист інсайдерської (неоприлюдненої) інформації про емітента, у тому числі захист від викрадення акцій (реєстру);

– забезпечення прозорої структури власності (афільованих осіб і інших зацікавлених сторін);

– залучення консалтингових організацій, взаємодія із ЗМІ, правоохоронними органами, реєстраторами

– правове оформлення активів, реєстру та інших установчих документів, товарного знака тощо;

– впровадження механізмів стимулювання і відповідальності менеджменту компаній (вищого і середнього рівня);

– введення принципів корпоративної соціальної відповідальності, корпоративної культури;

– моніторинг змін у складі акціонерів;

– аналіз фінансово-господарської діяльності, фінансування захисту від ризиків, реструктуризацію і роздільний облік майнового комплексу, перерозподіл активів між підконтрольними компаніями;

– моніторинг і ефективне управління кредиторською заборгованістю, у тому числі з обов'язкових платежів;

– відмову від ведення подвійної бухгалтерії, фінансову незалежність, ревізію ризикових і банківських договорів;

– попередження масового скуповування акцій шляхом формування консолідованого пакета акцій, їх публічного розміщення, виваженої інформаційної та дивідендної політики, конвертації акцій, у тому числі в переведення в облігації.

Активні (корпоративні) методи захисту від рейдерських захоплень слід використовувати шляхом:

– передачі ризику, використавши такі інструменти як: страхування (особисте, майнове, відповідальності, титулу власності); хеджування (зниження кредитних та цінових ризиків) шляхом укладання форвардних та ф'ючерсних контрактів, опціонів; взаємодія з приватними охоронними підприємствами, юридичними і консалтинговими організаціями; накладання різних обтяжень на активи, наприклад, здача їх під заставу; стратегічний фінансовий менеджмент з використанням таких інструментів захисту, як "отруйні пігулки" та "золоті парашути";

– прийняття ризику (створення фінансових резервів для масової скупки акцій (за потреби); готовність до силового протистояння рейдерським атакам; резервні форми управління та ведення справ; реінкорпорація (поява підприємства у новому статусі); взаємодія зі ЗМІ, органами влади та суспільством, організація протидії трудового колективу, підготовка судових позовів; використання таких інструментів стратегічного фінансового менеджменту як, "отруйні пігулки" та "золоті парашути", цільовий викуп акцій тощо).

Щодо використання таких активних інструментів захисту від спроб поглинання корпорації як, "отруйні пігулки" та "золоті парашути", то в теорії стратегічного фінансового менеджменту це можливості для зниження привабливості акцій для скуповування в ході рейдерського захоплення. Зокрема, "отруйна пігулка" – це стратегія зменшення привабливості акцій для покупця. Наприклад, компанія може випустити нові серії привілейованих акцій (англ. – "preferred

stock"), які дають акціонерам право погашати їх за ціною з премією після поглинання (англ. – "takeover"). Існують два варіанти такої стратегії: "отруйна пігулка", спрямована на компанію, яка є метою поглинання (flip-in poison pill), що дозволяє всім акціонерам цієї компанії, за винятком агресора, купувати додаткові акції за низькими цінами; "отруйна пігулка", спрямована на компанію-покупця (flip-over poison pill), що дозволяє власникам звичайних акцій купувати (а власникам привілейованих акцій конвертувати) акції покупця за заниженою ціною у разі небажаного об'єднання компаній. Ці заходи збільшують витрати на придбання (acquisition), спричинюють "розрідження" (dilution) акціонерного капіталу і можуть запобігти спробам поглинання. Ще один вид "отруйної пігулки" відомий як "людська пігулка" (people fill) – це домовленість про звільнення всієї команди менеджерів і фахівців, що робить поглинання недоцільним[251].

Стратегія "золоті парашути" – це такий спосіб захисту від спроб поглинання корпорації, при якому остання укладає зі своїми менеджерами угоди, згідно з якими при звільненні їм повинні виплачуватися великі суми. У цьому разі потенційним покупцям заздалегідь зв'язують руки і вони можуть відмовитися від придбання даної корпорації.

Оскільки втрата права власності відбувається за рішенням суду, то однією з форм протидії рейдерству є титульне страхування (страхування права власності). При цьому можна поєднати страхування титулу, що дозволяє захистити право власності, та страхування підприємницького ризику для захисту прибутковості від цієї власності. Взагалі, страхування титулу дуже поширене на заході. Наприклад, у США жодна велика угода не обходиться без страхування титулу. Воно входить у стандартний пакет страхування при іпотеці. Для наших страхових компаній ризики непрозорі: адже можливо, що застрахована компанія вже перебуває під атакою рейдерів. В Україні лише деякі компанії займаються страхуванням титулу, а більш активно розвивається страхування при видачі іпотечних кредитів[252].

---

[251] Бізнес словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mirslovarei.com/content_eco/jadovitaja–piljulja–64892.html.

[252] Мельник М. І. Напрями політики протидії рейдерству в умовах формування підприємницького клімату регіонів України / М. І. Мельник // Регіональна бізнес-економіка та управління. – 2007. – № 4(16). – С. 50.

Важливими організаційними заходами подолання рейдерства є активне висвітлення в засобах масової інформації проблематики рейдерства з метою залучення уваги громадськості до цих питань; надання безкоштовної інформаційної й консультаційної підтримки підприємцям стосовно рейдерства, зокрема шляхом створення консультаційних центрів, спеціалізованих комісій при Бюро протидії комерційним злочинам і рейдерству; створення механізмів ефективного захисту від рейдерських захоплень з боку державної влади, зокрема, надання активної підтримки підприємцям у їхній самоорганізації в об'єднання і спілки з протидії рейдерським захопленням підприємств.

У кожному регіоні варто було б створити оперативні групи, куди підприємці можуть звернутися за підтримкою. Ці групи мали б брати на контроль заяви потерпілих від рейдерських захоплень, надавати консультаційну допомогу, виробляти плани спільних заходів, рекомендації з необхідних дій, брати участь у судових засіданнях з метою недопущення тяганини й зловживань посадовими особами своїми повноваженнями.

Захист бізнесу на корпоративному рівні (самим підприємством) повинен доповнюватися системним захистом (на законодавчому рівні) економічних суб'єктів від спроб переділу власності, у тому числі шляхом ретельної деталізації та комплексного узгодження правових норм, встановлення чітких рамок діяльності та процедури втручання органів влади у випадку корпоративного конфлікту, інтенсифікації боротьби з корупцією. При цьому головною проблемою законотворчості в Україні є її відставальний характер, оскільки законодавець просто не встигає за витонченими схемами, які безупинно генеруються рейдерами[253]. Вироблення практичних рекомендацій із законодавчих ініціатив повинно опиратися не лише на загальноприйняті в цивілізованому світі законодавчі принципи, а й на практичний досвід експертів з протидії ворожим поглинанням, щоб з'єднати світовий досвід зі специфікою вітчизняної економіки.

[253] Мельник М. І. Рейдерство на фондовому ринку України: тенденції та шляхи подолання / М. І. Мельник // Вісник Львівської державної фінансової академії : економічні науки. – 2007. – № 12. – С. 184.

Тому усунення рейдерства як дестимулюючого чинника формування інвестиційного середовища, крім законодавчого регулювання, лежить у площині підвищення якості інститутів – формальних і неформальних правил ведення бізнесу, у тому числі щодо формування відповідних моральних бар'єрів і репутації згідно з європейськими та світовими нормами, що стане основою створення комфортних умов господарювання, інноваційного вектора розвитку бізнес-середовища, а також головною умовою для забезпечення високих темпів росту вітчизняної економіки й підвищення її конкурентоспроможності.

3.5. Податкове середовище функціонування бізнесу в Україні

3.5.1. Аналіз податкових умов розвитку та функціонування бізнесу

Податкова політика в Україні повинна виконувати ключову роль у стимулюванні ділової активності. А на сьогодні вона у своїй надмірній фіскальній орієнтації є джерелом ризиків для відновлювальних процесів та позитивних структурних зрушень в економіці, адже за рахунок кон'юнктурних фіскальних цілей було вилучено до бюджету значну частину коштів бізнесу з обороту, що значно погіршило його фінансовий стан та можливості економічного відновлення у посткризовий період.

Тому фіскальна ефективність не повинна підривати стимулюючий потенціал податкової політики в бізнес-середовищі України, а саме у напрямі стимулювання ділової активності та економічного розвитку загалом.

Податкова система України – одна з найбільш обтяжливих у світі. Щоб здійснити усі 135 податкових платежів, підприємству необхідно затратити 657 годин на рік та віддати 57,1 % прибутку (табл. 3.4), через що в рейтингу "Сплата податків" при дослідженні "Ведення бізнесу 2012", Україна посідає 181-ше місце серед 183 країн, залишаючи позаду лише Венесуелу та Республіку Конго.

Таблиця 3.4

Структура рейтингу простоти сплати податків[254]

Індикатор	Україна		Європа і Центральна Азія		ОЕСР	
	2009	***2011***	***2009***	***2011***	***2009***	***2011***
Виплати (кількість на рік)	147	135	46,3	37	12,8	13
Час (кількість годин на рік)	736	657	336,3	302	194,1	186
Податок на прибуток (% від прибутку)	12,3	12,2	10,8	9,3	16,1	15,4
Податок і виплати на зарплату (% від прибутку)	43,1	43,3	23,1	21,7	24,3	24,0
Інші податки (% від прибутку)	1,9	1,6	9,5	9,5	4,1	3,2
Загальна ставка податку (% від прибутку)	57,2	57,1	43,4	40,4	44,5	42,7

Україна за кількістю сплачених податків (135 податків та платежів протягом 2011 року сплачує середньостатистичне підприємство) займає найгіршу позицію в світі (табл. 3.5). Для прикладу, в Грузії кількість платежів складає – 4, Болгарії – 17, Білорусі – 18, Казахстані – 7, Литві – 11, Росії – 9.

За показником навантаження на прибуток Україна випереджає Китай, Аргентину, Бразилію та Індію та майже усі країни Європи та Центральної Азії. І справа тут не у кращій чи гіршій ситуації в Україні, а в можливостях віднесення на витрати низки інвестиційних затрат та видатків розвитку підприємств, які дозволені в окремих країнах світу. У міжнародній практиці комерційний прибуток визначається як чистий дохід, скоригований на матеріальні затрати виробництва, амортизацію, операційні та адміністративні витрати, але без урахування внесків до соціальних фондів і прямих податків.

[254] Складено за: Doing Business 2010; Doing Business 2012 [Electronic resource]. – Mode of access : http://russian.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/ukraine.

Таблиця 3.5

Сприятливість податкових систем окремих країн Європи та Центральної Азії [255]

	Рейтинг легкості ведення бізнесу	Оподаткування						
		Рейтинг	Виплати (кількість на рік)	Час (кількість годин на рік)	Податок на прибуток (% від прибутку)	Податок і виплати на зарплату (% від прибутку)	Інші податки (% від прибутку)	Загальна ставка податку (% від прибутку)
Азербайджан	66	81	18	225	12,9	24,8	2,2	40,0
Албанія	82	152	44	371	8,7	25,0	4,8	38,5
Вірменія	55	153	34	500	16,8	23,0	1,1	40,9
Білорусь	69	156	18	654	20,2	39,0	3,5	62,8
Болгарія	59	69	17	500	4,9	19,2	4,1	28,1
Боснія и Герцеговина	125	110	40	422	7,1	12,6	5,3	25,0
Грузія	16	42	4	387	14,3	0,0	2,2	16,5
Казахстан	47	13	7	188	15,9	11,2	1,6	28,6
Кіпр	40	37	27	149	9,1	11,8	2,2	23,1
Косово	117	46	33	164	9,1	5,6	0,6	15,4
Киргизстан	70	162	52	210	6,2	19,5	43,4	69,0
Латвія	21	67	7	290	6,1	27,2	4,7	37,9
Литва	27	62	11	175	5,7	35,1	3,1	43,9
Македонія	22	26	28	119	6,3	0,0	3,4	9,7
Молдова	81	83	48	228	0,0	30,6	0,7	31,3
Росія	120	105	9	290	8,9	32,1	5,8	46,9
Румунія	72	154	113	222	10,4	31,8	2,2	44,4
Сербія	92	143	66	279	11,6	20,2	2,2	34,0
Таджикистан	147	168	69	224	0,0	28,5	56,0	84,5
Туреччина	71	79	15	223	17,9	18,8	4,4	41,1
Узбекистан	166	157	41	205	1,1	28,2	68,1	97,5
Україна	**152**	**181**	**135**	**657**	**12,2**	**43,3**	**1,6**	**57,1**
Хорватія	80	32	17	196	11,5	19,4	1,5	32,3
Чорногорія	56	108	42	372	7,1	12,8	2,4	22,3

[255] Складено за даними: Doing Business 2012 [Electronic resource]. – Mode of access : http://russian.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/ukraine.

Зокрема, високий показник навантаження на комерційний прибуток підприємств України (57,1% – 149-те місце) пов'язаний з вилученнями до бюджету та позабюджетних соціальних фондів. На сплату внесків та відрахувань з фонду оплати праці йде 43,3 % комерційного прибутку, 12,2 % – податку з прибутку підприємств. За показником імпліцитної ставки корпоративного податку середньостатистичного підприємства Україна відповідає середньому рівню ЄС (12,4 %). Водночас у країнах з новою ринковою економікою цей показник є відчутно нижчим, ніж в Україні. За рівнем оподаткування праці вітчизняна податкова система є однією з найбільш обтяжливих як порівняно з ЄС (28,6 %), так і загалом у світі (16,1 %)[256].

Крім того, ефективна ставка податку на прибуток підприємств з більшості видів економічної діяльності перевищує номінальну ставку податку. Податок на прибуток підприємств в Україні перетворився суто на фіскальний інструмент[257]. Особливо у 2008 році ефективна ставка[258] податку в 1,36 разу перевищила нормативну ставку. В окремих видах економічної діяльності таке перевищення становить 300%. У сфері фінансового ринку, звідки, по суті, і почалася криза в країні, ефективна ставка дорівнює 22,4%, що значно нижче, ніж у середньому в економіці[259]. Це свідчить про недосконалість механізму оподаткування прибутку підприємств та його адміністрування, особливо щодо вимог сплати підприємствами авансових платежів з податку на прибуток.

Податковий коефіцієнт в Україні (рівень перерозподілу ВВП через консолідований бюджет країни системою оподаткування)

---

[256] Молдован О. О. Пріоритети реформування податкової політики України: як перейти від фіскалізму до стимулювання ділової активності? / О. О. Молдован, О. В. Шевченко ; ред. Я. А. Жаліла. – К. : НІСД, 2010. – С. 6.

[257] Актуальные проблемы налоговой политики в условиях модернизации экономики: опыт Украины и Беларуси / Мельник П. В., Верезубова Т. А., Загорский В. С. и др.; под ред. д.э.н., проф. С. В. Онышко. – Ирпинь : Национальный университет ГНС Украины, 2007. – С. 114-154.

[258] Відношення сплаченого податку до прибутку прибуткових підприємств до оподаткування, %

[259] Варналій З. Вплив оподаткування прибутку на економічний розвиток України / З. Варналій, Д. Серебрянський // Економіка України. – 2010. – № 5. – С. 61.

вказує на високе податкове навантаження на рівні економіки загалом. У 2009 році цей показник підвищився і становив 39,8%, тоді як ще у 2004 році був на рівні 31,8 %. Середній рівень податкового коефіцієнта для країн – нових членів ЄС, економіки яких за якісними характеристиками подібні до української, становить близько 33%[260].

Складна система оподаткування вимагає значних матеріальних і часових затрат на облік і сплату податків. На ведення податкового обліку, підготовку й подання звітності, сплату податків та інших обов'язкових платежів українські підприємства щороку затрачають 657 робочих годин (175-те місце), тоді як середньоєвропейський показник становить 186 години. Для прикладу, у Латвії витрати на подібні процедури становлять 290 годин, Грузії – 387, Росії – 290, Литві – 175, Болгарії – 500, Білорусії – 654, Румунії – 222, Азербайджані – 225 (див. табл. 3.5).

Загалом податкова система України, яка характеризується низкою серйозних проблем і внутрішніх суперечностей, є дестимулюючим чинником формування ефективного бізнес-середовища та стимулювання ділової активності в процесі інституційних трансформацій. Зокрема, йдеться про[261]:

– нестабільність, неузгодженість та суперечливість (неоднозначність тлумачення під час застосування) законодавства у сфері оподаткування (з прийняттям Податкового кодексу знову розпочався процес узгодження чинних та прийняття низки законів, відповідних до нових правових норм);

– податкова система характеризується передусім фіскальною спрямованістю, що є лейтмотивом більшості змін, що належать до податкового законодавства. Водночас її регулятивна функція не зорієнтована на стале економічне зростання. Значне податкове навантаження на виробництво та недостатнє за використання природних ресурсів негативно впливає на розвиток економіки. Це не

[260] Молдован О. О. Пріоритети реформування податкової політики України: як перейти від фіскалізму до стимулювання ділової активності? / О. О. Молдован, О. В. Шевченко ; ред. Я. А. Жаліла. – К. : НІСД, 2010. – С. 7.

[261] Там само. – С. 7-8; Податкова політика України: стан, проблеми та перспективи : монографія / П. В. Мельник, М. Л. Тарангул, З. С. Варналій [та ін.] ; за ред. З. С. Варналія. – К. : Знання України, 2008. – С. 158-160.

сприяє також посиленню позиції країни щодо податкової конкуренції, особливо враховуючи ті зміни, що відбуваються в податкових системах колишніх соціалістичних держав – нових членів ЄС (Литві, Естонії і Словаччині), де під час проведення податкових реформ вдалося знизити податкове навантаження на капітал;

– значне податкове навантаження на бізнес, особливо соціальних платежів з фонду оплати праці;

– нераціональний розподіл податкового тиску на фактори виробництва. В Україні основний податковий тиск здійснюється на капітал і людські ресурси, які в сучасних економічних умовах є рушіями становлення інвестиційно-інноваційної моделі економіки. Високе навантаження на фонд оплати праці і прибуток корпорацій є чинником стримування інвестицій в основні фонди та розвиток людських ресурсів;

– система митно-тарифного регулювання не дозволяє оперативно реагувати на зміни кон'юнктури світового ринку, а також торговельних режимів в інших державах і структури економіки в Україні;

– недостатньо врегульовано питання оподаткування доходів від інтелектуальної власності та незалежної професійної діяльності;

– низька рентабельність податкової системи. Затрати вітчизняної податкової системи на збирання 100 грошових одиниць податків у 3-4 рази перевищують аналогічний показник у країнах ЄС, що свідчить про непродуктивні видатки податкової служби та про її недостатньо ефективну роботу;

– низька фіскальна ефективність податкової системи. Через нездатність підвищити продуктивність податку за рахунок перекриття схем мінімізації та ухиляння від сплати податків держава втрачає значний обсяг фінансових ресурсів. Лише від мінімізації та ухиляння від сплати ПДВ бюджет втрачає 26 % цього податку від його потенційно можливого надходження;

– складність системи адміністрування податків. Через недосконале законодавство, а також значний обсяг бюджетних втрат від оптимізації оподаткування податкова служба запроваджує додаткові заходи та обмеження, під дію яких досить часто потрапляють і сумлінні платники податків. Показовою є ситуація з

введенням реєстру податкових накладних, який ускладнив підготовку податкової звітності для всіх платників ПДВ, хоча був запроваджений для боротьби з недобросовісними платниками податків;

– централізація фінансових ресурсів та повноважень стосовно їх розподілу. Більшість ключових податків сьогодні закріплено лише за державним бюджетом. Ті ж, що закріплені за місцевими бюджетами, належать до кошика доходів, що враховуються при визначенні розміру міжбюджетних трансфертів. Іншими словами, якщо доходи від сплати податку зростуть, то місцевим бюджетам від цього не буде жодної користі, оскільки на аналогічну величину скоротиться обсяг трансферту з держбюджету. У підсумку склалася дестимулююча система міжбюджетних відносин, за якої місцеві органи влади, не маючи зацікавленості, взагалі усунулися від проблем податкової політики;

– безсистемне та невиправдане надання податкових пільг і звільнень посилює податкове навантаження на ефективні підприємства, які сумлінно сплачують податки. Широкий перелік податкових преференцій викривлює фіскальний простір, надаючи окремим підприємствам і галузям більш вигідні вихідні позиції, автоматично знижуючи конкурентоспроможність суб’єктів підприємницької діяльності, які не мають змоги лобіювати надання їм податкових пільг;

– застосування спрощеного режиму оподаткування суб'єктів малого підприємництва з урахуванням позитивних чинників (активізація підприємницької діяльності, створення нових робочих місць, стимулювання раціонального використання ресурсів, зменшення витрат на адміністрування податків) призвело до таких проблем:

1) викривлення мотивації підприємницької діяльності, зокрема незацікавленості суб'єктів господарювання у зміні свого статусу як суб'єктів, які мають право використовувати спрощені системи оподаткування, що сповільнює їх розвиток і зростання обсягів діяльності, призводить до подрібнення деяких середніх підприємств;

2) створення умов для побудови схем уникнення оподаткування внаслідок нечіткого законодавчого регулювання спрощеної системи оподаткування;

3) використання суб'єктів малого підприємництва, які застосовують спеціальний режим оподаткування, у схемах мінімізації податкових зобов'язань підприємств, що працюють у загальному режимі оподаткування.

У посткризовий період, зокрема у 2009 році, податкова політика була особливо обтяжливою для бізнесу, незважаючи на охолодження ділової активності. Її гостра фіскальна орієнтація з метою збільшення доходів бюджету, а отже, шляхом викачування фінансових ресурсів із підприємницького сектору супроводжувалась підвищенням ставок податків і зборів (прийнято 6 законів щодо підвищення ставок акцизного збору на алкогольні та тютюнові вироби, імпортовані автомобілі, транспортного податку для дорогих автомобілів), розширенням бази оподаткування внаслідок посилення боротьби з оптимізацією оподаткування (перекривання схем звуження бази оподаткування) та заходів зі стягнення нарахованої, але не сплаченої частини податкових зобов’язань (у тому числі податкового боргу як джерела тимчасових активів бізнесу), зниженням фінансового потенціалу бізнесу через поповнення бюджетного дефіциту за рахунок затримок з відшкодування ПДВ та авансових платежів за іншими податками (не відшкодовані у грошовій формі суми ПДВ за 2009 рік збільшилися на 9,1 млрд грн, або на 70,8 %), з яких прострочені зросли на 3,3 млрд грн – більше як у два рази). Тобто така податкова політика стала чинником пригнічення ділової активності у вітчизняному бізнес-середовищі, зростання інвестиційних та підприємницьких ризиків, гальмування економічного розвитку та втрати конкурентного потенціалу вітчизняного бізнесу на міжнародній арені.

Проблема з адмініструванням ПДВ є системною, пов’язаною з прогалинами законодавства, особливо щодо відшкодування цього податку. Практика задоволення прогнозних даних щодо надходження в бюджет ПДВ з наступним неповерненням платникам авансованих сум податку зумовлює також негативні тенденції завищення суб’єктами господарювання вимог на відшкодування та заниження сум податкових зобов'язань з ПДВ.

У цілому податкова система України не стимулює ділову активність, адже через постійний процес зростання фіскального тиску

відбувається скорочення обсягів власних коштів підприємств, а отже, і потенціалу їх фінансово-економічного розвитку, зберігається нерівномірність розподілу оподаткування між галузями та підприємствами. Складність та недоопрацьованість Податкового кодексу посилює правову невизначеність діючих підприємств, а отже, поглиблення негативних процесів приховування доходів суб'єктами підприємництва, оптимізації податкових платежів, ухилення від сплати податків та платежів, недотримання норм законодавства у сфері оподаткування, лобіювання податкових преференцій, посилення тіньової складової бізнесу та втечу капіталів.

Новий Податковий кодекс, який набув чинності з 1 січня 2011 року, консолідує окремі частини податкового законодавства в єдиний кодекс, проте не вирішує ключових проблем податкової політики та адміністрування. Зокрема, містить такі недоліки:

– руйнує можливості створення європейської моделі формування середнього класу та самодостатнього суспільства, яке за рахунок малого та середнього бізнесу може заробляти й утримувати себе та членів своєї родини. Натомість з'являються нові прогалини для легалізації різних корупційних схем та сприятливих (преференційних) умов для олігархічного прошарку;

– розширює права податкової служби щодо: самостійного визначення певних витрат підприємств та виправлення бази оподаткування при реалізації господарських договорів не за ринковими цінами (включається механізм "звичайних цін") – це загрожує адміністративним тиском та новим проявам корупції з боку представників податкових органів; одержання від установ Національного банку України, комерційних банків та інших фінансових установ довідок чи копій документів про наявність банківських рахунків (інформація, що становить банківську таємницю) (ст. 20, п. 1.3); звернення до суду щодо припинення юридичної особи та підприємницької діяльності фізичної особи-підприємця та визнання недійсними установчих (засновницьких) документів суб'єктів господарювання (ст. 20, п. 1.12.); звернення до суду щодо стягнення коштів платника податків, який має податковий борг, з рахунків у банках, які обслуговують такого платника (ст. 20, п. 1.18.); розширення підстав для перевірок тощо;

– передбачає залежність податкової системи від адміністративного втручання уряду у її функціонування, а саме йдеться про право коригування видів економічної діяльності, які підлягають пільговому оподаткування; право формувати Державний реєстр підприємств, установ та організацій, які здійснюють розроблення, впровадження та використання енергозберігаючих заходів та енергоефективних проектів; право встановлення ставки транспортного податку, цільової надбавки до вартості газу, електричної та теплової енергії, рентних платежів тощо. Тобто знову ж таки відкривається резерв для лобіювання певних приватних інтересів, що створює нерівне конкурентне бізнес-середовище;

– скорочення кількості загальнодержавних і місцевих податків та зборів[262] не вирішує проблему великого податкового навантаження на бізнес, адже вилучені платежі лише перерозподіляли кошти на підтримку окремих сфер (зокрема культури, виноградарства, садівництва та хмелярства). Натомість джерелом зниження податкового навантаження та вивільнення коштів для бізнесу при одночасному поповненні державного бюджету міг би стати податок на нерухомість (був у проекті Кодексу[263]), проте він не знайшов підтримки з низки політичних (особистісних) мотивів;

– не містить вагомих змін щодо вдосконалення системи оподаткування господарської діяльності, пов’язаної з експлуатацією природних ресурсів;

– не забезпечує системного зниження схем оптимізації, тіньової та корупційної складової вітчизняної системи оподаткування, а саме податок на додану вартість залишається таким же непрозорим і неадекватним, недосконале (складне і обтяжливе) адміністрування оподаткування без жодних преференцій бізнесу, відкритими залишились питання щодо спеціальних режимів оподаткування.

---

[262] Замість 28-и загальнодержавних та 14-и місцевих обов’язкових платежів у Податковому кодексі закріплено відповідно 19 державних і 5 місцевих платежів, а до 2015 року за рахунок скасування їх кількість становитиме 18 і 3, відповідно.

[263] Оподаткуванню підлягала площа об’єкта (квартири), що перевищує 300 м^2. Для фізичних осіб була встановлена ставка 2 % від розміру мінімальної заробітної плати (близько 20 грн), помножена на метраж. Для юридичних осіб податок на нерухомість був встановлений у розмірі 0,5 % балансової вартості об’єкта, яку визначає БТІ.

Крім того, з введенням в дію Податкового кодексу України, який як документ є надто громіздким, не передбачено жодних можливостей адаптації малого і середнього бізнесу до нових умов господарювання, адже це може призвести до численних порушень в адмініструванні податків та документації оподаткування, плутанини та помилок у бухгалтерському обліку й звітності. У результаті створюються підстави для активізації неформальних (корупційних) відносин та тиску податкових органів на підприємців в разі виявлення певних порушень, що безперечно може погіршити вітчизняне бізнес-середовище та позиції України у світових економічних рейтингах. У цьому напрямі необхідним є тимчасовий (на період адаптації) мораторій на здійснення податкових перевірок для суб'єктів малого підприємництва.

3.5.2. Напрями оптимізації податкового потенціалу стимулювання ділової активності в країні

З метою підвищення податкового потенціалу стимулювання ділової активності та покращання бізнес-середовища загалом необхідно здійснити такі першочергові кроки з удосконалення податкової політики України (рис. 3.9):

1. Серед багатьох пріоритетів та цілей податкової політики належить чітко обрати стимулювання ділової активності як основи розбудови конкурентоспроможної економіки, а отже, перспективної фіскальної ефективності та економічного зростання загалом. Це має бути прописано в концепції та стратегії податкової політики як головний пріоритет. Адже реалізація різновекторних та нечітко сформульованих завдань вимагатиме застосування різних економічних інструментів, що в умовах обмеженості фінансових ресурсів може загрожувати недосягненням жодного з пріоритетів економічної політики. Тому для пожвавлення ділової (інвестиційної, інноваційної, експортної тощо) активності науково обґрунтованим інструментом є зниження податкового навантаження на прибуток підприємств як джерела інвестицій та розвитку при збереженні ставок податків на споживання.

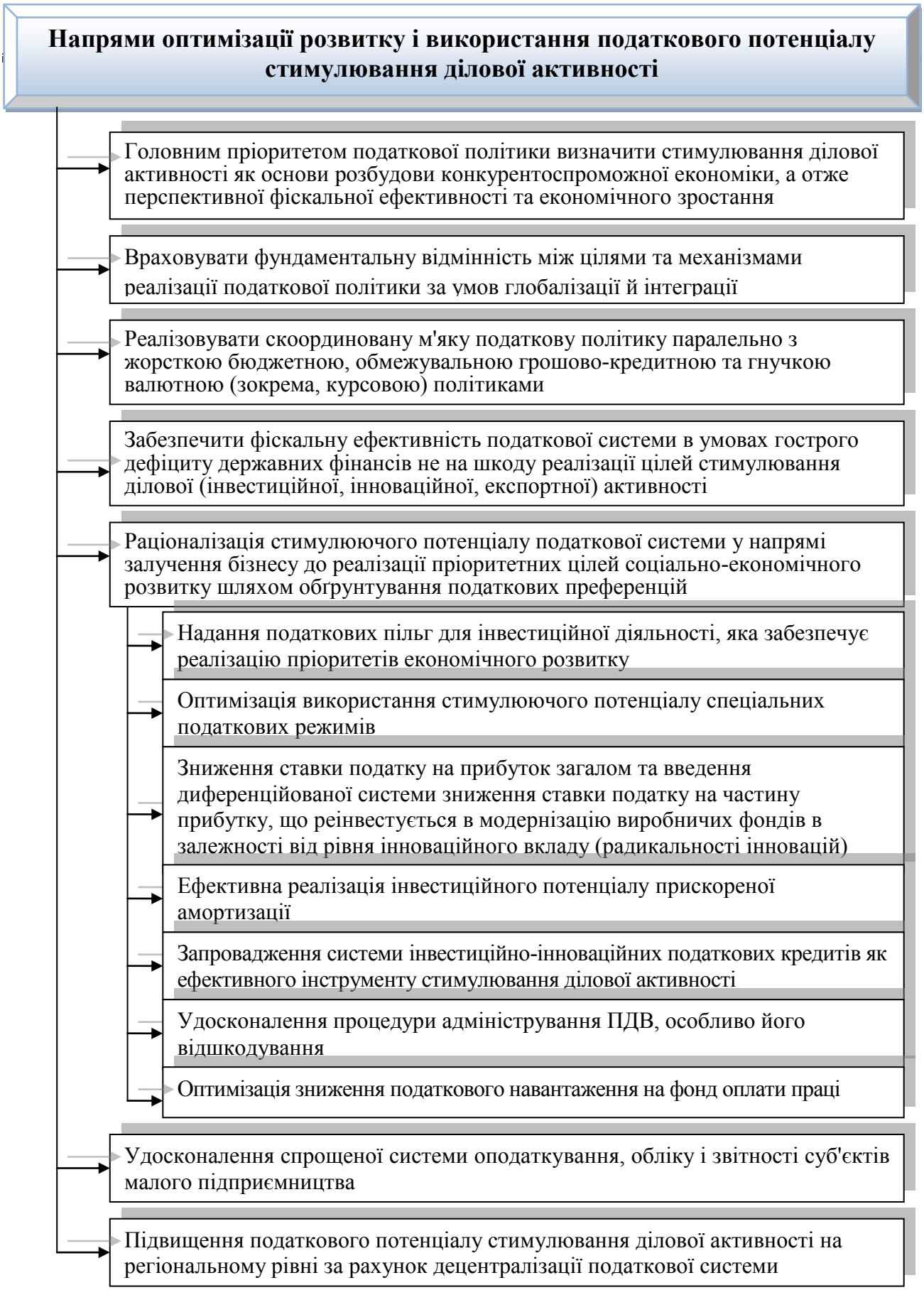

Рис. 3.9. Структурно-функціональна модель оптимізації використання податкового потенціалу покращення вітчизняного бізнес-середовища

2. Слід враховувати фундаментальну відмінність між цілями та механізмами реалізації податкової політики за умов глобалізації та інтеграції. Економічна інтеграція в довгостроковій перспективі має призвести до податкової конвергенції податкових систем різних країн на основі єдиної податкової політики.

На відміну від цього, за умов глобалізації між різними країнами відбувається жорстка податкова конкуренція, результатом якої є масова лібералізація податкових політик, пристосування умов оподаткування до боротьби за капітал і працю, нові технології і природні ресурси за умов їхньої зростаючої обмеженості. Прагнення України стати членом ЄС вимагає "адаптації" вітчизняного податкового законодавства до законодавчих вимог у сфері оподаткування, що існують у ЄС. Проте, враховуючи обставини тимчасового обмеження вступу до ЄС, гальмування процесів розширення єдиної Європи, податкова політика України має бути більш конкурентоспроможною в сучасному глобальному ринковому середовищі. Це вимагає подальшої поступової лібералізації податкової політики переважно в напрямі зменшення податкових ставок і надання податкових пільг за основними податками в Україні. Компенсація прогнозованого зменшення доходів державного бюджету внаслідок зменшення податкового тягаря має відбутися за рахунок детінізації доходів підприємців і населення, а також більш ефективного адміністрування податків[264]. При цьому в умовах жорсткої глобальної податкової конкуренції на перший план виходить саме гнучкість та оперативність стимулюючої податкової політики, яка є особливо виправданою на етапі охолодження ділової активності бізнесу чи економічного спаду загалом.

Проте, слід пам’ятати, що в умовах високих темпів економічного зростання стимулююча податкова політика може зумовити небезпеку "перегріву" економіки, тому є недоцільною, натомість відкриваються нові можливості для бюджетної політики розвитку в сфері реалізації дорогих перспективних та соціально важливих проектів. З іншого боку, на якість економічного зростання та економічний цикл України

[264] Податкова політика України: стан, проблеми та перспективи : монографія / П. В. Мельник, М. Л. Тарангул, З. С. Варналій [та ін.] ; за ред. З.С. Варналія. – К. : Знання України, 2008. – С. 77-78.

неабиякий вплив мають зовнішньоекономічні чинники: світові ціни на металопродукцію, зовнішньоекономічна кон'юнктура, імпорт та експорт товарів. Наприклад, при збільшенні імпорту та погіршенні торговельного балансу в умовах скорочення товарного запасу доцільною, незважаючи на економічний цикл, є податкова політика підвищення акцизного оподаткування, імпортного мита на певні групи товарів, запровадження податку на нерухомість при зменшенні податкового тиску на прибуток підприємства.

3. Проводити скоординовану м'яку податкову політику паралельно з жорсткою бюджетною, обмежувальною грошово-кредитною та гнучкою валютною (зокрема, курсовою) політиками – це буде найбільш прийнятний варіант для української економіки із слаборозвинутими інститутами, значним рівнем доларизації (у 2008 році становив 30,7%, а максимально допустимий рівень для економік з ринком, який формується, – 30%), істотним рівнем суспільної свідомості, демократії, корупції. Зокрема, ставка процента може регулюватись залежно від макроекономічних тенденцій і мети кредиту. Гнучка курсова політика дасть змогу наповнювати ринок ліквідністю не за допомогою валютного ринку, а завдяки ефективнішим монетарним інструментам. Водночас м'яка податкова політика стимулюватиме економічну активність, особливо інвестиційну діяльність, а жорстка бюджетна – обмежуватиме популістські та неефективні бюджетні витрати[265]. Для досягнення максимального ефекту та бажаного результату в напрямі стимулювання ділової активності у вітчизняному бізнес-середовищі важливо, щоб податково-бюджетна та грошово-кредитна політики реалізовувались скоординовано як у стратегічному (перспективному), так і в тактичному (операційному) плані і унеможливлювали конфронтацію інструментів та впливів.

4. Забезпечити фіскальну ефективність податкової системи в умовах гострого дефіциту державних фінансів не на шкоду реалізації цілей стимулювання ділової (інвестиційної, інноваційної, експортної)

[265] Варналій З. Вплив оподаткування прибутку на економічний розвиток України / З. Варналій, Д. Серебрянський // Економіка України. – 2010. – № 5. – С. 57.

активності. Балансу можна досягти, у тому числі за допомогою таких доступних на сьогодні заходів[266]:

– підвищення ставок непрямих податків, передусім акцизних зборів, розширення групи підакцизних товарів за рахунок предметів розкоші;

– підвищення транспортного податку для автомобілів з високою потужністю двигуна. В ідеологію транспортного податку має бути покладений принцип: "Хто більше їздить, той більше і платить" – пряма залежність від обсягу використаного палива, а не від наявності транспортного засобу;

– запровадження податку на житлову нерухомість площею понад 400 м^2;

– підвищення продуктивності ПДВ, що має значний резерв збільшення надходжень;

– активізація боротьби з мінімізацією оподаткування та посилення роботи зі стягнення нарахованої, але не сплаченої частини податкових зобов'язань;

– посилення фіскального тиску на господарську діяльність, пов'язану з експлуатацією та споживанням природних ресурсів;

– запровадження прогресивної шкали оподаткування доходів з фізичних осіб;

– підвищення ставок єдиного податку та передбачення їх щорічної індексації, запровадження додаткових обмежень щодо видів діяльності, на які не може бути поширена спрощена система оподаткування.

Ефективне оподаткування природних ресурсів має вагомий фіскальний потенціал, який необхідно залучати, бо це дозволить паралельно проводити політику зниження податкового навантаження на прибуток підприємств, як джерела їх інвестиційної та ділової активності. Однією з причин неналежного реформування системи ресурсних та екологічних платежів у Податковому кодексі є лобістський вплив вітчизняних фінансово-промислових груп, які мають приватні зацікавленості в сировинному секторі.

---

[266] Молдован О. О. Пріоритети реформування податкової політики України: як перейти від фіскалізму до стимулювання ділової активності? / О. О. Молдован, О. В. Шевченко ; ред. Я. А. Жаліла. – К. : НІСД, 2010. – С. 15.

Крім того, не реалізований і регулятивний потенціал ресурсно-екологічних платежів щодо стимулювання раціонального споживання природних ресурсів, зменшення екологічного навантаження, а особливо стимулювання високотехнологічних, енергозберігаючих та інноваційних інвестицій у промисловість.

Для стимулювання більш ефективного та раціонального використання, збереження й відтворення природно-ресурсного потенціалу держави доцільною була б рестриктивна політика (політика стримання) при експорті сировинної та низькотехнологічної продукції. Зокрема, слід використовувати такі її інструменти: запровадження експортного мита на вивіз природних ресурсів, високі та диференційовані залежно від вичерпності й цінності ресурсів ставки податків на видобуток корисних копалин, понижувальні коефіцієнти для відшкодування ПДВ експортерам сировини.

Для раціонального використання природних ресурсів необхідно застосовувати механізми, спрямовані на зменшення споживання цих ресурсів та стимулювання вищого рівня їх переробки. А також оподаткування господарської діяльності у сфері експлуатації природних ресурсів належить проводити з використанням не рентного, а податкового підходу. Адже порядок нарахування, ставки, об’єкт і база оподаткування всіх податків регулюються лише законами і не залежні від будь-яких лобістських втручань; податок (на відміну від ренти) лягає на собівартість виготовленої продукції, а отже, стимулює більш виважене використання природних ресурсів. При цьому необхідно встановити ставки податків у відсоткових значеннях (а не в абсолютних показниках), розширити базу оподаткування екологічними податками за рахунок включення до неї екологічно небезпечної продукції, запровадити понижувальні коефіцієнти з оподаткування при переробці відходів, які виникли в процесі експлуатації природних ресурсів.

Крім того, в Україні не задіяний високий податковий потенціал тіньового сектору економіки, який оцінюють від 20 до 50 % ВВП. Тому фіскальна ефективність повинна ґрунтуватись не на підвищенні податкового навантаження на продуктивно працюючі підприємства, а на створенні інституційних умов для виходу бізнесу з тіні та

залученні в легальний оборот таких продуктивних елементів тіньової економіки, як законна діяльність, яка прихована з метою мінімізації та ухиляння від сплати податків, неформальна легальна діяльність (домашніх і підсобних господарств тощо) та неофіційна нелегальна діяльність (легальні види діяльності, якими займаються нелегально без ліцензій та відповідних дозволів тощо).

5. Раціоналізація стимулюючого потенціалу податкової системи у напрямі залучення бізнесу до реалізації пріоритетних цілей соціально-економічного розвитку шляхом обґрунтування податкових преференцій. Зокрема, це стосується:

5.1. Надання податкових пільг для інвестиційної діяльності, яка забезпечує реалізацію пріоритетів економічного розвитку (щодо посилення інноваційного та конкурентоспроможного в глобальному масштабі потенціалу країни), примножує інтелектуальний капітал, сприяє створенню нових робочих місць, розв'язує проблеми екології та раціонального використання природних ресурсів, посилює експортні можливості країни, засновує високотехнологічне та імпортозаміщувальне виробництво, вирішує проблему дезінтеграції економічного простору країни за рахунок спрямування капіталу в депресивні регіони.

Щодо можливостей та проблем використання податкових пільг у вітчизняному бізнес-середовищі, то варто враховувати неоднозначність їх регуляторного (стимулюючого) впливу на ділову активність. Зокрема, податкові пільги можуть виступати інструментом: структурної перебудови економіки, збереження навколишнього середовища, стимулювання інновацій у перспективних сферах та напрямах, підтримки депресивних територій, певних галузей, зменшення соціальної напруги в суспільстві тощо. Проте податкові пільги мають і негативний вплив на формування ефективного бізнес-середовища, адже вони втручаються в ринковий процес зосередження капіталу та ресурсів; ускладнюють податкове законодавство; створюють нерівне конкурентне бізнес-середовище за рахунок необґрунтованих преференцій для окремих суб'єктів бізнесу, що створює нерівномірний розподіл податкового тягаря, знижує загальну ділову

активність та сприяє активізації неформальних стосунків й способів ухилення від оподаткування як єдиних шляхів збереження своєї конкурентоспроможності на ринку України; часто є неефективними у досягненні окремих цілей їх надання.

В Україні у переліку пільг зі сплати податку на прибуток практично не застосовуються пільги, спрямовані на стимулювання економічної активності бізнесу, інвестиційної та інноваційної діяльності підприємств[267]. Локомотивам національної економіки (машинобудуванню, металургії) практично не надаються пільги з податку на прибуток (рис. 3.10).

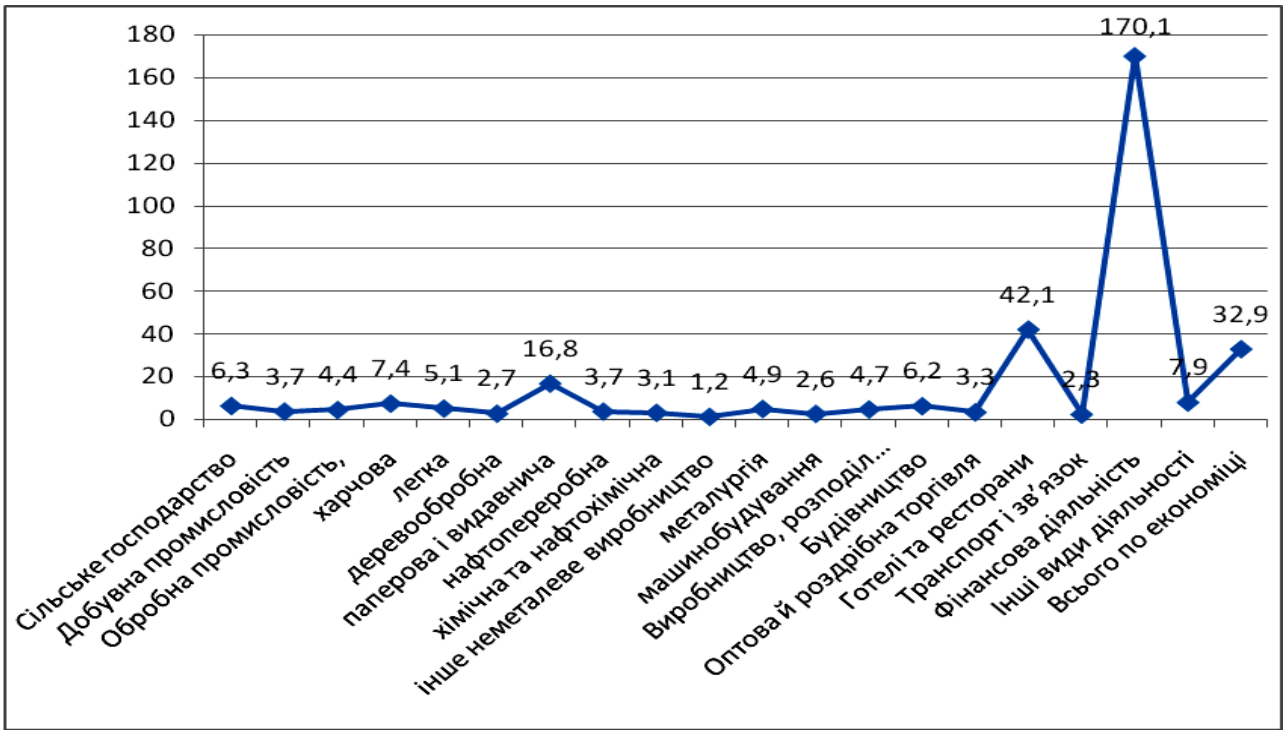

Рис. 3.10. Питома вага наданих пільг в сумі сплаченого податку на прибуток підприємств за видами економічної діяльності у 2008 році, % [268]

У машинобудуванні питома вага пільг від загальної суми сплаченого ними податку у 2007 р. становила 0,7%, у 2008 р. – 2,6%, а, наприклад, у фінансовому секторі цей показник дорівнював відповідно

[267] Кизим Н. А. Налогообложение: проблемы науки и практики : [монография] / Н. А. Кизим, А. Н. Тищенко, Ю. Б. Иванов. – Х. : ИД "ИНЖЕК", 2007. – С. 105.

[268] Розраховано на основі даних Міністерства фінансів України та Державної податкової адміністрації України

126,3 і 170,1%, у торгівлі – 8,2 та 3,3%. У 2008 р. з 15,8 млрд грн пільг 5,7 млрд грн – це пільги неприбутковим підприємствам; 4,9 млрд грн – на формування страхових резервів банківських установ[269]. Тобто система пільг з оподаткування прибутку охоплює здебільшого високоприбуткові (самодостатні) види економічної діяльності, які фактично не потребують цих преференцій, натомість перспективні і стратегічні сфери вітчизняної економіки залишаються поза увагою. Тобто податкова система не реалізовує своєї стимулюючої функції щодо підтримки інвестиційної та інноваційної активності у перспективних сферах економіки.

Крім того, надання пільг з податків на споживання займало у 2008 році 88,4% (ПДВ – 80,6%, податок на землю – 2,1% і акцизний збір – 5,7%) у загальному обсязі наданих податкових пільг, що засвідчує високу залежність економічного розвитку від споживання. Натомість питома вага пільг з податку на прибуток (на капітал) становила лише 11,8% у 2008 році, що говорить про втрати потенціалу стимулюючої функції податку на прибуток у реалізації пріоритетних цілей економічного розвитку та потенціалу макроекономічного конкурентоспроможного регулювання порівняно з європейською податковою системою. Питома вага податкових пільг у загальному обсязі доходів Зведеного бюджету України у 2008 році була надто високою (44,9%), як і в попередні роки (табл. 3.6). А пільги з податку на додану вартість становили 117,0% податкових надходжень цього податку, що є невиправданим з огляду на фіскальну ефективність системи оподаткування загалом.

Впродовж 2006-2008 років позитивною є тенденції підвищення питомої ваги пільг у величині податкових надходжень з податку на прибуток, як потенційного джерела інвестування та зниження питомої ваги пільг у величині податкових надходжень з акцизного збору (податку на споживання). Проте, дуже повільно знижується залежність економічного розвитку від споживання та укріплюється стимулюючий потенціал податкової політики у напрямку активізації ділової (інвестиційної, інноваційної, фінансової тощо) активності.

---

[269] Варналій З. Вплив оподаткування прибутку на економічний розвиток України / З. Варналій, Д. Серебрянський // Економіка України. – 2010. – № 5. – С. 62-63.

Таблиця 3.6

Оцінка податкових пільг в системі оподаткування України[270]

	Роки		
	2006	**2007**	**2008**
Податкові пільги, млн грн в т.ч. з:	74485,3	103451,2	133705,8
податку на додану вартість	59652,5	85062,5	107726,7
податку на прибуток підприємств	6684,8	9564,9	15755,8
податку на землю	1401,5	1637,6	2769,5
акцизного збору	6741,5	7100,2	7572,4
Питома вага пільг (%) з:			
податку на додану вартість	80,1	82,2	80,6
податку на прибуток підприємств	9	9,2	11,8
податку на землю	1,9	1,6	2,1
акцизного збору	9,1	6,9	5,7
Загальний обсяг доходів Зведеного бюджету України, млн грн	171811,5	219936,5	297844,6
Питома вага податкових пільг в загальному обсязі доходів Зведеного бюджету України, %	43,4	47,0	44,9
Податкові надходження, в т.ч.:	125743,1	161264,2	227164,8
податок на додану вартість	50396,7	59382,8	92082,6
податок на прибуток підприємств	26172,1	34407,2	47856,8
акцизний збір	8608,1	10567,7	12783,1
Питома вага пільг у величині податкових надходжень, % в т.ч. з:			
податку на додану вартість	118,4	143,2	117,0
податку на прибуток підприємств	25,5	27,8	32,9
акцизного збору	78,3	67,2	59,2

[270] Розраховано на основі даних Держкомстату, Міністерства фінансів України та Державної податкової адміністрації України

Тому виважена система надання податкових пільг[271] та інших преференцій для стимулювання ділової активності й формування сприятливого фіскального простору для бізнесу повинна ґрунтуватись на науково обґрунтованих підходах, в основі яких мають лежати такі принципи:

– встановлення чітких і прозорих критеріїв (методик) надання податкових пільг, спрямованих на виконання стратегічних завдань економічного розвитку й стимулювання ділової активності (особливо інвестиційного попиту та експорту);

– усунення можливостей для масового використання податкових пільг в цілях оптимізації оподаткування шляхом регулювання системи податкових пільг на загальних підставах – прийняття відповідних законів, у тому числі єдиного реєстру надання пільг чи гарантій; жорсткий контроль за цільовим використанням податкових пільг;

– прорахунок економічного ефекту від надання певних видів пільг чи преференцій порівняно з альтернативними інструментами досягнення поставлених цілей, наприклад з адресними (прямими) бюджетними субсидіями, а також порівняно з перспективами зростання бази оподаткування, а отже, й більших податкових надходжень у майбутньому;

– загальний, а не вибірковий характер пільгового оподаткування з метою максимального унеможливлення лобіювання галузевих чи окремих приватних інтересів та формування викривленого конкурентного бізнес-середовища загалом (дискримінації на внутрішньому ринку);

– застосування податкових преференцій на основі максимального поєднання державних, корпоративних і приватних економічних інтересів.

На думку Я. Жаліла, адекватним стратегії економічного зростання є перехід від надання податкових пільг за галузевим принципом до функціональних податкових преференцій як "компенсації" за виконання суб’єктами господарювання певних

[271] у формі: податкової знижки, яка зменшує базу оподаткування; зменшення податкового зобов’язання після нарахування податку чи збору; встановлення зниженої ставки податку та збору; звільнення від сплати податку та збору

суспільно важливих функцій відповідно до завдань державної економічної стратегії. З макроекономічної позиції така компенсація є оплатою держави (або місцевої територіальної громади) позитивних екстерналій, здійснених суб'єктами господарювання. Найдоречнішим видається синхронне зі скасуванням необґрунтованої галузевої пільги надання аналогічної функціональної пільги з метою стимулювання певного виду діяльності, наприклад – в інноваційній чи соціальній сферах[272].

Зокрема, можливими податковими пільгами, які відповідають функціональному принципу надання преференцій, відзначають[273]:

– звільнення від оподаткування частини прибутку, який інвестується в межах України;

– застосування пільг в оподаткуванні прибутку інноваційних підприємств (як уже згадувалося, перша спроба запровадження пільг функціонального типу, передбачена Законом України "Про інноваційну діяльність", виявилася невдалою через надання першості завданням бюджетної консолідації);

– звільнення від оподаткування коштів підприємств, спрямованих на інформаційно-консалтингові послуги, підвищення кваліфікації й перепідготовку кадрів, витрат на соціальне забезпечення (пенсійне, медичне страхування, оздоровлення тощо) з прирівнюванням їх до інвестицій у людський капітал;

– звільнення від оподаткування коштів підприємств, які спрямовуються на фінансування наукових досліджень (з прирівнюванням їх до інвестицій у інтелектуальний капітал);

– податкові пільги підприємствам, які здійснюють експортне та імпортозаміщувальне виробництво, діють у трудонадлишкових чи депресивних регіонах тощо – в межах та за напрямами, визначеними відповідними державними програмами (у цьому напрямі могла б еволюціонувати політика щодо СЕЗ та ТПР);

– запровадження прискореної амортизації обладнання, придбаного в рамках інвестиційних проектів, авторизованих Державним банком реконструкції і розвитку (ДБРР);

---

[272] Жаліло Я. А. Теорія та практика формування ефективної економічної стратегії держави : [монографія] / Я. А. Жаліло. – К. : НІСД, 2009. – С. 304-305.
[273] Там само.

– звільнення від імпортного мита обладнання, аналоги якого не виробляються в Україні;

– звільнення від оподаткування коштів комерційних банків, страхових компаній, пенсійних фондів та інших фінансових установ, які інвестуються в інноваційні підприємства, та встановлення пільг з оподаткування коштів, отриманих внаслідок цих інвестицій;

– надання пільг у оподаткуванні комерційних банків, які здійснюють довгострокове інвестиційне кредитування;

– вилучення з бази оподаткування особистих витрат на заходи з охорони та зміцнення здоров'я, освіту для себе та членів сім'ї, виплат до фондів пенсійного та медичного страхування, індивідуальне житлове будівництво чи купівлю житла (можливості цього закладено у відповідному законі, проте практична методика надання податкового кредиту ще потребує розробки);

– запровадження податкових стимулів до інвестицій у самозайнятість: розвиток особистого підсобного господарства в сільській місцевості, придбання капітальних товарів для ведення індивідуального підприємництва, здійснення внеску у створення малого підприємства чи господарського товариства тощо.

Відповідно до нового Податкового кодексу передбачено пільгові умови лише щодо оподаткування прибутку підприємств, отриманого у зв'язку із впровадженням енергоефективних технологій (стаття 158), протягом п'яти років з моменту отримання першого прибутку внаслідок підвищення енергоефективності виробництва. Зокрема, звільняється від оподаткування 80 відсотків прибутку підприємств, отриманого від продажу на митній території України товарів власного виробництва, а саме устаткування, що працює на відновлюваних джерелах енергії; матеріали, сировина, устаткування та комплектуючі, які будуть використовуватись у виробництві енергії з відновлюваних джерел енергії; енергоефективне обладнання і матеріали, вироби, експлуатація яких забезпечує економію та раціональне використання паливно-енергетичних ресурсів; засоби вимірювання, контролю та управління витратами паливно-енергетичних ресурсів; устаткування для виробництва альтернативних видів палива. Звільняється від оподаткування 50 відсотків прибутку, отриманого від здійснення енергоефективних заходів та реалізації енергоефективних проектів підприємств, як включені до галузевих програм з енергоефективності.

Відповідно до статті 154.6 Податкового кодексу на період з 1 квітня 2011 року до 1 січня 2016 року застосовується нульова ставка податку на прибуток для новостворених малих підприємств за винятком окремих видів економічної діяльності[274], у яких розмір доходів кожного звітного податкового періоду наростаючим підсумком не перевищує трьох мільйонів гривень та нарахованої заробітної плати (доходу) найманих працівників є не меншим, ніж дві мінімальні заробітні плати.

Це широке коло обмежень все ж позиціонується з принципами надання податкових пільг за галузевим принципом, а не функціональним. Тобто чітко не встановлено критерії надання податкових преференцій при реалізації суб'єктами підприємництва певних суспільно важливих функцій та пріоритетних цілей соціально-економічного розвитку держави, орієнтованих на посилення інноваційного потенціалу та конкурентоспроможності економічної системи загалом.

Водночас надання преференцій (стовідсоткове звільнення від сплати податку на прибуток) новостворюваним підприємствам на п'ять років поставить їх у вигідніші конкурентні умови господарювання порівняно з діючими підприємствами, що може призвести до закриття існуючих малих підприємств і створення їх з новою назвою, тобто перереєстрації з метою отримання пільгової системи оподаткування, або спричинити їх масовий перехід "у тінь". Це, відповідно, зумовить низьку ефективність запропонованого

[274] Дія цієї норми не поширюється на суб'єктів господарювання, які здійснюють діяльність у сфері розваг; виробництво, оптовий продаж, експорт імпорт підакцизних товарів; виробництво, оптовий та роздрібний продаж пально-мастильних матеріалів; видобуток, серійне виробництво та виготовлення дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння; фінансову діяльність; діяльність з обміну валют; видобуток та реалізацію корисних копалин загальнодержавного значення; операції з нерухомим майном, оренду; діяльність з надання послуг пошти та зв'язку; діяльність з організації торгів (аукціонів) виробами мистецтва, предметами колекціонування або антикваріату; діяльність з надання послуг у сфері телебачення і радіомовлення; охоронну діяльність; зовнішньоекономічну діяльність (крім діяльності у сфері інформатизації); виробництво продукції на давальницькій сировині; оптову торгівлю і посередництво в оптовій торгівлі; діяльність у сфері виробництва та розподілення електроенергії, газу та води; діяльність у сферах права, бухгалтерського обліку, інжинірингу; надання послуг підприємцям.

механізму як для самих підприємств, так і для бюджету країни, адже фіскальна значимість навіть у перспективі не буде досягнута. У даному випадку більш виправданим було б застосування інвестиційного податкового кредиту малому та середньому бізнесу для його становлення, чи діючим суб'єктам господарювання для розширення за умови забезпечення ними виконання пріоритетних напрямів соціально-економічного розвитку та інвестиційних програм загальнодержавного значення.

Ефективним заходом цільового податкового стимулювання є акумуляція коштів у результаті пільгового оподаткування на спеціальних інвестиційних рахунках підприємств з подальшим їх використанням на стратегічні цілі. За участю Державного банку реконструкції і розвитку (ДБРР) створюється можливість інституціалізації управління коштами, які залишаються в розпорядженні підприємств у результаті дії зазначених податкових стимулів. Податкові пільги в інноваційній сфері мають надаватися на підставі укладення між підприємством та ДБРР угоди щодо податкового кредиту на умовах реалізації підприємством конкретного інвестиційного проекту[275]. При цьому платник безперечно повинен взяти на себе певні інвестиційні зобов'язання (створення нових робочих місць, дотримання цінової політики, соціальний та територіальний розвиток тощо) і нести відповідальність за нецільове використання отриманих коштів.

5.2. Оптимізація використання стимулюючого потенціалу спеціальних податкових режимів. Упродовж останніх років ефективність та доцільність використання спеціальних правових режимів економічної діяльності не має одностайної оцінки. Адже на початковому етапі їх застосування сприяло зміцненню позицій вітчизняного бізнесу на внутрішньому та зовнішньому ринках. Проте необґрунтована вибіркова політика щодо застосування різноманітних державних гарантій та преференцій призвела до використання цього інструменту здебільшого з метою оптимізації оподаткування й

[275] Жаліло Я. А. Теорія та практика формування ефективної економічної стратегії держави : монографія / Я. А. Жаліло. – К. : НІСД, 2009. – С. 305.

отримання більш вигідних конкурентних переваг у вітчизняному бізнес-середовищі.

В Україні створено 11 (діючих 10) спеціальних економічних зон (СЕЗ) та запроваджено режим територій пріоритетного розвитку (ТПР) у дев'ятьох регіонах (фактично діють 34 з 72 ТПР та 1 науковий парк). Сподівання, що за допомогою СПРЕД буде активізовано іноземні інвестиції у "точки зростання" (сфера високотехнологічного та інтелектуального виробництва), не виправдалися. Чимало СЕЗ та ТПР так і не розпочали свою роботу. Проте й успішні СЕЗ й ТПР в Україні спрямовували свою діяльність переважно на розвиток підприємств старого технологічного укладу, посилення експлуатації природних та людських ресурсів країни чи її геостратегічного положення. Значним був рівень зловживань пільговими режимами спеціальних територій для безмитного ввезення на територію України імпортної продукції споживчого призначення. Це зумовило прийняття у березні 2005 р. рішення про скасування всього комплексу податкових пільг, наданих у СЕЗ і ТПР України[276]. Крім того, надані необґрунтовано великі обсяги податкових пільг не супроводжувались відповідними інвестиційними зобов'язаннями.

Загальна сума наданих пільг у 2004 році відносно сплачених платежів до бюджетів та державних цільових фондів на ТПР становила 306,3% (2003 р. – 184,6 %), а в ТП відповідно 148,4% (2003 р. – 141%). Тобто бюджет країни щодо податкових надходжень у декілька разів втрачав у результаті надання податкових преференцій у ТПР і ТП (табл. 3.7). А також понад 90% податкових пільг надано в рамках СПРЕД Східної та Південної України, що пов'язано зі значним лобіюванням фінансово-промислових груп цих регіонів при економічному обґрунтуванні їх надання. Водночас низька підтримка розвитку депресивних районів у західних і північних областях країни за допомогою інструментів СЕЗ і ТПР засвідчила неефективність їх стимулюючого пріоритетного використання.

[276] Жаліло Я. А. Теорія та практика формування ефективної економічної стратегії держави : монографія / Я. А. Жаліло. – К. : НІСД, 2009. – С. 190-191.

Таблиця 3.7

Тенденції отримання пільг з оподаткування підприємствами, які реалізують інвестиційні проекти в рамках спеціальних правових режимів економічної діяльності України[277]

Форми СПРЕД	з початку інвестування – до 2003	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Платежі до бюджетів та державних цільових фондів від реалізації інвестиційних проектів, млн грн								
СЕЗ	313,4	191,1	245,7	546,4	776,1	1027,9	1294,3	587,3
ТПР	1808,7	797,2	1227,9	1726,6	1409,8	1561,5	1524,1	745,8
ТП	135,4	91,0	116,5	148,6	230,0	209,2	66,2	37,6
Сума отриманих пільг з оподаткування, млн грн								
СЕЗ	169,1	92,0	157,2	48,9	60,0	514,8	44,5	72,5
ТПР	3063,5	1471,8	3761,0	835,4	387,9	797,1	8,6	7,3
ТП	214,1	128,3	172,9	34,2	35,2	22,3	3,3	6,1
Частка отриманих податкових пільг в сумі сплачених платежів до бюджетів та державних цільових фондів, %								
СЕЗ	54,0	48,1	64,0	8,9	7,7	50,1	3,4	12,3
ТПР	169,4	184,6	306,3	48,4	27,5	51,0	0,6	1,0
ТП	158,1	141,0	148,4	23,0	15,3	10,7	5,0	16,2

Натомість скасування податкових пільг у рамках СПРЕД після 2005 року посприяло збільшенню доходів бюджету, проте відбулося також згортання інвестиційних проектів, зниження ролі СПРЕД у соціально-економічному розвитку територій їх розміщення, адже відбулося зниження основних економічних показників суб'єктів господарювання: чисельності діючих ТПР, кількості підприємств у СЕЗ і ТПР, обсягів залучених інвестицій (впродовж 2005-2009 років було залучено інвестицій на суму 14 млрд грн, а до 2005 року – 15,3 млрд грн), створених нових робочих місць (впродовж 2005-2009 років було створено всього 27008 нових робочих місць, а до 2005 року –

[277] Розраховано за даними: Держкомстату та Державної податкової адміністрації України

40855), обсягів реалізованої продукції (впродовж 2005-2009 років обсяг реалізації склав 15 млрд грн, а до 2005 року – 48,3 млрд грн. Це змусило уряд для сумлінних інвесторів запровадити ряд компенсаційних механізмів, які знайшли своє місце у ряді законодавчо-нормативних документів, але на практиці використовувались лише деякі.Фактично, діють лише наступні положення: звільнення від сплати податку на прибуток та ввізного мита; кошти, отримані в іноземній валюті від реалізації продукції, не підлягають обов'язковому продажу; розрахунки за експортно-імпортними операціями проводяться у строк до 150 календарних днів. Не діють положення щодо: сплати ПДВ податковим векселем при імпорті нових устаткування, обладнання та комплектуючих – 720 календарних днів, матеріалів – 180 днів; повного або часткового (до 50 %) безвідсоткового кредитування, повної або часткової компенсації відсотків; прискореної амортизації основних фондів[278].

В Україні слід запровадити нові форми й функціональні одиниці СПРЕД, адаптовані до вимог СОТ і ЄС. Відповідно до правил і стандартів ЄС допомога може надаватися на дослідження й розробки, підтримку депресивних регіонів, впровадження систем охорони довкілля, розбудову інфраструктури тощо. Стимулюючими формами державної допомоги суб'єктам господарювання можуть бути субсидії, державні гарантії, податкові та митні пільги тощо. Таким узгодженим формам податкових пільг відповідають, зокрема, звільнення від сплати ввізного мита та податку на додану вартість, відстрочення сплати податку на додану вартість при імпорті товарів, що не виробляються в Україні (нового устаткування та комплектуючих виробів до нього за умови, що податок зазначається як такий у декларації), застосування пільгової (нульової) ставки при сплаті ввізного мита та податку на додану вартість, сплата єдиного податку тощо. При цьому розмір державної допомоги у випадку регіональної допомоги слаборозвиненим регіонам не повинен перевищувати 30 % внесених інвестицій, якщо рівень ВВП на душу

[278] Молдован О. О. Пріоритети реформування податкової політики України: як перейти від фіскалізму до стимулювання ділової активності? / О. О. Молдован, О. В. Шевченко ; ред. Я. А. Жаліла. – К. : НІСД, 2010. – С.69-70.

населення регіону є меншим ніж 75 % середнього для країн ЄС показника, 40 % – меншим ніж 60 % середнього для країн ЄС показника та 50 % – меншим ніж 45 % середнього для країн ЄС показника. Ці граничні рівні допомоги можуть збільшуватися максимально ще на 20 % для малих підприємств та на 10 % для середніх[279]. На даному етапі Податковий кодекс щодо податкових пільг, що можуть бути застосовані в рамках СПРЕД, доопрацьовується.

5.3. Зниження ставки податку на прибуток підприємств загалом, який є джерелом розвитку (інвестиційним потенціалом) підприємництва, та введення диференційованої системи зниження ставки податку на частину прибутку, що реінвестується в модернізацію виробничих фондів, залежно від рівня інноваційного вкладу (радикальності інновацій). У Податковому кодексі України немає стимулюючих механізмів щодо реінвестування підприємствами частини прибутку у свій розвиток, а саме в сенсі звільнення цієї частини прибутку від оподаткування, а також не передбачено диференціації ставок податку на прибуток підприємств на основі вищезазначених критеріїв. Натомість передбачено поетапне зниження ставки, що є також позитивом: з 1 квітня 2011 року по 31 грудня 2011 року включно – 23 %; з 1 січня 2012 року по 31 грудня 2012 року включно – 21 %; з 1 січня 2013 року по 31 грудня 2013 року включно – 19 %; з 1 січня 2014 року – 16 %. У статті 160 Кодексу, розписаний порядок оподаткування податком на прибуток за ставками 0, 4, 6, 12, 15 і 20 відсотків доходів нерезидентів та прирівняних до них осіб із джерелом їх походження з України.

Доцільним є також вдосконалення системи встановлення податкових ставок, що визначають суму податкового вилучення. Зокрема, можна ввести (спочатку в окремих регіонах) регресивні ставки податку на прибуток, коли при збільшенні суми прибутку за встановленою шкалою ставки оподаткування знижуються. При такому підході компанії будуть зацікавлені не в зменшенні (приховуванні)

[279] Молдован О. О. Пріоритети реформування податкової політики України: як перейти від фіскалізму до стимулювання ділової активності? / О. О. Молдован, О. В. Шевченко ; ред. Я. А. Жаліла. – К. : НІСД, 2010. – С. 70-71.

бази оподаткування, а в тому, щоб показати її в повному обсязі, оскільки чим більша сума отриманого прибутку, тим менша ставка податку. Це не призведе до скорочення бюджетних надходжень[280].

Загалом слід чітко вибудувати стратегію зниження податкового навантаження на бізнес, пам'ятаючи при цьому, що процес зниження ставки податку на прибуток має супроводжуватись паралельним скороченням податкових преференцій.

5.4. Ефективна реалізація інвестиційного потенціалу прискореної амортизації. Прискорена амортизація[281] за рахунок збільшення норм списання основного капіталу підвищує попит на нове устаткування, виступає основним джерелом формування капіталу в нестабільній економіці, сприяє імпорту високих технологій, розширює місткість ринку продукції машинобудування та стимулює ділову (у тому числі інвестиційну, інноваційну) активність загалом. Збільшення нормативів амортизації вивільняє ресурси для здійснення інвестицій. На етапі економічного спаду (зниження ділової активності) прискорена амортизація є особливо ефективною, адже допомагає підвищенню інвестиційного попиту в бізнес-середовищі при зменшенні купівельної спроможності (споживчого попиту), проте в умовах завищеної ділової активності (економічної кон'юнктури) її використання слід обмежити, наприклад з метою поповнення державних фінансів (вирішення соціальних чи інших питань загальнодержавного значення).

Метод прискореного зменшення залишкової вартості відповідно до Податкового кодексу застосовується лише при нарахуванні амортизації до об'єктів основних засобів, що входять до груп 4 (машини та обладнання) та 5 (транспортні засоби) (ст. 145, п. 145.1.5.(3)) [282]. Крім того, суб'єкти господарювання самостійно обиратимуть метод амортизації основних засобів.

---

[280] Україна в 2005-2009 рр.: стратегічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку : монографія / [за заг. ред. Ю. Г. Рубана]. – К. : НІСД, 2009. – 655 с.

[281] добуток залишкової вартості об'єкта основних засобів на початок звітного року (чи первісної вартості на початок нарахування амортизації) та річної норми амортизації, яка розраховується відповідно до терміну корисного використання (експлуатації) об'єкта і подвоюється (Податковий кодекс)

[282] Податковий кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua.

Для використання амортизаційної політики при стимулюванні капіталовкладень необхідно, щоб, по-перше, податкова амортизація значно перевищувала економічну, і, по-друге, стимулювання здійснювалось тільки при використанні амортизаційних відрахувань на інвестиційні цілі[283]. В Україні ж економічна наразі перевищує фіскальну. Це означає, що частина доходу, яку держава дозволяє підприємству спрямувати на відновлення основних фондів, не є достатньою навіть для їх простого відтворення. У країнах ЄС за рахунок амортизації фінансується 60 % інвестицій, в Україні – лише 25-27 %[284].

Для того щоб податкова амортизація значно перевищувала економічну, потрібно затвердити єдиний класифікатор груп основних засобів та необоротних активів з визначенням нормативних мінімально допустимих термінів їх амортизації, згідно з яким науково обґрунтовано підібрати методи й норми нарахування амортизаційних відрахувань, враховуючи пріоритети підтримки бізнесу в Україні та економічного розвитку загалом. Ці моменти частково враховані в статті 145 Податкового кодексу.

Проблему цільового використання амортизаційних відрахувань можна розв'язати за допомогою[285]:

– акумуляції амортизаційних відрахувань в амортизаційному фонді та використання його лише на інвестиції в основний капітал. У випадку використання таких коштів на інші цілі необхідно включати їх в оподатковуваний прибуток і нараховувати податок на загальних підставах;

– стимулювання інвестиційного використання амортизаційних відрахувань шляхом впровадження механізму інвестиційного податкового кредиту і/або інвестиційної податкової знижки. Основними критеріями надання останньої мають бути: 100-процентне

---

[283] Серебрянський Д. М. Інвестиційний потенціал податкової амортизаційної моделі в Україні: проблеми та шляхи вирішення / Д. М. Серебрянський // Фінансова система України : зб. наук. пр. – Острог : Вид–во НУ "Острозька академія", 2006. – Вип. 8, ч. 1. – 468 с.

[284] Молдован О. О. Пріоритети реформування податкової політики України: як перейти від фіскалізму до стимулювання ділової активності? / О. О. Молдован, О. В. Шевченко ; ред. Я. А. Жаліла. – К. : НІСД, 2010. – С. 16.

[285] Варналій З. Вплив оподаткування прибутку на економічний розвиток України / З.Варналій, Д.Серебрянський // Економіка України. – №5. – 2010. – С.67.

використання амортизаційних відрахувань на інвестиційні цілі; технологічний характер інвестицій; відсутність наднормативного незавершеного будівництва виробничого призначення. Можливим і доцільним є впровадження підвищувального або знижувального коефіцієнта інвестиційної податкової знижки, який залежить від частини капітальних вкладень у інноваційні продукти, у тому числі в створення нових або вдосконалення діючих технологій, у нові види сировини та матеріалів, впровадження енерго-, ресурсозберігаючих та екологічно чистих технологій, а також від місця здійснення підприємницької діяльності.

Важливо не лише підвищувати фінансовий потенціал підприємств за рахунок розумної амортизаційної політики, а й врегулювати (стимулювати) використання амортизаційних відрахувань на інвестиційні цілі, модернізацію виробничих фондів за рахунок внутрішніх джерел. У такому разі стимулювання ділової активності матиме пріоритетний (стратегічний) характер для економіки загалом.

5.5. Запровадження системи інвестиційно-інноваційних податкових кредитів як ефективного інструменту стимулювання ділової активності. У проекті Податкового кодексу було передбачено застосування інвестиційно-інноваційного податкового кредиту (відтермінування податкового зобов’язання зі сплати податку на прибуток при реалізації інвестиційних (інноваційних) проектів) як інструменту стимулювання ділової (особливо – інвестиційної та інноваційної) активності у вітчизняному бізнес-середовищі. Остаточний варіант Кодексу не містить механізму його надання, проте розділ 14 "Спеціальні податкові режими" доопрацьовується. Можливо, цей ефективний інструмент буде залучено у вітчизняне податкове поле.

Загалом механізм надання інвестиційно-інноваційного податкового кредиту передбачає укладення договору між суб’єктом підприємництва та податковою службою, в якому обумовлюється лише цільовий характер використання кредитних коштів на реалізацію інвестиції, зокрема у базові інновації, нове устаткування, програми енергозбереження, сферу науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт тощо.

Відсотки за користування таким кредитом нараховуються на суму відстроченого податкового зобов'язання з цього податку у розмірі 50 відсотків облікової ставки Національного банку України, розрахованої за кожний день користування кредитом, та сплачуються щомісяця. Пропозиція впровадження інвестиційно-інноваційного податкового кредиту видається досить перспективною та актуальною, враховуючи низьку кредитну активність банків і досить високу вартість кредитних ресурсів. Це дає можливість корпоративному сектору отримати "довгі" кредити за ставками в 3-4 рази нижчими, ніж на фінансових ринках[286].

Втім, щоб досягти максимального ефекту від використання зазначеного інструменту, треба встановити чіткі й прозорі критерії його надання та унеможливити його масове використання з метою оптимізації оподаткування.

5.6. Удосконалення процедури адміністрування ПДВ[287], особливо його відшкодування. Проблема відшкодування ПДВ є однією з перших для розв'язання в процесі формування більш ефективної моделі вітчизняного бізнес-середовища, адже затримки з поверненням сум ПДВ через розв'язання фінансових нестач бюджету не стимулюють ділову активність, знижують фінансовий потенціал, ліквідність і платоспроможність вітчизняних підприємств.

Тому для погашення накопиченої за 2009 рік і простроченої бюджетної заборгованості з відшкодування ПДВ уряд запланував випуск на суму боргу облігації внутрішньої державної позики, які матимуть вільний обіг на фондовому ринку. Це будуть цінні папери в електронному вигляді, якими будуть підтверджені зобов`язання держави щодо виплат. Термін обігу паперів – 5 років під 5,5% річних. Планується, що щорічно гаситиметься по 20% ПДВ-облігацій. За повідомленням Державної податкової адміністрації України, ПДВ-облігації будуть випущені на 17,7 млрд грн, що становить 91% від 19,440 млрд грн – суми простроченої заборгованості держави з

[286] Молдован О. О. Пріоритети реформування податкової політики України: як перейти від фіскалізму до стимулювання ділової активності? / О. О. Молдован, О. В. Шевченко ; ред. Я. А. Жаліла. – К. : НІСД, 2010. – С. 26-27.

[287] Адже за рахунок ПДВ формується 57 % усіх податкових надходжень і близько 38 % загальних доходів державного бюджету

відшкодування ПДВ. Саме на таку суму було подано 2569 заяв на оформлення відшкодування ПДВ шляхом видачі облігацій внутрішньої державної позики[288]. Тобто, неефективність адміністрування ПДВ вилучає з обороту підприємницького сектору великі обсяги коштів, дестабілізує та ускладнює його роботу. А впровадження антикризових додаткових механізмів повернення ПДВ повинно передбачати страхування ризиків, в т.ч. виваженої політики щодо підтримки ліквідності ПДВ-облігацій на фондовому ринку. Крім того, підприємствам, які виробляють експортоорієнтовану високотехнологічну продукцію ПДВ повинно повертатись в прискореному режимі, а стосовно експортерів сировини використовувати понижуючий коефіцієнт для відшкодування ПДВ.

Дестимулюючим чинником як для вітчизняного бізнесу, так і для іноземного інвестора є необхідність сплати в момент розмитнення 20% (ПДВ) від вартості устаткування, яке почне працювати лише через деякий час після його введення у виробництво. Це є вагомою перешкодою для реалізації перспективних інвестиційних проектів інноваційного характеру.

Крім того, на думку експертів Світового банку, "нова схема ПДВ (в Податковому кодексі) для зернової та деревообробної продукції діє як податок на експорт і може таким чином стримувати зростання у цих секторах"[289].

У Податковому кодексі досить сумнівним з погляду своєчасності є положення стосовно зниження ставки ПДВ, який за своєю природою є непрямим податком і не чинить додаткового тиску на фінансовий стан підприємства, а лягає на споживача. Більш ефективним є зниження оподаткування прибутку, а не ПДВ. Кожне підприємство у виробничому ланцюжку при сплаті ПДВ до бюджету є лише податковим агентом кінцевого споживача і не сплачує власних коштів, за винятком випадків, коли воно саме є кінцевим споживачем продукції. Створена додана вартість, таким чином, є

[288] Кінах перелічує проблеми Податкового кодексу. – Режим доступу : http://www.unian.net/ukr/news/news-384433.html

[289] Світовий банк вказав на недоліки Податкового кодексу. – Дзеркало тижня. – Режим доступу : http://news.dt.ua/news/76594

лише критерієм розподілу повноважень податкового агента: чим більша створена підприємством додана вартість, тим більша частина ПДВ, сплаченого кінцевим споживачем за готову продукцію, опиняється на рахунках даного підприємства, яку воно має сплатити до бюджету. ПДВ за своєю природою не здійснює додатковий тиск на фінансовий стан підприємства, а лягає на споживача. Проблеми його функціонування в Україні пов'язані з недосконалим адмініструванням. Загалом в умовах необхідності стимулювання економіки база оподаткування має бути зміщена з прибутку та фонду оплати праці на споживання. Оскільки Уряд хоче дати стимул для розвитку бізнесу, зниження ставки ПДВ до 17 % в умовах гострого дефіциту ресурсів не є оптимальним з точки зору економічної ефективності. Необхідно зосередитися на зниженні імпліцитної ставки на прибуток і лише за наявності ресурсів переходити до зниження ставки ПДВ, але в довгостроковій перспективі[290]. За податковими зобов'язаннями з податку на додану вартість з 1 січня 2011 року до 31 грудня 2013 року включно ставка податку становитиме 20 відсотків, а з 1 січня 2014 року – 17 відсотків.

У Податковому кодексі[291] з метою підтримки розвитку перспективних галузей та видів економічної діяльності передбачено тимчасове звільнення від сплати податку на додану вартість для операцій з:

– постачання та імпорту техніки та устаткування, пов'язаного з розвитком альтернативних видів палива, зокрема для реконструкції існуючих і будівництва нових підприємств з виробництва біопалива і для виготовлення та реконструкції технічних і транспортних засобів з метою споживання біопалива, якщо такі товари не виробляються та не мають аналогів в Україні, а також технічних та транспортних засобів, у тому числі самохідних сільськогосподарських машин, що працюють на біопаливі, якщо такі товари не виробляються в Україні (до 1 січня 2019 року);

[290] Молдован О. О. Пріоритети реформування податкової політики України: як перейти від фіскалізму до стимулювання ділової активності? / О. О. Молдован, О. В. Шевченко ; ред. Я. А. Жаліла. – К. : НІСД, 2010. – С. 24-25.

[291] Податковий кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua.

– постачання у митному режимі імпорту товарів призначених для виробництва космічної техніки резидентами – суб'єктами космічної діяльності, а також постачання на митній території України результатів науково-дослідних і дослідницько-конструкторських робіт, які виконуються в рамках співробітництва з Бразилією щодо використання ракети-носія "Циклон-4" (до 1 січня 2015 року);

– ввезення суб'єктами літакобудування на митну територію України під митним режимом імпорту (реімпорту) товарів, крім підакцизних, що використовуються для потреб літакобудівної промисловості; постачання на митній території України результатів науково-дослідних і дослідницько-конструкторських робіт для потреб літакобудівної промисловості (до 1 січня 2016 року);

– виконання робіт та постачання послуг у видавничій діяльності, діяльності з виготовлення та розповсюдження видавництвами, видавничими організаціями, підприємствами поліграфії, розповсюджувачами книжкової продукції, виробленої в Україні, операції з виробництва та/або постачання паперу і картону, вироблених в Україні для виготовлення книжкової продукції, учнівських зошитів, підручників та навчальних посібників українського виробництва, а також операції з постачання книжкової продукції, виробленої в Україні (до 1 січня 2015 року).

Отже, ставиться завдання стимулювати та підтримати розвиток перспективних галузей та видів економічної діяльності, а саме виробництва, науково-дослідних і дослідницько-конструкторських робіт у галузі літакобудування й космічної промисловості, альтернативних видів палива, видавничої діяльності. Проте так і не розв'язана проблема вдосконалення адміністрування ПДВ, вирішення якої мало б більш масовий (всеохоплюючий) вплив на фіскальну ефективність загалом та покращання податкового клімату у вітчизняному бізнес-середовищі.

Про фіскальну неефективність справляння ПДВ свідчить реальна (імпліцитна) ставка податку у 2009 році на рівні 11,5%. Фіскальна продуктивність ПДВ за умови виконання зобов'язань щодо його відшкодування становила б у 2009 році 57,6 %. Якщо врахувати заборгованість, яку необхідно погасити перед експортерами, то надходження від цього податку всередині країни минулого року було

від'ємним. У 2009 році, за даними Державної податкової адміністрації, було також упереджено незаконне відшкодування ПДВ на суму 7,4 млрд грн. Це зумовило втрати продуктивності ПДВ – лише 57,6 % даного податку стягується до державного бюджету України, 16,8 % становлять податкові пільги. Натомість 25,6 % обсягу потенційно можливих надходжень (а це майже 30 млрд грн) втрачається через мінімізацію оподаткування, найпоширенішими способами якої є: штучне формування податкового кредиту за допомогою використання фіктивних банкрутів, фальшивих накладних діючих підприємств і накладних попередніх податкових періодів; здійснення віртуальних фінансово-господарських операцій; реалізація продукції через спрощену систему оподаткування; здійснення операцій фіктивного експорту[292]. Тому насамперед потрібно на законодавчому рівні усунути всі можливі шляхи мінімізації податкових зобов'язань з ПДВ для підвищення фіскальної ефективності його справляння з паралельним безумовним та оперативним відшкодуванням податкового кредиту з цього податку задля покращання загального інституційного (зокрема податкового) середовища функціонування бізнесу в Україні за рахунок створення чітких (зрозумілих) та рівноправних правил гри у сфері оподаткування.

Новий Податковий кодекс містить деякі положення щодо перекриття схем мінімізації нарахування зобов'язань з ПДВ та неправомірного розширення податкового кредиту. А саме це стосується додаткових вимог при реєстрації суб'єкта господарської діяльності – платника ПДВ, обмеження для бази оподаткування ПДВ (не може бути нижчою за фактичні витрати з виготовлення (купівлі) товарів і послуг) та обмеження права на податковий кредит (зменшено термін врахування податкових накладних при формуванні податкового кредиту з трьох років до одного (365 календарних днів з дати виписки податкової накладної) (стаття 198, п.6). Проте він не містить положень, за якими суб'єкти підприємницької діяльності мають право на отримання відсотків на суму затриманої заборгованості з відшкодування ПДВ.

[292] Молдован О. О. Пріоритети реформування податкової політики України: як перейти від фіскалізму до стимулювання ділової активності? / О. О. Молдован, О. В. Шевченко ; ред. Я. А. Жаліла. – К. : НІСД, 2010. – С. 41-45.

5.7. Оптимізація зниження податкового навантаження на фонд оплати праці шляхом його часткового перерозподілу на працівників, проте при збереженні загального навантаження на працю на вищому рівні, ніж навантаження на капітал, щоб запобігти витісненню капіталу робочою силою.

6. Удосконалення спрощеної системи оподаткування, обліку і звітності суб'єктів малого підприємництва. Слід зазначити, що відповідно до нового Податкового кодексу, єдиний податок для малих суб'єктів підприємницької діяльності віднесено до місцевих податків, що безперечно є позитивним кроком у створенні зацікавленості місцевих органів влади щодо стимулювання та підтримки розвитку малого підприємництва на місцях, адже доходи від єдиного податку залишаться у місцевих бюджетах.

Загалом спрощена система оподаткування згідно Податкового кодексу (дод. Л) вимагає особливої уваги, адже малий бізнес в умовах високого рівня безробіття виконує соціальну функцію (залучає 2,5 млн працюючих) й такі види діяльності (послуг), ефективність яких неможлива поза межами спрощеної системи.

Удосконалення спрощеної системи оподаткування суб'єктів малого підприємництва у зв'язку з посиленням податкового тиску на малий бізнес (відповідно до нового Податкового кодексу) повинно ґрунтуватись на узгодженні державних та підприємницьких інтересів і враховувати комплекс пропозицій:

– спеціальне законодавство щодо спрощеної системи оподаткування повинно бути комплексне, узгоджене і всеохоплююче;

– слід обґрунтувати механізми коригування максимальних обсягів оборотів і ставок, які враховуються при застосування цієї системи (автоматичну індексацію за незмінності умов системи оподаткування протягом податкового періоду), враховуючи індекс споживчих цін чи мінімальну заробітну плату тощо. Без належного обґрунтування таких механізмів суб'єкти малого підприємництва будуть скорочувати свою реальну виручку, щоб залишитися на спрощеній системи оподаткування, а це звичайно не стимулює їх до зростання та ефективної роботи, заставляє приховувати частину оборотів в тіні;

– необхідно підвищити фіскальну ефективність єдиного податку (першочерговим є скорочення затрат і часу на ведення обліку, адже фіскальний пріоритет відносно малого бізнесу не є головним, бо 13 % підприємців – платників єдиного податку за даними 2010 року створюють лише 1,2 % доходів зведеного бюджету) та скоротити розрив між фіскальним навантаженням на суб'єкти підприємництва, які працюють на загальній системі, і ті, що працюють на спрощеній системі оподаткування;

– незважаючи на дозвіл суб'єктам підприємницької діяльності, що працюють на спрощеній системі оподаткування, реєструватися платниками ПДВ, а з січня 2012 року скасовано норму щодо заборони юридичним особам – платникам податку на прибуток включати до своїх витрат суми потрачені на придбання товарів, робіт, послуг у фізичних осіб-підприємців, проте це стосується платників єдиного податку лише другої та третьої групи (крім того, друга група не має права надавати юридичним особам послуги) – ці обмеження руйнують перспективу ділових відносин між ними через неможливість відшкодування фактично сплаченого ПДВ і тому потребують доопрацювання в законодавчому порядку;

– для створення сприятливого середовища для розвитку малого бізнесу необхідно привести коло підприємств, що працюють відповідно до умов спрощеного режиму оподаткування до критеріїв мікропідприємств у ЄС. Для цього необхідно внести відповідні зміни до Господарського Кодексу України[293];

– враховуючи те, що частина фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності можуть залучатись до різних схем мінімізації та ухилення від оподаткування (наприклад, дроблення обороту крупного підприємства, контрактна форма співпраці з метою зменшення суми соціальних виплат тощо), варто законодавчо унеможливити всі спроби та схеми оптимізації оподаткування, у тому числі завдяки введенню штрафних санкцій та ліквідації суб'єкта

[293] Ляшенко В. І. Вплив податкового кодексу України на розвиток малого підприємництва: експертні оцінки на етапах обговорення, прийняття та внесення змін / В. І. Ляшенко, А. А. Просуленко // Вісник економічної науки України. – 2011. – № 2(20). – С. 93-111.

підприємництва, який працює на єдиному податку, за умови використання найманої праці без оформлення трудових відносин.

7. Підвищення податкового потенціалу стимулювання ділової активності на регіональному рівні за рахунок децентралізації податкової системи, у тому числі шляхом: удосконалення перерозподілу системи оподаткування в напрямі посилення фіскальної потужності регіонів (корекція структури кошиків місцевих бюджетів у напрямі розширення фіскально значущих податків місцевого рівня); створення додаткових механізмів щодо зацікавленості органів місцевої влади у формуванні сприятливого бізнес-середовища (у тому числі інвестиційного клімату) в регіоні та активізації економічних відносин у напрямі розширення їх прав у використанні податкових інструментів та реалізації фіскального потенціалу регіону. Наприклад, закріплення за місцевими бюджетами 10-15 % податку на прибуток підприємств активізує роботу місцевих органів влади щодо створення сприятливих умов для зростання надходжень цього податку та ефективної діяльності бізнесу.

Загалом податкова політика стимулювання ділової активності повинна бути зорієнтована на підтримку процесів нагромадження капіталів та їх інвестиційного використання, що сприятиме модернізації виробничих процесів, збільшенню зайнятості та продуктивності праці, підвищенню інноваційно-інвестиційної активності бізнесу, поліпшенню конкурентної позиції економіки України на світовому ринку.

Запропоновані напрями підвищення податкового потенціалу стимулювання ділової та інвестиційної активності й поліпшення податкового середовища функціонування бізнесу в Україні повинні бути реалізовані в комплексі, а також скоординовані з відповідними інструментами грошово-кредитної, валютної, бюджетної та митної політик, щоб уникнути конфронтації механізмів при досягненні стратегічних перспектив та цілей соціально-економічного розвитку.

Розділ 4

ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНО ОРІЄНТОВАНОГО БІЗНЕС-СЕРЕДОВИЩА: ВІТЧИЗНЯНІ РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ СТАНОВЛЕННЯ

Концептуальна основа формування соціально орієнтованого бізнес-середовища

Партнерство держави і бізнесу як чинник ділової активності в Україні

Тенденції та чинники розвитку соціальної відповідальності та соціального партнерства вітчизняного бізнесу

Інститут соціально орієнтованого бізнес-середовища в економічних відносинах: цілі та інструменти стимулювання

Релігійно-духовні засади формування ефективного бізнес-середовища

4.1. Концептуальна основа формування соціально орієнтованого бізнес-середовища

Українське суспільство сьогодні стоїть перед вибором: чи обрати кардинально нові механізми, моделі, ідеї та підходи соціально-економічного розвитку, чи надалі наздоганяти розвинуті країни світу, повторюючи власні й чужі помилки. Вітчизняні реформи 90-х років минулого століття проводили відповідно до ліберальної моделі ринкової економіки, де фігурує "економічна людина" з раціональною та егоїстичною поведінкою в досягненні особистих інтересів, що завдало шкоди суспільству загалом. Корисливість у будь-якій формі призвела до спотворення розуміння суспільної ролі бізнесу, а ламання цінностей і моральних орієнтирів не супроводжувалося появою нових соціально привабливих ідей, які б об’єднали суспільство. З філософської точки зору, незалежно від рівня свободи, жити в суспільстві й бути вільним від суспільства не можна. Відповідно, підприємець прагне знайти компроміс між одержанням прибутку та задоволенням потреб суспільства.

Отож, ефективність національної економіки та побудова громадянського суспільства в Україні багато в чому залежать від того, наскільки вітчизняний бізнес дотримується принципів соціальної відповідальності, наскільки система державного регулювання забезпечена інституційною підтримкою, спрямованою на підвищення рівня соціальної відповідальності та соціальної згуртованості в економічних відносинах.

Поширення порушень господарюючими суб’єктами правових норм і етичних правил економічної поведінки, в тому числі соціальної відповідальності, з одного боку, та необхідність обґрунтування новітньої моделі розвитку конкурентоспроможної вітчизняної економіки, з іншого, актуалізують першочерговість дослідження теоретико-концептуальних і прикладних положень формування соціально орієнтованого бізнес-середовища, враховуючи як сфери соціальної відповідальності та соціальні функції бізнесу, так і потреби суспільства загалом.

Пріоритетність вирішення проблем щодо створення інституційного середовища для активізації соціально відповідального бізнесу зумовлена значною мірою підвищенням вагомості нематеріальних чинників економічного зростання, пов'язаних із розвитком людського потенціалу. Адже на сьогодні найбільшою конкурентною перевагою національних економік є здатність до інновацій і сприйняття новітніх технологічних досягнень, в основі якої лежить людський, інтелектуальний та соціальний капітали. Власне це й визначає економічні імперативи соціалізації бізнесу.

В ЄС питання щодо впровадження принципів корпоративної соціальної відповідальності вже давно набуло міждержавного значення. Його правову основу нині складають: Декларація прав людини (1948 р.), Пакт ООН про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.), 185 конвенцій та понад 200 рекомендацій МОП, Європейська соціальна хартія (1966 р.), конституції та інші законодавчі акти країн. Визначальною ініціативою сучасного громадянського суспільства є Глобальний договір ООН, започаткований у 2000 році, в якому проголошено основні принципи соціально відповідальної поведінки підприємництва[294]. Починаючи з 2006 року до Глобального договору приєдналася й Україна, в результаті чого низка вітчизняних компаній та громадських організацій зобов’язалися виконувати його положення та відкрито звітувати про результати власної соціальної практики.

Світова економічна рада з питань стабільного розвитку означила соціальну відповідальність бізнесу як "...постійно діючу вимогу до бізнесу діяти в рамках етичних норм та забезпечувати економічне зростання, в тому числі шляхом покращення стандартів життя працівників та їх сімей …, покращення життєвих стандартів для жителів свого регіону та суспільства в цілому"[295].

Зростання наукової уваги до розвитку соціальних функцій бізнес-середовища пов’язане з переглядом та розширенням кола

[294] Мельник С. В. Шляхи стимулювання соціальної відповідальності вітчизняного бізнесу [Електронний ресурс] / С. В. Мельник, Т. А. Тресвятська, Л. В. Будьонна. – Режим доступу : http://www. lir.cci.lg.ua; lir.ukrpost.net.

[295] Соціальна відповідальність українського бізнесу : результати опитування [Електронний ресурс] // Організація Об’єднаних Націй в Україні. – К., 2005. – Режим доступу : http://www.un.org.ua/files/SURVEY_UKR.pdf.

суб'єктів участі у проведенні соціальної політики. До 70-х років минулого століття функціями суб'єктів бізнесу були лише своєчасна та повна сплата податків і сприяння реалізації благодійних програм, а задоволення соціальних потреб – винятковим правом держави та інститутів громадянського суспільства. Той факт, що рівень державних соціальних витрат (відсоток ВВП, який перерозподіляється через державний бюджет) у більшості розвинутих країн знижується, свідчить про те, що бізнес переймає на себе частину соціальних функцій і відбувається приріст національного багатства за рахунок нерозподіленого ВВП.

Для обґрунтування характерних ознак і критеріїв соціально орієнтованого бізнес-середовища, його здатності до стимулювання соціальної взаємодії влади, бізнесу і суспільства розглянемо основні концепції та підходи до розгляду передусім таких понять, як "соціальна відповідальність" та "соціальна згуртованість" бізнесу.

Відповідальність – це категорія етики і права, що виражає особливе соціальне й морально-правове ставлення особистості до людей, до суспільства (людства загалом), що характеризується виконанням свого морального обов'язку й правових норм[296]. Ще Аристотель вказував, що відповідальність – один із проявів свободи, а свобода – одна з умов відповідальності: людина має право приймати рішення й робити дії відповідно до своїх думок і пріоритетів, але вона повинна відповідати за їхні наслідки. Таке розуміння відповідальності є актуальним для формування соціально орієнтованого бізнес-середовища задля вирішення соціальних та екологічних проблем, реалізації інноваційних та конкурентоспроможних пріоритетів економічного розвитку.

Одним із перших проблему соціальної відповідальності бізнесу підняв Ендрю Карнегі, який обґрунтував два основні принципи соціальної відповідальності: добродійність та служіння[297].

На початку 70-х років XX століття у США, Великобританії, Японії і Німеччині почала формуватися *концепція соціально*

[296] Философский словарь / [ред.-упоряд. И.Т. Фролова]. – [7-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Республика, 2001. – С.403.

[297] Социальная ответственность бизнеса в условиях современной России: теория и практика : материалы заседания "круглого стола"/ под общ.ред. В.С. Комаровского, Н.А. Волгина. – М. : Изд-во РАГС, 2005. – С.189-190.

відповідального бізнесу, суть якої полягала в залученні бізнесу, крім сплати встановлених податків, до розподілу із суспільством відповідальності за соціальну несправедливість, економічну нерівність та екологічні проблеми через участь в економічній підтримці соціально незахищених верств населення, в охороні навколишнього середовища.

У широкому спектрі підходів до пояснення концепції соціально відповідального бізнесу крайніми позиціями, з одного боку, є *теорія корпоративного альтруїзму*, яка стверджує про обов'язковість чималого внеску корпорацій у поліпшення якості життя населення, а з іншого – *теорія корпоративного егоїзму* (М. Фрідман, Д. Хендерсон), яка відстоює відповідальність бізнесу лише за примноження прибутків своїх акціонерів[298].

Проміжна *теорія освіченого егоїзму* доводить, що компанії, які витрачають поточний прибуток на соціальні та благодійні цілі, створюють сприятливі умови для постійного прибутку в майбутньому. Згідно з цією теорією соціально відповідальна поведінка заснована на прагненні бізнесу підвищити свій соціальний статус за допомогою здійснення благодійних і соціальних програм[299].

Починаючи з другої половини XIX століття все частіше у науково-практичних дискусіях піднімають теми "християнської відповідальності" бізнесменів. Духовний базис, усвідомлена християнська мораль та глибока віра, на нашу думку, може стати міцною основою для інституційного формування соціально орієнтованого бізнес-середовища.

Незаперечним є той факт, що підприємництво впливає не лише на економічну, а й на соціальну, моральну, політичну, культурну та інші сфери життєдіяльності людей. Досліджуючи господарську поведінку "економічної людини" (підприємця), М.Вебер зазначав, що вона повинна керуватися соціальними та моральними нормами. А коли ці норми приймаються за переконанням, виникає підприємницька етика, в результаті чого всі життєві правила, ціннісні орієнтації відповідної мотивації утворюють спеціальний етнос господарювання.

---

[298] Friedman M. The social responsibility of business is to increase its profit / M.Friedman // New York Times. – 1970. – 13 Sept., 33. – P.122-126.

[299] Якимец В. Н. Межсекторное социальное партнерство: основы, теория, принципы, механизмы / В. Н. Якимец – М., 2004. – С.246-247.

В економічній теорії сформувалися різні концепції та підходи соціальної відповідальності бізнесу залежно від національних та індивідуальних соціально-економічних переваг і пріоритетів. Основними з них є такі: концепція обов'язків, концепція зацікавлених сторін, концепція корпоративної підзвітності, добровільна концепція соціальної відповідальності, концепція базової бізнес-стратегії, концепція проактивності та ін.[300]

Відповідно до *концепції обов'язків* Керрола (1979) про корпорації слід судити не лише за їхнім економічним успіхом, а й за неекономічними критеріями. Щоб виконувати належну корпоративну громадянську роль, корпорація повинна виконувати такі обов'язки:

– економічний: заробляти достатній прибуток на власний акціонерний капітал для задоволення акціонерів, надавати продукцію, гідну сплачених за неї грошей для задоволення покупців, створювати нові робочі місця та нові матеріальні цінності для свого бізнесу, заохочувати інновації;

– правовий: дотримуватися закону;

– етичний: бути моральною, чесною, справедливою, поважати права людей, уникати шкоди чи соціальної кривди, запобігати завданню шкоди іншим;

– філантропічний: вести корисну діяльність для суспільства.

Концепція зацікавлених сторін стверджує про наявність у підприємств корпоративної свідомості щодо потреб суспільства. При цьому існують групи зацікавлених сторін (працівники, покупці, акціонери, постачальники, місцева громада, держава та суспільство загалом), які залежні від певного підприємства чи корпорації і впливають на неї (покладають чіткі зобов'язання). Бізнес у свою чергу повинен враховувати рівень впливу кожної групи і нести відповідальність перед нею.

Концепція корпоративної підзвітності передбачає обов'язковість відповідальності та підзвітності компаній перед

[300] Taking the Temperature of CSR Leaders // A survey of global CSR leaders by Business for Social Responsibility and the Dutch Ministry of Economic Affairs. – 2005; Соціальна відповідальність бізнесу: розуміння та впровадження [Електронний ресурс] // Організація Об'єднаних Націй в Україні. – К., 2005. – 48 с. – Режим доступу : http://brc.undp.org.ua/img/publications/ua_wdp_src_csr05.pdf.

суспільством за наслідки своєї діяльності чи бездіяльності з відповідними санкціями за міжнародними стандартами.

Добровільна концепція соціальної відповідальності (Буххольц, 1990; Роббінс і Десензо, 2001) передбачає для бізнесу розширення спектра зобов'язань за рамки лише закону й економічного прагматизму та спрямування його діяльності на досягнення довгострокових суспільно важливих цілей з моральними зобов'язаннями перед суспільством задля його блага.

Концепція базової бізнес-стратегії передбачає, що бізнес може процвітати лише за умови успішного функціонування суспільства (держави), в якому він має місце. "Корпоративна відповідальність" стосується заходів, які вживають підприємства для підтримання та розширення цього симбіотичного взаємозв'язку. Звичайно, держава також може підсилювати цей взаємозв'язок, надаючи такі послуги, як правоохоронна діяльність, інвестування суспільних благ, якими користується бізнес, та відповідне регулювання, а також фінансування цієї діяльності через якісно побудовану, дисципліновану систему державних фінансів. Якщо дії бізнесу і держави успішні, то узгодження їх інтересів допомагає заохочувати атмосферу взаємної довіри та передбачуваності, яка сприяє веденню бізнесу і підвищує економічний, соціальний та екологічний добробут[301]. Враховуючи цю концепцію, партнерство та узгодження інтересів бізнесу і суспільства є важливою передумовою побудови соціально орієнтованого бізнес-середовища, яке в умовах інституційних трансформацій сприяє тому, що корпоративна соціальна відповідальність, з одного боку, виступає з певного погляду інвестицією у стратегію розвитку окремого бізнесу, а з іншого – сприяє задоволенню соціальних та екологічних потреб суспільства.

На противагу економічному раціоналізму концепція *"громадянського капіталізму"* (civic capitalism) Д. Дж. Гріна[302], базується на необхідності підтримки ринкової конкуренції в

[301] Соціальна відповідальність бізнесу: розуміння та впровадження [Електронний ресурс] // Організація Об'єднаних Націй в Україні. – К., 2005. – 48 с. – Режим доступу : http://brc.undp.org.ua/img/publications/ua_wdp_src_csr05.pdf.

[302] Грин Д.Дж. Возвращение в гражданское общество: Социальное обеспечение без участия государства : пер. с англ. / Д.Дж. Грин. – М. : Новое издательство, 2009. – С.21.

економічних питаннях у поєднанні з визнанням того факту, що вільне суспільство, яке гідне називатися таким, формується також на громадянському обов'язку – тобто прийнятій всіма особистій відповідальності за добробут ближнього.

Згідно з концепцією Ф. Котлера соціально відповідальна діяльність корпорації повинна зводитися до шести ключових ініціатив[303]:

1. *Просування благодійної справи* – компанія надає кошти та інші корпоративні ресурси, щоб привернути увагу суспільства до певної соціальної проблеми або допомогти зібрати кошти, залучити учасників і волонтерів. Компанія може діяти як одноосібно, так і за участю партнерських організацій;

2. *Благодійний маркетинг* – компанія зобов'язується робити внески або відраховувати відсотки від обсягів продажу на благодійну справу. Ця ініціатива, звичайно, розраховується на певний час, продукт або доброчинну справу. У цьому сценарії компанія найчастіше об’єднується з неприбутковою організацією на взаємовигідних умовах, так, щоб збільшити обсяги продажу певного продукту й залучити фінансові ресурси для благодійності;

3. *Корпоративний соціальний маркетинг* – компанія підтримує розробку та/або заходи, спрямовані на зміну певних типів поведінки (звичок) для того, щоб поліпшити суспільне здоров'я або безпеку, сприяти захисту навколишнього середовища або розвитку суспільства. Особливістю такої ініціативи є зосередженість на поведінкових змінах, що відрізняє її від просування суспільно корисної справи, яка сконцентрована на підтримці заходів для популяризації, збору засобів і залучення волонтерів. Ініціатива може бути втілена компанією самостійно або із запрошенням до партнерства урядової чи неприбуткової організації;

4. *Корпоративна філантропія* – компанія робить пожертвування безпосередньо благодійній організації або акції у формі грошових грантів, подарунків і/або товарів чи послуг. Ця ініціатива найпростіша у застосуванні.

---

[303] Котлер Ф. Корпоративна соціальна відповідальність. Як зробити якомога більше добра для вашої компанії та суспільства / Ф. Котлер. – К. : Изд-во А. Капусты, 2005. – С. 25-26.

5. *Волонтерська робота в інтересах суспільства* – компанія підтримує і заохочує працівників, роздрібних торговців допомагати місцевим громадським організаціям та ініціативам. Це може бути програма однієї компанії або в партнерстві з некомерційною організацією;

6. *Соціально відповідальні підходи до ведення бізнесу* – компанія на власний розсуд впроваджує практику ведення бізнесу й робить інвестиції, які сприяють росту добробуту в суспільстві й збереженню навколишнього середовища. Ініціативи можуть здійснюватися однією організацією або в партнерстві з іншими.

За проектом міжнародного керівництва із соціальної відповідальності ISO 26000, до сфери соціальної відповідальності входять сім питань[304]: організаційне управління, права людини, трудова практика, навколишнє середовище, розвиток громади, практика чесного ведення діяльності та питання захисту прав споживачів. При цьому соціальна відповідальність розглядається як відповідальність організації за вплив своїх рішень та діяльності (через продукцію і послуги) на суспільство та навколишнє середовище, яка реалізується через прозору та етичну поведінку, відповідає сталому розвитку й добробуту суспільства, враховує очікування зацікавлених сторін і не суперечить відповідному законодавству й міжнародним нормам поведінки.

У вітчизняній науковій літературі поняття соціальної відповідальності бізнесу здебільшого трактується як добровільний внесок бізнесу у розвиток соціальної, економічної та екологічної сфери суспільства, який пов'язаний з основною діяльністю компанії та виходить за рамки визначеного законом мінімуму.

На думку українських учених[305], доречно відокремлювати поняття суспільної та соціальної відповідальності бізнесу, розуміючи під першим весь комплекс системних функцій бізнесу, включаючи ті з них, які закріплені вимогами чинного законодавства, а під другим – його дії у соціальній сфері, які здійснюються суто на добровільній основі. З точки зору експертів, для реалізації соціально

[304] Офіційний сайт Центру розвитку корпоративної соціальної відповідальності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.csr-ukraine.org/glosariy.html.

[305] Економічний діалог: партнерство заради прогресу / [Жаліло Я. А., Акімова І. М., Ляпін Д. В. та ін.]. – К. : Національний інститут стратегічних досліджень, 2007. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/Table/8022007/80207/anons.htm.

відповідальної поведінки бізнес повинен мати: змогу приймати самостійні рішення, без примусу; розуміння наслідків самостійно прийнятих рішень; здатність бачити цілі та сенс розвитку бізнесу в контексті розвитку суспільства; бажання приймати рішення, які сприяють розвитку суспільства.

З метою визначення критеріїв соціально відповідальної поведінки бізнесу у вітчизняних наукових та бізнесових колах піднімаються питання про те, чи виходить соціальна відповідальність бізнесу за межі своєчасної сплати податків і гідної заробітної плати, які додаткові соціальні зобов'язання повинен брати на себе суб'єкт бізнесу, який претендує на статус соціально відповідального.

Проте слід зауважити, що дотримання законів та сформованих у суспільстві норм є лише неодмінною умовою ведення бізнесу і в закордонних дискусіях не розглядається як критерій соціально відповідальної поведінки. У свою чергу, добродійна діяльність існувала задовго до актуалізації питання про соціальну відповідальність бізнесу.

Тому поняття "соціально відповідальна поведінка" не може зводитися до зазначених критеріїв, а передбачає врахування принципово нових рис у мотивації та поводженні бізнес-структур, об'єктивно необхідних у сучасних умовах господарювання.

Деякі вчені вважають, що критерієм соціально відповідальної поведінки бізнесу є наявність неринкових елементів у відтворювальній поведінці фірми, пов'язаних із формуванням партнерських відносин. Цей критерій дає змогу з'ясувати різницю між сучасними трактуваннями соціальної відповідальності бізнесу й традиційною благодійністю. Благодійність диктується етичними міркуваннями, не зачіпає стратегічні цілі фірми, не формує її поведінку як суб'єкта відтворювального процесу[306].

Порівнюючи різні концептуальні позиції щодо корпоративної соціальної відповідальності, можна дійти висновку про те, що усі вони правомірні і відображають різні аспекти складного процесу взаємозв'язку бізнесу, держави і суспільства відповідно до суспільно-економічного устрою, який історично склався в тій чи іншій країні.

[306] Соболева И. Социальная ответственность бизнеса: глобальны контекст и российские реалии / И. Соболева // Вопросы экономики. – 2005. – №5. – С.93.

Діапазон моделей соціальної відповідальності формується здебільшого законами ринку, на якому бізнес самостійно визначає рівень своєї участі у розвитку суспільно-економічних процесів, а система офіційних та неофіційних інститутів трансформує суспільні потреби в обов'язкові правила для бізнесу.

Інституціалізована суспільством соціальна відповідальність у взаємовідносинах із партнерами, споживачами та працівниками та перед суспільством загалом (включаючи екологічну відповідальність) охоплює такі складові:

– соціально відповідальна поведінка у стосунках з партнерами та стосовно до споживачів;

– соціально відповідальна поведінка перед працівниками підприємства;

– соціальна орієнтація політики ведення бізнесу та управління;

– підприємницька етика та організаційна культура;

– соціально відповідальна поведінка стосовно до суспільства;

– екологічна відповідальність.

Отже, соціальна відповідальність перед суспільством є системою вимог, правил і законів поведінки бізнес-спільноти, компаній та окремих представників бізнесу, яка зорієнтована на виробництво якісної продукції й послуг для споживачів, створення гідних робочих місць, виплату офіційних зарплат, інвестиції в розвиток людського потенціалу, виконання вимог податкового, трудового, екологічного законодавства, продуктивне ведення бізнесу для створення доданої вартості, внесок у формування громадянського суспільства через партнерські програми та проекти розвитку місцевого співтовариства.

Формування соціально орієнтованого бізнес-середовища, на нашу думку, нерозривно пов'язане з процесами соціальної згуртованості бізнесу, яка саме виступає каркасом для його ефективного функціонування навколо вирішення соціально важливих проблем і стратегічних пріоритетів розвитку національної економіки. Отже, з’ясуємо, що ж таке соціальна згуртованість бізнесу.

"Соціальна згуртованість", за формулюванням Світового банку, – це такий стан, за якого група людей у межах певної території – країни – демонструє здатність до співпраці, що у свою чергу створює інституційну можливість для продуктивних змін. Це абсолютно не

означає, що люди крокують в одному напрямі, думають однаково, мають однакові погляди. Соціальна згуртованість – це можливість без втрати індивідуальних відмінностей забезпечити координацію, співпрацю задля реалізації критично важливих цілей суспільства. При цьому, чим вищий рівень соціальної згуртованості населення в країні, тим більший ступінь політичного маневру має влада для проведення болючих реформ. Також важливим чинником соціальної згуртованості є якість політичного лідерства, наявність національної ідеї[307].

У психологічній енциклопедії[308] "соціальна згуртованість" розглядається як тенденція будь-якої групи або суспільства підтримувати себе, скріплювати свої окремі компоненти. Ступінь згуртованості групи зазвичай позначається в її стійкості до руйнівної дії зовнішніх сил.

Водночас соціологічний словник[309] дає визначення групової соціальної згуртованості (англ. *cohesion, social* (*group*); нім. *Gruppenkohesion; Kohasion, soziale*) як ступеня інтеграції групи, спільноти, суспільства, який показує рівень єдності ціннісних орієнтацій, міцності міжособистісних взаємин і погодженості поведінки членів групи, спільноти, суспільства в основних сферах діяльності.

Ю. Полунєєв, обґрунтовуючи важливість реалізації технології економічного прориву, зазначає, що майбутній прорив має базуватися на ліквідації критичних для країни відставань в інституційно-регуляторному середовищі, інтенсивному створенні основ економіки знань, відповідальній конкурентоспроможності задля забезпечення стабільності розвитку, формуванні соціальної згуртованості та "накопиченні" соціального капіталу. При цьому "формування соціальної згуртованості й соціального капіталу стосується таких найважливіших питань, що зміцнюють згуртованість націй і її націленість на успіх, як: формулювання й просування сучасної та

---

[307] Полунєєв Ю. Конкурентоспроможність: національна ідея, соціальна згуртованість, економічний прорив [Електронний ресурс] / Юрій Полунєєв // Всеукраїнська експертна мережа. – Режим доступу : http://www.experts.in.ua/ua/baza/analitic/detail.php?ID=11350.

[308] Психологическая энциклопедия [Электронный ресурс] // Мир словарей. – Режим доступа : http://mirslovarei.com/content_psy/SOCIALNAJA-SPLOCHENNOST-29878.html.

[309] Социологический словарь [Электронный ресурс] // Мир словарей. – Режим доступа : http://mirslovarei.com/content_soc/SPLOCHENNOST-SOCIALNAJA-GRUPPOVAJA-2694.html.

прагматичної національної ідеї; зниження рівня диференціації доходів населення (реалізація принципу соціальної справедливості); забезпечення залучення всіх соціальних верств до активного життя ("соціальної інклюзивності"); формування системи настанов і суспільних цінностей, що утверджують філософію особистого та суспільного успіху, здорового способу життя"[310]. Активізація соціальної згуртованості у бізнес-середовищі, на нашу думку, дає змогу задовольняти зазначені актуальні запити сьогодення в умовах наростання нових глобальних загроз й викликів.

Соціальна згуртованість складається із двох найважливіших параметрів сучасного демократичного суспільства: рівня соціальної "інклюзивності" (від анл. *to include* – охоплювати, включати) та розвиненості соціального капіталу. Соціально "інклюзивне" суспільство вживає цілеспрямованих заходів для зменшення різного роду соціальних і культурних дискримінацій, звуження небезпечних розривів у майновій диференціації, залучення до соціальної тканини всіх без винятку категорій людей. За визначенням ОЕСР, соціальний капітал – це комплекс зв'язків, підтримуваних на основі неформальних цінностей, норм і понять, які поділяються членами соціальних груп і спільнот, що створює між ними критичну масу довіри та соціальної підтримки, ефект співробітництва і взаємодії[311].

Враховуючи викладене, на нашу думку, **соціально орієнтоване бізнес-середовище** – це сукупність інституційних передумов, чинників, ціннісних орієнтацій та механізмів правового, політичного, економічного, соціокультурного характеру, що сприяють реалізації соціально відповідальної поведінки суб'єктів бізнесу та підвищенню ступеня згуртованості (міцності та консолідації) їх взаємозв'язків навколо суспільного інтересу (національної ідеї).

Соціальна згуртованість у бізнес-середовищі в умовах розвитку економіки знань слугує також чинником консолідації знань, вмінь та досвіду задля досягнення спільної мети. А поряд із вигідними економічними, політичними, інституційними і регуляторними

[310] Полунєєв Ю. Конкурентоспроможність: національна ідея, соціальна згуртованість, економічний прорив [Електронний ресурс] / Юрій Полунєєв // Всеукраїнська експертна мережа. – Режим доступу : http://www.experts.in.ua/ua/baza/analitic/detail.php?ID=11350.
[311] Там само.

умовами ведення бізнесу сприяє стабільності й динамізму економічного зростання.

Чим вищий рівень соціальної згуртованості бізнес-середовища, тим кращі перспективні можливості щодо реалізації непопулярних, проте важливих для економіки країни структурних реформ.

У соціально орієнтованому бізнес-середовищі поведінка суб'єктів господарювання у побудові відносин з усіма залученими до їх діяльності сторонами – працівниками, споживачами і постачальниками, місцевою владою, державою – не обмежується лише критерієм ринкової доцільності та прибутковості, а передусім соціально відповідальний підприємець у своїй господарській діяльності враховує інтереси сторін. У досконалій моделі соціально орієнтованого бізнес-середовища бізнес бере на себе зобов'язання компенсації певних провалів ринку власними силами. Тобто у руслі загальної тенденції соціалізації економічного розвитку соціально орієновane бізнес-середовище розширює шкалу цінностей бізнесу в контексті врахування економічних, соціальних та етичних аспектів його діяльності.

Формування соціально орієнтованого бізнес-середовища в довгостроковій перспективі може створити вагомий економічний та соціальний ефект як окремому суб'єкту бізнесу, так і економіці країни загалом. Наприклад, за результатами обстеження 500 найбільших американських корпорацій було встановлено, що додана вартість у компаній, які привселюдно прийняли зобов'язання етичного характеру, була удвічі вищою, ніж в інших. Згідно з даними обстеження найбільших компаній Групою індексу стійкості Доу-Джонса, ті з них, які у своїй діяльності були орієнтовані на соціальні, екологічні й етичні пріоритети, мали кращі економічні показники, ніж інші[312].

Проте в короткостроковому періоді соціальні інвестиції вимагають додаткових витрат, розмір яких безпосередньо пов'язаний з розміром підприємства. Адже, наприклад, найсильніші корпорації зі значними конкурентними перевагами мають вищий потенціал реалізації соціально відповідальної поведінки, ніж суб'єкти малого

[312] Dobers P. Competing with Soft Issues. From Managing the Environment to Sustainable Business Strategies / P.Dobers, R. Wolff // Business Strategy and the Environment. – 2000. – Vol. 9, Issue 3.

підприємництва. Але це не відкидає важливості останніх щодо відповідної поведінки в соціально орієнтованому бізнес-середовищі.

Аналіз розвитку соціально відповідальної поведінки суб'єктів бізнесу дає змогу виділити чотири рівні соціально орієнтованого бізнес-середовища (рис. 4.1).

Найвищий рівень соціально орієнтованого бізнес-середовища

Присутність у вітчизняному діловому співтоваристві бізнес-організацій, які беруть участь у соціально значущих проектах не лише у своїй країні, а в усьому світу через вкладання інвестицій у соціальні та екологічні проекти міжнародного значення. Характерна соціальна згуртованість бізнесу

Високий рівень соціально орієнтованого бізнес-середовища

Соціальні інвестиції у різні соціальні програми регіонального та загальнодержавного значення, зокрема благодійні програми, інвестиції в транспортну інфраструктуру, благоустрій території, охорону навколишнього середовища та раціональне природокористування через реалізацію різних форм і моделей державно-приватного та соціального партнерства, а також партнерства всередині бізнес-спільноти. Участь бізнес-спільноти в розробці та реалізації соціально-економічної політики держави чи окремих регіонів, налагодження співпраці з некомерційними організаціями, цивілізована благодійність.

Середній рівень соціально орієнтованого бізнес-середовища

Інвестиції в людський капітал – у професійну підготовку, перепідготовку і підвищення кваліфікації персоналу, в удосконалення організації та збагачення змісту праці, в охорону праці та здоров'я працівників. Соціальні інвестиції: поліпшення пенсійного і житлового забезпечення, програми підтримки членів родини працівників підприємства.

Базовий рівень соціально орієнтованого бізнес-середовища

Дотримання норм трудового та господарського законодавства щодо виплати гідної заробітної плати, сплати податків, забезпечення дотримання чинних стандартів якості продукції, виконання договірних умов

Рис. 4.1. Рівні соціально орієнтованого бізнес-середовища

На **початковому (базовому) рівні** соціально орієнтованого бізнес-середовища формуються стартові умови соціально відповідальної поведінки. У такому середовищі відповідно до інституційно закріплених формальних і неформальних правил і норм поведінки суб'єкти бізнесу сумлінно виконують свої прямі зобов'язання перед суспільством і державою, а саме систематично виплачують гідну заробітну плату, дотримуються норм трудового та господарського законодавства, є сумлінними платниками податків, забезпечують дотримання чинних стандартів якості продукції.

Проте, наприклад, західні вчені до соціально відповідальної поведінки не відносять функції, пов'язані з виплатою заробітної плати і податками, вважаючи це нормальною діяльністю будь-якого підприємства, а соціально відповідальні суб'єкти бізнесу повинні мати додаткові обов'язки. Але, враховуючи вітчизняні реалії, ми пропонуємо для аналізу ввести цей мінімальний (стартовий), проте недостатній, з огляду на соціально-економічні потреби, рівень соціально орієнтованого бізнес-середовища.

Другий (середній) рівень соціально орієнтованого бізнес-середовища пов'язаний з активізацією діяльності суб'єктів бізнесу, стратегією діяльності яких є розширення своїх партнерських відносин в середині підприємства у напрямі максимального врахування інтересів членів трудового колективу. Крім дотримання перелічених базових зобов'язань, на цьому рівні інституційно закріплена система гарантій надання працівникам деякого набору пільг і соціальних послуг, тобто реалізація цільових соціальних інвестицій. Останні у свою чергу поділяються на два види[313]:

– інвестиції в людський капітал, у тому числі в професійну підготовку, перепідготовку і підвищення кваліфікації персоналу, в удосконалення організації та збагачення змісту праці, а також в охорону праці та здоров'я працівників;

– соціальні інвестиції, віддача від яких має переважно непрямий характер і важко піддається обліку: поліпшення пенсійного і житлового забезпечення, програми, спрямовані на членів родини працівників підприємства.

---

[313] Соболева И. Социальная ответственность бизнеса: глобальный контекст и российские реалии / И.Соболева // Вопросы экономики. – 2005. – №5. – С.96.

Але практика показує, що попри декларації успішних компаній щодо пріоритетності та приросту інвестицій в людський капітал, в обґрунтуванні обсягу соціальних інвестицій вони залишаються на мінімально прийнятному рівні. Тому державна політика через механізми стимулювання повинна забезпечити вигідні умови для приросту інвестицій в людський капітал та соціальних інвестицій за рахунок коштів самих суб'єктів бізнесу.

У соціально орієнтованому бізнес-середовищі **третього (високого) рівня** поведінка суб'єктів господарювання виходить за межі окремого підприємства, а об'єктом соціальних інвестицій можуть бути різні соціальні програми регіонального та загальнодержавного значення, зокрема благодійні програми, інвестиції в транспортну інфраструктуру, благоустрій території. Вагомим інструментом активізації процесів формування соціально орієнтованого бізнес-середовища вищого рівня є реалізація різних форм і моделей державно-приватного та соціального партнерства, а також партнерства всередині бізнес-спільноти. При цьому соціальна відповідальність у такому середовищі передбачає участь бізнес-спільноти в розробці та реалізації соціально-економічної політики держави чи окремих регіонів, налагодження співпраці з некомерційними організаціями, розвинену благодійність.

Найвищий рівень соціально орієнтованого бізнес-середовища, на нашу думку, передбачає присутність у вітчизняному діловому співтоваристві бізнес-організацій, які беруть участь у соціально значущих проектах не лише у своїй країні, а й в усьому світу через вкладання інвестицій у соціальні та екологічні проекти міжнародного значення (в т.ч. надання благодійної допомоги країнам Африки).

Світовий досвід показує, що в глобальних умовах посилення впливу транснаціональних корпорацій на економічний розвиток окремих країн і регіонів ефективним заходом попередження всіх негативних соціальних та екологічних наслідків їх діяльності є узгодження на міжнародному рівні стандартів і моделей соціально відповідальної поведінки.

Підтвердженням цього стала інституціалізація концепції соціальної відповідальності як на рівні окремих країн, так і в масштабі глобального співтовариства. На рівні країн її найяскравішими прикладами є введення посади міністра з

корпоративної соціальної відповідальності у Великобританії, прийняття у 2002 році закону Сарбанеса-Окслі у США (спрямований на забезпечення в компаніях прозорості операцій і обліку, на захист інтересів працівників і акціонерів через дотримання точності й надійності корпоративної інформації), розрахунок спеціальних індексів стійкого росту (*Dow Jones Sustainability Group Index, Ethibel Sustainability Index*), розробка кодексів корпоративної поведінки, впровадження критеріїв корпоративної соціальної відповідальності для оцінки інвестиційних рейтингів компаній, використання процедур соціально відповідального інвестування. До найбільших міжнародних ініціатив належать: Міжнародна рада бізнесу за стійкий розвиток, що об'єднує понад сотню найбільших транснаціональних корпорацій; Європейська декларація бізнесу проти соціальної ізоляції; вже згаданий Глобальний договір, розроблений під керівництвом генерального секретаря ООН, учасниками якого є сотні великих компаній, низка провідних профспілкових об'єднань, правозахисних і екологічних організацій; Глобальна ініціатива корпоративного громадянства Всесвітнього економічного форуму та ін.[314].

Отже, створення соціально орієнтованого бізнес-середовища вимагає розробки виваженої та науково обґрунтованої державної політики стимулювання соціально відповідальної поведінки суб'єктів бізнесу з чітким визначенням можливих механізмів (методи, важелі, інструменти) її реалізації. Таке стимулювання може надаватися у формі податкових пільг, зустрічного фінансування соціально значущих проектів, приватно-державного партнерства.

Стимулювання соціально відповідальної поведінки суб'єктів господарювання може здійснюватися також з боку громадянського суспільства безпосередньо через споживчу позицію населення та інші обрані пріоритети. Наприклад, купуючи товари у соціально відповідальних виробників та/чи залучених в соціально значущі проекти, споживачі (населення і підприємства) стимулюють інших суб'єктів бізнесу до відповідної поведінки і тим самим напряму причетні до формування соціально орієнтованого бізнес-середовища. Також ефективними інструментами є інвестування вільних коштів і

[314] Соболева И. Социальная ответственность бизнеса: глобальный контекст и российские реалии / И. Соболева // Вопросы экономики. – 2005. – №5. – С. 91-92.

заощаджень населення в акції соціально відповідальних підприємств; поєднання своєї трудової кар'єри із соціально відповідальним роботодавцем.

У результаті створюються передумови для формування досконалої моделі (високого рівня) соціально орієнтованого бізнес-середовища, в якій, по-перше, соціально відповідальні суб'єкти бізнесу здобувають конкурентні переваги, зумовлені підвищенням попиту на вироблену ними продукцію, розширенням можливостей залучення додаткових інвестицій та кваліфікованих працівників; по-друге, з розширенням кола соціально відповідальних підприємців поступово знижуються ризик та економічні витрати соціально відповідальної поведінки; по-третє, закладається інституційний базис нових етично-культурологічних норм і правил поведінки суб’єктів бізнесу в системі соціалізації економічних відносин.

Отже, через механізми активізації соціальних функцій бізнесу в сучасних умовах підвищується його роль як рівноправного партнера суспільного розвитку. При цьому конкурентоспроможність і продуктивність бізнесу в економічному просторі залежить від його вміння об’єднуватися з державою та громадськими організаціями, тобто від соціальної згуртованості у реалізації обраної стратегії соціально-економічного розвитку. Уникнення суб’єктами бізнесу відповідальності у вирішенні проблем соціального характеру призведе до соціальної поляризації та дестабілізації, а тому в кінцевому підсумку все одно ляже на їх плечі через фіскальні вилучення – збільшення податків. Останнє у свою чергу спричинить зниження конкурентоспроможності бізнесу, згасання економічної кон’юнктури, подальше загострення соціальних проблем. Тобто соціалізація бізнес-середовища є однією з первинних потреб та необхідністю для самого бізнесу.

Крім того, у вітчизняних умовах старіння населення, дестабілізації зайнятості, диференціації умов та оплати праці різних категорій працівників збільшується утриманське навантаження на найбільш активну частину населення. Поряд із нестачею ресурсів бюджету для проведення повноцінної соціальної політики загострюється соціальна ексклюзія (позбавлення можливостей користуватися соціальними правами) та дискримінація. У цих умовах лише за рахунок державних фінансів важко забезпечувати сформований рівень соціальних гарантій.

Тому особливої ваги набуває розробка науково - обґрунтованих підходів до реалізації державної політики створення соціально орієнтованого бізнес-середовища.

Формування соціально орієнтованого бізнес-середовища залежить не лише від науково обґрунтованих підходів до розробки державної політики у цьому напрямі, а й від утвердження національної ідеї, яка б могла консолідувати бізнес та суспільство навколо її вирішення, від формування культури соціально відповідальної поведінки бізнесу, від підвищення якості інституту приватно-державного партнерства та взаємодії бізнесу, влади, громадських організацій, освітньої та наукової сфери, від політичної волі еліт.

4.2. Партнерство держави і бізнесу як чинник ділової активності в Україні

4.2.1. Роль, форми та принципи державно-приватного партнерства

За новітніх соціальних, економічних та інституційних трансформацій в Україні змінюється роль держави, правила та форми її участі в економіці, а також способи регулювання економічних процесів. У результаті глобалізації й посилення взаємозалежності суб'єктів економічної діяльності, ускладнення завдань економічного регулювання виникає необхідність вивчення нових форм взаємодії економічних суб'єктів, передусім держави й бізнесу.

Учені-економісти та практики протягом багатьох років намагаються знайти шляхи вирішення проблем, пов’язаних зі зниженням ефективності бізнесу, інституційними недоліками його функціонування, девіантними проявами у бізнес-середовищі, підвищенням соціальної відповідальності як держави, так і окремих суб’єктів господарювання. Існуюча в Україні система взаємовідносин бізнесу і держави зумовлює необхідність формування нових механізмів партнерства та взаємодії між ними на основі поєднання як принципів державного регулювання економіки з метою забезпечення цілей, завдань та пріоритетів розвитку суспільства, так і мотиваційних інтересів бізнесу.

У сучасній змішаній ринковій економіці формуються економічні відносини з тісною взаємодією і співіснуванням держави та бізнесу, що проявляється у розвитку різноманітних форм партнерства та їх поширенні в різних галузях економіки. Французький політик і дослідник Л. Фабіус стверджує, що на зміну державі-володареві у XXI ст. приходить час держави-партнера – настає епоха синтезу, що робить державу ефективнішою й відкритішою[315]. При цьому перетворення держави на рівноправного суб'єкта ринкових відносин стосується насамперед не просто кількісного внеску, а співвідношення прав і обов'язків сторін. Тому науковий пошук та обґрунтування ефективних методів, форм і механізмів економічного партнерства й взаємодії бізнесу та держави, які б сприяли діловій активності, є важливим народногосподарським завданням.

Дослідження окремих аспектів інституційно-правового та економіко-організаційного забезпечення реалізації різних форм державно-приватного партнерства здійснили В. Варнавский, В. Геєць, О. Головко, М. Дерябіна, С. Дрига, М. Клінова, О. Кужель, В. Ляшенко, Я. Жаліло та ін. Вивченням проблем формування концесійних відносин у процесі трансформації економіки, обґрунтування заходів щодо вдосконалення механізмів використання концесії як однієї з перспективних форм державно-приватного партнерства з метою залучення інвестиційних ресурсів займалися такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як О. Вікарчук, М. Войнаренко, І. Бернштейн, М. Богуславський, З. Варналій, В. Денисюк, В. Осіпов, Т. Пузанов, Я. Усенко, В. Чепінога та ін. Проте вирішення існуючих проблем із використанням різних моделей державно-приватного партнерства та обґрунтування оптимальних форм для вітчизняної практики набуває особливої актуальності в процесі реалізації стратегічних суспільних і приватних ініціатив.

Тому вкрай важливим є вивчення світового досвіду використання різних моделей державно-приватного партнерства, узагальнення існуючих в Україні інституційних прогалин щодо реалізації окремих його форм та обґрунтування комплексу заходів щодо впровадження системного підходу в управлінні процесами економічної взаємодії бізнесу і держави.

---

[315] Le role et la place de l'Etat au debut du XXIe siècle. – Paris, 2001. – P. 89.

Світова практика використання різних моделей партнерства держави і бізнесу (англ. – "Public-Private Partnership") зумовлена необхідністю реалізації національних, стратегічних і великих програм й проектів пріоритетного соціально-економічного значення; важливістю перебування певних мережевих і монопольних сегментів у власності держави через стратегічну, економічну й соціально-політичну значущість об'єктів інфраструктури; інституційною неготовністю власника (держави та окремих регіонів) до передачі певних прав на інфраструктуру бізнесу; недостатністю державних коштів для забезпечення їх розширеного відтворення; високою ризиковістю інвестування в капіталомісткі об'єкти за відсутності гарантій держави.

Державно-приватне партнерство – це свого роду "інституційний та організаційний альянс державної влади і приватного бізнесу з метою реалізації суспільно значущих проектів в широкому спектрі сфер діяльності – від розвитку стратегічно важливих галузей економіки до надання суспільних послуг у масштабах усієї країни чи окремих територій"[316]. Саме масштабність проектів стратегічного значення зумовлює необхідність концентрації та об’єднання фінансових, матеріальних, управлінських ресурсів та інвестиційних зусиль держави й приватного сектору.

Державно-приватне партнерство – це система відносин між державним і приватним партнерами, за реалізації яких ресурси обох партнерів об’єднуються з відповідним розподілом ризиків, відповідальності та винагород (відшкодувань) між ними для взаємовигідної співпраці на довгостроковій основі у створенні (відновленні) нових та/або модернізації (реконструкції) діючих об’єктів, які потребують залучення інвестицій, та користуванні (експлуатації) такими об’єктами[317].

Державно-приватне партнерство, спрямоване на реформування державної власності з метою її органічнішого залучення до системи ринкових відносин, становить собою "альтернативу приватизації

[316] Дерябина М. Государственно-частное партнерство: теория и практика / М. Дерябина // Вопросы экономики. – 2008. – №8. – С.61.

[317] Про стан та перспективи розвитку підприємництва в Україні : національна доповідь / [К. О. Ващенко, З. С. Варналій, В. Є. Воротін та ін.]. – К. : Держкомпідприємництво, 2008. – С. 39.

життєво важливих та стратегічно значущих об'єктів державної власності"[318]. З огляду на питання власності економічні погляди різняться трактуванням категорії державно-приватного партнерства. Зокрема, одні розглядають його як особливу форму непрямої приватизації[319], інші вважають, що партнерство знаходиться на межі державного й приватного секторів, не виступаючи ні приватизованими, ні націоналізованими інститутами[320]. Найбільш конструктивним є розуміння державно-приватного партнерства як повноцінної заміни приватизаційних програм, що дає змогу реалізувати потенціал приватнопідприємницької ініціативи, з одного боку, і зберегти контрольні функції держави в соціально значущих секторах економіки – з іншого[321]. Тобто на відміну від приватизації у партнерствах право власності зберігається за державою, а ступінь участі приватного підприємництва в спільних із державою проектах залежить від обраної форми партнерства та масштабів передачі повноважень в приватні руки.

Відповідно до західноєвропейської традиції формально приватизоване підприємство, тобто підприємство, яке на 100% належить державі, але працює в приватній організаційно-правовій формі (акціонерного товариства або товариства з обмеженою відповідальністю), не вважається партнерством. Рівною мірою не вважається ним і самостійне приватне підприємство, яке уклало з державною владою стандартний контракт на поставку соціально значущої продукції чи послуг. Основною ознакою державно-приватного партнерства є участь у публічно-приватному коопераційному ланцюжку зі створення доданої вартості. У свою чергу процес її створення значною мірою визначається характером перерозподілу завдань і ризиків між державним і приватним

[318] Варнавский В. Г. Партнерство государства и частного сектора: формы, проекты, риски / В. Г. Варнавский. – М. : Наука, 2005. – С. 5; Варнавский В. Г. Государственно-частное партнерство в России: проблемы становления / В. Г. Варнавский // Отечественные записки. – 2004. – № 6. – С. 172.

[319] Public-Private Partnerships: Financing a Common Wealth. – Washungton, 1985. – P.67.

[320] Gerrard M. B. What Are Public-Private Partnerships, and How Do They Differ from Privatizations? / M. B. Gerrard // Finance & Development. – 2001. – Vol.38; №3. – P. 3-54.

[321] Варнавский В. Г. Партнерство государства и частного сектора: формы, проекты, риски / В. Г. Варнавский. – М. : Наука, 2005. – С. 34-37.

партнерами. При цьому кожний партнер бере на себе ті завдання й відповідальність, які він може забезпечити із кращою якістю та ефективністю. Це і є синергійний потенціал партнерства[322].

В основі побудови системи партнерства держави та бізнесу лежить усвідомлений принцип того, що виконання державою своїх соціально-економічних функцій є неможливим без ефективно працюючого бізнесу, у свою чергу останній не може розвиватися ефективно без підтримки (сприяння) держави. З огляду на це методологічну основу взаємодії бізнесу й держави становить характеристика самого бізнесу та врахування його цілей і способів їх досягнення, функцій в економічній системі та ролі у суспільстві. Адже партнерство держави і бізнесу апріорі визначається суспільним характером як виробництва, так і споживання. Розвиток цього партнерства підсилює суспільний характер господарських відносин, який у свою чергу визначає основні риси суспільного відтворення, принципи й пропорції обміну виготовлених матеріальних благ у суспільстві, засоби реалізації економічних інтересів господарюючих суб'єктів і суспільства загалом.

Управління економічною взаємодією бізнесу і держави, поряд з єдиними національними засадами, має також регіональні аспекти застосування, зумовлені специфікою регіональних можливостей та умов їх реалізації. Реалізація проектів державно-приватного партнерства на рівні місцевого самоврядування сприяє виконанню більшості проектів соціального значення у сфері дорожньо-транспортного господарства, соціальної інфраструктури, водного господарства й водоочисних споруд, охорони навколишнього середовища, житлового будівництва, енерго- і газозабезпечення. У зв’язку з нестачею фінансових ресурсів у комунальному господарстві залучення приватного капіталу є звичною практикою, проте саме на місцевому рівні зазвичай вирішується дилема щодо приватизації об'єктів комунальної власності з ризиками "скорочення кількості робочих місць, здорожчання комунальних послуг, заміни монополії публічних служб приватною монополією"[323] чи використання та ініціювання різних моделей державно-приватного партнерства.

---

[322] Дерябина М. Государственно-частное партнерство: теория и практика / М. Дерябина // Вопросы экономики. – 2008. – №8. – С.67-68.
[323] Там само. – С.67.

Вибір шляхів і механізмів реалізації партнерства бізнесу та держави в регіонах є актуальним завданням регіонального розвитку держави. Регіональний бізнес зосереджує значні фінансові та матеріальні ресурси розвитку територій, управлінський та кадровий потенціал, прогресивні організаційно-управлінські та фінансові технології. Тому обґрунтування напрямів їх раціонального використання у багатьох питаннях визначають можливості піднесення економіки регіонів і вирішення їх соціальних проблем.

Основними принципами державно-приватного партнерства є[324]:

– поєднання інтересів державного та приватного партнерів з метою досягнення взаємної вигоди;

– об'єкти державно-приватного партнерства не підлягають приватизації і перебувають у державній або комунальній власності на весь термін дії договору;

– дотримання прав та інтересів споживачів товарів (робіт, послуг), вироблених (наданих) у рамках реалізації державно-приватного партнерства;

– визначення приватного партнера лише на конкурсних засадах;

– визначення істотних умов договору здійснюється відповідно до спеціального законодавства та за домовленістю сторін;

– участь держави, органів місцевого самоврядування у фінансуванні державно-приватного партнерства;

– незмінність цільового призначення та форми власності об'єкта державно-приватного партнерства;

– здійснення інвестором господарської діяльності відповідно до законодавства та умов договору державно-приватного партнерства;

– впровадження ресурсо- та енергоощадних, безпечних та екологічно чистих технологій під час створення нових, відновлення діючих та користування (експлуатації) об'єктів, що здійснюються згідно з суспільними проектами;

---

[324] Про стан та перспективи розвитку підприємництва в Україні : національна доповідь / [К. О. Ващенко, З. С. Варналій, В. Є. Воротін та ін.]. – К. : Держкомпідприємництво, 2008. – С. 39-40.

– підвищення кваліфікаційного рівня трудових ресурсів під час виконання договорів державно-приватного партнерства;

– права, обов'язки та відповідальність сторін визначаються відповідно до законодавства та умов договору;

– справедливий розподіл ризиків між державним і приватним партнером;

– державні гарантії дотримання майнових та інших прав та інтересів приватного партнера, надані йому згідно з чинним законодавством України;

– непорушність права власності на майно, яке належить приватному партнеру та використовується ним для реалізації державно-приватного партнерства;

– забезпечення державою стабільних умов виконання договорів про державно-приватне партнерство;

– справедливий розподіл між приватним партнером і державою відповідальності та винагород (відшкодувань) за результатами реалізації державно-приватного партнерства.

В умовах глобалізації державно-приватне партнерство в результаті взаємопроникнення внутрідержавних і міжнародних товарно-фінансових потоків, виступає інструментом зміцнення господарських, територіальних і соціальних взаємозв'язків між країнами та окремими частинами економічного простору всередині країни. З посиленням міждержавних економічних взаємовідносин з'являються можливості щодо залучення поряд із вітчизняним також приватного іноземного капіталу для фінансування інфраструктурних мереж, магістральних трубопроводів, морських і повітряних портів, систем постачання водою, газом, теплом, електроенергією. Адже рівень розвитку інфраструктури не лише обслуговує виробництво, а й впливає на інвестиційну привабливість інших сфер господарства, ділову фінансову активність й конкурентоспроможність країни на світовому ринку та її готовність до участі в міжнародній кооперації.

Залучення іноземного капіталу на засадах державно-приватного партнерства сприяє інтеграції країни у світовий економічний простір, а отже, і набуттю необхідного досвіду, передових технологій та інститутів у сфері управління й організації виробництва. Таке партнерство передбачає використання методів економічної

дипломатії для стимулювання росту національної економіки: держави взаємодіють з ТНК у глобальному контексті, що слугує умовою підтримки й підвищення конкурентоспроможності національних економік. У результаті господарська роль держави зростає, незважаючи на зменшення її частки в капіталі компаній[325].

Процеси глобалізації, всупереч протекціоністським віянням, супроводжуються підтримкою держав щодо активізації діяльності бізнесу за кордоном, усвідомленням потреби і переваги переходу від окремих національних ринків до загальноєвропейських чи світових на основі об'єднання капіталів, доступом через різні моделі державно-приватного партнерства прямих іноземних інвестицій в інфраструктурні галузі. В Євросоюзі для розвитку інфраструктури використовують "служби загального економічного значення" (СЗЕЗ), в рамках яких основною умовою функціонування підприємств є надійність роботи і необмеження конкуренції незалежно від частки власності (державної чи приватної). Проте з певною осторогою в міжнародних проектах сприймаються іноземні партнери, які контрольовані державою і займають монопольне положення у своїх країнах.

Останніми роками організацію роботи галузей суспільних послуг (складають дві третини ВВП і зайнятих розвинених країн, 80 відсотків європейських активів) на ринкових засадах стали вважати ефективнішою, ніж традиційну. У суперництві континентальної та англосаксонської моделей перемагає друга, де пріоритет віддають принципам Нової системи державного управління (New Public Management, NPM), яка побудована на комерційній основі і спрямована на скорочення державних витрат щодо надання суспільних послуг[326]. У цьому контексті державно-приватне партнерство є дієвим інструментом зміни ролі та участі держави як суб'єкта економічних відносин у комерційному виробництві суспільних благ в країні чи за її межами.

Досить поширеним у промислово розвинених країнах світу є застосування програм державно-приватного партнерства як складових

[325] Клинова М. Глобализация и инфраструктура: новые тенденции во взаимоотношениях государства и бизнеса / М. Клинова // Вопросы экономики. – 2008. – № 8. – С. 80.
[326] Там само. – С. 78.

інноваційної політики. Йдеться про правові та організаційні механізми, які стимулюють кооперацію приватних компаній з державними університетами і дослідницькими інститутами, спрощують доступ приватних наукових центрів до результатів наукових розробок, отриманих за рахунок державних коштів, делегують приватним чи державно-приватним фондам чи банкам повноваження щодо надання державної допомоги на реалізацію інноваційних проектів тощо. Особливого значення державно-приватне партнерство сьогодні набуває також в екологічній сфері. Оскільки проблема високого рівня забруднення навколишнього середовища в Україні накладається на проблему енергетичної залежності та енергетичної неефективності в умовах здорожчання енергоносіїв, насамперед важливою є участь бізнесу у розробці і застосуванні технологій енерго- та ресурсо-збереження, їхньому впровадженні, в тому числі в державному та комунальному секторах економіки[327].

Аналіз міжнародного досвіду державно-приватного партнерства дає змогу структурувати взаємодію бізнесу і держави за трьома векторами[328]:

– функціональний вектор – розвиток державно-приватного партнерства у сферах, які визначають доступ підприємств до чинників виробництва і ринків: професійної освіти, технологій, капіталу через державні інститути розвитку соціально-економічної інфраструктури, сприяння зовнішньоекономічній діяльності та ін.;

– галузевий вектор – розробка галузевих планів державно-приватного партнерства на основі секторальної ідентифікації напрямів росту і стримуючих ріст бар'єрів, аналізу та розробки заходів і пріоритетів з покращання бізнес-середовища в конкретних секторах економіки;

– регіонально-муніципальний вектор – розробка регіональних і муніципальних планів розвитку державно-приватного партнерства, планів розвитку окремих територіальних виробничих кластерів.

---

[327] Економічний діалог: партнерство заради прогресу [Електронний ресурс] / [Жаліло Я. А., Акімова І. М., Ляпін Д. В. та ін.]. – К. : Національний інститут стратегічних досліджень, 2007. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/Table/8022007/80207/ anons.htm.

[328] Постсоветский институционализм – 2006: Власть и бізнес : монография / под ред. Р. М. Нуреева. – Ростов-н/Д : Наука-Пресс, 2006. – С. 300.

Розвиток існуючих і поява нових форм та моделей партнерства держави і бізнесу лежить у площині характеру можливих до виконання завдань. Тому у світі здебільшого поширюються форми партнерства, які базуються на перевагах та поєднанні різних моделей, а саме організаційних, фінансування та кооперації.

В організаційних моделях (експлуатаційна, концесійна тощо) державно-приватного партнерства глибокого втручання у відносини власності не відбувається, співпраця держави і бізнесу здійснюється за рахунок залучення третіх організацій, передання окремих функцій і контрактних зобов'язань, використання можливостей передачі об'єктів у зовнішнє управління.

Зокрема, в експлуатаційній моделі приватний суб'єкт господарювання бере на себе зобов'язання щодо часткової або повної експлуатації того чи іншого об'єкта, що належить державі, і одержує від неї винагороду керуючого. За концесійної моделі приватний економічний суб'єкт здійснює роботи чи надає певні послуги безпосередньо кінцевим споживачам (населенню) і одержує, таким чином, право прямо фінансувати свої витрати з винагороди або плати за користування[329].

До моделей фінансування варто віднести такі форми, як комерційний найм, оренда, усі види лізингу, попереднє та інтегроване проектне фінансування.

Модель кооперації (в економічній літературі використовують також термін "суспільна модель") становить собою різні форми і методи об'єднання зусиль низки партнерів, які відповідають за окремі стадії загального процесу створення нової споживної вартості як суспільного блага. Здебільшого така кооперація відбувається у формі спільних підприємств, холдингових структур держави з одним або декількома приватними компаніями щодо будівництва та експлуатації об’єктів виробничої і соціальної інфраструктури.

Для кращого розуміння форм і методів державно-приватного партнерства важливо усвідомити власне його специфіку в межах усієї

[329] Власова А. А. Реализация национальных проектов на основе моделей государственно-частного партнерства в России : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. экон. наук : спец. 08.00.05 "Экономика и управление народным хозяйством (теория управления экономическими системами)" / А. А. Власова. – СПб, 2008. – С. 6-7.

системи взаємовідносин бізнесу й влади, а також оцінити зміну відносин власності у процесі передачі певних повноважень від держави до приватного партнера та межу між партнерством і приватизацією.

Виходячи з досвіду країн із розвинутою ринковою економікою, характерними ознаками державно-приватного партнерства, що відрізняють його проекти від інших форм відносин держави й бізнесу, є[330]:

– визначені терміни дії угод про партнерство (від 10-15 до 20 і більше років, зокрема у разі концесій – до 50 років). Проекти, як правило, створюються під конкретний об'єкт (порт, дорога, об'єкт соціальної інфраструктури), який повинен бути завершений у встановлений термін;

– специфічні форми фінансування проектів: за рахунок приватних інвестицій, доповнених державними фінансовими ресурсами, або ж спільне інвестування декількох учасників;

– обов'язкова наявність конкурентного середовища, коли за кожний контракт або концесію відбувається боротьба між декількома потенційними учасниками;

– специфічні форми розподілу відповідальності між партнерами: держава встановлює мету проекту з позицій суспільних інтересів і визначає вартісні та якісні параметри, здійснює моніторинг реалізації проектів, а приватний партнер бере на себе оперативну діяльність на різних стадіях проекту – розробка, фінансування, будівництво й експлуатація, управління, практична реалізація послуг споживачам;

– поділ ризиків між учасниками угоди на основі відповідних домовленостей сторін.

Перспективністю державно-приватного партнерства є ефективне поєднання переваг і внеску кожного з учасників. Зокрема, бізнес забезпечує фінансові ресурси, дієве гнучке та оперативне управління, впроваджує нову техніку, технології, нові форми організації виробництва та коопераційних зв'язків. У свою чергу держава

[330] Государство и бизнес: институциональные аспекты. – М. : ИМЭМО РАН, 2006. – С. 40.

виконує свої основні функції щодо контролю, регулювання, дотримання суспільних інтересів, може надавати різного роду преференції та гарантії приватному партнеру, а також матеріальні та фінансові ресурси.

Розглянемо основні форми державно-приватного партнерства, відомі у світовій практиці (табл. 4.1)

Таблиця 4.1

Основні форми державно-приватного партнерства[331]

Форма	**Інституційна характеристика**
1	2
Контракт	Адміністративний договір, що укладається між державою (органом місцевого самоврядування) та приватним підприємством на виконання суспільно важливих і корисних видів діяльності, зокрема щодо виконання робіт, надання суспільних послуг, управління, постачання продукції для державних потреб, надання технічної допомоги. Відносини права власності залишаються за державою, яка у повному обсязі несе витрати і ризики. Інтерес приватного партнера полягає в отриманні права на обумовлену в договорі частку в доході, прибутку чи зібраних платежах. Такі контракти є привабливими для приватного підприємця, оскільки гарантують стійкий ринок і дохід, а також можливі пільги і преференції.
Концесія	Форма партнерських відносин із метою задоволення суспільних потреб, згідно з якою держава, залишаючись повноправним власником майна, надає право приватному суб’єкту виконувати протягом визначеного терміну певні функції згідно з договором і наділяє його з цією метою відповідними правами, необхідними для забезпечення нормального функціонування об'єкта концесії. За користування державною чи муніципальною власністю концесіонер вносить обумовлену плату. Право власності на вироблену за концесією продукцію передається концесіонеру.

[331] Узагальнено на основі: Старцев О. В. Підприємницьке право [Електронний ресурс] / О. В. Старцев. – Режим доступу : http://library.biz.ua/10/index.html; Варнавский В. Г. Государство и бизнес: институциональные аспекты / В. Г. Варнавский. – М. : ИМЭМО РАН, 2006. – С. 40; Дерябина М. Государственно-частное партнерство: теория и практика / М. Дерябина // Вопросы экономики. – 2008. – №8. – С.61-77; Шарингер Л. Новая модель инвестиционного партнерства государства и частного сектора / Л. Шарингер // Мир перемен. – 2004. – № 2. – С. 13.

Продовження табл. 4.1

1	2
Оренда	Оренда в її традиційній формі (договору оренди) і у формі лізингу. Це передача приватному партнеру державного чи муніципального майна в тимчасове користування і за визначену плату. При укладанні традиційного договору оренди право розпоряджатися майном зберігається за державою, але викуп орендованого майна може обумовлюватися в договорі. У разі лізингу лізингоотримувач завжди має право викупити державне чи муніципальне майно.
Угода про розподіл продукції	На відміну від концесії, в угодах про розділ продукції партнеру держави на правах власності належить тільки частина випущеної продукції, порядок розподілу якої обумовлений спеціальною угодою. Держава надає свої виняткові права на користування надрами приватному партнеру (у т.ч. іноземному) на відплатній основі і на певний термін для залучення інвестицій у капіталомісткі сфери.
Спільне підприємство	Поширена форма партнерства держави і приватного бізнесу. Залежно від структури і характеру спільного капіталу може бути у формі акціонерного товариства або спільного підприємства з пайовою участю сторін. Ризики та переваги управління кожної сторони (держави чи приватного інвестора) визначаються часткою в спільному капіталі. Тобто, чим нижча частка приватних інвесторів порівняно з державою, тим менший спектр самостійних рішень вони можуть приймати без втручання держави. Особливістю спільних підприємств є постійна участь держави в поточній виробничій, адміністративно-господарській та інвестиційній діяльності.

Окремі види відносин, які за своїм змістом можуть розглядатися як предмет державно-приватного партнерства, визначаються Конституцією України, Цивільним кодексом України, Господарським кодексом України, Законами України "Про концесії", "Про концесії на будівництво та експлуатацію автомобільних доріг", "Про угоди про розподіл продукції", "Про фінансовий лізинг", "Про оренду державного та комунального майна", "Про управління об’єктами державної власності" та іншими законодавчими актами, які визначають окремі види договірних відносин.

Враховуючи релевантність державно-приватного партнерства вітчизняним економічним, політичним та інституційно-правовим

умовам, концесійна модель порівняно з альтернативними є найбільш прийнятною для реалізації національних проектів.

Загалом характерними ознаками концесії є таке[332]: її предметом завжди виступає державна (муніципальна) власність, а також монопольні види діяльності держави або муніципального утворення; одним із суб'єктів концесійної угоди виступає держава чи муніципалітет (в особі відповідних органів виконавчої влади); основна мета – задоволення суспільних потреб; базується на договірній основі; передбачає зворотність предмета угоди, що надається приватному партнеру за плату, обумовлену в угоді.

Найбільшого поширення концесії набули в інфраструктурних галузях, де існують потреби у великих обсягах інвестицій та нових технологіях управління, які можуть залучатися з приватного сектора на будівництво, модернізацію чи управління об'єктами інфраструктури. При цьому концесійні відносини можуть базуватися на різному поєднанні прав власності між державою і приватним партнером та обумовлених обмежень господарсько-інвестиційної діяльності щодо будівництва, експлуатації чи управління.

Перевагами концесії на відміну від інших форм партнерства, що визначають її перспективність, є: довгостроковий характер, що дає змогу обом сторонам здійснювати стратегічне планування своєї діяльності; якнайширші повноваження приватного суб’єкта у прийнятті адміністративно-господарських і управлінських рішень; за державою в існуючих інституційно-правових умовах залишаються достатні важелі впливу на концесіонера у разі порушення ним умов концесії чи необхідності захисту суспільних інтересів; держава передає концесіонерові тільки права володіння й користування об'єктом своєї власності, залишаючи за собою право розпоряджання нею.

Вперше інститут концесій на законодавчому рівні було закріплено в ст. 22 Закону України від 19 березня 1996 р. № 93/96-ВР "Про режим іноземного інвестування", відповідно до якої за допомогою концесій, зокрема, передбачалося надавати іноземним інвесторам права на розробку та освоєння відновлюваних і невідновлюваних природних ресурсів. Спеціальну інституційно-

[332] Дерябина М. Государственно-частное партнерство: теория и практика / М. Дерябина // Вопросы экономики. – 2008. – №8. – С.69.

правову основу концесійної моделі державно-приватного партнерства визначено Законом України №997-XIV "Про концесії" від 16 липня 1999 року та Законом України № 1286-XIУ "Про концесії на будівництво та експлуатацію автомобільних доріг" від 14 грудня 1999 року. На загальному рівні відносини концесії отримали законодавче закріплення і у гл. 40 Господарського кодексу України. Також відносини концесії регулюються численними постановами Кабінету Міністрів України, що були прийняті на виконання означених вище законів.

Відповідно до ст. 3 Закону України "Про концесії" встановлено перелік сфер господарської діяльності, в яких можливою є концесія, а саме: водопостачання, відведення та очищення стічних вод; надання послуг міським громадським транспортом; збирання та утилізація сміття; надання послуг, пов'язаних із постачанням споживачам тепла; будівництво та експлуатація автомобільних доріг, об'єктів дорожнього господарства, інших дорожніх споруд, шляхів сполучення, вантажних і пасажирських портів, аеропортів; надання послуг у сфері кабельного телебачення, зв'язку та ін.

Концесієдавці об'єктів права комунальної власності (відповідні органи місцевого самоврядування) можуть прийняти рішення щодо розширення сфер господарської діяльності, в яких об'єкти права комунальної власності можна надати в концесію.

Інститут концесії суміщає в собі ознаки підряду (наприклад, виконання на власний ризик роботи із будівництва доріг за завданням концесієдавця) та інститутів найму, оренди, фінансового лізингу (строкове, платне володіння і користування дорогою)[333]. Згідно зі ст. 20 Закону України "Про концесії" передача об'єктів у концесію не зумовлює перехід права власності на цей об'єкт до концесіонера та не припиняє права державної чи комунальної власності на ці об'єкти. Проте концесіонер у разі виконання умов концесійного договору (укладається в межах 10-50 років) має право на продовження строку його дії.

Низька активність укладання концесійних угод в Україні пов’язана з недостатністю захисту прав концесіонера, адже його

[333] Старцев О. В. Підприємницьке право [Електронний ресурс] / О. В. Старцев.. – Режим доступу : http://www.library.biz.ua/ 10/index.html.

ризики та високі витрати в ході реалізації концесійного договору обтяжуються ще й необхідністю сплати високого концесійного платежу державі. Згідно зі ст. 12 Закону України "Про концесії" концесійний платіж вноситься концесіонером відповідно до умов концесійного договору незалежно від наслідків господарської діяльності. З останнім безпосередньо пов'язана ще одна ознака концесії – покладення майнової відповідальності та можливого підприємницького ризику на концесіонера.

Методика розрахунку концесійного платежу за право на управління (експлуатацію) цілісним майновим комплексом на базі показників фондовіддачі затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 12 квітня 2000 року № 639. Розмір річного концесійного платежу (не може перевищувати 10 % вартості майна, переданого в концесію) визначається за формулою:

$$K_{пл} = 0{,}07 \times B_{ф} \times \frac{Ф_{гал}}{Ф_{нг}}, \qquad (4.1)$$

де $B_ф$ – вартість основних фондів об'єкта концесії, визначена експертним шляхом, грн; $Ф_{гал}$ – середня фондовіддача у відповідній галузі; $Ф_{нг}$ – середня фондовіддача в народному господарстві.

Концесіонерам збиткових і низькорентабельних об'єктів концесії, які мають важливе соціальне значення, концесієдавець може надавати певні преференції[334].

Умови концесійного договору є чинними на весь термін його дії, навіть у випадках, коли після його укладання законодавчими актами встановлено правила, які погіршують становище концесіонера. У такому разі концесіонер позбавлений права на оскарження в судовому порядку дій та змін договору з боку концесієдавця, навіть за умови повного виконання своїх суспільних зобов’язань.

З іншого боку, особливістю концесійних угод є фіксація в них публічних інтересів, представником яких є держава, та відповідальності приватного партнера (концесіонера) у забезпеченні безперебійного надання послуг, їх загальнодоступності та рівності

[334] Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 13 липня 2000 р. № 1114 "Про затвердження Порядку визначення об'єктів концесії, концесіонерам яких можуть надаватися пільги щодо концесійних платежів, дотації, компенсації, та умов їх надання".

тарифів на однакові види, недискримінації користувачів щодо їх одержання. З огляду на це, задля захисту суспільного інтересу в концесійному договорі можуть бути прописані спеціальні права органу публічної влади, проте пеня за порушення зобов'язань з боку концесіонера вітчизняним законодавством не передбачена. Крім того, в Законі України "Про концесії" не сформульовані суспільно значуща концепція концесійного договору та право концесієдавця в односторонньому порядку змінити умови договору в разі порушення суспільного інтересу з боку концесіонера.

Недостатньо висвітленим залишається порядок виділення засобів на концесійні угоди з державного чи муніципального бюджету, а концесійні домовленості зорієнтовані здебільшого на модернізацію та експлуатацію діючих майнових комплексів – аеропортів, портів, вокзалів, окремих терміналів.

Також проблематичною є реальна поява приватних автомагістралей, адже існують проблеми щодо відведення земель. Завищені також очікування державної чи регіональної влади щодо приватного фінансування проектів у концесійних угодах. Адже, як показує світовий досвід, дорогі інфраструктурні проекти вимагають фінансової участі держави не нижче ніж на 40 %.

Усупереч усім позитивним характеристикам державно-приватного партнерства в умовах значної потреби для розвитку інфраструктури, за даними Світового банку, серед країн Східної Європи позитивний досвід щодо реалізації партнерства на основі концесії мають Російська Федерація, Вірменія і Болгарія (рис. 4.2). В Україні відсутні концесійні угоди у сфері транспорту, а обсяг інвестицій впродовж 1990-2011 років у сектор водопостачання та водовідведення на основі концесії склав 102 млн дол. США.

В Україні для активізації державно-приватного партнерства у формі концесії першочергові заходи удосконалення їх правового регулювання повинні стосуватися: зміни цільового призначення об'єктів концесійної угоди; гарантій виконання платіжних зобов'язань за концесійним договором з боку державної влади; страхування об'єкта концесійної угоди та форм забезпечення зобов'язань; розширення інструментів участі держави у фінансуванні проектів; укріплення гарантій прав і законних інтересів інвесторів та ін.

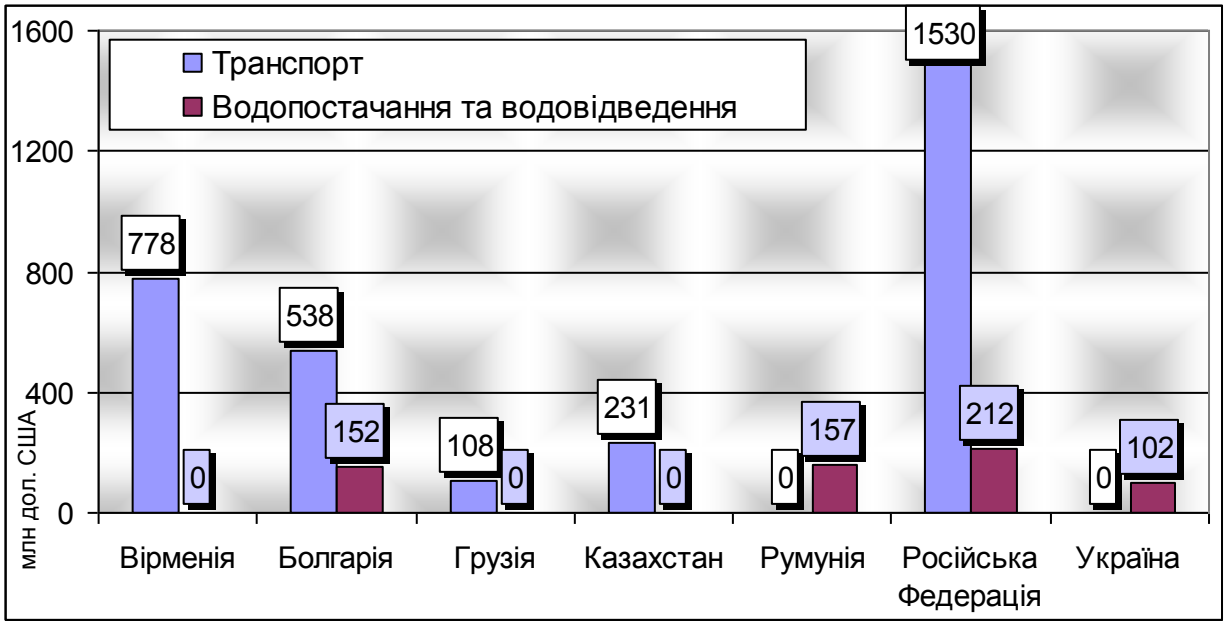

Рис. 4.2. Обсяг інвестицій на основі концесій за країнами та секторами протягом 1990-2011 років[335]

За даними Світового банку, за 2011 рік обсяг вкладених інвестицій на основі державно-приватного партнерства в Україні склав 1300 млн дол. США (рис. 4.3) і стосувався лише одного проекту у сфері телекомунікації.

Рис. 4.3. Обсяг інвестицій на основі державно-приватного партнерства в Україні протягом 1990-2011 років[336]

[335] За даними: World Bank Private Participation in Infrastructure (PPI) Project Database [Electronic resource]. – Mode of access : http://ppi.worldbank.org.
[336] Там само.

За 1990-2011 роки на основі державно-приватного партнерства було залучено інвестицій у 25 проектів (з яких 9 інноваційні) на суму 11973 млн дол. США, що перевищує відповідний показник у Болгарії. Проте вітчизняні обсяги інвестицій більш як у півтора рази нижчі, ніж у Румунії, та у дев'ять разів – ніж у Росії (табл. 4.2). Загалом у країни Європи та Центральної Азії за цей період було залучено 253021 млн дол. США у 680 проектів на основі державно-приватного партнерства.

Таблиця 4.2.

Обсяг інвестицій на основі державно-приватного партнерства за країнами та секторами протягом 1990-2011 років[337]

(млн дол. США)

Країна	**Енергетика**	**Телекомунікації**	**Транспорт**	**Водопостачання та водовідведення**	**Всього**
Вірменія	201	1016	778	0	1995
Азербайджан	375	1899	0	0	2275
Білорусь	3000	3404	4	0	6408
Болгарія	5708	4630	538	152	11028
Грузія	960	1032	573	435	3000
Казахстан	2100	6584	262	0	8946
Литва	988	2404	0	0	3392
Румунія	7629	10981	140	157	18908
Російська Федерація	42304	59121	5316	1885	108 626
Україна	**225**	**11416**	**130**	**202**	**11973**

За результатами дослідження ЄБРР, адекватність правової структури для реалізації концесій в Україні є вищою, ніж у Росії, Білорусі, Чеській Республіці, Словаччині, Естонії, Грузії та ін. (рис. 4.4). Проте активізації цього процесу в Україні заважає низка структурних та інституційних деформацій в економіці країни.

Розвиток господарської діяльності на засадах концесії об'єктивно залежить від прийняття в Україні концепції управління

[337] За даними: World Bank Private Participation in Infrastructure (PPI) Project Database[Electronic resource] . – Mode of acces : http://ppi.worldbank.org.

державною власністю. Держава повинна, як це зроблено в інших країнах, за допомогою концепції, доктрини й законодавства чітко окреслити межі своєї відповідальності перед суспільством за наявну в нього власність. Слід врегулювати всі нечіткі правові норми у питаннях передачі частини прав власності від держави бізнесу та гарантій щодо неї, що сприятиме інвестуванню приватних коштів у державні об'єкти інфраструктури.

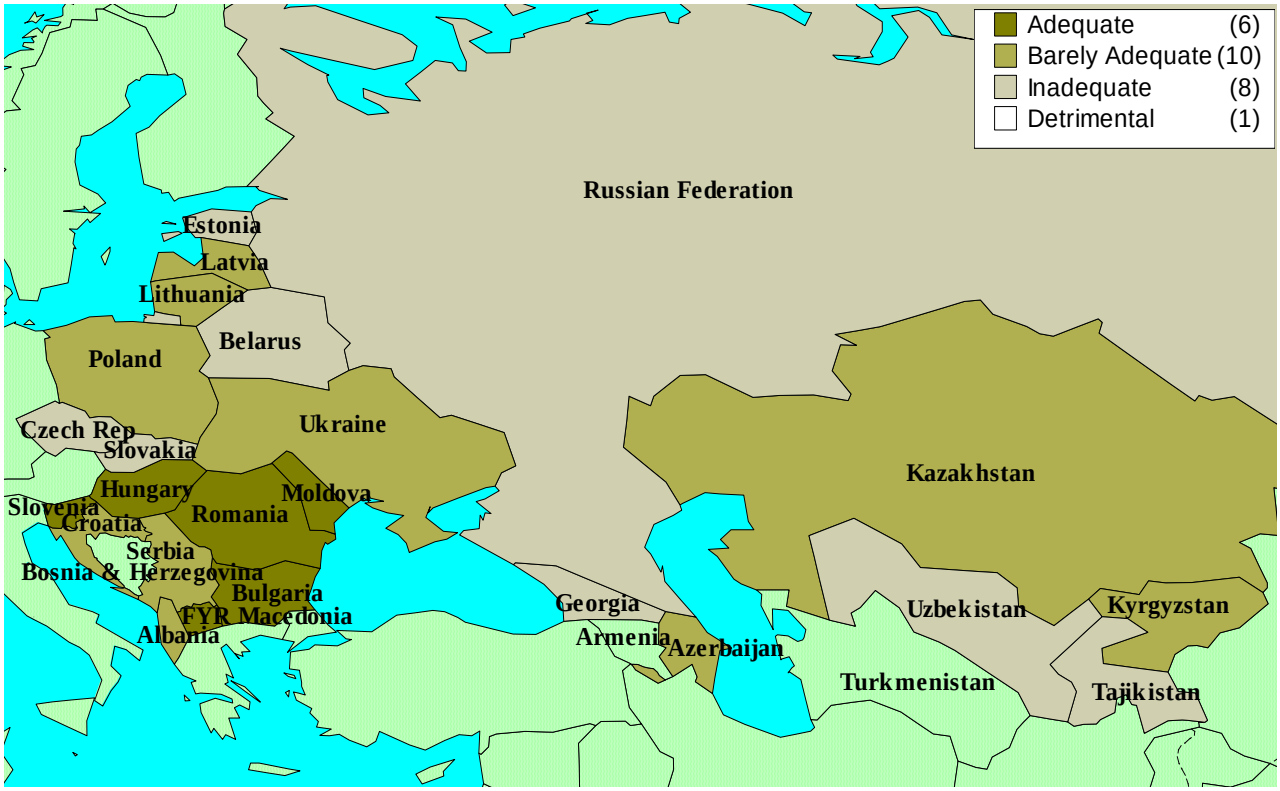

Рис. 4.4. Сприйняття адекватності національної правової структури для концесій (за результатами дослідження ЄБРР)[338]

Законом України № 1039-XIV "Про угоди про розподіл продукції" від 14 вересня 1999 року визначено інституційно-правову базу моделі державно-приватного партнерства. Суть цього закону полягає у створенні сприятливих умов для інвестування пошуку, розвідки та видобування корисних копалин у межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони. Відповідно до угоди про розподіл продукції "одна

[338]Уайт Нед. Політична, правова та інституційна структура проектів ДПП [Електронний ресурс] / Нед Уайт. Інститут державно-приватних партнерств (ІРЗ), 20 січня 2009 року. – Режим доступу : http://ukraineppp.com/ukr.

сторона – Україна доручає іншій стороні – інвестору на визначений строк проведення пошуку, розвідки та видобування корисних копалин на визначеній ділянці надр та ведення пов'язаних з угодою робіт, а інвестор зобов'язується виконати доручені роботи за свій рахунок і на свій ризик з наступною компенсацією витрат і отриманням плати (винагороди) у вигляді частини прибуткової продукції"[339].

У світовій практиці існують різні моделі розподілу продукції: відразу між партнерами або після відрахування витрат інвестора. В Україні вироблена продукція розподіляється щоквартально, при цьому її компенсаційна частка (власність інвестора для компенсації його затрат) не може перевищувати 70 % до повного відшкодування витрат інвестора. За законом майно, створене або придбане інвестором для виконання угоди про розподіл продукції, є власністю інвестора. Коли ж вартість зазначеного майна повністю відшкодована компенсаційною продукцією, право власності на нього переходить до держави.

Відповідно до ст. 6 цього закону для створення необхідного правового поля Кабінет Міністрів України затвердив Перелік ділянок надр (родовищ корисних копалин), що можуть надаватися у користування на умовах, визначених угодами про розподіл продукції (Постанова № 308 від 15 березня 2006 року). Проте досі не затверджено вкрай необхідного "Переліку ділянок надр, що становлять особливу наукову, культурну або природно-заповідну цінність і не можуть надаватися у користування на умовах угод про розподіл продукції", хоч його прийняття Верховною Радою України обумовлено не пізніше від тримісячного терміну з дня набрання чинності цього закону.

Позитивною нормою є державна гарантія прав і обов'язків сторін, визначених угодою про розподіл продукції, у разі змін законодавства України. Зазначені гарантії не поширюються лише на зміни законодавства, що стосуються питань оборони, національної безпеки, забезпечення громадського порядку, охорони довкілля.

---

[339] Про угоди про розподіл продукції : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua.

Спільна діяльність як форма державно-приватного партнерства в Україні може здійснюватися зі створенням або без створення юридичної особи, яка є об'єктом спільного контролю двох або більше сторін відповідно до письмової угоди між ними. Інституційно-правовою базою спільної діяльності є ст. 176 Господарського кодексу України, гл. 77 Цивільного кодексу України (частина 2 ст. 1130 вказує на існування двох різновидів договору про спільну діяльність: договору простого товариства на основі об'єднання внесків учасників та договору про спільну діяльність, що не передбачає об'єднання внесків учасників) та низка спеціальних законів, які регулюють окремі види спільної діяльності.

Зокрема, на підставі Закону України від 21 листопада 1995 р. № 437/95-ВР "Про промислово-фінансові групи в Україні" та Положення про створення (реєстрацію), реорганізацію та ліквідацію промислово-фінансових груп (затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 20 липня 1996 р. № 781) регулюється діяльність промислово-фінансових груп (ПФГ). Учасники ПФГ укладають Генеральну угоду про спільну діяльність для виробництва кінцевої продукції, яка підлягає затвердженню постановою Кабінету Міністрів України з метою реалізації державних програм розвитку пріоритетних галузей виробництва і структурної перебудови економіки України, затверджених законами або постановами Верховної Ради України.

Враховуючи також недоліки вітчизняного законодавства, яке істотно стримує офіційну реєстрацію ПФГ та надлишково обмежує економічну свободу їх учасників, слід визнати, що й так звані неофіційні (офіційно не зареєстровані) промислово-фінансові групи отримали достатньо обмежений та до того ж дещо однобокий розвиток в економіці України[340]. Приблизний перелік українських неофіційних ПФГ (НПФГ), виходячи з назви найбільш відомого учасника такої групи, наведено в табл. 4.3.

[340] Лепак Р. І. Тенденції розвитку і перспективи промислово-фінансових груп в Україні / Р. І. Лепак // Науковий вісник НЛТУ України: збірник науково-технічних праць. – Львів : НЛТУ України. – 2008. – Вип. 18.9. – С. 236.

Таблиця 4.3

Найбільші промислово-фінансові групи в економіці України[341]

Назва НПФГ	Галузева спеціалізація	Промислові підприємства – основні учасники групи	Банки-учасники
НПФГ "Інтер-пайп" (з 2008 р. East One)	Трубна галузь, електроенергетика, кольорова металургія, машинобудування, авіатранспорт, засоби масової інформації	Нижньодніпровський трубопрокатний завод, Новомосковський трубний завод, Нікопольський завод безшовних труб Niko Tube, Дніпросталь, Дніпропетровський втормет, Аеросвіт, телекомпанії ICTV, СТБ, Новий канал та ін.	АБ "Кредит-Дніпро"
НПФГ "Приват"	Банківська справа, гірничорудна промисловість, нафтова промисловість, металургія, хімічна промисловість, харчова промисловість	Орджонікідзевський ГЗК, Марганецький ГЗК, Південний ГЗК, "Суха балка", Запорізький завод феросплавів, Стаханівський завод феросплавів, Дніпропетровський металургійний завод ім. Комінтерна, Укрхіменерго, Дніпроазот, Укрнафта, Нафтохімік Прикарпаття, НПК "Галичина", Ерлан, Запорізький жиркомбінат та ін.	ЗАТ "КБ "Приват-банк", Акцент-банк, Москомприват-банк (РФ), Таоприват-банк (Грузія)
НПФГ "Фінанси і Кредит"	Машинобудування, суднобудування, гірничорудна промисловість, металургія, хімічна промисловість	Ужгородський турбогаз, ХК "АвтоКраз", Суднобудівний завод "Залив", Полтавський ГОК, Ворскла-Сталь, корпорація "Артеріум", Стаханівський завод технічного вуглецю та ін.	Банк "Фінанси і Кредит"
НПФГ "Укрсиб"	Банківська справа, хімічна промисловість, будівельна галузь, харчова промисловість	Азот (м. Черкаси), Хімволокно (м. Черкаси), Харківметропроект, Олександріябуд, Мереф'янський склозавод, Куп'янський цукровий завод, Пархомівський цукровий завод та ін.	Укрсиббанк
НПФГ "Систем Кепітел Менедж-мент (СКМ)"	Металургія, машинобудування, енергетика, телекомунікації, вугільна промисловість, харчова промисловість, банківська та страхова справа, засоби масової інформації, банківська справа і страхування	"Азовсталь", Єнакіївський металургійний завод, Харцизький трубний завод, Метален, Північний ГЗК, Центральний ГЗК, Донбаська паливно-енергетична компанія, Авдіївський коксохімічний завод, Краснодонвугілля, Донецькккокс, "Маркохім", "Східенерго", Лемтранс, СК "Аска, ТРК "Україна" та ін.	Перший Український Міжнародний банк Донміськбанк

[341] Лепак Р. І. Тенденції розвитку і перспективи промислово-фінансових груп в Україні / Р. І. Лепак // Науковий вісник НЛТУ України : збірник наук.-тех. праць. – Львів : НЛТУ України. – 2008. – Вип. 18.9. – С. 237.

Враховуючи неформальний статус та інституційні недоліки діяльності вітчизняних ПФГ, недостатньо задіяним є їх потенціал як однієї з форми державно-приватного партнерства у вирішенні соціальних потреб та економічних пріоритетів, прискоренні структурних зрушень в економіці загалом.

Ефективність використання та ініціювання державою різних моделей та форм державно-приватного партнерства лежить у площині активізації інвестиційної діяльності в рамках реалізації національних проектів, враховуючи як пріоритети інвестиційної політики держави, так і стратегії участі приватних економічних суб'єктів у реалізації проектів загальнодержавного значення.

Аналізуючи ситуацію в Україні, можна сказати, що часто держава оцінюється як ненадійний суб’єкт партнерських відносин, а відсутність рівноправного діалогу між владою і бізнесом, сприятливих умов для ефективної діяльності може призвести до профанації ідей приватно-державного партнерства (приватне – має бути на першому місті). У результаті пліднішою виявилася співпраця не з вітчизняним приватним бізнесом, а з зарубіжним, що підтверджується ефективністю роботи спільних підприємств з іноземним капіталом.

У нашій державі, на відміну від інших, державно-приватне партнерство у сфері суспільних послуг поки не одержало широкого поширення. Адже існують неформальні обмеження доступу приватного бізнесу в певні сфери, наприклад, допускається участь у впорядкуванні зношених водоканалів, але ускладнюється щодо водопостачання. Тоді як у світі недержавним операторам частково чи повністю передано близько 10% послуг з водопостачання[342]. Влада багатьох європейських країн залучає до співробітництва з приватним сектором навіть підприємства комунально-побутової сфери, які не можуть працювати з прибутком[343]. Зважаючи на те, що вітчизняні інфраструктурні галузі перебувають в недофінансованому стані,

[342] Chaussade J.-L. L`acces a l`eau pour tous / J.-L. Chaussade // Defense nationale. – 2006. – A. 62, No 11. – P. 82.

[343] Реструктуризация промышленности в европейских странах с переходной экономикой: накопленный опыт и перспективы. – Женева : ЕЭК ООН, 2002. – С. 22.

породжуючи небезпеку техногенних криз і катастроф, то слід переглянути існуючі та знайти компромісні методи стимулювання і залучення капіталів у цю сферу через державно-приватне партнерство.

4.2.2. Системні заходи забезпечення ефективного державно-приватного партнерства

У рамках використання різних форм партнерства держави і приватного бізнесу (концесія, лізинг, угоди про розподіл продукції, спільне управління державною власністю, спільні підприємства тощо) можуть реалізовуватися найбільш значущі для України і привабливі для інвесторів проекти на етапі підготовки до Євро-2012. Серед них, зокрема[344]:

– у Києві та Київській області – будівництво другої Київської кільцевої дороги, 34 готелів із загальною кількістю понад 7 тисяч номерів, а також будівництво соціального житла площею 0,6–1 млн м^2, що може використовуватися для прийому гостей Євро-2012;

– у Дніпропетровській області – будівництво автодорожно-комунікаційного тунелю між Правобережною мостовою розв'язкою Нового мосту через Дніпро та тальвегом Червоноповстанської балки у м. Дніпропетровську, автомобільної дороги Дніпропетровськ–Решетилівка, восьми готелів і торговельно-готельних комплексів, а також дев'яти багатофункціональних комплексів;

– у Донецькій області – будівництво нового аеровокзалу аеропорту "Донецьк" та першої черги метрополітену у м. Донецьку, а також реконструкція аеропорту "Донецьк" та готелю "Київ";

– у Львівській області – будівництво пасажирського терміналу та приаеродромної інфраструктури аеропорту "Львів", автомобільної дороги Львів–Краковець і трьох готельних комплексів, а також реконструкція міжнародного аеропорту "Львів", чотирьох готелів і Львівського обласного діагностичного центру;

---

[344] Україна – ЄС: Міжурядова українсько-чеська комісія обговорила питання економічного, промислового та науково-технічного співробітництва [Електронний ресурс] // Державне агентство України з інвестицій та інновацій. – Режим доступу : http://exchange.in.gov.ua/index.php?lang=ua&get=news&id=1189.

– у Харківській області – будівництво автодороги від кордону Російської Федерації до автодороги Київ–Харків–Довжанський та автодороги Білгород–Харків–Сімферополь на ділянці від кордону з РФ, а також реконструкція міжнародного аеропорту "Харків";

– в Одеській області – реконструкція міжнародного аеропорту в Одесі, а також будівництво трьох готелів і двох житлових комплексів.

У рамках підготовки до Євро-2012 для стимулювання інвестиційної та інноваційної діяльності доцільно ввести: податкові пільги, у тому числі звільнення від сплати мита та ПДВ щодо деяких операцій, зарахування 50 % суми нарахованого податку на прибуток підприємств на спеціальні рахунки протягом 5 років з моменту отримання першого прибутку від реалізації інвестиційного проекту (зазначена сума використовується лише за цільовим призначенням); можливість надання органами місцевого самоврядування податкових пільг із податків, які зараховуються до відповідних місцевих бюджетів (крім податку на доходи фізичних осіб) тощо. Потрібно вдосконалити законодавство у сфері корпоративного управління, зокрема в частині реформи системи валютного регулювання та контролю, спрощення процедур започаткування та ведення бізнесу, розвитку сфери послуг з авіа-, авто- та залізничного перевезення, а також розвитку конкуренції у сфері готельно-туристичної інфраструктури[345].

З метою забезпечення реалізації інвестиційних проектів у повному обсязі пропонується створити нові фінансові інститути за участю держави:

– цільовий інвестиційний фонд;

– державна фінансова установа муніципального розвитку, яка сприятиме фінансуванню інфраструктури міст і комунальних підприємств за найнижчими ринковими ставками через запозичення коштів на ринку капіталів;

– корпоративний венчурний інвестиційний фонд із державною часткою "Євро-2012" тощо[346].

---

[345] Україна – ЄС: Міжурядова українсько-чеська комісія обговорила питання економічного, промислового та науково-технічного співробітництва [Електронний ресурс] // Державне агентство України з інвестицій та інновацій. – Режим доступу : http://exchange.in.gov.ua/index.php?lang=ua&get=news&id=1189.

[346] Там само.

До позитивних моментів у створенні інституційно-правової бази реалізації державно-приватного партнерства в Україні можна віднести прийняття та набуття чинності з 30 жовтня 2010 року Закону України № 2404-VI від 01.07.2010 року "Про державно-приватне партнерство", який визначає організаційно-правові засади взаємодії державних партнерів із приватними партнерами та основні принципи державно-приватного партнерства.[347] При цьому основними пріоритетами державної політики розвитку державно-приватного партнерства визначено: забезпечення реалізації проектів державно-приватного партнерства за допомогою системи ефективного управління ними; створення умов для реалізації та захисту прав державних і приватних партнерів, формування взаємовигідних відносин між учасниками державно-приватного партнерства; розроблення і запровадження державних і регіональних програм комплексного оновлення основних фондів та/або розбудови інфраструктури у містах; ефективне поєднання загальнодержавної і регіональної політики щодо здійснення проектів державно-приватного партнерства.

Сильними сторонами Закону України "Про загальні засади державно-приватного партнерства"[348] є:

– рівність перед законом державних і приватних партнерів, узгодження їх інтересів та заборона будь-якої дискримінації прав з метою отримання взаємної вигоди; незмінність протягом усього строку дії договору, укладеного в рамках державно-приватного партнерства, цільового призначення та форми власності об'єктів, що перебувають у державній або комунальній власності; справедливий розподіл між державним і приватним партнерами ризиків, пов'язаних із виконанням договорів державно-приватного партнерства; визначення приватного партнера на конкурсних засадах (ст. 3, 15);

– проведення оцінки ефективності здійснення державно-приватного партнерства та виявлення можливих ризиків його реалізації через детальне обґрунтування соціально-економічних та екологічних наслідків здійснення державно-приватного партнерства;

[347] Про державно-приватне партнерство : Закон України № 2404-VI від 01.07.2010 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua.
[348] Там само.

порівняння основних показників реалізації проекту (рентабельності, рівня витрат, якості послуг тощо) із залученням приватного партнера та без такого залучення; виявлення видів ризиків здійснення державно-приватного партнерства, їх оцінки та визначення форми управління ними; визначення ефективної форми реалізації державно-приватного партнерства (ст. 11);

– обґрунтування соціально-економічних та екологічних наслідків здійснення державно-приватного партнерства шляхом аналізу економічних і фінансових показників його реалізації, соціальних наслідків (поліпшення якості послуг та рівень забезпечення попиту товарами (роботами і послугами), ризиків та екологічних наслідків реалізації партнерства з урахуванням можливого негативного впливу на стан довкілля (ст. 12);

– надання гарантій приватному партнеру на випадок зміни законодавства. Зазначені гарантії поширюються на зміни цивільного та господарського законодавства, що регулює майнові права й обов'язки сторін та не стосується змін законодавства з питань оборони, національної безпеки, забезпечення громадського порядку, охорони довкілля, стандартів якості товарів (робіт, послуг), податкового, валютного, митного законодавства, законодавства з питань ліцензування та іншого законодавства, що регулює правовідносини, в яких не діють принципи рівності сторін (державного та приватного партнерів) (ст. 20);

– надання гарантій щодо окупності залучених інвестицій. У разі якщо ціни (тарифи) на послуги, що надаються у процесі здійснення державно-приватного партнерства, встановлені в розмірі, нижчому від розміру економічно обґрунтованих витрат на їх виробництво (надання), приватний партнер має право на відшкодування своїх втрат у порядку, встановленому законодавством. У разі, якщо ціни (тарифи) на послуги приватного партнера підлягають державному регулюванню, такі ціни (тарифи) мають містити кошти для компенсації вартості внесених приватним партнером інвестицій (інвестиційну складову), якщо інше не передбачено договором, укладеним у рамках державно-приватного партнерства. Розмір інвестиційної складової має забезпечувати компенсацію протягом строку дії договору витрат приватного партнера на здійснення інвестицій (ст. 20) та ін.

Варто вказати й на низку недоліків і можливих проблем у співпраці державних і приватних партнерів з набуттям чинності зазначеного закону:

– відсутнє чітке розмежування у пріоритетності регулювання відповідно до норм зазначеного закону чи спеціального законодавства (наприклад, у сфері держзакупівель, концесії, залучення іноземних і вітчизняних інвесторів у підприємства державної форми власності…);

– немає розробленого механізму компенсації приватному партнеру за створене чи придбане майно під час реалізації проекту державно-приватного партнерства, а також ведення моніторингу та оцінки ефективності його реалізації;

– незважаючи на важливість норми про незмінність права державної й комунальної власності на об'єкти, створювані в рамках ДПП, проте не встановлено можливість передачі окремих додаткових активів у власність приватних партнерів. Наприклад, це стосується передачі у власність приватним інвесторам заправок, готелів, паркінгів, магазинів тощо, які були додатково створені при реалізації договорів із будівництва та експлуатації автомобільних доріг, аеропортів на умовах концесії. Це було б вигідним для обох сторін;

– ДПП розглядається лише у формі договору між публічним і приватним партнером, а не у формі комплексного фінансово-правового механізму, що допускає використання різних фінансових інструментів, інститутів, а також організаційно-правових об'єднань. Наприклад, діючою формою ДПП могли б бути так звані кластери – організаційні об'єднання державного й приватного партнера за участі фінансових установ із правом випуску фінансових інструментів (наприклад, інфраструктурних облігацій). Також було б доцільним передбачити такий вид ДПП, як спільна участь приватного й публічного партнерів у створюваних ними консорціумах[349];

– недопрацьованим залишається порядок надання приватному партнеру прав користування земельними ділянками, адже державний партнер до оголошення конкурсу з визначення приватного партнера

[349] Альошин О. Закон про ДПП в Україні: хотіли як краще, а вийшло як завжди [Електронний ресурс] / Олег Альошин. – Режим доступу : http://www.kisilandpartners.com/ukr/publications/articles/437.

має забезпечити розроблення (виготовлення) проектів землеустрою щодо відведення земельних ділянок, іншої документації із землеустрою. Виходить, що приватний партнер спочатку повинен на своє ім'я розробити і погодити проект та землевпорядну документацію, а потів переоформити на державного партнера. Крім того, не визначено узгодженість норм цього закону щодо відведення земельних ділянок із вимогами законодавства про проведення обов'язкових земельних аукціонів;

– немає чіткості щодо уповноваженого органу при Кабінеті Міністрів, який прийматиме рішення про передавання об'єктів у партнерство, а також щодо процедури, нормативних документів і реєстру об'єктів, які планується передати у концесію. Це створює передумови для застосування нечесних правил гри, непрозорих і корумпованих процедур визначення приватних партнерів;

– відсутня чітко прописана державна політика щодо відносин, які складаються між державою та/або територіальною громадою, з одного боку, та суб'єктом господарювання, що діє на основі приватної форми власності, з іншого, для взаємовигідної співпраці в тривалому часі з метою реалізації суспільно значущих проектів, досягнення соціального та економічного ефекту.

Отже, в Україні є високий потенціал для розвитку різних форм державно-приватного партнерства, реалізація якого вимагає системного підходу в управлінні процесами економічної взаємодії бізнесу і держави. Системний підхід передбачає комплексність прийняття таких рішень:

1) розробка стратегії розвитку державно-приватного партнерства на засадах: по-перше, збереження та реалізації інтересів суспільства, при цьому роль держави повинна бути не лише як головного регулятора, а й як представника й захисника суспільних інтересів і потреб відповідно до концепції "публічного права" чи "публічно-правової власності"; по-друге, перегляду ставлення до державно-приватного партнерства не лише як форми залучення додаткових ресурсів у капіталомісткі національні та регіональні проекти, а й як основи забезпечення балансу економічних інтересів бізнесу і держави, взаємовигідного й відповідального розподілу їх повноважень;

2) оптимізація форм взаємодії бізнесу і влади в процесі обґрунтування та реалізації стратегічних суспільних і приватних ініціатив;

3) створення нормативно-правового поля для забезпечення контролю з боку бізнесу і громадських організацій та їх залучення до процесів розробки і реалізації рішень органів державної влади усіх рівнів у сфері державно-приватного партнерства; запровадження механізмів відповідальності за некомпетентні рішення та безпідставне втручання органів державної влади в діяльність бізнесу;

4) створення сприятливого інституційного правового, економічного та організаційного середовища, в тому числі для розвитку фінансово-економічних інститутів, які забезпечують інвестування й гарантування приватних інвестицій, незалежних організацій, що здійснюють експертизу проектів та консалтинг та ін.;

5) реформування судової системи та забезпечення гарантій стабільності й захисту власності для приватних суб'єктів державно-приватного партнерства, які ефективно працюють у вітчизняному інституційно-правовому полі;

6) створення спеціального державного органу з його регіональними представництвами (наприклад, Державне агентство з державно-приватного партнерства), який би реалізовував політику державно-приватного партнерства в країні та за її межами (за участю країни в міжнародних договорах), використовував інноваційні управлінські технології розвитку такого партнерства, здійснював підготовку нормативно-правової та організаційної бази для його розвитку і був би відповідальним перед президентом, урядом і суспільством за весь комплекс питань з цих взаємовідносин;

7) надання політичної та правової підтримки вітчизняному приватному бізнесу, який виступає суб'єктом державно-приватного партнерства в міжнародному масштабі; сприяння пошуку партнерів та формуванню позитивного іміджу українських компаній за кордоном;

8) підготовка фахівців у сфері державно-приватного партнерства;

9) створення сприятливої суспільної думки щодо передачі приватному сектору функцій володіння й користування об'єктами державної й муніципальної власності;

10) реалізація економічних партнерських відносин на засадах соціальної відповідальності бізнесу і держави.

Рекомендації проекту "Регіональне врядування та розвиток" органам влади щодо запровадження механізму та поширення практики державно-приватного партнерства можна систематизувати таким чином[350].

1. Правові нововведення:

– розробити пакет типових документів (процедури проведення конкурсу для проектів суспільного значення, зокрема, критерії відбору партнерів, форми запиту відносно інтересу, запиту стосовно кваліфікації, запиту стосовно пропозицій; типового договору з приватним партнером; форми оцінки ризиків; форму фінансово-економічного аналізу пропонованих заходів; процедуру та форми моніторингу та оцінки ефективності реалізації проекту) для створення та управління державно-приватним партнерством;

– розробити систему гарантій для правових інвесторів, які беруть участь у державно-приватному партнерстві суспільного значення, зокрема при залученні зовнішніх кредитів для створення нових інфраструктурних об'єктів, використання механізму "реального мита" (плати кінцевих користувачів) для відшкодування вартості інвестицій;

– оновити законодавство про державні закупівлі, зокрема, зробити процедуру тендеру прозорішою для всіх зацікавлених сторін, справедливою для її учасників;

– завершити правове оформлення власності на землю різного призначення в Україні, а також розробити чіткий механізм її відчуження (викупу) державою (органами місцевого самоврядування) у приватних власників для реалізації проектів суспільного значення;

– дозволити збереження статусу державних тим службовцям, які тимчасово переводяться в структури державно-приватного партнерства як окремої юридичної особи, створеної публічною та приватною організацією.

---

[350] Рекомендації експертів щодо розвитку державно-приватного партнерства в Україні [Електронний ресурс] // Проект "Регіональне врядування та розвиток". – Режим доступу : http://www.rgd.org.ua/project_activities/round_table/round_table_kyiv/PPP_recommendations_final.pdf.

2. Інституційні зміни:

– розробити систему визначення державних пріоритетів у сфері партнерства з приватним сектором на коротко- і середньострокову перспективу, за можливості – перелік конкретних проектів, до реалізації яких запрошуватимуться приватні партнери, зокрема запровадити практику визначення сфер/конкретних проектів для державно-приватного партнерства у державних, регіональних стратегічних і програмних документах розвитку, рекомендувати цей підхід органам місцевого самоврядування;

– розробити оптимальну управлінську схему управління державно-приватним партнерством як окремою юридичною особою між публічною (державною, комунальною) та приватною організаціями;

– надати повноваження існуючому органу державної влади або міжурядовому комітету щодо впровадження державної політики державно-приватного партнерства, зокрема у питаннях:

– несення відповідальності за зобов'язання держави у партнерстві з приватним сектором;

– ведення реєстрів проектів державно-приватного партнерства, в тому числі проектів, ініційованих органами місцевого самоврядування;

– ініціювання формування партнерств у пріоритетних для держави сферах соціально-економічного життя, зокрема щодо проектів, які мають суспільне значення;

– надання консультаційної та експертної допомоги іншим органам державної влади та місцевого самоврядування щодо створення партнерств та їх менеджменту;

– узгодження діяльності (зменшення кількості) центральних органів виконавчої влади або прирівняних до них відомств, які координують політику щодо залучення інвестицій, запровадження системи "єдиного вікна" для інвесторів;

– поширення практики довгострокового бюджетного планування за програмно-цільовим принципом у середовищі усіх публічних органів влади з метою передбачення та гарантування фінансових зобов'язань держави та місцевого самоврядування щодо реалізації державно-приватного партнерства.

3. Фінансово-економічні зміни:

– збільшити частку доходів, які залишаються у місцевих бюджетах, і, таким чином, збільшити ресурси для бюджетів розвитку, що можуть використовуватися для ініціювання та реалізації проектів державно-приватного партнерства;

– резервувати у державному та місцевих бюджетах ресурси, які можуть бути використані як гарантії під кредити приватних партнерів у державно-приватному партнерстві, зокрема розглянути можливість формування у складі державного бюджету фонду розвитку стратегічної інфраструктури;

– розробити критерії надання та методики обчислення пільг для приватних партнерів за реалізації проектів державно-приватного партнерства, що мають пріоритетне значення (наприклад, концесійних доріг).

Ефективне партнерство є можливим лише за умови повної зрозумілості й передбачуваності стратегії подальшого розвитку країни, стабільності "правил гри" у бізнес-середовищі. В іншому разі існує загроза формальної участі бізнесу у великомасштабних проектах держави з метою самозбереження, а отже, втрати ефективного підприємництва.

4.3. Тенденції та чинники розвитку соціальної відповідальності та соціального партнерства вітчизняного бізнесу

Формування соціально відповідальної поведінки економічних суб'єктів в умовах пріоритетності становлення інституту соціально орієнтованого бізнес-середовища в Україні відбувається в умовах, які мають як сприятливий, так і стримуючий характер. Зокрема, позитивними умовами, з одного боку, є присутність потужних корпорацій, які володіють значними ресурсами та потенціалом конкурентоспроможності, необхідними для реалізації соціальних інвестицій, а з іншого, – інтеграція вітчизняної економіки в глобальне середовище, що зумовлює посилення інституціалізації соціальної відповідальності бізнесу та соціального партнерства за міжнародними стандартами.

Слід зауважити, що специфіка соціальної відповідальності бізнесу багато в чому визначається особливостями конкретного "соціуму". В Україні такими історичними особливостями є як тисячолітній досвід економічних відносин, так і система традиційних цінностей, релігійних важелів, моделей поведінки та соціальних зв'язків.

В Україні реалізуються загальнонаціональні ініціативи, такі як Меморандум про соціальну відповідальність бізнесу й Форум соціальної відповідальності бізнесу в Україні, видається довідник соціально відповідальних компаній, які працюють на вітчизняному ринку.

Лідери українських ділових кіл (34 українські та міжнародні компанії, асоціації та громадські організації) у 2006 році вперше приєдналися до Глобального договору ООН[351], який є ініціативою, спрямованою на сприяння соціальній відповідальності бізнесу та підтримку вирішення підприємницькими колами проблем глобалізації та створення стабільнішої та всеохоплюючої економіки. На початок 2011 року до Глобального договору долучилося понад 7700 компаній та організацій з більш як 130 країн світу.

На початок 2011 року Глобальний договір підписали вже 149 українських підприємства[352], взявши на себе серйозні зобов'язання дотримуватися принципів соціальної відповідальності бізнесу, формування ефективної соціальної інфраструктури та охорони навколишнього середовища. Це дає змогу наблизити діяльність українських підприємств до вимог ООН і надає їм перспективу інтеграції у світову економіку.

---

[351] У 1999 році ініціативу, яка отримала назву Глобальний договір, започаткував Генеральний секретар ООН Кофі Аннан. Метою Договору стало поширення принципів, пов'язаних із захистом прав людини, стандартами праці, боротьбою з корупцією та захистом навколишнього середовища, на стратегію та діяльність ділових кіл у всьому світі. З цього часу ініціатива активно допомагає у розвитку партнерства між приватним сектором та урядами, агенціями ООН, трудовими та громадськими організаціями на підтримку Цілей Тисячоліття. Глобальний договір пропонує компаніям забезпечити в межах своєї діяльності дотримання, підтримку і запровадження основних цінностей у сфері захисту прав людини, стандарти праці, охорони навколишнього середовища і боротьби з корупцією.

[352] Українська мережа Глобального договору ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.globalcompact.org.ua/ua/how2join/participants?page=8.

Крім того, в рамках численних глобальних тарифних угод вітчизняні підприємства зобов'язуються дотримуватися міжнародних норм і принципів у сфері прав працівників та корпоративної соціальної відповідальності, зокрема щодо умов та безпеки праці, охорони навколишнього середовища та ін.

Розвиток соціальної відповідальності вітчизняних суб'єктів бізнесу за траєкторією загалом відповідає, проте за темпами дещо відстає, загальносвітовій тенденції поступової інтеграції принципів соціально відповідальної поведінки в корпоративну стратегію, переходу до ідеології соціальних інвестицій, які б відповідали довготерміновим інтересам як суспільства, так і бізнесу.

Протягом останніх восьми років вітчизняні компанії активно опановували світовий і накопичували власний досвід ведення корпоративної соціальної діяльності, визначали для себе доцільні напрями й оптимальні розміри соціальних вкладень.

Формування соціально орієнтованого бізнес-середовища та розробка ефективних механізмів стимулювання корпоративних соціальних інвестицій стримуються відсутністю єдиного розуміння сутності соціальної відповідальності та соціальної згуртованості бізнесу, браком усвідомлення соціальної діяльності як інноваційної та конкурентної переваги.

Дослідження змін у розумінні суті та складових соціальної відповідальності вітчизняними компаніями впродовж 2005-2010 років[353] показало, що більшість із них до соціальної відповідальності бізнесу (СВБ) відносять впровадження соціальних програм і розвиток власного персоналу (64,4% у 2005 році і 57,8% у 2010 році), благодійну допомогу громадськості (56% у 2005 році і 58,1% у 2010 році), використання в політиці компанії принципів етичного та відповідального ставлення до споживачів (49,5% у 2005 році і 42,3% у 2010 році) (рис. 4.5). Лише близько третини опитаних компаній

[353] Соціальна відповідальність українського бізнесу : результати опитування [Електронний ресурс] // Організація Об'єднаних Націй в Україні. – К., 2005. – Режим доступу : http://www.un.org.ua/files/ SURVEY_UKR.pdf; Зінченко А. Г. Корпоративна соціальна відповідальність 2005-2010: стан та перспективи розвитку / А. Г. Зінченко, М. А. Саприкіна. – К. : Фарбований лист, 2010 – С. 14.

впродовж 2005-2010 років відносять до СВБ участь у регіональних програмах розвитку і здійснення екологічних проектів. Відповідальне ставлення до навколишнього середовища достатньо повільними темпами стає усвідомленою необхідністю у системі соціальної політики компаній, адже у своїй більшості вони не почувають себе соціально відповідальними за вирішення екологічних проблем. Найменша частка підприємств як у 2005 році, так і у 2010 році віднесла до соціальної відповідальності такий її аспект, як впровадження принципів та практик підзвітності й відкритості компаній. Це досить низький показник, зважаючи на те, що відкрите надання інформації про діяльність компанії відносять до соціальної відповідальності бізнесу здебільшого великі підприємства (відкриті акціонерні товариства), для яких розкриття інформації є законодавчо визначеною умовою (щорічна публікація звітів) і тому нерозривно пов'язано з їх бізнес-практикою.

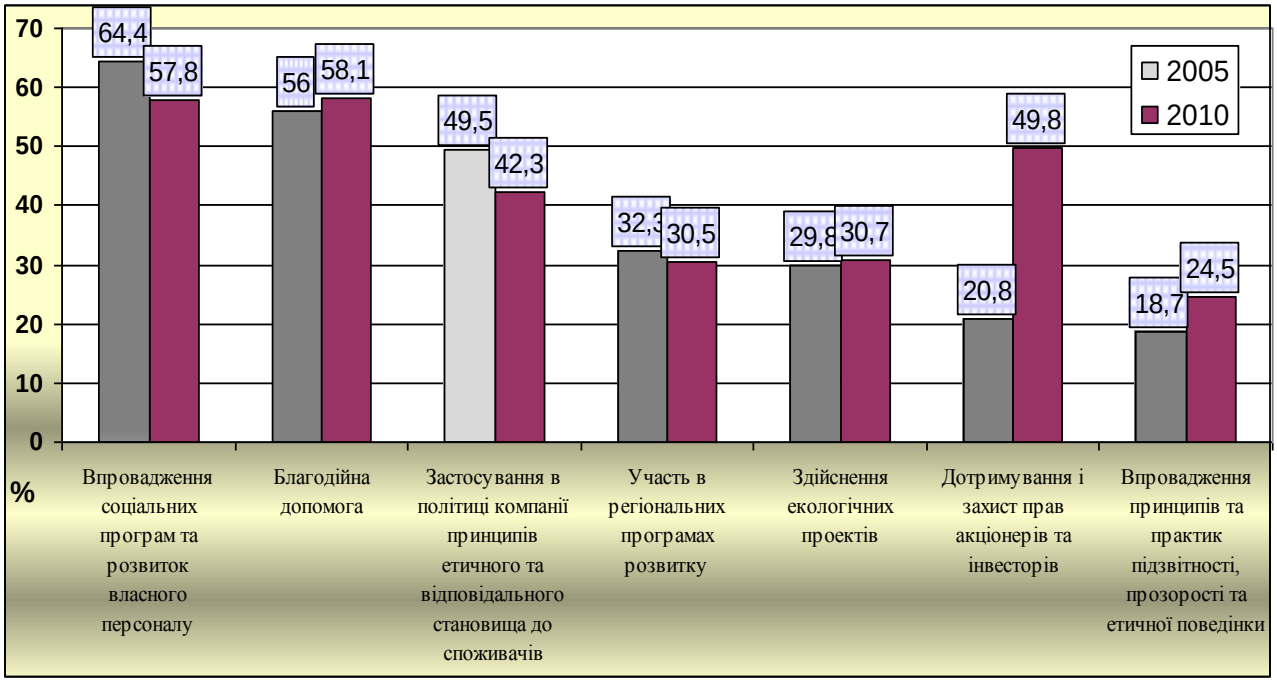

Рис. 4.5. Зміна розуміння суті та складових поняття СВБ вітчизняними компаніями за 2005-2010 роки (% опитаних підприємств)[354]

[354] Складено за: Зінченко А. Г. Корпоративна соціальна відповідальність 2005-2010: стан та перспективи розвитку / А. Г. Зінченко, М. А. Саприкіна. – К. : Фарбований лист, 2010 – С. 14.

Згідно з Індексом прозорості та підзвітності компаній[355] у 2011 році українські підприємства недостатньо відкриті перед суспільством – у 59,8% компаній різних секторів детальна інформація про їхню діяльність доступна лише для внутрішнього користування. До першої десятки українського Індексу прозорості та підзвітності увійшли компанії, які мають нефінансові звіти, деталізований опис впровадження соціальних та екологічних проектів й зручну навігацію сайтів:

– "ДТЕК" (160 балів; 80% прозорості), увійшла до топ-10 найпрозоріших компаній світу;
– "Метінвест" (146; 73%);
– "Оболонь" (140; 70%);
– "АрселорМіттал Кривий Ріг" (122; 61);
– "Систем Кепітал Менеджмент" (119; 59,5%);
– "Київстар" (117; 58,5%), "Інтерпайп" (106; 53%);
– "Ернст енд Янг Україна" (105; 52,5%);
– "МЕТРО Кеш енд Керрі Україна" (104; 52%);
– "Галнафтогаз" (103; 51,5%).

Натомість значно зріс відсоток підприємств, які відносять до СВБ дотримання і захист прав акціонерів та інвесторів – з 20,8% у 2005 році до 49,8 % у 2010 році (див. рис. 4.5).

Відповідно до іншого дослідження[356], проведеного у 2008 році, під соціальною відповідальністю представники опитаних бізнес-організацій розуміють: соціальну захищеність та дотримання прав працівників (43%); відповідальність перед споживачами (36%); дотримання законодавства, передусім законодавства про працю (22%); раціональне використання ресурсів і турботу про екологію (14%); дотримання прав людини (14%); благодійну діяльність (14%); відповідальність перед партнерами (7%); відповідальність перед суспільством (22%).

Стандартів корпоративної соціальної відповідальності (КСВ) тією чи іншою мірою дотримуються здебільшого великі корпорації або представництва іноземних компаній, що працюють в Україні. У

[355] Індекс прозорості та підзвітності компаній [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.csr-ukraine.org/rezultati_indeksu_prozorosti.html.
[356] Зінченко А. Г. Соціальна відповідальність в Україні: погляди різних стейкхолдерів. Регіональний аспект / А. Г. Зінченко, М. А. Саприкіна. – К., 2008. – 60 с.

сфері малого і середнього бізнесу практика КСВ майже нерозвинена. Загального визнання у середовищі малого і середнього бізнесу України у 2010 році набули твердження про те, що умовою соціальної відповідальності має бути дотримання законодавства про працю й охорону навколишнього середовища (82,5%), а також, що відповідальні компанії виконують набагато більше, ніж зазначено за законом задля позитивного впливу на суспільство і навколишнє середовище (70,8%). Промовистою є думка опитаних з приводу того, що КСВ має бути врегульована на законодавчому рівні для її швидшого поширення (78,2%). Високий рейтинг серед запропонованих посідає також твердження про те, що КСВ повинна передбачати заходи щодо захисту навколишнього середовища (77,7%) (дод. М)[357].

Протягом 2005-2010 років змінився і рівень поінформованості про КСВ серед малих підприємств залежно від регіону їх розміщення: якщо у Львові та Львівській області у 2005 році він був найнижчим (62,9%), то у 2010 році став одним із найвищих (94,7%). Високий рівень поінформованості зафіксований також в Одесі та Одеській області (95,5% у 2010 році), натомість знизився у Києві і Київській області з 90,7% у 2005 році до 71,3% у 2010 році серед малих підприємств.

Існують розбіжності між великими компаніями та підприємствами малого і середнього бізнесу щодо розуміння і впровадження соціальної відповідальності. Зокрема, за 2005-2010 роки зі збільшенням розміру підприємств зростає частка тих, які відносять до соціальної відповідальності такі її складові, як: впровадження принципів і практик підзвітності, прозорості й етичної поведінки; застосування в політиці компанії принципів етичного та відповідального ставлення до споживачів; здійснення екологічних проектів та участь у регіональних програмах розвитку.

Щодо практики КСВ, то вітчизняний бізнес у 2005 році не був готовий ще повною мірою перебирати на себе функції щодо вирішення низки важливих соціальних проблем. Майже половина українських компаній (48,8%) вважає, що вирішення соціальних

[357] Корпоративна соціальна відповідальність малого та середнього бізнесу в Україні. Експертний аналіз [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.csr-ukraine.org/userfiles/file/4_CSR% 20among%20SMEs.pdf.

проблем – це функція державних структур, а бізнес повинен тільки забезпечувати власникам (акціонерам) одержання прибутку і сплачувати податки державі.

Кількість підприємств, які вважають, що бізнес повинен активно долучатися до вирішення соціальних та екологічних проблем суспільства, у 2010 році порівняно з 2005 роком зросла удвічі, що може бути підтвердженням прийняття вітчизняним бізнесом концепції соціальної відповідальності та суспільної необхідності його залучення до соціальних і екологічних проектів, активного залучення підприємств країни до вирішення соціальних та екологічних проблем суспільства.

Ставлення компаній до важливості впроваджувати політику і практику соціальної відповідальності протягом 2005-2010 років не змінилося. Понад половина опитаних (53,9 % у 2005 році та 53,3 % у 2010 році) зазначили, що кожна компанія повинна бути соціально відповідальною.

Для вітчизняної моделі соціально орієнтованого бізнес-середовища характерною є переважаюча орієнтація соціальних інвестицій підприємств на внутрішніх стейкхолдерів і програми внутрішнього характеру, тобто на власний персонал та акціонерів. Натомість рідко враховуються потреби зовнішніх зацікавлених сторін, необхідність задоволення потреб регіону чи місцевої громади. Крім того, обсяг соціальних витрат нерівномірно розподілений між галузями і лягає зазвичай на "важкі" галузі економіки, транспортні компанії, підприємства хімічної промисловості і чорної металургії.

На практиці вітчизняні підприємства впроваджують такі компоненти соціальної відповідальності[358]:

– організаційне управління (36% опитаних) через систему управління, надання широких повноважень працівникам, дотримання законодавства та організацію соціальних заходів;

– права людини (64%) через надання працівникам гарантій щодо соціального пакета, підписання колективних договорів, дотримання законодавства про працю, підтримку діяльності

[358] Зінченко А. Г. Соціальна відповідальність в Україні: погляди різних стейкхолдерів. Регіональний аспект / А. Г. Зінченко, М. А. Саприкіна. – К., 2008. – 60 с.

профспілкової організації, створення "гарячих" телефонних ліній та надання послуг із захисту прав людини;

– екологічні питання (64%) через упровадження новітніх технологій, що забезпечують чистоту екології, використання екологічної сировини, впровадження екологічних програм і виконання всіх вимог стосовно екологічної безпеки;

– трудові практики (43%) через працевлаштування інвалідів, створення сприятливих умов праці, дотримання законодавства про працю, виплату преміальних, створення демократичних взаємовідносин у робочому колективі;

– питання споживачів (50%) через встановлення контролю над якістю продукції та послуг, якістю обслуговування споживачів і на основі партнерських відносин та угод;

– практика чесного ведення бізнесу (64%) через провадження політики чесної конкуренції, відкритості, обов'язкової сплати всіх податків, боротьби з корупцією та підписання Меморандуму соціальної відповідальності;

– соціальне залучення і соціальний розвиток (64%) через упровадження великого пакета соціальних пільг і гарантій працівникам, стимулювання працівників за якісне виконання обов'язків, реалізацію благодійних програм.

Цікаво, що жоден із представників бізнесу не виділив сферу професійного здоров'я і безпеки своїх співробітників як один з основних компонентів, у той час як в інших країнах розглядають ці питання як основні в політиці соціальної відповідальності. Жоден із респондентів не висловив думку про необхідність розробки і дотримання кодексу етики, що є ключовим для застосування практики чесного ведення бізнесу. Цікавим є і той факт, що сплата всіх податків є одним із питань соціальної відповідальності, за визначенням цієї групи стейкхолдерів. На відміну від світових тенденцій респонденти бізнес-організацій форматом допомоги громаді назвали "реалізацію благодійних програм", а не розвиток громади (один з основних компонентів ISO 26000)[359].

[359] Зінченко А. Г. Соціальна відповідальність в Україні: погляди різних стейкхолдерів. Регіональний аспект / А. Г. Зінченко, М. А. Саприкіна. – К., 2008. – 60 с.

Проте, як показує практика, соціальні інвестиції внутрішнього і зовнішнього соціального спрямування поступово займають належне місце в корпоративних стратегіях і стають частиною управлінської практики вітчизняних підприємств. Бізнес усвідомлює, що соціальні програми сприяють створенню іміджу і підвищенню його репутації, тому залежно від фінансового потенціалу намагається реалізовувати соціальні інвестиції.

Протягом останніх років інтенсивність впровадження соціально відповідальних заходів зросла з 31,3 % компаній, які робили це постійно у 2005 році, до 55 % у 2010 році. Якщо у 2005 році впроваджували соціально відповідальні заходи переважно великі підприємства, то у 2010 році суттєвої різниці у впровадженні соціальної відповідальності та інтенсивності вживання заходів із соціальної відповідальності залежно від розміру компанії не спостерігаємо[360].

У 2010 році (як і у 2005 році) політика соціальної відповідальності українських компаній спрямовується передусім на їх співробітників і споживачів. Переважну частину заходів із соціальної відповідальності можна віднести до трудових практик (заходи із розвитку власного персоналу, відмова від використання примусової та дитячої праці, відсутність дискримінації, впровадження програм поліпшення умов праці), а також до заходів із захисту здоров'я і безпеки споживачів. Найменш поширеними для українських підприємств є заходи щодо захисту природних ресурсів та співпраці з громадою (рис. 4.6).

Серед основних чинників, які спонукають компанії впроваджувати соціально відповідальні заходи, на першому плані за результатами 2010 року стоять моральні міркування (61,3% компаній) та внутрішнє спонукання (52,1%). Досить вагомими є такі чинники, як зростання продажів компанії (37,9%), копіювання дій конкурентів (19,2%) та запит з боку органів місцевої влади (18,9%). Порівняно з 2005 роком пріоритетність чинників для компаній не змінилася, проте

[360] Зінченко А. Г. Корпоративна соціальна відповідальність 2005-2010: стан та перспективи розвитку / А. Г. Зінченко, М. А. Саприкіна. – К. : Фарбований лист, 2010 – С. 27.

удвічі зросла кількість компаній, для яких конкурентний чинник став досить вагомим.

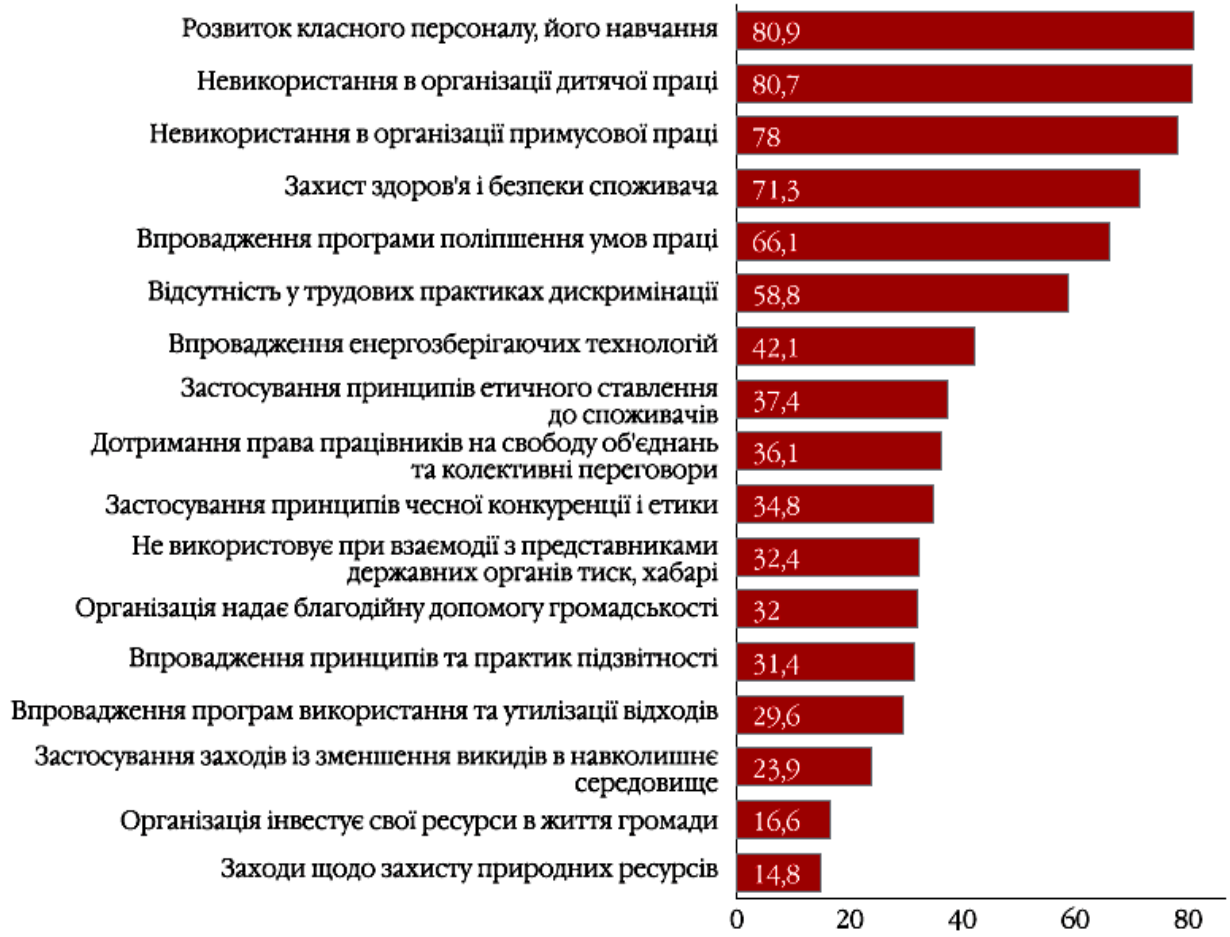

Рис. 4.6. Розподіл відповідей на запитання "Які з наступних соціально відповідальних заходів вживає Ваша компанія?", % опитаних[361]

Майже третина (32,7 %) опитаних українських компаній зазначила, що вони не вживають заходи із соціальної відповідальності. Для більшості з них (61,4 % компаній у 2010 році, а у 2005 році – 55%) програми / заходи із соціальної відповідальності не є актуальними через брак коштів, а кожна десята компанія (11 %) з тих, хто зазначив, що не вживає заходи із соціальної відповідальності, вважає, що це функція держави, а не бізнесу[362]. Серед найбільших перешкод проведення соціально відповідальної діяльності у 2005 році

[361] Зінченко А. Г. Корпоративна соціальна відповідальність 2005-2010: стан та перспективи розвитку / А. Г. Зінченко, М. А. Саприкіна. – К. : Фарбований лист, 2010. – С 21.
[362] Там само. – С. 26.

компанії називали недостатнє законодавче забезпечення стимулювання СВБ (45,9%), а у 2010 році такої думки дотримувалися лише 3,9% опитаних компаній.

До бізнес-компаній, які демонструють найбільшу соціальну відповідальність і системно впроваджують основні її компоненти в політику своїх компаній, активно реалізують соціальні проекти, підтримують і популяризують розвиток соціальної відповідальності в країні, належать Київстар, МакДональдз® в Україні, Група компаній "НІКО", "Kraft foods Україна", Благодійний фонд "Розвиток України", Кока-Кола Беверіджиз Україна, ТНК-ВР, Фонд Віктора Пінчука, "МЕТРО Кеш енд Кері Україна", Група компаній "Фокстрот", Майкрософт Україна, Intel, Львівська пивоварня, Лайф, МТС, Nokia, Siemns та ін.

Найбільш популярними на малих і середніх підприємствах (МСП) є соціально відповідальні заходи, які стосуються трудових практик, екологічних питань, чесного ведення бізнесу та розвитку громади. Впровадженню КСВ підприємствами малого і середнього бізнесу перешкоджають: недосконала законодавча база щодо мотивації здійснювати добровільні соціальні інвестиції: вітчизняні закони мають винятково примусовий характер; відсутність необхідних знань і технологій ефективного впровадження КСВ; поширена корупція; недосконала податкова система. У переліку соціально-відповідальних заходів для МСП найбільш вагомими є робоча атмосфера, якість продукту, задоволеність працівників, сертифікація та оцінка їх діяльності, а найменш важливими – укладання колективного договору, нефінансова звітність, невикористання праці дітей, існування профспілки. Стримувальним чинником у розвитку КСВ є очікувані ризики зі збільшення експлуатаційних видатків, плинності кадрів, рівня прогулів, додаткової вартості на кожного працівника та калькуляції цін. Високий рівень очікувань на позитивну віддачу від вжитих заходів КСВ пов'язаний з тим, що[363]: соціально відповідальна діяльність МСП розглядається як надійна основа фінансової стабільності підприємств в Україні; існує

[363] Корпоративна соціальна відповідальність малого та середнього бізнесу в Україні. Експертний аналіз [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.csr-ukraine.org/userfiles/file/4_CSR% 20among%20SMEs.pdf.

зацікавленість у практиках КСВ, які забезпечують покращання репутації, підвищення рівня поінформованості про бренд, налагодження стосунків із владою, підвищення якості, конкурентних переваг, інновацій, продуктивності, продажів, прибутків та інших показників економічного розвитку підприємства; підприємство має переваги через поліпшення дисципліни; зменшення плинності кадрів; покращання мотивації працівників; підвищення продуктивності праці і відповідальності працівників.

Особливості й тенденції зміни практичної діяльності соціально відповідальних підприємств в Україні впродовж 2005-2010 років полягають у такому[364].

1. Найпоширенішим напрямом соціальної відповідальності для українських підприємств є трудові практики – три чверті опитаних українських компаній вживають різноманітні соціально відповідальні заходи для власного персоналу. Незмінною з 2005 року залишилася пріоритетність соціально відповідальних заходів щодо власних працівників: заходи з оплати праці, регулювання робочого часу та відсутність дискримінації під час прийому на роботу.

2. Лише третина компаній (37,5%) здійснює соціальні інвестиції в розвиток громади, 42% підприємств надає різноманітну допомогу регіону, де вони розташовані. Найпоширенішими видами допомоги громаді порівняно з 2005 роком так і залишилися благоустрій територій (30,5% компаній) та програми створення робочих місць (18,7%), однак втричі скоротилася частка підприємств, які надають фінансову допомогу владі у вирішенні проблем регіону (у 2005 році – 28%); удвічі скоротилася частка підприємств, які сприяють реалізації екологічних проектів (у 2005 році – 18,5%) та виступають спонсорами спортивних і культурних заходів (у 2005 році – 17,1%). Лідерами у впровадженні програм надання допомоги регіону, де знаходиться підприємство, є великі компанії.

3. Одним із найменш популярних напрямів соціальної відповідальності є захист навколишнього середовища. Серед тих підприємств, які впроваджують екологічну відповідальність,

[364] Зінченко А. Г. Корпоративна соціальна відповідальність 2005-2010: стан та перспективи розвитку / А. Г. Зінченко, М. А. Саприкіна. – К. : Фарбований лист, 2010 – С. 28-46.

найпоширенішими є практики впровадження енергозберігаючих технологій та програми сортування й утилізації відходів. Великі за розміром компанії частіше за малі та середні вживають різноманітні заходи з екологічної відповідальності.

4. Підвищення якості продукції залишилося основним заходом соціальної відповідальності 53% компаній, особливо великих, щодо споживачів і партнерів. Проте зі зростанням розміру підприємств зменшується частка тих, хто надає чесну інформацію та рекламу для споживачів.

5. За результатами дослідження 2010 року (як і у 2005 році), можна дійти висновку: соціальна відповідальність ще не стала частиною стратегічного менеджменту більшості українських компаній: лише 29,6% організацій має стратегію соціальної відповідальності, не розпочався процес формування окремих функціональних підрозділів із соціальної відповідальності, компанії не мають чіткого механізму контролю впровадження програм із соціальної відповідальності. Лише п’ята частина підприємств має спеціальний бюджет і готує соціальний (нефінансовий) звіт.

6. Достатньо низькою є кількість підприємств, які мають затверджені місію, кодекси поведінки тощо. Порівняно з 2005 роком частка таких підприємств знизилася майже удвічі. У 2010 році тільки 28,4 % українських підприємств мають затверджені цінності та кодекси поведінки, 42 % респондентів планують це зробити (у 2005 році – 49,7 % та 32,9 % відповідно).

7. Більшість українських компаній вважає, що програми (заходи) із соціальної відповідальності принесли дійсну користь для суспільства і регіону (62%), вплинули на поліпшення ставлення працівників до компанії (70%), поліпшили її репутацію (53%) та економічні показники компанії (48%). Понад дві третини українських підприємств вважає, що заходи із соціальної відповідальності впливають на можливості підприємства знайти та втримати кращих працівників, сформувати позитивний імідж і поліпшити репутацію, створити переваги перед конкурентами.

8. Результати дослідження засвідчили, що українські компанії все більше розуміють і сприймають соціальну відповідальність як інструмент підвищення конкурентоспроможності компаній.

9. Залишається достатньо низьким рівень інформаційної відкритості для суспільства українських компаній та рівень їх співпраці з іншими організаціями в розробці і впровадженні програм (заходів) із соціальної відповідальності. Для 59,8% компаній інформація про їх діяльність є лише для внутрішнього користування. Частка підприємств, які використовують зовнішні канали інформації (телепередачі, публікації в ЗМІ), менша, ніж тих, хто використовує внутрішні канали інформації (внутрішня преса, веб-сторінка).

10. Рівень співпраці з основними групами стейкхолдерів достатньо низький. Найчастіше компанії враховують інтереси споживачів та органів державної влади, найменше – недержавних і науково-дослідних організацій, навчальних закладів. Здебільшого організації самостійно розробляють і впроваджують такі програми, враховуючи переважно тільки інтереси споживачів та органів місцевої влади. Основним зовнішнім партнером у розробці і впровадженні програм із соціальної відповідальності, як і у 2005 році, залишаються органи влади.

11. Переважна більшість українських компаній не відстежує результати впровадження програм (заходів) із соціальної відповідальності, з них лише майже половина планує проводити моніторинг та оцінку.

Якщо міжнародні компанії мають комплексну стратегію КСВ, у рамках якої розроблені окремі політики з пріоритетних питань для компанії, то в Україні цей процес ще не є поширеним. Здебільшого завдання з виконання КСВ показників ще не ставляться перед співробітниками: лише 44% опитаних компаній України визначають КСВ показники для співробітників, а ще 44% – такі ідеї обговорюють, але не реалізують. Лише 27% компаній вводять питання з КСВ в програми найму персоналу і тільки 33% компаній оцінюють потреби в тренінгах з КСВ для нових співробітників, відповідно в 55% компаній КСВ-питання ще не введені в загальні тренінги для співробітників. Також низьким є рівень моніторингу реалізації КСВ-стратегії компанії: тільки 44% компаній ввели КСВ-питання в річні плани, управлінські цілі й щорічні опитування лояльності персоналу. Соціальний діалог залишається "складним питанням": у 33% створена профспілка і тільки в 44% підписаний колективний договір. А найбільш популярними каналами внутрішніх комунікацій про КСВ-

програми компанії є корпоративне видання (83%), внутрішній корпоративний сайт (67%) і збір засобів серед співробітників (67%)[365].

Впровадження політики соціальної відповідальності вимагає від бізнесу врахування інтересів усіх груп зацікавлених сторін (стейкхолдерів): бізнес-організації, органи державної влади, організації споживачів, профспілки, громадські організації, дослідницькі інституції. Вітчизняні компанії в розробці та впровадженні політики соціальної відповідальності найчастіше враховують інтереси споживачів (84,5% опитаних респондентів) та органів державної влади (57%), рідше – профспілок та інших об'єднань працівників (29,6%), бізнес-організацій (21,4%), дослідницьких установ (19,9%), недержавних організацій (13,8%). Переважна більшість українських компаній (77%) самостійно розробляє і вживає заходи щодо соціальної відповідальності; майже третина (29,6%) для визначення КСВ-заходів співпрацює з органами місцевої влади, 8% – з бізнес-партнерами[366]. Співпраця з іншими зацікавленими сторонами (громадськими організаціями, ЗМІ, рекламними агенціями, дослідницькими закладами, міжнародними організаціями) практично відсутня.

У взаємодії з групами зацікавлених сторін вітчизняний бізнес зіштовхується з проблемами недовіри з боку громадських організацій та органів влади, недобросовісної конкуренції, корупції, тінізації, рейдерства, втручання органів влади, нечесного ведення бізнесу тощо. Це пов'язано з відсутністю належного розуміння ролі й значення соціальної відповідальності, поваги до поняття "приватна власність", недосконалістю законодавства, зокрема в сфері оподаткування.

З огляду на достатньо низький рівень урахування інтересів усіх груп зацікавлених сторін і проблеми, які виникають під час їх взаємодії (недовіра один до одного, невиконання прийнятих зобов'язань, різне розуміння соціальної відповідальності, низька

[365] Социальная ответственность: "кадры решают все" [Электронниый ресурс]. – Режим доступа : http://www.csr-ukraine.org/userfiles/file/6_HR%20role%20in%20CSR.pdf.
[366] Діалог зі стейкхолдерами: міжнародні та українські реалії сьогодення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.csr-ukraine.org/doslidjennya2.html.

поінформованість із питань соціальної відповідальності), актуалізуються питання побудови діалогу між ними. Проте діалог можливий тільки за умови вирівнювання розуміння суті й принципів соціальної відповідальності. Тому насамперед необхідно провести широку просвітницьку кампанію, яка б передбачала тренінги, семінари, "круглі столи" та інформаційну кампанію в засобах масової інформації, оскільки вони є найбільш використовуваним джерелом отримання інформації з питань соціальної відповідальності. Зокрема, тренінги повинні передбачати вивчення таких питань[367]: розробка та впровадження стратегій (політики) соціальної відповідальності; врахування інтересів усіх груп зацікавлених сторін; вплив реалізації політики соціальної відповідальності на розвиток організації і сталий розвиток суспільства; кращий національний і європейський досвід КСВ; особливості впровадження соціальної відповідальності в різних типах організацій тощо.

Для переважної більшості українських компаній основними стимулами у впровадженні соціальної відповідальності є пільгове оподаткування організацій, які впроваджують соціальну відповідальність, зменшення адміністративного тиску місцевих органів влади та ознайомлення з позитивними прикладами впровадження програм (заходів) із соціальної відповідальності у світі (рис. 4.7).

Більшість МСП орієнтовані на впровадження соціально відповідальних технологій за наявності індивідуального консультування та експертної підтримки в оцінюванні їх діяльності та виробленні стратегії КСВ. Стимулами запровадження КСВ є державне фінансове заохочення такої діяльності, визнання громадою компанії як відповідальної, бажання членів колективу, потреби бізнес-партнерів, доступ до міжнародного фонду підтримки соціальної сфери в регіоні, доступ до пільгових кредитів[368].

Основними перешкодами у заходах із соціальної відповідальності для українських компаній є брак коштів, податковий

---

[367] Зінченко А. Г. Соціальна відповідальність в Україні: погляди різних стейкхолдерів. Регіональний аспект / А. Г. Зінченко, М. А. Саприкіна. – К., 2008. – С. 56.

[368] Корпоративна соціальна відповідальність малого та середнього бізнесу в Україні. Експертний аналіз [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.csr-ukraine.org/userfiles/file/4_CSR% 20among%20SMEs.pdf.

тиск, недосконаліть нормативно-правової бази щодо сприяння реалізації соціальної відповідальності, а також недостатність інформації і досвіду в процесі впровадження програм із соціальної відповідальності, відсутність або слабкість суспільного інтересу.

Рис. 4.7. Розподіл відповідей на запитання "Що або хто, на Вашу думку, може стимулювати соціальну відповідальність Вашого бізнесу?", % опитаних[369]

На думку двох третин українських підприємств, найближчим часом для розвитку соціальної відповідальності потрібно розробити і ухвалити Національну стратегію розвитку соціальної відповідальності, запровадити окрему просвітницьку програму для споживачів, провести широку інформаційно-просвітницьку кампанію з питань соціальної відповідальності, впровадити принципи соціальної відповідальності в діяльність органів державної влади і місцевого самоврядування[370].

Проблеми формування інституційних засад соціально орієнтованого бізнес-середовища у вітчизняному економічному

[369] Зінченко А. Г. Корпоративна соціальна відповідальність 2005-2010: стан та перспективи розвитку / А. Г. Зінченко, М. А. Саприкіна. – К. : Фарбований лист, 2010 – С. 47.
[370] Там само. – С. 51.

просторі усвідомлюються провідними вітчизняними підприємствами, про що свідчить постійний попит на обговорення на національному рівні питань щодо розвитку соціальної відповідальності, розвитку ринку відповідних освітніх і консалтингових послуг, вивчення й впровадження кращих світових практик.

Можна виділити низку чинників системного характеру, які ускладнюють і стримують реалізацію принципів соціальної відповідальності в Україні. Зокрема, це:

– невирішені негативні проблеми та наслідки переходу до ринку, які пов'язані зі згортанням соціальних програм і занедбанням об'єктів соціальної інфраструктури;

– недооцінка менеджментом підприємств потенціалу покращання ринкового позиціонування, підвищення конкурентоспроможності та економічних вигод у результаті реалізації соціальних інвестицій і проведення соціальної політики;

– переплетення формальних норм і неформальних правил за визначальної ролі останніх, які мають нелегальний характер без прямого порушення норм закону;

– широке розповсюдження неформальних тіньових економічних відносин і низький рівень дотримання законодавства. Це супроводжується недоотриманням податків, необхідних для виконання державою своїх соціальних функцій, різними порушеннями трудового законодавства (несправедлива, несвоєчасна та тіньова ("в конверті") заробітна плата). У цих умовах деформується розуміння принципів і обов'язків соціально відповідальних суб'єктів бізнесу, які набагато ширші, ніж виконання, причому беззаперечне, своїх зобов'язань щодо оплати праці та податків;

– недостатньо високий рівень організаційної культури та ділової етики;

– неефективність діяльності профспілок, адже, як і раніше, вони здебільшого матеріально й психологічно залежать від адміністрації, не прагнуть набути статусу незалежного реального учасника переговорного процесу та-* розширити сфери своєї компетенції, не пристосовані для відстоювання інтересів працівників;

– слабкість громадянського суспільства й соціального партнерства. Ще з радянських часів склалися традиції

патерналістського ставлення до працівників і відповідні очікування з їх боку. Таке середовище вкрай несприятливе для розвитку партнерських відносин, що становлять внутрішню основу корпоративного громадянства. Відповідно до західної ідеології корпоративної соціальної відповідальності, модель "компанії учасників" повністю відкидає відносини патронажу, заступництва, які, даючи певні й інколи вагомі поблажки найманому персоналу, створюють категорію залежного працівника, не спроможного протистояти авторитаризму й сваволі власників і керуючих;

– відсутність науково обґрунтованої державної політики формування соціально орієнтованого бізнес-середовища, у тому числі стимулювання соціально відповідальних суб'єктів бізнесу. На відміну від України, в розвинених західноєвропейських країнах державне стимулювання соціально відповідального бізнесу передбачає систематичний порядок стимулів і пільг, що забезпечує відповідний рівень соціальних інвестицій;

– неефективність вітчизняної системи макроекономічного регулювання, яка проявляється в розбалансованості прямих і зворотних зв'язків у національній економіці, підсилюється опором соціальних груп (чиновників, бізнес-структур і громадських об'єднань), які мають лише рентоорієнтовану поведінку.

Отже, з метою формування соціально орієнтованого бізнес-середовища суб'єктам підприємництва належить: передбачити соціальну відповідальність та соціальні інвестиції в стратегії розвитку бізнесу як передумову формування його інноваційних і тривалих конкурентних переваг; запроваджувати принципи і норми корпоративної соціальної відповідальності у філософію корпоративного менеджменту та підготовку соціальних звітів; перейти від затратних форм корпоративної благодійності до обґрунтованої соціальної політики та витрат на соціальні потреби, від традиційної допомоги бідним до соціальних інвестицій та підвищення рівня соціального капіталу; поширювати соціально відповідальну позицію в суспільному діалозі; підтримувати процес обміну позитивним досвідом і популяризувати кращі традиції у сфері соціальної відповідальності й згуртованості в суспільних, професійних та експертних аудиторіях.

4.4. Інститут соціально орієнтованого бізнес-середовища в економічних відносинах: цілі та інструменти стимулювання

Особливої вагомості для економіки України в умовах ринкової трансформації набувають питання інституційних перетворень. Причому, якщо трансформація формальних інститутів відбувалася в Україні шляхом швидкого імпорту здебільшого ліберальних норм, то створення неформальних інститутів ділової етики, соціально відповідальної поведінки, ринкової культури державних чиновників вимагає поступового розвитку та інституціоналізації. Входження України до світового глобалізованого економічного простору вимагає концептуального обґрунтування моделі інституційної трансформації з врахуванням нових історичних, геополітичних, науково-технологічних, ментальних, національно-культурних умов цивілізаційного поступу.

Вивчаючи різні аспекти й перспективи розвитку підприємництва в Україні, такі вітчизняні вчені, як К. Ващенко, З. Варналій, В. Геєць, О. Кужель, Е. Лібанова, Я. Жаліло, Д. Ляпін, Ю. Полунєєв, І. Акімова, С. Мельник та інші, неодноразово наголошували на важливості соціальної відповідальності бізнесу та соціального партнерства, пропонували окремі стимулюючі інструменти активізації цих процесів в економіці країни. Проте в сьогоднішніх умовах господарювання на перший план виходить необхідність визначення цілей, критеріїв і принципів формування соціально орієнтованого бізнес-середовища та обґрунтування інституційних механізмів стимулювання соціальної відповідальності та соціальної згуртованості вітчизняного бізнесу.

Сучасні умови глобальної конкуренції, економічної кризи та підвищення вагомості нематеріальних чинників економічного зростання, пов'язані з розвитком людського потенціалу, загострюють у бізнес-середовищі країни проблеми завоювання та утримання місця на ринку збуту. Тому більшість виробників прагнуть забезпечити себе довготривалим прихильним ставленням з боку співробітників, споживачів, партнерів та інших зацікавлених сторін суспільства. Це по суті змінює позиціонування бізнесу в суспільстві з прибутково

орієнтованого на соціально орієнтований, визначає економічні імперативи соціалізації бізнесу.

Світовий та вітчизняний досвід показує, що бізнес проходить кілька стадій позиціонування в суспільстві, яких є щонайменше три:

1) первісного нагромадження, яке супроводжується боротьбою за втримання й розширення захопленого, в якій сильніші претендують на розпоряджання ресурсами, преференції і повагу суспільства, якої у переважній більшості не отримують;

2) самовиправдання бізнесу перед суспільством, яке зумовлює розвиток спонсорства, патронажу, благодійності, доведення до суспільства цілей та перспектив діяльності бізнесу. В умовах гострої конкуренції за ринки і сфери впливу бізнесу вкрай необхідним є визнання держави й суспільства. Проте безсистемна роздача грошей не гарантує підвищення іміджу та репутації у суспільстві, тому на перший план виходить розуміння важливості реалізації бізнесом системних соціальних інвестицій;

3) соціального партнерства бізнесу, влади і громадськості з розвитком ефективної налагодженої системи соціальних взаємовідносин між усіма суб’єктами суспільного середовища.

Соціально орієнтоване бізнес-середовище як соціально-економічний інститут

Задля активізації третьої стадії позиціонування бізнесу в суспільстві, тобто соціального партнерства, у системі соціально-економічних інститутів України одним із найважливіших, на нашу думку, повинен стати інститут соціально орієнтованого бізнес-середовища, норми якого визначали б господарські відносини між усіма типами економічних суб'єктів на всіх рівнях управління. Соціально орієнтоване бізнес-середовище як зріз економічної культури окремої системи формується моральними умовами мотивації та соціальної спрямованості бізнес-суб’єктів.

На нашу думку, **соціально орієнтоване бізнес-середовище** – це сукупність інституційних передумов, чинників, ціннісних орієнтацій та механізмів правового, політичного, економічного, соціокультурного характеру, що сприяють реалізації соціально відповідальної поведінки суб’єктів бізнесу та підвищенню ступеня згуртованості (міцності та консолідації) їх взаємозв’язків навколо суспільного інтересу.

Під принципами побудови соціально орієнтованого бізнес-середовища в економічних відносинах ми розуміємо ті вихідні положення, правила та установки, якими потрібно керуватися для створення умов і механізмів стимулювання соціальної відповідальності та соціальної згуртованості економічних суб'єктів у бізнес-середовищі, а під критеріями – ознаки, на основі яких виробляється оцінка рівня соціальної орієнтованості бізнес-середовища та наслідків від недотримання принципів його функціонування. Ці принципи і критерії повинні бути інституціоналізовані за допомогою введення їх у відповідні нормативно-правові акти та неформальні конвенційні норми, що регулюють економічні відносини, а також створення інституційного механізму їх реалізації.

Складність адекватного аналізу соціальної відповідальності в економічних відносинах зумовлює прерогативу та необхідність використання саме інституційного підходу до побудови моделі соціально орієнтованого бізнес-середовища. Цей підхід полягає у використанні інституційних правил регулювання поведінки господарюючих суб'єктів, таких як фізичні особи, домашні господарства, підприємства (організації) і корпоративні структури, галузеві та регіональні комплекси, національна економіка загалом.

Як соціальний інститут соціально орієнтоване бізнес-середовище – одна з форм організації, регулювання та впорядкування громадського життя й поведінки людей в економічній сфері. Як економічний інститут соціально орієнтоване бізнес-середовище постає у вигляді правил та обмежень економічної поведінки.

Інститут соціально орієнтованого бізнес-середовища базуючись на концептуальних засадах інституціональної теорії, повинен передбачати:

– ієрархічне визначення та структурування формальних (конституції, закони, різні офіційно закріплені норми права, судові прецеденти, адміністративні акти) правил дотримання соціальної спрямованості, згуртованості та відповідальності суб'єктів бізнесу, а також норм становлення певного рівня соціально орієнтованого бізнес-середовища;

– закріплення неформальних чи конвенційних (договірна культура, системи цінностей, добровільно взяті на себе норми

поведінки, неписані кодекси честі, гідності, професійної самовідданості, традиції, звичаї, менталітет, різного роду соціальні умовності тощо) соціально орієнтованих норм поведінки між суб'єктами бізнесу, які впливають на економічну поведінку і процеси розвитку будь-якої соціально-економічної системи загалом;

– розробку механізмів, які б забезпечили виконання як правил соціально спрямованої діяльності, так і норм соціально відповідальної поведінки у господарських взаємовідносинах;

– поширення уявлень в суспільстві, що побудова економічних відносин повинна базуватися на соціальній орієнтації (в тому числі соціальній відповідальності) бізнесу, що формує соціально орієнтоване бізнес-середовище країни з доведенням необхідності та переваг його становлення.

Формальні й неформальні норми інституту соціально орієнтованого бізнес-середовища перебувають у тісній взаємодії, при цьому рівень відповідності між нормами залежить від усталеного соціально-психологічного клімату й організаційної культури в суспільстві, неформальних міжособистісних відносин, менталітету нації та ін.

Трансплантація норм інституту соціально орієнтованого бізнес-середовища в економічних відносинах

Слід враховувати, що введення нових норм (або трансплантація норм іншої економічної системи) формування соціально орієнтованого бізнес-середовища може бути позитивно сприйняте одними соціальними й професійними групами (здебільшого працівниками та соціально незахищеними верствами населення) та негативно – іншими (наприклад, власниками підприємств у разі вживання заходів, що примусово знизять частину їх ренти). Проте для соціально відповідального бізнесу є й інші переваги, які полягають у можливості популяризації їх соціально відповідальної поведінки, підвищення іміджу та створення репутації в суспільстві, що в кінцевому підсумку забезпечить повернення втраченої ренти.

У ході дослідження процесів трансплантації інститутів в інституційній теорії були визначені основні типи трансплантаційних дисфункцій: атрофія й переродження інституту, активізація альтернативних інститутів і відторгнення, інституційний конфлікт і

парадокс передачі[371]. Щодо інституту соціально орієнтованого бізнес-середовища виникнення зазначених дисфункцій зумовлює такі загрози соціально-економічного характеру:

– норми соціальної відповідальності та соціальної згуртованості бізнесу, які давно присутні в економіках розвинутих країн, несумісні з культурними традиціями та визнаними формальними інститутами вітчизняної економіки. Це призводить до атрофії розуміння цих норм в економічних відносинах, а відтак до їх переродження, здебільшого деструктивного. Адже інституційне донорське середовище західного цивілізованого бізнесу в більшості випадків придушують ненормативні види економічної поведінки;

– активізація альтернативних норм побудови соціально орієнтованого бізнес-середовища пов'язана з різного роду відхиленнями від прийнятих правил і принципів, що може спровокувати так звані інституційні пастки[372];

– відторгнення низки чинних норм інституту соціально орієнтованого бізнес-середовища можливе за відсутності попиту на нові формальні норми, які встановлюються владою, чи/або коли трансплантація має примусовий характер. Наприклад, підвищення податкових зобов'язань суб'єктів бізнесу без адекватного заміщення може спровокувати перехід підприємців у тінь;

– парадокс передачі полягає у тому, що донор (західні розвинуті країни), який передає свої інститути, ефективні в його умовах, може виграти за рахунок неготовності до цього реципієнта (вітчизняна економіка). Приймаючи нав'язані правила гри, відкинувши при цьому власні цінні інституційні норми, вітчизняна економіка може програвати як в економічному, так і соціальному та духовному сенсах.

В Україні процес шокової ліберально-ринкової трансплантації інститутів супроводжувався підвищенням ролі великих олігархічних бізнес-структур, взаємодією державного сектора з суб'єктами тіньової економіки, що проявилося в поширенні корупції та рейдерства, встановленні не вільних ринкових цін, концентрації

[371] Полтерович В. М. Трансплантация экономических институтов / В. М. Полтерович // Экономическая наука современной России. – 2001. – № 3. – С. 24-50.

[372] Інституційна пастка – це неефективна встановлена норма (неефективний інститут).

активів у руках невеликої кількості найбільших власників і монополізації влади цими корпоративно-олігархічними структурами, розширенні тіньової та опортуністичної складової економіки та ін.

Інтеграція вітчизняного господарства у світовий економічний простір передбачає гомогенність інституційних утворень. Однак масовий і швидкоплинний імпорт ринкових інститутів, здійснений "зверху", призвів до інституційних розривів економічного поля, посилення схильності як бізнесу, так і держави до опортуністичної поведінки. Цим визначається необхідність реалізації державного регульованого варіанта ринкової інституціалізації на основі модернізації сформованих формальних інститутів і легалізації неформальних у процесі цілеспрямованого інституційного проектування[373]. Схильність вітчизняного підприємництва до неформальної поведінки та опортунізму пов'язана з невизначеністю в результаті інституційних перетворень та збільшенням трансформаційних ризиків економіки в умовах глобалізації. Тому з метою уникнення негативних наслідків трансплантаційних дисфункцій при формуванні інституту соціально орієнтованого бізнес-середовища необхідно оцінити можливі прямі й трансакційні витрати, передбачувану економічну ефективність від введення норм соціальної відповідальності та соціальної згуртованості бізнесу. Для інституціалізації норм соціально орієнтованого бізнес-середовища необхідним є їх наукове обґрунтування на основі врахування інтересів всіх зацікавлених сторін, незалежної експертизи та прогнозу наслідків їх введення.

Інституційний механізм та цільова модель формування соціально орієнтованого бізнес-середовища

Модель формування соціально орієнтованого бізнес-середовища повинна охоплювати систему узгоджених між собою економічно ефективних і соціально орієнтованих інститутів із чіткими критеріями цільових орієнтирів, які є складовими інституційного механізму.

---

[373] Постсоветский институционализм – 2006: Власть и бізнес : монографія / под ред. Р. М. Нуреева. – Ростов-н/Д. : Наука-Пресс, 2006. – С. 296-297.

Сутність поняття "інституційний механізм" недостатньо висвітлена в науковій літературі. Визначення інституційного механізму обов'язково повинно охоплювати цільові, структурні й функціональні аспекти його будови, функціонування й розвитку, а також конкретну предметну сферу його застосування[374].

Виходячи з цього, на нашу думку, інституційний механізм формування соціально орієнтованого бізнес-середовища охоплює:

– розробку методів, форм та інструментів реалізації системи цілей і ціннісних орієнтацій забезпечення та регулювання соціально орієнтованого бізнес-середовища;

– дотримання основних принципів і критеріїв соціальної відповідальності та соціальної згуртованості (міцності та консолідації взаємозв'язків) суб'єктів бізнесу;

– врахування взаємодії існуючих у країні формальних і неформальних норм інституту соціально орієнтованого бізнес-середовища;

– чітка регламентація (визначення) типових економічних ситуацій прояву соціальної безвідповідальності бізнесу;

– координація соціально-економічної політики та механізмів правового, політичного, економічного (в тому числі програмного, організаційного і контрольного), соціокультурного характеру, що сприяють реалізації соціально відповідальної поведінки суб'єктів бізнесу та підвищенню ступеня їх соціальної згуртованості на національному, регіональному й місцевому рівнях.

Інституційний механізм забезпечення формування соціально орієнтованого бізнес-середовища повинен стимулювати суб'єктів бізнесу до дотримання принципів соціально відповідальної поведінки в обґрунтуванні ними стратегії економічної позиції на ринку. Суб'єктами формування і реалізації інституту соціально орієнтованого бізнес-середовища виступають державні органи влади і управління, економічні суб'єкти та бізнес-асоціації, громадські організації, наукові установи, профспілки, ЗМІ, які продукують та поширюють у суспільстві відповідні інституційні норми та правила.

---

[374] Петросян Д. Социальная справедливость в экономических отношениях: институциональные аспекты / Д. Петросян // Вопросы экономики. – 2007. – №2. – С. 50-58.

Проектування інституційного механізму формування соціально орієнтованого бізнес-середовища, базуючись на принципах максимальної захищеності від опортуністичної поведінки, розмаїття інституційних пасток, дуалізму норм і невизначеності в економічних відносинах, також передбачає розробку скоординованої державної економічної політики щодо соціального партнерства бізнесу, влади і громадянського суспільства.

Запропонована нами концептуальна модель формування соціально орієнтованого бізнес-середовища передбачає виділення п'яти стратегічних проблемно-цільових орієнтирів, кожен з яких містить також перелік тактичних завдань (рис. 4.8).

Зокрема, задля досягнення стратегічної цілі "***інституціалізація норм соціально відповідальної поведінки бізнесу***" передусім слід провести маркетингові дослідження стану попиту на норми соціальної відповідальності та її пропозиції, вивчити можливості введення міжнародних стандартів корпоративної соціальної політики та соціально орієнтованого менеджменту. Належить чітко визначити норми й правила, критерії та принципи соціально відповідальної поведінки, на основі яких проводити тиражування, просування й впровадження нормативно-правового регулювання у сфері соціального спрямування бізнесу.

Інституціалізація норм соціально відповідальної поведінки бізнесу – це процес становлення формальних інститутів, що регулюють (забезпечують) відповідну поведінку суб'єктів бізнесу і комплементарних до них добровільних неформальних угод, "правил гри", стереотипів поведінки, традицій ділової діяльності, контрактних взаємовідносин. Поступове "витіснення неефективних неформальних інститутів легітимними нормами забезпечує трансформацію спонтанної поведінки економічних суб'єктів в прогнозовану на основі розширення інституційного поля, досягнення однорідності інститутів, синхронності їхнього функціонування, локалізації високого ступеня невизначеності економіки, інституціалізації механізмів взаємодії бізнесу і держави"[375].

[375] Постсоветский институционализм – 2006: Власть и бізнес : монографія / под ред. Р. М. Нуреева. – Ростов-н/Д. : Наука-Пресс, 2006. – С. 296.

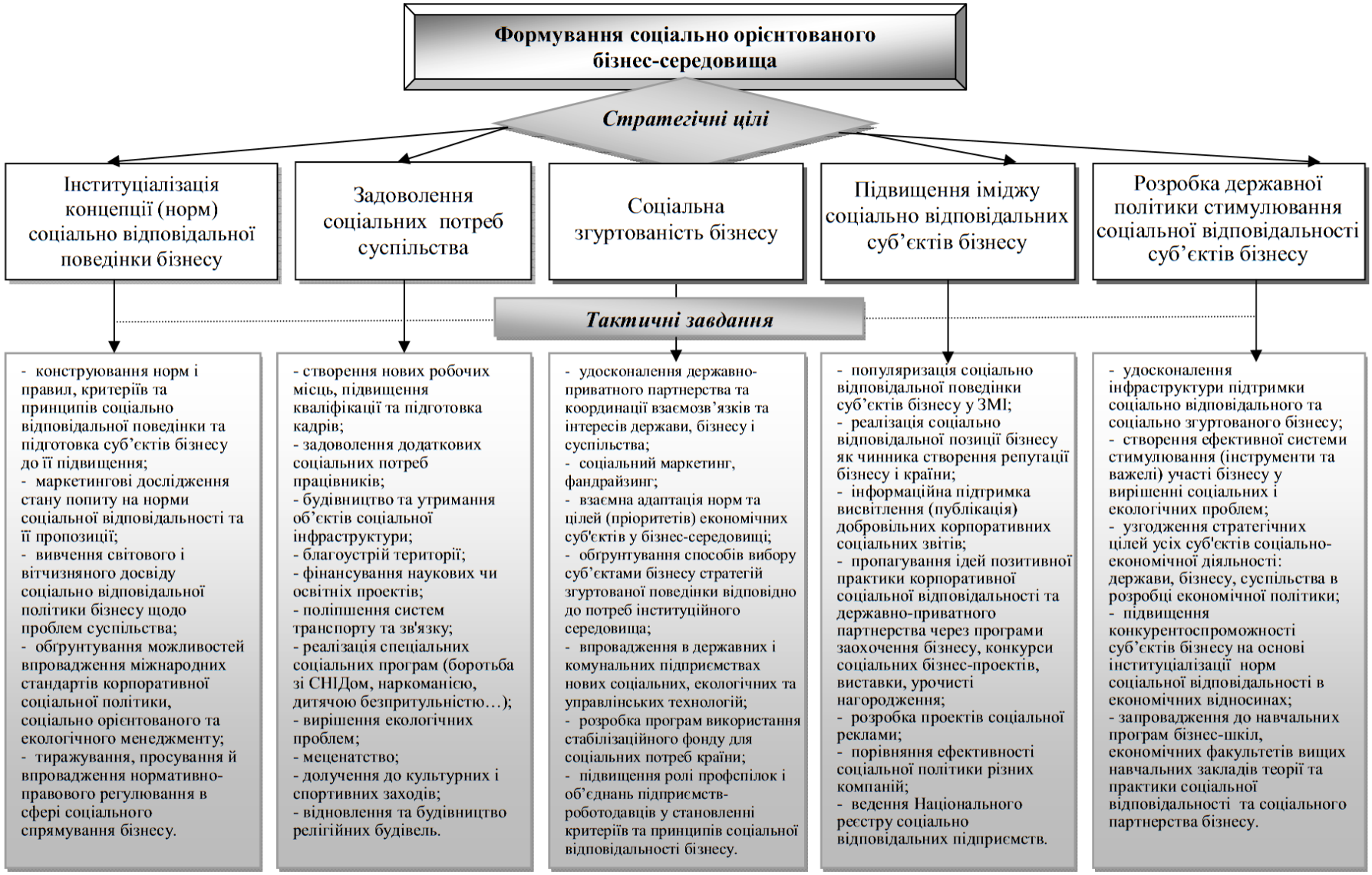

Рис. 4.8. Концептуалізація моделі формування і розвитку соціально орієнтованого бізнес-середовища (проблемно-цільовий підхід)

Основною метою трансформації неформальних норм в інституційні є стабільний економічний розвиток, адже прогнозований рівень економічного зростання корелює зі становленням формальних норм і правил, задоволенням суспільного попиту на них, що також забезпечує більш локалізовану неформальну активність. Зокрема, найефективнішим способом боротьби з нелегальною тіньовою економікою є легалізація тіньових капіталів та активів, що, безумовно, забезпечить економічне зростання на основі ефективнішої аллокації фінансових ресурсів й усунення його іллегального обмеження. Отже, процес витіснення неформальних інститутів легітимними нормами забезпечує прогнозованість економічної поведінки суб'єктів підприємництва у бізнес-середовищі.

Останніми роками вітчизняний бізнес уже почав усвідомлювати вигоду інвестицій в людський капітал, свою соціальну відповідальність у суспільстві як детермінанту конкурентних переваг на ринку, що оцінюється реалізацією соціальних проектів, поки що здебільшого для власного персоналу. Для бізнесу необхідний "механізм чіткої ідентифікації зони і рівня ризиків у здійсненні соціальних проектів вкладень у людський капітал. Це вимагає виявлення параметрів ризиків, які можуть бути використані як критерії ефективності реалізованих проектів державно-приватного та соціального партнерства як стратегічних цілей держави, які б адекватно сприймалися бізнесом і громадянським суспільством"[376].

Для України в цьому контексті важливим є розробити та прийняти Концепцію розвитку громадянського суспільства в Україні, Закони України "Про соціальну відповідальність бізнесу", "Про соціальну звітність підприємств України", "Про соціальний аудит". Крім того, в контексті формування соціально орієнтованого бізнес-середовища цінними є напрацьовані проекти Концепції соціальної держави в Україні, Законів України "Про громадські організації", "Про соціальне партнерство" та ін.

На нашу думку, консолідуючим нормативно-правовим та інституційним забезпеченням формування соціально орієнтованого бізнес-середовища має стати однойменна концепція та закон, враховуючи сучасні цивілізаційні вимоги.

---

[376] Постсоветский институционализм – 2006: Власть и бізнес : монографія / под ред. Р. М. Нуреева. – Ростов-н/Д. : Наука-Пресс, 2006. – С. 304.

Однак факт залишається фактом: закони можуть бути досконало й грамотно прописані, проте без організаційної, договірної і підприємницької культури та етики, усунення негативів неформального характеру в економічних відносинах, неможливо досягти бажаного результату від їх прийняття.

Друга стратегічна ціль формування соціально орієнтованого бізнес-середовища – ***задоволення соціальних потреб суспільства*** – розкриває низку тактичних цілей вирішення проблем соціального характеру (див. рис. 4.8).

Виходячи з важливості третьої стадії позиціонування бізнесу у суспільстві для задоволення його соціальних потреб, вітчизняним підприємствам варто замінити свою, здебільшого благодійну, діяльність та одноразові пожертвування на обґрунтовану корпоративну соціальну політику, розроблену стратегію та планування соціально значущих проектів і програм з оцінкою результатів їх реалізації, тобто перейти до продуктивних соціальних інвестицій.

У сьогоднішніх кризових умовах економічного розвитку, де відбуваються процеси концентрації та перегрупування сил, соціальні інвестиції набувають додаткової актуальності, адже з кризи сильнішими можна вийти за умови збереження й розвитку людського капіталу, відносин із партнерами, тобто підвищення репутації та авторитету не лише в економічному, а й у соціальному просторі.

Соціальні інвестиції можуть мати як внутрішній характер, тобто зосереджуватися в самому підприємстві для підвищення компетентності працівників, охорони праці, техніки безпеки, розвитку корпоративної культури та інше, так і зовнішній – благоустрій, охорона навколишнього середовища, житлово-комунальне господарство, соціальна підтримка й захист деяких груп населення, підтримка й розвиток охорони здоров'я, світи, культури та ін.

Ефективним засобом як задоволення соціальних потреб суспільства, так і оптимізації соціальних проектів бізнесу є використання конкурсних механізмів реалізації корпоративної політики соціальної відповідальності, які сприяють найбільш ефективному вкладенню соціальних інвестицій, об’єктивній оцінці потреб суспільства, розвитку людського капіталу території, можливості залучення додаткових ресурсів, обґрунтуванню ефективних рішень, залученню нових учасників соціального партнерства.

Соціальна згуртованість бізнесу як стратегічна ознака формування соціально орієнтованого бізнес-середовища (див. рис. 4.8) визначає ступінь міцності та консолідації взаємозв'язків економічних суб'єктів щодо вирішення соціальних проблем чи реалізації суспільного інтересу. Вихідною передумовою соціальної згуртованості економічних суб'єктів усіх рівнів ієрархії економічної системи виступає теза про те, що сама стратегічна мета володіє могутнім консолідуючим потенціалом.

Україна перебуває на початковому етапі формування ефективної системи соціальної згуртованості бізнесу. Соціальна згуртованість реалізовується значною мірою через інституціалізацію основних механізмів взаємного узгодження інтересів і стратегічних цілей держави, бізнесу й суспільства: лобіювання, соціальне і державно-приватне партнерство, соціальний маркетинг та ін. (рис. 4.9). Врахування інтересів усіх учасників слугує умовою абсорбції нових соціальних, екологічних та управлінських технологій, вирішення протиріч макро-, мезо- і мікроекономічних інтересів у вітчизняній економічній системі та призупинення інерційності її розвитку.

Рис. 4.9. Інститути взаємодії держави, суспільства і бізнесу

Благодійність як фінансова або інша підтримка суспільних об'єднань, культурних і спортивних організацій та їх програм, що здійснюється на безоплатній основі, відрізняється від спонсорства тим, що не припускає навіть неформальних зобов'язань з боку одержувачів підтримки.

Меценатство пов'язане з безоплатним фінансуванням соціально значущих проектів у сфері науки, культури та мистецтва і, як правило, не припускає одержання будь-якої особистої вигоди від фінансування таких проектів.

Патронаж передбачає довгострокову матеріальну й організаційну підтримку, яка надається комерційною структурою громадському об'єднанню, організації соціальної або культурної сфери. Патронаж допускає неформальні, особистісні зобов'язання представників організації, яка отримує підтримку щодо висвітлення інформації про фірму-патрона у різних заходах чи перед представниками влади та іншими суспільними об'єднаннями.

Спонсорство – це фінансовий чи матеріальний внесок суб'єктом бізнесу в той чи інший соціальний або культурний проект без безпосередньої участі у ньому, проте може передбачати висвітлення спонсорської діяльності.

Державно-приватне партнерство, по-перше, передбачає розвиток об'єктів, які повністю чи частково належать державі, через залучення капіталу бізнесу згідно із законодавчо закріпленими вимогами щодо реалізації різних форм державно-приватного партнерства; по-друге, є ефективним механізмом взаємодії, в якій влада отримує реальні важелі впливу на приватний капітал, а бізнес – додаткові сприятливі умови для вкладення інвестицій.

Ідеологія інституту *соціального партнерства*[377] визначається переговорним характером вирішення розбіжностей, узгодженням соціально-економічної політики, гарантованим захистом інтересів суб'єктів соціального партнерства, запровадженням системи загальнолюдських цінностей та ділової етики в економічних відносинах. Соціальне партнерство сприяє формуванню різних громадських організацій і об'єднань та договірних відносин між усіма

[377] Соціальне партнерство – тип соціальних відносин і взаємодії різноманітних соціальних груп і державних інститутів, що дає змогу їм вільно виражати свої інтереси й знаходити цивілізовані способи їх гармонізації й реалізації в процесі досягнення загальної мети. Відносини соціального партнерства будуються на принципах довіри, поваги, доброзичливості, рівності, свободи вибору, проте передбачають взаємну відповідальність за спільну справу, обов'язковість виконання досягнутих домовленостей і за систематичність виконання прийнятих у рамках соціального партнерства угод, договорів і рішень.

громадськими, бізнесовими та державними представниками, що створює базу для виникнення й дії механізмів громадянського суспільства, в якому різні соціальні групи, що мають свої специфічні інтереси, утворять соціальну згуртованість, що у свою чергу забезпечує соціальну стабільність у суспільстві.

Транзитивний характер ринкових та економічних перетворень об'єктивно вимагає формування та неперервну модернізацію механізмів узгодження стратегічних цілей держави, бізнесу та суспільства, їх ідентифікацію на різних ієрархічних рівнях економічної системи. Низка функцій держави тісно кореспондується з інтересами бізнесу (інституційні реформи, захист конкуренції, створення ринкових організаційних структур і механізмів управління на мікрорівні та ін.). Перетинання інтересів держави і бізнесу в процесі реалізації цих функцій вимагає розробки і запуску механізмів взаємодії, що трансформують потенційну зацікавленість у діючі технології співробітництва. Саме влада повинна стати сполучним елементом для взаємодії різних соціальних груп суспільства. Для запуску консолідуючого суспільство механізму необхідне дотримання низки умов[378]:

1) вибір стратегічної мети розвитку, яка б консолідувала інтереси різних суб’єктів;

2) формування механізму соціального партнерства влади, бізнесу і суспільства;

3) створення системи громадських інститутів, які б регулювали поведінку різних груп під час реалізації стратегічних цілей суспільства.

Алгоритм узгодження інтересів держави і бізнесу охоплює такі ітераційні кроки[379]: ідентифікація специфікованих цілей держави, бізнесу і місцевої спільноти, ранжування пріоритетності суб'єктних цілей, виявлення інтересів сторін із різним рівнем пріоритетності, розробка управлінських рішень з гармонізації макро-, мезо- і мікрорівневих інтересів, тестування збалансованості інтересів і коректування прийнятих рішень.

---

[378] Постсоветский институционализм – 2006: Власть и бізнес : монографія / под ред. Р. М. Нуреева. – Ростов-н/Д. : Наука-Пресс, 2006. – С. 306-307.
[379] Там само. – С. 308.

При цьому можливості влади, бізнесу і суспільства повинні сприйматися як система відносин, що мають форму конвенції про виконання взаємних зобов'язань. Ставлячи до бізнесу ті чи інші вимоги, суспільство й влада не повинні забувати про необхідність формування сприятливого для ділової активності економічного середовища.

Важливість *соціального маркетингу* як одного з інструментів взаємодії та врахування інтересів держави, бізнесу і суспільства зумовлюється підвищенням ступеня зрілості ринкової економіки, зміною парадигми управління, яка пов’язана зі збагаченням його соціального змісту, сучасною вимогою вищої адаптованості господарювання до соціальних змін та задоволення потреб суспільства. Соціальний маркетинг виконує функцію соціального управління та планування в діяльності суб’єктів бізнесу, а також своєрідного інституційного інструменту погодження інтересів економічних суб'єктів із внутрішнім і зовнішнім середовищем.

Соціальний маркетинг – це напрям, що використовує інструменти маркетингу для поліпшення життя як окремих людей, так і всього суспільства загалом… Це робота комерційних компаній, спрямована на одночасне просування бренду й соціальних цінностей. Ключовими елементами такого маркетингу нарівні з вивченням, формуванням і задоволенням потреб покупців є розробка, реалізація й контроль соціальних програм, спрямованих на просування соціальних ідей, рухів або реалізацію практичних дій[380]. Тобто соціальний маркетинг є також своєрідним інструментом просування ідеї формування соціально орієнтованого бізнес-середовища.

Відповідно до концепції соціально відповідального маркетингу Ф. Котлера[381] завданням організації є встановлення потреб та інтересів цільових ринків і задоволення користувачів ефективнішими, ніж у конкурентів, способами за збереження або підвищення добробуту як споживачів, так і суспільства загалом, тобто забезпечити вищу споживчу цінність способами, які підтримують (або навіть поліпшують) благополуччя покупців і суспільства.

---

[380] Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ru.wikipedia.org.
[381] Котлер Ф. Основы маркетинга / Филипп Котлер. – М.; СПб; К.: ЮНИТИ, 2001. – С. 49.

Соціальний маркетинг передбачає дослідження ринку не лише з позиції окремого бізнесу, а й усіх зацікавлених в успішному розвитку цього бізнесу груп. При цьому ключовими моментами, що відрізняють концепцію соціально відповідального маркетингу від концепції маркетингу класичного, є турбота про благополуччя покупців, а не просто про задоволення їхніх короткострокових потреб, тобто врахування в діяльності фірми потреб і вимог довготривалого благополуччя індивідуальних споживачів та суспільства загалом.

Соціально орієнтованому маркетингу властиві такі найбільш типові й обов'язкові вимоги[382]:

1. Основна мета підприємства повинна полягати у задоволенні розумних, здорових потреб споживачів відповідно до гуманних інтересів суспільства;

2. Підприємство повинно бути постійно зайняте пошуком можливостей створення нових товарів, які повніше задовольняють потреби покупців. Воно повинно бути готовим до систематичного внесення в товари вдосконалень відповідно до інтересів покупців;

3. Підприємство має відмовлятися від виробництва й продажу товарів, які суперечать інтересам споживачів взагалі і, особливо, якщо вони можуть завдати шкоди споживачеві й суспільству загалом;

4. Споживачі, опираючись на власні дії й суспільну думку, повинні підтримувати тільки ті підприємства, які свідомо проявляють турботу про задоволення нормальних здорових потреб носіїв платоспроможного попиту;

5. Споживачі, піклуючись про збереження й підвищення якості життя, не купуватимуть товари підприємств, що використовують екологічно "нечисті" технології навіть для виробництва потрібного людям товару;

6. Підприємство повинно створювати й впроваджувати в практику такі програми соціально-економічного розвитку, які не тільки слугують інтересам самого підприємства і його трудового колективу, а й корисні для соціального розвитку регіону, в якому таке підприємство функціонує.

---

[382] Трунин С. Н. Институциональные предпосылки возникновения социального маркетинга / С. Н. Трунин // Известия Волгоградского государственного технического университета. – 2006. – Т. 11, № 6. – С. 48-52.

Складовою соціального маркетингу є фандрайзинг (англ. *Fundraising*), який розглядається як "процес залучення коштів, збору інвестиційного капіталу організацією, переважно некомерційною для благодійних або освітніх цілей"[383]. Тобто передбачає цілеспрямований систематичний пошук спонсорських (або інших) засобів для здійснення соціально значущих проектів (програм, акцій) і підтримки соціально важливих інститутів. Може провадиться як бізнес, як благодійна і як спонсорська діяльність. Виступає ефективним засобом об'єднання різних ресурсів (в тому числі збір засобів через промислові компанії та їх об'єднання, конкурси на гранти від благодійних фондів) з метою задоволення соціальних потреб і поліпшення соціально-економічного стану територіально-суспільних систем різного ієрархічного рівня, в якому розташовані ці ресурси.

Крім зазначених, інститутами взаємодії держави, суспільства і бізнесу є лобістські та саморегулівні організації (див. рис. 4.9). *Інституціалізація лобізму* в рамках спеціальних організацій, які лобіюють інтереси бізнесу в органах влади, дає змогу забезпечити баланс суперечливих інтересів у суспільстві через відображення у нормах закону компромісних і погоджених рішень. Однак тісний зв'язок групових економічних інтересів з урядом через неформальну систему лобізму призводить до розширення корупції і домінування приватних інтересів груп чиновників із рентоорієнтованою поведінкою. Чим більше інститути держави мотивуються приватно-груповими інтересами, тим меншою мірою економічна політика відображає інтереси громадянського суспільства. Коаліції групових інтересів, які пов'язані з інститутами влади, не націлені на проведення ефективної економічної і соціальної політики[384].

Лобіювання як непереборний елемент механізму регуляції політичних, соціальних та економічних процесів у сучасному суспільстві – це тиск на державу (законодавців і чиновників) як формальних (наприклад, при законодавчих органах), так і неформальних (корупція) інститутів бізнесу з метою прийняття рішень в інтересах організацій, які вони представляють[385].

---

[383] Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ru.wikipedia.org.

[384] Постсоветский институционализм – 2006: Власть и бізнес : монографія / под ред. Р. М. Нуреева. – Ростов-н/Д. : Наука-Пресс, 2006. – С. 311.

[385] Политология : энциклопедический словарь / общ. ред. и сост. Ю. И. Аверьянов. – М. : Изд-во Московского коммерч. ун-та. 1993. – 431 с.

До позитивних ефектів інституту лобізму як формального механізму узгодження інтересів бізнесу і держави можна віднести[386]:

– підвищення динаміки і гнучкості органів влади та їх впливу на управлінські рішення;

– забезпечення самоорганізації суспільства, що у свою чергу впливає на соціально-економічну політику;

– створення можливості для забезпечення інтересів меншин;

– реалізація принципу свободи недержавних структур (асоціацій, громадських організацій та ін.);

– активізація різних процесів і явищ у сфері економіки та політики;

– розширення інформаційної та організаційної бази прийняття рішень, концентрація на актуальних проблемах, оскільки лобісти забезпечують органи влади інформацією з розглянутого питання чи за інтересами всіх груп суспільства;

– досягнення компромісу, взаємного узгодження різнорідних інтересів, тому що лобісти, які відстоюють протилежні інтереси своїх замовників, сприяють рівновазі різних сил, досягненню консенсусу в прийнятті управлінських рішень.

Однак інституціалізований лобізм має і негативні наслідки, адже може стати знаряддям задоволення іноземних інтересів всупереч національним пріоритетам бізнесу і суспільства; може використовуватися як інструмент позаправового тиску на державні органи; підсилює крайні форми задоволення індивідуальних інтересів; блокує необхідні управлінські дії, перешкоджає задоволенню суспільно важливих потреб, сприяючи задоволенню окремих інтересів.

Суспільство, бізнес і держава повинні спільно брати участь у трансформації негативних моментів лобіювання в позитивні, створювати легальні форми лобіювання з метою їхнього контролю. Зокрема, у США ще в 1946 році прийнятий закон про регульований лобізм, що вимагає реєстрації всіх професійних лобістів та їхньої постійної звітності. В Австрії, Франції, Голландії пішли шляхом створення спеціального інституту – соціально-економічної ради, яка,

[386] Постсоветский институционализм – 2006: Власть и бізнес : монографія / под ред. Р. М. Нуреева. – Ростов-н/Д. : Наука-Пресс, 2006. – С. 313.

маючи чіткий юридичний статус, виконує роль "лобістського парламенту". У Німеччині немає ні закону про лобізм, ні спеціального інституту лобіювання. Наголос робиться на широку мережу союзів, об'єднань, що представляють перед державою свої інтереси, і на розвиток соціальної відповідальності організацій громадянського суспільства[387].

В Україні процес інституціалізації функціонування лобістських груп нерозривно пов'язаний з необхідністю забезпечення ефективного контролю їх діяльності. Незважаючи на важкість такого контролю, все ж інститут лобізму переважає над тіньовим, неформальним лобіюванням інтересів великих бізнес-структур у коридорах влади, що спричинює посилення корупції та домінування приватних корумпованих інтересів представників влади з рентоорієнтованою, проте аж ніяк не соціально відповідальною поведінкою. Натомість, інституційне регулювання діяльності лобістських організацій дало б їм змогу забезпечувати інтереси бізнесу в органах влади, баланс суперечливих інтересів у суспільстві, відобразивши в нормах закону компромісне та/або погоджене рішення.

Створення нормативно-правової основи для дії механізму цивілізованого лобіювання бізнесом власних інтересів потребує прийняття Закону України "Про лобізм" та "Про саморегулівні оргацізації підприємців". В Уряді теж піднімають питання про необхідність ухвалення закону про лобізм у рамках синхронізації посилення антикорупційного законодавства. Для виведення ринку лобістських послуг з тіні і поповнення бюджету за рахунок продажу ліцензій і податків, "необхідно вжити заходи з запобігання роботі нелегальних лобістів". Створення цивілізованого ринку лобізму в Україні потребує посилення заходів щодо "чиновників, які живуть за рахунок хабарів, що отримуються за "вирішення питань". "Тому необхідно одночасно посилювати покарання за неформальну "допомогу" бізнесу в лобіюванні і паралельно створювати умови для легальної роботи лобістських компаній"[388].

---

[387] Турсунова А. Р. Корпоративная социальная политика: зарубежный и российский опит : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. эконом. наук / А. Р. Турсунова. – М., 2003. – 20 с.

[388] Королевська хоче узаконити лобізм [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ua.glavred.info/archive/ 2009/05/22/125503-11.html.

Тобто для функціонування соціально орієнтованого бізнес-середовища вкрай важливим є відпрацювання механізмів і процедур соціального діалогу та стабільних суспільних відносин. Сформованість та інституційне оформлення групових інтересів (бізнесу, суспільства та держави) потребує також відпрацювання механізмів підвищення ефективності діяльності галузевих, регіональних і міжрегіональних об'єднань, асоціацій та спілок підприємців, рад підприємців при виконавчих органах влади, економічних союзів, торгово-промислової палати, союзів роботодавців, лобістських і саморегулівних організацій, профспілок тощо, їх взаємодії з органами державної влади.

У процесі налагодження взаємодії органів виконавчої влади з інститутами громадянського суспільства з метою врахування їх інтересів в Україні були створені такі *громадські об'єднання підприємців*[389]:

– у 1990 році – Спілка малих підприємств України (у 1996 році перейменована на Спілку підприємців малих, середніх і приватизованих підприємств України) та Спілка орендарів і підприємців України;

– у 1992 році засновано Український союз промисловців та підприємців та Асоціацію сприяння розвитку приватного підприємництва в Україні "Єднання", яка пропонувала дієві інструменти реалізації ідей соціального партнерства;

– у 1993 році з метою забезпечення ефективної співпраці підприємницьких структур з органами виконавчої влади щодо розвитку підприємництва була заснована Рада підприємців при Кабінеті Міністрів України як консультативно-дорадчий орган;

– у 1998 році було створено практично єдиний в системі органів виконавчої влади громадський інститут уповноважених з захисту прав підприємців в АР Крим, областях, містах Києві та Севастополі, що стало дієвою формою діалогу влади і бізнесу. Мережу уповноважених сформовано з незалежних фахівців, які наділені повноваженнями з розгляду скарг і проблем розвитку

[389] Про стан та перспективи розвитку підприємництва в Україні : національна доповідь / [К. О. Ващенко, З. С. Варналій, В. Є. Воротін та ін.]. – К. : Держкомпідприємництво, 2008. – С. 41-48.

підприємництва в регіонах, представництва інтересів суб'єктів підприємництва в органах влади;

– у 2000 році створено дорадчо-консультативний орган при місцевих органах виконавчої влади – Координаційну раду з питань розвитку підприємництва, до складу якої на паритетних засадах входять представники громадськості та органів місцевої влади, та Громадську колегію при Держкомпідприємництві, яка працює у форматі громадських слухань (консультацій) і до складу якої входять 65 лідерів найпотужніших всеукраїнських громадських об'єднань підприємців (Спілка підприємців малих, середніх і приватизованих підприємств України, Українська ліга молодих підприємців, Спілка захисту прав суб'єктів підприємництва, Спілка аудиторів України, Конгрес приватних роботодавців, Український союз промисловців і підприємців, Спілка орендарів і підприємців України та ін.);

– з 2000 року Законом України "Про ліцензування певних видів господарської діяльності" при Держкомпідприємництві було впроваджено принципово новий інститут – експертно-апеляційну раду. Рада як законодавчо визначений колегіальний орган стала першим прикладом партнерства держави і громадськості та інструментом регулювання досудових спорів підприємця й органу ліцензування. Рада здійснює експертизу проектів нормативно-правових актів з питань ліцензування, розроблення рекомендацій з основних проблем державної політики у сфері ліцензування, розглядає заяви, претензії та скарги суб'єктів господарювання на рішення органів ліцензування щодо порушення цими органами ліцензійного законодавства. Рішення Ради мають характер експертних висновків і є обов'язковими для розгляду Держкомпідприємництвом та підставою для видання ним розпорядження про усунення порушень законодавства у сфері ліцензування. Рішення ради обов'язкові до виконання. Про зростання довіри підприємців до такої інституції свідчить той факт, що порівняно з 2005 роком кількість звернень суб'єктів господарювання до Ради зросла в 5,9 раза (з 55 до 329 скарг).

Крім того, для забезпечення паритету інтересів організацій бізнесу, суспільства та влади було прийнято Постанову Кабінету Міністрів України від 15 жовтня 2004 року за № 1378 "Деякі питання щодо забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації

державної політики", Укази Президента України "Про лібералізацію підприємницької діяльності та державну підтримку підприємництва", "Про деякі заходи щодо забезпечення здійснення державної регуляторної політики", "Про Концепцію вдосконалення державного регулювання господарської діяльності", "Про невідкладні заходи щодо вдосконалення державного регулювання господарської діяльності".

Станом на початок 2008 року громадські ради (колегії) створені при 72 органах виконавчої влади. До їх складу входить близько 2 тис. осіб, з яких понад 1 тис. представників громадських організацій, близько 200 представників професійних спілок, 300 інших представників громадськості, 100 представників засобів масової інформації, органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, політичних партій[390].

З метою забезпечення прозорості, підконтрольності та підзвітності влади в реалізації політики розвитку підприємництва Уряд прийняв Концепцію сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства, затвердив Порядок сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади.

Незважаючи на всі позитивні інституційні напрацювання щодо створення представницьких органів бізнесу та суспільного партнерства, все ж більшість громадських об’єднань підприємців є пасивними у вирішенні важливих проблем розвитку малого та середнього підприємництва та соціального партнерства, натомість виступають свого роду "лобістськими клубами" для підтримки окремих бізнесових і політичних інтересів. Це призводить до фактичного спотворення суті та мети їх створення.

Перед громадськими об’єднаннями підприємців у формуванні соціально орієнтованого бізнес-середовища постає необхідність виконання таких завдань:

– підтримати бізнес в усвідомленні стратегічних переваг соціально відповідальної та соціально згуртованої поведінки в економічних відносинах;

[390] Про стан та перспективи розвитку підприємництва в Україні : національна доповідь / [К. О. Ващенко, З. С. Варналій, В. Є. Воротін та ін.]. – К. : Держкомпідприємництво, 2008. – С. 45.

– оцінити умови та перешкоди для розвитку соціально орієнтованого бізнес-середовища, сформулювати вимоги, критерії та пропозиції макроекономічної політики його стимулювання;

– забезпечити оперативний обмін інформацією між усіма учасниками економічного діалогу та соціального партнерства, повідомлення засобів масової інформації, створення громадської думки;

– розробити та реалізовувати в співпраці з іншими об'єднаннями підприємців та органами державної влади власну економічну політику щодо підтримки та захисту соціально відповідального бізнесу в Україні;

– здійснювати практичну підтримку суб'єктів бізнесу щодо навчання у сфері корпоративної соціальної відповідальності, інформаційне забезпечення, правове, економічне, науково-технічне консультування тощо.

Отже, інституціалізація соціального партнерства та соціальної згуртованості загалом повинна здійснюватися на основі "відпрацювання процедур узгодження інтересів і загальних цілей суспільства, влади та бізнесу в рамках правового поля, прийняття організаційно-правових і політичних норм, які гармонізують інтереси учасників цих відносин при чіткій самоідентифікації ними спільності цілей і потреби в соціальному партнерстві для їх досягнення"[391]. Цей процес обов'язково передбачає формування адекватних інститутів представництва соціальних, корпоративних і регіональних груп, удосконалення практики колективно-договірного регулювання та вироблення "правил гри" в бізнес-середовищі. Крім того, беззаперечним є той факт, що для розвитку та успішного функціонування соціально орієнтованого бізнес-середовища вкрай важливими є наявність демократичної держави, середнього класу та громадянського суспільства, а також об'єктивної потреби у формуванні соціально орієнтованого бізнес-середовища, яке продукує новий тип суспільних відносин.

Отже, враховуючи посилення статусу бізнесу в сучасних, не лише економічних, а й соціальних відносинах, формування соціально

[391] Постсоветский институционализм – 2006: Власть и бізнес : монографія / под ред. Р. М. Нуреева. – Ростов-н/Д. : Наука-Пресс, 2006. – С. 316.

орієнтованого бізнес-середовища в Україні на інституційних засадах соціального партнерства та згуртованості бізнесу повинно базуватися на оптимальному застосуванні таких принципів:

– забезпечення узгодження інтересів влади, бізнесу і громадянського суспільства в процесі обґрунтування основних напрямів соціально-економічної стратегії держави;

– інституціалізації взаємовідносин суб'єктів бізнесу, суспільства та держави через удосконалення функціонування Громадської палати України, Громадської ради України, політичних партій, громадських організацій та об'єднань, профспілок і неприбуткових установ, лобістських структур і саморегулівних організацій бізнесу;

– участі бізнес-організацій у соціально-економічному розвитку місцевої громади та країни загалом через інститути державно-приватного партнерства, суспільного договору, благодійництва, спонсорства, меценатства, патронажу, соціальних інвестицій, соціального маркетингу та ін.;

– транспарентної взаємодії держави та бізнесу, яка характеризується комунікативним процесом і відкритим обміном достовірною інформацією, готовністю до її отримання й опрацювання;

– реалізації соціальної відповідальної та соціально згуртованої поведінки різними групами стейкхолдерів (бізнес, органи державної влади, профспілки, організації споживачів, громадські організації, дослідницькі інституції та ін.).

Реалізація четвертої стратегічної цілі – ***підвищення іміджу соціально відповідальних суб'єктів бізнесу*** – сприяє зростанню їх конкурентоспроможності на основі реалізації соціальної відповідальності в економічних відносинах. Тобто дотримання принципів та норм соціальної відповідальності суб'єктами бізнесу повинно сприяти зміцненню їх ділової репутації серед партнерів, що забезпечить залучення додаткових клієнтів і високу інвестиційну привабливість, посилення конкурентних позицій на ринку загалом. У цьому контексті особливо важливими є популяризація соціально відповідальної поведінки суб'єктів бізнесу (як відповідальних, так і безвідповідальних) та інформаційна підтримка висвітлення добровільних корпоративних соціальних звітів.

У цьому напрямі ми погоджуємося з поглядами низки вітчизняних учених, що для ефективного морально-психологічного стимулювання необхідно[392]:

– пропагувати ідеї позитивної практики КСВ та взаємодії органів влади й бізнес-компаній серед населення через програми заохочення бізнесу, конкурси соціальних бізнес-проектів, виставки, урочисті нагородження та висвітлення в ЗМІ;

– формувати регіональними органами державної влади позитивний імідж соціально відповідальної компанії, що слугує своєрідною рекламою та сприяє збільшенню обсягів продажу її продукції;

– забезпечувати ведення Національного реєстру добропорядних підприємств, визначати кращих й висвітлювати цю інформацію в ЗМІ.

Крім того, з метою подальшого розвитку корпоративної соціальної відповідальності доцільно сформувати систему державного та суспільного визнання і заохочення добровільних дій компаній за допомогою конкурсів, номінацій, рейтингів, а також державних нагород.

Необхідною умовою успішного розвитку ділової активності в сучасному суспільстві є забезпечення відкритості та прозорості корпоративної соціальної політики та репутаційного менеджменту, адже суспільне визнання й повага – не тільки результат (ефективність), а й умова розвитку бізнесу.

Імідж соціально відповідальних суб'єктів бізнесу напряму пов'язаний з ефективністю їх соціальних інвестицій[393] та соціальної політики, у порівнянні якої зацікавлені всі суб'єкти економічних відносин. Зокрема, великий бізнес отримує додаткові перспективи залучення іноземного капіталу та виходу на світовий фінансовий ринок; малий та середній бізнес – для соціального позиціонування та конструктивного партнерства з власними працівниками, органами

[392] Шляхи стимулювання соціальної відповідальності вітчизняного бізнесу [Електронний ресурс] / С. В. Мельник , Т. А. Тресвятська, Л. В. Будьонна. – Режим доступу : http://www. lir.cci.lg.ua; lir.ukrpost.net.

[393] Соціальні інвестиції бізнесу – це матеріальні, технологічні, управлінські та інші ресурси, а також фінансові засоби компаній, що спрямовані на реалізацію соціальних програм, розроблених з урахуванням потреб зацікавлених сторін.

влади та громадою; регіональна влада здобуває можливості залучення додаткових матеріальних і фінансових коштів у вирішення соціальних питань, а також певні важелі впливу на бізнес; муніципальні органи, громадські організації, громадянське суспільство першочергово зацікавлені у розвитку соціального партнерства.

Соціальний та економічний ефекти реалізації соціальних інвестицій в Україні напряму залежать від вдосконалення інституційного середовища здійснення інвестицій загалом, прийняття загальних стандартів соціальної звітності компаній та інформаційної відкритості соціальних їх програм, вирішення проблеми виміру соціальних інвестицій.

Сьогодні в Україні обсяг соціальних витрат нерівномірно розподілений між галузями і лягає переважно на "важкі" галузі економіки, транспортні компанії, підприємства хімічної промисловості і чорної металургії. На жаль, загалом соціальні інвестиції спрямовані переважно на внутрішні програми – розвиток людського капіталу компаній. Як правило, у них не враховують необхідність задоволення потреб регіону чи місцевої громади.

Проте, як показує практика, соціальні інвестиції внутрішнього і зовнішнього соціального спрямування поступово займають належне місце в корпоративних стратегіях і стають частиною управлінської практики вітчизняних підприємств. Бізнес усвідомлює, що соціальні програми сприяють створенню іміджу і підвищенню його репутації, тому залежно від фінансового потенціалу намагається реалізовувати соціальні інвестиції.

Важливим цільовим орієнтиром формування соціально орієнтованого бізнес-середовища, який визначає можливості мотивації суб'єктів бізнесу у дотриманні принципів соціальної відповідальності, є ***розробка державної політики стимулювання соціальної відповідальності суб'єктів бізнесу*** (див. рис. 4.8). При цьому умова розробки оптимальної політики стимулювання соціальної відповідальності бізнесу лежить у площині максимального узгодження внутрішніх мотивів і зовнішніх стимулів, які проявляються у вигляді формальних і неформальних норм інституту соціально орієнтованого бізнес-середовища. Ефективність політики стимулювання соціальної відповідальності залежить від рівноправного залучення всіх суб'єктів економічної діяльності,

незважаючи на їхній статус, до встановлених преференцій в цій сфері та рівноправного доступу до інфраструктури підтримки соціально відповідального та соціально згуртованого бізнесу.

Якщо підприємливість особистості та якість людського капіталу є ключовими факторами економічного розвитку, то *бізнес-освіта*, на нашу думку, є основною передумовою формування інноваційного, в тому числі в сенсі соціальної орієнтації бізнес-середовища. Адже загострення конкуренції на внутрішніх і міжнародних ринках вимагає від бізнес-структур активізації конкурентних переваг у формі професійної підготовки їх керівників. Менеджери компаній повинні володіти такими якостями: професіоналізм і відповідальність, продуманість щодо ризику і вміння приймати обґрунтовані ефективні рішення для розвитку підприємства, мати вміння та навички застосування сучасних технологій управління бізнесом. Досвід багатьох держав показує, що набагато частіше інновації (нові продукти, нові процеси, нові стратегії) не пов'язані з розробками вчених, а виникають завдяки підприємливим працівникам, що вміють у своїх цілях використовувати суспільно-економічні зміни. Тому необхідна спеціальна бізнес-освіта.

Ми погоджуємося з думкою вчених В. Мау, А. Сеферян, що життєздатність бізнес-школи визначається її інноваційністю, тобто систематичним аналізом навколишніх змінних процесів та впровадженням відповідних змін і нововведень. "Фундаментальною проблемою такого підходу є неможливість у його рамках знайти найбільш ефективні рішення з точки зору викликів майбутнього, забезпечити реальний прорив до інститутів і організаційних форм, найбільш ефективних не сьогодні, а завтра"[394].

"Для цього потрібна принципово інша філософія організації прориву. Вона ґрунтується на істинно підприємницькій стратегії, суть якої – у спробі виявити виклики і потреби майбутнього і, спираючись на накопичений досвід найбільш передових структур сьогоднішнього дня (на їх інституційні, організаційні і фінансові рішення), побудувати істотно іншу модель, орієнтовану на майбутні виклики і майбутній попит"[395].

---

[394] Мау В. Бізнес-образование рубежа веков: вызовы времени и тенденции развития / В. Мау, А. Сеферян // Вопросы экономики. – 2007. – №10. – С. 58.
[395] Там само.

Тому, враховуючи сучасні тенденції соціально-економічних змін, можна підсумувати важливі напрямки трансформації системи бізнес-освіти. А саме – в умовах розвитку постіндустріального суспільства буде: втілюватись ідея безперервності бізнес-освіти, як і безперервності освіти загалом; переважатиме частка приватних витрат в освітньому розвитку особистості; посилюватимуться індивідуальні критерії вибору щодо освітніх програм навчальних закладів; в умовах посилення конкуренції на міжнародному освітньому ринку виникатимуть альянси та спільні програми освітніх закладів різних держав; зростатиме роль практичного спрямування бізнес-освіти, пов'язаного з одержанням набору компетенції, умінь; підвищуватимуться вимоги до контролю якості освіти на всіх її етапах. Тому винятково важливим на всіх рівнях освіти є розкриття творчих здібностей та забезпечення свободи творчості.

На нашу думку, бізнес-освіта повинна розпочинатися у молодшій та середній школах для початкового закладення у випускників підприємницького мислення. Відповідно до концепції освіти – "навчання через усе життя", на подальших етапах навчання професійна бізнес-освіта поглиблюється, систематизується та безперервно розвивається. При цьому обов'язковими, на нашу думку, завданнями її розвитку мають бути: поєднання перспективних можливостей для започаткування бізнесу та освітніх програм для їх реалізації; аналіз швидкозмінного бізнес-середовища та технологічно-комунікаційних умов розвитку бізнес-освіти; інноваційний вектор виховання підприємливості; впровадження широкого спектра сфер та видів навчальних програм бізнес-освіти, в т.ч. щодо соціальної підприємницької культури; освоєння нових форм і методів навчання, орієнтованих на формування лідерських якостей; вміння практичної реалізації набутих знань і навичок при організації бізнесу та інше.

В національній стратегії розвитку стверджується, що сучасна освіта має орієнтуватися на інноваційну економіку, розвиток людини, запити міжнародного ринку праці. Тобто вона повинна відповідати інтересам економіки, суспільства та окремих людей. Для цього держава має стимулювати розкриття економічного потенціалу науки, але перед цим – чітко визначити "точки зростання" економіки й стимулювати спрямування інтелектуальних та матеріальних ресурсів

в найперспективніші економічні галузі. Також державі належить головна роль у встановленні партнерських відносин між приватним бізнесом та освітою, ініціатива у створенні мережевих структур, що пов'язували б дослідницькі центри, провідні вищі навчальні заклади та бізнес-організації. Тобто наука, освіта та бізнес мають бути інтегровані в єдину систему. А розвиток держави повинен бути підпорядкований формулі: "конкурентоспроможна особистість – конкурентоздатна освіта – конкурентоздатна економіка"[396].

В Україні зростає попит на високоякісну бізнес-освіту, яка не лише формує професійні знання у сфері бізнесу, сприяє розвитку лідерських здібностей та світогляду менеджерів, виробленню вмінь, підприємницьких навиків та прагматичних оцінок, але виступає інституційною передумовою формування конкурентоздатного бізнес-середовища.

Перспективи розвитку вітчизняної бізнес-освіти лежать у площині більш активного використання нових освітніх технологій та ширшого врахування національних особливостей ведення бізнесу. В умовах глобальної конкуренції відбувається боротьба за стандарти освітніх послуг, тому для встановлення лідерських позицій необхідно розробити власні оригінальні програми бізнес-освіти, які були б конкурентоспроможними на світовій арені. Проте в умовах швидкого поновлення та поповнення знань якісна бізнес-освіта майбутнього є інтернаціональною, адже дозволяє отримати навики підприємницької діяльності в різному культурному, виробничому чи цивілізаційному середовищі.

Особлива увага повинна бути приділена бізнес-освіті – створенню соціально відповідального бізнесу, а саме вкрай важливим є: поглиблене викладання зазначеної проблематики в умовах зростаючого попиту з боку компаній та їх зацікавлених сторін; послідовне інтегрування викладання теорії та практики корпоративної соціальної відповідальності в систему навчальних програм бізнес-шкіл, економічних факультетів вищих навчальних закладів; використання самими бізнес-школами існуючих підходів до управління корпоративною соціальною діяльністю.

---

[396] Україна – 2015: національна стратегія розвитку. – Київ : Громадсько-політичне об'єднання "Український форум", 2007. – С. 15-16.

Директор Європейського фонду розвитку менеджменту (EFMD) з роботи з партнерськими організаціями Д. Херболих вважає за доцільне створити "Глобально відповідальне лідерство" (GRLI), що поєднує провідні світові компанії й школи бізнесу з метою підготовки нового покоління відповідальних керівників через генерування й наступне поширення відповідних знань[397].

З метою формування соціально орієнтованого бізнес-середовища слід системно реалізувати на державному рівні такі заходи:

– підвищувати можливості формування соціально орієнтованого бізнес-середовища через створення механізмів для відкритого конструктивного і рівноправного діалогу та налагодження оптимальних соціальних зв'язків бізнесу з різними соціальними групами, державними і місцевими органами влади й громадськими організаціями зі спільного вирішення соціально та економічно важливих проблем українського суспільства та пріоритетів суспільного розвитку, зокрема, використовуючи інструменти й важелі ефективного державно-приватного і соціального партнерства;

– забезпечити застосування процедур і правил, які гарантують виявлення і врахування інтересів кожної соціальної групи під час прийняття рішень на всіх рівнях державної і регіональної влади, відповідальність за результати та наслідки прийнятих і реалізованих рішень;

– забезпечити можливість спільного обговорення завдань і рішень під час розробки та реалізації політики формування соціально орієнтованого бізнес-середовища та соціально-економічної політики загалом, використовуючи інструменти контролю з боку суб’єктів бізнесу та громадських організацій;

– привернути увагу широкої громадськості до найбільш ефективної світової та вітчизняної практики соціальних інвестицій та соціального партнерства;

– сприяти утвердженню міжнародних стандартів корпоративної соціальної відповідальності та включенню вітчизняних компаній у національні та міжнародні проекти соціального характеру;

---

[397] XI международная конференция российской ассоциации бізнес-образования "Роль бизнес образования в формировании социальной ответственности бизнеса" // Российский журнал менеджмента. – 2007. – №4. – Т. 5. – С. 111.

– запровадити дієве нормативно-правове та організаційне забезпечення рівноправного матеріального й морального стимулювання бізнесу до реалізації соціально відповідальної поведінки та соціальних інвестицій у бізнес-середовищі;

– ввести загальні критерії оцінки соціальних інвестицій та соціальної політики для всіх суб'єктів бізнесу та розробити обґрунтовану диференційовану політику стимулювання соціально відповідальної поведінки та соціальної згуртованості на загальнодержавному та регіональному рівнях, яка б враховувала ефективність та можливості соціальної діяльності підприємств різних розмірів, галузей та організаційно-правових форм. Тобто адаптувати вимоги й критерії формування соціально орієнтованого бізнес-середовища до масштабів і специфіки вітчизняного бізнесу (великого, середнього і малого);

– створити умови для свободи підприємництва та конкуренції, демонополізації економіки, розвитку механізмів саморегулювання підприємницького співтовариства; зниження адміністративних бар'єрів у бізнес-середовищі та перехід переважно до непрямих методів державного регулювання економічних процесів загалом;

– забезпечити максимально строгий та ефективний контроль за виконанням всіма суб'єктами ринку соціальних та фіскальних зобов'язань, установлених законом, відмовляючись від методів прямого або непрямого примуси бізнесу до виконання соціальних зобов'язань понад законодавчо встановлений рівень, сприяти розвитку соціального інвестування за допомогою заохочення відповідної активності компаній;

– створити сприятливе інвестиційне середовище через зниження інвестиційних і підприємницьких ризиків за рахунок захисту прав власності й підвищення передбачуваності економічної політики держави, завершення реформування судової системи, удосконалення регуляторного середовища, жорсткої боротьби з корупцією з чіткою системою контролю за виконанням антикорупційних програм і рішень на всіх рівнях державної влади та введення механізмів відповідальності держслужбовців за наслідки їх діяльності в економічній сфері та неправомірне втручання в діяльність бізнес-організацій та ін.;

– розробити механізм застосування протягом обмеженого часу протекціоністської політики щодо соціально відповідальних підприємств (включаючи захист їх продукції від напливу подібної недоброякісної та небезпечної імпортної продукції) та пріоритетних соціально значущих галузей і сфер економічної діяльності;

– реформувати податкову систему у напрямі зниження податкового навантаження та посилення її стимулюючого впливу на діяльність інноваційних і соціально орієнтованих суб'єктів бізнесу;

– забезпечити розвиток механізмів суспільного визнання соціально відповідальних організацій бізнесу та політико-правової підтримки вітчизняних підприємств на зовнішніх ринках;

– пропагувати ідеї соціально орієнтованого бізнес-середовища через систему освіти, діяльність державних і некомерційних організацій, а також засоби масової інформації.

Економічними інструментами реалізації ефективної державної політики заохочення соціальної відповідальності суб'єктів бізнесу можуть бути:

– підвищення іміджу соціально відповідальних організацій бізнесу через запровадження рейтингів кращих підприємств, надання премій, почесних звань і нагород;

– фіскальне стимулювання через розширення переліку видатків (у розвиток людського капіталу та соціальні інвестиції), які можуть відноситись на витрати підприємств, а також звільнення від оподаткування тієї частки прибутку, що спрямовується на реалізацію соціально відповідальної політики (відповідно до міжнародної практики ці стимули в середньому складають до 5 % прибутку до оподаткування);

– надавати соціально відповідальним підприємствам регіональні преференції щодо землевідведення та будівництва;

– через механізми державних замовлень підтримувати соціально орієнтовані підприємства шляхом активізації підписання контрактів з ними та введення соціальних принципів і вимог до договорів про державні закупівлі;

– рефінансовувати банківські позики, передусім для соціально активних підприємств; надавати державні гарантії під кредити, насамперед соціально активним підприємствам; за окремим переліком на визначений термін за рахунок стабілізаційного фонду

виплачувати з обмеженою відсотковою ставкою кредити соціально відповідальних підприємств[398];

– здійснювати захист вітчизняного виробника через тимчасове встановлення окремих імпортних обмежень, захисних митних тарифів протягом перших трьох років після вступу України до СОТ, як це передбачено нормативними документами цієї організації; вивільняти від митного збору ввізне устаткування, яке зорієнтоване на реалізацію енергоощадних проектів[399];

– стимулювати виконання соціальних та екологічних проектів через активізацію різних форм державно-приватного партнерства.

Для ефективного соціального партнерства в процесі формування соціально орієнтованого бізнес-середовища з боку бізнесу необхідно:

– ввести соціальну відповідальність та соціальні інвестиції в стратегію розвитку бізнесу як передумову формування його інноваційних і тривалих конкурентних переваг;

– виконувати в повному обсязі соціальні зобов'язання, які встановлені законом, та підтримувати можливе посилення державного контролю за чітким дотриманням обов'язкових норм; сприяти державним органам в удосконаленні законодавчих норм, що регулюють соціальні зобов’язання бізнесу; встановлювати партнерські відносини з іншими фірмами, суспільними й громадськими організаціями, державними структурами з метою вироблення спільних системних підходів до формування соціально орієнтованого бізнес-середовища;

– запроваджувати принципи й норми корпоративної соціальної відповідальності в систему (філософію) корпоративного менеджменту та підготовку соціальних звітів, вдосконалювати організаційне забезпечення соціальних інвестицій через створення профільних комітетів у радах директорів;

– перейти від затратних форм корпоративної благодійності до обґрунтованої соціальної політики, витрат на соціальні потреби, від традиційної допомоги бідним до соціальних інвестицій та підвищення рівня соціального капіталу;

---

[398] Шляхи стимулювання соціальної відповідальності вітчизняного бізнесу [Електронний ресурс] / С. В. Мельник , Т. А. Тресвятська, Л. В. Будьонна. – Режим доступу : http://www. lir.cci.lg.ua; lir.ukrpost.net.

[399] Там само.

– вважати взаємовигідні відносини зі всіма партнерами у вирішенні соціальних проблем найвагомішим ресурсом стабільного економічного розвитку бізнесу;

– поширювати соціально відповідальну позицію в суспільному діалозі для формування соціально орієнтованого бізнес-середовища; підвищити прозорість і публічність соціальної політики;

– підтримувати процес обміну позитивним досвідом і популяризувати кращі традиції у сфері соціальної відповідальності та згуртованості в суспільних, професійних і експертних аудиторіях.

У перспективі з метою вивчення актуальних проблем формування соціально орієнтованого бізнес-середовища, які стоять перед вітчизняним бізнесом, поширення кращих світових практик і створення нових знань у цій сфері важливими та необхідними є: дослідження ролі і місця соціально орієнтованого бізнес-середовища в національній стратегії соціально-економічного розвитку; оцінка перспектив реалізації соціальних інвестицій в умовах економічної кризи; диференційований аналіз характеру корпоративної соціальної діяльності залежно від галузевої чи регіональної належності, форми власності, виду та розміру підприємств; особливості й перспективи розвитку соціальної відповідальності в середньому й малому бізнесі; визначення ролі інститутів громадянського суспільства у формуванні суспільного діалогу з проблематики соціально орієнтованого бізнес-середовища.

4.5. Релігійно-духовні засади формування ефективного бізнес-середовища

Швидкість сучасних суспільних процесів в умовах інформатизації та глобалізації економічного простору вимагає пошуку оптимальних шляхів: вирішення глобальних проблем людства в результаті безвідповідальної господарської діяльності; подолання протиріч між безмежним зростанням споживацьких потреб та обмеженістю ресурсів, а отже, зміни позиціонування бізнесу з прибутково орієнтованого на соціально орієнтований та пов’язаних з цим морально-етичних аспектів підприємницької діяльності (етики бізнесу, усунення корупції у відносинах бізнесу і влади та ін.). Основою для виконання цих важливих завдань може

стати духовність в її глибокому і всеохоплюючому розумінні. Крім того, духовність як важливий чинник економічного життя суспільства формує базові імперативи соціалізації бізнесу.

Вивченням впливу релігійного чиннику на економічний та суспільний розвиток займаються такі вітчизняні вчені, як В. Бондаренко (взаємозв'язок релігійних і національних інтересів[400]), А. Колодний (сучасні виклики християнства в умовах глобалізації, проблеми у взаємовідносинах церкви і держави[401]), Л. Шевчук (роль сакралізації як чинника соціально-економічного зростання[402]), С. Здіорук (вагомість релігійного чинника в реалізації європейської та світової інтеграційної стратегії України[403]), М. Маринович (відносини церкви, економіки, бізнесу, соціальної сфери в умовах глобалізації[404]), А. Мокій (високий потенціал духовно-релігійних чинників у розвитку економічних відносин, глобалізаційних та інтеграційних процесів[405]), Ю. Решетніков (вплив протестантських спільнот на розвиток економіки європейських країн на біблійних принципах[406]), С. Вовканич, Л. Семів (роль духовно-інтелектуального потенціалу та духовно-інформаційної мобільності нації в умовах розвитку

[400] Бондаренко В. Д. Пріоритетні напрямки державно-церковної політики в Україні / В. Д. Бондаренко // Актуальні проблеми державно-церковних відносин в Україні : наук. зб. – К. : ВіП, 2001. – С. 7-12.

[401] Колодний А. Україна в її релігійних виявах / А. Колодний. – Львів : Сполом, 2005. – 334 с.; Колодний А. Християнство за умов глобалізації / А. Колодний // Людина і культура в умовах глобалізації : зб. наук. ст. – К. : Видавець ПАРАПАН, 2003. – С. 302-311.

[402] Шевчук Л. Т. Сакральна географія : навч. посіб. / Л. Т. Шевчук – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 1999. – 160 с.; Шевчук Л. Т. Роль ресакралізації соціальних символів у соціально-економічному зростанні / Л. Т. Шевчук // Економічні науки. Серія "Регіональна економіка" : зб. наук. праць / Луцький національний технічний університет. – Вип. 5 (17), Ч.4. – Луцьк, 2008. – С. 248-260.

[403] Здіорук С. Суспільно-релігійні відносини: виклики Україні XXI століття : монографія / С. Здіорук. – К. : Знання України, 2005. – 552 с.

[404] Маринович М. Українська ідея і християнство, або коли гарцюють кольорові коні апокаліпсису / Мирослав Маринович. – К. : Дух і літера, 2003. – 544 с.

[405] Мокій А. І. Духовні та психологічні чинники глобалізації: постановка проблеми [Електронний ресурс] / А. І. Мокій, У. В. Щурко, О. В. Артеменко // Економічні науки. Серія "Економічна теорія та економічна історія" : зб. наук. праць / Луцький національний технічний університет. – Вип. 5 (19), Ч. 2 / редкол. : відп. ред. д.е.н., професор З. В. Герасимчук. – Луцьк, 2008. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_Gum/En/ETEI/ 2008_5_2/zbirnuk_ETEI_08_2_80.pdf.

[406] Решетніков Ю. Церкви України і європейський вектор розвитку [Електронний ресурс] / Ю. Решетніков. – Режим доступу : http://realis.org/index.php?option=com_content&task=view&id=49&Itemid=89.

економіки знань[407]), О. Мороз (духовні принципи ведення малого і середнього бізнесу[408]) та ін.

Серед іноземних учених проблемами впливу духовності та віри на активізацію економічних процесів, зокрема підприємницької діяльності, та її ціннісну орієнтацію можна назвати М. Томку (порівняльна оцінка рівня релігійності країн Центрально-Східної Європи), Х. Казанову (релігійний чинник розвитку громадянського суспільства та демократії європейських країн), Р. Барро (взаємозв'язок релігії та економічного зростання[409]), Х. Яннараса (християнські принципи економіки та функціонування бізнесу), Г. Шрадера (духовні передумови глобалізаційного піднесення), Х. Алфорд Ор, М. Нотона (християнські соціальні принципи в менеджменті[410]), О. Плясовских (емпірично довів взаємозв'язок між добробутом і християнством[411]), М. Новака (утвердження положень християнського вчення в розвитку країн з перехідною економікою), С. Лукіна (пояснення кризових явищ в економці на основі біблійних законів[412]) та ін. Проте важливо більш комплексно визначити духовні принципи, критерії, передумови та переваги формування бізнес-середовища, утвердження яких сприяло б вирішенню багатьох проблем суспільно-економічного характеру в Україні.

Сьогодні на порядок денний у багатьох дослідженнях ставиться пошук такого комплексу інститутів, які б давали не лише економічне

---

[407] Вовканич С. Й. Людський та інтелектуальний капітал в економіці знань / С. Й. Вовканич, Л. К. Семів // Вісник національної академії наук України. – 2008. – №3. – С.13-23.; Вовканич С. Духовно-інтелектуальний потенціал України та її національна ідея / С. Вовканич. – Львів : ЛБА, 2001. – 540 с.

[408] Мороз О. Духовні принципи ведення малого і середнього бізнесу в регіоні / О. Мороз // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 4. – С .160-162.

[409] Robert J. Barro. Religion and economic growth [Electronic resource] / Robert J. Barro, Rachel M. Mc Clery ; National bureau of economic research. – Massachusetts, 2003. – 52 p. – Mode of acces : http://www.nber.org/papers/w9682.

[410] Хелен Алфорд Ор. Менеджмент, когда вера имеет значение (христианские социальные принципы в управлении современной организацией) / Хелен Алфорд Ор, Майкл Нотон ; перев. с англ. О. Живица, Ю. Щербинина. – К. : Кайрос, 2003. – 360 с.

[411] Плясовских А. Влияние христианства на экономическое развитие стран, или о национальной идее для России [Электронный ресурс] / Александр Плясовских. – Режим доступа : http://www.nideya.narod.ru/index.html.

[412] Лукин С. В. Ветхозаветный и новозаветный взгляд на кризисные явления в экономике [Электронный ресурс] / С. В. Лукин // Проблемы современной экономики. – 2009. – №32. – Режим доступа : http://www.m-economy.ru/art.php3?artid=26784.

піднесення, а й прогрес у всіх сферах людської життєдіяльності (освіті, соціальному забезпеченні, духовності, єдності суспільства). А. Сміт у "Теорії моральних почуттів" зазначав, що єдність суспільства забезпечують тільки взаємні переваги, які одержують його члени. Особистий інтерес не завжди рівносильний егоїзму, все одно залишається чималий простір для досягнення гармонійної згоди та служби іншим. Однак життя людей повинно вирізнятися не лише особистими інтересами, а й, як висловився А. Сміт, "обов'язком християнина".

У сучасному низькодуховному суспільстві економічний прагматизм перемагає етичні норми у веденні бізнесу, які подаються як старомодні та непрогресивні. А такі чесноти, як добросердість, чесність, самопожертвування, честь, служіння, самодисципліна, терпимість, повага, справедливість, самовдосконалення, довіра, рішучість, сміливість, принциповість, ретельність, патріотизм, турбота про інших, ощадливість і повага в сучасному вільному суспільстві здаються повним анахронізмом. На нашу думку, проблема полягає у неповному розумінні переваг побудови бізнес-середовища на високій духовній основі. Причому чинником стимулювання цих процесів є глибока віра в Бога, а не просто релігійність суспільства.

Девіантні прояви в бізнес-середовищі (корупція, хабарництво, рейдерство, тінізація економічної діяльності, правовий нігілізм у суспільстві тощо) та в суспільстві загалом (морально-етична та духовна деградація із загрозливими тенденціями наркоманії, алкоголізму та інших відхилень серед молоді) потребують переоцінки цінностей та актуалізації проблем духовності в економічних і суспільних взаємовідносинах. Тому духовний чинник у формуванні вітчизняного бізнес-середовища може стати як внутрішньою передумовою стабільності економічних взаємовідносин на високій культурній та етичній основі, так і зовнішнім чинником інтеграційних процесів у світове громадянське суспільство та ефективного партнерства вітчизняного бізнесу на міжнародній арені.

Потік "економічно бездарної" кінопродукції, цинічної та одурюючої економічної реклами, скандальних економічних викриттів, які руйнують свідомість, "лженовинки" телебачення, відео, радіо та преси – усе це перешкоджає критичному сприйняттю та осмисленню дійсності, як соціальної, так і економічної.

Найважливіша, соціально та економічно трудоактивна молода частина суспільства, менеджери, які завжди були перспективою суспільства, не спроможні зрозуміти не тільки громадськість та формування економіки, а й серйозну літературу, музику, релігію, живопис, екологію і науку, тому що відсутня необхідна духовно-економічна і духовно-соціальна практика, немає економічної мотивації для розумової віддачі. Відпадає потреба міркувати над справжніми духовно-економічними цінностями, які нібито можна ігнорувати, плануючи економічний ріст, одержуючи щоденну "дозу" низькодуховного економічного наркотику, який, однак, забезпечує економічний і соціальний прибуток певним групам "крутого" бізнесу. Проте створюється негативний ідеал бізнесу[413]. А отже, формується низькодуховне бізнес-середовище з різними девіантними відхиленнями, а економічний прагматизм розбиває етично-духовну основу ведення бізнесу.

Пострадянська, суто економічна переоцінка всіх цінностей, утвердження нігілізму, особливо в економічній сфері, як форми теоретично-практичного ставлення до дійсності морально травмують людину, спотворюючи її внутрішній духовний світ і відповідно створюючи несприятливі умови для формування і реалізації духовного потенціалу громадян. У таких умовах створити високоефективну економіку проблематично[414].

На думку доктора філософії П. Огірка, на нинішньому новому етапі розвитку суспільства, коли відбувається певна переоцінка цінностей, зростає зацікавлення до проблеми релігійних засад економіки. А сучасне ефективне економічне управління є найважливішим чинником успішного економічного розвитку держави. Близько двох третин економічних проблем – це моральні проблеми, від вирішення яких залежить добробут людства і суспільства конкретної держави. Аналізуючи аспекти економічних проблем у Святому Письмі, вчений дійшов висновку про те, що Біблія може відігравати важливу роль у впорядкуванні економічного життя України, вказуючи на засоби, завдяки яким можна протистояти занепадові сучасної економіки і водночас задовольнити потреби

[413] Волошин В. В. Некоторые аспекты духовного кризиса и задачи современного туризма / В. В. Волошин // Вісник Донецького інституту туристичного бізнесу. Сер. "Підприємництво, менеджмент та маркетинг (в туристичній сфері)". – 1999. – № 3. – С. 126-129.
[414] Там само. – С. 126.

знедолених людей, убогих і скривджених, які чекають на позитивні зміни в суспільстві, чіткі економічні орієнтири на майбутнє[415]. Ми "повинні принципово стояти за біблійну, Божу правду, навіть якщо це і не співпадає з сучасним розумінням ліберального європейця"[416]. Безперечно, Святе Письмо розкриває орієнтири для успішного ведення бізнесу, але для їх реального застосування у господарюванні необхідна глибока особиста віра підприємця-громадянина.

За словами Г. Маркузе, поява меркантильної, обмеженої, стандартної одномірної людини-громадянина шкідлива для суспільства, суперечить його економічній безпеці, стабільному розвитку. Звідси й специфічне ставлення до релігії, що стає елементом моди, атрибутом "прискорення" соціальних і економічних реформ через лібералізацію ставлення до різних релігійних угруповань, включаючи терористичні, з метою одержання потенційних інвестицій в економіку. Релігія стає засобом завоювання політичного й економічного авторитету та процвітання. Проте в основі релігії – не меркантилізм, а пережита в особистому досвіді зустріч з Божеством (С. Булгаков) – з Божественною Істиною, одкровенням або відкриттям для себе особисто реальності й обов'язковості цієї істини для нашого економічно безпечного, стабільного земного виживання, існування та розвитку. Шлях до цієї зустрічі, за В. Волошиним, – через цілком реальні духовні муки, помилки й осяяння істиною, оскільки віра (читай: довіра до Істини, тобто Бога) не може з'явитися раптом, її не можна зовнішньо оформити. Здатність лицемірити таємно – прямий шлях до перетворення на "економічно розумного" хижака[417].

Такі вітчизняні вчені, як А. Мокій, У. Щурко, О. Артеменко, вказуючи на високий потенціал духовно-релігійних чинників розвитку економічних відносин, глобалізаційних та інтеграційних

---

[415] Церква, мораль, економіка: взаємообумовленість впливу. Результати круглого столу від 28 грудня 2006 р., РФ НІСД у м. Львові [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/Table/281206/index.htm.

[416] Решетніков Ю. Церкви України і європейський вектор розвитку [Електронний ресурс] / Ю. Решетніков. – Режим доступу : http://realis.org/index.php?option=com_content&task=view&id=49&Itemid=89.

[417] Стоян О. Духовно-екологічні аспекти формування соціальної й економічної сфери громадянського суспільства [Електронний ресурс] / Олександр Стоян // Персонал. – 2006. – №1. – Режим доступу : http://www.personal.in.ua/article.php?ida=222.

процесів, зокрема, наголошували, що "консолідація українського суспільства за допомогою релігійного чинника допоможе Україні вийти на новий рівень розвитку та суспільного прогресу, а використання потенціалу релігійного чинника як ефективного механізму входження України в європейське співтовариство повинно набути одного з пріоритетних значень"[418].

Не лише науковці сучасності, а й видатні вчені в різні історичні епохи висловлювали свої погляди щодо авторитетності Біблії та пізнання Бога як першооснови наукового вивчення всесвіту, а отже, і невід'ємних суспільно-економічних процесів (табл. 4.4).

Таблиця 4.4

Погляди видатних учених про Біблію та пізнання Бога як першооснови наукового вивчення всесвіту[419]

Вчений	**Твердження**
1	2
Гете Йоганн Вольфганг Фон – німецький поет і мислитель, філософ	"Нехай розвивається наукова культура, нехай процвітає природнича наука в глибину і ширину, нехай розум людини розвивається скільки завгодно, але культурного й морального рівня християнства, що сіяє в Євангеліях, вони не перевершать".
Жан Агасіс – швейцарський натураліст	Наука – переклад думок Творця на людську мову: "Світ є самим наочним доказом буття особистого Бога, Творця всіх речей і Промислителя світу".
Сер Вільям Гершель – англійський астроном, основопол. зоряної астрономії	"Усі людські відкриття слугують для ще сильнішого доказу істин, які знаходяться у Священних Писаннях". "Чим більше розширюється галузь науки, тим більше є доказів існування Вічного Творчого й Всемогутнього Розуму".
Джине – найвизначніший фізик, астрофізик і космолог XX ст.	"Сучасна наукова теорія змушує нас думати про Творця, що працює поза часом і простором, які є частиною Його творіння, так само, як художник перебуває поза своїм полотном".
Сер Ісаак Ньютон - англійський фізик, математик, історик	"Біблія містить у собі більше ознак вірогідності, ніж вся духовна історія".

[418] Мокій А. І. Духовні та психологічні чинники глобалізації: постановка проблеми [Електронний ресурс] / А. І. Мокій, У. В. Щурко, О. В. Артеменко // Економічні науки. Серія "Економічна теорія та економічна історія" : зб. наук. пр. / Луцький національний технічний університет. – Вип. 5 (19), Ч. 2 / Редкол. : відп. ред. д.е.н., професор З. В. Герасимчук – Луцьк, 2008. – Режим доступу : – http://www.nbuv.gov.ua/Portal/ Soc_Gum/En/ETEI/ 2008_5_2/zbirnuk_ETEI_08_2_80.pdf.

[419] Складено за даними: http://www.jesus.by.

Продовження табл. 4.4

1	2
Йоганн Кеплер – найбільший астроном, фізик і математик, що відкрив закони руху планет у Сонячній системі	"От я закінчив цю книгу, у якій представлено результати всіх моїх праць. Я вклав у неї всі здібності, якими Ти (Бог) мене наділив. Я повідомив людей про велич Твоїх справ: я їм дав всі пояснення, якими мій кінцевий розум дозволив мені обійняти нескінченне... я вжив всі старання для того, щоб піднятися до істини; але якщо я сказав що-небудь не варте Тебе, тоді, о Боже, навчи мене, як виправити помилку! …Даруй мені милість, щоб праця ніколи не послужила для зла, але лише для прославляння Твого ім'я й для порятунку душ".
Артур Комптон – видатний фізик нашого століття, лауреат Нобелівської премії	"Віра починається зі знанням того, що Вищий Розум створив Всесвіт і людину. Мені неважко вірити в це, тому що факт наявності плану і, отже, Розуму – незаперечний. Порядок у Всесвіті, що розвертається перед нашими очима, сам свідчить про істинність самого великого й піднесеного твердження: "На початку – Бог".
Ломоносов М.В. – видатний російський вчений	"Творець дав роду людському дві книги. В одній показав Свою велич; в іншій – Свою волю. Перша – видимий цей світ, Ним створений, щоб людина, дивлячись на величезність, красу й стрункість його споруд, визнала Божественну всемогутність, по вірі собі дарованого світогляду. Друга книга – Священне Писання. У ній показане благословення Творця до нашого спасіння…".
Уоллес – відомий природодослідник	"Всесвіт представляється тепер настільки вражаюче складним механізмом, що вселяє більшості розумів думку про існування Вищої Розумної Сили – Бога, що всюди проникає й підтримує її".
Альберт Ейнштейн – один із засновників сучасної фізики, автор теорії відносності…, лауреат Нобелівської премії	"Я вірю в Бога як в Особистість і по совісті можу сказати, що ні однієї хвилини мого життя я не був атеїстом". На запитання, чи визнає вчений історичне існування Ісуса Христа, він відповів: "Безперечно! Не можна читати Євангеліє, не почуваючи дійсної присутності Ісуса. Його особистість пульсує в кожному слові. Жоден міф не наповнений таким життям. Мене полонив яскравий образ Назарея!"
Луї Пастер – батько сучасної імунології та мікробіології	За словами цього вченого, "чим більше я займаюся вивченням природи, тим більше зупиняюся в благовійному здивуванні перед справами Творця. Я молюся під час робіт своїх у лабораторії".
Майкл Фарадей – відкрив закон електромагнітної індукції	читаючи Біблію, сказав: "Я дивуюся, чому люди бажають блукати в невідомості з багатьох важливих питань, коли Бог подарував їм таку пречудову книгу Одкровення?"
Томас Едісон – відомий фізик-винахідник	На запитання, чи вірите Ви у Творця (у Бога), він відповів: "звичайно, – існування Бога може навіть бути доведено хімічним шляхом".

Продовження табл. 4.4

1	2
Томсон – великий фізик (відкрив електрон)	"Не бійтеся бути незалежними мислителями! Якщо ви мислите досить сильно, то ви неминуче будете приведені наукою до віри в Бога, яка є основою релігії. Ви побачите, що наука не ворог, а помічник релігії".
Стоке – відомий фізик і математик	"Я не знаю ніяких здорових висновків науки, які б суперечили християнській релігії".
Рамзай – вчений-фізик і хімік, лауреат Нобелівської премії	"На мою думку, немає реального зіткнення між фактами науки й визначальними вченнями християнства".
Бекон Ф. – відомий середньов. філософ	"Небагато наука віддаляє від Бога, багато – наближає до Нього".
Галілео Галілей – великий вчений-фізик, астроном і механік	"Священне Писання ніколи не може погрішати або помилятися. Саме Писання ніколи не може помилятися, тому що в багатьох місцях воно не тільки допускає, але вимагає тлумачення, що відступає від прямого буквального значення".
Рейнольдс – видатний вчений-фізик, дослідник плину рідини, турбулентності	"У результаті наукових пошуків останніх років я не бачу нічого такого, що змусило б мене засумніватися в безпосереднім одкровенні Бога людям у різні часи; а християнство засноване на цій вірі".
Броун – англійський ботанік	"Пізнання Бога у світі – це перший рух розуму, що пробуджується від життєвої суєти".
Хол – американський вчений-геолог минулого століття	"Біблія й наука рухаються по паралельних лініях. Предмети, які доступні дослідженню людським розумом – представлені його баченню, тоді як Біблія трактує моральні й духовні сторони людської природи, яких розум не в змозі розкрити без сторонньої допомоги. Що ж стосується істинності й вірогідності історичних книг Священного Писання, то щоденні відкриття схиляються до підтвердження їх. Недавні дослідження в Єгипті, Палестині й інших східних країнах показали, до якої міри, навіть у мізерних подробицях, документи Старого Завіту можуть бути прийняті із глибокою довірою. Здійснення старозавітних пророцтв в особі Господа нашого Ісуса Христа, пророцтв, виказаних за цілі століття до Його з'явлення, так само, як і тих пророцтв, що стосуються доль націй – особливо єврейської – переконливий доказ того, що ці пророцтва були проголошені під впливом Божественного натхнення".
Лайель – видатний вчений-геолог	"У якому би напрямку ми не проводили свої дослідження, всюди ми відкриваємо дуже яскраві докази творчого Вищого Розуму й дії Премудрого Промислу Божого в природі".

Враховуючи переконливі твердження видатних учених, звернімося до християнських постулатів і моралі економічної поведінки, прописаних у Слові Божому. Тобто зупинимося на

заповідях, які мають обітниці благословення в економічному сенсі, адже християнин, який живе за Божою волею, стає успішним.

– "…Якщо дійсно будеш ти слухатися голосу Господа, Бога свого, щоб додержувати виконання всіх Його заповідей, що я наказую тобі сьогодні, то поставить тебе Господь, Бог твій, найвищим над усі народи землі. І прийдуть на тебе всі оці благословення, і досягнуть тебе, коли ти слухатимешся голосу Господа, Бога свого. Благословенний ти в місті, і благословенний ти на полі! Благословенний плід утроби твоєї, і плід твоєї землі, і плід худоби твоєї, порід биків твоїх і котіння отари твоєї! Благословенний твій кіш та діжа твоя! Благословенний ти у вході своїм, і благословенний ти в виході своїм!... Господь накаже Своєму благословенню бути з тобою в коморах твоїх, та в усьому, чого доторкнеться рука твоя, і благословлятиме тебе в Краю, що Господь, Бог твій, дає тобі…І Господь дасть тобі добрий приріст у плоді утроби твоєї, і в плоді худоби твоєї, і плоді поля твого на тій землі… Господь відчинить для тебе Свою добру скарбницю, небеса, щоб дати дощ для Краю твого в часі його, і щоб поблагословити всякий чин твоєї руки. І ти позичатимеш багатьом народам, а сам не позичатимеш ні в кого" (*Повторення Закону 28:1-12*).

– "Нехай книга цього Закону не відійде від твоїх уст, але будеш роздумувати про неї вдень та вночі, щоб додержувати чинити все, що написано в ній, бо тоді зробиш щасливими дороги свої, і тоді буде щастити тобі (інший переклад – "будеш чинити розумно")" *(Книга Ісуса Навина 1:8).*

– "Блажен муж, що за радою несправедливих не ходить, і не стоїть на дорозі грішних… і про Закон Його вдень та вночі він роздумує! І він буде, як дерево, над водним потоком посаджене, що родить свій плід своєчасно, і що листя не в'яне його, і все, що він чинить, щаститься йому! *(Псалом 1:1-3).*

Отже, біблійні тексти обіцяють матеріальне благополуччя та економічний успіх тим, хто дотримуватиметься Божих заповідей. Але, з наукової точки зору, важливо проаналізувати, чи насправді християни, які вірять у Біблію як абсолютну істину, є багатшими за людей інших релігійних переконань.

За результатами емпіричних досліджень О. Плясовских було доведено існування взаємозв’язку між добробутом і християнством, порівнявши національний дохід на душу населення і дані про

кількість віруючих у 237 країнах світу[420]. Для доведення або спростування гіпотези про реальність існування такого взаємозв'язку були використані наукові методи математичної статистики та статистичного моделювання, які підтвердили, що взаємозалежність між християнством і добробутом населення Землі існує з дуже великою ймовірністю. Гіпотеза про відсутність такого взаємозв'язку малоймовірна. Крім того, емпіричні дослідження підтвердили, що найбагатшими у світі є власне християнські країни (рис. 4.10).

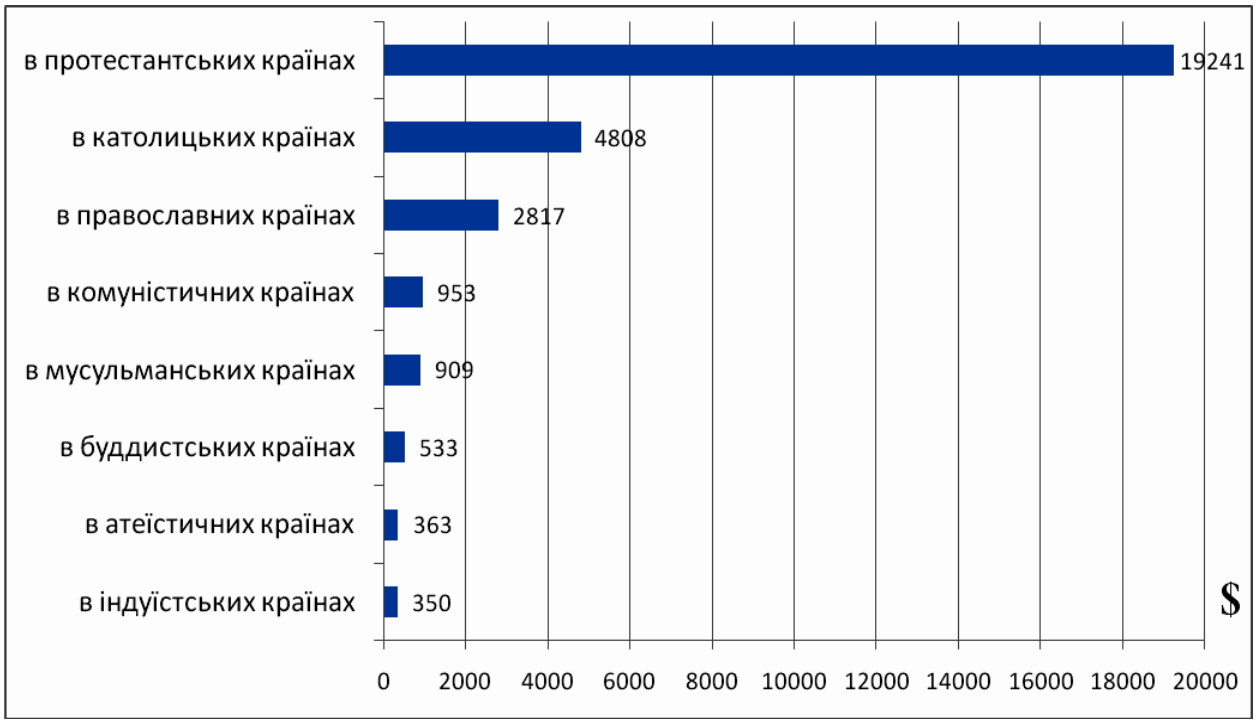

Рис. 4.10. Середньорічний дохід на одну людинув різних країнах, дол. США

О. Плясовских далекий від думки на підставі цих даних робити висновки про те, які із християнських конфесій вірніші, і глибоко переконаний в тому, що саме виконання біблійних, Божих заповідей зумовлює економічне процвітання країн і народів, а заповіді – це надбання християнства загалом. Аналіз впливу основних світових релігій і конфесій на економічний розвиток країн світу показав таке[421]: християнські країни багатші за всі інші країни світу у п'ять

[420] Плясовских А. Влияние христианства на экономическое развитие стран, или о национальной идее для России [Электронный ресурс] / Александр Плясовских. – Режим доступа : http://www.nideya.narod.ru/index.html.
[421] Там само.

разів (в т.ч. протестантські багатші у вісім разів, католицькі – в півтора рази), а біднішими за інші країни світу є: мусульманські країни – в 4,4 раза, комуністичні країни – у 5 разів, буддистські – в 6,7 раза, індуїстські – в 11,6 раза, атеїстичні країни – в 11,9 раза. Найбільш негативно впливає на економіку країн світу (вони найбідніші) індуїзм як релігія та атеїзм як ідеологія.

Особливо цікавим є досвід Північної й Південної Кореї. Південна Корея після трансформування з нехристиянської у християнську країну значно піднялася економічно. Причому за останні 30 років у Південній Кореї динаміка підвищення національного доходу на душу населення збігалася з динамікою частки християн. Натомість у Північній Кореї, за статистикою, християн немає, крім того переслідуються християнські рухи. У результаті ВНП Північної Кореї становить близько 500 дол. США на душу населення, тобто у 20 разів менше, ніж у Південній Кореї (близько 9000 дол. США)[422].

Емпіричні дослідження взаємозв'язку між релігійністю (в сенсі віри в Бога, пекло і загробне життя) та економічним зростанням проведені також професором Кембриджського університету Робертом Барро у праці "Релігія і економічне зростання"[423]. При цьому для дослідження ефектів і наслідків впливу відвідуваності церкви і релігійних вірувань (переконань) на економічне зростання були використані міжнародні дані огляду релігійності широкого спектра країн. Як незалежні змінні враховували наявність державної релігії й регулювання ринку релігії, індикатори релігійного плюралізму, а також склад релігій. На основі проведеного аналізу було встановлено, що економічне зростання позитивно залежить від релігійних вірувань (а саме, в пекло і рай), проте негативно від церковної відвідуваності. Тобто ці дослідження ще раз підтвердили, що економічне зростання, а отже, й економічне піднесення суб'єктів економічної діяльності залежить від глибокої віри, а не просто від належності до тієї чи іншої церкви. Крім того, проведене дослідження розкрило

[422] Ланьков А. Н. Христианство в Корее [Электронный ресурс] / А. Н. Ланьков. – Режим доступа : http://okoree.narod.ru/page_4.htm; http://www.nso.go.kr.

[423] Robert J. Barro. Religion and economic growth [Electronic resource] / Robert J. Barro, Rachel M. Mc Clery; National bureau of economic research. – Massachusetts, 2003. – 52 p. – Mode of acces : http://www.nber.org/ papers/w9682.

перспективи щодо впливу релігійних вірувань на індивідуальні риси, які сприяють економічному розвитку.

Знаний мільярдер Рокфеллер стверджував, що саме християнські моральні цінності і стандарти є найвищими, тому дотримується їх як у житті, так і в бізнесі (результат його діяльності підтверджує істинність цієї позиції). Він наголошував, що у веденні бізнесу слід бути чесними, що допоможе стати багатшими[424]. На нашу думку, це допоможе стати багатшим не лише в матеріальному, а й у духовному плані.

Доречним є вислів президента Асоціації українських банків Олександра Сугоняка, який зауважив: коли через когось "проходить" багато грошей, то слід працювати так, використовуючи їх, щоб душа піднімалася, а не падала вниз. Адже призначенням людини є сповнення Духом Святим, щоб, відпрацювавши на землі, доторкнутися вічності[425]. "А головна причина кризи в тому, що суспільства усунули Творця з практично усіх суспільних відносин. В економіці місця Йому немає, в політиці, культурі, освіті – теж. А де є? Виявляється, ніде немає. А хто там замість Нього?... От ми й маємо бездумне споживання коштом нищення природного середовища і продукування отруйних відходів... Від людини розумної прийшло до людини, що продукує сміття, і це загрожує самому існуванню людини… Нації відповідальні за те, як вони використовують природні ресурси, дані їм Богом. Вони відповідальні перед Богом і за організацію свого внутрішнього життя. Відповідальність за це не можна перекладати ні на кого. Кожна, навіть маленька нація сама відповідає за те, як вона використовує ресурси на своїй території і на яких засадах – Божих чи богоборчих – засновує своє суспільне життя"[426].

Явищем, яке пронизує нині всю культуру, політику, економіку, інформаційні структури, є глобалізація економіки. Говорячи про нове становище, що характеризується глобалізацією економіки, папа Іван Павло ІІ зазначав, що "ринок, опанований безумовною свободою, більше не приносить користі людям та суспільству. Потрібно

[424] Мороз О. Духовні принципи ведення малого і середнього бізнесу в регіоні / О. Мороз // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 4. – С.161.
[425] Патрікац Л. Світом правлять гроші. Чи любов? / Л. Патрікац // Вісник Національного банку України. – 2008. – № 2. – С. 34.
[426] Сугоняко О. Повернення до себе / О. Сугоняко // Християнин і світ. – 2009. – №1. – С.55.

забезпечити рівновагу ринку, в якому будуть застосовані принципи субсидіарності та солідарності". Адже "глобалізація ринку не може не враховувати гармонійного поєднання економічних та етичних вимог", а отже, "всесвітній ринок повинен урівноважуватися "всесвітньою" культурою солідарності"[427]. Несправедливість, зиск, невігластво, які в межах суспільства нерідко консолідуються у "структури гріха", є великими ворогами людини, бо вони часто позбавляють гідності та впливають на її моральну поведінку, в тому числі у економічних відносинах, перешкоджають здійснити своє покликання стати досконалою, як є Отець наш небесний досконалий (Мт. 5: 48).

Західноєвропейський та американський досвід побудови економічних відносин на християнських принципах довів свою ефективність: у розвинутих країнах найуспішніше реалізуються принципи демократії, поваги до інших людей, достовірного відображення господарської діяльності, відкритої бухгалтерії, чесності тощо, чого, на жаль, не можна сказати про українську економіку. Сутність моральног вирішення ринкових проблем полягає в їх нерозривному взаємозв'язку з життєвими інтересами та цілями як окремої людини, так і всього людства. Щоб уникнути негативних наслідків стихійного, "дикого" ринку, де "кожен за себе, один Бог за всіх", а духовні цінності затьмарює жадоба до грошей, багатства і прагнення особистої вигоди, ми погоджуємося, що доцільно на державному рівні розробити певні етичні норми. Вони повинні ґрунтуватися на християнських принципах людяності, добра, поваги до інших, виховувати суспільство шляхом ґрунтовного вивчення християнських моральних принципів і цінностей у школах, середніх і вищих навчальних закладах, адже знання без людяності – ніщо[428].

На основі проведених нами емпіричних досліджень впливу релігійного чинника на важливі показники соціально-економічного розвитку в Україні за 2003-2010 роки (рис. 4.11-4.15), було встановлено, що зростання обсягів ВВП, внутрішніх і зовнішніх інвестицій, доходів населення та податкових надходжень напряму й тісно залежать від рівня релігійності.

---

[427] Католицька церква про суспільно-економічну діяльність // Християнин і світ. – 2009. – №1. – С. 37.

[428] Романенко О. Духовно-моральні виміри економічного життя сучасного суспільства / Ольга Романенко // Вісник Національного банку України. – 2009. – № 5 (159) травень. – С. 51.

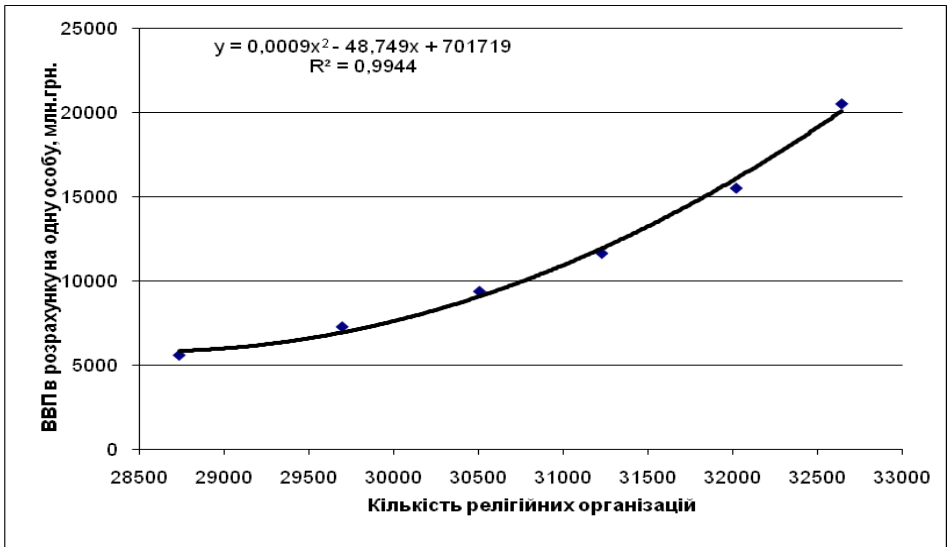

Рис. 4.11. Поліноміальна модель залежності ВВП на одну особу від кількості релігійних організацій

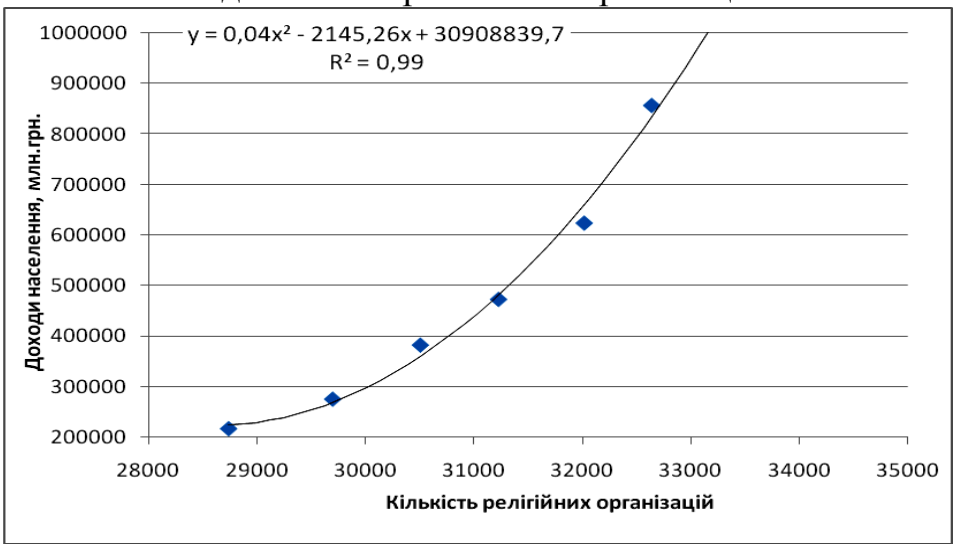

Рис. 4.12. Поліноміальна модель залежності доходів населення від кількості релігійних організацій

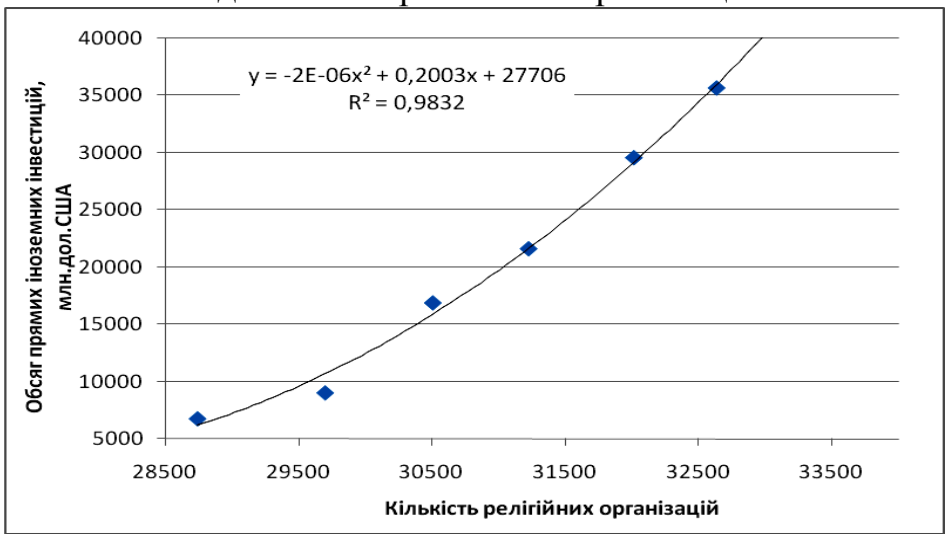

Рис. 4.13. Поліноміальна модель залежності прямих іноземних інвестицій від кількості релігійних організацій

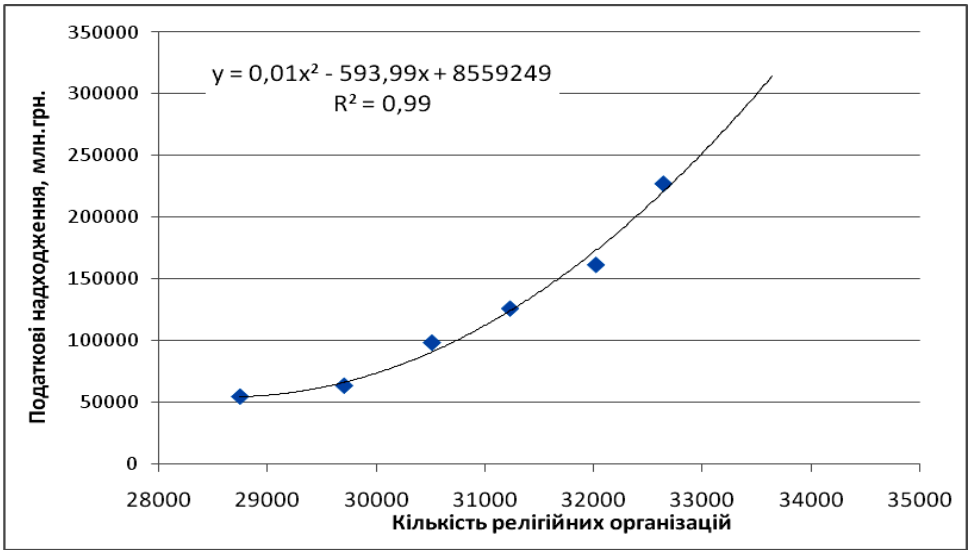

Рис. 4.14. Поліноміальна модель залежності податкових надходжень від кількості релігійних організацій

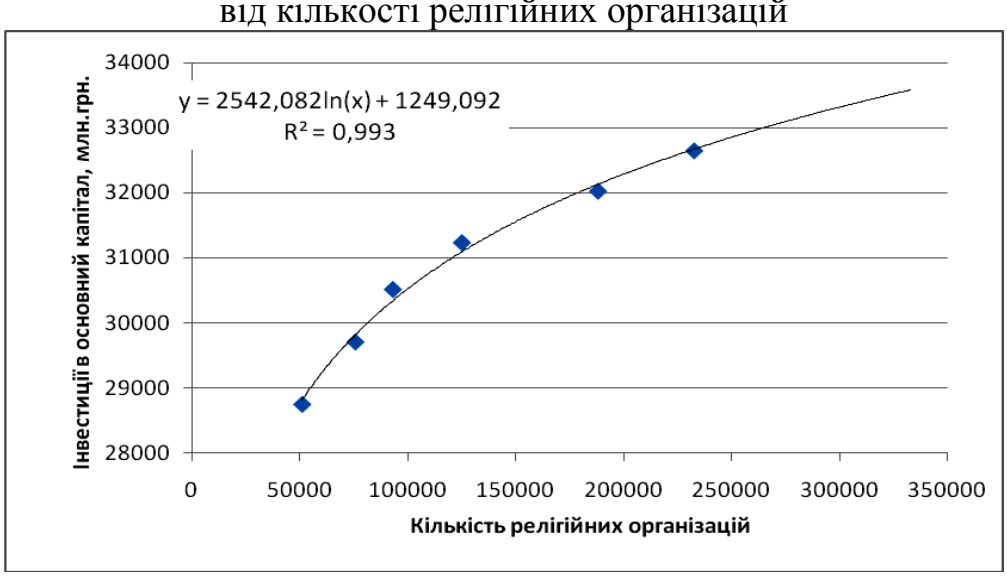

Рис. 4.15. Логарифмічна модель залежності інвестицій в основний капітал від кількості релігійних організацій

Так, зокрема, коефіцієнти еластичності відповідно до моделей, представлених на рис. 4.11-4.15, показали, що з імовірністю понад 98 % зростання кількості релігійних організацій на 1 % (на 308 одиниць) зумовило підвищення податкових надходжень на 5,6% (абсолютний приріст склав 6810,6 млн грн), доходів населення – на 20,89% (98297,9 млн грн), ВВП в розрахунку на одну особу – на 17,73% (2063,9 млн грн), прямих іноземних інвестицій – на 0,12% (23,7 млн дол. США).

Натомість підвищення кількості релігійних установ на 1 % позитивно вплинуло на зниження злочинності в Україні на 3,2 % з імовірністю 97,5% (рис. 4.16).

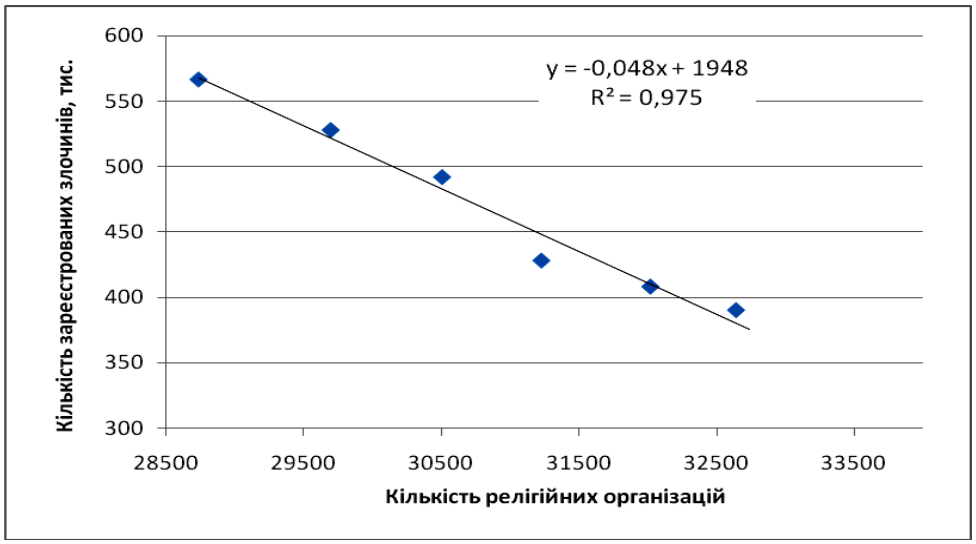

Рис. 4.16. Лінійна модель залежності кількості злочинів від кількості релігійних організацій

Враховуючи викладене й результати різних емпіричних досліджень, на нашу думку, досягти бажаних результатів як у духовному, так і в економічному сенсі можна лише, не просто вивчивши християнські моральні цінності, а прививши глибоку віру в Бога, яка власне й продукуватиме високодуховну моральну та етичну поведінку в бізнес-середовищі та суспільстві загалом. На першому місці має бути авторитет Бога як Істини і чистота взаємовідносин із Ним, а не просто часто "знеособлена" мораль. Тобто не просто християнська мораль стимулює до духовно-етичної економічної поведінки, а власне наша глибока віра в Бога продукує побудову економічних взаємовідносин на християнських принципах.

Враховуючи той факт, що українське суспільство в більшості (90% населення) вважає себе християнським, у проекті стратегії соціально-економічного розвитку України "Нова економіка"[429] перший найбільш вагомий розділ "Духовна основа економічних реформ" містить пропозиції щодо будівництва економічної моделі українського суспільства на християнських принципах.

У християнському українському суспільстві побудована й функціонує по суті антихристиянська економічна модель, базована на жадібності, заздрості, марнославстві, неправді, підлості, лицемірстві. Швидке збагачення невеликої кількості осіб відбувається за рахунок

[429] Проект стратегії соціально-економічного розвитку України "Нова економіка". Основні положення / Під керівництвом д.е.н., зав. кафедрою економіки і маркетингу Дон НТУ Олександра Кендюхова. Всеукраїнський союз вчених-економістів, 2010. – 10 с.

наднизьких доходів більшості, спостерігаємо безконтрольну реалізацію товарів і послуг свідомо низької якості. Християнське суспільство, використовуючи антихристиянську економічну модель, негармонійно розвивається через ціннісні протиріччя.

Зокрема стверджується, що ці протиріччя можуть бути подолані тільки через формування саме християнської економічної моделі, точніше християнської соціально-ліберальної економічної моделі з метою забезпечення й підтримки матеріального рівня життя, необхідного й достатнього для творчої самореалізації більшості громадян (створений за образом та подобою Творця й сам зобов'язаний бути творцем, будівничим).

Основні принципи організації зазначеної моделі[430]:

– християнський: любов до ближніх (робітників, партнерів, клієнтів, всіх громадян своєї країни), чесність і справедливість у розподілі підприємницького доходу. Рушійними силами бізнесу повинні бути не жадібність, заздрість і марнославство, а служіння суспільству: любов і співчуття до своїх ближніх – співгромадян своєї держави, бажання робити їм добро через створення нових робочих місць, випуск корисної та якісної продукції, запуск нових видів бізнесу, чесний і справедливий розподіл підприємницького доходу у вигляді заробітної плати, сплату податків, екологічно безпечне виробництво, благодійність;

– соціальний: матеріальне благополуччя переважної більшості населення, що може бути забезпечене винятково за рахунок високорентабельної експортоорієнтованої економіки, що гарантує збільшення національного багатства, і державного регулювання справедливого розподілу національного доходу;

– ліберальний: свобода підприємництва й свобода вибору (за винятком бізнесу, спрямованого на пропаганду гріха чи на інше зло людині), мінімум бюрократичних процедур, мінімум податків, мінімум державних обмежень.

Варто також зауважити, що будь-яка економічна система у світі розвивалася не ізольовано, а в рамках етики різних релігій. Зокрема, вітчизняне бізнес-середовище як система виражає певний тип

[430] Проект стратегії соціально-економічного розвитку України "Нова економіка". Основні положення / Під керівництвом д.е.н., зав. кафедрою економіки і маркетингу Дон НТУ Олександра Кендюхова. Всеукраїнський союз вчених-економістів, 2010. – 10 с.

людини, порядок ідей, який продукує мотиви й скерування його господарської активності. Беззаперечно, в Україні оцінка господарюючим суб'єктом змісту економічної діяльності, його ціннісні орієнтації та обмеження щодо праці, власності, багатства, бідності, споживання й нагромадження, тобто моральні та етичні принципи господарської поведінки були вироблені передусім у рамках християнської етики. Проте християнство, як і інші релігії, обґрунтовуючи обов'язкові норми господарського життя, не нав'язувало однозначних механізмів їх реалізації, що залишало людині можливість тлумачення етичних норм і їх конкретизації в господарській практиці (етика праці, підприємництва...). Отже, ділова етика є похідною від панівної в суспільстві системи цінностей, в останній же тією чи іншою мірою відображається релігійний архетип особистості, народу, цивілізації. Проте гонитва за швидким збагаченням, забуваючи про етичні норми та суспільне призначення людини в умовах загального зниження духовності, може зруйнувати архетип української християнської нації.

Духовна (християнська) основа національного бізнес-середовища, на нашу думку, поряд з етичними та культурними нормами ведення бізнесу повинна базуватися на принципах індивідуальності (людина як особа, образ і подоба Божа), соціальної відповідальності, субсидіарності (надавання допомоги іншим) та солідарності (згуртованості).

Виходячи з християнської філософії, в основі господарських взаємовідносин у бізнес-середовищі повинна бути покладена основна мета людського життя й призначення людини в контексті всього її існування. Тому усіляку форму господарювання чи норму взаємовідносин треба розглядати з огляду на їх спасаючий чи згубний вплив для душі людини, а, отже, і всього її життя. Спасаючими та корисними для кожної людської душі, а значить і суспільства загалом, можуть бути бізнесові взаємовідносини та господарська діяльність, що здійснюються без суперечностей із заповідями Божими.

Людина створена за образом і подобою Божою, що означає наявність у ній здатності до творчості і розумної діяльності, свободи волі й моральності. Це і є умовою успішності цієї діяльності й господарювання людини. У християнському підході до розуміння суспільно-економічних відносин особиста гідність є неодмінним мірилом влаштування економічного та суспільного життя, захисту від

різних деструктивних впливів економічних процесів і суспільно-політичних маніпуляцій.

Тому необхідним є створення такого середовища функціонування бізнесу, яке допоможе гармонійно реалізовувати як духовні прагнення, так і матеріальні потреби (інтереси) окремої людини й суспільства. Така гармонізація може бути досягнута неформальною інституціалізацією правил, заснованих на біблійних принципах добра, любові, помірності, справедливості, чесності. Ефективність такого бізнес-середовища безпосередньо залежить від духовного, морального стану кожної людини. Лише людина з добрим серцем і світлим розумом, духовно зріла, працелюбна і відповідальна, зможе забезпечити себе і принести користь ближнім та своєму народові. Адже основна мета формування високодуховного бізнес-середовища – підвищення добробуту громадян, забезпечивши їх гідне життя, надання можливості кожному громадянину реалізувати свій творчий потенціал, інтелектуальний і духовний розвиток. Індивідуальна духовна зрілість також є запорукою високої культури ділових відносин, поваги інституту власності, права кожного володіти і розпоряджатися майном, добросовісної конкуренції. У цьому розкривається власне принцип індивідуальності у формуванні духовних засад бізнес-середовища.

У бізнес-середовищі, де працюють християнські принципи, бізнес є соціально відповідальним, адже, не забуваючи про особисте благо, високодуховний підприємець турбуватиметься про благо ближнього та своєї країни. Це стосується якості та корисності виготовлених товарів й наданих послуг за помірними цінами; турботи про добробут своїх співгромадян, надаючи гідну оплату праці; створення нових робочих місць; правдивої сплати всіх податків і платежів у бюджет; будівництва соціальної інфраструктури; створення експортоорієнтованого та конкурентоспроможного виробництва, яке збільшуватиме національне багатство. Підприємці з огляду на специфіку їх діяльності, пов'язану з використанням найманої праці, повинні бути відповідальними насамперед за духовний, інтелектуальний і фізичний розвиток найманих працівників, їх повноцінний відпочинок, участь у програмах соціального й пенсійного страхування, дбати про залучення працівників до управління підприємством відповідно до їх професійного рівня. Працівники у свою чергу повинні продуктивно працювати та належно ставитися до

засобів і предметів праці, а споживачі – купувати продукцію соціально відповідальних підприємств.

Водночас належить оцінити й усунути будь-які екологічні та моральні загрози господарювання. Бізнес не повинен мати місце (в тому числі із залученням працівників), якщо це призведе до руйнування суспільної моральності. Адже сучасність породила розвиток цілої індустрії, спеціально спрямованої на пропаганду розпусти й гріха, задоволення згубних пристрастей і звичок, таких як пияцтво, наркоманія, блуд і перелюб. Участь у такому бізнесі є згубною як для окремої особистості, так і суспільства загалом. Тому морально відповідальний бізнес не може мати нічого спільного з такими процесами, як торгівля людьми, проституція, порнографія, медичне й духовне шарлатанство, незаконний оборот зброї й наркотиків, політичний і релігійний екстремізм.

Виробництво й всі інші види господарювання не повинні завдавати непоправної шкоди природі, що є надбанням не лише людей, які сьогодні живуть на Землі, а й майбутніх поколінь. Тому діловому співтовариству варто економно й виважено використовувати невідновлювані природні ресурси, брати участь у проектах, спрямованих на захист навколишнього середовища, впровадження ресурсоощадних та безвідходних технологій.

Бізнес-спільнота не повинна продукувати та підтримувати антиморальну рекламу, яка містить відвертий обман, провокує молодь до пияцтва, тютюнопаління та згубних статевих інстинктів, використовуючи її душевну й духовну незрілість.

Метою формування християнського бізнес-середовища є такий суспільний та економічний порядок, який базується на солідарній співпраці всіх для всіх. Саме солідарність є основною моральною передумовою подолання всіх негативних явищ і тенденцій у бізнес-середовищі. Кожна велика компанія (підприємство), формулюючи свої цілі та плануючи господарську діяльність, повинна уникати групового чи індивідуального егоїзму та рахуватися з потребами своїх працівників, місцевої громади та країни загалом. Економічна діяльність дає змогу кожній людині втілювати в життя солідарність і виконувати покликання до "сопричастя з іншими, для чого і створив її Бог", щоб у дусі справедливості й любові подолати ті "структури гріха", які породжують бідність, гальмують розвиток, спричинюють деградацію всього суспільства та формування так званої цивілізації

споживання. Феномен споживацтва налаштовує людей на те, щоб "мати", а не "бути".

Моральність як невід'ємна складова економічних взаємовідносин у бізнес-середовищі, натхненна справедливістю і солідарністю, є чинником соціальної ефективності економіки.

Важливим є також правильне ставлення до часу як найбільш цінного економічного ресурсу. Час не поновлюваний. Один і той самий час може бути витрачений на комп'ютерні ігри, пиття спиртних напоїв або на оволодівання знанням, здатним зробити людину багатшою, інтелектуально й духовно розвиненою. Скільки часу в масштабах країни витрачається намарно й підриває конкурентоспроможність нації? Розподіл часу залежить від життєвих цінностей і установок, які формуються фактичною (а не декларативною!) суспільною мораллю, інформаційною хвилею, яку за допомогою маркетингових комунікацій контролює держава. Змінивши інформаційну хвилю, можна змінити цінності й скерувати використання часу в раціональне русло. Якість використання часу визначає швидкість економічних процесів[431].

Криза, яка нещодавно спалахнула, спростувала постулати про те, що в економіці основним є капітал, засоби виробництва, технології. Насправді основною в економіці є людина, від розуму, натхнення, душі, морального стану якої залежить стан сьогоднішніх і майбутніх економічних процесів у світі. Світова економічна криза проявляється не тільки в колапсі фінансових ринків. Криза такого масштабу розкриває глибші деформації реальності, а саме у сфері людського духу та моральних засад економічного життя. Коли бідні країни бідніють за рахунок збагачення багатих, тоді економіка рано чи пізно перестає бути ефективною. Економічні відносини у бізнес-середовищі, побудовані лише на гонитві за наживою, байдужості до людських доль, зневазі моральних норм, є надто хиткими, неефективними, нежиттєздатними та небезпечними. І саме в умовах криз людство починає замислюватися про "праведність" сучасних господарських взаємовідносин, спонукань та пріоритетів. Чи не суперечать Божим постановам про людину ті цілі та засоби їх

[431] Проект стратегії соціально-економічного розвитку України "Нова економіка". Основні положення / Під керівництвом д.е.н., зав. кафедрою економіки і маркетингу Дон НТУ Олександра Кендюхова. Всеукраїнський союз вчених-економістів, 2010. – 10 с.

досягнення, які сьогодні превалюють у бізнес-середовищі? Тому пошуки справедливої, праведної системи господарських цінностей і мотивацій стають невід'ємною умовою осмисленого відновлення вітчизняного та міжнародного бізнес-середовища.

Людина завжди перебуває у вихідній екзистенціальній ситуації: "або бути євангельським реалістом і безупинно, день за днем вирішувати життєві проблеми, що встають перед нею з Божою допомогою та у послуху Богу, або бути язичницьким утопістом і захотіти самому, як бог, вирішити всі життєві проблеми раз і назавжди, створивши якийсь універсальний механізм для їх вирішення, відшукавши чи то панацею, чи то філософський камінь, чи то вічний двигун, чи то господарський механізм самоорганізованого, справедливого й багатого суспільства на шляхах соціальних утопій"[432].

Даючи відповідь на питання про рецепт "духовно-економічної терапії" українського суспільства, президент Асоціації українських банків Олександр Сугоняко відповів: "Навернись, поверни Бога в своє серце. Всели в нього страх Божий. Змінюйся у відповідності з вимогами до тебе Творця. Дій, як велить Він. Шукай шлях до Церкви. Самому важко не збитися з путі. Вір. Надійся. Шукай Правди. Йди цим шляхом. Створюй простір правди і довіри навколо себе".[433] На нашу думку, цей рецепт слугував би формуванню інституту бізнес-середовища на християнських принципах, у тому числі підвищенню рівня довіри підчас укладання договорів та підприємницької культури, що в кінцевому підсумку дало б змогу вирішувати не лише нагальні, а й стратегічні проблеми соціально-економічного характеру. Моральне впорядкування економічних відносин на християнських засадах могло б стати основою економічного прогресу.

Для активізації процесу будівництва вітчизняного бізнес-середовища на християнських принципах, на нашу думку, найбільш ефективними заходами на державному рівні можуть бути:

– популяризація діяльності підприємств, які працюють на християнських засадах, у ЗМІ, що сприятиме створенню відповідної репутації бізнесу в країні та за кордоном;

---

[432] Попов А. К. Принципы православной философии хозяйства / А. К. Попов // Проблемы современной экономики. – 2005. – № 3(15). – Режим доступа : http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=798.

[433] Сугоняко О. Повернення до себе / О. Сугоняко // Християнин і світ. – 2009. – №1. – С. 57.

– пропагування ідей позитивної практики бізнесу, базованого на християнській етиці через інформаційну підтримку висвітлення ефективності їх роботи порівняно з іншими компаніями, організацію виставок і форумів.

Отже, пам’ятаючи, що є цілі основні, важливі і нагальні, слід обрати власне таку мету, як відновлення духовних цінностей в суспільстві та впровадження їх у підприємницьку практику. Якщо будувати економічні взаємовідносини та свій бізнес на християнських принципах, рівень індивідуальних і суспільного доходів, як показують різні дослідження, з високою ймовірністю підвищиться. Глибоко вкорінена у свідомості вітчизняних суб’єктів бізнесу християнська мораль на основі особистої віри допоможе викоріненню (зниженню рівня) хабарництва, рейдерства, тінізації економіки, ухиляння від сплати податків, економічних і кримінальних злочинів, а отже, сприятиме економічному та суспільному добробуту. Успішність християн-бізнесменів напряму залежить від пильного та сумлінного дотримання Божої волі, а для цього необхідні чималі зусилля. Це ціна, яку потрібно заплатити за економічний успіх і благополуччя.

Зроблені висновки жодним чином не заперечують об'єктивності законів розвитку економіки, але за умови швидких і часто негативних тенденцій зміни господарського світогляду ці закони варто розглядати не лише вузько економічними, а й такими, що зачіпають всі сторони суспільного життя і світосприйняття.

ПІСЛЯМОВА

Сьогодні спостерігаємо новий поштовх спіралі розвитку економічної науки, де дослідження бізнес-середовища перебуває в близькій єдності з точками росту нових інституціональних концепцій, спроможних адекватно проаналізувати пронизані реаліями навколишньої дійсності новітні аспекти соціально-економічних взаємозв'язків, а також появою нових тенденцій становлення постіндустріального суспільства, глобальної конкуренції, важливістю створення належних інституційних умов інноваційного підприємництва та повноцінної інтеграції нашої держави до сучасної світогосподарської системи.

Процеси інтеграції економічних, політичних, науково-технічних, соціальних, ресурсних, екологічних та інших аспектів господарювання, а також поглиблення внутріорганізаційних відносин підприємств та їх взаємозв'язків із зовнішнім середовищем виступають об’єктивною основою використання методології системного аналізу в дослідженні бізнес-середовища. Сучасний рівень розвитку економічної науки дає змогу показати бізнес-середовище як складну, багатомірну, поліфункціональну систему. Водночас вивчення бізнес-середовища є завжди актуальним, адже передбачає корективи всього нагромадженого досвіду щодо досліджуваної реальності, що перебуває в постійній динаміці. Виходячи з цього, можливо важко створити єдино вірну теорію, адже пріоритети в системі дослідження змінюватимуться залежно від реалій та переваг суспільно-економічного поступу. Тому допустимими є як багатоаспектна класифікація і типологія бізнес-середовища, так і вивчення його під різним кутом зору.

Бізнес-середовище – це сукупність окремих суб’єктів економіки (з їх взаємозв’язками і взаємовідносинами) і чинників навколишнього (зовнішнього) середовища, які впливають на них. Звичайно, кожне підприємство має внутрішнє середовище діяльності, власні матеріально-технічні ресурси, робочу силу, технологію, розмір і територіальну конфігурацію, політику менеджменту, організаційний клімат. Проте внутрішнє середовище кожного підприємства як відкритої системи видозмінюється під впливом зовнішнього середовища, в якому і виявляється кінцевий результат господарської діяльності.

Якщо трансформація формальних інститутів в Україні відбувалася шляхом швидкого імпорту здебільшого ліберальних норм, то створення неформальних інститутів ділової етики, соціально відповідальної поведінки, ринкової культури державних чиновників вимагає поступового розвитку та інституціалізації. Аналіз показав, що інституційна трансформація бізнес-середовища відбувається в умовах інерційності розвитку вітчизняної соціально-економічної системи з певною дисфункціональністю, вивчення та усунення якої є важливим завданням інституційного проектування в Україні. Сьогоднішній стан інституційного формування бізнес-середовища можна назвати інерційним відродженням. За роки незалежності в Україні були частково усунуті прогалини в інституційній організації розвитку підприємництва внаслідок ринкових перетворень, проте фрагментарність економічних реформ, інерційність, нерівномірність та зворотність інституційних трансформацій негативно вплинули на економічних суб'єктів, дезорієнтувавши їх у просторі цілей і сфер застосування зазначених інститутів, а також зумовили появу девіантних інституційних форм і проявів у бізнес-середовищі, що не відповідає його функціональній природі і може призвести до системної інституційної неефективності.

Розвиток та обґрунтування ефективних інститутів повинні відбуватися з урахуванням особливостей і потреб локального економічного та інституційного розвитку країни, а також пріоритетного вибору інститутів постіндустріальної економіки як таких, що забезпечують конкурентоспроможність вітчизняного бізнесу і сприятливий інвестиційний клімат для залучення іноземних капіталів, ресурсів та інформації.

З метою формування сприятливого бізнес-середовища для підвищення ділової активності та реалізації підприємницького потенціалу як основного інституційного рушія економічних реформ, пріоритетних цілей соціально-економічного розвитку та структурної перебудови необхідно:

- вдосконалити законодавчу основу функціонування та стимулювання підприємницької діяльності, сфери корпоративного управління та фінансової діяльності, забезпечення захисту прав власності, публічного управління у сфері підприємницької діяльності, а також розвитку інституційного забезпечення партнерства влади, бізнесу та громадянського суспільства;

- вдосконалити регуляторну політику та дозвільну систему через спрощення процедури отримання дозвільних документів і законодавчого закріплення їх вичерпного переліку і єдиних підстав для відмови у видачі; запровадження принципу "єдиного вікна" для підготовки та реалізації інвестиційних проектів перспективного і стратегічного для економіки країни характеру; посилення відповідальності чиновників, які не дотримуються національного законодавства про регуляторну політику та перешкоджають виконанню завдань щодо її спрощення; створення активного в мережі Інтернет Єдиного загальнодержавного реєстру регіональних та галузевих реєстрів регуляторних актів; забезпечення прозорості та відкритості процедур реалізації державного контролю (нагляду) за діяльністю суб'єктів господарювання, перехід на здебільшого превентивні заходи контролю тощо;

- реалізувати систему скоординованих і прозорих дій з подолання корупції за допомогою докорінної дерегуляції суспільних процесів (спрощення процедур реєстрації власності, відкриття та закриття бізнесу, процедур торговельного режиму, митних процедур та вимог безпеки в торгівлі й розміщенні ринків) та скорочення державного апарату, мінімізації контактів чиновників із суб'єктами бізнесу, люстрації корупціонерів, зняття депутатської недоторканності, законодавчого закріплення механізмів цивілізованого лобіювання бізнес-інтересів із паралельним усуненням представників бізнесу з органів державної влади тощо. Загалом протидіяти корупції з метою поліпшення якісних характеристик вітчизняного бізнес-середовища слід системно, з виробленням чіткого алгоритму антикорупційних заходів. Також особливо важливою є невибірковість застосування антикорупційного законодавства (без пільг і привілеїв залежно від майнового стану, соціального походження, партійної належності або належності до владних чи опозиційних структур). Це законодавство стане ефективним за наявності політичної волі і належних механізмів для його неухильного застосування. При цьому політична воля політиків може бути реалізована в умовах існування в суспільній свідомості нетерпимості до корупційних проявів і чіткого бажання протидіяти їм, нівелювання мобілізованих груп невдоволених антикорупційними реформами;

- створити сприятливе середовище для ефективної діяльності та розвитку малих і середніх інноваційних підприємств, стимулювання особистої підприємницької ініціативи за допомогою фінансово-кредитної підтримки інноваційно активних підприємств; посилення системи захисту права інтелектуальної власності; розвитку галузевих, територіальних мереж страхових і гарантійних фондів, кредитних спілок, центрів трансферу технологій, інфраструктури інноваційного підприємництва; введення державних програм підтримки експортного потенціалу малого підприємництва; формування міжрегіональних і міждержавних виробничо-територіальних інноваційних кластерів;

- забезпечити рівне конкурентне середовище для розвитку підприємницької діяльності (унеможливлення дискримінації підприємств на внутрішньому ринку) через правове врегулювання механізмів контролю й нагляду за дотриманням добросовісної конкуренції; надання преференцій (спрямованих на виконання стратегічних завдань економічного розвитку) на загальних, а не вибіркових підставах з метою максимального унеможливлення лобіювання галузевих чи окремих приватних інтересів; вирівнювання умов конкуренції на регіональному та місцевому рівнях; створення системи рівного доступу підприємств до матеріальних ресурсів, державних закупівель, державного і комунального майна;

- створити привабливий інвестиційний клімат через забезпечення ринкових прав (свобод) та посилення захисту інтересів інвесторів, стимулювання інвестицій інноваційного характеру, посилення ролі регіональних і місцевих органів влади щодо інвестиційного маркетингу територій тощо;

- створити сприятливий фіскальний простір для бізнесу через підвищення рівня ефективності, прозорості та рівності податкової системи; досягнення балансу між державними і підприємницькими інтересами за стимулювання ділової активності; проведення скоординованої м'якої податкової політики паралельно з жорсткою бюджетною, обмежувальною грошово-кредитною та гнучкою курсовою (валютною) політиками; впровадження стимулюючого потенціалу податкової системи у напрямі залучення бізнесу до реалізації пріоритетних цілей соціально-економічного розвитку та обґрунтованого надання різних видів податкових преференцій (зокрема щодо надання податкових пільг для пріоритетної

інвестиційної діяльності; оптимізацію використання стимулюючого потенціалу спеціальних податкових режимів; зниження ставки податку на прибуток підприємств та введення диференційованої системи зниження ставки податку на частину прибутку, що реінвестується в модернізацію виробничих фондів, залежно від рівня інноваційного внеску; ефективну реалізацію інвестиційного потенціалу прискореної амортизації; запровадження системи інвестиційно-інноваційних податкових кредитів як ефективного інструменту стимулювання ділової активності; удосконалення процедури адміністрування ПДВ; оптимізацію зниження податкового навантаження на фонд оплати праці); стимулювання розвитку бізнесу на регіональному рівні за рахунок децентралізації податкової системи;

- надавати фінансово-кредитну підтримку розвитку підприємництва за допомогою підвищення потенціалу використання мікрокредитування, венчурного фінансування, фінансового лізингу та факторингу; розвитку інфраструктури ринку кредитно-фінансових послуг (мережі фінансово-кредитних установ, інвестиційних та інноваційних фондів, страхових організацій, фондів (товариств) взаємного кредитування та страхування тощо) та інтенсифікації конкуренції серед учасників кредитно-фінансового ринку; стимулювання фінансових установ до роботи із суб'єктами малого підприємництва на основі використання державних кредитних ліній для підтримки малого підприємництва із зазначенням середнього розміру позики, відсоткової ставки та секторів кредитування; розширення переліку форм кредитування товаровиробників; створення ефективної системи гарантій кредиту; встановлення сприятливого режиму оподаткування та підтримки фінансових установ, які безпосередньо обслуговують пріоритетні напрями розвитку малого підприємництва; посилення співпраці з міжнародними організаціями та фондами, що стимулюють розвиток малого та середнього бізнесу як з боку банківських установ, так і державних регулювальних органів, у тому числі залучення коштів іноземних кредитних ліній і міжнародної технічної допомоги для підтримки розвитку малого та середнього бізнесу;

- проводити науково обґрунтовану, гармонійну та одновекторну грошово-кредитну (монетарну), валютну та фіскальну політики

стимулювання внутрішнього попиту та інвестиційно-підприємницької активності із забезпеченням прийнятного рівня інфляції, капіталізації, прибутковості та ліквідності банківської системи, валютно-курсової та банківської стабільності, ефективної конкуренції на внутрішньому товарному ринку з укріпленням позицій вітчизняних виробників;

- вжити заходів для пожвавлення внутрішнього споживчого та інвестиційного попиту через максимальне використання потенціалу його стимулювання на основі оптимізації структури та процесу реалізації бюджетних видатків (підтримка великих інфраструктурних проектів, впорядкування системи держзакупівель та соціальних виплат із бюджету); розбудову внутрішнього ринку як чинника стимулювання виробництва за допомогою налагодження інформаційного забезпечення між покупцями і продавцями, розвитку мереж прямих поставок продукції, удосконалення антимонопольного законодавства та контролю цінової ситуації; фінансово-інституційну підтримку експортної діяльності тощо;

– розробити нормативно-правову основу лобістської діяльності (концептуальну основу – механізми і принципи діяльності, права та обов'язків лобістських інституцій), тобто умови для легальної роботи лобістських компаній задля зниження рівня неформального та корупційного лобіювання інтересів великих бізнес-структур представниками влади;

- поліпшити інституційну основу підприємництва через зниження адміністративних бар'єрів, рівня тінізації та монополізації економіки, подолання проблем рейдерства, економічної злочинності та дискримінаційної поведінки стосовно суб'єктів господарювання, зміцнення захисту прав власників, лібералізацію ділового клімату задля зниження вартості ведення підприємницької діяльності в країні;

- забезпечити ведення динамічного економічного діалогу між державою та суб'єктами бізнесу щодо створення сприятливого бізнес-середовища у форматі взаємних консультацій, в тому числі щодо забезпечення прогнозованості й передбачуваності регуляторної політики та її дотримання органами влади всіх рівнів; адекватного представлення інтересів вітчизняного малого та середнього бізнесу у двосторонніх і багатосторонніх міжнародних торговельних переговорах тощо.

Проблема корупції в Україні є одним із найбільш дестимулюючих чинників формування сприятливого інвестиційного та підприємницького середовища. Найбільш вагомими причинами проявів корупції в Україні є: непрозорість діяльності і неналежний рівень підзвітності органів державної влади; відсутність політичної волі щодо заходів запобігання та протидії корупції; неефективна участь у цій діяльності правоохоронних структур і органів національної безпеки держави; надзвичайна розгалуженість дозвільно-регуляторної системи; надмірний вплив окремих олігархічних груп на прийняття державних рішень і кадрові призначення; відсутність деталізованої законодавчої бази; недосконаліть системи судоустрою; відсутність системності в роботі з виявлення корупції в органах державної влади; відсутність ефективних механізмів участі громадянського суспільства у формуванні та реалізації антикорупційної політики; поблажливе ставлення суспільства до корупції і готовність обирати корупційні способи вирішення проблем.

Для подолання рейдерства як проблеми інституційної деформації вітчизняного бізнес-середовища розроблений інституційно-корпоративний механізм протидії рейдерським захопленням в Україні, який базується на визначенні цілей стратегії управління ризиками рейдерських захоплень на інституційному (зовнішньому) та корпоративному (внутрішньому) рівнях; охоплює комплекс інструментів превентивного та активного захисту, формування інституційно-правового середовища; містить фінансове забезпечення управління ризиками рейдерських захоплень та моніторинг (контроль) результатів управління ризиками.

Захист бізнесу на корпоративному рівні (самим підприємством) повинен доповнюватися системним захистом (на законодавчому рівні) економічних суб'єктів від спроб переділу власності, у тому числі завдяки ретельній деталізації та комплексному узгодженню правових норм, встановленню чітких рамок діяльності та процедури втручання органів влади в разі корпоративного конфлікту, інтенсифікації боротьби з корупцією. При цьому основною проблемою законотворчості в Україні є її відставальний характер, оскільки законодавець просто не встигає за витонченими схемами, які безупинно генерують рейдери. Вироблення практичних рекомендацій

із законодавчих ініціатив повинно опиратися не лише на загальноприйняті в цивілізованому світі законодавчі принципи, а й на практичний досвід експертів з протидії ворожим поглинанням, щоб поєднати світовий досвід зі специфікою вітчизняної економіки.

Усунення рейдерства як дестимулюючого чинника формування інвестиційного середовища, крім законодавчого регулювання, лежить у площині підвищення якості інститутів – формальних і неформальних правил ведення бізнесу, у тому числі щодо формування відповідних моральних бар'єрів і репутації відповідно до європейських і світових норм, що виступить основою створення комфортних умов господарювання та покращання інвестиційного середовища залучення іноземних інвестицій.

Задля активізацій третьої стадії позиціонування бізнесу в суспільстві, тобто соціального партнерства, у системі соціально-економічних інститутів України одним із найважливіших, на нашу думку, повинен стати інститут соціально орієнтованого бізнес-середовища, норми якого визначали б господарські відносини між всіма типами економічних суб'єктів на всіх рівнях управління. Соціально орієнтоване бізнес-середовище як зріз економічної культури окремої системи формується моральними умовами мотивації та соціальної спрямованості бізнес-суб'єктів.

Соціально орієнтоване бізнес-середовище – це сукупність інституційних передумов, чинників, ціннісних орієнтацій та механізмів правового, політичного, економічного, соціокультурного характеру, що сприяють реалізації соціально відповідальної поведінки суб'єктів бізнесу та підвищенню ступеня згуртованості (міцності та консолідації) їх взаємозв'язків навколо суспільного інтересу. Під принципами побудови соціально орієнтованого бізнес-середовища в економічних відносинах ми розуміємо ті вихідні положення, правила та установки, якими потрібно керуватися у створенні умов і механізмів стимулювання соціальної відповідальності та соціальної згуртованості економічних суб'єктів у бізнес-середовищі, а під критеріями – ознаки, на основі яких виробляється оцінка рівня соціальної орієнтованості бізнес-середовища та наслідків від недотримання принципів його функціонування. Ці принципи і критерії повинні бути інституціоналізовані за допомогою введення їх у відповідні

нормативно-правові акти та неформальні конвенційні норми, що регулюють економічні відносини, а також створення інституційного механізму їх реалізації.

Розроблена модель формування соціально орієнтованого бізнес-середовища охоплює систему узгоджених між собою економічно ефективних і соціально орієнтованих інститутів із чіткими критеріями цільових орієнтирів, які є складовими інституційного механізму. На нашу думку, інституційний механізм формування соціально орієнтованого бізнес-середовища передбачає: розробку методів, форм та інструментів реалізації системи цілей і ціннісних орієнтацій забезпечення та регулювання соціально орієнтованого бізнес-середовища; дотримання основних принципів і критеріїв соціальної відповідальності та соціальної згуртованості (міцності та консолідації взаємозв'язків) суб'єктів бізнесу; врахування взаємодії існуючих у країні формальних і неформальних норм інституту соціально орієнтованого бізнес-середовища; чітку регламентацію (визначення) типових економічних ситуацій прояву соціальної безвідповідальності бізнесу; координацію соціально-економічної політики та механізмів правового, політичного, економічного (в тому числі програмного, організаційного і контрольного), соціокультурного характеру, що сприяють реалізації соціально відповідальної поведінки суб'єктів бізнесу та підвищенню ступеня їх соціальної згуртованості на національному, регіональному й місцевому рівнях.

Проектування інституційного механізму формування соціально орієнтованого бізнес-середовища, базуючись на принципах максимальної захищеності від опортуністичної поведінки, розмаїття інституційних пасток, дуалізму норм і невизначеності в економічних відносинах, також передбачає розробку скоординованої державної економічної політики щодо соціального партнерства бізнесу, влади і громадянського суспільства. Виходячи з цього, пропонуємо цільову модель формування соціально орієнтованого бізнес-середовища, яка скерована на такі стратегічні цілі: інституціалізація норм соціально відповідальної поведінки бізнесу, задоволення соціальних потреб суспільства, соціальна згуртованість бізнесу, підвищення іміджу соціально відповідальних економічних суб'єктів, розробка державної політики стимулювання соціальної відповідальності бізнесу.

Відповідно до зазначених цілей запропоновано організаційно-економічні інструменти стимулювання соціально відповідальної поведінки вітчизняних суб'єктів підприємництва. Узагальнено існуючі в Україні інституційні прогалини щодо реалізації окремих форм державно-приватного партнерства та обґрунтовано комплекс заходів щодо впровадження системного підходу в управлінні процесами економічної взаємодії бізнесу і держави.

Однією з ключових умов ефективності інституційної трансформації в Україні є формування бізнес-середовища на духовно-релігійних засадах. Відновлення духовних цінностей в суспільстві та впровадження їх у підприємницьку практику, як показує досвід, зумовлює зростання рівня індивідуальних і суспільного доходів. Глибоко вкорінена у свідомості вітчизняних суб'єктів бізнесу християнська мораль на основі особистої віри допоможе викоріненню (зниженню рівня) хабарництва, рейдерства, тінізації економіки, ухиляння від сплати податків, економічних і кримінальних злочинів, а отже, сприятиме економічному та суспільному добробуту.

Отож, проведені дослідження проблем формування бізнес-середовища України в умовах інституційних трансформацій, які знайшли відображення в запропонованій монографії, підтверджують актуальність обраної проблематики. Адже сучасна політична, економічна та соціальна ситуація вимагає постійного пошуку та оновлення ефективних механізмів залучення підприємницького потенціалу країни до реалізації перспективних напрямів економічного та загалом суспільного розвитку. Реалізація розроблених у монографії механізмів покращання бізнес-середовища як основної передумови активізації підприємницького потенціалу країни є можливою лише за умови політичної волі та розуміння керівництва держави, а отже, повинна знайти відображення в стратегічних документах загальнодержавного та регіонального рівнів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК

1. Актуальные проблемы налоговой политики в условиях модернизации экономики: опыт Украины и Беларуси / Мельник П. В., Верезубова Т. А., Загорский В. С. и др.; под ред. д.э.н., проф. С. В. Онышко. – Ирпинь : Национальный университет ГНС Украины, 2007. – С. 114-154.

2. Альошин О. Закон про ДПП в Україні: хотіли як краще, а вийшло як завжди [Електронний ресурс] / Олег Альошин. – Режим доступу : http://www.kisilandpartners.com/ukr/publications/articles/437.

3. Бізнес словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mirslovarei.com/content_ eco/jadovitaja–piljulja–64892.html.

4. Бланк И. А. Инвестиционный менеджмент / И. А. Бланк. – К. : Эльга-Н ; Ника-центр, 2001. – 536 с.

5. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе / М. Блауг. – М. : Дело ЛТД, 1994. – 496 с.

6. Большой экономический словарь / под ред. А. Н. Азрилияна. – [4-е изд., доп. и перераб.]. – М. : Институт новой экономики, 1999. – 1248 с.

7. Бондаренко В. Д. Пріоритетні напрямки державно-церковної політики в Україні / В. Д. Бондаренко // Актуальні проблеми державно-церковних відносин в Україні : наук. зб. – К. : ВіП, 2001. – С. 7-12.

8. Булатов А. С. Экономика [Электронный ресурс] / А. С. Булатов. – Режим доступа : http://onby.ru/abulatovekonomika.

9. Вальрас Л. Елементи чистої політичної економії або теорія суспільного багатства / Л. Вальрас ; пер. з англ. – М. : Ізограф, 2000. – 448 с.

10. Варнавский В. Г. Государственно-частное партнерство в России: проблемы становления / В. Г. Варнавский // Отечественные записки. – 2004. – № 6. – С. 172.

11. Варнавский В. Г. Партнерство государства и частного сектора: формы, проекты, риски / В. Г. Варнавский. – М. : Наука, 2005. – С. 5-37.

12. Варнавский В. Г. Государство и бизнес: институциональные аспекты / В. Г. Варнавский. – М. : ИМЭМО РАН, 2006. – С. 40.

13. Варналій З. Вплив оподаткування прибутку на економічний розвиток України / З. Варналій, Д. Серебрянський // Економіка України. – 2010. – № 5. – С. 55-69.

14. Варналій З. Основні передумови та шляхи подолання рейдерства в Україні : аналітична записка [Електронний ресурс] / З. Варналій, І. Мазур. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/ Monitor/ juli/1.htm.

15. Варналій З. С. Мале підприємництво: основи теорії і практики / З. С. Варналій. – К. : Т-во "Знання", КОО, 2001. – 277 с.

16. Варналій З. С. Рейдерство в Україні: передумови та шляхи подолання / З. С. Варналій, І. І. Мазур // Стратегічні пріоритети. – 2007. – №2 (3). – С.129-136.

17. Васильев Ю. А. Технологии недружественных поглощений. Как бороться с рейдерством? [Електронний ресурс] / Ю. А. Васильев. – Режим доступа : http://www.mergers.ru/netcat_files/Image/ takeover.pdf.

18. Васильєв О. Роль вітчизняної науки та високих технологій у входженні України до європейського інтеграційного простору [Електронний ресурс] / О. Васильєв. – Режим доступу : http://www.viche.info/journal/1593/.

19. Васильців Т. Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення : монографія / Т. Г. Васильців. – Львів : Арал, 2008. – 384 с.

20. Васильців Т. Г. Удосконалення державного регулювання підприємницької діяльності в Україні / Т. Г. Васильців // Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 1(10). – С. 145-150.

21. Веблен Т. Теория праздного класса / Т. Веблен. – М. : Прогресс, 1984. – С. 23-75.

22. Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ru.wikipedia.org.

23. Вільямсом О. Е. Економічні інституції капіталізму: фірми, маркетинг, укладання контрактів / О. Е. Вільямсон. – К. : Артек, 2001. – С. 393.

24. Власова А. А. Реализация национальных проектов на основе моделей государственно-частного партнерства в России : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. экон. наук : спец. 08.00.05 "Экономика и управление народным хозяйством (теория управления экономическими системами)" / А. А. Власова. – СПб, 2008. – С. 6-7.

25. Вовканич С. Духовно-інтелектуальний потенціал України та її національна ідея / С. Вовканич. – Львів : ЛБА, 2001. – 540 с.

26. Вовканич С. Й. Людський та інтелектуальний капітал в економіці знань / С. Й. Вовканич, Л. К. Семів // Вісник національної академії наук України. – 2008. – №3. – С.13-23.

27. Вовчак О. Д. Інвестування регіональної економіки та його ефективність в Україні : монографія / О. Д. Вовчак, І. П. Андрушків, Н. М. Рущишин. – Львів : Вид-во ЛКА, 2010. – 192 с.

28. Волошин В. В. Некоторые аспекты духовного кризиса и задачи современного туризма / В. В. Волошин // Вісник Донецького інституту туристичного бізнесу. Сер. "Підприємництво, менеджмент та маркетинг (в туристичній сфері)". – 1999. – № 3. – С. 126-129.

29. Вютрих Х. Виртуализация как возможный путь развития управления [Электронный ресурс] / Ханс Вютрих, Андреас Филипп // Проблемы теории и практики управления. – 1999. – № 5. – Режим доступа : http://www.ptpu.ru.

30. Гальчинский А. Становление инвестиционной модели экономического роста Украины / А. Гальчинский, С. Левочкин // Экономика Украины. – 2004. – № 6. – С. 4-10.

31. Геєць В. М. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / В. М. Геєць – К. : Ін-т екон. прогноз. ; Фенікс, 2003. – 1008 с.

32. Гілл Ч. Міжнародний бізнес / Ч. Гілл. – К. : Основи, 2001. – 856 с.

33. Государство и бизнес: институциональные аспекты. – М. : ИМЭМО РАН, 2006. – С. 40.

34. Грин Д.Дж. Возвращение в гражданское общество: Социальное обеспечение без участия государства : пер. с англ. / Д.Дж. Грин. – М. : Новое издательство, 2009. – 220 с.

35. Гродський С. Інноваційна активність України і проблеми її позиціонування в Європі [Електронний ресурс] / С. Гродський // Галицький економічний вісник. – 2009. – № 1. – С. 24-33. – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/.../PROBLEMS/GEB_2009_No1-S_ Hrodskyy-Innovative_activity_in_Ukraine__24.pdf.

36. Губський Б. В. Внутрішні і зовнішні фактори економічної безпеки України [Електронний ресурс] / Губський Б. В. – Режим доступу : http://www.niurr.gov.ua/ukr/econom/krugly_ stil_28.12.99/ gubsky.htm.

37. Державне управління: плани і проекти економічного розвитку : монографія / О. С. Власюк, Т. В. Дерюгіна, І. В. Запатріна [та ін.] ; за заг. ред. О. Ю. Кучеренка, І. В. Запатріної ; Ін-т соц.-екон. стратегій. - К. : ВІП, 2006. – 624 с.

38. Дерябина М. Государственно-частное партнерство: теория и практика / М. Дерябина // Вопросы экономики. – 2008. – №8. – С. 61-77.

39. Діалог зі стейкхолдерами: міжнародні та українські реалії сьогодення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.csr-ukraine.org/doslidjennya2.html.

40. Дідич О. О. Структурні реформи в країнах Центральної та Східної Європи: теоретичні та прикладні підходи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук / О. О. Дідич. – К., 2008. – 20 с.

41. Діяльність суб'єктів господарювання у 2009 році : стат. зб. [Електронний ресурс]. – К. : Держкомстат України, 2010. – 448 с.

42. Доклад о мировых инвестициях, 2010 год [Электронный ресурс] // Организация Объединенных Наций. – Нью-Йорк; Женева, 2010. – 50 с. – Режим доступа : www.unctad.org/en/subsites/dite.

43. Дослідження корупції у судовій системі України: суди загальної юрисдикції та апеляційні суди [Електронний ресурс] / Компанія "Management Systems International" (MSI) у співробітництві з дослідницькою компанією "InMind". – К., 2008. – Режим доступу : www.dialog.lviv.ua/../court_system_ap_court_july_16_08_ukr_for_printing.ppt.

44. Дослідження корупції у судовій системі: суди загальної юрисдикції / Компанія "Management Systems International" (MSI) у співробітництві з дослідницькою компанією "InMind". – К., 2008. – С. 4.

45. Дослідження Світового банку та ЄБРР "Ділове середовище та діяльність підприємств" (BEEPS) 2008 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.worldbank.org.

46. Драган І. В. Гарантування національних інтересів у процесі залучення іноземних інвестицій в умовах глобалізації / І. В. Драган // Финансовые рынки и ценные бумаги. – 2010. – № 9. – С. 10-15.

47. Дріжчаний І. Корупція є найприбутковішим і найменш ризикованим бізнесом в Україні [Електронний ресурс] / І. Дріжчаний. – Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/ukr/expert.php?news_id=1474.

48. Дрига С. Д. Мале підприємництво України: становлення, механізми управління та підтримки : монографія / С. Д. Дрига. – К., 2009. – 442 с.

49. Дятлов А. Н. Общий менеджмент : курс лекций /А. Н. Дятлов, М. В. Плотников. – М. : 2004. – 335 с.

50. Евенко Л. И. Организационные структуры управления промышленными корпорациями США / Л. И. Евенко. – М., 1983. – С. 207.

51. Евтюшкин А. В. Деловая среда в России: оценка с точки зрения формирования информационного общества [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.confifar.cpic.ru/upload/ conf2005/reports/doklad_575.doc.

52. Еклунд К. Эффективная экономика. Шведская модель / К. Еклунд. – М., 1991. – С. 99.

53. Економіка України на шляху від депресії до зростання: джерела, важелі, інструменти / Я. А. Жаліло, Д. С. Покришка, Я. В. Белінська [та ін.]. – К. : НІСД, 2010. – 96 с.

54. Економічна енциклопедія. – Т. 1 / [за ред. С. В. Мочерного]. – К. : Академія, 2000. – 864 с.

55. Економічна енциклопедія. Т. 2 / [за ред. С. В. Мочерного]. – К. : Академія, 2001. – 848 с.

56. Економічна теорія: політична економія : підручник / [за заг. ред. С. І. Юрія]. – К. : Кондор, 2009. – 604 с.

57. Економічний діалог: партнерство заради прогресу [Електронний ресурс] / [Жаліло Я. А., Акімова І. М., Ляпін Д. В. та ін.]. – К. : Національний інститут стратегічних досліджень, 2007. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/Table/8022007/80207/anons.htm.

58. Економічні злочини у період кризи. Всесвітній огляд динаміки економічної злочинності, листопад 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pwc.com/uk_UA/ua/economic-crime-survey/assets/GECS_Ukraine_report_v13_ ukr.pdf.

59. Експерт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.expert.ru.

60. Ерохина Е. А. Теория экономического развития: системно-синергетический подход [Электронный ресурс] / Е. А. Ерохина. – Гл. 1. – С. 27. – Режим доступа : http://www.ek-lit.agava.ru/eroh.

61. Ефимов В. М. Спор о методах и институциональная экономика / В. М. Ефимов // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2007. – Том 5, № 3. – С. 18-36.

62. Євдоченко О. О. Європейське бізнес-середовище в розвитку міжнародної економічної діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08. 05.01 / О. О. Євдоченко. – К., 2006. – 22 с.

63. Європейська Бізнес-Асоціація [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.eba.com.ua/ua.

64. Жаліло Я. А. Теорія та практика формування ефективної економічної стратегії держави : [монографія] / Я. А. Жаліло. – К. : НІСД, 2009. – 336 с.

65. Загородній А. Г. Фінансовий словник / А. Г. Загородній, Г. А. Вознюк, Т. С. Смовженко. – 4-те вид., виправл. і доповн. – К. : Т-во "Знання", КОО ; Львів : Вид-во ЛБІ НБУ, 2002. – 566 с.

66. Загородній А. Г. Фінансово-економічний словник / А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк. – Львів : Вид-во Нац. ун-ту "Львівська політехніка", 2005. – 714 с.

67. Заде Л. А. Понятие лингвистической переменной и его применение к принятию приближенных решений / Лотфи Аскер Заде. – М. : Мир, 1976. – 167 с.

68. Зайцев І. Бій з тінню [Електронний ресурс] / Іван Зайцев // Контракти. – 2007. – № 13. – Режим доступу : http://e–pravo.narod.ru/raider_reports/rep_3.mht.

69. Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава : Програма економічних реформ на 2010–2014 роки. Версія для обговорення від 2.06.2010 р. / Комітет з економічних реформ при Президентові України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf.

70. Засади конкурентоспроможності в реаліях економіки знань : колективна монографія / за наук. ред. Ю. В. Полунєєва ; Міжнар. ін-т менеджменту (МІМ Київ). – К. : Інжиніринг, 2007. – 256 с.

71. Засідання Міжвідомчої робочої групи з питань протидії корупції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ssu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/articlc:jscssionid=B4CC9673AF6628D7F9DCE221D9918BBA?art_id=89181&cat_ id=88800.

72. Звіт Держкомпідприємництва про стан дерегуляції бізнес-середовища від 29 вересня 2010 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.dkrp.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=162122&cat_id=33037.

73. Звіт за результатами фокус-групового дослідження "Інвестиційний клімат в Україні: проблеми та перспективи розвитку" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ucipr.kiev.ua/ukrainian/focus/zvit–fg1.html.

74. Звіт про базове відстеження результативності регуляторного акта "Про затвердження Порядку формування та передавання на відповідальне зберігання Національному депозитарію України контрольних копій реєстрів власників іменних цінних паперів" [Електронний ресурс] / Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку. – Режим доступу : http://www.ssmsc.gov.ua/(X(1)S(uoz3cp45d1gm4f552iict145))/Regulatory/RAProjects/2010.03.23/1/ARV.doc.

75. Здіорук С. Суспільно-релігійні відносини: виклики Україні XXI століття : монографія / С. Здіорук. – К. : Знання України, 2005. – 552 с.

76. Зінченко А. Г. Корпоративна соціальна відповідальність 2005-2010: стан та перспективи розвитку / А. Г. Зінченко, М. А. Саприкіна. – К. : Фарбований лист, 2010. – 56 с.

77. Зінченко А. Г. Соціальна відповідальність в Україні: погляди різних стейкхолдерів. Регіональний аспект / А. Г. Зінченко, М. А. Саприкіна. – К., 2008. – 60 с.

78. Злупко С. М. Основи історії економічної теорії : навч. посіб. / С. М. Злупко. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – 628 с.

79. Институциональная теория и экономическая политика: К новой теории передаточного механизма в макроэкономике. – Кн. II: Экономическая политика. Проблемы теоретического описания и практической реализации / О. С. Сухарев; РАН, ин-т экон. – М. : Экономика, 2007. – 804 с.

80. Інвестиційний клімат в Україні: яким його бачить бізнес [Електронний ресурс] // Міжнародна фінансова корпорація. – 2009. – С. 20. – Режим доступу : http://www.ifc.org/ifcext/uspp.nsf/AttachmentsByTitle/IC_report_2009_ukr/$FILE/IC_report_2009_Ukr.pdf.

81. Інвестиційний клімат в Україні: яким його бачить бізнес [Електронний ресурс] // Міжнародна фінансова корпорація. – 2011. – 125 с. – Режим доступу : http://www.ifc.org/ifcext/uspp.nsf/.

82. Інвестиційний клімат в Україні: яким його бачить бізнес [Електронний ресурс] // Міжнародна фінансова корпорація. – 2009. – 222 с. – Режим доступу : http://www.ifc.org/ifcext/uspp.nsf/AttachmentsByTitle/ IC_report_2009_ukr/$FILE/IC_report_2009_Ukr.pdf.

83. Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності у 2009 році : стат. зб. [Електронний ресурс] / за ред. Л. М. Овденко. – К. : Держкомстат України, 2010. – 62 с. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/express/expr2010.

84. Індекс дотримання верховенства права, 2011, the World Justice Project [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://worldjusticeproject.org/sites/default/files/wjproli2011_0.pdf.

85. Індекс прозорості та підзвітності компаній [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.csr-ukraine.org/rezultati_ indeksu_prozorosti.html.

86. Інноваційний розвиток економіки: модель, система управління, державна політика / [Ю. М. Бажал, Л. І. Федулова, В. П. Александрова та ін.] ; НАН України, Ін-т екон. прогнозування ; ред. Л. І. Федулова. – К. : Основи, 2005. – 552 с.

87. Історія економічних учень : підручник : у 2 ч. / [за ред. В. Д. Базилевича]. – [3-тє вид.]. – К. : Знання, 2006. – Ч. 2. – 575 с.

88. Католицька церква про суспільно-економічну діяльність // Християнин і світ. – 2009. – №1. – С. 34-37.

89. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процентов и денег / Дж. М. Кейнс // Антология экономической классики. – М., 1993. – 458 с.

90. Кизим Н. А. Налогообложение: проблемы науки и практики : [монография] / Н. А. Кизим, А. Н. Тищенко, Ю. Б. Иванов. – Х. : ИД "ИНЖЕК", 2007. – 105 с.

91. Кінах перелічує проблеми Податкового кодексу. – Режим доступу : http://www.unian.net/ukr/news/news-384433.html.

92. Клебанова Т. С. Моделі оцінки ефективності санації підприємств на основі нечітких множин / Т. С. Клебанова, О. В. Панасенко // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – №7. – С. 158–165.

93. Клинова М. Глобализация и инфраструктура: новые тенденции во взаимоотношениях государства и бизнеса / М. Клинова // Вопросы экономики. – 2008. – № 8. – С. 80.

94. Ковриженко Д. Лобіювання та корупція : оглядово-аналітичний звіт [Електронний ресурс] / Д. Ковриженко, І. Когут, О. Синьоокий. – Режим доступу : http://politzone.in.ua/index.php?id =463.

95. Колодний А. Україна в її релігійних виявах / А. Колодний. – Львів : Сполом, 2005. – 334 с.

96. Колодний А. Християнство за умов глобалізації / А. Колодний // Людина і культура в умовах глобалізації : зб. наук. ст. – К. : Видавець ПАРАПАН, 2003. – С. 302-311.

97. Колосов О. Іноземні інвестиції в економіку України: користь чи небезпека? / О. Колосов // Економіка України. – 2010. – № 8. – С. 6-12.

98. Конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації / [Я. А. Жаліло, Я. Б. Базилюк, Я. В. Белінська та ін.] ; за ред. Я. А. Жаліло. – К. : НІС, 2005. – 388 с.

99. Конкурентоспроможність економіки України: стан і перспективи підвищення / Бородіна О. М., Бурлай Т. В., Горшкова Н. І. та ін.; Ін-т економіки та прогнозування НАН України. – К. : Основа, 2007. – 488 с.

100.Конкурентоспроможність України: оцінка Всесвітнього економічного форуму (за Звітом про глобальну конкурентоспроможність 2010-2011) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/doccatalog/ document?id=71439.

101.Королевська хоче узаконити лобізм [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ua.glavred.info/archive/ 2009/05/22/125503-11.html.

102.Корпоративна соціальна відповідальність малого та середнього бізнесу в Україні. Експертний аналіз [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.csr-ukraine.org/userfiles/file/ 4_CSR% 20among%20SMEs.pdf.

103.Корупція та регулювання підприємницької діяльності в Україні: митні процедури та транспортування товарів [Текст] : порівняльний аналіз національних досліджень 2007–2009 рр. для Порогової програми Корпорації "Виклики тисячоліття" (МСС). – К. : [б. в.], 2009. – 43 с.

104. Корупція та регулювання підприємницької діяльності в Україні: отримання документів дозвільного характеру на операції з землею та будівництво [Текст] : порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень 2008–2009 рр. для Порогової програми Корпорації "Виклики тисячоліття" (МСС). – К. : [б. в.], 2008–2009. – 53 с.

105. Котлер Ф. Корпоративна соціальна відповідальність. Як зробити якомога більше добра для вашої компанії та суспільства / Ф. Котлер. – К. : Изд-во А. Капусты, 2005. – С. 25-26.

106. Котлер Ф. Основы маркетинга / Филипп Котлер. – М.; СПб; К.: ЮНИТИ, 2001. – 734 с.

107. Коуз Р. Фирма, рынок и право / Р. Коуз ; пер. с англ. – М. : Дело ЛТД, 1993. – С. 12.

108. Кофман А. Введение теории нечетких множеств в управление предприятиями / А. Кофман, Хил Алука. – М.: Высшая школа, 1992. – 168 с.

109. Кофман А. Введение в теорию нечетких множеств : монография / А. Кофман ; пер. с франц. – М. : Радно и связь. – 1982. – 432 с.

110. Круглий стіл "Прийнятність грузинського антикорупційного досвіду для України", Київ, 19 квітня 2010 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.openukraine.org/media/4049/RT_corruption_book_UA_web_low.pdf.

111. Крупина Н.Н. Социальные инвестиции как бизнес-процесс / Н.Н.Крупина, Н.С.Чегринцева // Финансовый менеджмент. – 2010. – № 1. – С. 71-86.

112. Кузмішин П. Підприємницьке середовище та економічний розвиток (питання теорії і практики) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. екон. наук : 08. 06.02 / П. Кузмішин. – Львів, 2001. – 27 с.

113. Кузнец С. Современный экономический рост: результаты исследований и размышлений : Нобелевская лекция / С. Кузнец // Нобелевские лауреаты по экономике: взгляд из России / под ред. Ю. В. Яковца. – СПб. : Гуманистка, 2003.

114. Кульчинський Р. За ціною не постояли / Р. Кульчинський // Контракти. – 2006. – № 14. – С. 17.

115. Курбатова М. В. Деформализация взаимодействия власти и бизнеса / М. В. Курбатова, С. Н. Левин // Модернизация экономики и государство : в 3 кн. / отв. ред. Е. Г. Ясин. – М. : Изд. дом ГУ ВШЭ, 2007. – Кн. 3. – С. 256-263.

116. Курбатова М. В. Проблемы формирования институциональной среды постиндустриальной экономики в современной России / М. В. Курбатова // Журнал институциональных исследований. – 2010. – Т. 2, № 1. – С. 54-66.

117. Лайченкова Н. Н. Особые экономические зоны: мировой опыт и российские реалии / Н. Н. Лайченкова // Налоговая политика и практика. – 2006. – № 6 (42). – С. 36-39.

118. Ланьков А. Н. Христианство в Корее [Электронный ресурс] / А. Н. Ланьков. – Режим доступа : http://okoree.narod.ru/page_4.htm; http://www.nso.go.kr.

119. Лапуста М. Г. Риски в предпринимательской деятельности / М. Г. Лапуста, Л. Г. Шаршукова. – М. : Инфра – М., 1998. – С. 81-82.

120. Левин С. Н. Формирование конституционных правил в экономике России / С. Н. Левин. – Кемерово : Кузбассвузиздат, 2007. – С. 236.

121. Левчук О. Ще один крок у боротьбі з рейдерством та махінаціями на ринку цінних паперів / Олександр Левчук // Відомості Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку. – 2009. – № 14. – С. 2-4.

122. Леоненков А.В. Нечеткое моделирование в среде MATLAB и fuzzyTECH / А. Леоненков. – СПб: БХВ-Петербург, 2003. – 736 с.

123. Леонтьев В. Темпы долговременного экономического роста и перевод капитала из развитых в развивающиеся страны / В. Леонтьев // Экономические эссе. Теории, исследования, факты и политика. – М. : Политиздат, 1990. – С. 199-208.

124. Лепак Р. І. Тенденції розвитку і перспективи промислово-фінансових груп в Україні / Р. І. Лепак // Науковий вісник НЛТУ України : збірник наук.-тех. праць. – Львів : НЛТУ України. – 2008. – Вип. 18.9. – С. 235-237.

125. Лисюк В. С. Макроекономічне середовище підприємницької діяльності в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08. 01.01. / В. С. Лисюк. – Дніпропетровськ, 2001. – 22 с.

126. Лукин С. В. Ветхозаветный и новозаветный взгляд на кризисные явления в экономике [Электронный ресурс] / С. В. Лукин // Проблемы современной экономики. – 2009. – №32. – Режим доступа : http://www.m-economy.ru/art.php3?artid=26784.

127. Ляшенко І. М. Основи математичного моделювання економічних, екологічних та соціальних процесів : навч. посібн. / Ляшенко І. М., Коробова М. В., Столяр А. М. – Тернопіль : Навч. книга – Богдан, 2006. – 304 с.

128. Ляшенко В. І. Вплив податкового кодексу України на розвиток малого підприємництва: експертні оцінки на етапах обговорення, прийняття та внесення змін / В. І. Ляшенко, А. А. Просуленко // Вісник економічної науки України. – 2011. – № 2(20). – С. 93-111.

129. Мазур І.І. Тінізація економіки України в сучасних умовах / І.І. Мазур // Вісник донецького національного університету. – 2011. – Том 2. – С. 52-57. *(Серія* економіка і право).

130. Макконнел К. Экономикс / К. Макконнел, С. Брю. – М. : Республика, 1992. – 785 с.

131. Макроекономічна теорія : навч. посіб. / [за ред. Г. І. Башнянина]. – [2-ге вид., стереотип.]. – Львів : Новий Світ–2000, 2006. – 552 с.

132. Маликов Р. И. Региональные фактории формирования эффективной предпринимательской среды / Р. И. Маликов, Т. П. Климина ; под науч. ред. д-ра экон. наук, проф. А. Н. Дегтярева. – Уфа : Уфимская гос. академия экономики и сервиса, 2006. – 162 с.

133. Маринович М. Українська ідея і християнство, або коли гарцюють кольорові коні апокаліпсису / Мирослав Маринович. – К. : Дух і літера, 2003. – 544 с.

134. Маршалл А. Принципы политической экономии : в 3 т. – Т. III / А. Маршалл. – М. : Прогресс, 1984. – 351 с.

135. Маршалл А. Принципы политической экономии : в 2 ч. / А. Маршалл. – М. : Прогресс, 1985. – Ч.1. – С. 167-276.

136. Мау В. Бізнес-образование рубежа веков: вызовы времени и тенденции развития / В. Мау, А. Сеферян // Вопросы экономики. – 2007. – №10. – С. 58.

137. Мау В. Экономическая политика 2006 года: на пути к инвестиционному росту / В. Мау // Вопросы экономики. – 2007. – № 2. – С. 4-25.

138. Международные стратегии экономического развития / [Ю. Н. Пахомов, А. С. Филлипенко, Д. Г. Лукьяненко и др.]. – К. ; Донецк : КНУ ; ДоННУ, 2001. – 239 с.

139. Мельник М. Політична корупція: сутність, чинники, засоби протидії : аналітичні матеріали до фахової дискусії "Політична корупція в Україні: стан, чинники, засоби протидії" [Електронний ресурс] / М. Мельник; Центр ім. Разумкова. – Режим доступу : http://www.uceps.org/filcs/ne\vs_projccl/PRZH_Corrupti on_2009.pdf.

140. Мельник М. І. Еволюція теоретико-методологічних підходів до формування бізнес-середовища в контексті розвитку інституційної та неоінституційної теорії / М. І. Мельник // Економічні науки : [зб. наук. пр.] / Луцький національний технічний університет ; редкол. : відп. ред. д.е.н., проф. Герасимчук З. В. – Луцьк, 2008. – Вип. 5(19). – Ч. 2. – С. 40-60. (Сер.«Економічна теорія та економічна історія»).

141. Мельник М. І. Забезпечення сприятливого податкового клімату з метою активізації інвестиційних процесів в Україні / М. І. Мельник, Т. В. Мединська // Економіка. Фінанси. Право. – 2011. – №5. – С. 23-28.

142. Мельник М. І. Інвестиційний клімат регіону: теоретичні та прикладні засади дослідження : монографія / М. І. Мельник. – Львів : ІРД НАН України, 2005. – 304 с.

143. Мельник М. І. Інститут соціально-орієнтованого бізнес-середовища в економічних відносинах: цілі та інструменти стимулювання / М. І. Мельник // Регіональна економіка. – 2010. – № 1. – С. 15-23.

144. Мельник М. І. Інституційні проблеми розвитку інноваційного підприємництва в Україні / М. І. Мельник // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Інноваційний розвиток регіональних суспільних систем : [зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень ; редкол. : відп. ред. Є. І. Бойко. – Львів, 2008. – Вип. 5(73). – С. 73-86.

145. Мельник М. І. Інституційно-організаційні аспекти державно-приватного партнерства в Україні на основі концесії / М. І. Мельник // Вісник Університету банківської справи НБУ. – 2010. - №1(7). – С. 42-46.

146. Мельник М. І. Класифікація бізнес-середовища: системний підхід / М. І. Мельник // Регіональна економіка. – 2008. – № 2. – С. 251-260.

147. Мельник М. І. Концептуальні засади формування соціально-орієнтованого бізнес-середовища / М. І. Мельник // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Суспільно-політичні та соціально-економічні процеси в регіонах : [зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень ; редкол. : відп. ред. Є. І. Бойко. – Львів, 2009. – Вип. 5 (79). – С. 76-90.

148. Мельник М. І. Корупція в бізнес-середовищі України як деструктивний чинник її інвестиційної привабливості / М. І. Мельник // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Інвестиційна привабливість регіону та механізми її забезпечення : [зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень ; редкол. : відп. ред. Є. І. Бойко. – Львів, 2010. – Вип. 3(83). – С.138-153.

149. Мельник М. І. Методологічні акценти дослідження інституційних трансформацій бізнес-середовища в умовах інерційності соціально-економічного розвитку / М. І. Мельник // Проблемы повышения эффективности функционирования предприятий различных форм собственности : сб. науч. тр. / НАН Украины. Ин-т экономики пром-сти ; редкол. : отв. ред. И. П. Булеев. – Донецк, 2010. – Вып. 3, т.1. – С. 316-323.

150. Мельник М. І. Моделювання закономірностей просторової концентрації економічної діяльності в контексті перспектив

регіонального розвитку / М. І. Мельник, С. Л. Шульц // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Регіональний розвиток та транскордонне співробітництво : [зб. наук. праць] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень ; редкол. : відп. ред. Є. І. Бойко. – Львів, 2010. – Вип. 6(86). – С. 250-257.

151. Мельник М. І. Напрями підвищення податкового потенціалу стимулювання ділової активності в Україні / М. І. Мельник // Економіст. – 2011. – №5(295). – С. 28-32.

152. Мельник М. І. Напрями політики протидії рейдерству в умовах формування підприємницького клімату регіонів України / М. І. Мельник // Регіональна бізнес-економіка та управління. – 2007. – № 4(16). – С.43-51.

153. Мельник М. І. Організаційно-правовий механізм подолання рейдерства в Україні: суть та основні напрямки вдосконалення / М. І. Мельник // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2009. – Вип. 1. – С. 285-294. – (Серія економічна).

154. Мельник М. І. Оцінка бізнес-середовища як макроекономічної категорії / М. І. Мельник // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Моніторинг розвитку промислових територіальних систем : [зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень ; редкол. : відп. ред. Є. І. Бойко. – Львів, 2008. – Вип. 4(72). – С. 238-250.

155. Мельник М. І. Партнерство держави і бізнесу як фактор ділової активності в Україні / М. І. Мельник // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – 2010. – №3. – С. 23-40.

156. Мельник М. І. Податкове середовище функціонування бізнесу в Україні посткризового періоду / М. І. Мельник // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Посткризовий розвиток фінансової системи : [зб. наук. праць] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень ; редкол. : відп. ред. Є. І. Бойко. – Львів, 2011. – Вип. 2(88). – С. 658-668.

157. Мельник М. І. Проблеми та напрями удосконалення регуляторної політики і дозвільної системи у сфері підприємницької діяльності / М. І. Мельник // Економіка. Фінанси. Право. – 2010. – № 9. – С. 6-10.

158. Мельник М. І. Проблеми та тенденції розвитку соціальної відповідальності вітчизняного бізнесу / М. І. Мельник // Вісник Львівської комерційної академії / [ред. кол.: Башнянин Г. І., Апопій В. В., Вовчак О. Д. та ін.]. – Львів : Видавництво Львівської комерційної академії, 2010. – Вип. 33. – С. 198-201.

159. Мельник М. І. Проблеми якості іноземного інвестування в контексті збереження та захисту економічних інтересів України / М. І. Мельник // Стратегічний розвиток регіону – економічне зростання та інтеграція : матеріали XV Міжнар. наук.-практ. конф., 11–12 травня 2006 року. – Чернівці, 2006. – Ч. 1. – С. 57-60.

160. Мельник М. І. Рейдерство на фондовому ринку України: тенденції та шляхи подолання / М. І. Мельник // Вісник Львівської державної фінансової академії : економічні науки. – 2007. – № 12. – С. 176-185.

161. Мельник М. І. Співвідношення лібералізації та протекціонізму в сучасній економічній політиці держави / М. І. Мельник // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Ресурсне забезпечення інтелектуально-інноваційного розвитку регіону : [зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень ; редкол. : відп. ред. Є. І. Бойко. – Львів, 2007. – Вип. 3(65). – С. 168-190.

162. Мельник М. І. Структурні трансформації в економіці Карпатського регіону: інвестиційний аспект / М. І. Мельник // Економіка. Фінанси. Право. – 2010. – № 4. – С. 3-12.

163. Мельник М. І. Теоретико-методологічні підходи дослідження бізнес-середовища / М. І. Мельник // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Структурна трансформація територіальних суспільних систем : [зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень ; редкол. : відп. ред. Є. І. Бойко. – Львів, 2007. – Вип. 5(67). – С. 423-436.

164. Мельник М. І. Трансформація підходів до формування вітчизняного бізнес-середовища в умовах глобалізації: духовні аспекти / М. І. Мельник // Вісник Львівського університету : [зб. наук. праць]. – Львів : Львівський національний університет Івана Франка. – 2010. – Вип. 44. – С.504-517. – (Серія економічна).

165. Мельник М. І. Фактори попиту в системі економічних умов активізації вітчизняного бізнесу / М. І. Мельник // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Проблеми розвитку

промислового виробництва регіону: [зб. наук. праць] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень ; редкол. : відп. ред. Є. І. Бойко. – Львів, 2009. – Вип. 4(78). – С. 211-223.

166. Мельник М. І. Формування соціально-орієнтованого бізнес-середовища як передумова розвитку економічного простору України / М. І. Мельник // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Районування економічного простору України: питання методології і практики : [зб. наук. праць] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень ; редкол. : відп. ред. Є. І. Бойко. – Львів, 2010. – Вип. 5(85). – С.159-177.

167. Мельник С. В. Шляхи стимулювання соціальної відповідальності вітчизняного бізнесу [Електронний ресурс] / С. В. Мельник, Т. А. Тресвятська, Л. В. Будьонна. – Режим доступу : http://www.lir.cci.lg.ua;lir.ukrpost.net.

168. Менар К. Экономика организаций / К. Менар. – М. : ИНФРА-М, 1996. – С. 31-33.

169. Методологічні рекомендації щодо співробітництва представників місцевих дозвільних органів з підприємствами в контексті єдиного дозвільного центру. – Державний комітет з питань регуляторної політики та підприємництва, 14 листопада 2005. – Режим доступу : http://www.dkrp.gov.ua/control/uk/publish.

170. Мильнер Б. З. Теория организации : учебник / Б. З. Мильнер. – [2-е изд., перераб. и дополн.] – М. : ИНФРА-М, 2002. – 480 с.

171. Минцберг Г. Стратегический процесс / Г. Минцберг, Дж. Б. Куинн, С. Го шал ; пер. с англ. под ред. Ю. Н. Каптуревского. – СПб. : Питер, 2001. – 688 с.

172. Миронюк В. В. Стратегія транснаціональних корпорацій в умовах глобалізації світової економіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08.05.01 [Електронний ресурс] / В. В. Миронюк ; НАН України, Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. – К., 2004. – 20 с.

173. Митчелл У. Экономические циклы. Проблема и ее постановка / У. Митчелл. – М., 1930. – С. 61-73.

174. Михасюк І. Р. Глобалізація і єврорегіоналізація / І. Р. Михасюк ; ЛНУ ім. І. Франка ; Вища школа інформатики і управління в Жешуві. – Львів, 2006. – 196 с.

175. Мокій А. І. Духовні та психологічні чинники глобалізації: постановка проблеми [Електронний ресурс] / А. І. Мокій, У. В. Щурко, О. В. Артеменко // Економічні науки. Серія "Економічна теорія та економічна історія" : зб. наук. праць / Луцький національний технічний університет. – Вип. 5 (19), Ч. 2 / редкол. : відп. ред. д.е.н., професор З. В. Герасимчук. – Луцьк, 2008. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_Gum/En/ETEI/2008_5_2/zbirnuk_ETEI_08_2_80.pdf.

176. Молдован О. О. Пріоритети реформування податкової політики України: як перейти від фіскалізму до стимулювання ділової активності? / О. О. Молдован, О. В. Шевченко ; ред. Я. А. Жаліла. – К. : НІСД, 2010. – 80 с.

177. Мороз О. Духовні принципи ведення малого і середнього бізнесу в регіоні / О. Мороз // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 4. – С .160-162.

178. Наконечний С. І. Економетрія: підручник / С. І. Наконечний, Т. О. Терещенко, Т. П. Романюк. – [2-ге вид., доповн. та переробл.]. – К. : КНЕУ, 2000. – 296 с.

179. Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2009 р. : стат. зб. – К. : Інформ.-вид. центр Держкомстату України, 2010. – 361 с.

180. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт. – М. : Фонд экон. книги "Начало", 1997. – С. 92.

181. Норт Д. Інституції, інституційні зміни та функціонування економіки / Дуглас Норт ; пер. з англ. І. Дзюб. – К. : Основи, 2000. – 198 с.

182. Нуреев Р. Торстейн Веблен: взгляд из XXI века / Р. Нуреев // Вопросы экономики. – 2007. – № 7. – С. 73-85.

183. Ойкен В. Основные принципы экономической политики / В. Ойкен; пер. с нем. под общ. ред. Л. И. Цедилина и др. – М. : Прогресс Универс, 1995. – 496 с.

184. Олейник А. Н. Институциональная экономика / А. Н. Олейник. – М. : ИНФРА-М, 2000. – 416 с.

185. Ольсевич Ю. К релятивистской экономической теории / Ю. Ольсевич // Вопросы экономики. – 1995. – №6. – С. 4-15.

186. Орєхова Т. В. Транснаціоналізація економічних систем в умовах глобалізації : монографія / Т. В. Орєхова; під ред. проф. Ю. В. Макогона. – Донецьк : ДонНУ, 2007. – 394 с.

187. Осипов М. Ю. Время философии хозяйства / М. Ю. Осипов. – М. : Экономистъ, 2003. – 655 с.

188. Офіційний сайт Transparency International [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.transparency.org/.

189. Офіційний сайт Всесвітнього економічного форуму [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.weforum.org.

190. Офіційний сайт Державного агентства України з інвестицій та розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.invest.gov.ua.

191. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/.

192. Офіційний сайт Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.dkrp.gov.ua.

193. Офіційний сайт Державної податкової служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sts.gov.ua/.

194. Офіційний сайт Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mvs.gov.ua.

195. Офіційний сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.minfin.gov.ua/.

196. Офіційний сайт Світового банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.worldbank.org.

197. Офіційний сайт Української асоціації інвестиційного бізнесу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.uaib.com.ua.

198. Офіційний сайт Центру розвитку корпоративної соціальної відповідальності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.csr-ukraine.org/glosariy.html.

199. Панасенко Г. Особливості взаємодії фінансових посередників на шляху поліпшення інвестиційних процесів в Україні та ключові фактори їх успіху / Г. Панасенко // Вісник Національного банку України. – 2010. – № 5. – С. 16-22.

200. Патрікац Л. Світом правлять гроші. Чи любов? / Л. Патрікац // Вісник Національного банку України. – 2008. – № 2. – С. 32-36.

201. Пересада А. А. Управління інвестиційним процесом / А. А. Пересада. – К. : Лібра, 2002. – 471 с.

202. Петросян Д. Социальная справедливость в экономических отношениях: институциональные аспекты / Д. Петросян // Вопросы экономики. – 2007. – №2. – С. 50-58.

203. Пил Л. А. Аналіз державної політики / Леслі А. Пил. – К., 1999. – С. 153.

204. Підтримка належного урядування: проект протидії корупції в Україні (UPAC) : аналітичний звіт щодо корупційних ризиків у сферах надання адміністративних послуг та контрольно-наглядової діяльності публічної адміністрації в Україні [Електронний ресурс] / Центр політико-правових реформ. – Режим доступу : http://www.minjust.gov.ua/ 0/21894#4.

205. План заходів щодо протидії протиправному поглинанню та захопленню підприємств : розпорядження Кабінету Міністрів України від 9 червня 2010 р. №1199-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi–bin/laws/main.cgi?nreg=1199–2010–%F0.

206. Плясовских А. Влияние христианства на экономическое развитие стран, или о национальной идее для России [Электронный ресурс] / Александр Плясовских. – Режим доступа : http://www.nideya.narod.ru/index.html.

207. Податкова політика України: стан, проблеми та перспективи : монографія / П. В. Мельник, М. Л. Тарангул, З. С. Варналій [та ін.] ; за ред. З.С. Варналія. – К. : Знання України, 2008. – 675 с.

208. Податковий кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua.

209. Политология : энциклопедический словарь / общ. ред. и сост. Ю. И. Аверьянов. – М. : Изд-во Московского коммерч. ун-та. 1993. – 431 с.

210. Політична корупція в Україні: суб'єкти, прояви, проблеми протидії : інформаційно-аналітичні матеріали до фахової дискусії "Політична корупція в Україні: стан, чинники, засоби протидії" [Електронний ресурс]. – К. : Центр Разумкова, 2009. – С. 22. – Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/files/news_project/PRZH_ Corruption_2009.pdf.

211. Положення про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти : Постанова Кабінету Міністрів України № 921 (921-2008-п) від 17.10.2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.zakon.rada.gov.ua.

212. Полтерович В. М. Трансплантация экономических институтов / В. М. Полтерович // Экономическая наука современной России. – 2001. – № 3. – С. 24-50.

213. Полтерович В. М. Элементы теории реформ / В. М. Полтерович. – М. : ЗАО "Издательство "Экономика", 2007. – 447 с.

214. Полунєєв Ю. Конкурентоспроможність: національна ідея, соціальна згуртованість, економічний прорив [Електронний ресурс] / Юрій Полунєєв // Всеукраїнська експертна мережа. – Режим доступу : http://www.experts.in.ua/ua/baza/analitic/detail.php?ID=11350.

215. Попов А. К. Принципы православной философии хозяйства / А. К. Попов // Проблемы современной экономики. – 2005. – № 3(15). – Режим доступа : http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=798.

216. Портер М. Международная конкуренция / М. Портер. – М., 1993. – 495 с.

217. Портер М. Е. Стратегія конкуренції / М. Е. Портер ; пер. з англ. А. Олійника, Р. Скільського. – К. : Основи, 1998. – 390 с.

218. Постсоветский институционализм – 2006: Власть и бізнес : монографія / под ред. Р. М. Нуреева. – Ростов-н/Д. : Наука-Пресс, 2006. – С. 296-316.

219. Права людини в Україні – 2008 : доповідь правозахисник організацій / за ред. Є. Захарова, В. Яворського / Українська Гельсінська спілка з прав людини. – Харків : Права людини, 2009. – 288 с.

220. Прес-конференція Голови Рахункової палати В. К. Симоненка, 9 вересня 2009 року. Через непрозорість системи державних закупівель Україна в 2009 р. втрачає близько 35-40 млрд грн [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.interfax.com.ua.

221. Про венчурні інвестиційні компанії : проект Закону України від 31.10.2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.in.gov.ua/index.php?get=118&id=1495.

222. Про венчурні фонди інноваційного розвитку : проект Закону України від 31.10.2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.in.gov.ua/ index.php?lang=ua&get=118&id=1499.

223. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за правопорушення на ринку цінних паперів : Закон України. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua.

224. Про внесення змін до Закону України "Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності" : Закон України від 11.02.2010 №1869-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada. gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1869-17.

225. Про внесення змін до Закону України "Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності" : Закон України від 07.07.2010 №2451-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua.

226. Про внесення змін до Закону України "Про основні засади державного контролю у сфері господарської діяльності : Закон України від 01.07. 2010 р. № 2399-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/.

227. Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : htpp:// www. rada.gov.ua.

228. Про державно-приватне партнерство : Закон України № 2404-VI від 01.07.2010 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua.

229. Про деякі заходи щодо вдосконалення формування та реалізації державної антикорупційної політики : Указ Президента України №80 від 1 лютого 2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.zakon.rada.gov.ua.

230. Про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти : Закон України (втратив чинність на підставі Закону № 150-VI (150-17) від 20.03.2008 р., ВВР, 2008, № 18, ст.198) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.zakon.rada.gov.ua.

231. Про засади запобігання і протидії корупції : Закон України від 7 квітня 2011 року №3206–VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.zakon.rada.gov.ua.

232. Про заходи щодо упорядкування видачі документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності : Постанова Кабінету Міністрів України від 21 травня 2009 року № 526 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=526-2009-%EF.

233. Про інвестиційну діяльність : Закон України № 1560–XII від 18.09.1991р. із змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www. zakon.rada.gov.ua.

234. Про інноваційну діяльність : Закон України від 04.07.2002 р. № 40-IV (із змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/.

235. Про оподаткування прибутку підприємств : Закон України від 28.12.1994 р. № 334/94-ВР (із змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/.

236. Про режим іноземного інвестування : Закон України № 93/96–ВР від 19.03.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 19. – С. 80-85.

237. Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – №40. – С.363.

238. Про стан та перспективи розвитку підприємництва в Україні : національна доповідь / [К. О. Ващенко, З. С. Варналій, В. Є. Воротін та ін.]. – К. : Держкомпідприємництво, 2008. – 226 с.

239. Про угоди про розподіл продукції : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua.

240. Проект стратегії соціально-економічного розвитку України "Нова економіка" : основні положення / Під керівництвом д.е.н., зав. кафедрою економіки і маркетингу Дон НТУ Олександра Кендюхова. Всеукраїнський союз вчених-економістів, 2010. – 10 с.

241. Протидія корупції: дії, пропозиції та ініціативи кандидатів у президенти [Електронний ресурс] // Електронний бюлетень "Твій вибір – 2010". – 2010. – Вип. 6. – Режим доступу : http://www.ucipr.kiev.ua/files/books/Tvij_Vybir2010_N6_CORRUPTION.pdf.

242. Протидія протиправному поглинанню та захопленню підприємств [Електронний ресурс] // Цінні папери України. – 2006. – № 12 (455). – Режим доступу : http://www.securities.org.ua/ securities_paper.

243. Психологическая энциклопедия [Электронный ресурс] // Мир словарей. – Режим доступа : http://mirslovarei.com/content_psy/ SOCIALNAJA-SPLOCHENNOST-29878.html.

244. Радаев В. В. Социология рынков: к формированию нового направления / В. В. Радаев. – М. : ГУ ВШЭ, 2003. – С. 135-136.

245. Райта Ю. В. Формування інституційного середовища підприємницької діяльності в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08. 01.01 / Ю. В. Райта. – Львів, 2006. – 22 с.

246. Рахункова палата: Правоохоронні відомства отримали 660 мільйонів гривень благодійної допомоги [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – 2010. – 28 вересня. – Режим доступу : http://news.dt.ua/news/37164.

247. Реверчук Н. Й. Управління економічною безпекою підприємництва в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08. 02.03 / Н. Й. Реверчук. – Львів, 2004. – 24 с.

248. Рекомендації експертів щодо розвитку державно-приватного партнерства в Україні [Електронний ресурс] // Проект "Регіональне врядування та розвиток". – Режим доступу : http://www.rgd.org.ua/project_activities/round_table/round_table_kyiv/PPP_recommendations_final.pdf.

249. Реструктуризация промышленности в европейских странах с переходной экономикой: накопленный опыт и перспективы. – Женева : ЕЭК ООН, 2002. – С. 22.

250. Реформа дозвільної системи у сфері господарської діяльності : Національний звіт з розвитку підприємництва в Україні та його перспективи [Електронний ресурс] / Державний комітет України з питань регуляторної політики та підприємництва, 2009. – Режим доступу : http://www.dkrp.gov.ua/control/uk/doccatalog/list?currDir=118304.

251. Решетніков Ю. Церкви України і європейський вектор розвитку [Електронний ресурс] / Ю. Решетніков. – Режим доступу : http://realis.org/index.php?option=com_content&task=view&id=49&Itemid=89.

252. Робинсон Дж. Экономическая теория несовершенной конкуренции / Дж. Робинсон ; пер. з англ. – М. : Прогресс, 1986. – 472 с.

253. Рогач О. Міжнародні інвестиції: теорія і практика бізнесу транснаціональних корпорацій / О. Рогач. – К. : Либідь, 2005. – 720 с.

254. Роль бизнес образования в формировании социальной ответственности бизнеса: XI международная конференция российской ассоциации бізнес-образования // Российский журнал менеджмента. – 2007. – №4. – Т. 5. – С. 111.

255. Романенко О. Духовно-моральні виміри економічного життя сучасного суспільства / Ольга Романенко // Вісник Національного банку України. – 2009. – № 5 (159) травень. – С. 48-51.

256. Рут Френклін Р. Міжнародна торгівля та інвестиції / Рут Френклін, А. Філіпченко ; пер. з англ. – К. : Основи, 1998. – 665 с.

257. Сапир Ж. К экономической неоднородности систем : Опыт исследования децентрализованной экономики / Ж. Сапир ; пер. с фр. под науч. ред. Н. А. Макашевой. – М. : ГУВШЭ, 2001. – 248 с.

258. Світовий банк вказав на недоліки Податкового кодексу. – Дзеркало тижня. – Режим доступу : http://news.dt.ua/news/76594.

259. Серебрянський Д. М. Інвестиційний потенціал податкової амортизаційної моделі в Україні: проблеми та шляхи вирішення / Д. М. Серебрянський // Фінансова система України : зб. наук. пр. – Острог : Вид–во НУ "Острозька академія", 2006. – Вип. 8, ч. 1. – 468 с.

260. Симоненко В.К. Через непрозорість системи державних закупівель Україна в 2009 році втрачає близько 35-40 млрд. грн. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.interfax.com.ua.

261. Система економічної безпеки держави : [монографія] / Рада нац. безпеки і оборони України, Нац. ін-т. пробл. міжнар. безпеки ; за ред. А. І. Сухорукова ; передм. Б. М. Данилишина. – К. : Стилос, 2010. – 684 с.

262. Система податкових пільг в Україні у контексті європейського досвіду / [А. М. Соколовська, Т. І. Єфименко, І. О. Луніна та ін.]. – К. : НДФІ, 2006. – 320 с.

263. Словарь современной экономической теории Макмиллана / под общей ред. Дэвида У. Пирса ; пер. с англ. – М. : ИНФРА-М, 1997. – 608 с.

264. Словник геополітичних термінів та понять / Нац. ін-т проблем міжнар. безпеки ; за заг. ред. О. С. Власюка, П. П. Кононенка. – К. : Фоліант, 2008. – 205 с.

265. Смит А. Исследование о природе и причинах богатств народов / Адам Смит. – М., 1935. – Т. 1.

266. Соболева И. Социальная ответственность бизнеса: глобальны контекст и российские реалии / И. Соболева // Вопросы экономики. – 2005. – №5. – С.91-96.

267. Социальная ответственность бизнеса в условиях современной России: теория и практика : материалы заседания "круглого стола"/ под общ.ред. В.С. Комаровского, Н.А. Волгина. – М. : Изд-во РАГС, 2005. – С.189-190.

268. Социальная ответственность: "кадры решают все" [Электронниый ресурс]. – Режим доступа : http://www.csr-ukraine.org/userfiles/file/6_HR%20role%20in%20CSR.pdf.

269. Социально-экономические проблемы информационного общества / под ред. д.э.н., проф. Л. Г. Мельника. – Сумы : Университетская книга, 2005. – 430 с.

270. Социологический словарь [Электронный ресурс] // Мир словарей. – Режим доступа : http://mirslovarei.com/content_soc/SPLOCHENNOST-SOCIALNAJA-GRUPPOVAJA-2694.html.

271. Соціальна відповідальність бізнесу: розуміння та впровадження [Електронний ресурс] // Організація Об'єднаних Націй в Україні. – К., 2005. – 48 с. – Режим доступу : http://brc.undp.org.ua/img/publications/ua_wdp_src_csr05.pdf.

272. Соціальна відповідальність українського бізнесу : результати опитування [Електронний ресурс] // Організація Об'єднаних Націй в Україні. – К., 2005. – Режим доступу : http://www.un.org.ua/files/SURVEY_UKR.pdf.

273. Стан корупції в Україні [Текст] : порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень 2007–2009 рр. для Порогової програми для України Корпорації "Виклики тисячоліття" (МСС). – К. : [б. в.], 2009. – 49 с.

274. Стан корупції в Україні. Порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень: 2007–2009, 2011. Звіт за результатами соціологічних досліджень. – К., 2009. – 47 с.

275. Старцев О. В. Підприємницьке право [Електронний ресурс] / О. В. Старцев. – Режим доступу : http://www.library.biz.ua/10/index.html.

276. Статистичний щорічник України за 2006 рік [Текст] / за ред. О. Г. Осауленка ; Державний комітет статистики України. – К. : Консультант, 2007. – 551 с.

277. Статистичний щорічник України за 2007 рік [Текст] / за ред. О. Г. Осауленка / Державний комітет статистики України. – К. : Інформаційно-аналітичне агентство, 2008. – 578 с.

278. Статистичний щорічник України за 2009 рік [Текст] / за ред. О. Г. Осауленка / Державний комітет статистики України. – К. : Інформаційно-аналітичне агентство, 2010. – 567 с.

279. Стігліц Дж. Е. Економіка державного сектора / Дж. Е. Стігліц ; [пер. з англ.]. – К. : Основи, 1998. – 854 с.

280. Стоян О. Духовно-екологічні аспекти формування соціальної й економічної сфери громадянського суспільства [Електронний ресурс] / Олександр Стоян // Персонал. – 2006. – №1. – Режим доступу : http://www.personal.in.ua/article.php?ida=222.

281. Стратегії розвитку України: теорія і практика / за ред. О. С. Власюка. – К. : НІСД, 2002. – С. 434-435.

282. Стратегічні виклики XXI століття суспільству та економіці України. Т. 2: Інноваційно-технологічний розвиток економіки / за ред. акад. НАН України В. М. Гейця, акад. НАН України В. П. Семиноженка, чл.-кор. НАН України Б. Є. Кваснюка. – К. : Фенікс, 2007. – 564 с.

283. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004-2015 роки) "Шляхом європейської інтеграції" / [А. С. Гальчинський, В. М. Геєць та ін.]. – К. : ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 416 с.

284. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://kno.rada.gov.ua/komosviti/control/ uk/publish/ article?art_id=47920&cat_id=46017&showHidden=1.

285. Стрелец И. А. Новая экономика и информационные технологии / И. А. Стрелец. – М. : Экзамен, 2003. – 256 с.

286. Сугоняко О. Повернення до себе / О. Сугоняко // Християнин і світ. – 2009. – №1. – С.50-57.

287. Сухарев О. С. Основы институциональной и эволюционной экономики : курс лекций / О. С. Сухарев. – М. : Высшая школа, 2008. – 392 с.

288. Сухоруков А. Главная причина неблагоприятного инвестклимата в Украине / А. Сухоруков // Финансовые рынки и ценные бумаги. – 2010. – № 8. – С. 19-25.

289. Сявавко М.С. Математичне моделювання за умов невизначеності / М. С. Сявавко, О. М. Рибицька. – Львів : Українські технології, 2000. – 320 с.

290. Тактичні пріоритети та стратегічні орієнтири економіки України / Я. А. Жаліло, О. С. Бабанін та ін. – К. : НІСД, 2008. – 88 с.

291. Тарануха Ю. В. Предприятие и предпринимательство в трансформируемой экономике / Ю. В. Тарануха. – М. : Дело и Сервис, 2003. – 368 с.

292. Тарануха Ю. В. Предпринимательство в переходной экономике / Ю. В. Тарануха // Экономист. – 2000. – № 10. – С. 46.

293. Татаренко Н. О. Теорії інвестицій : навч. посіб. / Н. О. Татаренко, А. М. Поручник. – К. : КНЕУ, 2000. – 161 с.

294. Телешун С. Рейдерство як діагноз українського бізнесу і політики [Електронний ресурс] / С. Телешун, Н. Павловська // Юридичний вісник України. – 2008. – №14. – Режим доступу : http://www.yurincom.com/ua/legal_bulletin_of_Ukraine.

295. Тенденції тіньового сектора економіки України у 2010 році : аналітична записка. [Електронний ресурс] / Міністерство економіки України. – Режим доступу : http:// www.me.gov.ua.

296. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації / [за ред. З. С. Варналія]. – К. : НІСД, 2006. – 576 с.

297. Трунин С. Н. Институциональные предпосылки возникновения социального маркетинга / С. Н. Трунин // Известия Волгоградского государственного технического университета. – 2006. – Т. 11, № 6. – С. 48-52.

298. Туган-Барановський М. І. Основи політичної економії / М. І. Туган-Барановський ; [наук. ред., автор передмови і вступної статті С. М. Злупко]. – Львів : Вид. центр Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 2003. – 628 с.

299. Турсунова А. Р. Корпоративная социальная политика: зарубежный и российский опит : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. эконом. наук / А. Р. Турсунова. – М., 2003. – 20 с.

300. Уайт Нед. Політична, правова та інституційна структура проектів ДПП [Електронний ресурс] / Нед Уайт. Інститут державно-приватних партнерств (ІРЗ), 20 січня 2009 року. – Режим доступу : http://ukraineppp.com/ukr.

301. Украина поднялась до Буркина-Фасо в рейтинге инвестиционной привлекательности. [Электронный ресурс] // Коммерсантъ Украина. – 2011. – №3 (1277). – Режим доступа : http://kommersant.ua/doc/1569898.

302. Україна – ЄС: Міжурядова українсько-чеська комісія обговорила питання економічного, промислового та науково-технічного співробітництва [Електронний ресурс] // Державне агентство України з інвестицій та інновацій. – Режим доступу : http://exchange.in.gov.ua/index.php?lang=ua&get=news&id=1189.

303. Україна 2020 : Стратегія національної модернізації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uspishnaukraina.com.ua/ uk/nsa/185.html.

304. Україна в 2005-2009 рр.: стратегічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку : монографія / [за заг. ред. Ю. Г. Рубана]. – К. : НІСД, 2009. – 655 с.

305. Україна в 2006 році: внутрішнє і зовнішнє становище та перспективи розвитку : експертна доповідь [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua.

306. Україна в 2010 році: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку : монографія / за заг. ред. А. В. Єрмолаєва. – К. : НІСД, 2010. – 528 с.

307. Україна посіла шосте місце в світі в рейтингу економічної злочинності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.newsru.ua/finance/23nov2009/six.html.

308. Україна-2015 : національна стратегія розвитку. – Київ : Громадсько-політичне об'єднання "Український форум", 2007. – С. 28.

309. Україна: Стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки – 2006 : наук. вид. / Редкол.: В.Ю. Барков, З.С. Варналій, С.І. Здіорук та ін. ; за ред. О.С. Власюка. – К. : НІСД, 2006. – 576 с.

310. Українська мережа Глобального договору ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.globalcompact. org.ua/ua/how2join/participants?page=8.

311. Фещур Р. В. Статистика : навч. посіб. / Р. В. Фещур, А. Ф. Барвінський, В. П. Кічор. – [2-е вид., переробл. і доповн.]. – Львів : Інтелект-Захід, 2003. – 576 с.

312. Философский словарь / [ред.-упоряд. И.Т. Фролова]. – [7-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Республика, 2001. – С.403.

313. Фишер С. Экономика / С. Фишер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензи ; пер. с англ. 2-го изд. – М. : Дело ЛТД, 1993. – 864 с.

314. Фінансово-монетарні важелі економічного розвитку. Т. 1 / [за ред. чл.-кор. НАН України А. І. Даниленка]. – К. : Фенікс, 2008. – 468 с.

315. Фомичёв О. В. Импорт институтов и оценка его эффективности [Электронный ресурс] / О. В. Фомичёв. – Режим доступа : http://www.institutional.boom.ru/tranzitology/Fomichev_ Import.zip.

316. Хайек Ф. А. Конкуренция как процедура открытия / Ф. А. Хайек // Мировая экономика и международные отношения. – 1989. – №12. – С. 5-15.

317. Хайєк Ф. Право, законодавство та свобода : пер. з англ. : у 3 т. / Ф. Хайєк. – К. : Сфера, 1999. – Т. 2. – С. 173.

318. Хелен Алфорд Ор. Менеджмент, когда вера имеет значение (христианские социальные принципы в управлении современной организацией) / Хелен Алфорд Ор, Майкл Нотон ; перев. с англ. О. Живица, Ю. Щербинина. – К. : Кайрос, 2003. – 360 с.

319. Хениус Ф. Внешнеторговый словарь / Ф. Хениус. – М., 1997. – 370 с.

320. Хоскинг А. Курс предпринимательства : практич. пособие / А. Хоскинг ; пер. с англ. – М. : Международные отношения, 1993. – 352 с.

321. Худокормов А. Г. Экономическая теорія : Новейшие течения Запада : учеб. пособие / А. Г. Худокормов. – М. : ИНФРА-М, 2009. – 416 с.

322. Церква, мораль, економіка: взаємообумовленість впливу. Результати круглого столу від 28 грудня 2006 р., РФ НІСД у м. Львові [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/Table/281206/index.htm.

323. Чемберлин Э. Теория монополистической конкуренции: реориентация теории стоимости / Э. Чемберлин; пер. с англ. Э. Г. Лейкина и Л. Я. Розовского. – М. : Экономика, 1996. – 351 с.

324. Шарингер Л. Новая модель инвестиционного партнерства государства и частного сектора / Л. Шарингер // Мир перемен. – 2004. – № 2. – С. 13.

325. Швец И. Б. Проблемы эффективности внешнеэкономической деятельности [Электронный ресурс] / И. Б. Швец, Я. В. Гребенников. – Режим доступа : http://masters.donntu.edu.ua/2007/fem/davidenko/articles/st1.htm.

326. Шевченко І. Л. Рейдерство: основні схеми здійснення та способи захисту / І. Л. Шевченко // Економічний простір. – 2008. – №13. – С. 69-76.

327. Шевчук Л. Т. Роль ресакралізації соціальних символів у соціально-економічному зростанні / Л. Т. Шевчук // Економічні науки. Серія "Регіональна економіка" : зб. наук. праць / Луцький

національний технічний університет. – Вип. 5 (17), Ч.4. – Луцьк, 2008. – С. 248-260.

328. Шевчук Л. Т. Сакральна географія : навч. посіб. / Л. Т. Шевчук – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 1999. – 160 с.

329. Шихирев П. Н. Введение в российскую деловую культуру / П. Н Шихирев ; Гос. ун-т управления; Нац. Фонд подготовки фин. и управленческих кадров. – М. : ОАО "Типография "НОВОСТИ", 2000. – 201 с.

330. Шмоллер Г. Народное хозяйство, наука о народном хозяйстве и ее методы / Г. Шмоллер. – М. : Солдатенков, 1902. – С. 126-127.

331. Шнипко О. Транснаціональні корпорації та проблеми транснаціоналізації українського ринку / О. Шнипко // Економіст. – 2005. – № 11. – С. 45-47.

332. Штовба С.Д. Проектирование нечетких систем средствами MATLAB / С. Штовба. – М: Горячая линия–Телеком, 2007. – 288 с.

333. Шулус А. Становление системы поддержки малого предпринимательства в России / А. Шулус // Российский экономический журнал. – 1997. – №5,6. – С. 86-87.

334. Шумпетер Й. Теория экономического развития: исследования предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры / Й. Шумпетер. – М., 1982. – 401 с.

335. Шумпетер Й. А. Капитализм, социализм и демократия : пер. с англ. / Й. А. Шумпетер ; предисл. и общ. ред. В. С. Автономова. – М. : Экономика, 1995. – 540 с.

336. Шумпетер Й. А. Капіталізм, соціалізм і демократія / Й. А. Шумпетер. – К., 1995. – С. 111.

337. Экономико-математические методы и прикладные модели : учеб. пособие для вузов / [В. В. Федосеев, А. Н. Гармаш, Д. М. Дейитбегов и др.]; под. ред. В. В. Федосеева. – М. : Юнити, 1999.

338. Юлдашев О. Х. Міжнародне приватне право / О. Х. Юлдашев. – К. : Ін Юре, 2004. – 528 с.

339. Якимец В. Н. Межсекторное социальное партнерство: основы, теория, принципы, механизмы / В. Н. Якимец – М., 2004. – С.246-247.

340. Chandler A. D. Strategy and structure / A. D. Chandler. – Cambridge (Mass), 1962. – P. 201.

341. Commons J. R. Economics of collective action / J. R. Commons. – N.Y., 1950. – P. 189.

342. Dobers P. Competing with Soft Issues. From Managing the Environment to Sustainable Business Strategies / P.Dobers, R. Wolff // Business Strategy and the Environment. – 2000. – Vol. 9, Issue 3.

343. Doing Business [Electronic resource]. – Mode of access : http://russian.doingbusiness.org/custom-query.

344. Doing Business 2012 [Electronic resource]. – Mode of access : http://russian. doingbusiness.org/data/exploreeconomies/ukraine.

345. Douglass North C. Transaction costs, institutions and Economic Perfomance / North C. Douglass. – International Center for Economic Growth, San Francisco, CA, ICEG Ocassional papers. 1992. – № 306. – P. 17.

346. Friedman M. The social responsibility of business is to increase its profit / M.Friedman // New York Times. – 1970. – 13 Sept., 33. – P.122-126.

347. Galbraith J. K. Economics and the Public Purpose / J. K. Galbraith. – Boston, 1973.

348. Gerrard M. B. What Are Public-Private Partnerships, and How Do They Differ from Privatizations? / M. B. Gerrard // Finance & Development. – 2001. – Vol.38; №3. – P. 3-54.

349. Hutton W. The State We`re In / W. Hutton. – London, Jonathan Cape, 1996.

350. Index of Economic Freedom 2011 – Ranking the Countries [Electronic resource]. – Mode of access : http://www.heritage.org/Index/ Ranking.aspx.

351. International Property Rights Index 2011 [Electronic resource]. – Mode of access : http://internationalpropertyrightsindex.org.

352. Kaminski Antoni Z. Corruption Under the Post-Communist Transformation: The Case of Poland / Antoni Z. Kaminski // The Text Based on a Report for the Adam Smith Research Center. – Warsaw, 1996. – P. 1-2.

353. Le role et la place de l'Etat au debut du XXIe siècle. – Paris, 2001. – P. 89.

354. List F. National Sistem of Political Economy / F. List. – N.Y. : Lloyd, 1985. – P. 54-121.

355. Logistics Performance Index – Global LPI Ranking [Electronic resource]. – Mode of access : http://info.worldbank.org/etools/tradesurvey/mode1b.asp?sorder=lpirank&cgroup=0.

356. Mucchielli A. (ed.) Dictionnaire des methodes qualitatives en sciences humaines et sociales / A. Mucchielli. – Paris : Armand Colin, 1996. – P. 197.

357. Negandi A. Task environment decentralization and organizational effectiveness / A. Negandi // Human Relations. – 1973. – P. 81.

358. North Douglass C. Transaction costs, institutions and Economic Perfomance / Douglass C. North // International Center for Economic Growth, San Francisco, CA, ICEG Ocassional papers. – 1992. – № 306. – P. 17.

359. Paying Taxes 2010: The global picture / PricewaterhouseCoopers, World Bank Group. – Washington, D.C., 2009. – P. 77-88.

360. Public-Private Partnerships: Financing a Common Wealth. – Washungton, 1985. – P.67.

361. Robert J. Barro. Religion and economic growth [Electronic resource] / Robert J. Barro, Rachel M. Mc Clery ; National bureau of economic research. – Massachusetts, 2003. – 52 p. – Mode of acces : http://www.nber.org/papers/w9682.

362. Spiethoff A. Jahrbuch fur Gezetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft / A. Spiethoff. – Berlin, 1902. – S. 696.

363. Taking the Temperature of CSR Leaders // A survey of global CSR leaders by Business for Social Responsibility and the Dutch Ministry of Economic Affairs. – 2005.

364. The Global Competitiveness Report 2010-2011 [Electronic resource]. – Mode of access : http://www.weforum.org.

365. The Innovation Imperative in Manufacturing: How the United States Can Restore Its Edge [Electronic resource]. – Mode of access : http://www.nam.org.

366. Transparency International. Індекс сприйняття корупції за 2009 рік. [Electronic resource]. – Mode of access : http://www.transparency.org.

367. Unitary permit issuing offices. USAID’s methodology and experience| BIZPRO. Єдині дозвільні центри. Методологія Агентства США з міжнародного розвитку та практичний досвід – 2005 : методологічні рекомендації щодо співробітництва представників

місцевих дозвільних органів з підприємствами в контексті єдиного дозвільного центру / Державний комітет з питань регуляторної політики та підприємництва, 14 листопада 2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.dkrp.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id= 54615&cat_id=54536.

368. Usunier J.-C. Introduction a la recherche en gestion / Usunier J.-C., Easterby-Smith M., Thore R. – Paris : Economica, 2000. – P. 37.

369. World Bank Private Participation in Infrastructure (PPI) Project Database [Electronic resource]. – Mode of access : http://ppi.worldbank.org.

370. Yefimov V. Economie institutionnelle des transformations agraires en Russie / V. Yefimov. – Paris: l'Harmattan, 2003. – P. 31-32.

371. Institute of Management Development: рейтинг конкурентоспособности стран мира в 2011 году [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://gtmarket.ru/news/state/2011/ 05/19/2918.

372. Chaussade J.-L. L`acces a l`eau pour tous / J.-L. Chaussade // Defense nationale. – 2006. – A. 62. – No 11. – P. 82.

373. The 2011 International Property Rights Index [Electronic resource]. – Mode of access: www.internationalpropertyrightsindex.org.

ДОДАТКИ

Додаток А

Індекс глобальної конкурентоспроможності України за оцінками Всесвітнього економічного форуму[434]

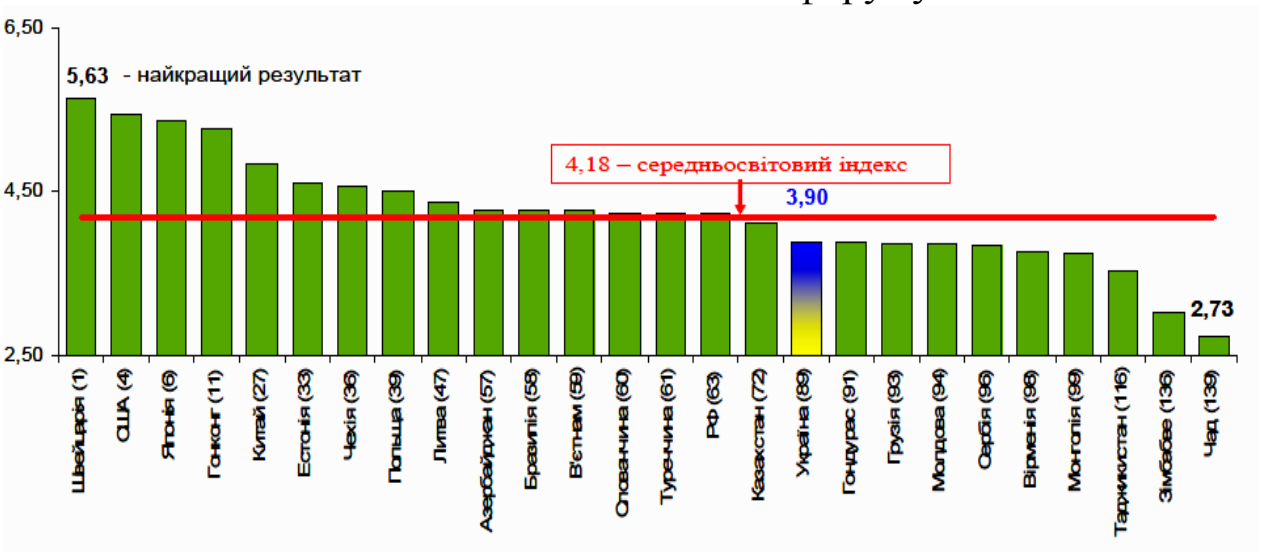

Рис. А.1. Досягнення країн у рейтингу глобальної конкурентоспроможності 2010-2011

Таблиця А.1

Результат України у розрізі складових Індексу глобальної конкурентоспроможності

Складові індексу глобальної конкурентоспроможності	Рейтинг України 2010-2011 (з 139 країн світу)	Рейтинг України 2009-2010 (з 133 країн світу)	Зміна позиції України у порівнянні з минулим роком
1 група: **Інститути**	134↓	120	-14
2 група: **Інфраструктура**	68	78	+10
3 група: **Макроекономічна стабільність**	132↓	106	-26
4 група: **Охорона здоров'я та початкова освіта**	66	68	+2
5 група: **Вища та професійна освіта**	46	46	0
6 група: **Ефективність товарних ринків**	129↓	109	-20
7 група: **Ефективність ринку праці**	54↓	49	-5
8 група: **Розвиненість фінансового ринку**	119↓	106	-13
9 група: **Технологічна готовність**	83↓	80	-3
10 група: **Обсяг ринку**	38↓	29	-9
11 група: **Конкурентоспроможність бізнесу**	100↓	91	-9
12 група: **Інноватівність**	63↓	62	-1

[434] The Global Competitiveness Report 2010-2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.weforum.org; Конкурентоспроможність України: оцінка Всесвітнього економічного форуму (за Звітом про глобальну конкурентоспроможність 2010-2011) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=71439.

Таблиця А.2

Позиції України за деякими складовими індексу глобальної конкурентоспроможності 2010-2011 років

Показник	Назва	Рейтинг України 2010-2011	Рейтинг України 2009-2010
1 група (pillar) «Інститути»		**134**	**120**
1,01	Права власності	135	127
1,02	Захист прав інтелектуальній власності	113	108
1,03	Марнотратство суспільних фондів	129	115
1,04	Суспільна довіра до політиків	122	105
1,05	Платежі та хабарі	127	
1,06	Незалежність судової влади	134	123
1,07	Фаворитизм в прийнятті рішень державних службовців	127	109
1,08	Марнотратство державних коштів	131	114
1,09	Тягар державного регулювання	125	108
1,10	Ефективність законодавчих органів у вирішенні спорів	138	130
1,11	Ефективність законодавчих органів в регуляторній сфері	138	128
1,12	Прозорість державної політики	114	107
1,13	Витрати бізнесу на нейтралізацію тероризму	58	46
1,14	Витрати бізнесу на нейтралізацію злочинності та насильства	65	46
1,15	Організована злочинність	116	93
1,16	Довіра до правоохоронних органів	122	108
1,17	Етична поведінка підприємств	130	121
1,18	Дієвість аудиторських та бухгалтерських стандартів	128	117
1,19	Ефективність рад директорів фірм	90	94
1,20	Захист прав міноритарних власників	138	132
1,21	Захист прав інвесторів	93	

Продовження табл. А.2

2 група (pillar) «Інфраструктура»		**68**	**78**
2,01	Загальна якість інфраструктури	70	79
2,02	Якість автомобільних доріг	136	125
2,03	Якість залізничного сполучення	25	30
2,04	Якість інфраструктури портів	94	80
2,05	Якість інфраструктури повітряного флоту	110	101
2,06	Пасажиро-кілометри (статистичні дані)	62	60
2,07	Ефективність енергопостачання	75	74
2,08	Телефонні мережі (статистичні дані)	47	44
2,09	Кількість мобільних користувачів	34	
3 група (pillar) «Макроекономічна стабільність»		**132**	**106**
3,01	Дефіцит/ профіцит бюджету (статистичні дані)	134	68
3,02	Норма національних заощаджень (статистичні дані)	96	72
3,03	Інфляція (статистичні дані)	134	129
3,04	Спред процентної ставки (статистичні дані)	91	89
3,05	Державний борг (статистичні дані)	52	27
3,06	Кредитний рейтинг країни	99	

Продовження табл. А.2

6 група (pillar) «Ефективність товарних ринків»		129	109
6,01	Інтенсивність місцевої конкуренції	118	111
6,02	Домінування ринкових відносин	128	91
6,03	Ефективність антимонопольної політики	126	111
6,04	Ефективність податкової системи	136	128
6,05	Загальна податкова ставка (статистичні дані)	113	106
6,06	Кількість процедур, необхідна для початку бізнесу (статистичні дані)	99	85
6,07	Час, необхідний для початку бізнесу (статистичні дані)	86	75
6,08	Витрати на аграрну сферу	135	129
6,09	Застосування торгівельних бар'єрів	126	110
6,10	Тарифні бар'єри	40	49
6,11	Частка іноземного капіталу	121	125
6,12	Вплив ринкових правил на ПІІ	128	121
6,13	Тягар митних процедур	131	115
6,14	Ступень орієнтації на покупця	103	77
6,15	Витонченість споживачів	83	71

Продовження табл. А.2

8 група (pillar) «Розвиненість фінансового ринку»		**119**	**106**
8,01	Розвиненість фінансового ринку	108	100
8,02	Доступність (за ціною) фінансових послуг	122	
8,03	Фінансування через місцевий фондовий ринок	120	107
8,04	Легкість отримання кредиту	130	87
8,05	Доступність венчурного капіталу	121	91
8,06	Обмеження на рух капіталу	125	124
8,07	Надійність банківської системи	138	133
8,08	Регулювання фондового ринку	127	127
8,09	Індекс правового забезпечення (статистичні дані)	6	5
9 група (pillar) «Технологічна готовність»		**83**	**80**
9,01	Доступність найсучасніших технологій	92	90
9,02	Використання технологій на рівні підприємства	96	97
9,03	Трансфер прямих іноземних інвестицій та технологій	124	116
9,04	Користувачі Інтернету	70	71
9,05	Кількість користувачів високошвидкісного Інтернету	71	66
9,06	Інтернет зв'язок	96	
10 група (pillar) «Обсяг ринку»		**38**	**29**
10,01	Індекс: обсяг внутрішнього ринку (статистичні дані)	37	30
10,02	Індекс: частка на зовнішньому ринку (статистичні дані)	37	37

Продовження табл. А.2

11 група (pillar) «Конкурентоспроможність бізнесу»		**100**	**91**
11,01	Кількість місцевих постачальників	91	99
11,02	Якість послуг місцевих постачальників	100	95
11,03	Стан розвитку кластерів	106	86
11,04	Природа конкурентних переваг	99	108
11,05	Розмах дистрибуції	81	90
11,06	Контроль за міжнародною дистрибуцією	108	76
11,07	Якість виробничого процесу	78	72
11,08	Рівень використання маркетингу	91	87
11,09	Готовність делегувати повноваження	109	103
12 група (pillar) «Інноватівність»		**63**	**62**
12,01	Інноваційна спроможність	37	32
12,02	Якість послуг науково-дослідних інститутів	68	56
12,03	Витрати компаній на дослідження та розвиток	69	68
12,04	Співробітництво між університетами та реальним сектором економіки з приводу наукових досліджень	72	64
12,05	Закупівля державою високотехнологічних продуктів	112	85
12,06	Наявність вчених та інженерів	53	50
12,07	Кількість патентів (статистичні дані)	64	64

Таблиця А.3

Конкурентні переваги економіки України відповідно до рейтингу глобальної конкурентоспроможності

Показник	**Місце** (найвище – 1, найнижче – 139)
▪ Індекс правового забезпечення (статистичні дані)	6
▪ Покриття вищою освітою (статистичні дані)	8
▪ Практика найму та звільнення працівників	18
▪ Витрати, пов'язані з звільненням (статистичні дані)	21
▪ Якість залізничного сполучення	25
▪ Оплата та продуктивність	26
▪ Зайнятість жінок у приватному секторі (статистичні дані)	32
▪ Кількість мобільних користувачів	34
▪ Індекс: обсяг внутрішнього ринку (статистичні дані)	37
▪ Індекс: частка на зовнішньому ринку (статистичні дані)	37
▪ Інноваційна спроможність	37
▪ Тарифні бар'єри	40
▪ Якість математичної освіти	42
▪ Покриття середньою освітою (статистичні дані)	44
▪ Телефонні мережі (статистичні дані)	47
▪ Якість початкової освіти	49

Додаток Б

Таблиця Б.1

Якість розвитку малих підприємств України у 2010 році

Види економічної діяльності	Частка кількості малих підприємств у загальній кількості підприємств, %	Стандартизовані величини									Інтегральний показник якості розвитку малих підприємств
		Частка кількості малих підприємств у загальній кількості підприємств, %	Обсяг реалізованої продукції на МП на одного зайнятого, тис. грн.	Обсяг реалізованої продукції на МП на одне МП, тис. грн.	Валові капітальні інвестиції, у % до загального обсягу валових капітальних інвестицій відповідного виду діяльності	Валові капітальні інвестиції у розрахунку на одне МП, тис. грн.	Середньозважений темп росту валових капітальних інвестицій МП за 2006-2009 роки, %	Частка валових капітальних інвестицій МП в загальній величині інвестицій по економіці, %	Середньозважений темп росту обсягу реалізованої продукції за 2000-2010 роки, %		
Україна	**92,9**	**0,034**	**0,557**	**0,422**	**0,675**	**0,513**	**0,051**	**0,638**	**0,080**	**0,37**	
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	79,0	0,179	0,787	0,557	0,738	0,469	0,002	0,722	0,045	**0,44**	
Промисловість	86,5	0,101	0,732	0,532	0,931	0,694	0,087	0,922	0,105	**0,51**	
Будівництво	95,5	0,007	0,740	0,633	0,338	0,563	0,119	0,000	0,078	**0,31**	
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	95,0	0,012	0,000	0,000	0,518	0,698	0,079	0,177	0,088	**0,20**	
Діяльність готелів та ресторанів	95,4	0,008	0,900	0,850	0,408	0,763	0,212	0,699	0,155	**0,50**	
Діяльність транспорту та зв'язку	91,9	0,045	0,700	0,564	0,901	0,560	0,102	0,893	0,061	**0,48**	
Фінансова діяльність	93,5	0,028	0,414	0,397	0,000	0,524	0,085	0,755	0,012	**0,28**	
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	96,2	0,000	0,740	0,682	0,114	0,000	0,000	0,001	0,000	**0,19**	
Освіта	95,3	0,009	0,924	0,874	0,736	0,934	0,061	0,972	0,187	**0,59**	
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	93,6	0,027	0,912	0,861	0,761	0,866	0,168	0,893	0,075	**0,57**	
Надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту	93,2	0,031	0,885	0,818	0,766	0,780	0,033	0,866	0,103	**0,54**	
Еталон	***96,2***	***108,9***	***521,2***	***2870,6***	***60,6***	***242,5***	***108,9***	***62,0***	***146,5***		

Таблиця Б.2

Ефективність використання ресурсів підприємствами України у 2010 році

Види економічної діяльності	Ефективність капіталовкладень (ОР/ВКІ)	Рентабельність операційної діяльності МП, %	Рентабельність всієї діяльності МП, %	Операційні витрати на одиницю реалізованої продукції, коп./грн.	***Стандартизовані величини***				**Інтегральний показник ефективності використання ресурсів**
					Ефективність капіталовкладень (ОР/ВКІ)	Рентабельність операційної діяльності МП, %	Рентабельність всієї діяльності МП, %	Операційні витрати на одиницю реалізованої продукції, коп./грн.	
Україна	**14,0**	**0,0**	**-4,8**	**101,4**	**0,642**	**1,000**	**2,067**	**0,072**	**0,95**
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	9,9	8,4	2,4	96,3	0,748	0,413	0,467	0,023	**0,41**
Промисловість	18,1	-0,9	-4,1	102,5	0,538	1,063	1,911	0,082	**0,90**
Будівництво	10,0	-1,5	-5,7	104,4	0,746	1,105	2,267	0,099	**1,05**
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	39,2	-2,5	-6,9	100,4	0,001	1,175	2,533	0,063	**0,94**
Діяльність готелів та ресторанів	7,5	-9,2	-12,6	106,4	0,809	1,643	3,800	0,116	**1,59**
Діяльність транспорту та зв'язку	11,7	1,4	-4,0	104,5	0,701	0,902	1,889	0,100	**0,90**
Фінансова діяльність	15,0	14,3	4,5	94,1	0,617	0,000	0,000	0,000	**0,15**
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	3,8	-0,1	-8,7	104,4	0,904	1,007	2,933	0,099	**1,24**
Освіта	22,7	1,3	0,1	99,5	0,422	0,909	0,978	0,054	**0,59**
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	12,3	-3,1	-10,9	101,7	0,686	1,217	3,422	0,075	**1,35**
Надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту	9,8	-11,5	-12,5	111,4	0,750	1,804	3,778	0,155	**1,62**
Еталон	***39,2***	***14,3***	***4,5***	***94,1***					

Таблиця Б.3

Характер бізнес-середовища України у 2010 році

Види економічної діяльності	Відсоток підприємств, які одержали прибуток, %	Частка продукції МП у загальному обсязі реалізованої продукції, %	Частка прибутку отриманого на МП у загальному прибутку підприємств, %	Частка збитку отриманого на МП у загальному збитку підприємств, %	***Стандартизовані величини***				**Інтегральний показник характеру бізнес-середовища**
					Відсоток підприємств, які одержали прибуток, %	Частка продукції МП у загальному обсязі реалізованої продукції, %	Частка прибутку отриманого на МП у загальному прибутку підприємств, %	Частка збитку отриманого на МП у загальному збитку підприємств, %	
Україна	**58,6**	**14,2**	**23,4**	**30,8**	**0,117**	**0,628**	**0,555**	**0,636**	**0,48**
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	66,4	20,2	20,6	33,9	0,000	0,472	0,608	0,670	**0,44**
Промисловість	58,7	4,7	4,4	11,2	0,116	0,876	0,917	0,000	**0,48**
Будівництво	56,1	37,8	52,5	67,1	0,155	0,014	0,000	0,833	**0,25**
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	62,0	18,6	44,9	47,8	0,066	0,515	0,146	0,766	**0,37**
Діяльність готелів та ресторанів	56,8	28,2	31,2	55,3	0,145	0,263	0,407	0,797	**0,40**
Діяльність транспорту та зв'язку	56,1	9,3	6,9	23,0	0,155	0,758	0,869	0,513	**0,57**
Фінансова діяльність	58,0	4,8	29,2	12,4	0,127	0,875	0,444	0,093	**0,38**
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	54,4	29,2	40,4	42,6	0,181	0,237	0,231	0,737	**0,35**
Освіта	63,8	38,3	37,0	79,8	0,039	-0,001	0,295	0,860	**0,30**
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	60,5	23,4	27,6	65,7	0,089	0,389	0,476	0,830	**0,45**
Надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту	55,5	26,4	33,8	30,8	0,164	0,311	0,357	0,637	**0,37**
Еталон	***66,4***	***38,3***	***52,5***	***11,2***					

Таблиця Б.4

Соціальна ефективність малих підприємств України у 2010 році

Види економічної діяльності	Частка зайнятих працівників на МП в загальній кількості зайнятих на підприємствах,%	Частка середньомісячної заробітної плати найманих працівників на МП по відношенню до заробітної плати підприємств загалом, %	Кількість зайнятих працівників на одному МП, осіб	***Стандартизовані величини***			**Інтегральний показник соціальної ефективності малих підприємств**
				Частка зайнятих працівників на МП в загальній кількості зайнятих на підприємствах, %	Частка середньомісячної заробітної плати найманих працівників на МП по відношенню до заробітної плати підприємств загалом, %	Кількість зайнятих працівників на одному МП, осіб	
Україна	**26,3**	**58,1**	**7,2**	**0,503**	**0,377**	**0,372**	**0,42**
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	20,7	69,9	11,4	0,608	0,251	0,000	**0,29**
Промисловість	11,8	46,7	9,6	0,776	0,499	0,158	**0,48**
Будівництво	52,9	77,1	7,8	0,000	0,174	0,322	**0,17**
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	42,9	71,6	5,5	0,189	0,232	0,519	**0,31**
Діяльність готелів та ресторанів	52,0	73,5	8,3	0,017	0,212	0,275	**0,17**
Діяльність транспорту та зв'язку	11,6	46,0	8,0	0,781	0,507	0,299	**0,53**
Фінансова діяльність	32,1	93,3	5,7	0,392	0,000	0,505	**0,30**
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	52,2	73,1	6,7	0,013	0,216	0,411	**0,21**
Освіта	49,2	81,7	9,1	0,071	0,125	0,203	**0,13**
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	37,4	72,7	8,7	0,293	0,221	0,239	**0,25**
Надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту	44,3	52,5	8,8	0,162	0,437	0,235	**0,28**
Еталон	***52,9***	***93,3***	***11,4***				

Додаток В

Таблиця В.1

Вихідні дані для регресійного аналізу залежності інвестицій в основний капітал в Україні від соціально-економічних чинників за 2000-2010 роки

Рік	**Інвестиції в основний капітал, млн грн**	Загальна сума інноваційних витрат, млн грн	Оптовий товарооборот, млн грн	Експорт товарів, млн дол. США	Кількість суб'єктів Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (ЄДРПОУ), на кінець року	Обсяг укладених угод на біржах, млн грн	Доходи населення, млн грн	Кількість бірж	Кількість зареєстрованих злочинів-вимагання, тис.
2000	**23629**	1760,1	167326,7	14572,5	834886	3544,9	128736	386	2,7
2001	**32573**	1979,4	273468,5	16264,7	889330	8211,5	157996	429	2,1
2002	**37178**	3018,3	290114,4	17957,1	935578	9519,8	185073	459	2,1
2003	**51011**	3059,8	394090,8	23066,8	981054	12742,2	215672	493	1,9
2004	**75714**	4534,6	547095,4	32666,1	1023396	15673,8	274241	458	1,3
2005	**93096**	5751,6	511150	34228,4	1070705	18962,1	381404	467	1,2
2006	**125254**	6160	667228,6	38368	1133200	24406	472061	479	0,9
2007	**188486**	10850,9	863881,9	49296,1	1187020	28092,9	623289	499	0,7
2008	**233081**	11994,2	1050393	66967,3	1228888	59875,3	845641	503	0,6
2009	**151777**	7949,9	860967,9	39695,7	1258513	73769,3	894286	531	0,6
2010	**150667**	8045,5	1048470	51405,2	1294641	74412,6	1101015	537	0,5

Таблиця В.2

Кореляційна матриця

	Інвестиції в основний капітал, млн грн	Загальна сума інноваційних витрат, млн грн	Оптовий товарооборот, млн грн	Експорт товарів, млн дол. США	Кількість суб'єктів Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (ЄДРПОУ), на кінець року	Обсяг укладених угод на біржах, млн грн	Доходи населення, млн грн	Кількість бірж	Кількість зареєстрованих злочинів-вимагання, тис.
Інвестиції в основний капітал, млн грн	1								
Загальна сума інноваційних витрат, млн грн	0,9920	1							
Оптовий товарооборот, млн грн	0,9474	0,9314	1						
Експорт товарів, млн дол. США	0,9749	0,9645	0,9588	1					
Кількість суб'єктів Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (ЄДРПОУ), на кінець року	0,8997	0,8843	0,9746	0,8963	1				
Обсяг укладених угод на біржах, млн грн	0,7711	0,7366	0,8888	0,7724	0,9042	1			
Доходи населення, млн грн	0,8473	0,8248	0,9493	0,8529	0,9540	0,9723	1		
Кількість бірж	0,7323	0,7230	0,8536	0,7315	0,9091	0,8307	0,8444	1	
Кількість зареєстрованих злочинів-вимагання, тис.	-0,9001	-0,8876	-0,9542	-0,9016	-0,9745	-0,8149	-0,8803	-0,8634	1

Таблиця В.3

Регресійний аналіз
(вплив на інвестиції в основний капітал, млн грн)

Регрессионная статистика	
Множественный R	0,99506
R-квадрат	0,990143
Нормированный R-квадрат	0,985919
Стандартная ошибка	8258,297
Наблюдения	11

Дисперсионный анализ

	df	*SS*	*MS*	*F*	*Значимость F*
Регрессия	3	4,8E+10	1,6E+10	234,3953	2,2E-07
Остаток	7	4,77E+08	68199464		
Итого	10	4,84E+10			

	Коэффициенты	*Стандартная ошибка*	*t-статистика*	*P-Значение*	*Нижние 95,0%*	*Верхние 95,0%*
Y-пересечение	-17909,5	7274,765	-2,46187	0,043346	-35111,6	-707,461
Загальна сума інноваційних витрат, млн грн	14,96789	2,844812	5,261471	0,001171	8,240982	21,6948
Експорт товарів, млн дол. США	0,865487	0,637832	1,35692	0,216935	-0,64275	2,373721
Обсяг укладених угод на біржах, млн грн	0,158645	0,155222	1,022052	0,340773	-0,2084	0,525685

Таблиця В.4

Вихідні дані для регресійного аналізу залежності індексу інвестицій в основний капітал в Україні від соціально-економічних чинників за 2000-2010 роки

Рік	**Індекс інвестицій в основний капітал, %**	Індекс обсягів роздрібного товарообороту підприємств (у порівнянних цінах), % до попереднього року	Темпи зростання обсягів реалізованої продукції підприємств, % до попереднього року	Індекси промислової продукції, % до попереднього року	Індекси обсягу реалізованих послуг, % до попереднього року	Державний борг, млн грн	Збиток від звичайної діяльності до оподаткування підприємств, млн грн	Готівкові кошти поза банками (М0), млн грн	Реальний валовий внутрішній продукт, % до попереднього року	Темпи зростання реальної заробітної плати, % до попереднього року	Середній офіційний курс національної грошової одиниці до долара США, грн
2000	**114,4**	108,1	118,7	113	98,6	62626,4	22200	12799	105,9	99,1	5,440
2001	**120,8**	113,7	122,8	114,2	130	63310,3	21060,8	19465	109,2	119,3	5,372
2002	**108,9**	115	111	107	107,3	64077,1	22756,9	26434	105,2	118,2	5,326
2003	**131,3**	120,5	134	115,8	116,1	66133,3	26188,3	33119	109,6	115,2	5,332
2004	**128**	121,9	142	112,5	124,4	67682,3	29117,7	42345	112,1	123,8	5,319
2005	**101,9**	123,4	107,8	103,1	116,4	63145,4	24617,9	60231	102,7	120,3	5,124
2006	**119**	126,4	125,3	106,2	113,5	66113,8	34270	74984	107,3	118,3	5,05
2007	**129,8**	129,5	127,2	107,6	115,7	71294,3	47096,5	111119	107,9	112,5	5,05
2008	**97,4**	117,3	124,8	94,8	112,8	130689,7	184516,9	154759	102,3	106,3	5,267
2009	**58,5**	79,1	90,9	78,1	88,9	226996,3	143364,8	157029	85,2	90,8	7,791
2010	**97,15**	110,1	122,6	111,2	104,9	323475,2	156541,9	182990	104,2	110,2	7,935

Таблиця В.5

Кореляційна матриця

	Індекс інвестицій в основний капітал, %	Індекс обсягів роздрібного товарообороту підприємств (у порівнянних цінах), % до попереднього року	Темпи зростання обсягів реалізованої продукції підприємств, % до попереднього року	Індекси промислової продукції, % до попереднього року	Індекси обсягу реалізованих послуг, % до попереднього року	Державний борг, млн грн	Збиток від звичайної діяльності до оподаткування підприємств, млн грн	Готівкові кошти поза банками (М0), млн грн	Реальний валовий внутрішній продукт, % до попереднього року	Темпи зростання реальної заробітної плати, % до попереднього року	Середній офіційний курс національної грошової одиниці до долара США, грн
Індекс інвестицій в основний капітал, %	1										
Індекс обсягів роздрібного товарообороту підприємств (у порівнянних цінах), % до попереднього року	0,8376	1									
Темпи зростання обсягів реалізованої продукції підприємств, % до попереднього року	0,8421	0,7187	1								
Індекси промислової продукції, % до попереднього року	0,8737	0,6651	0,7392	1							
Індекси обсягу реалізованих послуг, % до попереднього року	0,7343	0,7366	0,6891	0,606	1						
Державний борг, млн грн	-0,6653	-0,5742	-0,3270	-0,398	-0,533	1					
Збиток від звичайної діяльності до оподаткування підприємств, млн грн	-0,6842	-0,4692	-0,2641	-0,618	-0,451	0,806	1				
Готівкові кошти поза банками (М0), млн грн	-0,6206	-0,3380	-0,2671	-0,602	-0,427	0,830	0,914	1			
Реальний валовий внутрішній продукт, % до попереднього року	0,9565	0,8446	0,8758	0,925	0,775	-0,548	-0,586	-0,566	1		
Темпи зростання реальної заробітної плати, % до попереднього року	0,7040	0,7953	0,5882	0,647	0,854	-0,496	-0,572	-0,473	0,775	1	
Середній офіційний курс національної грошової одиниці до долара США, грн. (за долар США)	-0,7320	-0,7666	-0,4752	-0,449	-0,633	0,941	0,655	0,672	-0,660	-0,583	1

Таблиця В.6

Регресійний аналіз
(вплив на індекс інвестицій в основний капітал, %)

Регрессионная статистика	
Множественный R	0,959748
R-квадрат	0,921116
Нормированный R-квадрат	0,868527
Стандартная ошибка	7,630779
Наблюдения	11

Дисперсионный анализ

	df	*SS*	*MS*	*F*	*Значимость F*
Регрессия	4	4079,571	1019,893	17,51527	0,001847
Остаток	6	349,3727	58,22878		
Итого	10	4428,944			

	Коэффициенты	*Стандартная ошибка*	*t-статистика*	*P-Значение*	*Нижние 95%*	*Верхние 95%*
Y- пересечение	-20,3366	52,95453	-0,38404	0,714191	-149,912	109,2385
Індекс обсягів роздрібного товарообороту підприємств (у порівнянних цінах), % до попереднього року	0,271152	0,353012	0,76811	0,471561	-0,59264	1,13494
Індекси промислової продукції, % до попереднього року	1,128632	0,308088	3,663341	0,010537	0,374768	1,882497
Індекси обсягу реалізованих послуг, % до попереднього року	0,115155	0,32594	0,353301	0,735944	-0,68239	0,912703
Середній офіційний курс національної грошової одиниці до долара США, грн.	-5,82131	3,629571	-1,60386	0,159867	-14,7025	3,059931

Таблиця В.7

Вихідні дані для регресійного аналізу залежності приросту прямих іноземних інвестицій в Україні від соціально-економічних чинників за 2000-2010 роки

Рік	**Приріст прямих іноземних інвестицій в Україну, млн дол. США**	Фінансування технологічних інновацій за рахунок власних коштів підприємств та організацій, млн грн	Прибуток від звичайної діяльності до оподаткування підприємств, млн грн	Кількість зайнятих (у віці 15-70 років), тис. осіб	Інвестиції в основний капітал за рахунок кредитів банків та інших позик, млн грн	Перевезення вантажів, млн. т	Інвестиції в основний капітал, млн грн	Загальна сума інноваційних витрат, млн грн
2000	**594**	1399,3	34372,8	20175	391	1529	23629	1760,1
2001	**769**	1654	37802,2	19971,5	1400	1579	32573	1979,4
2002	**698**	2141,8	35792,1	20091,2	1985	1558	37178	3018,3
2003	**1411**	2148,4	43550	20163,3	4196	1654	51011	3059,8
2004	**1711**	3501,5	71902,4	20295,7	5735	1731	75714	4534,6
2005	**7533**	5045,4	86003,9	20680	13740	1805	93096	5751,6
2006	**5737**	5211,4	104973,8	20730,4	19406	1873	125254	6160
2007	**9 218**	7999,6	168690,1	20904,7	31182	1990	188486	10850,9
2008	**9 903**	7264	173573,6	20972,3	40451	1972	233081	11994,2
2009	**4654**	5169,4	137197,6	20191,5	21581	1625	151777	7949,9
2010	**5684**	4775,2	210985,4	20266	20611	1717	150667	8045,5

Таблиця В.8

Кореляційна матриця

	Приріст прямих іноземних інвестицій в Україну, млн дол. США	Фінансування технологічних інновацій за рахунок власних коштів підприємств та організацій, млн грн	Прибуток від звичайної діяльності до оподаткування підприємств, млн грн	Кількість зайнятих (у віці 15-70 років), тис. осіб	Інвестиції в основний капітал за рахунок кредитів банків та інших позик, млн грн	Перевезення вантажів, млн. т	Інвестиції в основний капітал, млн грн	Загальна сума інноваційних витрат, млн грн
Приріст прямих іноземних інвестицій в Україну, млн дол. США	1							
Фінансування технологічних інновацій за рахунок власних коштів підприємств та організацій, млн грн	0,9591	1						
Прибуток від звичайної діяльності до оподаткування підприємств, млн грн	0,8076	0,8367	1					
Кількість зайнятих (у віці 15-70 років), тис. осіб	0,9082	0,8770	0,5815	1				
Інвестиції в основний капітал за рахунок кредитів банків та інших позик, млн грн	0,9347	0,9509	0,8753	0,8225	1			
Перевезення вантажів, млн. т	0,9009	0,9067	0,6602	0,9566	0,8432	1		
Інвестиції в основний капітал, млн грн	0,9093	0,9467	0,9118	0,7751	0,9917	0,8187	1	
Загальна сума інноваційних витрат, млн грн	0,9232	0,9638	0,9067	0,7893	0,9847	0,8300	0,9919	1

Таблиця В.9

Регресійний аналіз
(вплив на приріст прямих іноземних інвестицій, млн дол. США)

Регрессионная статистика	
Множественный R	0,975994
R-квадрат	0,952564
Нормированный R-квадрат	0,92094
Стандартная ошибка	991,44
Наблюдения	11

Дисперсионный анализ

	df	*SS*	*MS*	*F*	*Значимость F*
Регрессия	4	1,18E+08	29608159	30,12164	0,000412
Остаток	6	5897719	982953,2		
Итого	10	1,24E+08			

	Коэффициенты	*Стандартная ошибка*	*t-статистика*	*P-Значение*	*Нижние 95%*	*Верхние 95%*
Y-пересечение	-87730,9	47296,2	-1,85492	0,113016	-203461	27998,75
Фінансування технологічних інновацій за рахунок власних коштів підприємств та організацій, млн грн	0,467726	0,590374	0,792254	0,458383	-0,97687	1,91232
Прибуток від звичайної діяльності до оподаткування підприємств, млн грн	0,011345	0,012977	0,874217	0,415616	-0,02041	0,043098
Кількість зайнятих (у віці 15-70 років), тис. осіб	4,338291	2,37355	1,827765	0,117351	-1,46958	10,14616
Інвестиції в основний капітал за рахунок кредитів банків та інших позик, млн грн	0,031519	0,089541	0,352005	0,736868	-0,18758	0,250619

Таблиця В.10

Вихідні дані для регресійного аналізу залежності обсягу інноваційних витрат в Україні від соціально-економічних чинників за 2000-2010 роки

Рік	**Загальна сума інноваційних витрат, млн грн**	Валовий внутрішній продукт, млн грн	Приріст прямих іноземних інвестицій в Україну, млн дол. США	Оборотні кошти підприємств, млн грн	Середньомісячна номінальна заробітна плата, грн	Кількість засуджених за вимагання, тис.	Кількість безробітних (у віці 15-70 років), тис. осіб	Експорт послуг, млн дол. США
2000	**1760,1**	170070	594	321683,1	230	1,4	2655,8	3486,8
2001	**1979,4**	204190	769	379587,2	311	1,1	2455	3544,4
2002	**3018,3**	225810	698	432041,7	376	1	2140,7	4055,3
2003	**3059,8**	267344	1411	520672,3	462	1,1	2008	4248
2004	**4534,6**	345113	1711	617057,6	590	1	1906,7	5307,9
2005	**5751,6**	441452	7533	700719,2	806	0,7	1600,8	6134,7
2006	**6160**	544153	5737	899824	1041	0,6	1 515,0	7505,5
2007	**10850,9**	720731	9 218	1226964,1	1351	0,5	1 417,6	9038,9
2008	**11994,2**	948056	9 903	1665319,5	1806	0,4	1 425,1	11741,3
2009	**7949,9**	913345	4654	1893929,3	1906	0,4	1 958,8	9598,3
2010	**8045,5**	1094607	5684	1378202,2	2239	0,3	1 785,6	11759,4

Таблиця В.11

Кореляційна матриця

	Загальна сума інноваційних витрат, млн грн	Валовий внутрішній продукт, млн грн	Приріст прямих іноземних інвестицій в Україну, млн дол. США	Оборотні кошти підприємств, млн грн	Середньомісячна номінальна заробітна плата, грн	Кількість засуджених за вимагання, тис.	Кількість безробітних (у віці 15-70 років), тис. осіб	Експорт послуг, млн дол. США
Загальна сума інноваційних витрат, млн грн	1							
Валовий внутрішній продукт, млн грн	0,8722	1						
Приріст прямих іноземних інвестицій в Україну, млн дол. США	0,9233	0,7425	1					
Оборотні кошти підприємств, млн грн	0,8720	0,9420	0,7126	1				
Середньомісячна номінальна заробітна плата, грн	0,8450	0,9979	0,7103	0,9427	1			
Кількість засуджених за вимагання, тис.	-0,8853	-0,9411	-0,8216	-0,8967	-0,9384	1		
Кількість безробітних (у віці 15-70 років), тис. осіб	-0,8296	-0,6368	-0,8800	-0,6001	-0,6104	0,7938	1	
Експорт послуг, млн дол. США	0,9198	0,9883	0,8075	0,9263	0,9776	-0,9423	-0,7088	1

Таблиця В.12

Регресійний аналіз
(вплив на обсяг інноваційних витрат, млн грн)

Регрессионная статистика	
Множественный R	0,97629
R-квадрат	0,953142
Нормированный R-квадрат	0,921903
Стандартная ошибка	973,2516
Наблюдения	11

Дисперсионный анализ

	df	*SS*	*MS*	*F*	*Значимость F*
Регрессия	4	1,16E+08	28900896	30,51133	0,000397
Остаток	6	5683312	947218,6		
Итого	10	1,21E+08			

	Коэффициенты	*Стандартная ошибка*	*t-статистика*	*P-Значение*	*Нижние 95%*	*Верхние 95%*
Y-пересечение	2558,193	3899,99	0,655948	0,536185	-6984,74	12101,12
Приріст прямих іноземних інвестицій в Україну, млн дол. США	0,443462	0,219716	2,018339	0,090108	-0,09416	0,981089
Оборотні кошти підприємств, млн грн	0,001892	0,001527	1,239076	0,261587	-0,00184	0,005629
Експорт послуг, млн дол. США	0,221456	0,312682	0,708245	0,505363	-0,54365	0,986562
Кількість безробітних (у віці 15-70 років), тис. осіб	-0,9678	1,60587	-0,60267	0,568793	-4,89723	2,961619

Таблиця В.13

Вихідні дані для регресійного аналізу залежності обсягу фінансування технологічних інновацій в Україні за рахунок власних коштів підприємств та організацій від соціально-економічних чинників за 2000-2010 роки

Рік	**Фінансування технологічних інновацій за рахунок власних коштів підприємств та організацій, млн грн**	Кількість громадських організацій	Платіжний баланс (сальдо поточного рахунку), млрд. дол. США	Інвестиції в основний капітал за рахунок кредитів банків та інших позик, млн грн	Обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг) підприємств, млн грн	Прибуток від звичайної діяльності до оподаткування підприємств, млн грн	Кількість малих підприємств на 10 тис. наявного населення, одиниць	Зобов'язання банків за коштами, залученими на рахунки суб'єктів господарювання та фізичних осіб, млн грн	Перевезення вантажів, млн. т	Кількість зареєстрованих злочинів-вимагання, тис.
2000	**1399,3**	1267,0	1,48	391	540865,4	34372,8	44	18738	1529	2,7
2001	**1654**	1506,0	1,40	1400	664305,6	37802,2	48	25674	1579	2,1
2002	**2141,8**	1714,0	3,17	1985	737226,9	35792,1	53	37715	1558	2,1
2003	**2148,4**	1882,0	2,89	4196	987910,6	43550	57	61617	1654	1,9
2004	**3501,5**	2069,0	6,91	5735	1403084,9	71902,4	60	82959	1731	1,3
2005	**5045,4**	2259,0	2,53	13740	1514549,1	86003,9	63	134754	1805	1,2
2006	**5211,4**	2458,0	-1,62	19406	1898295	104973,8	72	185917	1873	0,9
2007	**7999,6**	2678,0	-5,27	31182	2414715,3	168690,1	76	283875	1990	0,7
2008	**7264**	2876,0	-12,76	40451	3014742,4	173573,6	72	359740	1972	0,6
2009	**5169,4**	3108,0	-1,73	21581	2740778,5	137197,6	75	334953	1625	0,6
2010	**4775,2**	3344,0	-2,56	20611	3359471,6	210985,4	63	416650	1717	0,5

Таблиця В.14

Кореляційна матриця

	Фінансування технологічних інновацій за рахунок власних коштів підприємств та організацій, млн грн	Кількість громадських організацій	Платіжний баланс (сальдо поточного рахунку), млрд. дол. США	Інвестиції в основний капітал за рахунок кредитів банків та інших позик, млн грн	Обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг) підприємств, млн грн	Прибуток від звичайної діяльності до оподаткування підприємств, млн грн	Кількість малих підприємств на 10 тис. наявного населення, одиниць	Зобов'язання банків за коштами, залученими на рахунки суб'єктів господарювання та фізичних осіб, млн грн	Перевезення вантажів, млн. т	Кількість зареєстрованих злочинів-вимагання, тис.
Фінансування технологічних інновацій за рахунок власних коштів підприємств та організацій, млн грн	1									
Кількість громадських організацій	0,7884	1								
Платіжний баланс (сальдо поточного рахунку), млрд. дол. США	-0,7365	-0,5985	1							
Інвестиції в основний капітал за рахунок кредитів банків та інших позик, млн грн	0,9509	0,8140	-0,8928	1						
Обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг) підприємств, млн грн	0,8143	0,9794	-0,7093	0,8722	1					
Прибуток від звичайної діяльності до оподаткування підприємств, млн грн	0,8367	0,9392	-0,7291	0,8753	0,9780	1				
Кількість малих підприємств на 10 тис. наявного населення, одиниць	0,9156	0,8395	-0,5954	0,8636	0,8045	0,7622	1			
Зобов'язання банків за коштами, залученими на рахунки суб'єктів господарювання та фізичних осіб, млн грн	0,8003	0,9686	-0,7428	0,8713	0,9934	0,9778	0,7821	1		
Перевезення вантажів, млн. т	0,9067	0,5691	-0,6520	0,8433	0,6137	0,6602	0,7818	0,5755	1	
Кількість зареєстро-ваних злочинів-вимагання, тис.	-0,8780	-0,9602	0,5862	-0,8557	-0,9383	-0,9043	-0,9171	-0,9077	-0,727	1

Таблиця В.15

Регресійний аналіз (вплив на обсяг фінансування технологічних інновацій за рахунок власних коштів підприємств та організацій, млн грн)

Регрессионная статистика	
Множественный R	0,968796
R-квадрат	0,938566
Нормированный R-квадрат	0,912236
Стандартная ошибка	663,0381
Наблюдения	11

Дисперсионный анализ

	df	*SS*	*MS*	*F*	*Значимость F*
Регрессия	3	47014031	15671344	35,64752	0,000131
Остаток	7	3077337	439619,5		
Итого	10	50091367			

	Коэффициенты	*Стандартная ошибка*	*t-статистика*	*P-Значение*	*Нижние 95%*	*Верхние 95%*
Y-пересечение	-13275	3121,752	-4,25243	0,003782	-20656,8	-5893,27
Кількість громадських організацій	0,295127	1,257054	0,234777	0,821102	-2,67733	3,267587
Перевезення вантажів, млн. т	9,203081	1,586552	5,800679	0,000663	5,451481	12,95468
Зобов'язання банків за коштами, залученими на рахунки суб'єктів господарювання та фізичних осіб, млн грн	5,017786	5,742367	0,873818	0,41119	-8,56075	18,59633

Таблиця В.16

Вихідні дані для регресійного аналізу залежності обсягу роздрібного товарообороту підприємств від соціально-економічних чинників за 2000-2010 роки

Рік	**Обсяг роздрібного товарообороту підприємств, млн грн**	Приріст прямих іноземних інвестицій в Україну, млн дол. США	Ступінь зносу основних засобів, %	Доходи населення, млн грн	Кредити, надані банками (на кінець періоду), млн грн	Кількість банків	Кількість бірж	Частка молоді, засудженої за злочини у сфері господарської діяльності, у % до загальної кількості засуджених	Кількість громадських організацій	Інвестиції в основний капітал за рахунок власних коштів підприємств та організацій, млн грн	Загальна сума інноваційних витрат, млн грн	Кількість суб'єктів Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (ЄДРПОУ), на кінець року	Заробітна плата, млн грн	Середньомісячна номінальна заробітна плата, грн	Кількість зареєстрованих злочинів-вимагання, тис.	Кількість засуджених за вимагання, тис.	Кількість легалізованих об'єднань громадян	Платіжний баланс (сальдо поточного рахунку), млрд. дол. США	Кількість релігійних організацій
2000	**28757**	594	43,7	128736	19574	195	386	27,1	1267	16198	1760,1	834886	42484	230	2,7	1,4	1376	1,48	25518
2001	**34417**	769	45	157996	28373	189	429	27,3	1506	21770	1979,4	889330	67389	311	2,1	1,1	1631	1,40	24311
2002	**39691**	698	47,2	185073	42035	182	459	30,8	1714	24470	3018,3	935578	78950	376	2,1	1	1839	3,17	25942
2003	**49994**	1411	48	215672	67835	179	493	29,8	1882	31306	3059,8	981054	94608	462	1,9	1,1	1978	2,89	27446
2004	**67556**	1711	49,3	274241	88579	182	458	26,6	2069	46685	4534,6	1023396	117227	590	1,3	1	2173	6,91	27740
2005	**94332**	7533	49	381404	143423	186	467	26,8	2259	53424	5751,6	1070705	160621	806	1,2	0,7	2384	2,53	29699
2006	**129952**	5737	51,5	472061	245230	193	479	24,1	2458	72337	6160	1133200	205120	1041	0,9	0,6	2595	-1,62	30507
2007	**178233**	9 218	52,6	623289	426867	198	499	23,2	2678	106520	10850,9	1187020	278968	1351	0,7	0,5	2819	-5,27	31227
2008	**246903**	9 903	61,2	845641	734022	198	503	22,8	2876	132138	11994,2	1228888	366387	1806	0,6	0,4	3036	-12,76	32018
2009	**230955**	4654	60	894286	723295	198	531	21	3108	96019	7949,9	1258513	365300	1906	0,6	0,4	3280	-1,73	32639
2010	**280890**	5684	74,9	1101015	732823	198	537	19,5	3344	83997	8045,5	1294641	459153	2239	0,5	0,3	3529	-2,56	33351

Таблиця В.17

Кореляційна матриця

	Обсяг роздрібного товарообороту підприємств, млн грн	Приріст прямих іноземних інвестицій в Україну, млн дол. США	Ступінь зносу основних засобів, %	Доходи населення, млн грн	Кредити, надані банками (на кінець періоду), млн грн	Кількість банків	Кількість бірж	Частка молоді, засудженої за злочини у сфері господарської діяльності, у % до загальної кількості засуджених	Кількість громадських організацій	Інвестиції в основний капітал за рахунок власних коштів підприємств та організацій, млн грн	Загальна сума інноваційних витрат, млн грн	Кількість суб'єктів Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (ЄДРПОУ)	Заробітна плата, млн грн	Середньомісячна номінальна заробітна плата, грн	Кількість зареєстрованих злочинів-вимагання, тис.	Кількість засуджених за вимагання, тис.	Кількість легалізованих об'єднань громадян	Платіжний баланс (сальдо поточного рахунку), млрд. дол. США	Кількість релігійних організацій
Обсяг роздрібного товарообороту підприємств, млн грн	1																		
Приріст прямих іноземних інвестицій в Україну, млн дол. США	0,743	1																	
Ступінь зносу основних засобів, %	0,927	0,525	1																
Доходи населення, млн грн	0,994	0,689	0,951	1															
Кредити, надані банками (на кінець періоду), млн грн	0,986	0,690	0,898	0,979	1														
Кількість банків	0,749	0,594	0,587	0,724	0,758	1													
Кількість бірж	0,832	0,582	0,811	0,844	0,811	0,325	1												
Частка молоді, засудженої за злочини у сфері господарської діяльності, у % до загальної кількості засуджених	-0,922	-0,645	-0,841	-0,923	-0,897	-0,854	-0,654	1											
Кількість громадських організацій	0,964	0,738	0,900	0,967	0,931	0,601	0,917	-0,875	1										
Інвестиції в основний капітал за рахунок власних коштів підприємств та організацій, млн грн	0,900	0,890	0,697	0,852	0,892	0,696	0,742	-0,797	0,873	1									
Загальна сума інноваційних витрат, млн грн	0,875	0,923	0,676	0,825	0,854	0,664	0,723	-0,754	0,851	0,987	1								
Кількість суб'єктів Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (ЄДРПОУ)	0,959	0,780	0,869	0,954	0,925	0,610	0,909	-0,869	0,996	0,905	0,884	1							
Заробітна плата, млн грн	0,997	0,718	0,945	0,998	0,978	0,720	0,854	-0,918	0,972	0,874	0,850	0,963	1						
Середньомісячна номінальна заробітна плата, грн	0,997	0,710	0,938	0,999	0,982	0,724	0,854	-0,923	0,975	0,874	0,845	0,965	0,999	1					
Кількість зареєстрованих злочинів-вимагання, тис.	-0,895	-0,815	-0,778	-0,880	-0,846	-0,538	-0,863	0,825	-0,960	-0,903	-0,888	-0,975	-0,897	-0,898	1				
Кількість засуджених за вимагання, тис.	-0,935	-0,822	-0,830	-0,926	-0,896	-0,615	-0,875	0,833	-0,969	-0,898	-0,885	-0,977	-0,939	-0,938	0,965	1			
Кількість легалізованих об'єднань громадян	0,967	0,735	0,904	0,971	0,935	0,612	0,914	-0,880	1,000	0,873	0,850	0,995	0,976	0,978	-0,957	-0,971	1		
Платіжний баланс (сальдо поточного рахунку), млрд. дол. США	-0,741	-0,774	-0,545	-0,677	-0,762	-0,759	-0,463	0,623	-0,599	-0,843	-0,830	-0,634	-0,698	-0,689	0,586	0,668	-0,604	1	
Кількість релігійних організацій	0,944	0,802	0,844	0,938	0,905	0,632	0,864	-0,863	0,976	0,889	0,872	0,982	0,944	0,949	-0,944	-0,945	0,974	-0,627	1

Таблиця В.18

Регресійний аналіз
(вплив на обсяг роздрібного товарообороту підприємств, млн грн)

Регрессионная статистика	
Множественный R	0,998917
R-квадрат	0,997834
Нормированный R-квадрат	0,995668
Стандартная ошибка	6168,82
Наблюдения	11

Дисперсионный анализ

	df	*SS*	*MS*	*F*	*Значимость F*
Регрессия	5	8,77E+10	1,75E+10	460,7322	1,18E-06
Остаток	5	1,9E+08	38054344		
Итого	10	8,79E+10			

	Коэффициенты	*Стандартная ошибка*	*t-статистика*	*P-Значение*	*Нижние 95%*	*Верхние 95%*
Y-пересечение	25872,71	44822,03	0,577232	0,588798	-89346	141091,4
Приріст прямих іноземних інвестицій в Україну, млн дол. США	2,695312	0,769636	3,502059	0,017246	0,716899	4,67372
Доходи населення, млн грн	0,170941	0,044255	3,862602	0,011849	0,057179	0,28470
Кредити, надані банками (на кінець періоду), млн грн	0,084752	0,033091	2,561173	0,050574	-0,00031	0,16981
Кількість бірж	11,68191	107,6116	0,108556	0,917776	-264,943	288,306
Частка молоді, засудженої за злочини у сфері господарської діяльності, у % до загальної кількості засуджених	-972,645	1842,586	-0,52787	0,620168	-5709,16	3763,87

Таблиця В.19

Вихідні дані для регресійного аналізу залежності темпів зростання обсягів роздрібного товарообороту підприємств від соціально-економічних чинників за 2000-2010 роки

Рік	**Темпи зростання обсягів роздрібного товарообороту підприємств (юридичних осіб) до попереднього року, у порівняних цінах, %**	Індекси промислової продукції, % до попереднього року	Темпи зростання номінальної заробітної плати, % до попереднього року	Темпи зростання реальної заробітної плати, % до попереднього року	Частка підприємств, що одержали збитки, до загальної кількості малих підприємств, %	Середній офіційний курс національної грошової одиниці до долара США, грн (за 100 доларів США)	Індекси обсягу реалізованих послуг, відсотків до попереднього року	Темпи зростання прибутку від звичайної діяльності до оподаткування підприємств, у % до попереднього року	Рентабельність операційної діяльності підприємств, у %	Рентабельність операційної діяльності промислових підприємств, відсотків	Фінансовий результат (сальдо) від звичайної діяльності до оподаткування підприємств, млн грн	Темпи зростання найманих працівників на підприємствах, у % до попереднього року	Питома вага підприємств, що одержали збиток, у % до загальної кількості	Реальний валовий внутрішній продукт, у % до попереднього року	Процентні ставки банків за депозитами у національній валюті, %	Вантажооборот (млрд. т км)
2000	**108,1**	113	129,6	99,1	36,6	544,02	98,6	103,6	2,7	4,8	12172,8	94,6	37,7	105,9	9,2	394,1
2001	**113,7**	114,2	135,2	119,3	38,1	537,21	130	110	4,5	3,7	16741,4	93,4	38,2	109,2	10,8	394
2002	**115**	107	121	118,2	38,2	532,66	107,3	94,7	4,2	2,6	13035,2	96	38,8	105,2	6,9	411,3
2003	**120,5**	115,8	122,8	115,2	37,1	533,27	116,1	121,7	4,3	3,3	17361,7	95,9	37,1	109,6	8	457,5
2004	**121,9**	112,5	127,5	123,8	35,5	531,92	124,4	165,1	6,4	4,7	42784,7	98,1	34,8	112,1	7,9	480,1
2005	**123,4**	103,1	136,7	120,3	35,2	512,47	116,4	119,6	7	5,5	61386	98,3	34,2	102,7	8	473,6
2006	**126,4**	106,2	129,2	118,3	33,7	505	113,5	122,1	6,6	5,8	70703,8	98,2	33,5	107,3	7,6	494,6
2007	**129,5**	107,6	129,7	112,5	32,8	505	115,7	160,7	6,8	5,8	121593,6	98,7	32,5	107,9	8,2	510,2
2008	**117,3**	94,8	133,7	106,3	37,3	526,72	112,8	102,9	3,9	4,9	-10943,3	97,9	37,2	102,3	9,9	507,7
2009	**79,1**	78,1	105,5	90,8	39,9	779,12	88,9	79	3,3	1,8	-6167,2	92,1	39,9	85,2	14	395,7
2010	**110,1**	111,2	120	110,2	41,4	793,56	104,9	153,8	4,8	3,8	54443,5	95,3	41	104,2	10,3	417

Таблиця В.20

Кореляційна матриця

	Темпи зростання обсягів роздрібного товарообороту підприємств (юридичних осіб) до попереднього року, у порівняних цінах, %	Індекси промислової продукції, % до попереднього року	Темпи зростання номінальної заробітної плати, % до попереднього року	Темпи зростання реальної заробітної плати, % до попереднього року	Частка підприємств, що одержали збитки, до загальної кількості малих підприємств, %	Середній офіційний курс національної грошової одиниці до долара США, грн (за 100 доларів США)	Індекси обсягу реалізованих послуг, відсотків до попереднього року	Темпи зростання прибутку від звичайної діяльності до оподаткування підприємств, у % до попереднього року	Рентабельність операційної діяльності підприємств, у %	Рентабельність операційної діяльності промислових підприємств, відсотків	Фінансовий результат (сальдо) від звичайної діяльності до оподаткування підприємств, млн грн	Темпи зростання найманих працівників на підприємствах, у % до попереднього року	Питома вага підприємств, що одержали збиток, у % до загальної кількості	Реальний валовий внутрішній продукт, у % до попереднього року	Процентні ставки банків за депозитами у національній валюті, %	Вантажооборот (млрд. т км)
Темпи зростання обсягів роздрібного товарообороту підприємств (юридичних осіб) до попереднього року, у порівняних цінах, %	1															
Індекси промислової продукції, % до попереднього року	0,665	1														
Темпи зростання номінальної заробітної плати, % до попереднього року	0,760	0,521	1													
Темпи зростання реальної заробітної плати, % до попереднього року	0,795	0,647	0,573	1												
Частка підприємств, що одержали збитки, до загальної кількості малих підприємств, %	-0,714	-0,234	-0,569	-0,415	1											
Середній офіційний курс національної грошової одиниці до долара США, грн (за 100 доларів США)	-0,767	-0,449	-0,762	-0,584	0,797	1										
Індекси обсягу реалізованих послуг, відсотків до попереднього року	0,737	0,607	0,723	0,855	-0,430	-0,633	1									
Темпи зростання прибутку від звичайної діяльності до оподаткування підприємств, у % до попереднього року	0,611	0,546	0,279	0,520	-0,357	-0,106	0,491	1								
Рентабельність операційної діяльності підприємств, у %	0,699	0,227	0,424	0,703	-0,666	-0,381	0,567	0,675	1							
Рентабельність операційної діяльності промислових підприємств, відсотків	0,762	0,341	0,776	0,385	-0,785	-0,592	0,436	0,534	0,652	1						
Фінансовий результат (сальдо) від звичайної діяльності до оподаткування підприємств, млн грн	0,618	0,322	0,292	0,420	-0,629	-0,225	0,306	0,744	0,825	0,655	1					
Темпи зростання найманих працівників на підприємствах, у % до попереднього року	0,854	0,264	0,578	0,587	-0,740	-0,621	0,465	0,577	0,759	0,794	0,607	1				
Питома вага підприємств, що одержали збиток, у % до загальної кількості	-0,734	-0,199	-0,570	-0,483	0,979	0,735	-0,490	-0,449	-0,785	-0,806	-0,687	-0,797	1			
Реальний валовий внутрішній продукт, у % до попереднього року	0,845	0,926	0,667	0,775	-0,461	-0,660	0,775	0,615	0,405	0,520	0,384	0,526	-0,440	1		
Процентні ставки банків за депозитами у національній валюті, %	-0,861	-0,652	-0,520	-0,743	0,612	0,739	-0,480	-0,414	-0,524	-0,520	-0,444	-0,755	0,588	-0,767	1	
Вантажооборот (млрд. т км)	0,705	0,021	0,449	0,391	-0,717	-0,519	0,416	0,493	0,687	0,719	0,521	0,906	-0,789	0,333	-0,489	1

Таблиця В.21

Регресійний аналіз (вплив на темпи зростання обсягів роздрібного товарообороту підприємств, % до попереднього року)

Регрессионная статистика	
Множественный R	0,971834
R-квадрат	0,944461
Нормированный R-квадрат	0,888923
Стандартная ошибка	4,540522
Наблюдения	11

Дисперсионный анализ

	df	*SS*	*MS*	*F*	*Значимость F*
Регрессия	5	1752,958	350,5917	17,00553	0,003717
Остаток	5	103,0817	20,61634		
Итого	10	1856,04			

	Коэффициенты	*Стандартная ошибка*	*t-статистика*	*P-Значение*	*Нижние 95%*	*Верхние 95%*
Y-пересечение	53,35326	37,62019	1,418208	0,215335	-43,3525	150,059
Рентабельність операційної діяльності промислових підприємств, відсотків	3,218862	1,699528	1,893974	0,116763	-1,14991	7,587636
Темпи зростання прибутку від звичайної діяльності до оподаткування підприємств, у % до попереднього року	0,02613	0,06769	0,386029	0,715355	-0,14787	0,200134
Темпи зростання реальної заробітної плати, % до попереднього року	0,427916	0,232028	1,844244	0,124466	-0,16853	1,024362
Процентні ставки банків за депозитами у національній валюті, %	-2,48927	1,167669	-2,13183	0,086205	-5,49086	0,512322
Вантажооборот, млрд. т км	0,043727	0,045207	0,96726	0,377838	-0,07248	0,159934

Таблиця В.22

Вихідні дані для регресійного аналізу залежності обсягів реалізованої промислової продукції та обсягів реалізованих послуг від соціально-економічних чинників за 2000-2010 роки

Рік	**Обсяги реалізованої промислової продукції (робіт, послуг), млрд грн**	**Обсяг реалізованих послуг, млн грн**	Платіжний баланс (сальдо поточного рахунку), млрд. дол. США	Кількість банків	Кількість релігійних організацій, тис. од.	Кількість зареєстрованих злочинів-вимагання, тис.	Кількість громадських організацій	Інвестиції в основний капітал за рахунок власних коштів підприємств та організацій, млн грн	Фінансування технологічних інновацій за рахунок іноземних інвесторів, млн грн	Кількість легалізованих об'єднань громадян	Кількість засуджених за вимагання, тис.	Кількість суб'єктів Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (ЄДРПОУ), на кінець року	Загальна сума інноваційних витрат, млн грн	Середньомісячна номінальна заробітна плата, грн
2000	**182,7183**	**29114,2**	1,48	195	25,518	2,7	1267,0	16198	133,1	1376,0	1,4	834886	1760,1	230
2001	**210,8427**	**40166,9**	1,40	189	24,311	2,1	1506,0	21770	58,5	1631,0	1,1	889330	1979,4	311
2002	**229,6344**	**46971**	3,17	182	25,942	2,1	1714,0	24470	264,1	1839,0	1	935578	3018,3	376
2003	**289,1173**	**56790,6**	2,89	179	27,446	1,9	1882,0	31306	130	1978,0	1,1	981054	3059,8	462
2004	**400,7571**	**74406,2**	6,91	182	27,740	1,3	2069,0	46685	112,4	2173,0	1	1023396	4534,6	590
2005	**468,5626**	**95832,3**	2,53	186	29,699	1,2	2259,0	53424	157,9	2384,0	0,7	1070705	5751,6	806
2006	**551,729**	**120910,2**	-1,62	193	30,507	0,9	2458,0	72337	176,2	2595,0	0,6	1133200	6160	1041
2007	**717,0767**	**157005,1**	-5,27	198	31,227	0,7	2678,0	106520	321,8	2819,0	0,5	1187020	10850,9	1351
2008	**917,0355**	**215801,3**	-12,76	198	32,018	0,6	2876,0	132138	115,4	3036,0	0,4	1228888	11994,2	1806
2009	**806,5506**	**224583,6**	-1,73	198	32,639	0,6	3108,0	96019	1512,9	3280,0	0,4	1258513	7949,9	1906
2010	**1067,132**	**257123,3**	-2,56	198	33,351	0,5	3344,0	83997	2411,4	3529,0	0,3	1294641	8045,5	2239

Таблиця В.23

Кореляційна матриця

	Обсяги реалізованої промислової продукції (робіт, послуг), млрд грн	Обсяг реалізованих послуг, млн грн	Платіжний баланс (сальдо поточного рахунку), млрд. дол. США	Кількість банків	Кількість релігійних організацій, тис. од.	Кількість зареєстрованих злочинів-вимагання, тис.	Кількість громадських організацій	Інвестиції в основний капітал за рахунок власних коштів підприємств та організацій, млн грн	Фінансування технологічних інновацій за рахунок іноземних інвесторів, млн грн	Кількість легалізованих об'єднань громадян	Кількість засуджених за вимагання, тис.	Кількість суб'єктів Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України	Загальна сума інноваційних витрат, млн грн	Середньомісячна номінальна заробітна плата, грн
Обсяги реалізованої промислової продукції (робіт, послуг), млрд грн	1													
Обсяг реалізованих послуг, млн грн	0,9888	1												
Платіжний баланс (сальдо поточного рахунку), млрд. дол. США	-0,7104	-0,6945	1											
Кількість банків	0,7063	0,7196	-0,7585	1										
Кількість релігійних організацій, тис. од.	0,9535	0,9468	-0,6265	0,6322	1									
Кількість зареєстрованих злочинів-вимагання, тис.	-0,9186	-0,8995	0,5862	-0,5376	-0,9438	1								
Кількість громадських організацій	0,9718	0,9737	-0,5985	0,6012	0,9760	-0,9602	1							
Інвестиції в основний капітал за рахунок власних коштів підприємств та організацій, млн грн	0,8983	0,8803	-0,8434	0,6957	0,8892	-0,9034	0,8732	1						
Фінансування технологічних інновацій за рахунок іноземних інвесторів, млн грн	0,6949	0,7405	-0,1717	0,4805	0,6316	-0,5173	0,7064	0,3467	1					
Кількість легалізованих об'єднань громадян	0,9737	0,9769	-0,6044	0,6116	0,9744	-0,9572	0,9998	0,8726	0,7133	1				
Кількість засуджених за вимагання, тис.	-0,9415	-0,9374	0,6677	-0,6149	-0,9454	0,9649	-0,9693	-0,8975	-0,5969	-0,9707	1			
Кількість суб'єктів Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (ЄДРПОУ), на кінець року	0,9681	0,9652	-0,6343	0,6105	0,9818	-0,9745	0,9962	0,9051	0,6466	0,9953	-0,9768	1		
Загальна сума інноваційних витрат, млн грн	0,8829	0,8498	-0,8297	0,6642	0,8719	-0,8876	0,8511	0,9870	0,3191	0,8499	-0,8853	0,8843	1	
Середньомісячна номінальна заробітна плата, грн	0,9893	0,9996	-0,6892	0,7236	0,9487	-0,8982	0,9746	0,8740	0,7509	0,9779	-0,9384	0,9655	0,8450	1

Таблиця В.24

Регресійний аналіз (вплив на обсяг реалізованої промислової продукції (робіт, послуг), млрд грн)

Регрессионная статистика	
Множественный R	0,969361
R-квадрат	0,93966
Нормированный R-квадрат	0,899434
Стандартная ошибка	97,30184
Наблюдения	11

Дисперсионный анализ

	df	*SS*	*MS*	*F*	*Значимость F*
Регрессия	4	884628,3	221157,1	23,35924	0,000839
Остаток	6	56805,89	9467,649		
Итого	10	941434,2			

	Коэффициенты	*Стандартная ошибка*	*t-статистика*	*P-Значение*	*Нижние 95%*	*Верхние 95%*
Y-пересечение	-2004,47	1401,103	-1,43064	0,202485	-5432,84	1423,908
Платіжний баланс (сальдо поточного рахунку), млрд. дол. США	-6,4609	9,493889	-0,68053	0,521548	-29,6916	16,76981
Кількість банків	5,369915	6,958143	0,771745	0,46956	-11,656	22,39588
Кількість релігійних організацій, тис. од.	56,31833	33,57193	1,677542	0,144447	-25,8292	138,4659
Кількість зареєстрованих злочинів-вимагання, тис.	-99,7252	127,7806	-0,78044	0,464797	-412,393	212,9426

Таблиця В.25

Регресійний аналіз
(вплив на обсяг реалізованих послуг, млн грн)

Регрессионная статистика	
Множественный R	0,995435
R-квадрат	0,99089
Нормированный R-квадрат	0,986986
Стандартная ошибка	9331,631
Наблюдения	11

Дисперсионный анализ

	df	*SS*	*MS*	*F*	*Значимость F*
Регрессия	3	6,63E+10	2,21E+10	253,8069	1,67E-07
Остаток	7	6,1E+08	87079330		
Итого	10	6,69E+10			

	Коэффициенты	*Стандартная ошибка*	*t-статистика*	*P-Значение*	*Нижние 95%*	*Верхние 95%*
Y-пересечение	-15617,9	25891,83	-0,6032	0,5654	-76842,4	45606,51
Кількість громадських організацій	12,29677	19,19751	0,64054	0,542214	-33,0981	57,69166
Інвестиції в основний капітал за рахунок власних коштів підприємств та організацій, млн грн	1,343642	0,251035	5,352412	0,001061	0,750039	1,937245
Фінансування технологічних інновацій за рахунок іноземних інвесторів, млн грн	48,36959	8,83502	5,474757	0,000931	27,47809	69,26109

Таблиця В.26

Вихідні дані для регресійного аналізу залежності темпів промислового виробництва та темпів реалізації послуг від соціально-економічних чинників за 2000-2010 роки

Рік	**Індекси промислової продукції, % до попереднього року**	**Індекси обсягу реалізованих послуг, % до попереднього року**	Реальний валовий внутрішній продукт, % до попереднього року	Відкритість економіки (відношення зовнішньоторговельного обороту до ВВП)	Кількість малих підприємств на 10 тис. наявного населення, одиниць	Збиток від звичайної діяльності до оподаткування малих підприємств, млн грн	Обсяг укладених угод на біржах, млн грн	Грошова маса М2 (М1+депозити в іноземній валюті), млн грн	Темпи зростання реальної заробітної плати, % до попереднього року	Державний борг, млрд грн
2000	**113**	**98,6**	105,9	119	44	3618,6	3544,9	31544	99,1	62,6
2001	**114,2**	**130**	109,2	109,1	48	3706,7	8211,5	45186	119,3	63,3
2002	**107**	**107,3**	105,2	105,8	53	4278,3	9519,8	64321	118,2	64,1
2003	**115,8**	**116,1**	109,6	112,9	57	5394,8	12742,2	94855	115,2	66,1
2004	**112,5**	**124,4**	112,1	119,6	60	7395,9	15673,8	125483	123,8	67,7
2005	**103,1**	**116,4**	102,7	102	63	7595,9	18962,1	193145	120,3	63,1
2006	**106,2**	**113,5**	107,3	96,1	72	13837,2	24406	259413	118,3	66,1
2007	**107,6**	**115,7**	107,9	95,4	76	19862,7	28092,9	391273	112,5	71,3
2008	**94,8**	**112,8**	102,3	102,1	72	69501,1	59875,3	512527	106,3	130,7
2009	**78,1**	**88,9**	85,2	94,4	75	54162,7	73769,3	484772	90,8	227,0
2010	**111,2**	**104,9**	104,2	102,9	63	48170,2	74412,6	308458	110,2	323,5

Таблиця В.27

Кореляційна матриця

	Індекси промислової продукції, % до попереднього року	**Індекси обсягу реалізованих послуг, % до попереднього року**	Реальний валовий внутрішній продукт, % до попереднього року	Відкритість економіки (відношення зовнішньоторговельного обороту до ВВП)	Кількість малих підприємств на 10 тис. наявного населення, одиниць	Збиток від звичайної діяльності до оподаткування малих підприємств, млн грн	Обсяг укладених угод на біржах, млн грн	Грошова маса М2 (М1+депозити в іноземній валюті), млн грн	Темпи зростання реальної заробітної плати, % до попереднього року	Державний борг, млрд грн
Індекси промислової продукції, % до попереднього року	1									
Індекси обсягу реалізованих послуг, % до попереднього року	0,6067	1								
Реальний валовий внутрішній продукт, % до попереднього року	0,9255	0,7750	1							
Відкритість економіки (відношення зовнішньоторговельного обороту до ВВП)	0,6309	0,2865	0,5504	1						
Кількість малих підприємств на 10 тис. наявного населення, одиниць	-0,6346	-0,1926	-0,4330	-0,8017	1					
Збиток від звичайної діяльності до оподаткування малих підприємств, млн грн	-0,6919	-0,4461	-0,6192	-0,5098	0,6311	1				
Обсяг укладених угод на біржах, млн грн	-0,6699	-0,5118	-0,6753	-0,5775	0,6545	0,9359	1			
Грошова маса М2 (М1+депозити в іноземній. валюті), млн грн	-0,7574	-0,3710	-0,6070	-0,7433	0,8975	0,8872	0,8471	1		
Темпи зростання реальної заробітної плати, % до попереднього року	0,6470	0,8548	0,7752	0,2361	-0,2025	-0,5857	-0,5557	-0,4928	1	
Державний борг, млрд грн	-0,3982	-0,5330	-0,5488	-0,3488	0,3300	0,7370	0,8949	0,5402	-0,4968	1

Таблиця В.28

Регресійний аналіз (вплив на індекс промислової продукції, % до попереднього року)

Регрессионная статистика	
Множественный R	0,977996
R-квадрат	0,956475
Нормированный R-квадрат	0,927459
Стандартная ошибка	2,946548
Наблюдения	11

Дисперсионный анализ

	df	*SS*	*MS*	*F*	*Значимость F*
Регрессия	4	1144,769	286,1922	32,9633	0,000319
Остаток	6	52,09288	8,682146		
Итого	10	1196,862			

	Коэффициенты	*Стандартная ошибка*	*t-статистика*	*P-Значение*	*Нижние 95%*	*Верхние 95%*
Y-пересечение	-27,2335	19,93633	-1,36602	0,220916	-76,016	21,54893
Реальний валовий внутрішній продукт, % до попереднього року	1,295837	0,179055	7,237083	0,000353	0,857705	1,73397
Збиток від звичайної діяльності до оподаткування малих підприємств, млрд грн	-0,10945	0,128799	-0,8498	0,428038	-0,42461	0,205707
Грошова маса М2 (М1+депозити в іноземній валюті), млрд грн	-0,03037	0,011647	-2,60758	0,040251	-0,05887	-0,00187
Обсяг укладених угод на біржах, млрд грн	0,221866	0,106479	2,083649	0,082318	-0,03868	0,482412

Таблиця В.29

Регресійний аналіз (вплив на індекс обсягу реалізованих послуг, % до попереднього року)

Регрессионная статистика	
Множественный R	0,865655
R-квадрат	0,749358
Нормированный R-квадрат	0,64194
Стандартная ошибка	6,862175
Наблюдения	11

Дисперсионный анализ

	df	*SS*	*MS*	*F*	*Значимость F*
Регрессия	3	985,5029	328,501	6,976106	0,016461
Остаток	7	329,6261	47,08945		
Итого	10	1315,129			

	Коэффициенты	*Стандартная ошибка*	*t-статистика*	*P-Значение*	*Нижние 95%*	*Верхние 95%*
Y-пересечение	5,424073	39,68768	0,136669	0,89514	-88,4224	99,27053
Відкритість економіки (відношення зовнішньоторго-вельного обороту до ВВП)	0,07586	0,26081	0,290863	0,779585	-0,54086	0,692578
Темпи зростання реальної заробітної плати, % до попереднього року	0,892207	0,250623	3,559952	0,00922	0,299577	1,484838
Державний борг, млрд грн	-0,01658	0,029915	-0,55439	0,596573	-0,08732	0,054153

Таблиця В.30

Вихідні дані для регресійного аналізу залежності обсягів портфельних іноземних інвестицій від соціально-економічних чинників за 2000-2010 роки

Рік	Портфельні іноземні інвестиції, млн дол. США	Оптовий товарооборот, млрд. грн	Інвестиції в основний капітал за рахунок кредитів банків та інших позик, млн грн	Загальна сума витрат на дослідження і розробки, млн грн	Депозити домашніх господарств, залучені депозитними корпораціями, млн грн	Кількість суб'єктів Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України	Валовий внутрішній продукт у розрахунку на одну особу, грн	Інвестиції в основний капітал, млн грн	Прямі іноземні інвестиції в Україну, млн дол. США	Експорт товарів, млн дол. США	Імпорт товарів, млн дол. США	Обсяги реалізованої промислової продукції (робіт, послуг), млн. грн	Обсяг реалізованих послуг, млн грн	Загальна сума інноваційних витрат, млн грн	Загальна сума витрат на придбання нових технологій, млн грн
2000	3198,0	167,326	391	266,2	6780	834886	3436	23629	594	14572,5	13956	182718,3	29114,2	1760,1	72,8
2001	2980,0	273,468	1400	171,4	11338	889330	4195	32573	769	16264,7	15775,1	210842,7	40166,9	1979,4	125
2002	3293,0	290,114	1985	270,1	19302	935578	4685	37178	698	17957,1	16976,8	229634,4	46971	3018,3	149,7
2003	4016,0	394,090	4196	312,9	32396	981054	5591	51011	1411	23066,8	23020,1	289117,3	56790,6	3059,8	95,9
2004	6354,0	547,095	5735	445,3	41611	1023396	7273	75714	1711	32666,1	28996,8	400757,1	74406,2	4534,6	143,5
2005	9011,0	511,15	13740	612,3	74778	1070705	9372	93096	7533	34228,4	36136,3	468562,6	95832,3	5751,6	243,4
2006	12861,0	667,228	19406	992,9	108860	1133200	11630	125254	5737	38368	45038,6	551729	120910,2	6160	159,5
2007	18618,0	863,881	31182	986,5	167239	1187020	15496	188486	9 218	49296,1	60618	717076,7	157005,1	10850,9	328,4
2008	17062,0	1050,39	40451	1243,6	217860	1228888	20495	233081	9 903	66967,3	85535,3	917035,5	215801,3	11994,2	421,8
2009	16251,0	860,967	21581	846,7	214098	1258513	19832	151777	4654	39695,7	45433,1	806550,6	224583,6	7949,9	115,9
2010	19359,0	1048,47	20611	996,4	275093	1294641	23863	150667	5684	51405,2	60742,2	1067132	257123,3	8045,5	141,6

Продовження табл. В.30

Рік	Загальна сума витрат на придбання машин та обладнання, які пов'язані з впровадженням інновацій, млн грн	Фінансування технологічних інновацій за рахунок власних коштів підприємств та організацій, млн грн	Освоєно виробництво нових видів техніки, найменувань	Обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг) підприємств, млн грн	Оборотні кошти підприємств, млн грн	Приріст від звичайної діяльності до оподаткування підприємств, млн грн	Обсяг роздрібної торгівлі, млрд. грн	Обсяг реєстрованого господарства, млрд. грн	Доходи населення, млн грн	Рівень безробіття населення, %	Грошова маса, млн грн	Кредити, надані банками (на кінець періоду), млн грн	Перевезення вантажів, млн. т	Кількість банків	Кількість бірж
2000	1074,5	1399,3	631	540865,4	321683,1	34372,8	47,5	2,1	128736	11,6	32252	19574	1529	195	386
2001	1249,4	1654	610	664305,6	379587,2	37802,2	59	2,5	157996	10,9	45755	28373	1579	189	429
2002	1865,6	2141,8	520	737226,9	432041,7	35792,1	68,8	2,8	185073	9,6	64870	42035	1558	182	459
2003	1873,7	2148,4	710	987910,6	520672,3	43550	87,6	3	215672	9,1	95043	67835	1654	179	493
2004	2717,5	3501,5	769	1403084,9	617057,6	71902,4	116,3	3,5	274241	8,6	125801	88579	1731	182	458
2005	3149,6	5045,4	657	1514549,1	700719,2	86003,9	174,4	7,5	381404	7,2	194071	143423	1805	186	467
2006	3489,2	5211,4	786	1898295	899824	104973,8	237,8	9,1	472061	6,8	261063	245230	1873	193	479
2007	7471,1	7999,6	881	2414715,3	1226964,1	168690,1	325,1	11,7	623289	6,4	396156	426867	1990	198	499
2008	7664,8	7264	758	3014742,4	1665319,5	173573,6	456	15,6	845641	6,4	515727	734022	1972	198	503
2009	4974,7	5169,4	641	2740778,5	1893929,3	137197,6	444,3	15,4	894286	8,8	487298	723295	1625	198	531
2010	5051,7	4775,2	663	3359471,6	13782202,2	210985,4	529,9	17,6	1101015	8,1	598352	732823	1717	198	537

Таблиця В.31

Кореляційна матриця

	Портфельні іноземні інвестиції, млн дол. США	Оптовий товарооборот, млрд. грн	Інвестиції в основний капітал за рахунок кредитів банків та інших позик, млн грн	Загальна сума витрат на дослідження і розробки, млн грн	Депозити домашніх господарств, залучені депозитними корпораціями, млн грн	Кількість суб'єктів Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (ЄДРПОУ)	Валовий внутрішній продукт у розрахунку на одну особу, грн	Інвестиції в основний капітал, млн грн	Прямі іноземні інвестиції в Україну, млн дол. США (сальдо)	Експорт товарів, млн дол. США	Імпорт товарів, млн дол. США	Обсяги реалізованої промислової продукції (робіт, послуг), млн. грн	Обсяг реалізованих послуг, млн грн	Загальна сума інноваційних витрат, млн грн	Загальна сума витрат на придбання нових технологій, млн грн	Загальна сума витрат на придбання машин та обладнання, які пов'язані з впровадженням інновацій, млн грн	Фінансування технологічних інновацій за рахунок власних коштів підприємств та організацій, млн грн	Освоєно виробництво нових видів техніки, найменувань	Обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг) підприємств, млн грн	Оборотні кошти підприємств, млн грн	Прибуток від звичайної діяльності до оподаткування підприємств, млн грн	Оборот роздрібної торгівлі, млрд. грн	Оборот ресторанного господарства, млрд. грн	Доходи населення, млн грн	Рівень безробіття населення, %	Грошова маса, млн грн	Кредити, надані банками (на кінець періоду), млн грн	Перевезення вантажів, млн. т	Кількість банків	Кількість бірж
Портфельні іноземні інвестиції, млн дол. США	1																														
Оптовий товарооборот, млрд. грн	0,963	1																													
Інвестиції в основний капітал за рахунок кредитів банків та інших позик, млн грн	0,906	0,905	1																												
Загальна сума витрат на дослідження і розробки, млн грн	0,946	0,937	0,955	1																											
Депозити домашніх господарств, залучені депозитними корпораціями, млн грн	0,959	0,963	0,840	0,888	1																										
Кількість суб'єктів Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України	0,959	0,975	0,853	0,912	0,960	1																									
Валовий внутрішній продукт у розрахунку на одну особу, грн	0,956	0,971	0,847	0,894	0,998	0,966	1																								
Інвестиції в основний капітал, млн грн	0,935	0,947	0,992	0,963	0,882	0,900	0,890	1																							
Прямі іноземні інвестиції, млн дол. США	0,841	0,807	0,935	0,895	0,733	0,780	0,739	0,909	1																						
Експорт товарів, млн дол. США	0,909	0,959	0,957	0,952	0,880	0,896	0,893	0,975	0,891	1																					
Імпорт товарів, млн дол. США	0,911	0,946	0,976	0,959	0,881	0,878	0,890	0,982	0,902	0,992	1																				
Обсяги реалізованої промислової продукції (робіт, послуг), млн. грн	0,961	0,982	0,857	0,909	0,992	0,968	0,995	0,901	0,766	0,919	0,910	1																			
Обсяг реалізованих послуг, млн грн	0,944	0,962	0,826	0,876	0,996	0,965	0,998	0,873	0,711	0,873	0,868	0,989	1																		
Загальна сума інноваційних витрат, млн грн	0,928	0,931	0,985	0,939	0,863	0,884	0,870	0,992	0,923	0,965	0,969	0,883	0,850	1																	
Загальна сума витрат на придбання нових технологій, млн грн	0,566	0,595	0,822	0,678	0,461	0,491	0,476	0,777	0,854	0,771	0,789	0,511	0,440	0,810	1																
Загальна сума витрат на придбання машин та обладнання, які пов'язані з впровадженням інновацій, млн грн	0,916	0,913	0,973	0,909	0,847	0,855	0,850	0,980	0,898	0,943	0,952	0,861	0,829	0,994	0,809	1															
Фінансування технологічних інновацій за рахунок власних коштів підприємств, млн грн	0,890	0,856	0,951	0,915	0,762	0,833	0,769	0,947	0,959	0,905	0,904	0,791	0,745	0,964	0,816	0,951	1														
Освоєно виробництво нових видів техніки, найменувань	0,532	0,513	0,604	0,591	0,335	0,444	0,338	0,606	0,609	0,591	0,572	0,392	0,305	0,607	0,526	0,618	0,699	1													
Обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг) підприємств, млн грн	0,968	0,990	0,872	0,922	0,989	0,980	0,993	0,917	0,776	0,928	0,917	0,997	0,988	0,898	0,520	0,876	0,814	0,430	1												
Оборотні кошти підприємств, млн грн	0,903	0,918	0,859	0,857	0,933	0,927	0,941	0,896	0,713	0,845	0,848	0,915	0,949	0,872	0,488	0,856	0,779	0,337	0,931	1											
Прибуток від звичайної діяльності до оподаткування підприємств, млн грн	0,979	0,972	0,875	0,915	0,971	0,942	0,968	0,912	0,808	0,923	0,920	0,982	0,953	0,907	0,567	0,897	0,837	0,483	0,978	0,867	1										
Оборот роздрібної торгівлі, млрд. грн	0,952	0,964	0,846	0,891	0,998	0,959	0,999	0,887	0,732	0,885	0,886	0,991	0,998	0,864	0,469	0,845	0,759	0,321	0,989	0,946	0,962	1									
Оборот ресторанного господарства, млрд. грн	0,961	0,957	0,864	0,907	0,993	0,962	0,994	0,897	0,772	0,886	0,891	0,985	0,992	0,875	0,495	0,853	0,788	0,324	0,983	0,946	0,959	0,995	1								
Доходи населення, млн грн	0,937	0,949	0,799	0,858	0,996	0,954	0,996	0,847	0,689	0,853	0,849	0,987	0,998	0,825	0,406	0,804	0,716	0,274	0,982	0,929	0,954	0,996	0,989	1							
Рівень безробіття населення, %	-0,748	-0,763	-0,829	-0,841	-0,617	-0,764	-0,631	-0,824	-0,893	-0,835	-0,814	-0,675	-0,607	-0,836	-0,761	-0,799	-0,907	-0,692	-0,701	-0,600	-0,704	-0,613	-0,644	-0,577	1						
Грошова маса, млн грн	0,965	0,973	0,863	0,903	0,999	0,966	0,999	0,903	0,757	0,900	0,900	0,994	0,995	0,885	0,499	0,869	0,788	0,362	0,993	0,943	0,974	0,998	0,994	0,993	-0,645	1					
Кредити, надані банками, млн грн	0,916	0,938	0,840	0,858	0,980	0,925	0,983	0,880	0,690	0,863	0,870	0,963	0,985	0,854	0,468	0,841	0,726	0,272	0,963	0,969	0,922	0,988	0,979	0,979	-0,546	0,982	1				
Перевезення вантажів, млн. т	0,695	0,693	0,843	0,807	0,525	0,630	0,536	0,819	0,901	0,820	0,816	0,589	0,498	0,830	0,853	0,813	0,907	0,832	0,614	0,506	0,660	0,520	0,549	0,466	-0,933	0,558	0,465	1			
Кількість банків	0,769	0,653	0,698	0,713	0,746	0,610	0,731	0,692	0,594	0,616	0,667	0,706	0,720	0,664	0,372	0,674	0,602	0,290	0,698	0,715	0,740	0,748	0,764	0,724	-0,288	0,742	0,758	0,379	1		
Кількість бірж	0,795	0,854	0,675	0,716	0,842	0,909	0,844	0,732	0,582	0,732	0,709	0,838	0,854	0,723	0,328	0,703	0,649	0,304	0,851	0,819	0,788	0,835	0,825	0,844	-0,662	0,843	0,811	0,457	0,325	1	

Таблиця В.32

Регресійний аналіз (вплив на обсяги портфельних іноземних інвестицій, млн дол. США)

Регрессионная статистика	
Множественный R	0,981003
R-квадрат	0,962368
Нормированный R-квадрат	0,937279
Стандартная ошибка	1677,736
Наблюдения	11

Дисперсионный анализ

	df	*SS*	*MS*	*F*	*Значимость F*
Регрессия	4	4,32E+08	1,08E+08	38,35937	0,000207
Остаток	6	16888789	2814798		
Итого	10	4,49E+08			

	Коэффициенты	*Стандартная ошибка*	*t-статистика*	*P-Значение*	*Нижние 95%*	*Верхние 95%*
Y-пересечение	1152,065	2431,177	0,473871	0,652343	-4796,81	7100,94
Оптовий товарооборот, млрд грн	0,759261	8,689399	0,087378	0,933214	-20,5029	22,02145
Інвестиції в основний капітал за рахунок кредитів банків та інших позик, млн грн	0,040541	0,140309	0,288939	0,782352	-0,30278	0,383863
Загальна сума витрат на дослідження і розробки, млн грн	6,223545	5,831794	1,067175	0,326938	-8,04634	20,49343
Депозити домашніх господарств, залучені депозитними корпораціями, млн грн	0,037872	0,021466	1,764253	0,128139	-0,01465	0,090399

Таблиця В.33

Вихідні дані для регресійного аналізу залежності обсягів укладених угод на біржах від соціально-економічних чинників за 2000-2010 роки

Рік	Обсяг укладених угод на біржах, млн грн	Кількість бірж	Загальна сума витрат на придбання машин та обладнання, які пов'язані з впровадженням інновацій, млн грн	Фінансування технологічних інновацій за рахунок іноземних інвесторів, млн грн	Державні видатки на соціальний захист населення, млн грн	Кількість профспілкових організацій	Кількість суб'єктів Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України	Інвестиції в основний капітал за рахунок власних коштів підприємств та організацій, млн грн	Валовий внутрішній продукт, відсотків до 1990 р.	Експорт послуг, млн. дол. США	Імпорт послуг, млн. дол. США	Середньомісячна номінальна заробітна плата, грн	Кількість малих підприємств на 10 тис. наявного населення, одиниць	Обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг) на малих підприємствах, млн грн	Прибуток від звичайної діяльності до оподаткування малих підприємств, млн грн	Обсяги реалізованої промислової продукції (робіт, послуг), млн грн	Обсяг реалізованих послуг, млн грн	Впроваджено нових технологічних процесів, процесів	Обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг) підприємств, млн грн	Прибуток від звичайної діяльності до оподаткування підприємств, млн грн	Оборот роздрібної торгівлі, млрд. грн
2000	**3544,9**	386	1074,5	133,1	5985,2	75	834886	16198	43,2	3486,8	1150,9	230	44	43810,1	4655,8	182718,3	29114,2	1403	540865,4	34372,8	47,5
2001	**8211,5**	429	1249,4	58,5	8332,8	84	889330	21770	47,2	3544,4	1147,5	311	48	47165,7	3612	210842,7	40166,9	1421	664305,6	37802,2	59
2002	**9519,8**	459	1865,6	264,1	12643,9	91	935578	24470	49,7	4055,3	1191,6	376	53	49394,2	3495,1	229634,4	46971	1142	737226,9	35792,1	68,8
2003	**12742,2**	493	1873,7	130	12953,2	100	981054	31306	54,4	4248	1458	462	57	65202,1	4161,2	289117,3	56790,6	1482	987910,6	43550	87,6
2004	**15673,8**	458	2717,5	112,4	19310,5	106	1023396	46685	61	5307,9	2058,6	590	60	74363,5	6051,8	400757,1	74406,2	1727	1403084,9	71902,4	116,3
2005	**18962,1**	467	3149,6	157,9	39940,2	111	1070705	53424	62,7	6134,7	2935	806	63	82936,7	7066,9	468562,6	95832,3	1808	1514549,1	86003,9	174,4
2006	**24406**	479	3489,2	176,2	41419,9	116	1133200	72337	67,3	7505,5	3719,4	1041	72	357252,6	19024,3	551729	120910,2	1145	1898295	104973,8	237,8
2007	**28092,9**	499	7471,1	321,8	48517,3	127	1187020	106520	72,6	9038,9	4980,6	1351	76	436247,8	25561,8	717076,7	157005,1	1419	2414715,3	168690,1	325,1
2008	**59875,3**	503	7664,8	115,4	74069,7	137	1228888	132138	74,2	11741,3	6468	1806	72	492378,7	32018,9	917035,5	215801,3	1647	3014742,4	173573,6	456
2009	**73769,3**	531	4974,7	1512,9	78775,4	154	1258513	96019	63,3	9598,3	5173,5	1906	75	455431,2	32952,8	806550,6	224583,6	1893	2740778,5	137197,6	444,3
2010	**74412,6**	537	5051,7	2411,4	104534,9	165	1294641	83997	75,9	11759,4	5447,7	2239	63	478275,8	49319	1067132	257123,3	2043	3359471,6	210985,4	529,9

Таблиця В.34

Кореляційна матриця

	Обсяг укладених угод на біржах, млн грн	Кількість бірж	Загальна сума витрат на придбання машин та обладнання, які пов'язані з впровадженням інновацій, млн грн	Фінансування технологічних інновацій за рахунок іноземних інвесторів, млн грн	Державні видатки на соціальний захист населення, млн грн	Кількість профспілкових організацій	Кількість суб'єктів Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України	Інвестиції в основний капітал за рахунок власних коштів підприємств та організацій, млн грн	Валовий внутрішній продукт, відсотків до 1990 р.	Експорт послуг, млн. дол. США	Імпорт послуг, млн. дол. США	Середньомісячна номінальна заробітна плата, грн	Кількість малих підприємств на 10 тис. наявного населення, одиниць	Обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг) на малих підприємствах, млн грн	Прибуток від звичайної діяльності до оподаткування малих підприємств, млн грн	Обсяги реалізованої промислової продукції (робіт, послуг), млн грн	Обсяг реалізованих послуг, млн грн	Впроваджено нових технологічних процесів, процесів	Обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг) підприємств, млн грн	Прибуток від звичайної діяльності до оподаткування підприємств, млн грн	Оборот роздрібної торгівлі, млрд. грн
Обсяг укладених угод на біржах, млн грн	1																				
Кількість бірж	0,831	1																			
Загальна сума витрат на придбання машин та обладнання, які пов'язані з впровадженням інновацій, млн грн	0,712	0,703	1																		
Фінансування технологічних інновацій за рахунок іноземних інвесторів, млн грн	0,794	0,656	0,309	1																	
Державні видатки на соціальний захист населення, млн грн	0,964	0,833	0,765	0,791	1																
Кількість профспілкових організацій	0,955	0,917	0,773	0,781	0,974	1															
Кількість суб'єктів Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України	0,904	0,909	0,855	0,647	0,947	0,977	1														
Інвестиції в основний капітал за рахунок власних коштів підприємств та організацій, млн грн	0,790	0,742	0,975	0,347	0,820	0,827	0,905	1													
Валовий внутрішній продукт, відсотків до 1990 р.	0,739	0,810	0,881	0,456	0,845	0,869	0,936	0,896	1												
Експорт послуг, млн. дол. США	0,916	0,812	0,899	0,618	0,959	0,939	0,960	0,936	0,919	1											
Імпорт послуг, млн. дол. США	0,881	0,780	0,938	0,519	0,921	0,904	0,949	0,976	0,909	0,986	1										
Середньомісячна номінальна заробітна плата, грн	0,970	0,854	0,824	0,751	0,990	0,980	0,965	0,874	0,863	0,978	0,952	1									
Кількість малих підприємств на 10 тис. наявного населення, одиниць	0,654	0,784	0,851	0,274	0,696	0,775	0,879	0,894	0,858	0,790	0,847	0,754	1								
Обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг) на малих підприємствах, млн грн	0,870	0,778	0,890	0,576	0,896	0,889	0,927	0,931	0,859	0,956	0,964	0,941	0,831	1							
Прибуток від звичайної діяльності до оподаткування малих підприємств, млн грн	0,939	0,791	0,774	0,801	0,970	0,941	0,912	0,811	0,820	0,952	0,908	0,978	0,658	0,935	1						
Обсяги реалізованої промислової продукції (робіт, послуг), млн грн	0,934	0,838	0,861	0,695	0,979	0,966	0,968	0,898	0,916	0,992	0,965	0,989	0,764	0,937	0,968	1					
Обсяг реалізованих послуг, млн грн	0,973	0,854	0,829	0,741	0,988	0,979	0,965	0,880	0,862	0,979	0,954	1,000	0,757	0,940	0,973	0,989	1				
Впроваджено нових технологічних процесів, процесів	0,684	0,520	0,343	0,668	0,671	0,674	0,568	0,385	0,464	0,545	0,494	0,626	0,262	0,364	0,569	0,619	0,630	1			
Обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг) підприємств, млн грн	0,931	0,851	0,876	0,669	0,970	0,970	0,980	0,918	0,926	0,992	0,973	0,987	0,804	0,947	0,958	0,997	0,988	0,602	1		
Прибуток від звичайної діяльності до оподаткування підприємств, млн грн	0,863	0,788	0,897	0,646	0,940	0,923	0,942	0,901	0,932	0,977	0,956	0,956	0,762	0,937	0,953	0,982	0,953	0,552	0,978	1	
Оборот роздрібної торгівлі, млрд. грн	0,964	0,835	0,845	0,722	0,985	0,967	0,959	0,892	0,865	0,986	0,964	0,998	0,754	0,951	0,977	0,991	0,998	0,605	0,989	0,962	1

Таблиця В.35

Регресійний аналіз
(вплив на обсяги укладених угод на біржах, млн грн)

Регрессионная статистика	
Множественный R	0,938475
R-квадрат	0,880736
Нормированный R-квадрат	0,829622
Стандартная ошибка	10947,78
Наблюдения	11

Дисперсионный анализ

	df	*SS*	*MS*	*F*	*Значимость F*
Регрессия	3	6,2E+09	2,07E+09	17,23103	0,001299
Остаток	7	8,39E+08	1,2E+08		
Итого	10	7,03E+09			

	Коэффициенты	*Стандартная ошибка*	*t-статистика*	*P-Значение*	*Нижние 95%*	*Верхние 95%*
Y-пересечение	-47817	62057,6	-0,77053	0,466193	-194560	98925,88
Загальна сума витрат на придбання машин та обладнання, які пов'язані з впровадженням інновацій, млн грн	4,76336	2,178468	2,186564	0,065008	-0,3879	9,91462
Фінансування технологічних інновацій за рахунок іноземних інвесторів, млн грн	19,19802	6,301479	3,04659	0,018673	4,297393	34,09865
Кількість бірж, од.	106,5338	145,5064	0,732159	0,487855	-237,534	450,6018

Таблиця В.36

Вихідні дані для регресійного аналізу залежності рентабельності операційної діяльності підприємств від соціально-економічних чинників за 2000-2010 роки

Рік	**Рентабельність операційної діяльності підприємств, %**	Процентна ставка банків за кредитами у національній валюті, %	Процентні ставки банків за депозитами у національній валюті, %	Облікова ставка НБУ (на кінець періоду), %	Фінансовий результат (сальдо) від звичайної діяльності до оподаткування підприємств, млн грн	Питома вага підприємств, що одержали збиток, % до загальної кількості	Вантажооборот, млрд. т км	Темпи зростання прибутку від звичайної діяльності до оподаткування підприємств, % до попереднього року	Кількість зайнятих (у віці 15-70 років), тис. осіб	Кількість безробітних (у віці 15-70 років), тис. осіб	Освоєно виробництво нових видів техніки, найменувань	Темпи зростання реальної заробітної плати, % до попереднього року	Перевезення вантажів, млн. т	Темпи зростання найманих працівників на підприємствах, % до попереднього року	Рівень безробіття населення, %	Кількість ринків з продажу споживчих товарів, одиниць
2000	**2,7**	37,3	9,2	27	12172,8	37,7	394,1	103,6	20175	2655,8	631	99,1	1529	94,6	11,6	2514
2001	**4,5**	29,6	10,8	12,5	16741,4	38,2	394	110	19971,5	2455	610	119,3	1579	93,4	10,9	2715
2002	**4,2**	19,6	6,9	7	13035,2	38,8	411,3	94,7	20091,2	2140,7	520	118,2	1558	96	9,6	2863
2003	**4,3**	17,7	8	7	17361,7	37,1	457,5	121,7	20163,3	2008	710	115,2	1654	95,9	9,1	2891
2004	**6,4**	17,5	7,9	9	42784,7	34,8	480,1	165,1	20295,7	1906,7	769	123,8	1731	98,1	8,6	2869
2005	**7**	16,3	8	9,5	61386	34,2	473,6	119,6	20680	1600,8	657	120,3	1805	98,3	7,2	2886
2006	**6,6**	15,2	7,6	8,5	70703,8	33,5	494,6	122,1	20730,4	1 515,00	786	118,3	1873	98,2	6,8	2890
2007	**6,8**	15,6	8,2	8	121593,6	32,5	510,2	160,7	20904,7	1 417,60	881	112,5	1990	98,7	6,4	2834
2008	**3,9**	18,7	9,9	12	-10943,3	37,2	507,7	102,9	20972,3	1 425,10	758	106,3	1972	97,9	6,4	2785
2009	**3,3**	20,3	14	10,25	-6167,2	39,9	395,7	79	20191,5	1 958,80	641	90,8	1625	92,1	8,8	2761
2010	**4,8**	25,2	10,3	7,75	54443,5	41	417	153,8	20266	1 785,60	663	110,2	1717	95,3	8,1	2758

Таблиця В.37

Кореляційна матриця

	Рентабельність операційної діяльності підприємств, %	Процентна ставка банків за кредитами у національній валюті, %	Процентні ставки банків за депозитами у національній валюті, %	Облікова ставка НБУ (на кінець періоду), %	Фінансовий результат (сальдо) від звичайної діяльності до оподаткування підприємств, млн грн	Питома вага підприємств, що одержали збиток, % до загальної кількості	Вантажооборот, млрд. т км	Темпи зростання прибутку від звичайної діяльності до оподаткування підприємств, % до попереднього року	Кількість зайнятих (у віці 15-70 років), тис. осіб	Кількість безробітних (у віці 15-70 років), тис. осіб	Освоєно виробництво нових видів техніки, найменувань	Темпи зростання реальної заробітної плати, % до попереднього року	Перевезення вантажів, млн. т	Темпи зростання найманих працівників на підприємствах, % до попереднього року	Рівень безробіття населення, %	Кількість ринків з продажу споживчих товарів, одиниць
Рентабельність операційної діяльності підприємств, %	1															
Процентна ставка банків за кредитами у національній валюті, %	-0,6653	1														
Процентні ставки банків за депозитами у національній валюті, %	-0,5238	0,3283	1													
Облікова ставка НБУ (на кінець періоду), %	-0,5392	0,8244	0,1851	1												
Фінансовий результат (сальдо) від звичайної діяльності до оподаткування підприємств, млн грн	0,8246	-0,3903	-0,4441	-0,3208	1											
Питома вага підприємств, що одержали збиток, % до загальної кількості	-0,7848	0,5280	0,5881	0,1341	-0,6867	1										
Вантажооборот, млрд. т км	0,6865	-0,7384	-0,4894	-0,3874	0,5212	-0,7892	1									
Темпи зростання прибутку від звичайної діяльності до оподаткування підприємств, % до попереднього року	0,6747	-0,2623	-0,4136	-0,3104	0,7438	-0,4488	0,4934	1								
Кількість зайнятих (у віці 15-70 років), тис. осіб	0,5226	-0,5593	-0,2364	-0,1726	0,4781	-0,6541	0,8725	0,2655	1							
Кількість безробітних (у віці 15-70 років), тис. осіб	-0,6394	0,8277	0,1795	0,6136	-0,5055	0,5030	-0,8416	-0,3687	-0,8623	1						
Освоєно виробництво нових видів техніки, найменувань	0,5700	-0,4992	-0,1908	-0,2085	0,6191	-0,7146	0,8363	0,6284	0,7386	-0,6836	1					
Темпи зростання реальної заробітної плати, % до попереднього року	0,7034	-0,3870	-0,7428	-0,4743	0,4197	-0,4826	0,3905	0,5197	0,0548	-0,1780	0,1239	1				
Перевезення вантажів, млн. т	0,6138	-0,6480	-0,2094	-0,3628	0,5521	-0,6408	0,9132	0,4345	0,9566	-0,9213	0,8322	0,1677	1			
Темпи зростання найманих працівників на підприємствах, % до попереднього року	0,7589	-0,6248	-0,7549	-0,3127	0,6073	-0,7970	0,9063	0,5768	0,7651	-0,7050	0,6475	0,5873	0,7653	1		
Рівень безробіття населення, %	-0,6362	0,8111	0,1805	0,5799	-0,5092	0,5189	-0,8485	-0,3592	-0,8834	0,9989	-0,6923	-0,1644	-0,932	-0,7134	1	
Кількість ринків з продажу споживчих товарів, одиниць	0,6818	-0,9379	-0,4441	-0,9038	0,3536	-0,4345	0,5996	0,2941	0,3275	-0,6667	0,3090	0,6103	0,4502	0,5637	-0,641	1

Таблиця В.38

Регресійний аналіз
(вплив на рентабельність операційної діяльності підприємств, %)

Регрессионная статистика	
Множественный R	0,851451
R-квадрат	0,724968
Нормированный R-квадрат	0,541613
Стандартная ошибка	1,01663
Наблюдения	11

Дисперсионный анализ

	df	*SS*	*MS*	*F*	*Значимость F*
Регрессия	4	16,34605	4,086513	3,953912	0,066051
Остаток	6	6,20122	1,033537		
Итого	10	22,54727			

	Коэффициенты	*Стандартная ошибка*	*t-статистика*	*P-Значение*	*Нижние 95%*	*Верхние 95%*
Y-пересечение	-66,7203	34,69772	-1,9229	0,102852	-151,623	18,182
Процентна ставка банків за кредитами у національній валюті, %	-0,157724	0,174993	0,901314	0,40215	-0,27047	0,585916
Темпи зростання найманих працівників на підприємствах, у % до попереднього року	0,275152	0,220278	1,249112	0,258146	-0,26385	0,814153
Освоєно виробництво нових видів техніки, найменувань	0,005283	0,005183	1,019278	0,347397	-0,0074	0,017965
Кількість ринків з продажу споживчих товарів, одиниць	0,013656	0,010039	1,360258	0,222632	-0,01091	0,038221

Таблиця В.39

Вихідні дані для регресійного аналізу питомої ваги підприємств, що одержали збиток від соціально-економічних чинників за 2000-2010 роки

Рік	**Питома вага підприємств, що одержали збиток, % до загальної кількості**	Освоєно виробництво нових видів техніки, найменувань	Темпи зростання обсягів роздрібного товарообороту підприємств (у порівнянних цінах), % до попереднього року	Перевезення вантажів, млн. т	Вантажообороті, млрд. т км	Кількість бізнес-інкубаторів	Державний борг, млн грн	Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової, %	Темпи зростання найманих працівників на підприємствах, у % до попереднього року	Темпи зростання номінальної заробітної плати, % до попереднього року	Кількість зайнятих (у віці 15-70 років), тис. осіб	Частка молоді, засудженої за злочини проти власності, у % до загальної кількості засуджених
2000	**37,7**	631	108,1	1529	394,1	46	62626,4	6	94,6	129,6	20175	66,2
2001	**38,2**	610	113,7	1579	394	57	63310,3	6,8	93,4	135,2	19971,5	63
2002	**38,8**	520	115	1558	411,3	61	64077,1	7	96	121	20091,2	64,3
2003	**37,1**	710	120,5	1654	457,5	71	66133,3	5,6	95,9	122,8	20163,3	64,9
2004	**34,8**	769	121,9	1731	480,1	73	67682,3	5,8	98,1	127,5	20295,7	65,4
2005	**34,2**	657	123,4	1805	473,6	77	63145,4	6,5	98,3	136,7	20680	68,3
2006	**33,5**	786	126,4	1873	494,6	70	66113,8	6,7	98,2	129,2	20730,4	70,3
2007	**32,5**	881	129,5	1990	510,2	72	71294,3	6,7	98,7	129,7	20904,7	70,8
2008	**37,2**	758	117,3	1972	507,7	69	130689,7	5,9	97,9	133,7	20972,3	69,3
2009	**39,9**	641	79,1	1625	395,7	70	226996,3	4,8	92,1	105,5	20191,5	65,4
2010	**41**	663	110,1	1717	417	62	323475,2	3,8	95,3	120	20266	60,5

Таблиця В.40

Кореляційна матриця

	Питома вага підприємств, що одержали збиток, % до загальної кількості	Освоєно виробництво нових видів техніки, найменувань	Темпи зростання обсягів роздрібного товарообороту підприємств (у порівнянних цінах), % до попереднього року	Перевезення вантажів, млн. т	Вантажооборот, млрд. т км	Державний борг, млн грн	Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової, %	Темпи зростання найманих працівників на підприємствах, у % до попереднього року	Темпи зростання номінальної заробітної плати, % до попереднього року	Кількість зайнятих (у віці 15-70 років), тис. осіб	Частка молоді, засудженої за злочини проти власності, у % до загальної кількості засуджених	Кількість бізнес-інкубаторів
Питома вага підприємств, що одержали збиток, % до загальної кількості	1											
Освоєно виробництво нових видів техніки, найменувань	-0,7146	1										
Темпи зростання обсягів роздрібного товарообороту підприємств (у порівнянних цінах), % до попереднього року	-0,7344	0,4996	1									
Перевезення вантажів, млн. т	-0,6408	0,8322	0,5257	1								
Вантажооборот, млрд. т км	-0,7892	0,8363	0,7052	0,9132	1							
Державний борг, млн грн	0,6631	-0,1153	-0,5742	-0,0152	-0,296	1						
Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової, %	-0,6150	0,0407	0,5417	0,1198	0,272	-0,893	1					
Темпи зростання найманих працівників на підприємствах, у % до попереднього року	-0,7970	0,6475	0,8540	0,7653	0,906	-0,399	0,3839	1				
Темпи зростання номінальної заробітної плати, % до попереднього року	-0,5697	0,2585	0,7605	0,3696	0,448	-0,596	0,5916	0,5779	1			
Кількість зайнятих (у віці 15-70 років), тис. осіб	-0,6541	0,7386	0,4815	0,9566	0,872	-0,094	0,2001	0,7651	0,4112	1		
Частка молоді, засудженої за злочини проти власності, у % до загальної кількості засуджених	-0,8181	0,6591	0,4298	0,7291	0,758	-0,497	0,5381	0,6508	0,3897	0,835	1	
Кількість бізнес-інкубаторів, од.	-0,5099	0,5256	0,2747	0,6366	0,702	-0,021	0,0078	0,5477	-0,0232	0,539	0,431	1

Таблиця В.41

Регресійний аналіз (вплив на питому вага збиткових підприємств, % до загальної кількості)

Регрессионная статистика	
Множественный R	0,911267
R-квадрат	0,830407
Нормированный R-квадрат	0,717345
Стандартная ошибка	1,450245
Наблюдения	11

Дисперсионный анализ

	df	*SS*	*MS*	*F*	*Значимость F*
Регрессия	4	61,78983	15,44746	7,344702	0,017029
Остаток	6	12,61927	2,103211		
Итого	10	74,40909			

	Коэффициенты	*Стандартная ошибка*	*t-статистика*	*P-Значение*	*Нижние 95%*	*Верхние 95%*
Y-пересечение	53,92513	8,80588	6,123764	0,000866	32,37792	75,47234
Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової, %	-0,27228	1,057993	-0,25736	0,805502	-2,8611	2,316534
Державний борг, млрд грн	0,012681	0,011883	1,067165	0,326942	-0,0164	0,041759
Вантажооборот, млрд. т км	-0,03328	0,014913	-2,23193	0,067087	-0,06978	0,003206
Кількість бізнес-інкубаторів, од.	-0,02942	0,075417	-0,39006	0,709961	-0,21395	0,15512

Додаток Д

Моделювання бізнес-середовища методом нечіткої логіки

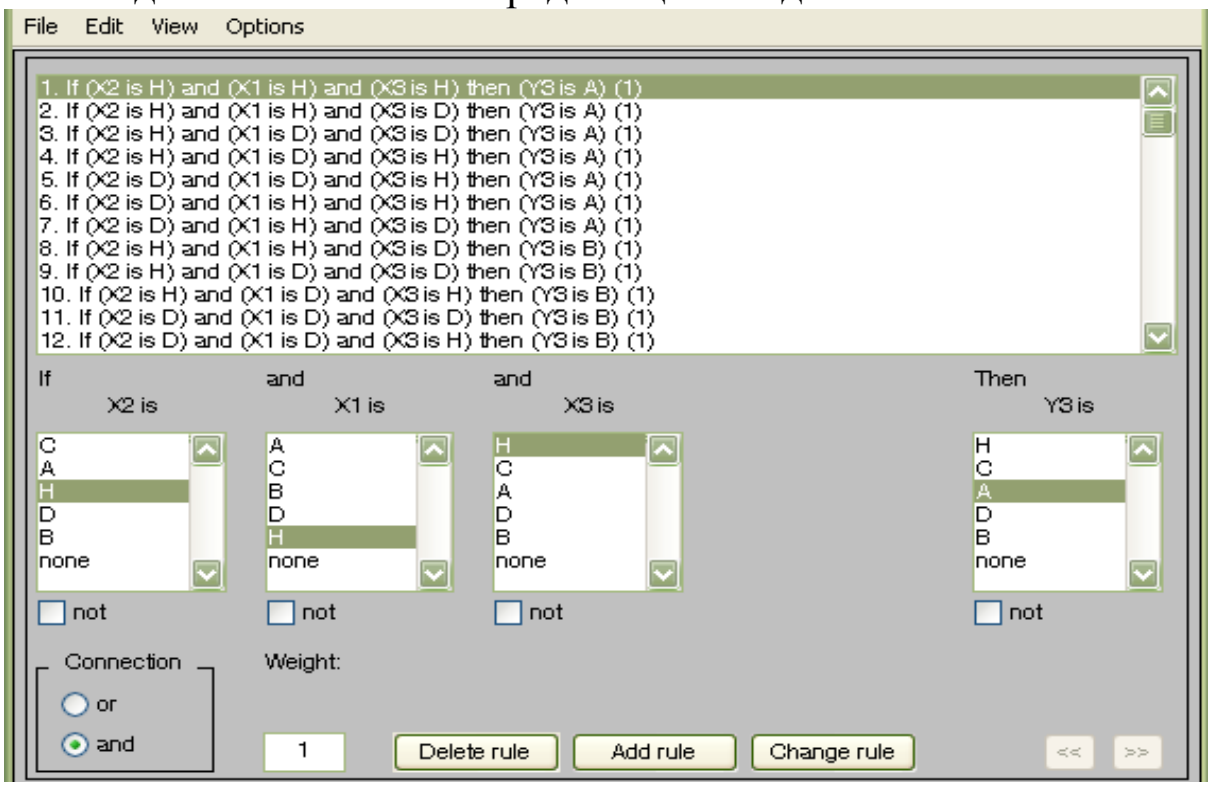

Рис. Д.1. Створення бази правил в MATLAB (фрагмент з 88 умов)

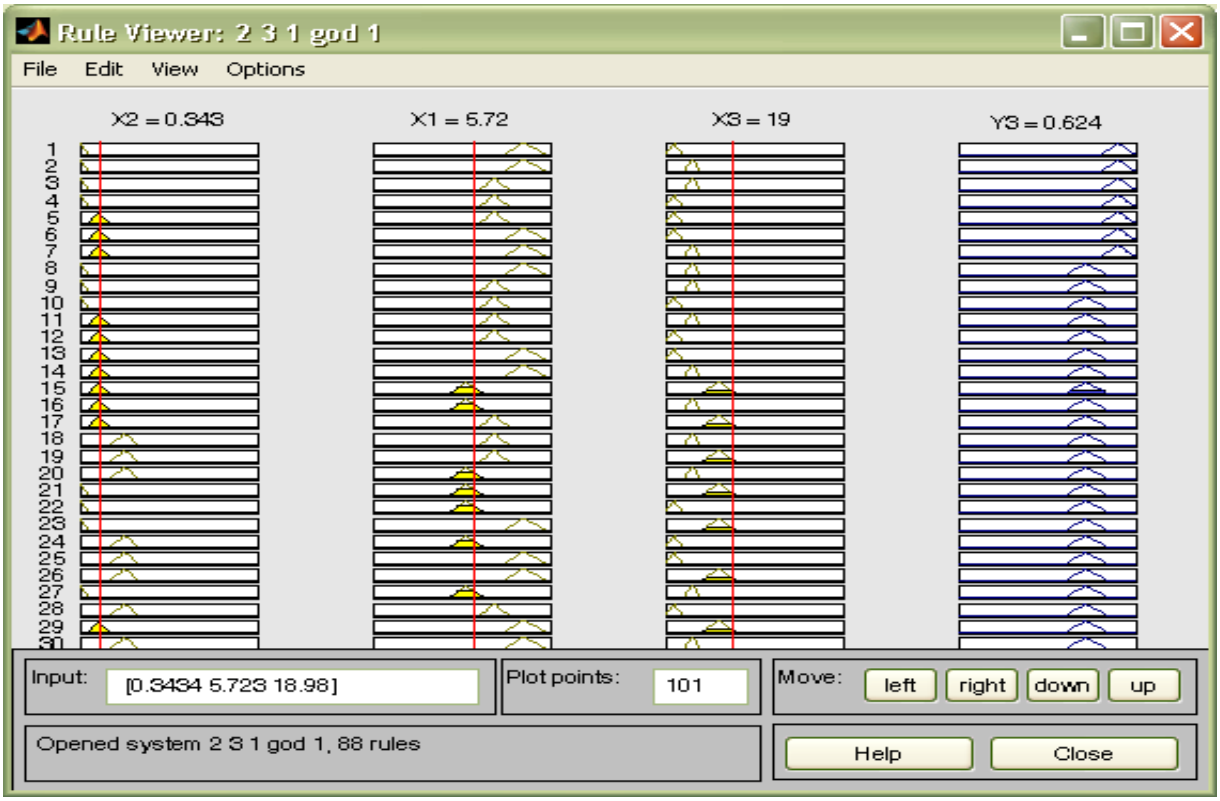

Рис. Д.2. Результати нечіткого виведення безпеки бізнес-середовища згідно умов щодо корупції (x_1), рейдерства (x_2) та тінізації (x_3) (оптимальний фрагмент)

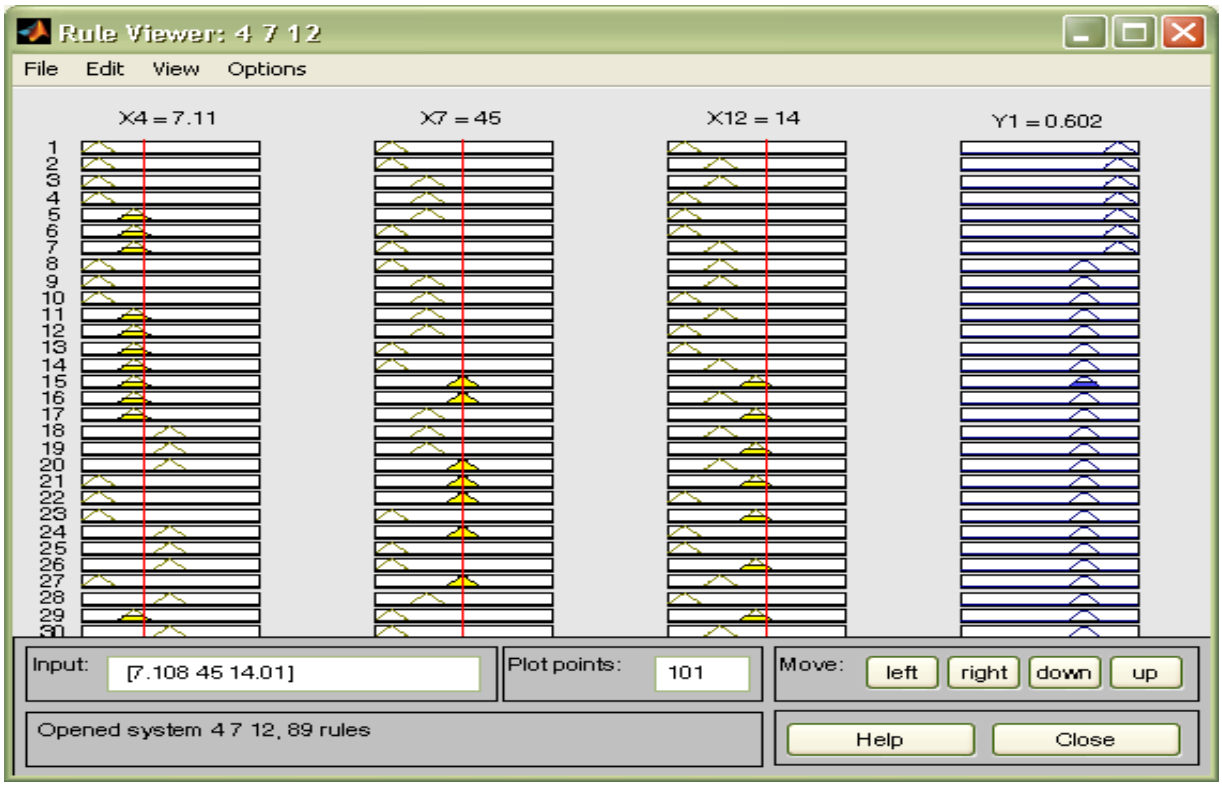

Рис. Д.3. Результати нечіткого виведення сприятливості бізнес-середовища згідно умов щодо регуляторного (x_4) і податкового навантаження (x_7) та можливостей кредитування (x_{12}) (оптимальний фрагмент)

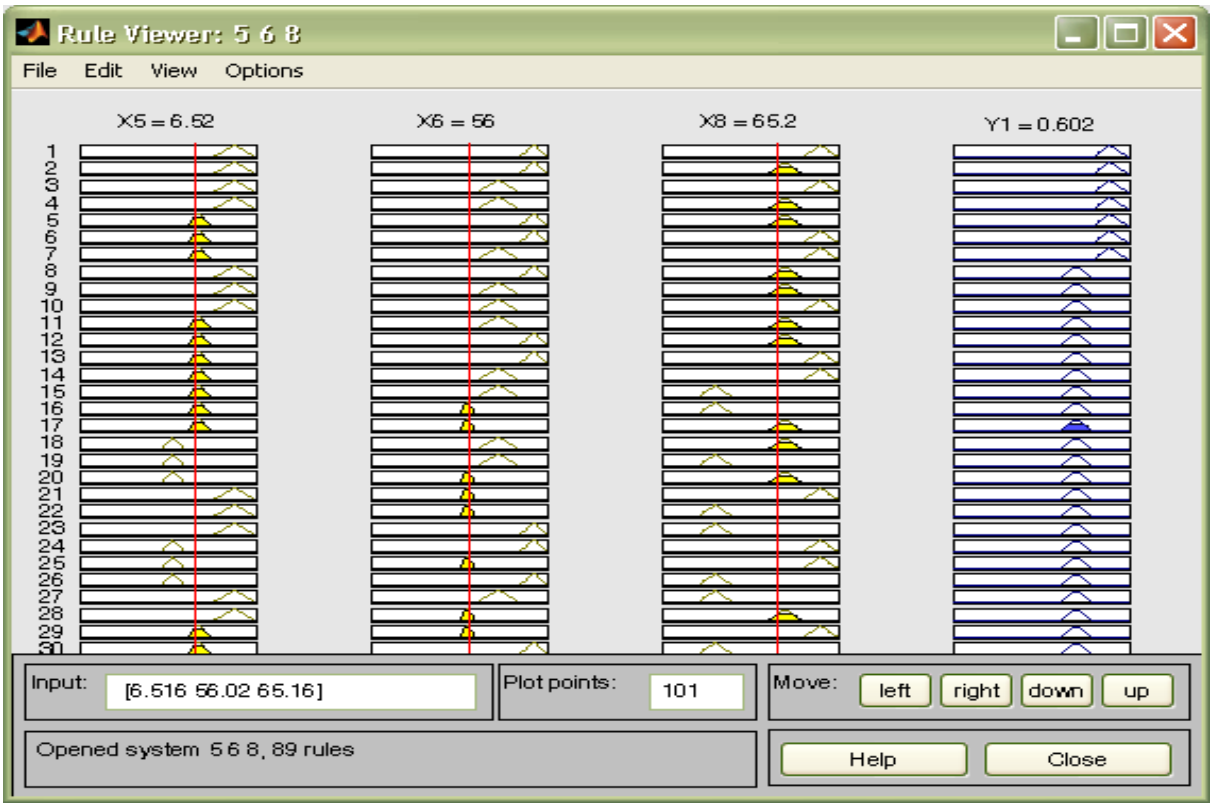

Рис. Д.4. Результати нечіткого виведення сприятливості бізнес-середовища згідно умов щодо рівнів захисту прав інвесторів (x_5), довіри до влади (x_6) та соціальної відповідальності підприємств (x_8) (оптимальний фрагмент)

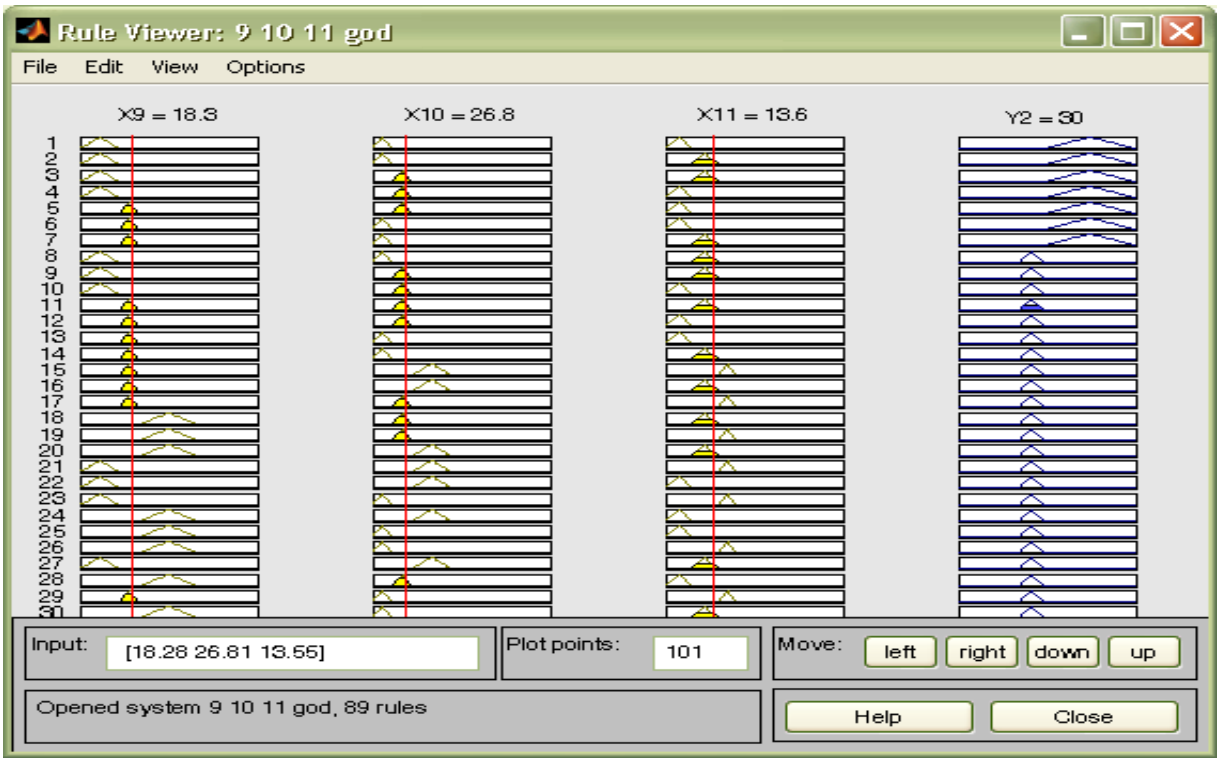

Рис. Д.5. Результати нечіткого виведення ефективності бізнес-середовища згідно умов забезпечення виконання контрактів (x_9), системи державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності (x_{10}) та вартості витрат на закриття бізнесу (x_{11}) (оптимальний фрагмент)

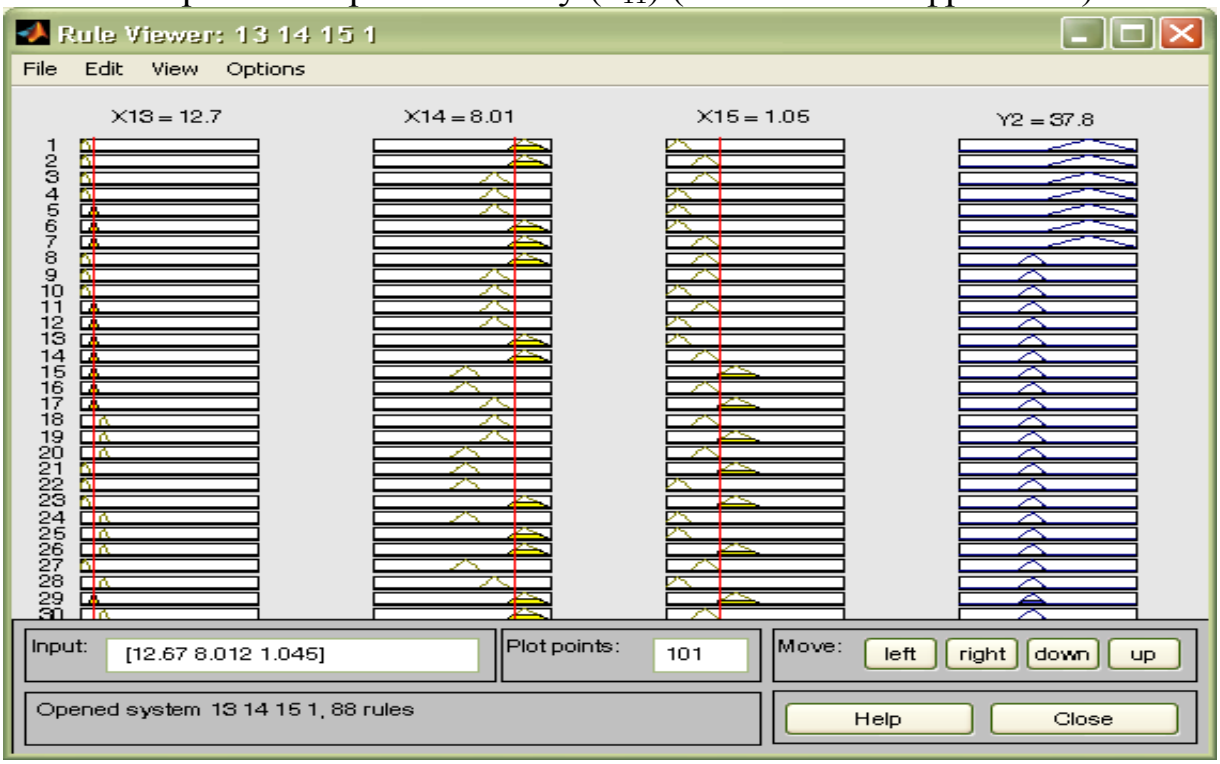

Рис. Д.6. Результати нечіткого виведення ефективності бізнес-середовища згідно умов щодо регуляторного навантаження (x_{13}), захисту прав власності (x_{14}) та експортних можливостей бізнесу виходу на міжнародний ринок (x_{15}) (оптимальний фрагмент)

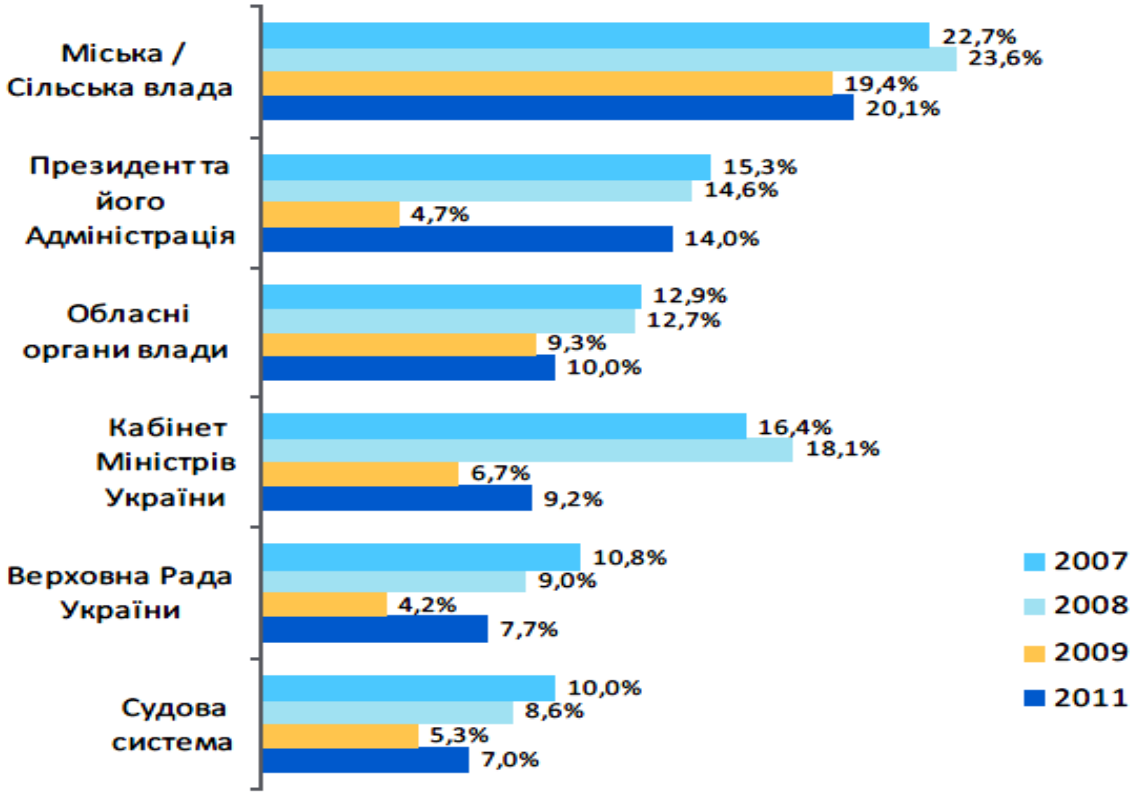

Рис. Д.7. Рівень довіри до влади (відсоток населення)[435]

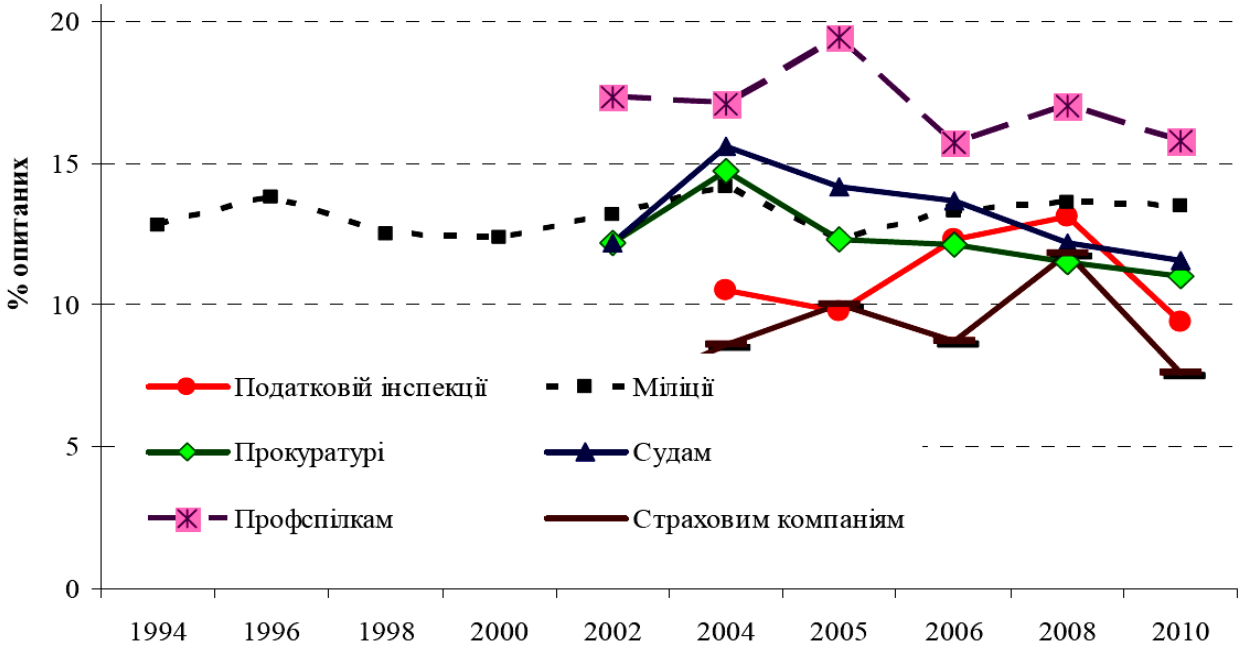

Рис. Д.8. Рівень довіри до інститутів-аутсайдерів (відсоток респондентів, що довіряють) в Україні, 1994-2010 роки[436]

[435] Стан корупції в Україні. Порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень: 2007–2009, 2011. Звіт за результатами соціологічних досліджень. – К., 2009. – С. 13.

[436] За даними : Українське суспільство 1992—2010. Соціологічний моніторинг / за ред. В.Ворони, М.Шульги. — К. : Інститут соціології НАН України, 2010.

Додаток Е
Дозвільна система[437]

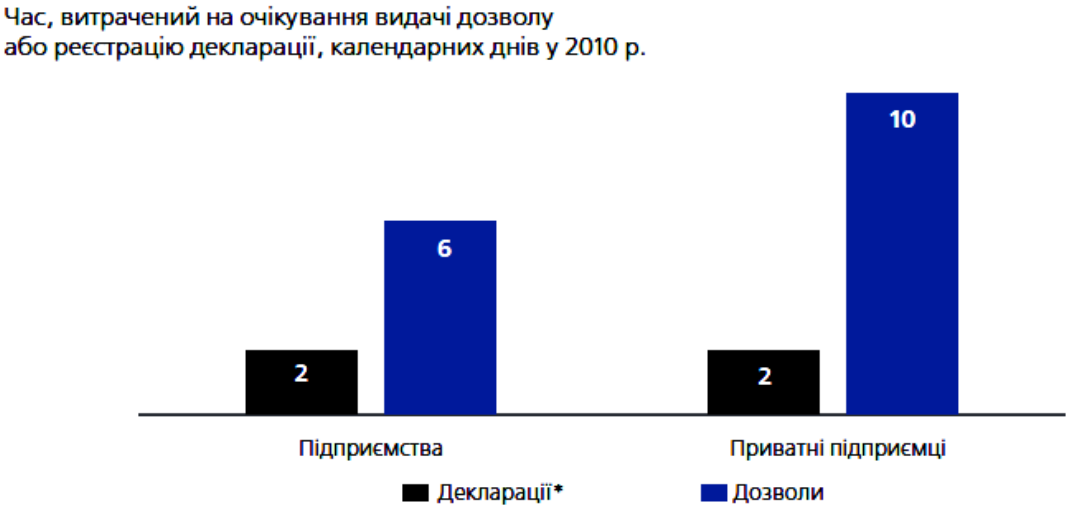

Рис. Е.1. Час, затрачений на очікування видачі дозволу обо реєстрацію декларації у 2010 році

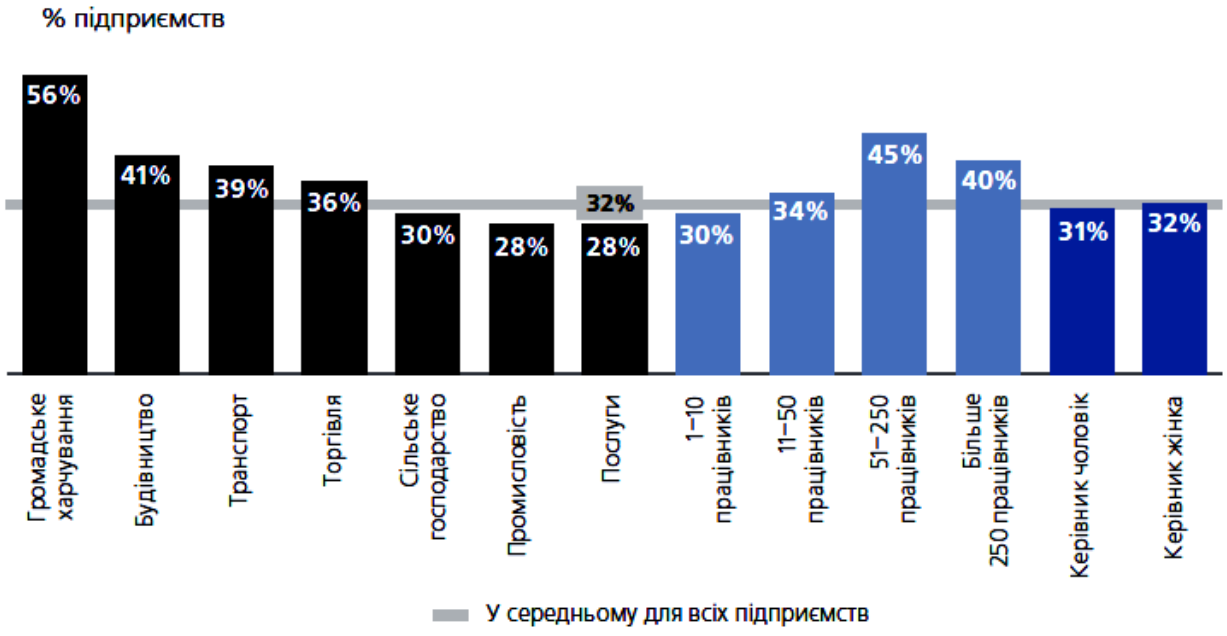

Рис. Е.2. Частка підприємств, які отримували дозволи у 2010 році

[437] Інвестиційний клімат в Україні: яким його бачить бізнес [Електронний ресурс] // Міжнародна фінансова корпорація. – 2011. – С. 118-120. – Режим доступу : http://www.ifc.org/ifcext/uspp.nsf/.

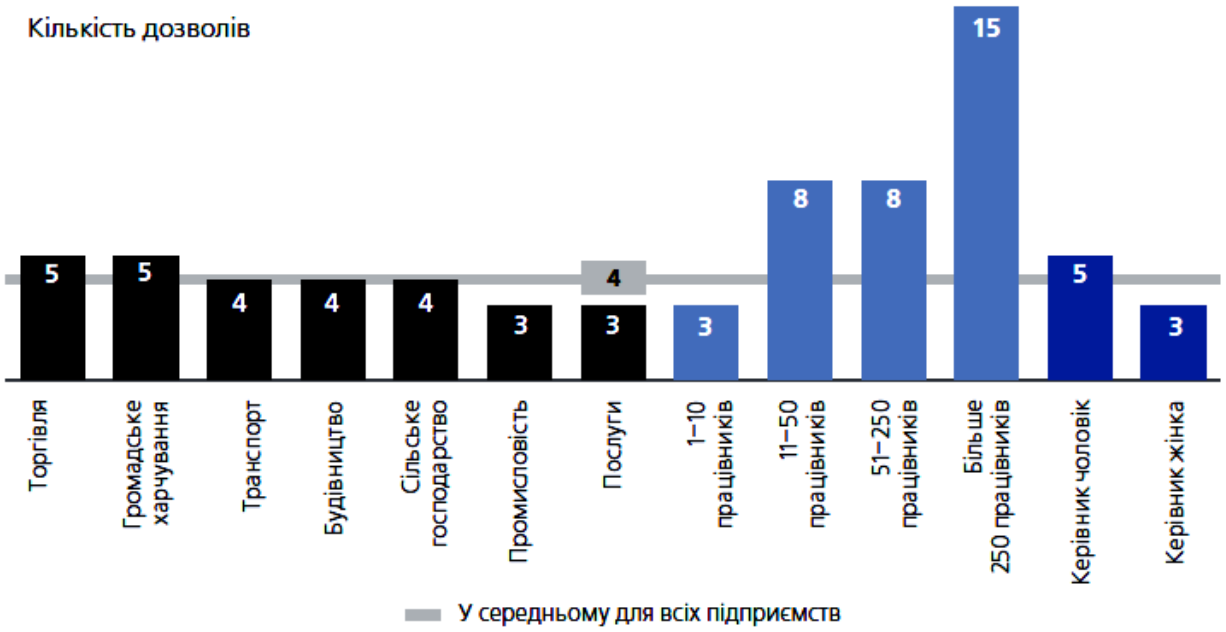

Рис. Е.3. Кількість дозволів, отриманих у 2010 році одним підприємством (серед підприємств, які проходили цю процедуру)

Рис. Е.4. Часові витрати одного підприємства на підготовку документів для одержання всіх дозволів у 2010 році

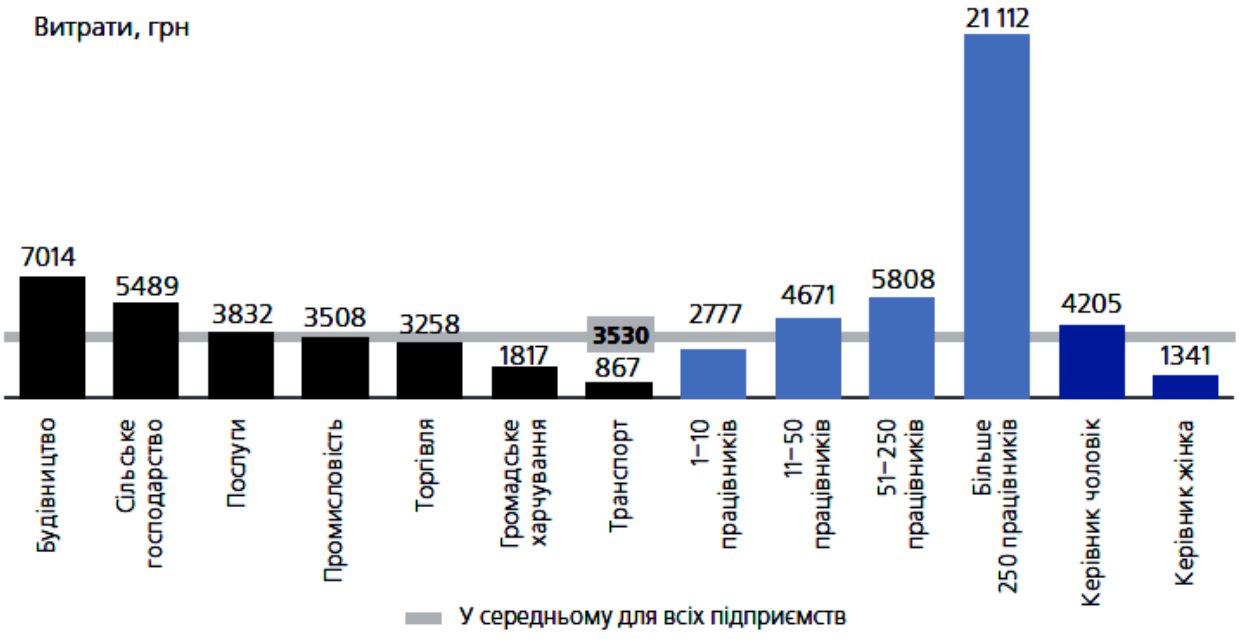

Рис. Е.5. Прямі витрати, пов’язані з процедурою отримання всіх дозволів у 2010 році (на одне підприємство, охоплене цією процедурою)

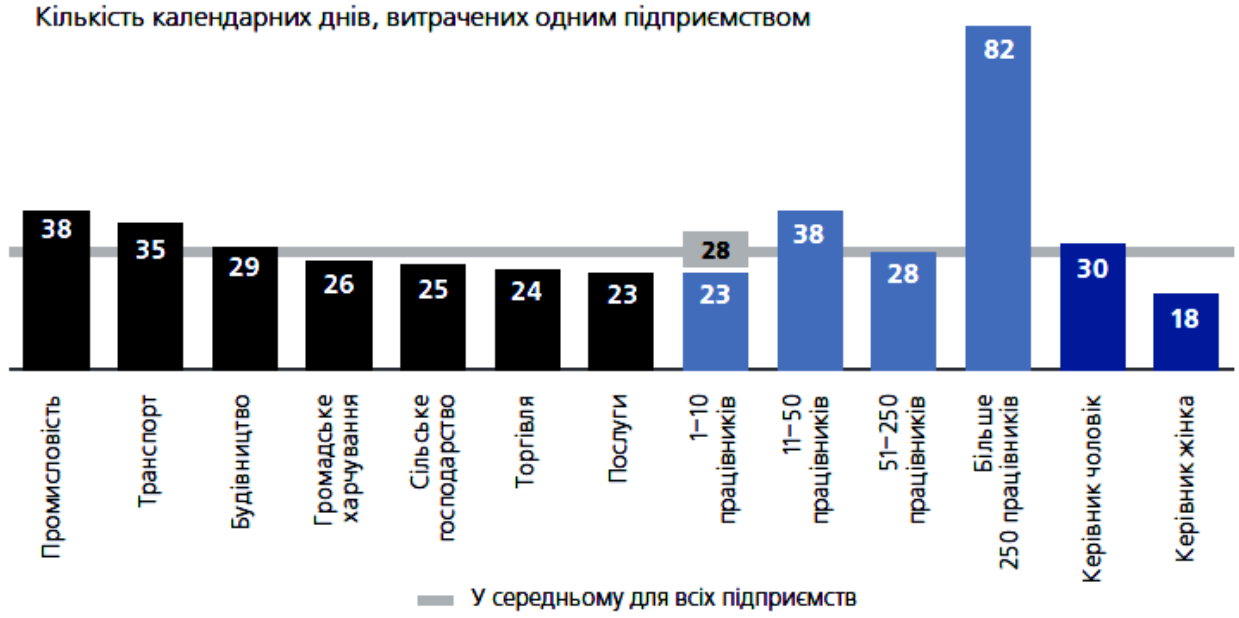

Рис. Е.6. Час, витрачений підприємствами на очікування отримання всіх дозволів у 2010 році (серед охоплених цією процедурою)

Перевірки підприємств у 2010 році[438]

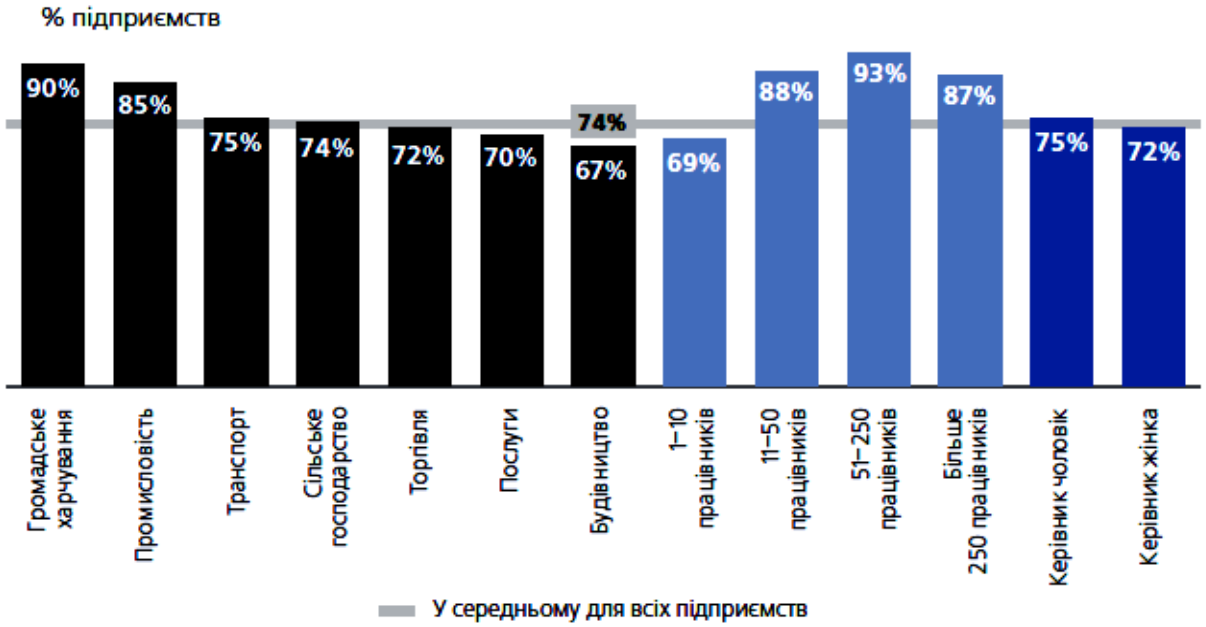

Рис. Е.7. Частка підприємств, перевірених хоча б один раз у 2010 році

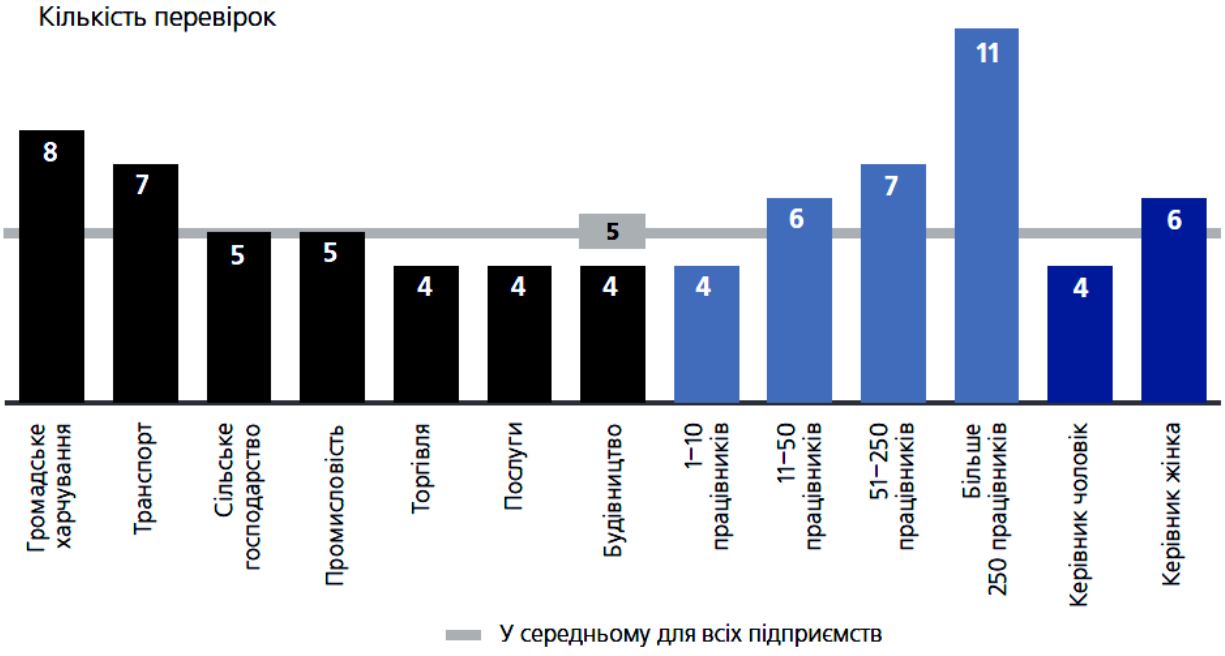

Рис. Е.8. Кількість перевірок на кожному перевіреному підприємстві у 2010 році

[438] Інвестиційний клімат в Україні: яким його бачить бізнес [Електронний ресурс] // Міжнародна фінансова корпорація. – 2011. – С. 118-120. – Режим доступу : http://www.ifc.org/ifcext/uspp.nsf/.

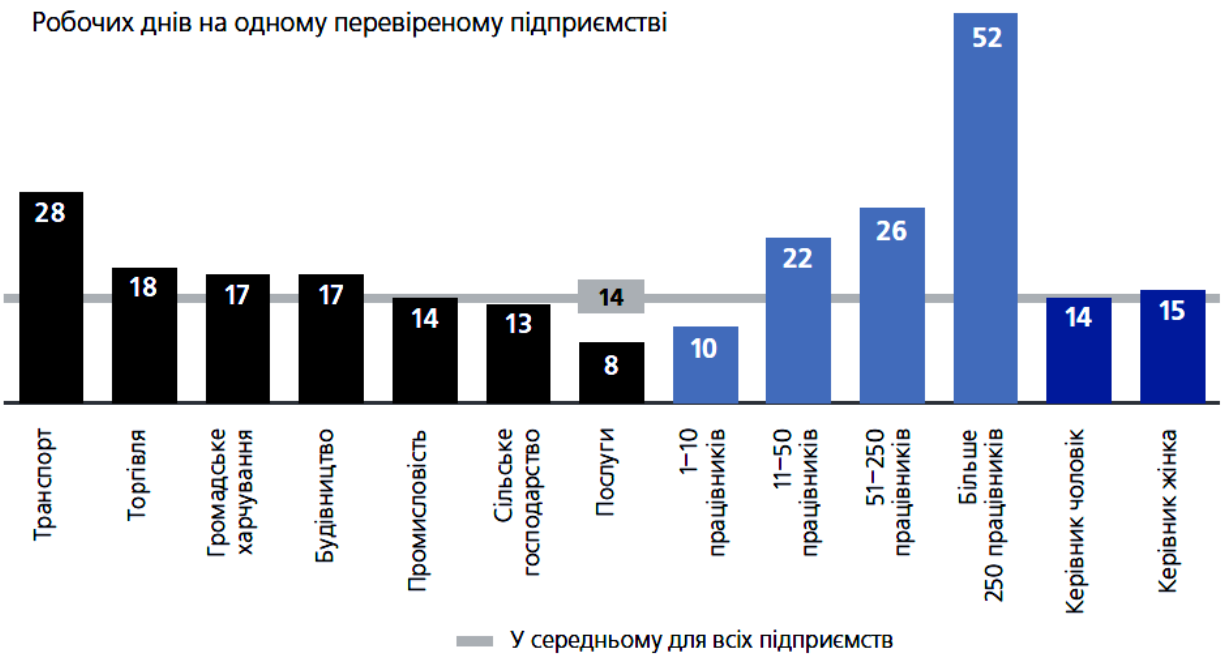

Рис. Е.9. Тривалість усіх перевірок на одному перевіреному підприємстві у 2010 році

Рис. Е.10. Прямі витрати одного перевіреного підприємства на всі перевірки, проведені у 2010 році

Додаток Ж
Стан корупції в Україні[439]

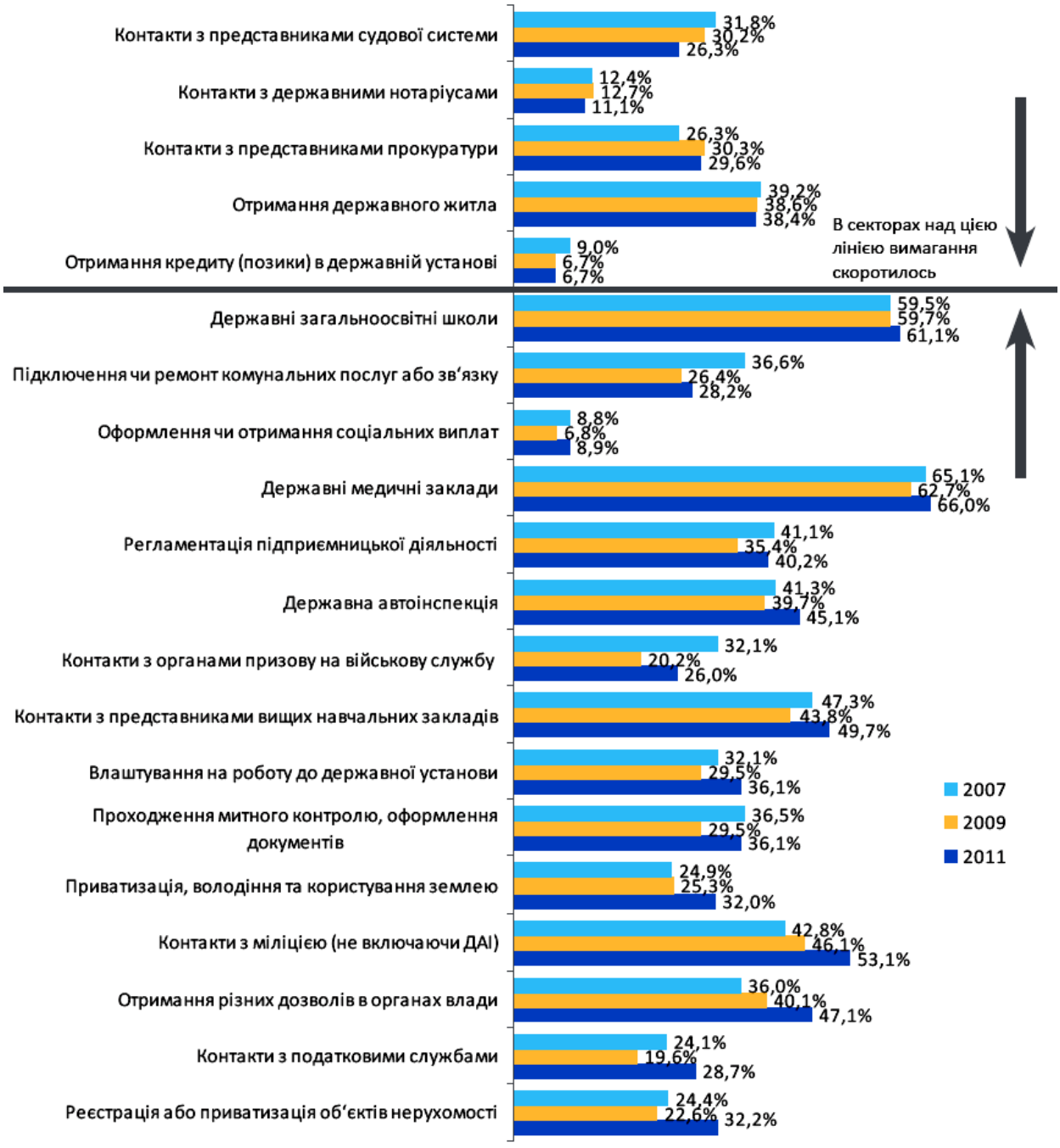

Рис. Ж.1. Вимагання хабарів у 2007-2011 роках (відсоток до респондентів, котрі мали контакти з відповідними державними установами)

[439] За даними: Стан корупції в Україні [Текст] : порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень 2007–2009 рр. для Порогової програми для України Корпорації "Виклики тисячоліття" (МСС). – К. : [б. в.], 2009. – С. 30-37; Стан корупції в Україні. Порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень: 2007–2009, 2011. Звіт за результатами соціологічних досліджень. – К., 2009. – С. 29-37.

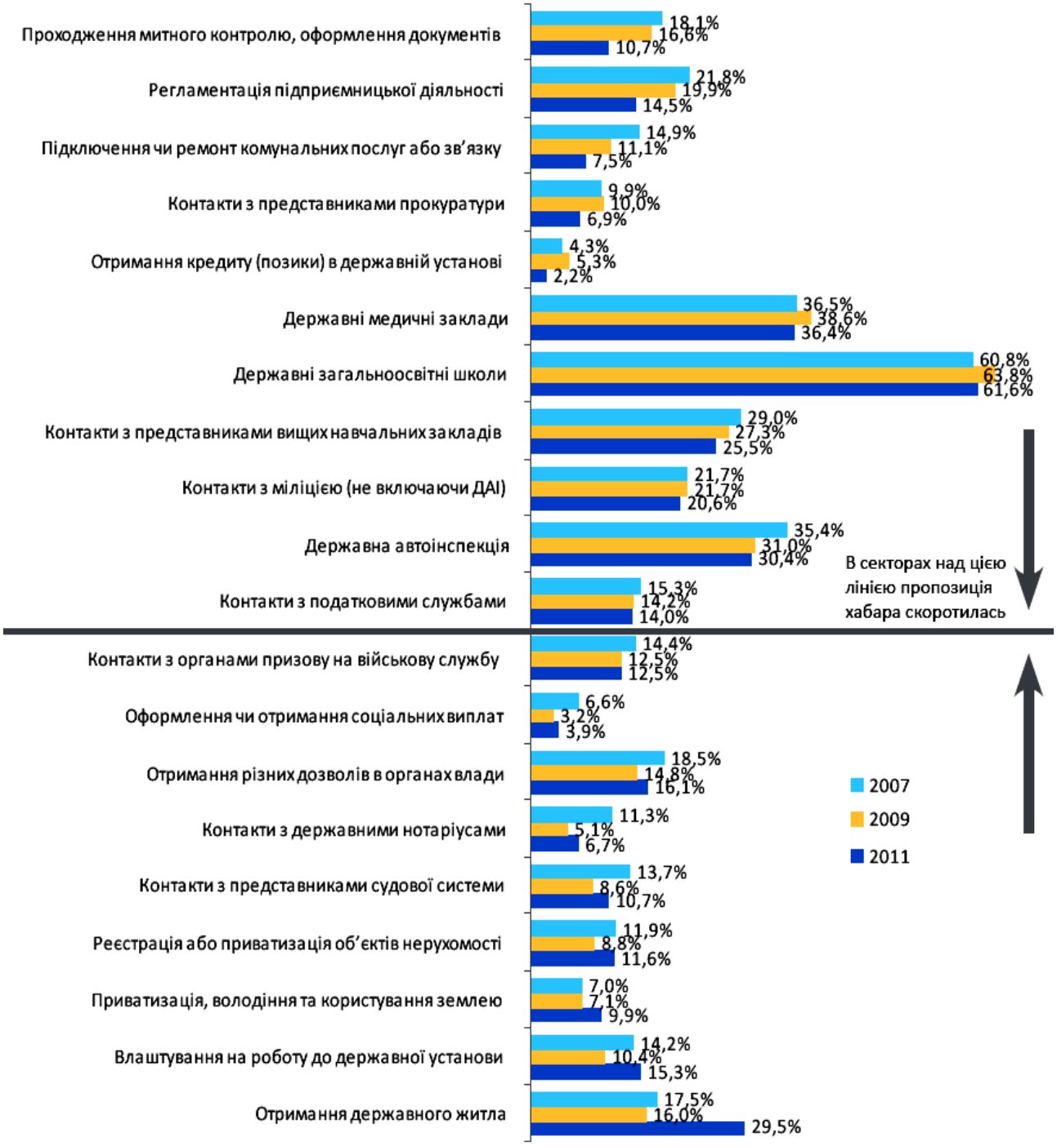

Рис. Ж.2. Добровільні хабарі у 2007-2011 роках
(відсоток до респондентів, котрі мали контакти з відповідними державними установами)

Рис. Ж.3. Використання особистих зв'язків у 2009-2011 роках
(відсоток до респондентів, котрі мали контакти з відповідними державними установами)

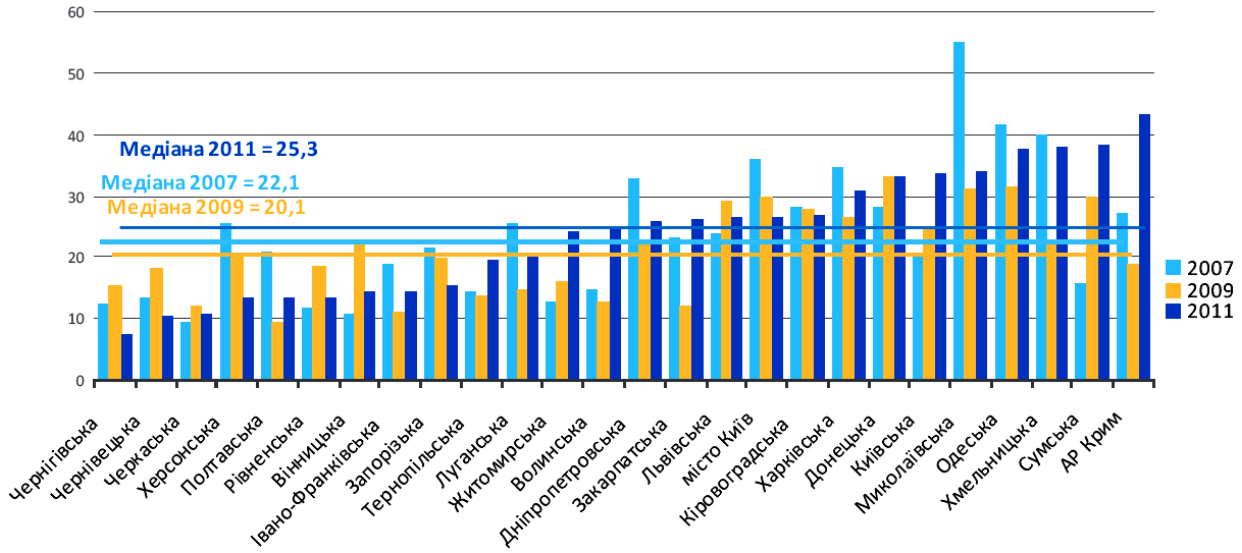

Рис. Ж.4. Індекс зіткнення з корупцією – хабарі на вимогу, 2007-2011 рр.
(вимірює рівень поширеності хабарництва, ініційованого державними посадовими особами)

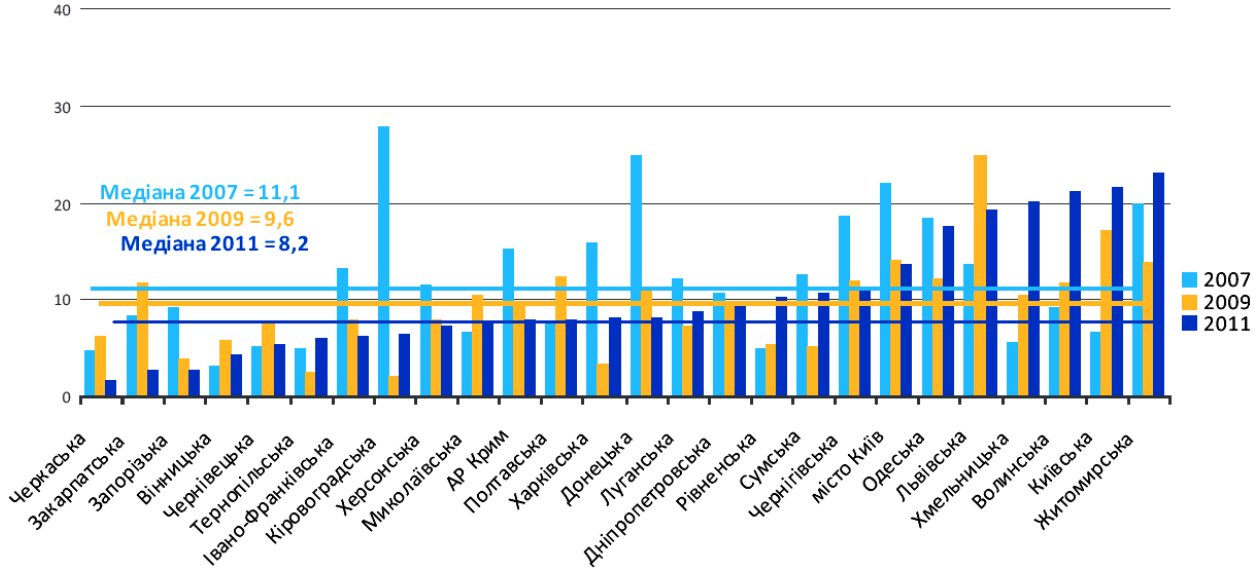

Рис. Ж.5. Індекс зіткнення з корупцією – добровільні хабарі
(вимірює рівень поширеності пропозиції хабарів з боку самого населення)

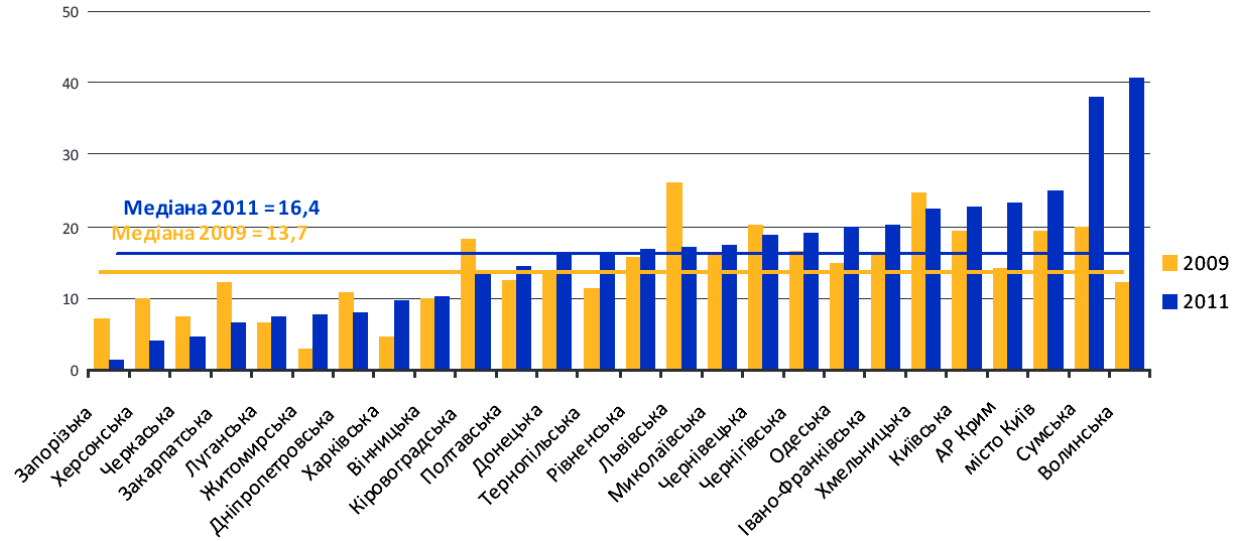

Рис. Ж.6. Індекс зіткнення з корупцією – використання особистих зв'язків

Додаток З

Корупція в дозвільній системі[440]

Таблиця 3.1

Розмір неофіційного платежу на різних етапах отримання дозволів у сфері будівництва

	2008		2009	
	ГРН	N	ГРН	N
Отримання дозволу на будівництво без відведення землі	22 000	7	190 000	9
Отримання рішення місцевої поради про використовування землі для будівництва	90 000	10	698 000	7
Розробка і затвердження архітектурного плану і технічної документації для подальшого підключення до комунальних послуг	72 000	14	357 500	8
Узгодження в зовнішніх інстанціях	48 500	15	314 300	12
Отримання дозволу на виконання будівельних робіт	78 000	6	190 000	12
Проведення будівельних робіт	317 000	3	230 000	7
Підключення готового об'єкту до комунальних послуг	157 000	12	190 000	7
Введення об'єкту в експлуатацію	128 000	9	252 000	8

Таблиця 3.2

Розмір неофіційного платежу на різних етапах отримання дозволів

	2008		2009	
	ГРН	N	ГРН	N
Отримання рішення місцевої ради на відведення земельної ділянки на основі відповідної заяви	3 820	14	51 000	15
Розробка документів на проведення землемірних робіт і оцінку землі	1 800	11	11 000	11
Експертиза документації по землемірним роботам різними інстанціями	3 200	16	25 000	13
Затвердження місцевою радою документації по землемірних роботах і оцінці землі	10 500	8	336 500	12
Реєстрація документа у відповідних органах	3 100	8	4 600	19

[440] Корупція та регулювання підприємницької діяльності в Україні: отримання документів дозвільного характеру на операції з землею та будівництво [Текст] : порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень 2008–2009 рр. для Порогової програми Корпорації "Виклики тисячоліття" (МСС). – К. : [б. в.], 2008–2009. – С. 21.

Додаток К
Економічна злочинність[441]

Таблиця К.1

Кількість злочинів, виявлених у сфері господарської та службової діяльності за окремими видами злочинів

(злочинів)

	Статті	2005	2008	2009	2010
Невиплата заробітної плати, стипендій, пенсій чи інших установлених законом виплат	***175***	1406	642	1011	1118
Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем	***191***	7442	7171	7832	8240
з них в особливо великих розмірах		1224	784	1051	1001
Злочини у сфері господарської діяльності	***199-235***	**8987**	**8640**	**8176**	**8601**
з них					
Виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї	***199***	1436	1499	1522	1014
Незаконне, виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів	***204***	1193	1321	1152	1462
Фіктивне підприємництво	***205***	233	453	460	521
Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом	***209***	374	382	342	336
Порушення законодавства про бюджетну систему України	***210***	145	48	27	39
Порушення порядку здійснення операцій з металобрухтом	***213***	2467	1846	1149	1764
Шахрайство с фінансовими ресурсами	***222***	835	538	531	547
Злочини у сфері службової діяльності	***364-370***	**18907**	**17886**	**17648**	**17980**
у тому числі					
Зловживання владою або службовим становищем	***364***	6018	3983	3564	4543
Перевищення влади або службових повноважень	***365***	1764	961	581	827
Службове підроблення	***366***	5702	8694	8581	8280
Службова недбалість	***367***	1652	1296	1404	1416
Хабарництво	***368-370***	3771	2952	2764	2914
з них					
Одержання хабара	***368***	2857	2401	2405	2501
Давання хабара	***369***	911	547	359	412
Провокація хабара	***370***	3	4	–	1

[441] За даними офіційного сайту Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mvs.gov.ua.

Таблиця К.2

Кількість осіб, які вчинили злочини у сфері господарської та службової діяльності за окремими видами злочинів

(осіб)

	Статті	2005	2008	2009	2010
Невиплата заробітної плати, стипендій, пенсій чи інших установлених законом виплат	***175***	1102	550	887	1001
Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем	***191***	3762	3414	4164	4680
з них в особливо великих розмірах		479	326	395	514
Злочини у сфері господарської діяльності	***199-235***	**5519**	**5047**	**4649**	**5329**
з них					
Виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї	***199***	483	460	484	278
Незаконне, виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів	***204***	860	786	696	846
Фіктивне підприємництво	***205***	48	141	184	241
Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом	***209***	77	51	75	169
Порушення законодавства про бюджетну систему України	***210***	40	12	14	12
Порушення порядку здійснення операцій з металобрухтом	***213***	2294	1778	1102	1653
Шахрайство с фінансовими ресурсами	***222***	270	167	213	275
Злочини у сфері службової діяльності	***364-370***	**7047**	**7982**	**8213**	**8942**
у тому числі					
Зловживання владою або службовим становищем	***364***	2078	1606	1806	2356
Перевищення влади або службових повноважень	***365***	721	461	476	576
Службове підроблення	***366***	1498	3409	3322	4056
Службова недбалість	***367***	1293	1079	1165	1215
Хабарництво	***368-370***	1457	1427	1444	1702
з них					
Одержання хабара	***368***	993	1085	1255	1446
Давання хабара	***369***	462	342	189	256
Провокація хабара	***370***	2	–	–	–

Таблиця К.3

Динаміка та результати досудового слідства окремих видів економічних злочинів в Україні

		Зареєстровано злочинів			Розслідувано злочинів			Знято з обліку у 2011 році	Виявлено осіб, які вчинили злочини
		2010	2011	%	2010	2011	%		
Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем		8240	7977	-3,2	7401	6820	-7,9	1165	4264
у т.ч. в особливо великих розмірах		1001	819	-18,2	778	618	-20,6	174	478
Злочини у сфері господарської діяльності		8601	10246	19,1	6672	8450	26,6	642	6932
фіктивне підприємництво		521	565	8,4	301	369	22,6	92	291
легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом		336	344	2,4	296	276	-6,8	54	265
нецільове використання бюджетних коштів		39	37	-5,1	12	28	133,3	17	21
порушення порядку здійснення операцій з металобрухтом		1764	2135	21,0	1678	2068	23,2	29	2035
шахрайство з фінансовими ресурсами		547	349	-36,2	480	307	-36,0	72	235
незаконна приватизація державного, комунального майна		26	34	30,8	19	18	-5,3	9	18
незаконні дії щодо приватизаційних паперів		4	2	-50,0	2	2		4	1
недотримання особою обов'язкових умов щодо приватизації державного, комунального майна або підприємств та їх подальшого використання		56	43	-23,2	50	38	-24,0	5	37
Злочини у сфері службової діяльності		17980	15969	-11,2	16254	14722	-9,4	2690	8831
зловживання владою або службовим становищем		4543	4114	-9,4	3458	3390	-2,0	1001	2649
перевищення влади або службових повноважень		827	806	-2,5	654	668	2,1	222	663
хабарництво		2914	2875	-1,3	2950	2883	-2,3	252	1869
у т.ч.	одержання хабара	2501	2538	1,5	2528	2553	1,0	209	1628
	давання хабара	412	337	-18,2	421	330	-21,6	43	241
службове підроблення		8280	6442	-22,2	7696	6090	-20,9	1035	3922

Додаток Л

Особливості спрощеної системи оподаткування в Україні[442]

Спрощена система оподаткування, обліку і звітності суб'єктів малого підприємництва в Україні запроваджена з метою їх державної підтримки.

Таблиця Л.1

Порядок сплати єдиного податку (ЄП) для фізичних осіб-підприємців

Критерії	I група «спрощенців»	II група «спрощенців»	III група «спрощенців»
Умови перебування на спрощеній системі			
Кількість найманих працівників	без найманих працівників	одночасно не перевищує 10 осіб або без найманих працівників[1]	одночасно не перевищує 20 осіб або без найманих працівників[1]
Обсяг доходу за календарний рік	не перевищує 150000 грн	не перевищує 1000000 грн	не перевищує 3000000 грн
Види діяльності	роздрібний продаж товарів з торговельних місць на ринках та/або надання побутових послуг[2] населенню	— **надання послуг**, у т. ч. побутових[2], **платникам єдиного податку та/або населенню**; — виробництво та/або продаж товарів; — ресторанне господарство. Виняток — посередницькі послуги з купівлі, продажу, оренди, оцінки нерухомості[3]	Немає обмежень, крім видів діяльності, заборонених на спрощеній системі

[442] Відповідно до Закону України "Про державну підтримку малого підприємництва" від 19 жовтня 2000 року та Указу Президента України "Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва" від 19 вересня 1999 року, Податкового кодексу – розділу XIV "Спеціальні податкові режими", глави 1 "Спрощена система оподаткування, обліку і звітності" (вступила в дію з 1.01.2012 р.).

Продовження табл. Л.1

Ставка і сплата єдиного податку, подання звітності			
до доходу в межах дозволеного граничного обсягу	1% — 10% від мінімальної зарплати[4] на 01.01.2012 р.	2% — 20% від мінімальної зарплати[4] на 01.01.2012 р.	а) 3% від доходу у разі сплати ПДВ; б) 5% від доходу для неплатників ПДВ
у разі здійснення кількох видів господарської діяльності	максимальний ЄП, встановлений для таких видів господарської діяльності		
у разі здійснення господарської діяльності на територіях більш як однієї сільської, селищної або міської ради	10% від мінімальної зарплати[4] на 01.01.2012 р.	20% від мінімальної зарплати[4] на 01.01.2012 р.	а) 3% від доходу у разі сплати ПДВ; б) 5% від доходу для неплатників ПДВ
до суми перевищення граничного обсягу доходу	15%. Сума перевищення зазначається у квартальній декларації, у т. ч. підприємцями I групи. Податок за ставкою 15% сплачується протягом 10 календарних днів після граничного строку її подання		
до суми доходу, отриманого: — від діяльності, не зазначеної у свідоцтві (для I та II груп); — від діяльності, не дозволеної на спрощеній системі оподаткування; — із застосуванням негрошового способу розрахунків	15%. Відповідні суми доходу зазначаються окремо у декларації		

[1] При розрахунку не враховуються працівники, які перебувають у відпустці у зв'язку з вагітністю та пологами та у відпустці по догляду за дитиною до досягнення нею передбаченого законодавством віку.

[2] Перелік послуг, які належать до побутових, наведено у п. 291.7 ПКУ в новій редакції, чинній з 01.01.2012 р.

[3] Підприємці, які надають посередницькі послуги з купівлі, продажу, оренди та оцінювання нерухомого майна (гр. 70.31 КВЕД ДК 009:2005), не можуть належати до II групи, а тільки до III групи (за умов дотримання правил III групи).

[4] Встановлюються щороку місцевими радами залежно від виду діяльності з розрахунку на календарний місяць. Згідно з проектом Бюджету на 2012 рік (№9000 від 15.09.2011 р.) мінімальна зарплата на 1 січня 2012 року (МЗП) становитиме 1017 грн. Тоді вилка ставок ЄП для I групи становитиме від 10,17 до 101,7 грн, а для II групи — від 20,34 до 203,40 грн.

Порядок сплати єдиного податку (ЄП) для юридичних осіб:

1. Юридична особа будь-якої організаційно-правової форми може самостійно обрати спрощену систему оподаткування, якщо протягом календарного року сукупно відповідає таким критеріям:

а) середньооблікова кількість працівників не перевищує 50 осіб;

б) обсяг доходу не перевищує 5000000 грн.

2. Отриманий платником ЄП дохід підлягає оподаткуванню за ставками, передбаченими ст. 293 ПКУ, у відсотках до доходу. Відсоткова ставка єдиного податку встановлюється у розмірі:

- 3% доходу — у разі сплати ПДВ;
- 5% доходу — у разі включення ПДВ до складу ЄП.

3. Ставки єдиного податку встановлюються у подвійному розмірі (див. п. 293.5 ПКУ):

1) до суми перевищення граничного обсягу доходу (5 млн грн). У разі перевищення обсягу доходу особа зобов'язана протягом 10 к. д. після граничного терміну подання декларації за квартал сплатити подвійну суму податку зі суми перевищення (295.7 ПКУ) та перейти на загальну систему оподаткування відповідно до ч. 3 п. 293.8 ПКУ;

2) до доходу, отриманого при застосуванні іншого способу розрахунків — бартер, негрошові розрахунки. Платники ЄП застосовують розрахунки виключно у грошовій формі, відповідно до п. 291.6 ПКУ;

3) до доходу, отриманого від здійснення видів діяльності, які не дають права застосовувати спрощену систему оподаткування (заборона на певні види діяльності встановлена пп. 291.5.1 ПКУ).

Не можуть бути платниками єдиного податку:

1. Суб’єкти господарювання (юридичні особи та фізичні особи-підприємці), які здійснюють:

– діяльність з організації, проведення азартних ігор;

– обмін іноземної валюти;

– виробництво, експорт, імпорт, продаж підакцизних товарів (крім роздрібного продажу паливно-мастильних матеріалів в ємностях до 20 літрів та діяльності фізичних осіб, пов’язаної з роздрібним продажем пива та столових вин);

– видобуток, виробництво, реалізацію дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, у тому числі органогенного утворення;

– видобуток, реалізацію корисних копалин;

– діяльність у сфері фінансового посередництва, крім діяльності у сфері страхування, яка здійснюється страховими агентами, визначеними

Законом України “Про страхування”, сюрвейєрами, аварійними комісарами та аджастерами;

– діяльність з управління підприємствами;

– діяльність з надання послуг пошти та зв’язку;

– діяльність з продажу предметів мистецтва та антикваріату, діяльність з організації торгів (аукціонів) виробами мистецтва, предметами колекціонування або антикваріату;

– діяльність з організації, проведення гастрольних заходів.

2. Фізичні особи - підприємці, які здійснюють технічні випробування та дослідження, діяльність у сфері аудиту.

3. Фізичні особи - підприємці, які надають в оренду земельні ділянки, загальна площа яких перевищує 0,2 гектара, житлові приміщення, загальна площа яких перевищує 100 квадратних метрів, нежитлові приміщення (споруди, будівлі) та/або їх частини, загальна площа яких перевищує 300 квадратних метрів.

4. Страхові (перестрахові) брокери, банки, кредитні спілки, ломбарди, лізингові компанії, довірчі товариства, страхові компанії, установи накопичувального пенсійного забезпечення, інвестиційні фонди і компанії, інші фінансові установи, визначені законом; реєстратори цінних паперів.

5. Суб’єкти господарювання, у статутному капіталі яких сукупність часток, що належать юридичним особам, які не є платниками єдиного податку, дорівнює або перевищує 25 відсотків.

6. Представництва, філії, відділення та інші відокремлені підрозділи юридичної особи, яка не є платником єдиного податку.

7. Фізичні та юридичні особи – нерезиденти.

8. Суб’єкти господарювання, які на день подання заяви про реєстрацію платником єдиного податку мають податковий борг, крім безнадійного податкового боргу, що виник внаслідок дії обставин непереборної сили (форс-мажорних обставин).

Додаток М

Особливості розуміння терміну "корпоративна соціальна відповідальність" на підприємствах малого та середнього бізнесу[443]

Таблиця М.1

Яке з наведених визначень, на Вашу думку, найкраще описує корпоративну соціальну відповідальність (КСВ)?

	Частка тих, хто погодився із твердженням, %
КСВ описує спосіб, яким компанія управляє своїми економічними, соціальними і екологічними зв'язками, і спосіб взаємодії з її зацікавленими особами (включаючи працівників, покупців)	***28.8***
КСВ пропагує корпоративну справедливість, прозорість і звітність через використання певних правил і процесів, за допомогою яких управляється, регулюється і контролюється бізнес	***27.9***
КСВ – це набір політик, практик, програм, інтегрованих через бізнес-операції для зменшення негативного впливу на соціальне і навколишнє середовище компанії	***26.9***
КСВ – це спосіб досягнення комерційного успіху, який не суперечить добробуту працівників і місцевої громади	***23.1***
КСВ – це обов'язок компанії згідно законодавства про працю і охорону навколишнього середовища	***20.2***
КСВ описує процес прийняття рішень, заснований на етичних цінностях і відповідності до законних умов	***12.5***
КСВ – це добровільна благодійна діяльність компанії, яку компанія впроваджує лише в окремих випадках для задоволення потреб місцевої громади	***7.7***
КСВ – це набір випадкових філантропічних практик чи ініціатив, мотивованих зв'язками з громадськістю чи маркетинговими міркуваннями	***1.9***
КСВ – це формальний процес менеджменту, за допомогою якого компанії співпрацюють із зацікавленими особами для досягнення спільних цілей	***1.9***

(сума вища за 100%, респонденти мали можливість обрати до 2-х визначень)

[443] Корпоративна соціальна відповідальність малого та середнього бізнесу в Україні. Експертний аналіз. – Режим доступу : http://www.csr-ukraine.org/userfiles/file/4_CSR%20among%20SMEs.pdf

Таблиця М.2

Зазначте, чи згодні Ви з наведеними нижче твердженнями?

	Частка тих, хто погодився із твердженням, %
1. КСВ – це дороге і витратне поняття	28.3
2. КСВ – це більше обов'язок для великих мультинаціональних компаній, ніж підприємств малого та середнього бізнесу	32.7
3. КСВ має просуватись владними структурами	43.9
4. Підприємства малого та середнього бізнесу можуть впроваджувати КСВ за наявності ресурсів, наданих державою чи іншими інституціями	51.5
5. КСВ має бути врегульована на законодавчому рівні для її швидшого поширення	78.2
6. Відповідальна компанія – це компанія, що дотримується законодавства про працю і охорону навколишнього середовища	82.5
7. Відповідальні компанії виконують набагато більше, ніж зазначено за законом задля позитивного впливу на суспільство і навколишнє середовище	70.8
8. КСВ є важливою умовою для встановлення ділових зв'язків із західною компанією	53.1
9. КСВ є еквівалентом корпоративного управління	60.2
10. КСВ є еквівалентом благодійності	38.8
11. КСВ включає заходи для захисту навколишнього середовища	77.7
12. МСБ може впроваджувати КСВ тільки з допомогою закордонних радників	7.3
13. КСВ окреслює діяльність, що проводиться компаніями незалежно від щоденних бізнесових операцій	61.1
14. КСВ – це нова незвичайна назва того, чим місцеві компанії вже займались протягом тривалого часу	38.5
15. КСВ більш важлива для компаній з розвинених країн, ніж для компаній з країн, що розвиваються	32.0
16. КСВ більш важлива для сфери виробництва, ніж для сфери обслуговування	20.0
17. КСВ мотивована зв'язками із громадськістю і маркетинговими міркуваннями	55.8
18. КСВ може збільшити прибутки	54.6

Для нотаток

Наукове видання

Мельник М. І.

ФОРМУВАННЯ БІЗНЕС-СЕРЕДОВИЩА УКРАЇНИ В УМОВАХ ІНСТИТУЦІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Монографія

Літературний редактор
Марія Забор
Комп'ютерний макет
Мар'яна Мельник

Підписано до друку 28.02.2012. Формат 60х84/16
Папір офсетн. Гарнітура Times. Друк на різографі.
Умовн. друк. арк. 35,4. Наклад 300 прим. Зам. 91.

Оригінал-макет виготовлено
в Інституті регіональних досліджень НАН України
79026, Львів, вул. Козельницька, 4

Друк ПП "Арал"
79026, Львів, вул. Козельницька, 4
тел. (032) 298-03-80